

Zimbardo, Philip G.

Luciferův efekt. Jak se / . dobrých lidí stávají lidé zlí / Philip Zimbardo. - Vyd. 1. - Praha : Academia, 2014. - 625

s. - (Společnost; sv. 3)

Přeloženo z angličtiny

ISBN 978-80-200-2346-9 (brož.)

111.84 * 159.9 * 179.8 * 616.89-008.444.9 * 316.624 * 159.923-021.411 * 159.923.5 * 159.9.07 * 343.95

- dobro a zlo - psychologické aspekty
- krutost
- násilí
- lidská přirozenost
- sebeovládání KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR
- experimentální psychologie
- forenzní psychologie
- studie

159.9 - Psychologie [17]

Recenzoval: Mgr. et Mgr. Jan Šerek, Ph.D.

COPYRIGHT © 2007 BY PHILIP G. ZIMBARDO, INC. ALL RIGHTS RESERVED.

TRANSLATION © RADEK KAŠPAR, MARIKA KRÁLÍKOVÁ, 2014

PAGE 28 ILLUSTRATION: M. C. ESCHER'S „CIRCLE LIMIT IV“ © 2013 THE M. C. ESCHER COMPANY-THE NETHERLANDS. ALL RIGHTS RESERVED. WWW.MCESCHER.COM

ISBN 978-80-200-2346-9

Obsah

Předmluva 11 Úvod 13 Poděkování 19 Seznam ilustrací 22

I— Psychologie zla: změny charakteru člověka pod tlakem okolností 25

II— Překvapivá nedělní zatčení 49

III— Nechtě začnou nedělní potupné rituály 71

IV— Pondělní vzpoura vězňů 91

V— Úterní dvojnásobný problém: návštěvníci a vzbouřenci 117

VI— Středa se vymyká kontrole 141

VII— Moc podmíněného propuštění 173

VIII— Čtvrteční konfrontace s realitou 199

IX— Páteční sbohem 221

X— Význam a poselství Stanfordského vězeňského experimentu: alchymie transformace charakteru 245

XI— Stanfordský vězeňský experiment: etika a rozšíření 281

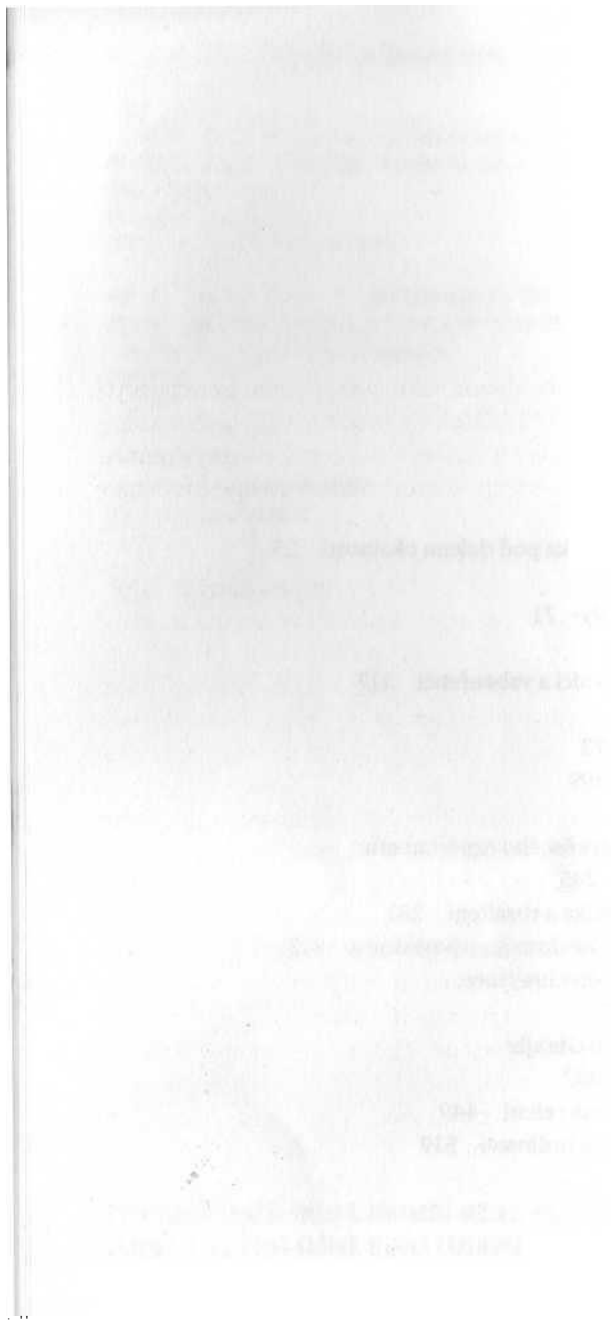
XII— Zkoumání sociální dynamiky: moc, konformita a poslušnost 313

XIII— Zkoumání sociální dynamiky: deindividualizace, dehumanizace a zlo nečinnosti 357

XIV— Zneužívání a mučení ve věznici Abú Ghrajb: pochopení a zosobnění jejich hrůz 387

- XV—   Systém postaven před soud: spoluvina velení 449**
XVI—   Odolávání situačním vlivům a oslava hrdinství 519

Poznámky 567 Rejstřík 611

Předmluva

Od chvíle, kdy byl *Luciferův efekt* na konci března roku 2007 vydán, jsem poskytl více než stovku rozhovorů v médiích a přednášek na vysokých školách a konferencích, přečetl si mnoho recenzí mé knihy a reagoval na četné odezvy čtenářů. Při tom jsem se dozvěděl, že o mých názorech existují některé mylné představy, které se zde pokusím uvést na pravou míru. Navíc mám pár nových nápadů, kterým se chci krátce věnovat, ještě než začnete číst.

Především jde o to, co je to Luciferův efekt. Představuje mnoho odlišných, přitom však spolu souvisejících věcí. Původně se jedná o příběh vesmírné transformace nejoblíbenějšího božího anděla Lucifera, známého také jako „Jitřní hvězda“, v Satana, ďábla, protože se dopustil dvojího hříchu - neposlušnosti vůči Bohu a pýchy („jež předchází pád“). Podle starověkého Pisma svátého Bůh stvořil peklo jako místo, kde jsou přijímáni všichni padlí andělé a ty lidské bytosti, které později podlehnou jejich pokušení.

To je nejextrémnější oblouk transformace, jaký si lze představit, a tak vymezuje kontext pro mé zkoumání méně významných lidských proměn, při nichž se dobří, obyčejní lidé, zádní andělé, proměňují v pachatele zla v reakci na ničující vliv mocných situačních sil. Tyto síly, které působí v mnoha běžných behaviorálních souvislostech, s větší pravděpodobností naruší naši obvyklou dobrou podstatu tím, že nás nutí zapojit se do deviantního, destruktivního nebo zlého chování, jestliže se vyskytneme v

novém a neznámém prostředí. Uvzneme-li v nich, naše obvyklé způsoby myšlení, cítění a jednání už nejsou schopny udržet morální kompas, který nám v minulosti spolehlivě ukazoval cestu.

Vznáším námitky proti tradičnímu zaměření na vnitřní podstatu jedince, dispozice, osobnostní rysy a charakter jako na primární a často jediný terč při snaze o pochopení lidského selhání. Namísto toho tvrdím, že i když se většina lidí po většinu času chová slušně, mohou být snadno svedeni k tomu, aby se zapojili do něčeho, co by za normálních okolností kvalifikovali jako čin jim naprosto cizí, asociální a destruktivní. Toto svádění zlem nebo zasvěcení do zla lze pochopit, když připustíme, že většina aktérů nejsou osamělé postavy přednášející improvizované monology na prázdném jevišti života. Spíše jsou často součástí ansámbly nejrůznějších herců na scéně s rozličnými rekvizitami a měnícími se kostýmy, scénáři a jevištními pokyny od producentů a režisérů. Společně utvářejí situační faktory a je nutné si uvědomit, jaký mají vliv na změnu chování. Uznáme-li vliv těch, kteří stojí mimo jeviště, v zákulisí, a kteří jsou v každé hře strůjci lidského dramatu, vneseme do naší analýzy systémové prvky. Luciferův efekt je tudíž výzvou k triadické analýze lidského jednání se snahou o pochopení toho, co jednotliví aktéři vnášejí do svého prostředí, jaké situační síly tito aktéři probouzejí a jak systémové síly vytvářejí a udržují situace.

Většina institucí ve společnostech, které podporují *individualistické* zaměření, vyzdvihuje jednotlivce jako hříšníka, provinilce, choromyslného nebo iracionálního. Programy, které to mají změnit, se drží ozdravného modelu zaměřujícího se pouze na individuální úroveň reintegrace, na terapeutickou reedukaci a léčebné procedury, či na tresty a popravu. Všechny tyto programy jsou odsouzeny k nezdaru, pokud je hlavním kauzálním činitelem situace nebo systém, a nikoliv jedinec. Luciferův efekt vyžaduje dvojnásobnou změnu paradigmatu. Musíme přijmout takový model veřejného zdraví k prevenci zla, násilí, domácího násilí, šikanování, předsudků a dalších činů, který označí šířitele společenských chorob, aby bylo možné se proti nim chránit, a který se nezabývá pouze individuální úrovní. Druhá změna paradigmatu je zaměřena na právní teorii, která by měla znovu zvážit rozsah, v jakém musí být mocné situační a systémové faktory častěji brány v úvahu při zmírňování trestů.

Ačkoli velká část této knihy podrobně popisuje, jak snadné je pro obyčejné lidi zapojit se do zlého jednání nebo být pasivně lhostejný k utrpení druhých, její hlubší poselství je pozitivní. Jestliže pochopíme podstatu zla, pak budeme všichni lépe schopni zlo odhalit, čelit mu, vzepřít se mu a zvítězit nad ním. Tím, že získáme „čich na zlo“, budujeme si zároveň silnou odolnost vůči negativnímu přenastavení našeho morálního kompasu. V tomto smyslu je Luciferův efekt oslavou schopnosti člověka volit laskavost namísto krutosti, starostlivost namísto lhostejnosti, tvořivost namísto pustošení a hrdinství namísto podlosti. Pro mě je nejdůležitější část cesty, na kterou se chystáte vydat, až na samém konci. Kapitola šestnáctá vás nejprve vyzývá, abyste zvážili základní strategie, jak odolávat nežádoucím sociálním vlivům a jak aktivně odporovat sociálnímu pokušení, jemuž pravidelně čelíte. Pak zavádí pojem obyčejní nebo civilní hrdinové, zve vás, abyste se připojili k této rostoucí skupině občanů, kteří jednájí jménem ostatních, když jiní páchají zlo nebo nedělají nic, aby ho zastavili. Navrhují stejný situační náhled na hrdinství jako na zlo: velmi podobná situace, která v některých z nás může vyvolat *nepřátelské představy* a zlo, může v jiných vzbudit *představy hrdinské*. Mým novým posláním je podporovat toto pojetí, které učí lidi, a obzvláště naše děti, aby o sobě přemýšleli jako o „hrdinech v očekávání“, aby byli připraveni provést hrdinský skutek v konkrétní situaci, která může nastat v jejich životě pouze jednou.

Nyní je čas vydat se na cestu do zvláštního nitra temnoty.

Jak říkají Italové, *andiamol*

9. listopadu 2007

Úvod

Bylo by krásné říci, že jsem na této knize pracoval s láskou. Během dvou let, kdy jsem ji psal, ovšem takový okamžik nenastal ani jednou. V první řadě bylo emocionálně vypjaté prohlížet si všechny videozáznamy ze Stanfordského vězeňského experimentu a pročítat pořízené přepisy. Čas mě milosrdně zbavil vzpomínek na kreativitu dozorců při páchání zla, na míru utrpení, které mnozí vězni prožili, a také na rozsah mé pasivity, s níž jsem nechal trýznění pokračovat opravdu dlouho a dopustil se zla v podobě nečinnosti.

Také jsem už zapomněl, že první část této knihy byla ve skutečnosti napsána již před třiceti lety v rámci smlouvy s jiným nakladatelem. Chvilí potom, co jsem se do psaní pustil, jsem ale musel všeho nechat. Ještě jsem nebyl připraven podělit se o zážitky, které byly tak čerstvé. Jsem rád, že jsem tenkrát ve psaní nepokračoval za každou cenu, protože ten správný čas nastal až teď. Jsem moudřejší a dokážu nahlédnout složitě věci ze zralejšího pohledu. Navíc našim zkušenostem z průběhu Stanfordského vězeňského experimentu dodaly vyšší hodnotu paralely se zneužíváním ve vězení v Abú Ghrajbu. Tak více vyplavalo na povrch, jaká dynamika psychických dějů se může podílet na příšerném týrání ve skutečném vězení.

Druhou emočně vyčerpávající překážkou psaní byla moje osobní úloha při zkoumání zneužívání a mučení ve vězení v Abú Ghrajbu. Jako expertní svědek pro jednoho z dozorců vojenské policie jsem se ze sociálního psychologa změnil v investigativního reportéra. Snažil jsem se zjistit všechny detaily ze života tohoto mladého muže. Všechno jsme probírali během namáhavých rozhovorů, sledoval jsem jeho komunikaci s rodinou a přečetl jeho korespondenci, abych si ověřil jeho zkušenosti z práce v nápravných zařízeních i v armádě. Zkoumal jsem také jeho vztahy s dalšími vojenskými zaměstnanci, již pracovali ve stejném žaláři. Dokázal jsem se vcítit do jeho postavení, když sloužil v sektoru 1A od čtyř odpoledne do čtyř hodin ráno každou noc čtyřicetkrát po

sobě.

Protože jsem v průběhu jeho soudního procesu zastával funkci expertního svědka a svědčil o situačních vlivech, které mohly přispět k případům týrání, jichž se dopustil, měl jsem k dispozici veškerý materiál zahrnující stovky digitálně zpracovaných fotografií různých zvrhlostí. Byl to ošklivý a nepříjemný úkol. Navíc jsem dostal všechny zprávy od různých vojenských i civilních vyšetřovacích výborů, které tehdy existovaly. Protože mi oznámili, že k soudu si nebudu moci donést žádné podrobné poznámky, musel jsem si zapamatovat co nejvíce rozhodujících bodů a závěrů z těchto materiálů. Kognitivní dřinu pak doplnilo silné emociální vypětí, když rotný Ivan „Chip“ Frederick dostal nemilosrdný trest a já jsem se stal neformálním psychologem jak pro něho, tak pro jeho ženu Marthu. Časem jsem se pro ně stal prostě „strýčkem Philem“.

Byl jsem dvojnásobně otrávený a naštvaný. V první řadě neochotou vojáků akceptovat některou z mnoha polehčujících okolností. Všechny jsem podrobně popsal a vysvětlil, jak mohly přímo ovlivnit Frederickovo hrubé zacházení s vězni. Věřil jsem, že jeho trest proto bude mírnější. Žalobce a soudce ovšem zcela odmítli představu, že chování jedince ovlivňují situační síly. Ke všemu přistupovali se standardním konceptem selhání jedince, který je v naší kultuře tak rozšířený. Vina je podle této teorie vždy otázkou „dispozic“ jedince, následkem toho, že rotný Chip Frederick se racionálně rozhodl pro cestu zla. Ještě více mě znepokojilo, že mnoho „nezávislých“ vyšetřujících zpráv jednoznačně svalovalo vinu za trýznění vězňů na obyčejné důstojníky a jejich nefungující vedení či řízení na dálku. Tyto zprávy, sestavené pod kontrolou generálů nebo bývalých vysoce postavených státních činitelů, objasňovaly celý případ tak, že vojenské či civilní velitelské schéma vytvořilo „déravý sud“, v němž se skupina dobrých vojáků postupně přeměnila ve „shnilá jablka“.

Kdybych tuto knihu napsal krátce po skončení Stanfordského vězeňského experimentu, spokojil bych se s popisem příkladů, kdy se situační vlivy ukázaly v různých kontextech při formování našeho chování mocnější, než jsme mohli předpokládat nebo si přiznat. Zapomněl bych ovšem vše posoudit z širšího úhlu a nezmínil bych se o silnějším činiteli schopném plodit dobro nebo zlo, o systému, složitém propletení sil, které vytvářejí situaci. Rozsáhlá škála studií z oblasti sociální psychologie potvrzuje fakt, že situační vlivy za určitých okolností triumfují nad silou jednotlivce. Na tyto důkazy se odvolávám v několika kapitolách. Většina psychologů ale není nakloněna zkoumání těchto hlubších zdrojů moci, které jsou zakotveny v politickém, ekonomickém, náboženském, historickém a kulturním kontextu dané situace a poskytují onomu dění legitimní nebo nelegitimní existenci. Pro plné pochopení dynamiky lidského chování je zapotřebí uvědomit si rozsah a hranice osobní moci, situační moci a systémové moci.

Změnit nežádoucí chování jedinců nebo skupin či mu zabránit vyžaduje pochopit, jaké silné stránky, přednosti i slabiny si do dané situace přinášejí. Pak je potřeba lépe vnímat složité působení situačních vlivů, které ovlivňují dané chování člověka. Pokud chceme potlačit nežádoucí reakce jedince, silnější účinek bude mít modifikace některých situačních vlivů nebo schopnost vyhnout se jim než nápravná opatření, jež spočívají ve změně lidí konfrontovaných s danou situací. Znamená to dát přednost modelu ochrany veřejného zdraví před klasickým medicínským přístupem léčby nemocí a poruch jedince. Dokud si ovšem nezačneme plně uvědomovat sílu systému, který je bez výjimek ukrytý pod rouškou nenápadnosti, a neporozumíme zcela jeho specifickým pravidlům a směrnicím, bude změna chování vždy jen přechodná a posuny v působení situace jen iluzí. V celé této knize ale opakuji mantru, že snaha porozumět situačnímu a systémovému působení na chování jedince nesmí být omluvou či zproštěním odpovědnosti pro člověka, který se podílí na nemorálních, nezákonných či zlých činech.

Při přemýšlení, proč jsem většinu své profesionální dráhy věnoval zkoumání psychologie zla včetně násilí, anonymity, agrese, vandalismu, mučení a terorismu, musím také zvážit, jaké situační vlivy působily na mne. Vyrostl jsem v chudobě newyorského jižního Bronxu, ghetta, které formovalo můj pohled na život a moje priority. Přežít v městském ghettu znamená vytvořit si strategii „umění“ života na ulici. Člověk musí odhadnout, kdo má moc, kterou může využít proti vám či naopak na vaši podporu, musí vědět, komu se vyhnout a komu se vetřít do přízně. Nelze toho dosáhnout bez dešifrování jemných situačních náznaků, jež signalizují, kdy se někomu postavit a kdy se před ním ohnout. Vznikají oboustranné závazky a je nutno se rozhodnout, co je potřeba k proměně ze stoupence na vůdce.

V té době, ještě než do Bronxu přišel heroin a kokain, se lidé museli vyrovnat s chudobou, pro děti bez hraček a technologických vymožeností byl největším požehnáním parták na hraní. Některé z těchto dětí se staly oběťmi nebo pachatelé zločinů; pár z nich, které jsem považoval za dobré lidi, spáchalo opravdu hrozné činy. Někdy bylo zřejmé, co zafungovalo jako spouštěcí faktor. Představte si například Donnyho, jehož otec ho při jakékoli známce neposlušnosti donutil vysvléknout se do naha a klečet ve vaně na rýži. Tento „otec-trýznitel“ se jindy choval kouzelně, zvláště pokud byly kolem dámy bydlicí ve stejném činžáku. Donny, poškozený těmito traumatickými zážitky, skončil už jako teenager ve vězení. Další dítě si v Bronxu řešilo své frustrace stahováním koček z kůže zaživa. Když jsme se chtěli stát členy gangu, museli jsme na úvod něco ukrást, porvat se s jiným klukem, udělat něco odvážného nebo postrašit holky či židovské děti na cestě do synagogy. Nic z toho se nepovažovalo za zlé, dokonce ani špatný čin, šlo jenom o to, poslechnout vůdce gangu a podrobit se pravidlům členství.

Pro nás děti představovali moc systému velcí, zlí domovníci, kteří nás shodili ze schodů, a nemilosrdní majitelé domů, schopní ve spolupráci s úřady vystěhovat celou rodinu za neplacení nájmu na ulici. Stále ještě spoluprožívám tu veřejnou ostudu, kterou títo lidé zažili. Naším nejhorším nepřítelem ale byli policisté připravení se na nás vrhnout jako na kořist, když jsme hráli venku stickball (s násadou od smetáku jako pálkou a lehkým gumovým míčem). Bez jakéhokoli vysvětlení nám zabavili naše pátky a přinutili nás přestat si na ulici hrát. Protože v okruhu několika kilometrů od našeho bydliště žádné hřiště nebylo, měli jsme na hru jenom ulici, a i kdyby někoho trefil náš růžový gumový balon, nic by se mu nestalo. Pamatuji si, že jednou jsme si pátky ukryli před blížící se policií a policisté si mě vybrali, abych kápnul božskou, kam jsme je dali. Když jsem to odmítl, jeden policajt mi pohrozil zatčením a ve chvíli, kdy se mě snažil natlačit do svého auta, jsem se prudce bouchl hlavou o dveře. Po tomto incidentu jsem nevěřil dospělým v uniformě, pokud mě nepřesvědčili o opaku.

S takovou výchovou a bez dohledu rodičů - tehdy se děti a rodiče na ulici nikdy nevyskytovali zároveň - není divu, kde se vzalo moje bádání nad povahou člověka, zvláště nad jejími temnějšími stránkami. Kniha *Luciferův efekt* ve mně klíčila mnoho let, od dětských dnů v ghettu až po moje formální psychologické vzdělání, a přivedla mě k touze ptát se na zásadní otázky a najít na ně

pomocí empirických důkazů odpověď.

Struktura této knihy je poněkud neobvyklá. Začíná úvodní kapitolou, jež se zabývá tématem proměny charakteru člověka, změnou dobrých lidí, ba andělů, v lidi špatné, dokonce zlé či ďábelské. Objevují se tu základní otázky, jak dobře opravdu známe sami sebe, s jakou jistotou můžeme předvídat své chování v situacích, do kterých jsme se ještě nikdy nedostali. Dokážeme se, podobně jako oblíbený anděl boží Lucifer, nechat svěst na cestu nepředstavitelného zla páchaného na druhých?

Část kapitol zabývajících se Stanfordským vězeňským experimentem plyne jako podrobný popis pečlivě provedené studie proměny jednotlivých univerzitních studentů v náhodně jim svěřených rolích vězňů nebo dozorců v našem modelovém vězení, které se stalo až příliš reálnou nápodobou skutečnosti. Události jsou v kapitolách představeny chronologicky jako film. Jsou vyprávěny v podobě osobního sdělení v přítomném čase s minimální psychologickou interpretací. Až ve chvíli, kdy je studie ukončena - museli jsme ji předčasně zastavit -, začneme uvažovat nad tím, co nám přinesla. V této části popíšeme a vysvětlíme, jaké důkazy o lidské povaze jsme získali, a dále rozpracujeme psychické procesy, jež se najednání lidí ve vězení podílely.

Jedním z rozhodujících závěrů Stanfordského vězeňského experimentu je skutečnost, že vše prostupující, i když nenápadná síla spousty situačních proměnných dokáže potlačit vůli člověka vzdorovat. Tento závěr pak do hloubky zkoumám v dalších několika kapitolách, jež se zabývají tímto fenoménem v různých studiích z oblasti sociálních věd. Jsme svědky toho, jak různé skupiny účastníků výzkumu - ať jsou to univerzitní studenti nebo průměrní občané - se přizpůsobují, podrobují, poslušně plní rozkazy a okamžitě se nechávají přesvědčit ke způsobu jednání, které by bylo zcela mimo jejich představivost, pokud by se neocitli pod vlivem různých situačních tlaků. Mým cílem je nastínit dynamické psychické procesy schopné přeměnit dobré lidi v zločince. Patří mezi ně deindividualizace, poslušnost k autoritám, pasivní postoj vůči hrozbám, sebeospravedlňování a racionalizace. Dehumanizace je jedním z ústředních procesů při proměně běžného, normálního člověka v lhostejného, či dokonce bezohledného pachatele zla. Tento stav se dá přirovnat k šedému zákalu, zatemní normální myšlení člověka a posiluje pocit, že ostatní jsou lidmi s menší hodnotou. Někteří jsou schopni v daný okamžik vnímat druhé jako nepřátele zasluhující trýznění, mučení a vyhlazení.

Když budeme mít k dispozici takovou skupinu analýz ohledně lidské povahy, zaměříme svoje úvahy na příčiny strašlivých případů zneužívání vězňů ve věznici v Abú Ghrajbě v Iráku spáchané příslušníky americké vojenské policie. Předpoklad, že tyto nemorální skutky byly výsledkem sadistického chování několika ničemů v uniformách, takzvaných shnilých jablek, musíme odmítnout. Lze totiž vystopovat podobnosti objevující se v situačních vlivech a psychických procesech, jež fungovaly v iráckém vězení i v našem vězení na Stanfordské univerzitě. Je třeba prozkoumat podrobně místo, osobu a situaci, abychom mohli učinit závěry o faktorech podílejících se na vzniku zneužívání, které je dobře zdokumentováno na skupině odpudivých „památečních fotografií“ pořízených vojáky v průběhu trýznění vězňů.

Pak ale nastává čas zkoumat řetězec vysvětlení až do nejvyšších úrovní, od člověka přes situaci až k systému. Pokud se spolehneme na nejméně pět vyšetřovacích zpráv zkoumajících případy zneužívání a další důkazy od různých právních organizací a institucí, jež se zabývají lidskými právy, dovolím si stát se žalobcem a na lavici obžalovaných posadím celý systém. Když využijí možnosti našeho právního uspořádání, které nedovoluje soudit situace nebo systém za páchaní zločinů, a vždy hledá vinu v jednotlivci, pak vznáším obvinění proti skupině vyšších vojenských důstojníků a posléze na základě principu spoluviny velení proti skupině civilistů, kteří byli pověřeni řízením těchto operací v rámci Bushovy administrativy. Čtenář, jako člen poroty, rozhodne, jestli jsou důkazy natolik přesvědčivé, abychom nad obviněnými mohli vynést rozsudek vinen.

Tato poněkud bezútesná cesta do srdce a myslí temnot se v poslední kapitole úplně změní. Je čas si poslechnout i dobré zprávy o povaze člověka, o tom, co jsme my, lidé, schopni udělat, abychom odolali silám situace a systému. Ve všech uvedených výzkumech i v příkladech z reálného světa se vždy našli jedinci schopní vzdorovat, ti, kteří se nepodvolili pokušení. To, co jim pomohlo zachovat si odstup od zla, nebyla žádná vrozená magická dobrota, ale spíše pravděpodobně porozumění, často intuitivní, jak se psychicky a sociálně bránit. Nastiňují poté skupinu strategických a taktických kroků, které mohou komukoli pomoci stát se odolnějším vůči nežádoucím sociálním vlivům. Tyto rady jsou kombinací mých vlastních zkušeností a moudrosti mých kolegů z oblasti sociální psychologie, již jsou experty na metody ovlivňování a přesvědčování. (Tato část je doplněna a rozšířena na internetových stránkách této knihy www.lucifereffect.com.)

Na konec, když se většina vzdá a rebelů zůstane jen pomálu, lze rebely považovat za hrdiny připravené postavit se na odpor účinným silám směřujícím k vyhovění, konformitě a poslušnosti. Máme tendenci uvažovat o hrdinech jako o zvláštní skupině jedinců, vyčnívajících nad běžné smrtelníky svými odvážnými činy a schopností obětovat svůj život. Poznáme, že takoví zvláštní lidé opravdu existují, ale i v řadách hrdinů jsou výjimkou, několika málo individualitami připravenými takovou obět přinést. Je to například skupina lidí ochotných svůj život plně věnovat humanitárním otázkám. Většina těch, které označujeme za hrdiny, jsou hrdinové okamžiku, dané situace, ti, již dokážou jednat rozhodně ve chvíli, kdy je to potřeba. Cesta knihy *Luciferův efekt* proto končí šťastně, oslavou hrdinů všedního dne, kteří žijí mezi námi. Jako protiklad k „banalitě zla“, kdy i obyčejní lidé mohou být zodpovědní za ty nejhrůznější činy krutosti a ponižování svých bližních, stavím „banalitu hrdinství“. Ta rozvíjí příběhy obyčejných hrdinů, kteří se řídí příkazem služby ostatním, když přijde jejich čas. Když zazvoní zvony, oni vědí, že zvoní na poplach jim. Najdou v sobě ty nejlepší stránky lidské povahy, to, co je silnější než tlaky situace a systému, a jejich jednání slouží jako nezlomný znak síly lidské důstojnosti v boji se zlem.

Tato kniha by se při svém vzniku neobešla bez velké pomoci, od počátku až po její realizaci v této konečné podobě.

Empirický výzkum

Všechno to začalo plánováním, realizací a analýzou experimentu, který jsme uskutečnili na Stanfordské univerzitě už v srpnu 1971. Bezprostřední impulz pro tento výzkum vyšel z vysokoškolského ročníkového projektu na téma psychologie uvěznění, v jehož čele stál David Jaffe, který se později stal vrchním dozorcem v našem Stanfordském vězeňském experimentu. V rámci přípravy realizace

experimentu, pro lepší pochopení mentality vězňů a vězeňského personálu a také pro zjištění zásadních znaků psychologické povahy vězeňské zkušenosti, jsem na Stanfordské univerzitě vedl kurzy letní školy, kde jsme se těmito tématy zabývali. Spolu se mnou vyučoval Andrew Carlo Prescott, který byl krátce předtím podmínečně propuštěn po řadě dlouhých trestů odnětí svobody v kalifornských věznicích. Carlo se stal neocenitelným konzultantem a dynamickým vedoucím našeho „výboru rozhodujícího o podmínečném propuštění“. Do všech fází realizace tohoto neobvyklého výzkumného projektu byli plně zapojeni i dva postgraduální studenti, William Curtis Banks a Craig Haney. Craig využil této zkušenosti jako odrazového můstku pro velmi úspěšnou kariéru v oblasti psychologie a práva. stal se předním obhájcem práv vězňů. Společně jsme napsali množství článků i kapitol na různá témata týkající se instituce věznic. Všem děkuji za jejich přínos léto studii a jejím intelektuálním a praktickým dozvukům. Moje poděkování patří také všem studentům, kteří dobrovolně přijali tuto zkušenost, na kterou někteří / nich ani o desítky let později stále nemohou zapomenout. Jak jsem se též zmínil v textu, znovu se jim omlouvám za veškeré utrpení, kterému byli vystaveni během výzkumu i po něm.

Úkol zkompletovat archivní videonahrávky z vězeňského experimentu do DVD formátů, z nichž mohly být připraveny přepisy, připadl na dva výjimečné studenty Stanfordské univerzity Seana Bruiche a Scotta Thompsona. Kromě toho, že Sean a Scott upozornili na významné epizody v těchto materiálech, pomohli také dát dohromady širokou škálu podkladů, které jsme shromáždili ohledně různých aspektů studie.

Tanya Zimbardová a Marissa Allenová byly nápomocny při organizaci a shromažďování rozsáhlých podkladů z novinových výstřížků, mých poznámek a nej- různějších článků. Tým dalších studentů ze Stanfordské univerzity, zejména Kieran O'Connor a Matt Estrada, zkušeně provedl kontrolu citované literatury. Matt také převedl audionahrávku mého rozhovoru s rotným Chipem Frederickem do srozumitelného strojového přepisu.

cením si zpětné vazby od mých kolegů a také studentů ohledně různých kapitol první a druhé pracovní verze, patří k nim Adam Breckenridge, Stephen Behnke, Tom Blass, Rose McDermottová a Jason Weaver. Anthony Pratkanis a Cindy Wangová si zaslouží zvláštní poděkování za jejich pomoc s částí závěrečné kapitoly, která se zabývá odoláváním nežádoucímu ovlivňování, stejně jako Franco Zeno za jeho příspěvky k novým pohledům na psychologii hrdinství.

Moje pochopení vojenské situace v Abú Ghrajbě a dalších válečných scénách těži z moudrosti praporečkáře Marciho Drewryho a plukovníka Larryho Jamese, který je také vojenským psychologem. Doug Bracewell mě neustále zásoboval užitečnými on-line zdroji informací o celé řadě témat souvisejících s problematikou, kterou se zabývám ve dvou kapitolách o Abú Ghrajbě. Gary Myers, právní zástupce rotného Fredericka, se nejenže tomuto případu věnoval delší dobu bez nároku na odměnu, ale také mi poskytl všechny podklady a informace, které jsem potřeboval, abych pochopil toto složité prostředí. Adam Zimbardo nabídl vnučavou analýzu sexuální povahy „památečních fotografií“, které byly výsledkem „zábavy a hrátek“ na noční směně v bloku 1 A.

Při rozdělování mých díky patří jejich hlavní podíl Bobu Johnsonovi (kamarádovi a spoluautorovi naší učebnice úvodu do psychologie *Core Concepts*). Bob si přečetl celý rukopis a poskytl mi nesmírně cenné návrhy, jak ho vylepšit, stejně jako Sasha Lubomirsky, která pomáhala koordinovat Bobovy korektury s korekturami Rose Zimbardové. Rose je uznávaná profesorka anglické literatury, která zajistila, že každá věta této knihy funguje tak, jak má, aby předala své poselství běžným čtenářům. Děkuji oběma za to, že se této povinnosti ujali s takovou grácií a zdravým rozumem.

Děkuji také šéfredaktorovi nakladatelství Random House Willu Murphymu za jeho pečlivou přípravu k vydání, dovednost, kterou u mnoha editorů nenacházíme, a jeho statečný pokus o zjednodušení textu na základní témata. Lynn Andersonová si jako redaktorka vedla obdivuhodně a prozíravě a spolu s Vincentem La Scalou dodala mým poselstvím ucelenost a srozumitelnost. John Brockman byl strážný anděl této knihy a její propagace.

A konečně po dvanácti a více hodinách nepřetržitého každodenního psaní připravoval moje rozbolavělé tělo na další nápor můj masér Gerry Huber z Healing Winds Massage v San Francisku a Ann Hollingsworthová z Gualala Sea Spa, když jsem pracoval ve svém úkrytu na Sea Ranch.

Rád bych, aby všichni zmínění pomocníci, má rodina, přátelé, kolegové a studenti, kteří mi umožnili převést myšlenky do slov, do rukopisu a do této knihy, přijali mé nejhlubší díky.

Ciao, Phil Zimbardo

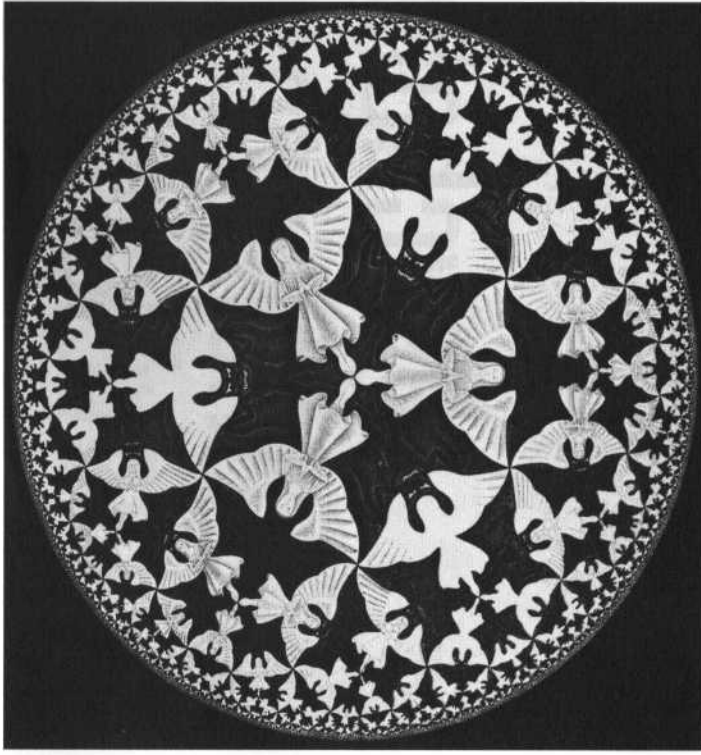
Seznam ilustrací

- 1 Kresba M. C. Eschera zobrazující anděly a ďábly 26
- 2 Policie zatýká studenta-vězně 63
- 3 Dozorci v uniformě v průběhu Stanfordského vězeňského experimentu 74
- 4 Vězni během jednoho z častých nástupů v průběhu Stanfordského vězeňského experimentu 76
- 5 Výbor pro stížnosti vězňů se setkává s ředitelem věznice Zimbardem 103
- 6 Vězeňský dvůr v plném provozu 120
- 7 Vězeň se emocionálně zhroutil 150

- 8 Vězni se zakrytou hlavou a řetězy na nohou čekají najednání výboru pro podmíněčné propuštění 176
- 9 Nahý vězeň ve své cele 3 202
- 10 Graf srovnávající chování vězňů a dozorců během experimentu (na základě videonahrávek) 254
- 11 Reklamní materiál nabízející dospělým v New Havenu účast na Milgramově studii poslušnosti (s laskavým svolením Alexandra Milgrama a nakladatelství Erlbaum Press) 325
- 12 „Žák“ je během studie poslušnosti připojen k přístroji, jenž vydává elektrické šoky 326
- 13 „Učitel“ dává „žákovi“ elektrický šok jako znak podrobení se tlaku autority 327
- 14 Vězení Abú Ghrajb: pyramida vězňů s usmívajícími se dozorci, americkými vojenskými policisty 390
- 15 Vězení Abú Ghrajb: dozorkyně táhne vězně po zemi na psím vodítku 391
- 16 Rotný Chip Frederick hrdě třímá americkou vlajku v Iráku 404
- 17 Vězni z věznice Abú Ghrajb jsou nuceni napodobovat sodomii a masturbovat 422
- 18 Vojenský belgický ovčák bez náhubku štěká na nahého vězně 424
- 19 Dozorkyně ve věznici Abú Ghrajb s obličejem pomalovaným ve stylu rockových skupin 433
- 20 Chip Frederick s „mužem v kápi“, obraz, který se stal symbolem mučení 437
- 21 Chip Frederick sedí na vězni, jemuž se přezdívalo „shitboy“ 438
- 22 Dozorkyně ve věznici Abú Ghrajb pózuje v sektoru 1A s mrtvým zadrženým, jenž nebyl uveden v oficiální dokumentaci vězení 482
- 23 Hrdinný čínský mladík, „muž proti tankům“, stojí čelem proti tankové koloně 541
- 24 Escherova kresba andělů a ďáblů - opakovaný pohled 566

Psychologie zla: změny charakteru člověka pod tlakem okolností

1 ' < »divejte se na pozoruhodný obrázek na levé straně. Pak zavřete oči a zkuste si ho vybavit.

Vytane vám na mysli spousta bílých andělů tančících na temném nebi? Nebo vám vaše vnitřní vidění nabídne obraz záplavy černých démonů, rohatých ďáblů • »bývajících bílé peklo? Podle této kresby, jejímž autorem je umělec M. C. Escher, **|| < »** obě varianty stejně reálné. Jakmile si jednou uvědomíme nerozlučnost dob- i a a zla, již nikdy nebudeme svět vnímat černobíle. V následujícím textu vám už nenabídnou pohodlné rozdělení na dobré, bezchybné stránky vaší osobnosti a její /Imu, zákeřnou složku. „Dokážu být zlý?“ je otázka, kterou chci, abyste si opakovaně položili během naší výpravy na neznámé území.

Escherův obrázek odhaluje tři psychologické pravdy. Zaprvé, svět je naplněn <l< >l>rem i zlem - vždy to tak bylo, je i bude. Zadruhé, hranice mezi dobrem a zlem \v propustná, mlhavá. A zatřetí, není vyloučeno, že se z anděla může stát ďábel, a roje zřejmě ještě méně pochopitelné, i ďábel se může proměnit v anděla.

Možná vám ten obrázek připomene absolutní transformaci dobra ve zlo, pře- měnu Lucifera na Satana. Lucifer, nosič světla, byl oblíbeným andělem Boha, dokud se mu nevzepřel. Za trest jej Bůh svrhl do pekla spolu se skupinou padlých andělů. „Raději budu velet peklu než sloužit v ráji,“ chlubí se Satan, protivník Boha v Miltonově opusu *Ztracený ráj*. V pekle se z Lucifera-Satana stane lhář, p» >« I vodník bez zásad, který využívá chvástání, zbrání, trumpet a praporů podobně |nko dnes někteří státníci. Na konferenci celého pekla s účastí všech hlavních démonů se Satan dozví, že v přímém souboji nebe nikdy neporazí.¹ Je tu ovšem MH/ .oblíb, Satanova pravá ruka. Ten přijde s tím nej ďábelštějším řešením, jak se M< >hu pomstít. Stačí přece morálně zkažit vrcholné dílo boží - člověka. I když se puk Satanovi podaří lákat Adama i Evu k neposlušnosti a poslat je na cestu hříchu, lín základě božích nařízení jsou včas zachráněni. Přesto od těch dob Satan umně olu hází příkaz Boha a s pomocí čarodějnic láká člověka ke zlým činům. Satanovy zástupkyně se pak dostávají do středu pozornosti zapálených inkvizitorů, již snaží svět všeho zla zbavit, ale metody, které k tomu používají, se samy stanou lu »lebkou nové formy zla, zla zakotveného v samotném systému, s nímž se svět pfrdtím nikdy nesetkal.

Luciferův hřích označovali myslitelé ve středověku jako „*cupiditas*“.¹ Dante považoval hříchy vycházející z tohoto zdroje za tu nejtěžší formu „vlčího zla“. Z duchovního pohledu se jedná o člověka, v jehož nitru zeje jáma tak hluboká, že ji nezaplní jakákoli porce moci nebo peněz. Pro ty, kdo trpí smrtelnou nemocí zvanou *cupiditas*, může ve vnějším světě existovat cokoli, ale cenu to má pouze tehdy, pokud to lze využít či zahrnout do vlastního já. V Danteho Pekle se nacházejí ti, kdo spáchali tento hřích v devátém kruhu, zamrzli v Ledovém jezeře. Protože se v životě zajímali pouze o sebe, jsou ve svém ledovém já navždy uvězněni. Satan a jeho následovníci dokázali přinutit člověka soustředit se pouze na jeho samotného, a tak pohled lidských očí sklouzl mimo harmonii lásky, jež dokáže sjednotit všechny lidské bytosti.

Vlčí zlo dokáže člověka posunout od soucítění k pocitu, že jediným cílem je vlastní dobro, a tak ho zároveň uvrhnout do věznění sebe sama. V devátém kruhu Pekla jsou hříšníci pohlceni duchem nenasytého vlka a zmrazeni v dobrovolné káznici, kde se vězeň i dozorce v egocentrické realitě stávají jedním. Při svých akademických výzkumech o původu Satana přišla historická Elaine Pagelsová s provokativním vysvětlením psychologického významu Satana jako zrcadlového obrazu člověka:

Satan nás fascinuje jako ztělesnění vlastností, které sahají za hranici toho, co považujeme za lidské. Představuje totiž více než jen nenasytost, závist, chtíč a zlost, které jsou součástí našich nejhorších nutkání. On je více než brutální, což je slovo připisující člověku zvířecí (*brutus*) vlastnosti... Zlo, v nejstrašnější podobě v sobě zahrnuje cosi nadpřirozeného - obraz ďábelského opaku Boha, kterého popisuje Martin Buber jako „svátého jiného“.²

Bojíme se zla, ale zároveň nás přitahuje. Vytváříme mýty o zločineckých spiknutích a dokážeme jim uvěřit natolik, že uvedeme do pohybu síly působící proti. Odmítáme „ty druhé“ jako odlišné a nebezpečné, protože jsou pro nás neznámí, ale fascinují nás případy sexuálních deliktů a porušení morálky těmi, kteří nejsou našimi blízkými (z naší krve). Profesor religionistiky David Frankfurter končí svůj výzkum „ztělesněného zla“ popisem sociální konstrukce zlých druhých.

Konstrukce *sociálních* druhých jako kanibalů-divochů, démonů, čarodějů, upírů nebo kombinace všeho dohromady je obraz založený na stabilní plejádě negativních symbolů. Příběhy o lidech na okraji si vždy pohrávají s jejich divokostí, uvolněnými mravy a obłudností. Na druhé straně fantazii každého z nás rozproudí směs hrůzy a potěšení, kterou také vnímáme při pomýšlení na jiné. Tyto pocity ovlivnily i brutalitu kolonistů, misionářů a armád vstupujících na území těch druhých.³

Transformace: andělé, ďáblové a my ostatní obyčejní smrtelníci

Kniha *Luciferův efekt* je mým pokusem porozumět procesu přeměny, kdy se dobří nebo obyčejní lidé začnou chovat špatně či zle. Budeme se snažit vyřešit základní otázku: „Co dokáže člověka dostat na scesti?“ Místo abychom se ale uchýlili k tradičnímu náboženskému dualismu dobro versus zlo, zdravá přirozenost versus zkaženost způsobená výchovou, raději se podíváme na reálné

1 *Cupiditas* znamená hamiznost, což je mamon, nenasytost, silná touha po bohatství a moci nad druhými. Slovo *cupiditas* představuje úsilí přeměnit na svoje nebo získat pro sebe vše, co je „jiné“ než já. Například sexuální chtíč a znásilnění jsou formy hamiznosti, protože představují použití jiného člověka jako věci k uspokojení vlastních potřeb, vražda pro peníze je také *cupiditas*. Opakem tohoto konceptu je *caritas*, což znamená představa sebe sama jako kruhu lásky, kde každý jedinec má vlastní cenu a jeho cena se realizuje ve vztahu k druhým. „Nedělej ostatním, co sám nemáš rád“ je náznakem konceptu *caritas*. Latinské rčení „*Caritas et amor, Deus ibi est*“ je pravděpodobně nejlepším vyjádřením tohoto náhledu na svět, neboť ho můžeme přeložit jako „kdekoli je *caritas* a láska, tam je i Bůh“.

bytosti zapojené do plnění každodenních úkolů, vtažené pracovními povinnostmi, procházející často bouřlivou zkouškou lidské povahy. Naším úkolem bude pochopit, k jakým změnám v charakteru člověka dochází, když je vystaven mocným situačním vlivům.

Začneme definicí zla. Ta moje je jednoduchá, vychází z poznatků psychologie: *Zlo představuje úmyslné chování, jehož cílem je ublížit, zneužít, ponížít, zbavit lidskosti či zničit ostatní nevinné lidi nebo pomocí úřední moci či systémových prostředků nabádat ostatní k těmto činům či jim je umožnit* Stručně řečeno to znamená, že „zlo je vědět i o jiných možnostech chování, ale chovat se špatně“.⁴

Co nutí lidi k určitému chování? Co určuje lidské myšlenky a činy? Co rozhoduje o tom, že se někteří lidé chovají morálně a čestně, zatímco jiní snadno sklouznou k nemorálnímu chování a zločinu? Jsou naše představy o lidském charakteru založeny na předpokladu, že *vnitřní determinanty* rozhodují, jestli naše cesty povedou směrem nahoru k dobru, nebo se stočí dolů, kde sídlí zlo? Věnujeme dostatečnou pozornost působení *vnějších determinant*, které působí na naše myšlenky, pocity a činy? Do jaké míry jsme tvorové, kteří se nechají ovlivnit situací, okamžikem, příslušností k davu? A existuje něco, co provedl někdo jiný a o čem jste si naprosto jisti, že by vás k tomu nikdy nepřinutil?

Většina z nás se schovává za egocentrická zkreslení, která vyvolávají iluze o naší jedinečnosti. Tyto ochranné štíty nás přesvědčují o tom, jak vysokou úroveň integrity osobnosti má každý z nás. Až příliš často vzhlížíme ke hvězdám skrz silnou čočku naší osobní nezranitelnosti, místo abychom se podívali na kluzký svah, na jehož vrcholu stojíme. Tyto egocentricky pokrivené pohledy se častěji vyskytují ve společnostech podporujících nezávislost člověka, jako je euroamerická kultura. Méně často se tento fenomén objevuje ve společnostech orientovaných na kolektivistické pojetí života, což jsou státy Asie, Afriky a Středního východu.⁵

Při naší cestě krajinou dobra i zla vás chci vyzvat k zamyšlení nad třemi otázkami: Jak dobře ve skutečnosti znáte sami sebe, své silné a slabé stránky? Odkud čerpáte znalosti o sobě, spíše na základě pohledu na své chování v běžných situacích, nebo ve chvílích, kdy jste vystaveni zcela novým okolnostem, kdy vám všechny běžné návyky nejsou nic platné? A stejnou povahu má i otázka, jak dobře opravdu znáte lidi, kteří vás obklopují, svou rodinu, své přátele, spolupracovníky a milence? Jedním ze základních předpokladů této knihy je, že většina z nás sama sebe zná pouze na základě omezených zkušeností získaných v každodenních situacích, jež jsou ovlivněny pravidly, zákony, zásadami a tlaky, které nás usměrňují. Chodíme do školy, do práce, na večírky, jezdíme na dovolené a platíme účty a daně a mezitím dny a roky ubíhají. Ale co se stane, když se setkáme se zcela novou a neznámou situací, na kterou už naše rutina nestačí? Začínáme s novou prací, jdeme na první schůzku domluvenou na internetové seznamce, vstoupíme do spolku, jsme zatčeni, přihlásíme se do armády, staneme se členy sekty nebo dobrovolníky v novém experimentu. Když se změní základní pravidla hry, naše staré já se už nemusí chovat podle očekávání.

Budu rád, pokud se během naší společné cesty dokážete sami sebe opakovaně ptát *„Jak bych se choval já?“* ve chvíli, kdy budeme společně potkávat různé formy zla. Prozkoumáme genocidu ve Rwandě, masovou sebevraždu a vraždu sekty Chrám lidu v guyanské džungli, masakr u My Lai ve Vietnamu, hrůzy nacistických koncentračních táborů, mučení prováděná vojskou a civilní policií po celém světě a pohlavní zneužívání věřících katolickými knězi. Budeme hledat souvislosti i ve skandálním a podvodném chování manažerů firem Enron a WorldCom. Nakonec objevíme i společné prvky těchto forem zla s nedávno odhaleným zneužíváním civilních vězňů ve věznicích v Abú Ghrajbu v Iráku. Jeden ze zvláště významných společných prvků spojujících všechna tato zvěrstva odhalíme na základě řady výzkumů v oblasti experimentální sociální psychologie, zvláště pak studie, která vešla v širší povědomí pod názvem Stanfordský vězeňský experiment.

Zlo: pevně ukotvené uvnitř, či proměnlivé na základě vnějších vlivů?

Představa, že existuje nepřekonatelná propast mezi lidmi dobrými a špatnými, je uklidňující nejméně ze dvou důvodů. Zaprvé tento pohled vychází z binární logiky, která zlo *zjednodušuje*. Většina z nás vnímá zlo jako rys, s nímž se někteří lidé narodí, a jiným je zcela cizí. Škodlivé semeno nakonec přinese otrávené ovoce - osud těch zlých se naplní. Definujeme zlo tak, že ukážeme prstem na tyrany naší doby, jako byli Hitler, Stalin, Pol Pot, Idi Amin, Saddám Husajn a další političtí vůdci zodpovědní za masové vraždy. Další zlo, i když běžnější a méně odpudivé, představují překupníci drog, sexuální násilníci, obchodníci s bílým masem, podvodníci okrádající seniory a ti, kteří se podílejí na šikanování dětí.

Pokud jsme zastánci přísného rozdělení na dobro versus zlo, znamená to, že jsme dobré lidi zbavili veškeré odpovědnosti. Nelze jim přisuzovat žádnou úlohu při vytváření, udržování, posilování či schvalování podmínek, jež přispívají k delikventnímu chování, kriminalitě, vandalismu, provokování, šikanování, znásilňování, mučení, teroru nebo násilí. „Taktó to ve světě vypadá a nedá se to změnit, a už vůbec to nemůžu změnit já sám.“

Alternativní koncept se na zlo dívá inkrementálně, jako na něco, čeho jsme všichni za určitých podmínek schopni. Lidé mají ve větší či menší míře zastoupeny různé stránky osobnosti (například inteligenci, hrdost, poctivost nebo zlo). Naši podstatu můžeme změnit, a to buď dobrým, nebo špatným směrem. Tento přístup naznačuje, že zkušeností, řízeným úsilím nebo vnějším zásahem v podobě zvláštní události lze některé vlastnosti získat. Stručně řečeno - dokážeme se naučit být dobří nebo zlí bez ohledu na naše genetické vybavení, typ osobnosti nebo rodinnou historii.⁶

Různé pohledy: dispoziční, situační a systémový

Paralelně s kontrastem mezi esenciální a inkrementální koncepcí dobra a zla existuje další rozdílná dvojice pohledů týkající se našeho chování. Jeho příčinu lze totiž vysvětlit buď na základě dispozičním, nebo situačním. Když se setkáme s neobvyklým způsobem chování, neočekávanou reakcí člověka nebo nějakou anomálií, kterou nelze vysvětlit, jak se jim snažíme porozumět? Tradiční přístup velí najít určité vrozené vlastnosti jedince, které ho k dané reakci předurčují: genetické vybavení, rysy osobnosti, charakter, svobodnou vůli a další sklony či dispozice. Jakmile máme vysvětlit něčí násilné chování, začneme hledat sadistické rysy

jeho osobnosti. V případě hrdinného činu se pokoušíme postavit vysvětlení na genech predisponujících k altruismu.

Ve Spojených státech jsou obyvatelé předměstských čtvrtí šokováni činy některých středoškolských studentů, kteří jsou schopni zastřelit a zranit celou řadu svých spolužáků a učitelů.⁷ V Anglii unesli v nákupním centru dva desetiletí chlapečkové dvoutletého Jamieho Bulgera a chladnokrevně ho brutálním způsobem zavraždili. V Palestině nebo Iráku se z mladých mužů i žen stávají sebevražední atentátníci. Ve většině evropských zemí ale dokázali lidé během druhé světové války ukrývat Židy před nacisty, přestože věděli, že odhalení bude znamenat smrt nejen pro ně, nýbrž i pro jejich rodinné příslušníky. V mnoha zemích se najdou lidé schopní upozornit na nespravedlnost nebo nemorální chování nadřízených, i když riskují osobní újmu. Proč?

Tradiční pohled (lidí, kteří pocházejí ze zemí zdůrazňujících individualismus) vidí příčiny patologického i hrdinského chování člověka. Moderní psychiatrie zdůrazňuje dispozice jedince. Stejný pohled se uplatňuje i v klinické psychologii či psychologii osobnosti. Většina současných institucí je založena na podobném stanovisku, ať už působí v oblasti práva, medicíny nebo náboženství. Zdrojem provinění, onemocnění i hříchu je podle nich viník, pacient a hříšník. Když se snaží pochopit situaci, ptají se zástupci institucí vždy „Kdo“: *Kdo je za to zodpovědný? Kdo to zapříčinil? Kdo je vinen? Kdo bude obviněn?*

Sociální psychologové (jako já) se spíše snaží při hledání příčin neobvyklého chování vyhnout rychlým úsudkům ohledně dispozic člověka. Pokud se ptají po smyslu jednání jedince, začínají otázkami typu „jak“: *Jaké okolnosti mohly podpořit určité způsoby jednání? Jaké podmínky se mohly podílet na vzniku daného chování? O jakou situaci se z hlediska aktérů jednalo?* Sociální psychologové se vlastně ptají: *Do jaké míry lze jednání jedince přičítat faktorům v jeho okolí, situačním proměnným a podmínkám jedinečným pro dané prostředí.*

Vztah dispozičního a situačního modelu chování se podobá rozdílům mezi pohledem na zdraví z hlediska lékařů ve srovnání s odborníky na veřejné zdraví. Lékařský přístup hledá původ nemoci, poruchy či hendikepu přímo v pacientovi. Na druhé straně odborníci na veřejné zdraví předpokládají, že v prostředí působí faktory, napomáhající přenosu nemoci na člověka. Někdy je nemocný člověk konečným produktem vlivu patogenů nacházejících se v prostředí, které, pokud je nezníčíme, postihnou i další jedince, a to bez ohledu na naši snahu každého jednotlivého pacienta vyléčit. Když budeme respektovat dispoziční model chování, bude dít s poruchami učení podrobeno různým formám medikace a beha- viorální léčby, abychom vyléčili jeho hendikep. Ale v mnoha případech, zvláště u dětí z chudých rodin, je tato porucha vyvolána příjmem olova, které je obsaženo v odlupujících se nátěrech na stěnách bytů v činžovních domech. Schopnosti učení jsou proto u těchto dětí horší následkem chudoby - to je situační pohled. Rozdílné úhly pohledu na tyto problémy nejsou jenom abstraktní variací v rámci kon- ceptuální analýzy, vedou k velmi rozdílným metodám řešení osobních a společenských problémů.

Význam těchto analýz se týká nás všech, kteří z pohledu intuitivních psychologů zkoumáme v rámci běžného života, proč se lidé chovají určitým způsobem a jaká změna by jim pomohla chovat se lépe. V rámci naší individualistické kultury je ovšem jen málo jedinců, kteří nejsou infikováni tendencí svalovat všechnu vinu na povahu člověka, hledat vždy v první řadě v oblasti motivů, rysů, genů a osobních patologií. Když se snažíme porozumět chování ostatních lidí, má většina z nás tendenci přeceňovat význam dispozic člověka a podceňovat vliv situace na jeho chování.

V následujících kapitolách přinesu dostatek důkazů pro to, že vysvětlovat chování člověka jeho dispozicemi je jen jednou možností, a budu se snažit zaměřit vaši pozornost na to, jak může být charakter osobnosti změněn vlivem okamžiku, kdy se spustí působení situačních sil. Lidé a situace jsou obvykle v dynamické interakci. Ačkoli většinou považujeme své osobnosti za stále v čase i v prostoru, je velmi pravděpodobné, že skutečnost je jiná. Nejste stejní, když

I *i H ujete samostatně ve skupině; máte-li romantickou chvíli, je to jiné, než I»>kud se účastníte vzdělávacího procesu; ve společnosti blízkých přátel se pro- |rvujete jinak než v anonymním davu a stejně tak jste někdo jiný na cestách v /,nhraničí a doma.

Malleus Maleficarum a inkviziční program vymýcení čarodějnic

Jitlná se o jeden z prvních dokumentovaných příkladů využití dispozičního pohledu na člověka k pochopení, kde se bere zlo a jak zbavit svět jeho destruktivního I m i *.* >bení. Tento text se stal biblí inkvizice a je znám pod názvem *Malleus Malefi-*

• 11/ *um* neboli „Kladivo na čarodějnice“.⁸ Pro inkviziční soudce představoval povinnou četbu. Kniha začíná rébusem, který je nutno vyřešit: *Jak může zlo dále existovat ve světě, kde vládne všemocný a dobrotivý Bůh? Odpověď: přítomnost zla je boží zkouškou duše člověka. Kdo se poddá jeho svodům, skončí v pekle, kdo odolá, Imkle pozván do nebe. Bůh ovšem omezil přímý vliv ďábla na člověka vzhledem k dřívějšímu selhání Adama a Evy. Ďábel na to reagoval pomocí svých prostřední 1«u, kteří v podobě čarodějnic svádějí lidi ke zlým činům.*

Najít a vymýtit čarodějnice se jevílo jako vhodné řešení, jak zastavit zlo, které bv lo v katolických zemích na vzestupu. K tomu bylo potřeba najít nástroj k odhalení čarodějnic, přinutit je přiznat se ke kacířství a pak je zlikvidovat. Mechanismus, jak odhalit a zneškodnit čarodějnice (dnes bychom ho možná nazvali program vymý- i ru), byl jednoduchý a přímý: pomocí špehů zjistit, kdo jsou čarodějnice, odhalit i « |ich čarodějnickou podstatu pomocí doznání získaných různými technikami mučení a zabít ty, co se přiznají. I když jsem právě osvětlil podstatu pečlivě promyšleného systému masového teroru, mučení a likvidace mnoha tisíců lidí, přes- i ir i < >to zjednodušení složitých otázek kolem projevu zla přilávalo inkvizici olej do Ohně. Vytvořením opovrhované a k páchání zla stvořené skupiny lidí, „čarodějnic“, Ne objevilo rychlé řešení, jak zlo ve společnosti potírat. Stačilo prostě zlikvidovat i11 nejvíce odhalených prostřednic zla, a to mučením, poražením v oleji nebo upálením u kůlu.

Vzhledem k tomu, že většinu členů církve a jí blízkých státních kruhů tvořili muži, není žádným překvapením převaha ženského pohlaví mezi odhalenými hříšníky. Podezřelé ženy pocházely většinou buď z okraje společnosti, nebo ně |.ik ohrožovaly pořádek věci: vdovy, chudé, škaradé či znetvořené ženy nebo v některých případech ženy hrdé a mocné. Hružným paradoxem působení inkvizice byl fakt, že zapálené a často upřímné úsilí o vymýcení zla vedlo k páchání RIN v t ak velkém rozsahu, v jakém jej svět dosud

nepoznal. Stát i církve se vydaly

- rMou mučení a popřely tak v nejvyšší možné míře ideál o dokonalosti člověka. Vytříbená podstata člověka, který je schopen stvořit velká díla umění, vědy či filozofie, se zvrhla v „kreativní krutost“, určenou ke zlomení vůle lidí. Nástroje používané k inkvizičnímu řemeslu jsou ještě dnes k vidění ve věznicích po celém světě, i v civilních a vojenských vyšetřovacích zařízeních, kde mučení patří mezi standardní operační postupy (jak uvidíme později při návštěvě věznice Abú Ghrajb).⁹

Systémy moci využívají všudypřítomný direktivní řád

Mé chápání moci zakotvené v systému začalo ve chvíli, kdy jsem si uvědomil, jak instituce vytvářejí mechanismus měnící ideologii - například příčiny zla - na operační postupy, jako byly hony na čarodějnice pořádané inkvizicí. Jinak řečeno můj obzor významně rozšířilo pochopení toho, jak faktory vyššího řádu, *systémy* moci, tvoří a formují situační podmínky. Pro porozumění složitých vzorců chování je nutno počítat nejenom s působením situace a dispozic člověka, ale také s vlivem systému.

Nestandardní, ilegální či nemorální chování jednotlivců ve služebních profesích, jako jsou policisté, probační úředníci nebo vojáci, se obvykle označuje za selhání „několika shnilých jablek“. Předpokládá se, že se jedná o vzácné výjimky, které patří na opačnou stranu neproniknutelné linie mezi dobrem a zlem, přičemž většina zdravých jablek pevně stojí na správné straně. Ale kdo je ten, jenž dokáže rozlišit, kdo kam patří? Obvykle jsou to strážci systému, kteří se snaží problém izolovat, aby odpoutali pozornost od těch nahoře a zprostil je viny, protože by mohli být zodpovědní za neudržitelné pracovní podmínky nebo za nedostatečnou kontrolu či vedení svých podřízených. Opět je tu příklad vnímání zla na základě obrazu shnilých jablek, dispozic člověka. Tento pohled ale nebere na vědomí stav sudu a jeho potenciálně škodlivý vliv na všechny plody. Analýza systému se ale soustředí na ty, kdo jsou tvůrci oněch sudů a kdo mají moc určovat jejich podobu.

Ti, kteří mohou vyrábět sudy, jsou „elita u moci“, často se skrývají v pozadí, rozhodují o podmínkách života těch ostatních, odsouzených k fungování v institucionálním rámci, vytvořeném elitou. Sociolog C. Wright Mills osvětlil tuto černou díru moci:

Mocenská elita se skládá z mužů, jejichž pozice jim dovoluje změnit běžné prostředí, ve kterém žijí obyčejní lidé. Jejich postavení dovoluje přijímat rozhodnutí se zásadním vlivem na ostatní. Jestli taková rozhodnutí činí nebo ne, je méně důležité než fakt, že jsou v postavení, které jim to umožňuje. Nečinnost či nepřijímání rozhodnutí z jejich strany je samo o sobě aktem, jenž má často důležitější význam než rozhodnutí, která činí. Tito lidé mají na povel základy hierarchie a organizace moderní společnosti. Řídí globální obchodní firmy. Jsou v čele mašinérie státu a uzurpují si pro sebe její výsady. Mají na starosti vojenské otázky. Zaujímají strategická řídicí místa v sociální struktuře, v nichž nyní spočívá účinná moc. Taje zdrojem bohatství a slávy, jež jim náleží.¹⁰

Puk splývají zájmy různých zástupců moci a jejich aktivita modeluje naši realitu způsobem, který předpověděl George Orwell ve svém románu *1984*. Komplex zahrnující zástupce armády, obchodních společností a církve je konečným inegasytmem, jenž má pod kontrolou zdroje a kvalitu života mnoha dnešních Američanů.

V tom okamžiku, když se snoubí moc s trvalým strachem, stane se opravdu nepřekonatelnou. Eric Hoffer, The Passionate State of Mind

Moc vytvořit „obraz nepřítele“

Mocní obvykle nedělají tu nejspínavější práci sami, stejně jako mafiánští bossovi*, kteří dávají za „vyučenou“ prostřednictvím svých poskoků. Uvnitř systémů se v vl váří hierarchie dominance a vliv či komunikace vždy postupují směrem shora dolů, jen vzácně obráceně. Když se mocenská elita rozhodne zničit nepřátelský národ, obrátí se na odborníky na propagandu, aby vytvořili program k podnícení nenávisti. Co je potřeba k tomu, aby občané jedné společnosti nenáviděli pří- .lušníkyjiné skupiny natolik, aby byli schopni je segregovat, mučit, nebo dokonce zabít? Stačí vybudovat „představu nepřítele“, což je psychologická konstrukce ukotvená pomocí propagandy hluboko v myslech, jež dokáže ty druhé přeměnit na „protivníka“. Představa je tou nejsilnější motivací každého vojáka, je tím, co i lokáze nabít jeho zbraň municí složenou z nenávisti a strachu. Obraz obávaného nepřítele, který ohrožuje naše osobní blaho a naši národní bezpečnost, dokáže dodat odvahu matkám a otcům, aby poslali syny do války, a dává vládám oprávnění přetavit pluhu na meče rozsévající zkažku.

Všechno se to odehrává na úrovni slov a obrazů. Můžeme pozměnit staré ponaučení: nejen hole a kameny, ale i slova dokážou zabíjet. Celý proces začíná vyt vořením stereotypní představy o druhých, jejich dehumanizovaným vnímáním. Na druhé se začneme dívat jako na bezcenné nebo všemocné, ďábelské, jako na nbstraktní příšeru či zásadní hrozbu pro nám drahé hodnoty a názory. Když se podaří vyvolat veřejný strach a hrozba nepřítele se zdá neodvratná, soudní lidé nc začnou chovat iracionálně, jedinci s nezávislými názory se přizpůsobí mase .1 z mírumilovných členů společnosti se stanou bojovníci. Dramatické obrazy proti vníka na plakátech, v televizi, na obálkách časopisů, ve filmech či na internetu se vrývají do zákoutí limbického systému, který je primitivní součástí mozku. Tyto v|i*my jsou spojeny se silnými emocemi strachu a nenávisti.

Sociální filozof Sam Keen výstižně popisuje, jak je tato nepřátelská imaginace součástí válečné propagandy různých národů. Zároveň Keen odhaluje trans- formativní působení „obrazu nepřítele“ na lidskou psychiku.¹¹ Ospravedlnění pro pud ničení se objevuje ve formě myšlenek až následně, to je jen vysvětlení nutné pro oficiální záznamy. Kritická analýza škod, které se dějí nebo chystají, ovšem schází.

Nejvíce extrémním případem fungování nepřátelské imaginace je samozřejmě genocida, což je plán vyhladit z povrchu zemského

všechny, kdo jsou zahrnuti do kategorie protivníka. Všichni známe některé metody, které používala Hitlerova propagandistická mašinérie, když dokázala přeměnit naše sousedy, spolupracovníky či dokonce přátele židovského původu na opovrhované nepřátele státu, již si zaslouží „konečné řešení“. Tento proces tvorby nepřítele klíčil již v obrázcích a textech učebnic základní školy, které popisovaly Židy jako opovrženihodná stvoření, jež si nezaslouží lidské soucitění. Nyní bych se krátce zmínil o jednom pokusu o genocidu za použití znásilňování jako zbraně proti lidskosti. Pak vám ukážu, jak lze jeden aspekt tohoto složitějšího psychického procesu, tedy dehumanizaci, studovat prostřednictvím kontrolovaného experimentálního výzkumu, který izoluje jeho zásadní charakteristiky za účelem systematické analýzy.

Zločiny proti lidskosti: genocida, znásilňování a teror

Literatura nám už nejméně tři tisíce let přináší dostatek příkladů toho, že každý člověk či stát je schopen páchat zlo. V Homérově popisu trojské války říká Agamemnon, vůdce Řeků, svým mužům před bojem s nepřítelem: „Nenecháme naživu jediného z nich (Trojanů), a to včetně plodů v lůnech žen. Ani ty nesmíš zůstat naživu. Celý národ musí přestat existovat...“ Tato ohavná slova vyšla z úst váženého občana jednoho z nej civilizovanějších národních států tehdejší doby, kolébky filozofie, právní vědy a klasického dramatu.

Zijeme ve „století masových vražd“. Více jak padesát milionů lidí bylo na základě vládních nařízení systematicky zabito vojáky nebo civilními jednotkami připravenými splnit rozkaz zabít. Začneme rokem 1915, kdy otomanští Turci zmasakrovali jeden a půl milionu Arménů. V polovině dvacátého století nacisté zlikvidovali nejméně šest milionů Židů, tři miliony sovětských válečných zajatců, dva miliony Poláků a stovky tisíc „nežádoucích“ občanů. Ve Stalinově sovětském impériu bylo zabito na dvacet milionů Rusů, politika vlády Mao Ce-tunga znamenala smrt pro ještě větší množství lidí, celkem až třicet milionů obyvatel země, již vládl. Režim komunistických Rudých Khmerů pozabíjel 1,7 milionu příslušníků vlastního národa, Kambodžanů. Strana BAAS pod vedením Saddáma Husajna je zodpovědná za smrt sta tisíc Kurdů v Iráku. V roce 2006 vypukla genocida v Dárfúru v Súdánu, zbytek světa ji ovšem z pohodlnosti ignoroval.¹²

Povšimněme si, že téměř stejná slova, jaká použil Agamemnon před třemi tisíci lety, svět zaznamenal v naší epoše ve Rwandě. Tento africký národ byl svědkem I >okusu Hutuů vyhladit jejich dřívější sousedy, Tutsie. Jedna z obětí tohoto masak- i u si vzpomíná na slova, která slyšela od svého mučitele: „Zabijeme všechny Tutsie . i jednoho dne se děti Hutuů budou přít o to, jak vůbec vypadalo tutsijské dítě.“

Znásilňování ve Rwandě

Příslušníci mírumilovného kmene Tutsiů ze Rwandy ve střední Africe zjistili, že / brání hromadného ničení může být i obyčejná mačeta, jež byla proti nim použita *nu* smrtelnou účinností. Systematické masakrování Tutsiů jejich původními souse- «I v, kmenem Hutuů, se rozšířilo po celé zemi po dobu několika měsíců na jaře roku 1994. Komanda smrti v té době zabila tisíce nevinných mužů, žen a děti vyzbrojena pouze mačetami a palicemi posetými ostrými hřebíky. Zpráva publikovaná

i)SN odhaduje, že v průběhu zhruba tří měsíců bylo zabito osm set tisíc až mili- < ni obyvatel Rwandy. Jedná se tak o nejkrvavější masakr v zaznamenané historii li« 1st va. Došlo k vyhlazení tří čtvrtin celkové populace Tutsiů.

Jejich hutujští sousedé zabíjeli své dřívější přátele a lidi ze sousedství - na o»/kaz. O deset let později prohlásil v průběhu rozhovoru jeden z hutujských Mbijáků, že „nejhorší na masakru bylo zabít mého souseda; dříve jsme spolu l»i» |)(jt*li, jeho kusy dobytka se pásly na mém pozemku. Byl jako můj příbuzný“. Mm kn z kmene Hutuů popisovala, jak ubila k smrti děti sousedů, které se na ni iHvny s úžasem rozšířenýma očima, protože se jednalo o děti dlouholetých přá- tfl n sousedů. Uvedla, že někdo z vlády jí řekl, že Tutsiové jsou jejich nepřátelé, u |».ik dostala do ruky palici a její manžel mačetu, aby se bránili. Tato žena ospra- v ri I láovala masakr dětí jako „laskavost“, jež jim prokázala, neboť jinak by z nich hvli bezmocní sirotci, protože jejich rodiče už byli stejně zavražděni.

A / do nedávné doby se mnoho nevědělo o systematickém znásilňování rwan- 4 vili žen jako taktiky rozsévající hrůzu a duchovní záhubu. Podle některých zpráv Vin* / .ipočalo, když jeden z hutujských vůdců, starosta Silvester Cacumbibi, znásilni M «i TI i svého bývalého přítele a pak ji nechal znásilnit dalšími muži. Tato dívka (ni/ději vyprávěla, co starosta řekl: „Nebudeme na tebe plýtvat kulkami, znásilníme ir, n to bude pro tebe ještě horší.“

I »vn.imika událostí ve Rwandě z pohledu psychologie je zmapována poměrně duble," na rozdíl od znásilňování čínských žen japonskými vojáky v Nankingu

ii hunu se později vrátíme), což je hrůza, jejíž podrobnosti neznáme, protože |eftie nefungovalo tak dobře zpravodajství a navíc se Číňané nechtějí svěřo- vm elzlcům.

Když obyvatelé vesnice Butare chránili své území před útokem Hutuů, ustanovil.» dm ,isn;i vláda speciální vyslankyni pro řešení této situace, kterou považovala za vzpouru. Jednalo se o ministryni pro ženu a rodinu, političku, jež se narodila v blízkosti vesnice a patřila k oblíbeným osobám v Butare. Stala se tak poslední nadějí této vesnice. Paulině Nyiramasuhuko, jak se ministryně jme- novala, přitom patřila mezi Tutsie a dříve pracovala v sociální oblasti a také přednášela o ženských právech. Hned se ovšem ukázalo, že naděje byla naprosto planá. Sama Paulině dohlížela na přípravu léčky, kdy lidem z vesnice byly slíbeny potraviny a úkryt na místním stadionu. Ve skutečnosti tam na všechny ty nevinné lidi, hledající pouze útočiště, čekali ozbrojení zabijáci z hutujských milicí Interahamwe a prakticky všechny je pobili. Přichozí byli zabiti kulometnou palbou nebo granáty vrženými do nic netušícího davu a přeživší byli rozsekáni mačetami.

Paulině ještě stačila vydat příkaz „než zabijete ženy, musíte je znásilnit“. Další skupina zabijáků dostala kanystry s benzinem z auta paní ministryně a na její pokyn zaživa upálila skupinu sedmdesáti žen a dívek, které byly předtím drženy v zajetí. Opět zazněl i

příkaz ke znásilňování před upálením obětí. Jeden z mladých mužů řekl tlumočnickovi, že už nemohou tyto ženy znásilnit, protože, jak uvedl, „jsme zabíjeli celý den a byli jsme již unaveni. Proto jsme jen nalili benzin do lahví, ty jsme rozházeli mezi ženy a pak jsme je začali zapalovat“.

Mladá žena, Rose, byla znásilněna synem ministryně Shalomem. Ten vyhlásil, že matka mu udělila „povolení“ ke znásilňování tutsijských žen. Rose zůstala jako jediná příslušnice kmene Tutsiů po tomto incidentu naživu, a tak mohla o postupu genocidy podat zprávu Bohu. Později musela Rose sledovat, jak znásilňují její matku a zabíjejí jejich dvacet příbuzných.

Zpráva OSN hovoří o nejméně dvou stech tisících ženách, které byly znásilněny během tohoto krátkého období hrůzy, přičemž mnoho z nich bylo později zabito. „V některých případech byly tyto ženy penetrovány oštěpy, hlavními zbraní, lahvemi nebo květy banánovníků. Jejich pohlavní orgány byly znetvořeny mačetami, vařící vodou nebo kyselinou. Prsa žen byla uřezána.“ (s. 85) „Kvůli zesílení hrůzného účinku bylo znásilňování prováděno mnoha muži za sebou a často doprovázeno dalšími formami fyzického mučení. Mnohdy pro znásobení děsu obětí a jejich ponížení se tyto incidenty odehrávaly jako veřejná zábava.“ (s. 89) Hromadné znásilňování také sloužilo k veřejnému posílení společenských vazeb mezi hutujskými zabijáky. Takto sdílené kamarádství je totiž častým vedlejším efektem skupinového znásilnění.

Rozsah nelidskosti nezná žádné hranice. „Pětačtyřicetiletá rwandská žena byla znásilněna svým dvanáctiletým synem, kterému příslušníci hutujských milic drželi sekeru na hrdle. Vše se odehrálo před zraky jejího manžela a za pomoci jejich pěti menších dětí, které byly přinuceny držet matku s rozevřenými stehny.“ (s. 116) Rozšíření infekce AIDS mezi žijícími oběťmi znásilňování ve Rwandě je stále jedním z faktorů společenské zhouby. „Pomocí nemoci, moru, v podobě apokalyptického teroru či biologické zbraně dochází k vyhubení plodných příslušníků ■Mne¹, což představuje smrt i pro další generace,“ uvádí profesor Charles Strozier, |>m>> **vyučuje** historii na Univerzitě Johna Jaye v New Yorku (s. 116).

Ink lze vůbec pochopit síly působící na Pauline, které ji změnily v nový typ ■Mince: osamocenou ženu, která útočí na ženy nepřátelského kmene? K pocho- pt*nf ii.im pomůže kombinace znalostí z historie a sociální psychologie týkající se nu* /1 h< Iských rozdílů v oblasti moci a statusu. Za prvé byla Pauline emocionálně IHMn/rn.1 všeobecně rozšířeným povědomím o nižším sociálním statusu hutujských | | ii vr srovnání s krásnými a namyšlenými ženami Tutsiů. Tutsijské ženy byly vyšší, IP sv i l IrjSí kůži a měly více bělošské rysy, takže byly pro muže žádanější.

Huní >vé rozdily záměrně zdůrazňovali belgičtí a němečtí kolonisté na počátku li VIII ai • 'ho století, aby vzniklo oddělení dvou kmenů, jejichž příslušníci se mezi ihth mi Ženili a vdávali, používali stejný jazyk a sdíleli stejné náboženské přesvěd- #1 mí Kolonisté přinutili obyvatele Rwandy nosit průkazy totožnosti uvádějící i||li li pí islušnost buď k většinovému Hutuům, nebo menšinovému Tutsiům. Výho- ■rtm lepšího vzdělání a snazšího přístupu k práci ve státní správě se těšili Tutsi- « To byl další zdroj touhy po pomstě, která se hromadila v Pauline. Pravdou ■kr |r. že Pauline byla politickou prospěcháčkou ve vládě, kde dominovali muži. Myli pod nátlakem, aby potvrdila svou věrnost, poslušnost a vlastenecké nadšení IVVin nadřízeným, a tak se postavila do čela zločinců, jako to žádná žena před ní «(dělala. Bylo snazší organizovat masové vyvražďování a znásilňování Tutsiů, Mvž na ně pachatelé hleděli jako na abstraktního nepřítele a označovali je dehu- Hlflnl/ujícími termínyjako „šváby“, které je nutno „vyhubit“. Jedná se o skutečný JIW pi (klad obrazu nepřítele, jenž slouží k vykreslení těch druhých v nenávist- Mf h bai vách, a pak už stačí zničit celé plátno.

luk kol i nepředstavitelné se zdá pro kohokoli z nás záměrně navádět k tak ■■■■■mzním zločinům, nepamínejme na slova právního zástupce Pauline Mimu procesu, kdy byla souzena za genocidu. Nicole Bergevinová tehdy řekla*)• d\v. se člověk účastní procesů s vrahy, uvědomuje si, že by také mohl pod- IthiM mii Máme pocit, že by se nám to nemohlo stát, ale při této práci mi dochází, ji l | umr všichni (ovlivnitelní). Mohlo by se to stát mně, mé dceři. Mohlo by se to » i n ' (s. 130)

Íl Jltč více zvýrazňuje jednu z hlavních tezí této knihy promyšlený postoj paní AlhHHI I)rs Porgesové z organizace Human Rights Watch. Podílela se na vyšetřování iiiik »ha podobně barbarských zločinů. Nutí nás ve světle těchto hrůz podívat IP mimi na sobe do zrcadla:

Ihkovéto chování leží jen kousek pod povrchem každého z nás. Zjednodušená lihli m k* genocidy nám umožňuje držet se v dostatečné vzdálenosti od pacha- !• lu lu iiz. Jsou takovým ztělesněním zla, že si nedokážeme ani představit, že I *veh< >m se chovali podobně. Když si ale uvědomíte, pod jakým šíleným tlakem llIn lidé jednali, rázem musíte znovu zvážít jejich lidskost - a to je znepokojující.

Nezbývá vám, než se podívat na danou situaci a říci si: „Jak bych se zachoval já?“ Někdy ta odpověď není příliš potěšující, (s. 132)

Francouzský novinář Jean Hatzfeld zpovídal deset příslušníků ozbrojených hutujských milic, kteří si nyní ve vězení odpykávají trest za to, že mačetami ubili k smrti tisíce tutsijských civilistů.¹⁴ Z výpovědí těchto obyčejných mužů - hlavně farmářů, aktivních katolíků a také bývalého učitele - mrazí. Neskutečné krutosti popisují bez výčitek svědomí, jako pouhý fakt. Jejich slova člověka nutí si naplno uvědomit něco nemyslitelného: lidské bytosti jsou schopny vyměnit svou podstatu za bezmyšlenkovitou ideologii, splnit, a dokonce i přehnaně následovat příkazy cha- rizmatických státníků, jen aby zničili všechny bytosti označené nálepkou „nepřítel“. Pojdme se zamyslet nad některými z těchto svědectví, která nelze srovnat ani s knihou Trumana Capoteho *Chladnokrevně*.

„Protože jsem zabíjel často, začal jsem mít pocit, že to se mnou nic nedělá. Chci říct jasně, že od prvního až k poslednímu zabitému necítím lítost ani v jednom případě.“

„Dělali jsme práci na zakázku. Vždy se našel někdo zapálený a my se jenom přidali. Shromáždili jsme se v týmech na fotbalovém hřišti a vyrazili na lov jako jeden muž.“

„Když někdo se zabíjením váhal, protože se cítil smutně, musel si dávat pozor na jazyk. Kdyby řekl něco o důvodech své

zdrženlivosti, mohl být obviněn ze spolupachatelství.“

„Zabili jsme každého, koho jsme našli (skrytého) v papyrovém porostu. Nebyla žádná kritéria výběru, nikoho jsme zvlášť nevyhledávali či se ho neobávali. Byli jsme zabijáci našich známých, sousedů, prostě zabijáci postupující podle plánu.“

„Naši tutsijští sousedé, to jsme věděli, za nic nemohli, ani neudělali nic špatného. Jen jsme věřili, že všichni Tutsiové jsou příčinou našich stálých problémů. Už jsme se na ně nedívali jako na jedince, už jsme je nepoznávali, ani jako kolegy. Stali se pro nás hrozbou, větší než všechny ostatní hrozby dohromady. To bylo důležitější než náš pohled na společný život s nimi. Tak jsme uvažovali. A tak jsme se rozhodli je zabít.“

„Když jsme objevili jednoho Tutsie v močálech, už to pro nás nebyla lidská bytost. Myslím tím člověka, jako jsme my, s podobnými myšlenkami a pocity. Lov byl šílený, lovci byli šílenci a kořist byla šílená - všechno ovládlo šílenství.“

Zvláště dojemně se o brutálních vraždách a znásilňování vyjádřila jedna z přeživších l ui sijských žen, která vystihla téma, k němuž se ještě vrátíme. Berthe prohlásila:

„Předtím jsem věděla, že člověk dokáže zabít druhého člověka, že se to stává. Nyní vím, že člověk, se kterým se dělíte o jídlo nebo se kterým spíte, vás dokáže i aké bez problémů zabít. Nejbližší soused vám klidně prokusne hrdlo: to jsem se naučila při genocidě a od té chvíle už se na svět dívám jinak.“

‘H ucrálporučikRoméo Dallaireje autorem působivého svědectví o zkušenostech

0 velením při asistenční misi Spojených národů ve Rwandě. Jeho kniha se jmenuje *Shake Hands with the Devil (Potřást si rukou s ďáblem)*.¹⁵ když se mu podařilo díky hrdinské duchapřítomnosti zachránit životy tisíců lidí, nakonec byl jako VyNoký vojenský velitel zklamán, protože nebyl schopen od Spojených národů získat více pomoci, a tak zabránit mnoha dalším hrůzám. Sám se stal z psychologií koho hlediska obětí masakru, neboť byl postižen závažnou posttraumatickou nit osovou poruchou.¹⁶

/ndsilňování v čínském Nankingu

Koncept znásilňování je natolik obrazově hrůzný, a přitom snadno představitelný. /<* se používá metaforicky pro popis dalších, téměř neuvěřitelných děsů války. Zit pouhých pár krvavých měsíců roku 1937 zmasakrovali japonští vojáci dvě stě lldesát tisíc až tři sta padesát tisíc čínských civilistů. Tato čísla jsou vyšší než cel- km v počet obětí atomových útoků na Japonsko či množství usmrčených civilistů Vr většině evropských zemí v průběhu druhé světové války.

Mimo samotný počet usmrčených Číňanů je důležité uvědomit si, jakou „krea- «iv ii ii •/. la“ prokázali japonští mučitelé. Za těchto podmínek byla i smrt přáním mno- hn < »1 jět i. Vyšetřování historika Irise Changa prokázalo, že čínští muži sloužili jako dle pí i soutěžích v ovládnání bajonetů nebo ve schopnosti odříznout obětem hlavu. Množství znásilněných žen se odhaduje na dvacet až osmdesát tisíc. Mnoho vojáků nezůstalo jen u znásilňování: ženy také rozpárali, uřízli jim prsa neboje přibíli au> i vn ke zdi. Otcové byli nuceni znásilňovat své dcery a synové matky za přihlížení ilitlftfeh rodinných příslušníků.¹⁷

Válka plodí krutost a barbarské chování vůči všem, kdo jsou považováni za lirpf iiele, za dehumanizované, démonické protivníky. Případ znásilňování v Nan- k lny,ii je dobře známý detailními obrazy hrůz, které vojáci prováděli, aby potupili « / nřčili nevinné civilisty - „nebojujícího nepřítele“. Kdyby se jednalo o ojedinelý

1 in i (I e n t, mohli bychom ho považovat za anomálii. Ve skutečnosti je to ovšem jen ilttUi díl historické mozaiky nelidskostí páchaných na běžném obyvatelstvu. Britské |»M Inoi ky popravovaly a znásilňovaly civilisty během americké války za nezávislost. Příslušníci sovětské Rudé armády znásilnili zhruba sto tisíc berlínských žen ke konci druhé světové války a v letech 1945 až 1948. Mimo znásilnění a vraždy více jak pěti set civilistů při masakru v My Lai v roce 1968 se v nedávno uveřejněných tajných materiálech Pentagonu objevuje dalších tři sta dvacet případů zvěrstev spáchaných Američany na vietnamských a kambodžských civilistech.¹⁸

Dehumanizace a morální vyvážanost pod drobnohledem

Lze předpokládat, že většina lidí se chová po většinu času jako morální bytosti. Ale představte si, že tato morálka je jako rychlostní páka, již občas zařadíme na neutrální. Když k tomu dojde, naše morální vnímání ustoupí stranou. Jestli je auto s neutrálem na cestě z kopce, pohybuje se spolu s řidičem prudce dolů. Výsledek celé situace je určován povahou okolností, ne schopnostmi či záměry řidiče. Tato jednoduchá analogie podle mého názoru vystihuje jedno ze základních témat v teorii morálního vyvážání, jejímž autorem je kolega ze Stanfordovy univerzity Albert Bandura. V jedné z dalších kapitol provedeme analýzu této teorie, což nám pomůže pochopit, proč lze jinak dobré lidi svést ke špatným činům. V tuto chvíli se chci věnovat experimentální studii, kterou provedl Bandura a jeho asistenti. Ta ukazuje, jak snadno se lze odpoutat od morálního jednání při použití taktiky dehumanizace potenciální oběti.¹⁹ V rámci elegantní ukázky potvrzující sílu dehumanizace stačí jedno slovo ke zvýšení agresivity vůči cílové osobě. Podívejme se, jak experiment probíhal.

Představte si, že jste univerzitními studenty, kteří se dobrovolně účastní experimentu na téma skupinové řešení úloh. Studenti vaší školy jsou rozděleni do tříčlenných týmů. Cílem týmu je pomoci studentům jiné univerzity zlepšit výkon při řešení úloh, a to tím způsobem, že budou trestáni za své chyby. Trest má formu elektrických šoků, jež se při dalších úlohách postupně zesilují. Asistent si nejprve zapíše vaše jména a jména členů druhého týmu, jehož motivaci máte na starosti, poté odejde, aby oznámil vedoucímu experimentu, že studie může začít. Bude se konat deset kol a vy se během nich můžete rozhodnout, jakou sílu elektrického šoku zvolíte pro členy trestaného týmu ve vedlejší místnosti.

Neuvědomíte si, že rozhovor, který „náhodně“ zaslechnete, je součástí scénáře experimentu. V tomto rozhovoru si asistent stěžuje přes interní telefon vedoucímu experimentu, že studenti druhého týmu „se chovají jako zvířata“. Vyto nemůžete vědět, ale v dalších skupinách, kam byli náhodně přiřazeni studenti jako vy, asistent popisuje členy druhých týmů jako „milé lidi“ nebo je neoznačuje nijak.

Má tohle jednoduché přidělení nálepky účastníkům nějaký vliv? Zpočátku to tak nevypadá. V prvním kole všechny skupiny studentů reagují stejně a zvolí jako trest nízkou úroveň šoku, někde okolo stupně 2. Ale brzy začíná být velmi důležité, co skupina slyšela o těch anonymních druhých. Když nebyli nijak označeni, studenti vyvíjí/ivají pro trest stabilně silu šoku okolo stupně 5. Pokud účastníci slyšeli o druhých, že jsou to „milí lidé“, chovají se k nim lidštěji a používají významně nižší silu šoku okolo stupně 3. Ovšem označení „zvířata“ vypíná jakýkoli soucit, který mohou mít k druhým, a tak v případě, že je nutno potrestat jejich chybu, volí šok v silu zvyšující se intenzitou, významně silnější než v ostatních skupinách. Opakovaně se tak dostávají na úroveň 8.

Zmýslíte se chvilku nad tím, jaké psychické procesy pouhé označení těch lidí nějakou nálepkou spustilo ve vaší mysli. Zaslýchli jste, jak člověk, kterého neznáte, řekl někomu jinému, kdo je autoritou a koho jste také nikdy neviděli, že někdo další, student univerzity jako vy, se chová „jako zvíře“. Tento jednoduchý popis změní váš mentální obraz těch druhých. Nebudete je vnímat jako milé studenty univerzity, kteří se vám více podobají, než se od vás liší. Nové mentální nastavení má silný dopad i na vaše chování. Neméně fascinující byly i následné racionalizace, kterými se účastníci experimentu snažili objasnit své i jejich chování a důvod, proč museli druhým studentům - „zvířatům“ - dávat tak silné šoky aby „dostali na pamětnou“. Tento příklad použití kontrolovaného experimentálního výzkumu k prozkoumání primárních psychických procesů v případech iracionálního použití násilí v reálném světě bude rozšířen o další studie ve dvanácté kapitole. V nich se chcí zabývat způsoby, jaké používají behaviorální vědci k odhalování různých aspektů psychologie zla.

Naše schopnost selektivně zapojit a vypnout morální zásady... je klíčem k vysvětlení situací kdy se lidé chovají v jeden okamžik s barbarskou krutostí a za chvíli dokážou být soucitní.

Albert Bandura²⁰

tlíní/né obrazy zneužívání z věznice Abú Ghrajb

Místo k napsání této knihy byla potřeba lépe pochopit, jak a proč došlo k přípa- ní zického a psychického zneužívání ve věznici Abú Ghrajb v Iráku. Pachatelé těchto zločinů byli příslušníci americké vojenské policie. Ve chvíli, kdy v květnu roku 2004 fotografie dokazující zneužívání ve věznici obletěly svět, jsme poprvé v dějinách zaznamenali obrazy mladých Američanů a Američanek podílejících se na nepředstavitelných způsobech mučení civilistů, které měli strážit. Mučitelé i učení byli zachyceni na mnoha příkladech digitálně zdokumentované mravní hroty. Autory snímků zobrazujících jejich násilné kousky byli sami vojáci.

Proč si vůbec dokumentovali své nezákonné chování? Nález těchto snímků v červnu jistě přivodil velké potíže. Na těchto „památečních fotografiích“, podobně jako u snímků hrdých lovců vysoké zvěře poutajících s ulovenými kusy, vidíme umějíci se muže a ženy, kteří různým způsobem zneužívají níže postavené bytosti.

Na fotografiích dochází k bití pěstí, fackování a kopání zadržovaných, dozorcí jim skáčou na chodidla a násilně aranžují nahé vězně s hlavou zakrytou v kápi do hromad a pyramid. Nutí také nahé vězně, aby si oblékli ženské spodní prádlo na hlavu, musí masturbovat či napodobovat orální sex a jsou při tom fotografováni a nahráváni na video spolu se smějícími se a povzbuzujícími příslušnicemi vojenské policie. Vězni jsou přinuceni viset po dlouhou dobu z trámů cel nebo jsou taženi po podlaze vězení s obojkem kolem krku a členové vojenské policie jim hrozí útokem bojových plemen psů, které drží bez náhubku.

Ikona těchto zločinů, která se dostala na povrch z vězení a přes ulice Iráku zaplavila celý svět, byl obraz „trojúhelníkovitého muže“. Jednalo se o zadržovaného v kápi stojícího na krabici s napjatým tělem a roztaženými rukama trčícíma zpod vězeňského úboru. Měl připevněny elektrické dráty na konečky prstů a bylo mu řečeno, že pokud spadne vysílením z krabice, bude zabit elektrickým proudem. Je úplně jedno, že dráty nikam nevedly. Podstatné je, že muž této lži věřil a musel prožívat nevýslovný stres. Existovaly i další, více šokující fotografie, ale americká vláda se rozhodla je neukázat veřejnosti, protože by způsobily ještě větší skvrnu na důvěryhodnosti a morálním kreditu americké armády a administrativy prezidenta Bushe. Sám jsem viděl stovky těchto snímků a jednalo se opravdu o děsivé svědectví.

Byl jsem hluboce otřesen při pohledu na takové utrpení, takové projevy arogance a lhostejnosti k ponížení, které museli bezmocní vězni zažívat. Také mne vyděsilo, že jedna z těch, které vězně zneužívaly, mladá příslušnice armády, sotva jednadvacetiletá žena, popsala všechny zločiny jako „zábavu a hry“.

Byl jsem šokován, ale nepřekvapilo mě to. Média a „obyčejní lidé“ z celého světa se ptali, jak mohlo sedm lidí spáchat takové zlo. Vojenští velitelé mluvili jen o „neukázněných vojácích“ nebo „několika shnilých jablcích“. Já jsem přemýšlel, jaké okolnosti převrhly rovnováhu mezi zlem a dobrem v tomto vězeňském bloku, takže i dobří vojáci začali páchat zlo. Samozřejmě že situační analýza takovýchto zločinů neznamená žádnou omluvu pro jejich pachatele ani z nich neudělá morálně přijatelné činy. Spíše mi šlo o to, najít smysl v celém tom šílenství. Zajímalo mě, jak se mohl změnit charakter těchto mladých lidí tak rychle, že byli schopni podílet se na oněch nemyslitelných zločinech.

Paralelní světy Abú Ghrajbu a stanfordského vězení

Důvod, proč jsem byl fotografiemi a příběhy o zneužívání vězňů z „krámkou s hrůzou“ v Abú Ghrajbu šokován, ale nikoliv překvapen,

byl nasnadě. Něco takového jsem viděl už dříve. Před třemi desítkami let jsem byl svědkem děsivě podobných scén, které se odehrávaly v rámci projektu, jež jsem vedl a vymyslel. Nazí vězni v okovech s kápí přes hlavu, dozorcí stoupající na záda vězňů, kteří u toho musí ilH/it kliky, stráže sexuálně ponižující vězně a vězni vystaveni extrémnímu stresu. Ni'k i eré obrazy z mého experimentu by šlo prakticky zaměnit za scény mezi dozorcí «i zadržnými v té vzdálené irácké věznici Abū Ghrajb.

< ování univerzitních studentů v roli dozorců a vězňů v sehraném experi- llinrt u provedeném na půdě Stanfordovy univerzity v létě roku 1971 bylo stejné |itk<>|('dnání reálných dozorců ve skutečném vězení v Iráku v roce 2003. Já jsem uvfrtm byl nejenom svědkem těchto událostí, ale mým přičiněním vznikly podmínky, které vedly k rozvoji bohatého rejstříku zneužívání. Jako vedoucí projektu |xrm vytvořil design studie, v níž normální, zdraví, inteligentní studenti univerzi- i v I >vli náhodně přidělení do rolí dozorců nebo vězňů v realisticky napodobeném |U <>Mf rdí věznice. Cílem bylo, aby studenti v takovém prostředí žili a pracovali hiM« >lik týdnů. Spolu se svými výzkumnými asistenty z řad studentů, kteří se jme- iinv.ill Craig Haney, Curt Banks a David Jaffe, jsem se chtěl dozvědět něco více Milvnamických psychických procesech probíhajících při uvěznění.

l.ik se běžní lidé dokáží přizpůsobit podmínkám života v této instituci? Jak se lb i i >|rví rozdílná moc, kterou mají dozorcí a vězni, při jejich každodenní interakci? ltdyž umístíte dobré lidi do špatného prostředí, podaří se jim překonat vliv okolní ».lí, neboje vězení zdeformuje? Objeví se násilí, které je přítomno ve většině reálny« h vězení, také v instituci, jež je plná dobře vychovaných chlapců náležejících hr M lední třídě? Toto byla některá z výzkumných témat, jež se nabízela v rámci experimentu, který začal jako jednoduchá studie života ve vězení.

1'uzkum temných stránek lidské povahy

() mtší společné cestě by možná básník Milton prohlásil, že vede do „viditelné temni ii v“. Vezme nás tam, kde zlo, ať už ho definujeme jakkoli, kvete. Potkáme skupinu lidí, kt eří druhým provedli velmi nepříjemné věci, často na základě pocitu vyššího amyidu, morálního přikázání a té nejlepší ideologie. Vyzývám vás, abyste dávali |m/ur, jestli se objeví démoni, ale možná budete zklamání banálními pohnutkami n « hto lidí a tím, že připomínají sousedy odvedle. S vaším svolením, jako průvod- i e n.i dobrodružné cestě, vám nabídnu příležitost vstoupit do jejich životůavidět uvei jejich očima. Jde o to, abyste získali na zlo intimní náhled, blízký a osobní, i H\IS ten pohled bude jednoznačně osklivý, ale jenom prozkoumáním a pochopi ním příčin zla se můžeme naučit ho změnit, zkratit či transformovat pomocí moudrých rozhodnutí a nápaditého přístupu k veřejným otázkám.

Sklepní místnosti Jordánovy koleje na Stanfordově univerzitě mi poslouží Inku pozadí pro vyprávění, které bude pokusem zprostředkovat vám, jaká byla lelii Iv na tom specifickém místě role vězně, dozorce nebo ředitele věznice. I když P₁₁₁ l x • h výzkumu je široce znám z úryvků publikovaných v médiích a z některých misích výzkumných publikací, celý příběh nebyl nikdy popsán. Budu popisovat průběh událostí v první osobě a v přítomném čase. Zaměřím se chronologicky na nejvýznamnější okamžiky každého dne i noci. Pak se zamyslím nad tím, jaké jsou důsledky Stanfordského vězeňského experimentu - etické, teoretické a praktické. Nakonec rozšířím naši bázi poznatků o psychologii zla pomocí výsledků dalších experimentálních a terénních výzkumů provedených psychology, které se snaží ilustrovat dopady působení okolností na chování individua. Prozkoumám také podrobněji studie na téma konformita, poslušnost, deindividualizace, dehumanizace, morální vyvážanost a zlo nečinnosti.

„Lidé nejsou vězni osudu, ale pouze vězni své vlastní mysli,“ prohlásil prezident Franklin Roosevelt. Vězení může sloužit jako metafora omezení svobody, jak doslovná, tak symbolická. Stanfordský vězeňský experiment se přeměnil ze symbolického vězení, kterým byl na počátku, ve vězení nadměru skutečně fungující v myslích vězňů a dozorců. Jaká jsou vězení, která si sami vybudujeme a jež potom omezují naše základní svobody? Neurotické poruchy, nízké sebehodnocení, plachost, předsudky, stud a přehnaný strach z terorismu jsou pouze některé z chimér, jež oklešťují naši schopnost užívat si svobodu a štěstí a nedovolují nám plně si vychutnat svět kolem nás.²¹

S tímto poznáním musíme obrátit naši pozornost opět k Abū Ghrajbu. Nyní ale pojďme hlouběji, než kam se dostaly titulky v novinách nebo záběry televizních kamer. Zkusme si představit, jaké to bylo, být dozorce nebo vězněný v tom odpuzujícím vězení v době, kdy tam docházelo ke zneužívání. Mučení se dostává na pořad našeho zkoumání v nových formách, které získalo od dob inkvizice. Vezmu vás k vojenskému soudu, kde byl souzen jeden z pachatelů, vojenských policistů, a budeme svědky negativních dopadů chování těchto vojáků. Po celou dobu se budeme snažit brát v potaz vše, co víme o triadickém chápaní reality v rámci sociální psychologie. Musíme se zaměřit na jednání lidí v určitých situacích, jež je vytvářeno a udržováno systémovými silami. Podrobíme zkoumání velení americké armády, úředníky CIA a vrcholné členy vlády za jejich spoluúčast na vytvoření dysfunkčního systému, který vyvolal případy mučení a zneužívání v Abū Ghrajbu.

První část poslední kapitoly nabídne některá vodítka, jak odolávat nechtěným sociálním vlivům, jak si vytvořit obranu proti svůdným lákadlům, jež dokážou ovlivnit i profesionály. Potřebujeme se naučit způsoby boje proti vymývání mozků, jež nám bere svobodu volby a posouvá nás směrem k tyranii konformity, vyhovění, poslušnosti a strachů spojených se sebedoceňováním. Ačkoli jsem zastáncem síly situace, také nepřestávám podporovat právo lidí chovat se uvědoměle a kriticky jako informovaní jedinci, kteří dokážou nasměrovat své chování účelným způsobem. Pokud pochopíme, jak fungují sociální vlivy, a uvědomíme si, že každý z nás může podlehnout nenápadným a přesvědčivým silám okolností, můžeme se stát moudrými a mazanými zákazníky, místo abychom se nechali snadno ovlivnit autoritami, skupinovou dynamikou, přesvědčováním nebo strategiemi usilujícími vyvolat vyhovění.

Krte 11 >yh skončil tím, že obrátíme otázku, s níž jsme začali. Namísto toho, abys- m ifrm ýšleli, jestli jste schopni páchat zlo, zamyslete se nad tím, jestli se můžete |Mt lu < liny. Moje poslední zamyšlení se týká konceptu „banality hrdinství“. Věřím, kn/dý / . nás je potenciální hrdina a jen čekáme na správnou situaci, abychom se fttfłti idli pomoci druhým navzdory osobním rizikům a obětím. Je před námi ale •lt< !• .1«< \sta, než dospějeme k tomuto šťastnému závěru, takže *andiamo* \

*Svět ji držel jako vězně na svém trůnu.
Láska řekla světu. „Jsem tvoje.“ Svět jí dal svobodu vlastního domu.*

Rabíndranáth Thákur, Zatoulání ptáci²²

Překvapivá nedělní zatčení

WELSH

Welsh is a Celtic language spoken in Wales and parts of the Channel Islands. It is a member of the Brythonic branch of the Celtic languages. The language has a rich literary tradition and is still spoken by a significant number of people in Wales.

The Welsh language is written in the Latin alphabet with some special characters. It is a left-to-right language. The language has a complex grammar with a system of inflections that is characteristic of Celtic languages. The Welsh language is a member of the Brythonic branch of the Celtic languages. It is a left-to-right language. The Welsh language is a member of the Brythonic branch of the Celtic languages.

Skupina cizích mladíků si vůbec neuvědomovala, že zvony kostela v Palo Altu nevyzvánějí jen tak. To zvonění oznamuje, že jejich životy brzy naberou zcela nečekaný směr.

Je neděle, 14. srpna roku 1971, 9.55 hodin. Teplota je nad dvacítkou, vlhkost nízká jako obvykle, viditelnost dobrá; nad hlavami bezoblačná, azurově modrá obloha. Další letní den jako z pohlednice v kalifornském Palo Altu začíná. S takovým během věci je spokojena i Obchodní komora. Nedokonalost a nepravidelnost se v tomto ráji západu netoleruje, stejně jako odpadky na ulicích nebo plevel v sousedově zahradě. Je skvělé být naživu v takovýto den, na takovém místě.

Je to ráj, kde se odehrává americký sen, konec divokých časů. Počet obyvatel v Palo Altu dosahuje téměř šedesáti tisíc. Palo Alto ovšem vyniká zejména jedenácti tisíci studenty, kteří se tu usídlili asi kilometr od centra po Palm Drive, kde se nachází vchod do areálu Stanfordovy univerzity lemovaný stovkami palm. Stanford je jak rychle rostoucí městečko na ploše větší než tři tisíce hektarů s vlastní policií, hasičským sborem a poštou. San Francisco leží jen hodinu cesty autem na sever. Na rozdíl od něho je Palo Alto bezpečné, čisté, klidné a bílé. Většina černých obyvatel žije za dálnicí 101 na východním konci města, ve čtvrti East Palo Alto. Já jsem byl zvyklý si spojit tyhle čtvrti s polorozpadlými, mnohaposchoďovými nájemnými domy, ale tady stály řady domů pro jednu nebo dvě rodiny a celé to připomínalo spíše předměstí, kde by se rád usídlil můj bývalý učitel na univerzitě, kdyby si na to přivydělal dost peněz taxikářením po nocích.

V celé téhle oáze ovšem v poslední době začínalo být nepokojně. Kousek odtud, v Oaklandu, strana Black Panther posiluje hrdost obyvatel na černou barvu kůže. Podporují ji v tom zástupci černé elity. Snahou je odporovat rasistickým zvyklostem „všemi nezbytnými prostředky“. Z vězení se stávají centra pro nábor nového druhu politických vězňů. Celé hnutí je inspirováno Georgem Jacksonem, který se chystá na soudní proces se svou skupinou „Soledad Brothers“ kvůli údajné vraždě dozorce. Na plný plyn také jedou organizace za práva žen. Chtějí skoncovat s podřadnou rolí žen ve společnosti a vytvořit pro ženy nové příležitosti. Nepopulární válka ve Vietnamu se protahuje a počty mrtvých denně vzrůstají. Tragédie se prohlubuje také v důsledku reakce vlády tandemu Nixon a Kissinger, jež vysílá na masové protiválečné demonstrace stále více represivních sil. Vojsko- průmyslový komplex se stává nepřítelem nové generace. Ta otevřeně nesouhlasí s agresivitou, komercializací a vykořisťováním. Každý, kdo touží žít v opravdově dynamickém období, chápe, že duch tehdejších časů se začínal lišit od čehokoli dříve známého.

Zlo a dobro ve společenství

Byl jsem zaskočen kontrastem mezi anonymitou života v New Yorku a smyslem pro společenství a osobní identitu, jak jsem je cítil v Palo Altu. Rozhodl jsem se proto uspořádat malý terénní experiment, abych otestoval platnost zmíněného rozdílu. Začaly mě zajímat antisociální dopady anonymity vznikající ve chvíli, kdy jsou lidé v prostředí, které podporuje agresivní tendence, a když nejsou identifikovatelní. Objevil jsem koncepci v knize *Pán much*, kde masky člověka osvobozují a on začne projevovat nepřátelské sklony. Na základě toho jsem provedl výzkum potvrzující, že účastníci, již prošli procesem „deindividualizace“, byli spíše připraveni způsobit bolest ostatním, než ti, kteří se cítili více individualitou.¹ Nyní mne zajímalo, co udělají spořádaní občané Palo Alta, když dostanou příležitost chovat se vandalsky. Připravil jsem terénní studii využívající skryté kamery. Cílem bylo porovnat, jak budou lidé reagovat na opuštěné automobily v Palo Altu a pět tisíc kilometrů odtud, v Bronxu. Umístili jsme proto hezká auta na opačnou stranu ulice od vchodu do areálů Newyorské univerzity v Bronxu a Stanfordovy univerzity. Auta měla zdviženou kapotu a odstraněné značky, což je zaručený spouštěcí signál, že se občané mohou přeměnit na vandaly. Z ukrytých vyhlídkových bodů členové mého týmu sledovali a fotografovali dění v Bronxu a nahrávali na video aktivitu v Palo Altu.²

V Bronxu jsme si ještě ani nepřipravili záznamová zařízení, a už se objevili první vandalové, kteří se snažili auto očesat - otec křičel na matku pokyny, aby vyprázdnila kufr, a synovi nařídil podívat se do přihrádky v palubní desce, zatímco sám vyndával z auta baterii. Kolemjdoucí i kolemjedoucí se zastavovali a zbavili naše bezmocné vozidlo všeho hodnotného, než začalo ničení natvrdo. Po těchto úvodních epizodách se na auto vrhli vandalové v plné parádě a systematicky ho vybra- kovali a zdemolovali. Takový byl osud opuštěného automobilu z New Yorku.

Časopis *Time* popsal celý smutný příběh anonymity ve městě pod titulkem „Deník opuštěného auta“.³ Za několik dní jsme v Bronxu napočítali celkem dvacet tři jednotlivých incidentů vandalismu na tom nešťastném, typicky americkém autě. Z vandalů se vyklubali běžní občané. Ve všech případech se jednalo o bělochy, dobře oblečené dospělé jedince, kteří by za jiných okolností usilovali o lepší policejní ochranu občanů a méně slitování s kriminálníky. Při dotazníkovém šetření v domácnostech by „rozhodně souhlasili“ s položkou týkající se nezbytnosti většího pořádku a prosazování zákona. Navzdory našim očekáváním se ukázalo, že jenom jeden z těchto incidentů měly na svědomí děti, které si užívaly radost z ničení. Ještě větším překvapením pak bylo, že veškeré vandalství se odehrálo za denního světla, takže jsme vůbec nepotřebovali infračervený film. Projev internalizované anonymity se nemusí skrývat pod rouškou tmy.

Jaký byl ale osud našeho opuštěného vozu, který byl také upraven, aby lákal k anonymnímu útoku, v Palo Altu? Za celý týden se neobjevil ani jeden incident vandalství namířený proti tomuto automobilu! Lidé chodili, jezdili kolem, podívali se, ale ničeho se ani nedotkli. No, tak úplně to neplatí. Jeden laskavý pán zavřel kapotu, když pršelo (Bože odpusť, vždyť by ten motor navlh!!). Když jsem jel tím autem zpátky do areálu Stanfordovy univerzity, tři sousedé zavolali policii, aby oznámili krádež opuštěného vozu.⁴ Takhle funguje moje operacionální definice „společenství“. Lidé se natolik zajímají, co se děje kolem, že začnou jednat ve chvíli, kdy hrozí něco neobvyklého, či dokonce ilegálního. Jsem přesvědčen, že takovéto prosociální chování vzniká v důsledku fungování recipročního altruismu, to znamená pocitu, že ostatní pomohou ochránit vás a váš majetek, když to bude potřeba.

Poselství této malé ukázky tkví v následujícím shrnutí. Pokud žijeme v podmínkách, kde se cítíme anonymně, když vnímáme, že ostatní nás neznají nebo se o nás nezajímají, posiluje tato situace vznik antisociálního, sobeckého chování. Moje předchozí výzkumy ukázaly, jakou energii poskytuje maskování vlastní identity. Tento jev může vést ke spuštění agresivního chování vůči ostatním lidem v situacích, jež umožňují prolomit obvyklá tabu spojená s interpersonálním násilím. Ukázky s opuštěným autem tento

koncept rozšířily i na anonymitu prostředí, jež může také být předpokladem porušení společenské smlouvy.

Je překvapující, že tato ukázka je jediným empirickým důkazem „teorie rozbitých oken“, která považuje *narušení veřejného pořádku* za situační impuls ke zločinu spolu s přítomností pachatelů.⁵ Jakékoli prostředí, které zahálí lidi do oblaku anonymity, omezuje pocit osobní zodpovědnosti a občanského svědomí za jejich činy. S tímto jevem se setkáváme v prostředí mnoha institucí, jako jsou školy, pracovní kolektivy, armáda a vězení. Zastánci „teorie rozbitých oken“ argumentují tím, že pokud omezíme fyzický nepořádek v ulicích - odstraníme opuštěná auta, vyčistíme kresby sprejerů a spravíme rozbitá okna -, dojde k poklesu kriminality a chaosu na ulicích. K dispozici máme důkazy, že taková proaktivní opatření dobře fungují v některých městech, jako je například New York. Jinde tomu ale tak není.

Duch společenství kvete na tichých, spořádaných místech, jako je Palo Alto, kde lidem záleží na fyzické a sociální kvalitě jejich života a mají k dispozici zdroje ke zlepšení obou stránek své existence. Tady vládnu koncepty spravedlnosti a důvěry, které jsou v příkrém rozporu s neodbytnými pocity cynismu a nerovnosti, jež působí jako kámen stahující ke dnu lidi na jiných místech. Tady se lidé například spoléhají na práci policie, která má potlačit zločinnost a zabránit zlu - to je v pořádku, protože příslušníci policie jsou vzdělání, vyškolení, přátelští a čestní. Policie postupuje podle zákona, což znamená spravedlivě. Přesto, ve výjimečných situacích, lidé zapomínají, že policisté jsou jen pracovníci s modrými límečky, a když se rozpočet města dostane do červených čísel, mohou být propuštěni. Navíc jsou vzácné chvíle, kdy i nejlepší policisté nechají vládnout ruku zákona a zapomenou na lidský přístup. K tomu běžně nedochází v takových místech, jako je Palo Alto, ale zvláštním způsobem se to tenkrát událo a ta epizoda tvoří počátek příběhu, jak začal Stanfordský vězeňský experiment s pořádným rozruchem.

Konfrontace mezi veřejností a akademickou obcí na Stanfordu a jinde

Jedinou skvrnou na jinak vynikajícím chování a občanském postoji obyvatel Palo Alta byla ztráta trpělivosti při konfrontaci se studentskými radikály ze Stanfordu během demonstrací proti americké účasti na konfliktu v Indočíně v roce 1970. Když tyto radikálové začali „demolovat“ budovy areálu univerzity, pomáhal jsem dalším několika tisícům studentů při organizaci pokojně probíhajících protiválečných akcí. Cílem bylo ukázat, že násilí a vandalismus přilákají pouze negativní pozornost médií a nemají žádný vliv na vedení války, zatímco naše taktika podpory míru vliv mít může.⁶ Bohužel rektor univerzity, Kenneth Pitzer, zpanikařil a zavolal policii. Podobně jako v mnoha jiných podobných konfliktech, které se ve Spojených státech odehrály, i tentokrát příliš mnoho policistů zapomnělo na profesionální přístup. Zbili ty děti, jež předtím cítili povinnost chránit. Odehrály se i jiné, ještě násilnější střety mezi policií a studenty na Univerzitě ve Wisconsinu (říjen 1967), na Státní univerzitě v Kentu, ve státě Ohio (květen 1970) a na Státní univerzitě v Jacksonu, ve státě Mississippi (také v květnu 1970). Tam všude došlo ke střelbě na univerzitní studenty a někteří byli zraněni nebo zabiti místní policií a národními gardami, které se jinak považují za jejich ochránce. (Podrobnější informace najdete v Poznámkách na konci knihy.)⁷

Z výtisku novin *The New York Times*, 2. května 1970 (strany 1, 9):

Opětné vzplanutí protiválečných nálad mezi univerzitními studenty - středem pozornosti se stal poslední vývoj v Kambodži - způsobilo včera několik incidentů, a to včetně následujících:

Dvě jednotky národních gard byly uvedeny do stavu pohotovosti guvernérem státu Maryland Marvinem Mandelem poté, co došlo k potyčkám mezi studenty Marylandské univerzity a státní policií. Tento konflikt vznikl krátce po studentském shromáždění a rychlém útoku studentů na záložní vojenské ústředí R. O. T. C., které leží v areálu univerzity.

Zhruba 2 300 studentů Pricentonské univerzity a členů akademického sboru odhlasovalo stávkou trvající alespoň do pondělního odpoledne. Na tuto dobu je pak stanoven termín velkého setkání všech studentů a zaměstnanců: tím skončí bojkot všech společenských povinností univerzity... Studentská stávka na Stanfordské univerzitě proměnila kalifornský areál v dějiště velké pranice, kde nechybělo házení kamenů: policie musela na rozptýlení demonstrantů použít slzný plyn.

Zpráva o událostech na Stanfordu popisuje takový stupeň násilí, který na tomto idylickém místě nikdo dříve nezažil. Policie byla přivolána k zásahu nejméně třináctkrát a zatkla více jak čtyřicet lidí. Nejsilnější demonstrace se odehrály 29. a 30. dubna 1970, po zveřejnění zpráv o americké invazi do Kambodži. Musela být povolána policie až ze San Franciska, létaly kameny a během těchto dvou nocí byl v areálu univerzity poprvé použit slzný plyn. Rektor Pitzer takový vývoj událostí nazval „tragédií“. Zraněno bylo přibližně šedesát pět lidí, včetně mnoha policistů.

Mezi příslušníky společenství lidí okolo Stanfordské univerzity a policií z Palo Alta včetně konzervativců, „jestřábů“ z města, vznikla značná nevráživost. Jednalo se o bizarní konflikt, protože tu nikdy nevládl podobný vztah oscilující mezi láskou a nenávisť, jaký jsem zažil ještě jako student mezi obyvateli města New Haven a studujícími na Yaleově univerzitě.

Nový šéf policie, kapitán James Zurcher, který převzal oddělení v únoru roku 1971, chtěl za každou cenu vymazat jakékoli přetrvávající nepřátelství z časů potyček, kdy policií šéfoval jeho předchůdce. Proto vyslyšel moji žádost o spolupráci v rámci programu „vyvážení“ vztahů mezi policií ve městě a studenty Stanfordu.⁸ Mladí, výřeční policisté dělali pro studenty prohlídky zbrusu nových prostor policejního oddělení a studenti je na oplátku zvali na jídlo do studentské menzy a jako hosty do výuky. Také jsem navrhoval, že se policejní zelenáci, pokud budou mít zájem, mohou zúčastnit některých našich výzkumů. Byl to jen další znak toho, jak rozumní lidé dokážou najít rozumná řešení zdánlivě neřešitelných sociálních problémů. Bohužel jsem ale tímto naivním chováním pomohl vytvořit nové centrum zla v Palo Altu.

Šéf policie Zurcher přišel s nápadem, že by stálo za to zjistit, jak si lidé postupně zvykají na život policisty a co je potřeba k tomu, aby se z policejního zelenáče stal „dobřej polda“. Skvělý nápad, řekl jsem mu na to, ale na takový výzkum bych potřeboval velký grant, a ten jsem neměl. Měl jsem ale menší grant, jenž byl dostačující pro výzkum práce vězeňského dozorce, protože tato funkce má omezenější rozsah úkolů a odehrává se na menším teritoriu. Co třeba vytvořit vězení, kde by začínající policisté a studenti univerzity předstírali role dozorců a vězňů? Šéfovi policie to připadalo jako dobrý nápad. Mimo toho, co takový výzkum

mohl poskytnout mně, Zurcher to bral jako dobrý trénink pro některé ze svých mužů. Proto souhlasil se zapojením několika policejních bažantů do vězeňského experimentu. Já jsem byl s tímto výsledkem nadmíru spokojen. Podařilo se mi udělat první krok ke spolupráci a věděl jsem, že poté mohu poprosit o to, aby někteří policisté provedli simulovaná zatčení studentů, z nichž se brzy měli stát experimentální vězni.

Krátce před začátkem experimentu ovšem policejní ředitel porušil svůj slib, že budeme moci využít jeho muže do role dozorců nebo vězňů. Prohlásil, že prý nemůže následující dva týdny žádného z nich uvolnit. Nicméně v duchu zmírňování napětí mezi oběma skupinami nabídl svou pomoc při této studii jakýmkoli dalším možným způsobem.

Moje představa ideálního začátku experimentu, který by byl dostatečně realistický a dramaticky přibarvený, spočívala v zinscenovaném zatčení studentů hrajících roli vězňů příslušníky policie. Celé by to zabralo policistům jen pár volných hodin z nedělního dopoledne. Pro studenty by ale byl obrovský rozdíl mezi možností přijít na Stanford a nechat se dobrovolně zatknout pro účely výzkumu či být náhle zbaven svobody jako při zatčení v reálném životě. Policejní ředitel na to zareagoval vlažně, ale slíbil, že policista, který bude mít v neděli dopoledne službu, vyhradí pro tyto účely osádku jednoho policejního auta.

Katastrofa: před začátkem to vypadalo na předčasný konec

Moje chyba byla, že jsem neměl písemné potvrzení tohoto slibu. V reálném světě člověk potřebuje něco na papíře (pokud nemá libru na filmové nebo zvukové nahrávce). Když jsem si tento problém v sobotu uvědomil, zavolaal jsem na policejní stanici, jestli by mi šéf policie Zurcher svůj slib nepotvrdil. Odjel už ale na víkend z města. Neblahé znamení.

Jak se to dalo očekávat, v neděli mi sloužící policejní důstojník rozhodně nechtěl přislíbit účast svých mužů na překvapivém hromadném zatýkání bandy univerzitních studentů pro údajné porušení trestního zákoníku. Bez písemného souhlasu svého nadřízeného o tom nechtěl ani slyšet. Nikdo nemohl chtít po tom starém mazákově, aby se zapojil do experimentu, který vedl někdo takový jako já, osoba, již zástupce policejního ředitele Spiro Agnew nazval s despektem „neschopným intelektuálním snobem“. Příslušníci policie přece mají na práci důležitější věci než si hrát na lupiče a četníky v rámci nějakého potrhleho experimentu. Podle názoru toho policejního důstojníka ve službě byly psychologické pokusy snahou míchat se do lidských záležitostí a zjišťovat věci, které by spíše měly zůstat osobním tajemstvím každého z nás. Ten muž si určitě myslel, že psychologové dokážou číst myšlenky, když se podívají lidem do očí. Proto se na mě raději neřadil a řekl: „Mrzí mě to, pane profesore. Rád bych vám pomohl, ale pravidla jsou pravidla. Nemůžu někam poslat svoje lidi bez formálně potvrzeného příkazu.“

Než stihl říci, „přijďte v pondělí, až tu bude šéf“, hlavou mi blesklo pomyšlení, jak naše dobře naplánovaná studie skončí ještě předtím, než vůbec začala. Všechny ostatní součásti plánu už fungovaly: naše simulované vězení postavené ve sklepě Katedry psychologie Stanfordovy univerzity, dozorcí, kteří si vybrali své uniformy a již netrpělivě čekali na své první vězně, zásoby potravin na první den byly již také připravené. Uniformy vězňů ručně ušila dcera mé sekretářky, připravili jsme i přístroje na nahrávání videozáznamu a odposlechy ve všech celách. Také jsme nezapomněli informovat právní oddělení univerzity a zdravotnickou službu, hasiči i univerzitní policie byli ve stavu pohotovosti. Měli jsme už domluveno i zapůjčení postelí a ložního prádla. Stálo nás spoustu práce zorganizovat nejméně dvacet dobrovolníků na dobu dvou týdnů, přičemž polovina z nich měla žít v našem vězení dnem i nocí a druhá polovina měla za úkol pracovat v osmihodinových směnách. Ještě nikdy jsem nepořádal experiment, který by trval déle než jednu hodinu na účastníka a sezení. A tohle všechno mohlo kvůli jednomu obyčejnému „ne“ přijít vniveč.

Už jsem se ale naučil, že obezřetnost je tou důležitější součástí vědeckého pohledu na svět a že moudrý muž z Bronxu musí mít vždy nějaké eso v rukávu. Proto jakmile jsem se dozvěděl o zmizení šéfa policie kapitána Zurchera ze scény, očekával jsem podobný vývoj událostí. Podařilo se mi přesvědčit ředitele san- franciské televizní stanice KRON, aby natočili překvapivá policejní zatčení jako zvláštní zprávu večerního zpravodajského programu. Úmyslně jsem spoléhal na sílu médií při překonávání odporu institucí a ještě více na lákadlo, které představuje showbiznys. Cílem bylo dostat zatýkající policisty na mou stranu - před televizní kameru.

„To je určitě velká smůla, strážmistře, že nemůžeme postupovat tak, jak jsem si to domluvil s vaším nadřízeným. Máme tu totiž už televizního kameramana z Kanálu 4 připraveného vše natočit pro dnešní večerní zpravodajství. Takové vysílání by jistě zlepšilo váš styk s veřejností, ale třeba vašemu šéfovi nebude vadit, že jste nám nedovolil udělat to, na čem jsme se s ním dohodli.“

„Podívejte se, neřekl jsem, že to nedovolím. Jen si nejsem jist, jestli k tomu budou naši policisté svolní. Nemůžeme je jen tak stáhnout ze služby, to je vám přece jasné, že?“

Marnivosti, tvé jméno je televizní zpravodajský pořad

„Proč bychom nemohli nechat rozhodnutí na těchto dvou policistech? Jestli jim nebude vadit, že je budou natáčet do televize při několika rutinních zatčeních, pak bychom se do toho mohli pustit, jak máme se šéfem domluveno.“

„Žádný problém, šéfe,“ řekl mladší policista, Joe Sparaco, pročísl si rukou t mavé vlnité vlasy a přitom se díval na kameramana, který měl kameru pohodlně

opřenou o rameno. „Tohle nedělní dopoledne se líně vleče a zdá se, že teď by se mohlo dít něco zajímavého.“

„Fajn, šéf přece musí vědět, co dělá, a tohle odkývnul. Nechci vám dělat potíže, když máte už všechno připravené. Ale poslyšte, buďte na telefonu, a jestli vás budu potřebovat, musíte ten experiment zkrátit.“

Nyní jsem policistům vstoupil do řeči: „Pánové, můžete říci zřetelně svoje jména tak, aby je moderátoři večerních zpráv nezkomolili?“ Musel jsem je přesvědčit ke spolupráci, ať už to v Palo Altu proběhne jakkoli. Je nutné, aby všichni naši vězni byli zatčeni a prošli formálním zapisovacím řízením tady na hlavní policejní stanici.

„To musí být hrozně důležitý pokus, profesore, že to nahrává televize, co?“ zeptal se policista Bob, urovnal si kravatu a pak si automaticky prsty poklepal na rukojeť zbraně.

„Zdá se, že lidi od televize si to myslí,“ řekl jsem a přitom jsem si uvědomil, jak ošidné je moje postavení. „Překvapivé zatčení policií a tak dále. Je to poněkud neobvyklý experiment, který může mít zajímavou dohru. Asi proto nám váš šéf dal své svolení. Tady je seznam jmen a adres všech devíti podezřelých, kteří mají být zatčeni. Já pojedou v autě za vámi se svým vědeckým asistentem, Craigem Haneyem. Jedte pomalu, aby vás mohl natáčet náš kameraman. Zatýkejte jednoho podezřelého po druhém standardním postupem, poučte je o právech zadržených osob, prohledejte je a nasadte jim pouta, jak to děláte u všech nebezpečných podezřelých osob. Prvních pět z nich je podezřelých z vloupání, což je klasifikováno podle paragrafu 459 trestního zákoníku, a u zbývajících čtyř můžeme použít obvinění z ozbrojené loupeže, čili paragraf 211. Všechny byste měli zavést na služebnu a sepsat protokol o zadržení, sejmout jim otisky prstů, vyplnit s nimi identifikační kartu a provést všechno, co patří k obvyklému postupu. Pak je umístíte do cely předběžného zadržení na dobu, než zatknete ostatní ze seznamu. My potom převezeme vězně z vaší cely do našeho vězení. Jediná nestandardní věc, o kterou vás chceme poprosit, je, abyste zadrženým při nástupu do cely zavázali oči šátkem. Neměli by nás totiž poznat, když je budeme převážet, ani tušit, kam je vezeme. Craig, spolu s mým druhým asistentem Curtem Banksem a jeden z našich dozorců Vandy budou mít na starosti převoz zadržených.“

„To je v pohodě, profesore, tohle s Bobem zvládneme bez problémů.“

Ted přichází hlavní část příběhu⁹

Vyšli jsme z kanceláře policejního důstojníka a vyrazili po schodech dolů, abychom se mrkli na místnost pro zadržené. Šli jsme všichni - Joe a Bob, Craig, kameraman, Bili a já. Všechno tu svítilo novotou. Tuto policejní stanici právě postavili v komplexu budov městského úřadu, pár kroků a zároveň nekonečně daleko od

starého vězení. To se pomalu rozpadlo, ne kvůli častému používání, ale jednoduše stáří. Záleželo mi na tom, aby policisté za účasti kameramana prováděli všechna zatčení co nej obvyklejším způsobem. Informoval jsem již dříve našeho člověka z televize o smyslu této studie, ale udělal jsem to jen zběžně. Hlavně mi totiž leželo na srdci, jak překonám očekávané námitky policejního důstojníka ve službě. Nyní mi došlo, že bych měl všem zúčastněným předestřít některé detaily provedení studie i důvody, proč se do tohoto experimentu pouštíme. Určitě to posílí týmového ducha a navíc všichni budou mít pocit, že mi na nich záleží, když si udělám čas na jejich otázky.

„Je těm studentů jasně, že budou zatčeni? Máme jim říct, že je to součást experimentu, nebo ne?“

„Joe, všichni tito studenti se dobrovolně přihlásili do studie zkoumající život ve vězení. Reagovali na inzerát, který jsme otiskli v novinách. Stálo tam, že si mohou vydělat patnáct dolarů za den, když se zúčastní dvoutýdenního experimentu na téma psychologie uvězněných a...“

„To chcete říct, že ta děcka dostanou patnáct babek na den za to, že budou dva týdny jen tak sedět ve vězeňské cele? Tak to do toho jít můžeme i my dva s Joem. To jsou peníze spadlý z nebe.“

„Možná. Možná to jsou to peníze za nic a třeba, pokud se stane něco zajímavého, tak tu studii zopakujeme a v tom případě obsadíme několik policistů do role vězňů a dozorců, jak jsem o tom mluvil s vaším šéfem.“

„V tom případě s námi počítejte.“

„Jak jsem říkal, těch devět studentů, které se chystáte zatknout, patří do velké skupiny asi sta lidí, kteří odpověděli na náš inzerát v novinách *Palo Alto Times* a *Stanford Daily*. Museli jsme z nich vyloučit jednoznačně blázny, ty, kteří už / nějakého důvodu byli zatčeni, a všechny, kteří měli nějaké zdravotní nebo psychické problémy. Na základě hodinového psychologického vyšetření a podrobných rozhovorů s mými asistenty Craigem Haneyem a Curtem Banksem jsem vybral dvacet čtyři dobrovolníků, kteří se stali subjekty našeho výzkumu.“

„Dvacet čtyři krát patnáct dolarů krát čtrnáct dní, to je spousta peněz, co jim budete muset zaplatit. To asi nebude z vaší kapsy, že profesore?“

„Celkem to dělá pět tisíc čtyřicet dolarů, ale na studii jsem získal vládní grant z Úřadu pro námořní výzkum. Cílem je sledovat antisociální chování, takže platy studentům opravdu nejdou z mých peněz.“

„Všichni studenti se chtěli stát dozorci, ne?“

„Po pravdě se ani jeden z nich netoužil stát dozorcem, všichni raději chtěli *být* v roli vězňů.“

„Jak to? Přece být dozorcem musí být větší zábava a méně problémů než být vězněm, aspoň já v tom mám jasno. Další věc je, že patnáct dolarů za dvacet čtyři hodin práce v roli vězně, to není žádný zázrak. Pro dozorce, pokud má pracovat normálně na směny, už je to lepší.“ tické jedince. Jsou ale osobnostní typy lidí ve vězení příčinou všeho nebo téměř všeho, co se tam děje? Pochybuji o tom. Musíme brát v úvahu působení situace, v níž se ti lidé nacházejí.“

Umně vyřčený Craigův argument mne rozzářil. Sám jsem také měl podobné pochybnosti o dispozičním vlivu na člověka a nyní jsem se cítil jistější, protože Craig to policistům dokázal tak dobře podat. Pokračoval jsem sám v mini přednášce a snažil se předvést svůj nejlepší výkon:

„Princip je tento: náš výzkum se snaží odlišit, co si lidé v sobě přinesou do vězení, od toho, co v nich probudí vězení. Pomocí předvýběru jsme vytipovali běžné zástupce vzdělané mládeže patřící do střední třídy. Jedná se o homogenní skupinu studentů, kteří jsou si navzájem v mnoha věcech podobní. Jejich náhodným rozdělením do dvou odlišných rolí jsme získali ‚dozorce‘ a ‚vězně‘, kteří jsou srovnatelní - dokonce zaměnitelní. Vězni se nechovají ani násilněji, ani více nepřátelsky či rebelsky než dozorcí, a ti zas nejsou autoritářští jedinci toužící po moci. V tuto chvíli je ‚vězeň‘ a ‚dozorce‘ jedna a táž bytost. Nikdo z námi vybraných účastníků nechtěl být dozorcem, nikdo z nich ve skutečnosti nespáchal zločin, jenž by si zasloužil uvěznění a trest. Jak to bude za dva týdny, budou si tito mladíci stále tak podobní? Změní role, které zaujmou, jejich osobnosti? Shledáme, že nastala transformace jejich charakteru? To je naším cílem zjistit.“

Craig k tomu dodal: „Můžeme se na to podívat i tak, že zkoumáme, kdo nebo co převáží, když se dobří lidé octnou ve zlé situaci.“⁴⁴

„Díky, Craigu, tohle se mi líbí,⁴⁴ vpadl do rozhovoru kameraman Bili. „To režisér určitě použije dnes večer jako upoutávku. Dnes ráno nebyl v naší televizní stanici žádný redaktor volný, a tak musím nejenom točit, ale taky přijít s nějakými nápady, jak prezentovat natočený materiál. Takže, profesore, čas se krátí. Jsem připravený začít, pustíme se do toho hned?“⁴⁴

„Samozřejmě, Bille. Ještě jsem ale nezodpověděl první otázku o našem experimentu, kterou měl Joe.“

„Která to byla?“⁴⁴

„Jestli vězni vědí, že součástí experimentu bude i jejich zatčení. Odpověď je ne. Jenom jsme jim řekli, aby byli k dispozici dnes dopoledne. Mohou se dovtipit, že zatčení je součástí výzkumu, ačkoliv vědí, že zločiny, ze kterých budou obviněni, nespáchali. Když se vás budou ptát na experiment, reagujte vágně, neříkejte ano ani ne. Jen konejte svou práci, jako by to bylo opravdové zatčení; jakékoli otázky nebo protesty ignorujte.“⁴⁴

Craig nemohl odolat a dodal: „V jistém smyslu je zatčení stejně jako všechno ostatní, co budou prožívat, spojením iluze a reality, hraní role a identity.“⁴⁴

Trochu květnaté vyjádření, napadlo mě, ale i tak stálo za zmínku. Joe si chvíli předtím, než spustil sirénu na svém bílém policejním voze, nasadil sluneční brýle se zrcadlovými skly. Takové brýle, přes které vám nikdo nevidí do očí, nosil dozorce ve filmu *Frajer Luke*. Usmál jsem se, stejně jako Craig. Došlo nám, že stejné, anonymitu navozující brýle budou nosit i všichni naši dozorcí. Patří to do strategie navození pocitu deindividualizace. Umění, život a vědecký výzkum začaly splývat v jedno.

2—Policie zatýká studenta-vězně

Na dveře klepe policista”

„Mami, mami, u dveří čeká policajt a chce zatknout Hubbieho!“ zaječela nejmladší dcera rodiny Whittlowů.

Paní Dexter Whittlowová tu zprávu pořádně neslyšela, ale podle jekotu dcery Niny pochopila, že se odehrává něco, co by měl řešit otec.

„Zavolej tatínka, ať tam jde on.“ Paní Whittlowová právě zpytovala své náboženské svědomí, protože se před okamžikem vrátila z kostela. Průběh bohoslužeb se hodně změnil a tyhle změny jí nevyhovovaly. V poslední době také stále musela myslet na Hubbieho a v duchu se připravovala na život, kdy svého modrookého krasavce s vlnitými blond vlasy uvidí jen dvakrát ročně. Jedno z požehnání spojených s odchodem Hubbieho na univerzitu, za které se paní Whittlowová tajně modlila, byl princip „sejde z očí, sejde z myslí“. Jedině tak by mohla vychladnout až příliš okatá vášeň mezi Hubbiem a jeho přítelkyní ze střední školy v Palo Altu. Už tolikrát mu říkala, že úspěšná kariéra muže musí předcházet zbrklým plánům na ženění.

Jedinou chybou jejího milovaného dítěte byl sklon nechat se unést kamarády a zapojit se do kdejaké taškařice. Třeba minulý měsíc nabarvili tašky na střeše školy nebo vyrazili do ulic a otáčeli nebo „urvali“ dopravní značky. „Chovat se tak hloupě a nezrale, Hubbie, ještě se kvůli tomu dostaneš do problémů!“

„Mami, taťka není doma, hraje golf s panem Marsdenem a Hubbieho nahoře zatýká policajt!“

„Hubbie Whittlowe, jste zatčen kvůli přečinu vloupání do obytného domu podle paragrafu 459 trestního zákoníku. Nyní vás odvezu na policejní stanici, kde sepíšeme protokol o zadržení. Předtím, než vás prohledám a nasadím vám pouta, mám povinnost vás informovat o vašich občanských právech.“ (Joe vnímal televizní kameru pečlivě nahrávající každý detail zatčení. Není divu, že stál jako superman a jeho projev připomínal poručíka Joea Fridaye ze seriálu *Dragnet*). „Ujasněme si pár věcí: máte právo nevyprávět a nejste povinen odpovídat na žádné otázky. Vše, co řeknete, může být a bude před soudem použito proti vám. Máte právo kontaktovat advokáta, než zodpovíte jakékoli dotazy. Váš advokát může být přítomen během výslechu. Pokud nemáte dostatek financí, abyste si advokáta najal, bude vám přidělen veřejný obhájce, který vás bude zastupovat během celého procesu. Je vám vše jasné? Fajn. Nyní vás vezmu na policejní stanici kvůli sepsání protokolu ohledně zločinu, z kterého jste obviněn. Pojdte klidně se mnou k autu.“

Paní Whittlowová byla v šoku, když musela sledovat, jak je její syn prohledáván, dostává pouta a s roztaženými pažemi leží na kapotě policejního vozu jako kriminálník z televizních zpráv. Jakmile se trochu vzpamatovala, odhodlala se slušně zeptat: „Co se to tady děje, pane?“

„Mám rozkaz zatknout Hubbieho Whittlowa kvůli obvinění z vloupání, protože...“

„Ano, pane strážmistře, já jsem mu říkala, aby nebral ty dopravní značky. Neměl se nechat tak ovlivnit kluky Jenningsovými.“

„Mami, ty tomu nerozumíš, toto zatčení je součástí...“

„Pane strážmistře, Hubbie není špatný kluk. Můj muž i já rádi zaplatíme všechny škody, které způsobil. Chápejte, byla to jenom klukovina. Určitě neměl v úmyslu udělat nic špatného.“

V tu chvíli se v uctivé vzdálenosti od scény shromáždila malá skupina lidí ze sousedství přilákaných neodolatelným pocitem, že je tu ohrožena něčí bezpečnost. Snahou paní Whittlowové bylo, nenechat se za žádnou cenu tímto davem rozptýlit a soustředit se plně na zalichocení policistovi, aby se pak choval k jejímu synovi mileji. „Kdyby tu tak byl George, ten by si s touhle situací poradil,“ napadlo ji. „Takhle to dopadá, když někdo v neděli dává přednost golfu před kostelem.“ „Fajn, to by stačilo, mám dnes perný den, ještě musíme zvládnout dopoledne spousty dalších zatčení,“ řekl Joe, když zatlačil podezřelého do policejního vozu.

„Mami, otec o všem ví, dal mi písemný souhlas, je to v pohodě, nedělej si starosti, je to jen součást...“ Kvílející siréna policejního vozu a blikající světla přinutila ještě další zvědavé sousedy vyjít na ulici, kde začali utěšovat paní Whittlowovou, jejíž syn se zdál být tak poslušný chlapec.

Hubbie se poprvé začal cítit nespůj. Viděl svou matku rozrušenou a vzklíčil v něm pocit viny, jak seděl sám na zadním sedadle policejního auta, v poutech, oddělený kovovou ochrannou mříží od přední části vozidla. „Takhle se cítí zločinci/4 napadlo ho a jeho růžové líce náhle zčervenaly pocitem studu, když si všiml souseda, pana Palmera, který na něho ukázal a křikl na svou dceru: „Kam

ten svět spěje? Teď spáchal zločin dokonce i Whittlowův kluk!⁴⁴

Na policejní stanici se podařilo s obvyklou rychlostí sepsat protokol o zadržení vzhledem k ochotě podezřelého spolupracovat. Policista Bob si vzal na starost Hubbieho, zatímco my jsme s Joem diskutovali o průběhu prvního zatčení. Mně se zdálo, že celý zákrok trval trochu příliš dlouho, zvláště když nás čekalo ještě osm dalších zadržení. Ale na kameramana to bylo příliš rychlé. Potřeboval si vybrat lepší pozici, protože pro zprostředkování příběhu divákům mu nezbyvalo než použít jen několik záběrů ze zatčení. Dohodli jsme se na tom, že další zatčení přizpůsobíme tak, aby se dalo vhodně nafilmovat. Pak ale, ať už budeme mít dobré televizní záběry nebo ne, pro nás bude rozhodující průběh experimentu a další zadržení musíme urychlit. Zatčení samotného Whittlowa už zabralo třicet minut; s takovou rychlostí bychom strávili zatýkáním skoro celý den.

Bylo mi jasné, že na spolupráci s policií měla pozitivní vliv přítomnost médií, a měl jsem obavy, jestli, když přestaneme natáčet, budou policisté ochotni dotáhnout zatčení všech lidí na seznamu do konce. Bylo sice zajímavé pozorovat tuto počáteční fázi studie, ale její úspěch jsem neměl zdaleka pod kontrolou. Spousta věcí se mohla zvrtnout, a přestože většinu z nich jsem se snažil předvídat a zabezpečit jejich hladký průběh, vždy se mohla objevit neočekávaná událost, která by zhatila i ty nejlépe připravené plány. V reálném světě, kterému sociální vědci říkají „terén“⁴⁴, se vyskytuje příliš mnoho nekontrolovatelných proměnných. To je výhoda laboratorního výzkumu: vedoucí experimentu má vše pod kontrolou. Veškeré děje jsou dokonale sledovány. Zkoumaný subjekt se pohybuje v prostoru, který je domovem výzkumníka. Podobně obezřetně se k výsledku obviněných vyjadřují i policejní příručky: „Nikdy nevslychejte podezřelé nebo svědky u nich doma; odveďte je na stanici, kde můžete využít efekt neznámého prostředí, chopit se šance, kdy nemají k dispozici žádnou sociální podporu, a navíc se nemusíte obávat neplánovaného vyrušení.“⁴⁴

Snažil jsem se jemně policisty pobídnout k rychlejší akci, ale Bili moje úsilí hatil svými požadavky o ještě další záběr, zase z jiného úhlu. Joe zavazoval Hubbieho oči. Podařilo se mu vyplnit formulář CII-6 vydaný Úřadem pro policejní identifikaci a vyšetřování. Nechyběl žádný potřebný údaj, byla odebrána

kompletní sada otisků prstů a chyběla jen policejní fotografie. Tu jsme chtěli vyfotit polaroidem v našem vězení, až budeme mít pohromadě všechny vězně oblečené v mundúrech. Hubbie prošel procesem sepsání protokolu o zadržení bez komentářů či emocí. Jeho první a jediný pokus o vtip stroze smetl ze stolu Joe větou: „Co to na mě zkoušíš, chytráku?“

Nyní už Hubbie seděl v malé cele předběžného zadržení na policejním ústředí, se zavazanýma očima, sám, bezmocný. Nechápal, proč se kdy upsal k tomuto šílenství a jestli to opravdu má smysl. Jedinou útěchou mu byl fakt, že kdyby se mu situace vymkla z rukou, jistě se může spolehnout na svého otce a taky na bratrance, který dělal veřejného obhájce. Ti by mu určitě pomohli ukončit smlouvu o účasti na experimentu.

Fizlové jsou tady

Další scénář zatčení se odehrával v malém bytě v Palo Altu.

„Doug, vstávej sakra, jsou tu policajti. Prosím vás, dejte mu minutku, už jde. Snad si oblečeš kalhoty, ne?“

„Jak to myslíš, že jsou tu policajti? Co mají za lubem? Suzy, klídek, moc se nestresuj, buď v pohodě, nemají nám co dokázat. Nech mě s těma fizlama promluvit. Znáám svoje práva. Ti fašisti nás přece nebudou jen tak buzerovat.“

Protože policista Bob tušil, že má před sebou provokatéra, použil přátelský přesvědčovací tón.

„Jste pan Doug Karlson?“

„Jo, a co má bejt?“

„Mrzí mě to, ale jste podezřelý z přečinu vloupání, jedná se o paragraf trestního zákoníku 459. Teď vás odvezu na centrální policejní stanici, kde spolu sepíšeme protokol o zadržení. Máte právo nevypovídat, nejste povinen...“

„Zkraťte to, znám svoje práva, nevystudoval jsem univerzitu pro nic za nic. Máte můj zatykač?“

Zatímco Bob přemýšlel, jak zvládnout taktně tuto situaci, Doug uslyšel vyzvánění zvonů z blízkého kostela. „Dnes je neděle!“ Úplně mu vypadlo, co je dnes za den!

V duchu si řekl: „Vězeň, aha, tak tohle je ta hra? Radši beru tuto roli, nestudoval jsem, aby ze mě byl fizl, ale jednou mě policajti můžou dostat, jak se jim to skoro povedlo loni během protiválečných nepokojů v Cal. Jak jsem říkal tomu člověku u pohovoru - myslím, že se jmenoval Haney-, nedělám to pro peníze ani pro tu zkušenost, protože celý ten nápad je šílený a podle mě to nebude fungovat. Mě zajímá jen to, jak se budu cítit v kůži ponižovaného, jako to zažívají političti vězni. Musím se smát, když si vzpomenu na tu hloupou otázku během pohovoru - na škále od nula do sta procent odhadněte pravděpodobnost, s jakou vydržíte

vězeňský experiment až do konce, po dobu dvou týdnů. Mám v tom jasno, pro mě je to sto procent. Není to přece reálné vězení, jen simulace. Když to nebudu dávat, prostě zmizím, odejdu. A zajímalo by mě, jak reagovali na mou odpověď na otázku - jakou práci byste rád dělal za deset let? Moje vysněné povolání je aktivní úloha v procesu tvoření nového světa - revoluce. Kdo jsem? Co je na mně výjimečného? Takhle by vypadaly odpovědi vypálené od boku: Z náboženského hlediska jsem ateista. Z „konvenčního“ pohledu jsem fanatik. Podle politického přesvědčení jsem socialista. Z pohledu psychologů jsem duševně zdravý. Z perspektivy sociálně existenciální jsem rozštěpená osobnost, odlidštěná a odosobněná a moc často nepláču.“

Doug seděl vzpurně na zadním sedadle policejního auta a přemýšlel nad útlakem chudých a potřebou získat zpátky moc od vůdců vojensko-průmyslového komplexu ve Spojených státech. Cesta na policejní stanici uběhla rychle. „Je to fajn, být vězněm,“ říkal si v duchu. „Všechny fascinující revoluční myšlenky vznikly na základě pobytu ve vězení.“ Cítil spříznění s členem Soledad Brothers Georgem Jacksonem, miloval jeho dopisy a věděl, že na základě solidarity všech utlačovaných může vzniknout síla vyhrát revoluci. Možná že tenhle krátký experiment bude prvním krokem na cestě přípravy jeho mysli i těla na konečný boj proti fašistům, kteří vládou Americe.

Policista vypisující protokol o zadržení ignoroval Dougovy drzé poznámky a briskně zaznamenal jeho váhu, výšku a sňal mu

otisky prstů. Věnoval se své práci s plnou pozorností. I když se Doug snažil držet ruku strnule, Joe si s jeho prsty snadno poradil a získal výstavní sadu otisků. Douga překvapilo, jakou sílu fyzik má nebo možná byl sám příliš slabý, protože si toho rána nestihl dát ani snidání. Ponurý policejní postup mu vnučil lehce paranoidní myšlenku: „Sakra, co když mě ti posraní udavači ze Stanfordu opravdu práskli policajťům. Byl jsem vůl, že jsem jim dal tolik informací o sobě, které teď můžou použít proti mně.“

„Hele, poldo,“ zavolal Doug svým vysokým hlasem, „z čeho jsem to vlastně obviněnej?“

„Vloupání. Pokud to bude tvůj první trest, můžeš se za pár let dostat ven za dobré chování.“

Zatkněte mě, pane, jsem připraven

Další zatýkácká scéna se odehrála na místě určeném pro převzetí Torna Thompsona. Bylo to na verandě domu mé sekretářky Rosanne. Tom svou postavou připomínal býčka, měřil 172 cm, vlasy ostříhané na ježka a na těle se mu klenulo 77 kg svaloviny. Jestli někdy existoval člověk se střídavým uvažováním, byl to tenhle osmnáctiletý kluk se vzhledem vojáka. Když jsme se ho v rámci pohovoru zeptali: „Jakou práci byste rád dělal za deset let?“, jeho odpověď byla překvapující: „Kde a co není důležité, musí to být práce, která přinese lepší organizaci a efektivitu do těch částí státní správy, které jsou neuspořádané a neefektivní.“

Plány na ženění: „Mám v plánu se oženit teprve ve chvíli, kdy budu finančně zajištěný.“

Byl jste někdy léčen, bral drogy, uklidňující prostředky nebo jste spáchal kriminální čin? „Nikdy jsem nespáchal žádný zločin. Pamatuji se, že když mi bylo pět nebo šest, můj otec během nákupu v obchodě vzal bonbon a snědl ho. Styděl jsem se za něj.“

Tom Thompson potřeboval ušetřit peníze za nájem, a tak spal na zadním sedadle svého auta, což je ubytování neoplyvající ani pohodlím ani klidem na studium. Nedávno musel Tom „setřást pavouka, který mě kousl dvakrát, jednou do očního víčka a jednou do rtu“. I tak se mu podařilo nedávno dokončit hned několik letních univerzitních kurzů a zvýšil si svůj počet kreditů. Tom navíc zvládal pracovat čtyřicet pět hodin týdně v nejrůznějších zaměstnáních a živil se zbytky jídel, které distribuovala služba pro studenty, aby si našetřil na poplatky za podzimní semestr. Při jeho houževnatosti a skromnosti nepřekvapí, že plánoval ukončit školu s šestiměsíčním předstihem. Ve volném čase, jehož měl dost, protože vůbec nechodil na rande ani na schůzky s přáteli, stihl Tom ještě pracovat na své postavě.

Přijmout místo placeného účastníka ve vězeňské studii, to byla pro Torna ideální práce. Zvládl totiž už všechny studijní povinnosti, na brigádě právě skončil a potřeboval nějaké peníze. Tři pořádná jídla za den, skutečná postel a možná i teplá sprcha představovaly výhru v loterii. Více než cokoli jiného nebo kdokoli jiný si Tom maloval následující dva týdny jako placenou dovolenou.

Tom stačil udělat sotva pár dřepů na verandě domu na adrese Kingsley Street 450, kde čekal na začátek své úlohy v rámci experimentu, když za jeho zaparkovaným chevroletem z roku 1965 zastavilo policejní auto. Opodál stál Haneyův fiat s nebojácným kameramanem, který se chystal filmovat poslední venkovní záběry ze zatýkání. Pak chtěl udělat pár záběrů interiéru policejní stanice a nakonec sekvence z našeho modelového vězení. Bili se těšili na to, že se vrátí do televize KRON s nějakými vzrušujícími záběry, jež by mohly oživit obvykle nudný průběh nedělních večerních zpráv.

„Pane, jmenuji se Tom Thompson. Jsem připraven nechat se zatknout bez jakéhokoli odporu.“

Bob byl okamžitě na pozoru; mohl to být šílenec, který si chce dokázat, že nechodil do karate zbytečně. Proto zatčenému hned nasadil pouta, ještě než ho stihl informovat o jeho právech. Dokonce i prohledání, jestli zadržený nenosí zbraň, proběhlo pečlivěji než v předchozích případech, neboť policista měl podobný typ lidí, kteří nekladou odpor, spojený s neblahým tušením. Celé to působilo arogantním, domýšlivým dojmem, obvykle znamenalo tohle chování při zadržení nějakou past. Buď si ten chlápek někde připravoval zbraň, nebo se jednalo o falešné zatčení či něco jiného, nestandardního. „Nejsem žádný psycholog,“ řekl mi Joe později, „ale na tomhle Thompsonovi je něco šíleného, chová se jako vojenský výcvikový důstojník - poručík v řadách nepřítele.“

Naštěstí se ale tu neděli v Palo Alto nestal žádný zločin, ani žádná kočka neuvízla ve větvích stromu, takže Bob a Joe mohli bez přerušení dokončit stále lépe provedená zatčení. V časném odpolední už všichni uvěznění prošli zápisem protokolu o zadržení a byli odvezeni do vězení, kde se dostali do netrpělivě čekajících rukou našich nově se klubajících dozorců. Tito mladí muži opustili slunečný ráj Palo Alto, sestoupili po krátkém betonovém schodišti do přestavěného sklepa Katedry psychologie v Jordánově koleji na Sera Street. Pro některé z nich to měl být sestup do pekla.

Necht' začnou nedělní potupné rituály

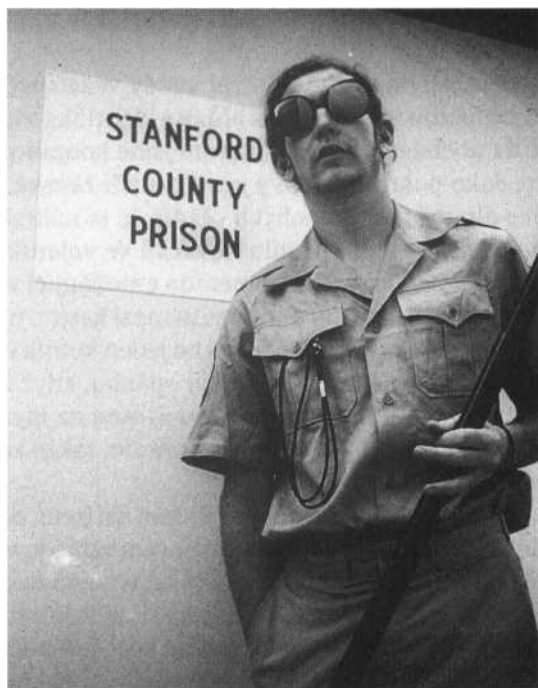
Všichni zadrženi byli se zavázanýma očima odvedeni po schodech do našeho malého vězení. Dozorci jim potom dali příkaz, aby se vysvlékli do naha, a takto stáli u zdi s nataženýma rukama a rozkročenýma nohama. V této nepohodlné pozici museli budoucí vězni vydržet dlouhou dobu, dozorcí totiž ještě na poslední dní chvíli dokončovali přípravy. Museli sbalit osobní věci vězňů určené k uložení na bezpečné místo, upravit místnosti pro dozorce a připravit postele ve třech celách. Každý vězeň se před fasováním uniformy podrobil postřiku přípravkem údajně proti všim, aby se v našem vězení nerozmohly. Aniž by je někdo z personálu pobízel, začali někteří dozorcí vtipkovat na vrub genitálií vězňů. Upozorňovali na jejich malé penisy nebo se smáli tomu, jak nestejně jim visí varlata. Klasická chlapská zábava!

Ještě stále se zavázanýma očima dostal každý vězeň svou uniformu, nic efektního, jen žlutohnědou mušelinovou blůzu s identifikačním číslem vpředu i vzadu. Našitá čísla pocházela ze sady, kterou jsme koupili v obchodě s vybavením pro skauty. Jako pokrývku hlavy jsme použili ženské nylonové punčochy navlečené přes dlouhé vlasy mnohých vězňů. Je to náhrada oholení hlavy, což je běžná součást přijímacího rituálu nováčků ve vojenských a některých běžných vězeních. Pokrytí hlavy je také metoda umožňující vymazat jeden ze znaků individuality jedince a posílit anonymitu mezi kastou uvězněných. Dále dostal každý vězeň pár gumových přezůvek a najeden kotník mu byl připevněn řetěz jako stálý symbol uvěznění. Dokonce i ve spánku, když se vězeň převrátí z boku na bok a zavádí chodidlem o řetěz, mu vytane na mysl, kde se nachází. Vězni nemají povoleno nosit žádné spodní prádlo, takže když se předkloní, mají odhalené pozadí.

Když jsme vězně plně vybavili na pobyt v našem zařízení, dozorcí jim odstranili pásy z očí, aby se mohli přesvědčit o svém novém vzhledu ve velkém zrcadle umístěném na stěně. Identita každého vězně byla stvrzena fotografií pořízenou polaroidem. Tu jsme umístili na oficiální protokol, kde bylo zároveň okénko pro jméno nahrazeno identifikačním číslem každého vězně. Ponižení vyvolané rolí vězně započalo, podobně jako je tomu v případech mnohých institucí od vojenských ležení až po vězení, nemocnice nebo při vykonávání podřadné práce.

„Nepohybujte hlavou, nemluvte, nehýbejte rukama ani nohama; nehněte ani kouskem těla. Teď buďte zticha a zůstaňte na místě,“ vyštěkl dozorce Arnett v prvním představení své úřední moci.¹ On a další dozorce z jeho směny, J. Landry a Markus, začínají už okázale vystavovat na odiv své hrozivé obušky, jež svírali v ruce i během vyslýchání a přípravy vězňů. První čtyři vězni již stojí v řadě nachystáni, aby si vyslechli některá základní pravidla. Ty zformuloval vrchní dozorce ve spolupráci se všemi dozorce během základního školení, které proběhlo předchozí den. „Nechci, aby mi vrchní dozorce něco vytýkal,“ říká Arnett, „a proto vám doporučuji, abyste se chovali tak, že mi *nebude* muset nic vytýkat. Zapište si za uši tahle pravidla. Ostatní vězně oslovujte pouze čísly, a to bez výjimek. Pro dozorce používejte oslovení ‚pane dozorce‘.“

Na dvůr vězení přicházejí další zadrženi, jsou také odšívěni, vybaveni vším potřebným a stoupají si ke stěně, aby si poslechli základní pravidla pobytu ve vězení. Dozorce se snaží brát svůj úkol velmi vážně. „Někteří z vás už znají pravidla, ale u dalších se projevilo, že neví, jak se chovat v tomto zařízení, takže se to musí naučit.“ Každé pravidlo pak dozorce pomalu předčítají, vážným hlasem s autoritativním tónem. Vězni se hrbí, šoupají nohama a civí na ten podivný, nový svět kolem. „Stát rovně, číslo 7258. Všichni ruce podél těla.“

3—Dozorce v uniformě v průběhu Stanfordského vězeňského experimentu

Arnett začal vězně zkušet z pravidel. Je neoblomný, rozhodný, urputně se snaží o seriózní tón v oficiálním vojenském duchu. Z jeho stylu vyplývá, že jen koná svou práci, nelze v tom hledat nic osobního. Ale vězni se na to dívají jinak. Pochechtávají se, je slyšet smích, neberou ho vážně. Role skutečných vězňů je jim vzdálena - zatím.

„Nikdo se nebude smát!“ přikazuje dozorce J. Landry. Je podsaditý, s dlouhými rozčuchanými blond vlasy. Landry je asi o patnáct centimetrů nižší než Arnett - vysoký, štíhlý mladík s jestřábími rysy, tmavě hnědými kudrnatými vlasy a pevně sešpulenými rty.

Náhle vstoupí do vězení vrchní dozorce David Jaffe. „Stát v pozoru u zdi, vrchní dozorce přečte pravidla chování,“ říká Arnett. Jaffe je ve skutečnosti jeden z mých studentů na Stanfordu. Měří sotva sto šedesát osm centimetrů, žádný velikán, ale teď vypadá vyšší než obvykle, stojí zcela vzpřímeně, ramena zatažena dozadu, hlavu drží vysoko. Už hraje roli vrchního dozorce.

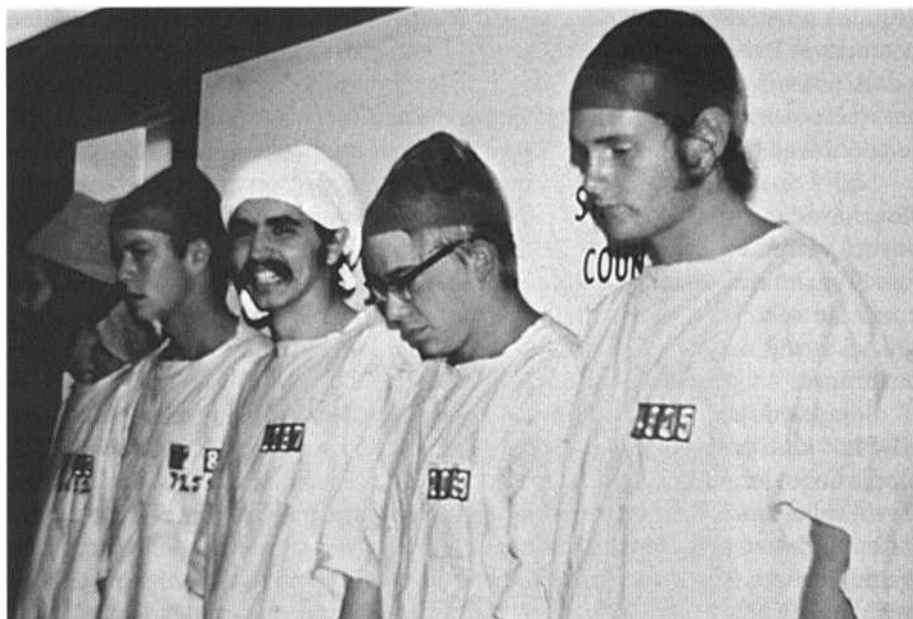
Já sleduji dění z malého okénka zakrytého záclonou za přepážkou, kde se ukrývá videokamera, nahrávací systém Ampex a malý pozorovací prostor umístěný na jižním konci vězeňského dvora. Za záclonou bude Curt Banks a další členové našeho vědeckého týmu natáčet důležité události, jež se budou odehrávat následující dva týdny. Zajímají nás společná jídla, počítání vězňů, návštěvy rodičů, přátel a také vězeňského kaplana a všechna narušení vězeňského řádu. Nemáme dostatek prostředků, abychom natáčeli celý průběh experimentu, proto budeme postupovat uváženě. Místo za oknem je také prostorem, kde experimentátoři a další pozorovatelé mohou nerušeně sledovat dění. Nebude také poznat, kdy se natáčí či pozoruje. Máme možnost sledovat a natáčet na kazetyjen události, které se odehrávají bezprostředně před našima očima na vězeňském dvoře.

I když do cel nevidíme, můžeme poslouchat. Cely jsou totiž vybaveny odposlouchávacím zařízením, které nám umožňuje potajmu naslouchat částem rozhovorů vězňů. Vězni netuší, že za panely nepřímého osvětlení jsou ukryty mikrofony. Tyto informace nám poskytnou vhled do myšlení a citění vězňů v soukromí a také do věcí, jež budou sdílet s ostatními. Zařízení se může hodit i pro identifikaci vězňů nadměrně podléhajících stresu, kteří budou potřebovat zvláštní pozornost.

Šokuje mě, jak vrchní dozorce Jaffe vypadá důležité, a jsem velmi překvapen, když ho vidím poprvé v životě neparáděného ve sportovním saku a s kravatou. Na hippie dobu, jež tenkrát vládla, je jeho oblečení zcela nezvyklé. Nervózně si kroutí svůj velký knír à la Sonny Bono a pomalu se ztotožňuje se svou rolí. Řekl jsem Jaffemu, že toto bude okamžik, kdy se může představit nové skupině vězňů jako vrchní dozorce. Trochu se k tomu staví s odporem, protože to není muž, jenž by se rád někde ukazoval, je to spíše pohodový, tichý typ. Jaffe byl někde pryč, když jsme dávali dohromady náš podrobný počáteční plán, a přijel teprve včera, právě včas, aby se mohl zúčastnit školení dozorců. Cítil se trochu nezasvěcený, zvláště proto, že ještě studoval, přičemž Craig i Curt už jsou absolventi. Také asi nebyl ve své kůži kvůli tomu, že je nejmenší z celého výzkumného týmu, kde jinak má každý aspoň sto osmdesát centimetrů výšky. Když ale Jaffe narovnal záda, najednou působí silně a seriózně.

„Jak pravděpodobně již víte, jsem váš vrchní dozorce. Všichni jste z různých důvodů prokázali neschopnost žít v reálném světě. K tomu, abyste se stali dobrými občany této skvělé země, vám schází pocit zodpovědnosti. My v tomto zařízení, jako sbor pracovníků vězeňské služby, se vás pokusíme naučit, jakou odpovědnost musí mít občan této země. Předpisy už jste slyšeli. Za chvíli se objeví kopie předpisů na stěně každé cely. Předpokládáme, že je budete znát a budete schopni je odříkat podle čísel jednotlivých ustanovení. Pokud se budete řídit předpisy, nebudete nic porušovat, prokážete lítost nad svými přechyby a budete se chovat s patřičnou kajícíností, budeme spolu vycházet bez problémů. Doufejme, že se nebudeme muset vidět příliš často.“

Byla to vynikající improvizace následovaná příkazem dozorce Markuse, který k vězňům promluvil poprvé: „Teď poděkujete vrchnímu dozorcovi za ten pěkný proslov.“ Jako jeden muž zařvalo devět vězňů „děkujeme“, ale moc upřímnosti v tom nebylo.

A—Vězni během jednoho z častých nástupů v průběhu Stanfordského vězeňského experimentu

Těmito předpisy se budete řídit

Nastal čas dát situaci formální rámec, což znamenalo seznámit nové vězně s předpisy, kterými se budou řídit po dobu následujících dvou týdnů. Za přispění všech dozorců vypracoval předpisy Jaffe během intenzivní porady na závěr včerejšího úvodního školení.²

Dozorce Arnett se s vrchním dozorcem Jaffem rozhodli, že celý soubor předpisů přečte Arnett nahlas - bude to jeho první krok při získávání autority během první směny. Začal proto pomalu číst a přesně artikuloval. Soubor sedmnácti předpisů zní:

1. Vězni musí být zticha během období odpočinku, po večeři, během jídla a kdykoli jsou mimo vězeňský dvůr.
2. Vězni musí jíst pouze v čase k tomu určeném.
3. Vězni se musí zúčastnit všech aktivit, jež se ve vězení odehrávají.
4. Vězni musí v celách stále udržovat pořádek. Postele musí být ustlány a osobní věci musí být udržovány v čistotě a v pořádku. Na podlaze nesmí být žádné nečistoty.
5. Vězni nesmí přesouvat, hyzdit či jinak poškozovat vězeňský majetek, jako např. stěny vězení, stropy, okna, dveře, či s tímto majetkem neoprávněně manipulovat.
6. Vězni nesmí rozsvěcet či zhasínat světla.
7. Vězni musí jeden druhého oslovovat pouze číslem.
8. Vězni musí oslovovat dozorce vždy oslovením „pane dozorce“ a pro vrchního dozorce používat oslovení „pane vrchní dozorce“.
9. Vězni nikdy nesmí nazývat svůj stav jako „experiment“ nebo „simulaci“. Zůstávají ve výkonu trestu až do případného propuštění.

„Máme za sebou polovinu souboru předpisů. Doufám, že dáváte pozor, protože si musíte každý z těchto předpisů dobře zapsat do paměti a my vás z nich kdykoli můžeme vyzkoušet,⁴⁴ přededeslal další dávku předpisů dozorce Arnett.

10. Vězni mají vyhrazeno pět minut na použití záchodu. Po stanoveném pobytu na záchodě nebude vězeň znovu vpuštěn na záchod po dobu jedné hodiny. Použití záchodů budou kontrolovat dozorcí.
11. Kouření je výsadou. Bude povoleno pojídle nebo podle pokynů dozorců. Vězni nikdy nesmí kouřit v celách. Porušení pravidel o kouření znamená pro daného vězně trvalý zákaz kouření.
12. Dostávat poštu je výsada. Všechna pošta bude prohlédnuta a cenzurována.
13. Návštěvy jsou výsadou. Vězni, kteří mají povolenou návštěvu, se s ní musí setkat u dveří do vězeňského dvora. Návštěvy budou kontrolovány dozorcí a dozorce má právo ukončit návštěvu kdykoli podle svého uvážení.

14. Všichni vězni v celách si musí stoupnout, kdykoli do vězení přijde vrchní dozorce nebo ředitel či jakýkoli jiný návštěvník. Vězni pak musí vyčkat na příkaz, aby si mohli opět sednout nebo pokračovat v probíhající činnosti.
15. Vězni musí vždy poslechnout všechny příkazy vydané dozorcí. Příkaz dozorce je vždy nadřazen jakémukoli psanému předpisu. Příkaz vrchního dozorce je vždy nadřazen příkazu dozorců i písemným předpisům. Příkazy ředitele věznice mají svrchovanou platnost.
16. Vězni jsou povinni oznámit jakékoli porušení předpisů dozorcům.

„Poslední, ale nejdůležitější předpis, který si musíte zapamatovat za každou cenu, je číslo sedmnáct,“ zlověstně oznámil dozorce Arnett:

17. Neuposlechnutí některého z uvedených předpisů bude trestáno.

Později v průběhu první směny se dozorce J. Landry rozhodl, že také potřebuje svoje místo na slunci, a proto předpisy ještě jednou přečetl spolu s osobním dodatkem: „Vězni, jste součástí komunity určené k převýchově. Musíte dodržovat tyto předpisy, aby komunita dobře fungovala.“

Jaffe souhlasně přikývl. Už teď považoval celé dění za vězeňskou komunitu, kde mohou rozumní lidé, kteří dávají a poslouchají příkazy, žít v harmonickém soužití.

? " ! y ?>" "> ! ! ! @

Podle plánu, který vymysleli dozorcí na poradě předchozího dne, posílají autoritu všech dozorců J. Landry pomocí pokynů pro přepočítávání vězňů. „Fajn, abyste se naučili svoje identifikační čísla, přihlaste se zleva doprava každý rychle svým číslem.“ Vězni vykřikují svá čísla, což jsou libovolné troj- nebo čtyřmístné číslice na přední straně jejich blůz. „To nebylo špatné, ale teď ještě jednou a v pozoru.“ Všichni se zdráhavě staví do pozoru. „Ten pozor byl příliš pomalý. Všichni si dají deset kliků.“ (Kliky se brzy stanou klasickým nástrojem kontroly a trestu ze strany dozorců.) „To byl úsměv?“ ptá se Jaffe. „Vidím to až odsud. To není žádná zábava, tohle je úplně vážná situace.“ Jaffe pak odchází z vězeňského dvora a zadem se vrací na naše stanoviště, abychom probrali, jak se mu podařilo zvládnout úvodní dění. Já, Craig i Curt mu téměř jako jeden muž lichotíme: „Přesně takto pokračuj, Dave, to je skvělé!“

Původní smysl přepočítávání vězňů, tak jako ve všech věznicích, je administrativní. Jde o to ujistit se, že všichni vězni jsou přítomni a na patřičném místě, nikdo neutekl nebo nezůstal v cele nemocný či vyžadující nějakou podporu. V našem případě slouží přepočítávání vězňů také tomu, aby si uvěznění zvykli na svou novou

identitu, že se stali číslem. Je naším cílem přinutit je přemýšlet o sobě a druhých jako o čísle, ne o člověku se jménem. Bylo fascinující sledovat, jak se podstata přepočítávání vězňů časem měnila. Z rutinního cvičení paměti a odříkávání identifikačních čísel se stalo otevřené fórum, kde dozorcí okázale projevovali svou úplnou moc nad vězni. Jak se postupně obě skupiny účastníků studentského výzkumu, které byly na začátku homogenní, vžívaly do svých rolí, stala se z přepočítávání vězňů veřejná ukázka transformace charakterů lidí na dozorce a vězně.

Vězni nyní dostali pokyn, aby se odebrali do svých cel a opakovali si předpisy a také se seznámili se svými novými spoluvězni. Cely, navržené tak, aby zdůraznily anonymitu prostředí života ve vězení, byly ve skutečnosti dříve malé kanceláře o velikosti tři krát tři a půl metru. Kancelářský nábytek jsme nahradili třemi postelemi umístěnými těsně vedle sebe. Cely byly jinak zcela holé, s výjimkou cely číslo 3, která byla vybavena dřezem a kohoutkem na vodu. Ten jsme zcela uzavřeli, ale dozorcí mohli vodu kdykoli pustit jako odměnu za dobré chování pro určené vězně, kteří do této speciální cely mohou být umístěni za odměnu. Běžné kancelářské dveře jsme nahradili zvláště vyrobenými černými dveřmi, jež byly vybaveny řadou železných tyčí umístěných pod středovým okénkem. Číslo každé ze tří cel bylo jasně uvedeno na dveřích.

Cely byly umístěny podél stěny na pravé straně vězeňského dvora, alespoň z naší vyhlídky, uschované za pozorovací zástěnou průhlednou pouze pro nás.

I jvůr byl dlouhou, úzkou chodbou o šířce téměř tři metry a délce přes jedenáct metrů. Neměl žádná okna, nepřímé světlo poskytovaly zářivky. Jediný vchod a východ byl na vzdáleném severním konci chodby naproti naší pozorovací stěně. Protože měl dvůr jen jediný východ, měli jsme tu pro případ požáru několik hasicích přístrojů, což byl jeden z požadavků Etické komise pro výzkum s pokusnými osobami Stanfordovy univerzity. Ta posoudila a schválila provedení naší studie. (I když hasicí přístroje se mohou změnit na zbraně.)

Včera připevnili dozorcí na stěny vězeňského dvora plakáty s nápisem „okresní vězení na Stanfordu“. Další plakát zakazoval kouření bez povolení a třetí výhrůž- ně označoval umístění cely určené pro izolaci nápisem „samotka“. Ta sestávala z malé komůrky naproti celám. Používala se jako sklad a veškeré krabice na i lokumenty zabíraly téměř všechnen prostor s výjimkou čtverečnického metru otevřené plochy. V této izolaci měli trávit čas neposlušní vězni, potrestaní za závažné porušení pravidel. V tomto malém prostoru mohli vězni pouze stát, dřepět nebo sedět na podlaze v absolutní tmě po dobu určenou dozorcem. Vězni na samotce uslyší, co se děje na vězeňském dvoře, a až moc dobře budou slyšet, když kdokoli zabuší na dveře izolace.

Cely jsme obsadili náhodně: cela číslo 1 byla přidělena vězňům s čísly 3401, '704 a 7258, do cely číslo 2 jsme poslali vězně s čísly 819, 1037 a 8612 a celu číslo 3 obývali vězni s čísly 2093, 4325 a 5486. Z určitého pohledu se tu jednalo o situaci podobnou uvěznění válečných zajatců, kteří bývají zajati a uvěznění jako celá jednotka. V civilním vězení je totiž stálá vězeňská komunita, jejíž součástí se nový uvězněný stává. Do této skupiny vězňů stále noví vstupují a propuštění ji opouštějí.

Když zvážíme všechna pro a proti, naše vězení bylo mnohem lidštější zařízení než většina táborů pro válečné zajatce a samozřejmě útulnější, čistější a upravenější ve srovnání například s nechvalně proslulým vězením Abú Ghrajb (které se, mimochodem, „proslavilo“ mučením a vraždami již za vlády Saddáma Husajna dlouho předtím, než tam měli podobné činy na svědomí američtí vojáci). Přes relativní „pohodlí“ se naše vězení na Stanfordu přeměnilo v místo týrání, což byla děsivá předzvěst událostí v Abú Ghrajbu způsobených příslušníky vojenské policie složené z armádních záložních sil o roky později.

Přízpůsobování se novým rolím

Dozorcům trvalo určitou dobu, než se ve svých rolích zabydleli. Ze zpráv sepsaných dozorcí po každé směně jsme se dozvěděli, že dozorce Vandy se cítil v nové roli nespokojen. Nebyl si jist, jak se má chovat dobrý dozorce, měl pocit, že potřebuje další školení, ale věděl, že chovat se k uvězněným příliš lidsky je chyba. Dozorce Geoff Landry, mladší bratr J. Landryho, uváděl pocit viny, který zažíval během ponižujících a potupných rituálů, kdy byli vězni nuceni dlouho stát nazi v nepohodlné pozici. Geoffovi také bylo líto, že se nedokázal postavit některým praktikám, s nimiž nesouhlasil. Namísto vznesení námitek se tento dozorce co nejčastěji vzdálil z vězeňského dvora, aby nemusel zažívat nepříjemné kontakty s vězni. Další dozorce, Arnett, postgraduální student sociologie, který byl o pár let starší než ostatní účastníci experimentu, pochyboval o tom, že způsob uvedení vězňů do našeho zařízení opravdu funguje. Měl pocit, že disciplína vězňů během jeho služby je nedostatečná a ostatní dozorcí jsou příliš slušní. Dokonce už po tomto prvním dnu, kdy došlo jen ke krátkému setkání s vězni, dokázal Arnett odlišit problémové vězně od těch, kteří se chovají „přijatelně“. Arnett také poukázal na něco, co jsme ve svých pozorováních nezachytili, ale policista Joe to naznačil už během zatýkání Torna Thompsona - znepokojení nad chováním vězně 2093.

Ani Arnettovi se nelíbí fakt, že Tom-2093 plní „až příliš dobře a striktně všechny příkazy a předpisy“.³ (2093 potom dokonce dostane od ostatních vězňů přezíravou přezdívku „Serža“ kvůli militantní poslušnosti, s jakou plní všechny příkazy. S tímto vězněm vstoupily do našeho vězení některé významné principy, jež mohou být v konfliktu s pojetím dozorců. Je to věc, které musíme věnovat pozornost. Vzpomeňte si, že podobné pocity se objevily i u policisty, který Torna zatýkal.)

Zato vězeň 819 považuje celou situaci za celkem „zábavnou“.⁴ První přepočítávání pro něj bylo v podstatě příjemné, zdálo se mu to jako „dobrý vtíp“. Měl pocit, že podobně se na to dívají i někteří dozorcí. Vězeň 1037 sledoval, jak jsou všichni včetně něj během úvodního rituálu ponižováni. Odmítal to ale brát vážně. Více ho zajímalo, že pocítoval silný hlad, neboť si dal jen malou snídani a čekal, že dostane oběd, to se ovšem nestalo. Měl pocit, že chybějící oběd je jen dalším svévolným trestem ze strany dozorců, přestože většina vězňů se chovala poslušně. Ve skutečnosti jsme prostě oběd⁵ zapomněli vyzvednout, protože zatýkání zabralo příliš mnoho času a museli jsme zvládnout spoustu věcí včetně toho, že jeden ze studentů určených do role dozorce se na poslední chvíli z experimentu odhlásil. Naštěstí jsme našli náhradu na noční směnu ze skupiny přihlášených, kteří prošli pohovorem. Jednalo se o dozorce Burdana.

Noční směna se ujímá svého úkolu

Členové noční směny dozorců dorazili před stanoveným začátkem služby, který byl v šest večer. Oblékli si nové uniformy, vyzkoušeli si elegantní sluneční brýle se zrcadlovými skly a vybavili se pištálkami, pouty a pendrekem. Přihlásili se pak v kanceláři dozorců, jež se nacházela několik schodů pod vstupem na vězeňský dvůr, v chodbě spolu s kanceláři pro vrchního dozorce a ředitele. Všechny dveře do kanceláří byly patřičně označeny. V kanceláři dozorců tak vítá denní směna své nové kolegy, vysvětluje jim, že vše je v pořádku, všechno funguje, ale někteří vězni ještě stále nepochopili, oč tu běží. Je potřeba je sledovat a zatlačit na ně, aby také začali sekat latinu. „To určitě zvládneme, zítra až přijdete, už budou v *pozoru* všichni,“ chlubí se jeden z nových dozorců.

První jídlo se konečně podává v sedm hodin večer. Nic složitého, uprostřed vězeňského dvora jsme připravili stůl jako v kantýně. Prostor u stolu stačí jen pro šest vězňů, když ti skončí, jsou na řadě zbývající tři, aby snědli, co zbylo. Už teď se vězeň 8612 snaží přesvědčit ostatní ke stávce vsedě na protest proti „nepřijatelným“ podmínkám ve vězení. Všichni jsou ale příliš hladoví a unavení, aby se clo toho pustili hned. 8612 je moudrý muž Doug Karlson, anarchista, který hned při zatýkání dal policistům slovní lekci.

Když jsou zpátky v celách, je vězňům nařízeno, aby nemluvíli, ale 819 a 8612 odmítají uposlechnout. Namísto toho se hlasitě baví, smějí a zatím jim to prochází. Vězeň 5704, nejvyšší ze všech, byl až dosud potichu, ale nyní ho dohnala jeho závislost na cigaretách a hlasitě se dožaduje svého balíčku. Je mu řečeno, že právo na kouření se uděluje jen jako *odměna* poslušným vězňům. Tento princip se 5704 nelíbí, říká, že je v rozporu se základními pravidly, ale dožaduje se svého marně. Podle pravidel experimentu může jakýkoli jeho účastník kdykoli odejít, zdá se ovšem, že na tohle ustanovení nevrli vězni zapomněli. Mohli by použít hrozbu opuštění vězení jako taktiku pro zlepšení svých podmínek nebo zmírnění nesmyslného drilu, jež zažívali, oni to však neudělali. Postupně se opravdu hluboce vžili do svých rolí.

Posledním úkolem vrchního dozorce Jaffeho během prvního dne je poskytnout vězňům informace o „návštěvních nocích“, které se již brzy chystají. Každý vězeň, jehož přátelé nebo příbuzní bydlí v blízkosti vězení, je může písemně pozvat na návštěvu. Jaffe popisuje způsob přípravy dopisů a každý vězeň, který o to požádá, dostane pero, dopisní papír s hlavičkou okresního vězení na Stanfordu a obálku se známkou. Vězni musí napsat dopisy a odevzdat zbylé papíry po vypršení krátké „doby na psaní dopisů“. Vrchní dozorce nezapomene všem objasnit, že dozorcí mají právo rozhodnout, kdo bude mít možnost poslat dopis a kdo ne. Bude to na základě dodržování pravidel, ohlašování se identifikačním číslem či jiných kritérií, jež si dozorce může stanovit. Když jsou dopisy hotovy a odevzdaný dozorcům, vězňům je nařízeno opustit cely a provést první přepočítávání noční směny. Samozřejmě že z důvodů bezpečnosti si členové týmu, který řídí experiment, přečtou všechny dopisy a zkopírují je do dokumentace studie před odesláním adresátům. Vábnička návštěvních nocí a pošty pro blízké se stává nástrojem v rukou dozorců. Ti ho instinktivně a účinně využívají k upevnění kontroly nad vězni.

Nový význam přepočítávání vězňů

Oficiálně mělo přepočítávání vězňů sloužit ke dvěma účelům: k tomu, aby si vězni zvykli na svá identifikační čísla a aby všichni byli na patřičném místě při nástupu nové dozorcí směny. V mnoha vězeních je přepočítávání také způsobem, jak utužit disciplínu uvězněných. I když první přepočítávání v našem experimentu proběhlo celkem nevinně, další noční a brzká ranní přepočítávání se postupně vyhrotila do mučivých zážitků.

„Tak, hoši, a teď si uděláme malé přepočítávání! Uživeme si to, co říkáte,“ oznámil vězňům s úšklebkem dozorce Hellmann. Dozorce Geoff Landry k tomu rychle přidal: „Čím lépe to zvládnete, tím rychleji to budeme mít za sebou.“ Jak se unavení vězni řadí na dvoře, vypadají zamlkle a mrzutě, ostatním nevěnují ani pohled. Už tak to byl dlouhý den a kdo ví, co je ještě čeká, než se konečně dostanou k pořádnému spánku.

Velení si bere Geoff Landry: „Otočte se ke zdi, ruce rozpráhnout. Bez mluvení! Chcete tu tvrdnout do rána? Budeme to dělat tak dlouho, než to bude trochu vypadat. Začnete hezky po jednom říkat čísla.“ Hellmann si přihřívá svou polívčičku: „Udělejte to rychle a nahlas.“ Vězni poslouchají. „Neslyšel jsem to pořádně, budeme to muset udělat ještě jednou. Hoši, to bylo hrozně pomalý, takže znovu.“ „Jasně,“ přidává se Landry, „musíme to zopakovat.“ Jakmile zazní několik čísel, Hellmann zaře: „Zastavte! Tohle má být hlasitě? Možná jste mi nerozuměli, ale já jsem říkal hlasitě a zřetelně.“ „Zkusíme, jestli to zvládnete odzadu. Teď z druhé strany,“ říká Landry rozpustile. „A nikdo se tu nebude smát!“ připojuje se stroze Hellmann. „Klidně tu budeme až do rána, dokud to nebude trochu vypadat.“

Někteří vězni si začínají uvědomovat, že tu probíhá souboj o vůdčí postavení mezi dvěma dozorcí, Hellmannem a mladším Landrym. Vězeň 819, který nebral nic •/, toho vážně, se začíná nahlas smát, když se Landry s Hellmannem předhánějí na úkor vězňů. „Dostal jsi povolení se smát, 819? Možná potřebuješ vyčistit uši.“ Hellmann se poprvé začíná opravdu zlobit. Stoupne si přímo před obličej vězně, opře se do něho a tlačí ho vzad pendrekem. Teď Landry odsune svého kolegu dozorce stranou a dává 819 příkaz, aby udělal dvacet kliků. Ten ho bez řeči splní.

Hellmann se zase dostává do středu pozornosti: „A teď to číslo *zazpíváte*.“ Jakmile začnou vězni odříkávat čísla, hned je přerušuje. „Neříkal jsem, že to *zazpíváte*? Zdá se, pánové, že máte ty punčochy na hlavách příliš těsné, a proto mě neslyšíte.“ Hellmann si začíná vymýšlet kreativnější techniky kontroly vězňů a způsobu vedení dialogu. Obrací se na vězně 1037, aby nezpíval své číslo falešně, a za „odměnu“ mu ukládá dvacet „žabáků“. Když je udělá, Hellmann je znovu nespokojen: „Dej si ještě deset k tomu. A tentokrát ať ti tak nechřestí ten řetěz.“ Protože neexistuje způsob, jak skákat žabáky a u toho nechřestit řetězem, příkazy dál náhodně přší. Dozorcí si začínají vydávání příkazů a následné nucení vězňů, aby je splnili, užívat.

I když je to zábavné, jak vězni zpívají svá čísla, oba dozorcí se střídají v komentářích typu „Na tom není nic zábavného“ nebo si postěžují „To se nedalo vůbec poslouchat“. Hellmann nyní říká: „Teď ještě jednou, chci, abyste to *zazpívali* a znělo to *sladce*.“ Jeden vězeň za druhým pak musí dělat kliky, protože zpívají buď pomalu, nebo mrzutě.

Když se objeví náhradní dozorce Burdan spolu s vrchním dozorcem, energické duo Hellmann a Landry okamžitě začne nutit

vězně, aby vykřikovali svá iden- i ifikační čísla. Dosud totiž hlásili jen pořadové číslo od jedné do devíti podle toho, jak stáli v řadě. To samozřejmě nebyl oficiální průběh přepočítávání vězňů. V tuto chvíli Hellmann trvá na tom, aby se vězni při přepočítávání neřvali na svá čísla na blůzách, protože teď už je přece musí znát. Pokud nějaký vězeň své číslo splete, i rest spočívá v porci deseti kliků pro všechny. Hellmann stále ještě bojuje s Landrym o vůdčí postavení v dozorcí hierarchii, a proto rozděluje tresty ještě svévolněji: „Nelíbí se mi, že hlásíte číslo, když jdete *dolů*. Chci, abyste ho hlásili, když jdete *nahoru*. Dej si ještě deset kliků, 5486.“ Je zřejmé, že vězni plní příkazy stále rychleji. To ale jenom posiluje v dozorcích touhu ovládat je ještě víc. Hellmann: „Fajn, to je perfektní. Proč si to tentokrát nezazpívat? Hoši, to zpívání vám moc nejde, poslouchat vás, to není zrovna lahoda.“ Landry: „Mám pocit, že to kluci moc nezvládají. Ať je to příjemné a sladké, potěšení pro uši.“ Vězni 819 a 5486 si sice / . celého představení utahují, ale kupodivu plní rozkazy dozorců a bez řeči skáčou irestně žabáky.

Nový dozorce, Burdan, se dostává do role ještě rychleji, než se to podařilo (*statním, protože mohl sledovat přímo při práci dva příkladně bachafé, kteří mu předvedli jak na to. „Tohle bylo skvělé! Takhle bych si to představoval. 3401, vystup dopředu a zazpívej všemjaké máš číslo!“ Burdan jde ještě dál, než kam se dostali jeho kolegové, protože fyzicky nutí vězně vystoupit z řady a zazpívat sólo před ostatními.

Všichni si zasedli na vězně Stewa-819. Musel zpívat sólo pořád dokola, ale zdá se, že jeho zpěv není nikdy „dostatečně sladký“. Dozorci si ho dobírají ze všech stran: „Pořád to není dostatečně líbezná!“ „Mně to vůbec nezní líbezně.“ „Ještě aspoň desetkrát.“ Hellmann je spokojen s tím, jak se Burdan začal hned chovat jako dozorce, ale není ochoten přenechat kontrolu nad vězni jemu ani Landrymu. Žádá po věznicích, aby předříkali čísla těch, kteří stojí vedle nich. Když je neznají, a to je případ většiny z nich, následují další kliky.

„5486, už zniš nějak unaveně. Nešlo by to zlepšit? Zkus to ještě pětkrát.“ Hellmann teď vymyslel nápaditý způsob, jak naučit Jerryho-5486 jeho číslo, aby ho hned tak nezapomněl: „Prvně udělej *pět* kliků, pak *čtyři* žabáky, potom *osm* kliků a *šest* žabáků, a pak si přesně zapamatuješ své číslo, 5486.“ Začíná se tu rodit invenční způsob vymýšlení trestů, první krok tvořivého zla.

Landry se stáhl do zadní části dvora, zjevně přenechal hlavní iniciativu Hellmannovi. Volný prostor po boku Hellmanna zaplnil Burdan, ale místo aby bojoval s Hellmannem o vůdčí postavení, podporuje ho, a buď přidává další úkoly k jeho příkazům, nebo je rozvíjí. Ale Landry ještě není úplně mimo hru. Vrací se zpátky a nařizuje ještě jedno přepočítávání. Landry je nespokojen s posledním děním a příkazuje devíti unaveným vězňům, aby se odpočítali po dvojicích, potom po trojicích a tak dál. Určitě není tak kreativní jako Hellmann, ale rozhodně je ambiciózní. 5486 je zmatený a je nucen dělat stále více kliků. Hellmann vstupuje do děje: „Chtěl jsem, abyste to dělali po sedmi, ale vidím, že moc chytří nejste, tak pojďte sem a vezměte si příkrývky.“ „Počkat, počkat, vydržte. Ruce opřít o zeď,“ snaží se pokračovat Landry. Ale Hellmann nepočká na splnění tohoto pokynu a tím nej- autoritativnějším způsobem nařizuje vězňům rozhodnutí pro povlečení a příkrývky. Nyní si musí připravit postele a zůstat v celách, než dostanou další pokyny. Hellmann, který si vzal na starost klíče, je v celách zamyká.

První náznaky klíčící rebelie

Na konci směny, když Hellmann opouštěl vězeňský dvůr, stačil ještě na vězně zařvat: „Fajn, pánové, užili jste si přepočítávání?“ „Ne, pane!“ „Kdo to řekl?“ Vězeň 8612 se přiznal k této poznámce, protože prý byl vychován tak, aby nikdy nelhal. Všichni tři dozorcí vtrhli do cely 2 a chytili 8612, který je v tu chvíli zdravil zařatou pěstí jako nekonformní radikál a křičel „Moc patří lidu!“ Byl vhozen na samotku a jedinou útěchou mu mohlo být prvenství v pobytu na izolaci. Dozorci předvedli, že se shodnou na jednom principu: nebudou tolerovat žádný odpor. Landry nyní navázal na Hellmannovy předchozí otázky vězňům. „Perfektní, takže užili jste si přepočítávání?“ „Ano, pane.“ „Ano, pane kdo?“ „Ano, pane dozorce.“ „Takhle si to představuju.“ Protože už se nenajde nikdo další, kdo by zpochybnil autoritu dozorců, kráčeji tito tři kovbojové dolů chodbou v útvaru připomínajícím vojenskou přehlídku. Před odchodem do kanceláře dozorců ještě Hellmann nakoukne do cely 2 a upozorní její obyvatele, že „ty postele musí být jako ze škatulky“. Vězeň 5486 později uváděl, že se cítil deprimovaný, když 8612 skončil v izolaci. Také se cítil provinile, že sám vůbec nijak nezasáhl. Svě chování si ale dokázal racionalizovat, protože přece nechtěl obětovat své pohodlí či skončit také na samotce a navíc - „vždyť se jedná jen o experiment“.⁶

Než přesně ve dvaadvacet hodin zhasnou světla, vězni mají poslední šanci jít na záchod. Musí si k tomu nejprve vyžádat povolení a potom je dozorcí po jednom či po dvou, se zavázanýma očima, odvedou na toaletu - ven vchodem do vězení a pak chodbami krivolakou cestou přes hlučnou místnost s bojlerem, aby vězni ztratili povědomí o tom, kde je záchod i kde se sami nacházejí. Později jsme tuto zdlouhavou proceduru zkrátili, takže odcházeli všichni vězni na toaletu pohromadě, a abychom je zmatli, přidali jsme i cestu výtahem.

Nejprve říkal vězeň Tom-2093, že potřebuje víc času, protože nedokáže hned močit, když je hodně nervózní. Dozorce to odmítl, ale další vězni společně trvali na tom, aby mu byl dostatečný čas poskytnut. 5486 potom vzpurné situaci popsal: „Šlo o to, dát jasné najevo, že jsou určité věci, na kterých opravdu trváme.“⁷ Tyto malé události mohou postupně dodat vězňům pocit společné identity. Uvědomí si, že nejsou jen skupinou jedinců, kteří sami bojují o přežití. Rebel Doug-8612 vnímá, že dozorcí jednoznačně hrají svoji roli, že jejich chování je jen zábava, ale podle něj do toho jdou „až přehnaně“. Jeho cílem je pokračovat v úsilí vězně více sjednotit, aby byli silnější. Na druhé straně náš blondatý chlapec Hubbie-7258 uvádí, že „jak den ubíhal, chtěl jsem být radši dozorcem“.⁸ Nepřekvapí, že žádný z dozorců se nechtěl stát uvězněným.

Další rebel mezi vězni, 819, se projevil v dopise, který poslal rodině a v němž žádal, aby ho navštívili během návštěvní noci. Dopis podepsal heslem „Moc všem utlačovaným bratřím, vítězství je neodvratné. Nedělám si srandu, opravdu se cítím jako nejšťastnější vězeň!“⁹ Když ve svých prostorách hráli dozorcí noční směny spolu s vrchním dozorcem karty, vymysleli plán, jak vystrašit vězně během prvního ranního nástupu další směny. Stačí, když si dozorcí krátce po začátku ranní směny stoupnou blízko ke dveřím do cel a probudí své chovance silnými, pronikavými hvizdy pišťalek. Tento budíček nejenom vyruší vězně ze spánku, ale

také rychle dodá energii novým dozorcům, aby se ztotožnili se svou rolí. Plán se líbil Landrymu, Burdanovi i Hellmannovi, a jak hráli karty, probírali možnosti zlepšení své práce dozorců na další směně, která je čeká. Hellmann má pocit, že je to „zábava a hra“. Rozhodl se, že odted se ještě výrazněji bude chovat jako „horlivé hovado“, „hrát ještě dominantnější roli“ podobnou šikaně mezi studenty nebo životě ve vězení zobrazeném ve filmu *Frajer Luke*¹⁰

Burdan má složitou úlohu muže, který hraje v týmu dozorců noční směny roli jazýčku na vahách. Geoff Landry začal naplno, ale jak ubíhaly noční hodiny, podvolil se Hellmannovým kreativním nápadům a nakonec uvolnil místo jeho dominantnímu postavení. Později se Landry zabydlil v úloze „milého dozorce“ - toho, který se k uvězněným chová přátelsky a nesnaží se je ponížít. Pokud by se Burdan přidal k Landrymu, společně mohou trochu přistříhnout Hellmannovi křídélka. Jestli ale Burdan dá přednost tvrdému chlapíkovi, pak bude Landry vyšachován a celá směna nabere zlověstný ráz. V deníku, který si zpětně Burdan vedl, napsal, že cítil neklid, když jsme ho v šest večer toho dne zavolali, aby okamžitě nastoupil do směny.

Ve vojenské uniformě si připadal hloupě, protože nosil bujně černé vlasy. Byl to kontrast a Burdan se bál, že se mu vězni budou smát. Vědomě se rozhodl, že se nebude dívat nikomu do očí, nebude se usmívat a celou situaci nebude brát jako hru. V porovnání s Hellmannem nebo Landrym, kteří se ve svých rolích cítí jako doma, je to pro Burdana těžké. Vnímá své kolegy jako „profesionály“, i když mají zkušenosti s touto prací jen o pár hodin delší. Nejvíce se Burdanovi na úboru dozorce líbí možnost nosit velký pendrek, který mu dodává pocit autority a jistoty. Přejíždí pendrekem přes tyče na dveřích cel, bouchá do dveří samovazby nebojím poklepává do dlaně druhé ruky, což se stane jeho rutinním gestem. Debata s novými kolegy na konci směny způsobila, že Burdan zase našel svoje staré já a přestal se chovat jako dozorce zmámený mocí. I tak ale domluvil Landrymu a upozornil ho, že všichni musí pracovat jako tým, aby udržovali mezi vězni kázeň a nedovolili žádné náznaky rebelie.

Pronikavé hvízdání o půl třetí ráno

Ranní směna přichází ke slovu uprostřed noci, ve dvě ráno, a končí v deset dopoledne. V této směně pracuje André Ceros, další dlouhovlasý mladík s vousy. Jeho kumpánem je Karl Vandy. Vzpomeňte si, že Vandy pomáhal denní směně přemístit vězně z policejního vězení do toho našeho, takže začíná službu už hodně unavený. Podobně jako Burdan má i tento dozorce dlouhé, hladké vlasy. Třetí dozorce se jmenuje Mike Varnish a má postavu útočníka v americkém fotbalu. Je podsaditý, svalnatý, ale menší než jeho dva kolegové z ranní směny. Když jim vrchní dozorce oznamuje, že jejich směna nastoupí s budičkem, který bude pro všechny překvapením, všichni tři jsou nadšeni, že mohou začít s takovým velkým třeskem.

Vězni tvrdě spí. Někteří chrápou v tmavých, stísněných celách. Najednou je ticho to tam. Silné, pronikavé pískání, křičící hlasy: „Vstávat a na nohy!“ „Vstávat a shromáždit se na nástup!“ „Tak, spící krasavci, vyzkoušíme, jestli jste se naučili počítat.“ Rozespálí vězni se seřadí u stěny a bezmyšlenkovitě počítají. Tři dozorce se předhánějí ve vymýšlení nových variant přepočítávání vězňů. Nástup a s ním spojené kliky a žabáky za špatné přepočítávání se táhne téměř celou únavnou hodinu. Nakonec je vězňům nakázáno, aby se vrátili do cel ke spánku - až do vězeňského budičku o pár hodin později. Někteří vězni později přiznali, že pocítovali první příznaky poruchy vnímání času, cítili se zaskočení, vyčerpání a podráždění. Někteří později uváděli, že měli chut experiment ukončit.

Dozorce Ceros, který byl v uniformě zpočátku nesvůj, si nyní vychutnává pocit, který mu přináší zrcadlové brýle. Má v nich pocit, že je „v bezpečí vůdčího postavení“. Jen hlasité hvízdání píšťalky, jež se odráží od stěn tmavého vězení, jej trochu znepokojují. Vnímá, že na to, aby byl dobrým dozorcem, je příliš měkký. Snaží se alespoň místo úsměvu vyloudit „sadistický úšklebek“.¹¹ Přehnaně lichoťi vrchnímu dozorcovi za jeho ustavičné návrhy, jak sadisticky vylepšit nástup vězňů. Dozorce Varnish později uvedl, že věděl, jak těžké pro něj bude chovat se jako neoblomný dozorce. Proto se pokoušel hledat vodítka ke správnému chování v tomto neobvyklém prostředí u ostatních, stejně jako to děláme všichni, když se ocitneme v nezvyklé situaci. Měl pocit, že hlavním úkolem dozorců je vytvořit prostředí, kde by vězni přišli o svou starou identitu a přijali novou.

Některé úvodní postřehy a obavy

Moje poznámky v oné době obsahovaly následující otázky, na které bylo potřeba v dalších dnech i nocích zaměřit pozornost: Bude se svévolná krutost dozorců stále stupňovat, nebo dosáhne bodu uklidnění? Když se dostanou domů a budou mít čas přemýšlet nad svým chováním v naší káznici, budou se cítit provinile? Začnou se stydět za své chování jdoucí do krajnosti a budou poté k vězňům laskavější? Je možné, že se verbální agrese ještě zintenzivní, a dokonce přemění na použití fyzické síly? Už nyní vedla nuda spojená s řádnými osmihodinovými směnami u dozorců k tendenci se zabavit a využít vězně jako hračky. Jak si dozorce poradí s nudou v dalším průběhu experimentu? V případě vězňů se nabízí otázka, jak zvládnou jednotvárnost vězeňského života čtyřicet hodin denně? Podaří se vězňům uchovat si určitou důstojnost či svá práva tím, že budou vystupovat jednotně, anebo se vydají zcela napospas požadavkům dozorců? Za jak dlouho se první vězeň rozhodne, že toho má dost, a zanechá experimentu? A budou ho ostatní následovat? Byli jsme svědky úplně jiného stylu práce při denní a noční směně. Jak bude vypadat vězení během ranní směny?

Je zřejmé, že studentům zabralo nějaký čas, než si osvojili nové role. Bylo to spojeno se značným váháním a určitou neohrabaností. Převládá u nich jednoznačný pocit, že se jedná o experiment o průběhu vězeňského života, a ne o skutečné vězení. Možná studenti nikdy nepřekročí psychologickou bariéru a nebudou mít pocit, že jsou uvězněni na místě, odkud nemohou odejít podle své vůle. Jak jsme vůbec mohli očekávat takový výsledek, když jsou studenti v tak jednoznačně experimentální situaci, navzdory reálnému průběhu svých zatčení? Během sobotního úvodního školení pro dozorce jsem se jim snažil podsunout myšlenku, že se jedná o místo fungující jako imitace psychologického vlivu běžných vězení. Popsal jsem jim mentální nastavení, které je pro prožívání dozorců a vězňů v káznicích charakteristické. Opíral jsem se přitom o praktické zkušenosti získané během setkání s

naším konzultantem, bývalým vězněm Carlem Prescottem a také na letním univerzitním kurzu věnovaném psychologii uvěznění. Obával jsem se, že jsem jim možná vše podal příliš návodně, což mohlo jejich chování přizpůsobit danému obrazu, místo aby si postupně osvojili nové role pomocí reálně prožívaných pocitů. Zatím se zdálo, že chování dozorců bylo velmi různorodé a neodpovídalo předem naplánovanému scénáři. Pojďme se podívat, co vyšlo najevo při úvodním školení pro dozorce.

Sobotní školení pro dozorce

Při přípravách experimentu se náš tým setkal s tuctem dozorců, abychom probrali cíl naší studie, rozdělili úkoly dozorcům a navrhli způsoby, jak si dozorcí mohou vězně podmanit bez použití fyzických trestů. Devět dozorců jsme náhodně rozdělili do tří směn a další tři slouží jako rezerva nebo výpomoc připravená pro naléhavé případy. Na začátku školení jsem shrnul důvody, proč nás zajímá studie vězeňského života, pak vrchní dozorce David Jaffe popsal některé postupy práce a povinnosti dozorců a Craig Haney s Curtem Banksem se věnovali v roli psychologických poradců podrobným informacím o nedělních zatčeních a nástupu nových vězňů do našeho žaláře.

Když jsem mluvil o cílech našeho experimentu, vysvětlil jsem novým dozorcům, že podle mého názoru jsou všechna vězení fyzickou metaforou pro ztrátu svobody, kterou různými způsoby a z rozličných příčin všichni pociťujeme. Jako sociální psychology nás zajímají důvody, proč ve vězeních mezi lidmi vznikají psychologické bariéry. Nepochybně existují omezení toho, čeho lze v rámci podobného experimentu, jenž využívá pouze „napodobeninu vězení“, docílit. Vězni vědí, že jsou uvěznění pouze na relativně krátkou dobu dvou týdnů, což je velký rozdíl oproti většině kriminálků, kteří sedí za katrem celé roky. Také je jim jasné, že naše chování vůči nim v experimentálním prostředí se nemůže srovnávat s opravdovým vězením, kde mohou být trestanci zbiti, znásilněni, dostat elektrické šoky, a někdy být dokonce usmrceni. Jasně jsem vysvětlil, že my nebudeme „vězně“ žádným způsobem fyzicky zneužívat.

Jasně jsem ale také prohlásil, že navzdory těmto limitům chceme vytvořit psychologickou atmosféru, která vystihne některé ze základních rysů charakteristických pro mnohá vězení, která jsem v poslední době zkoumal.

„Nemůžeme s vězni zacházet hrubě nebo je mučit,“ prohlásil jsem. „Dokážeme ;ile vytvořit ubíjející prostředí. Zvládneme navodit pocit frustrace. Můžeme vzbudit ve věznicích, alespoň do určité míry, pocit strachu. Dokážeme navodit atmosféru svévole, která bude vládnout jejich životům, svévole vytvořené systémem, vámi, mnou, Jaffem. Nebudou mít žádné soukromí, budou pod stálou kontrolou - všechno, co udělají, bude sledováno. Nebudou mít žádnou volnost pohybu. My jim dáme povolení něco udělat nebo říct. Různými způsoby budeme potlačovat jejich individualitu. Budou nosit uniformy a nikdo je nebude oslovovat jménem; přidělíme jim čísla a ta se stanou jejich jménem. Celkově jde o to, že veškerá tato činnost by v nich měla vyvolat pocit bezmoci. My zcela ovládáme situaci, v níž se nacházejí. Oni jsou bezmocní. Výzkumná otázka zní: Co udělají pro to, aby získali moc, aby znovu našli alespoň část své individuality, své svobody, svého soukromí? Budou vězni proti nám bojovat, aby znovu nabyli část z toho, co mají teď, když svobodně žijí mimo vězení?“¹²

Naznačil jsem dozorcům-nováčkům, že vězni budou pravděpodobně celou situaci vnímat jako „zábavu a hry“. Je ale na nás všech, kdo vězení řídíme, abychom vytvořili žádoucí psychický stav u vězňů po celou dobu studie. Musíme zajistit, aby se cítili jako ve vězení, nesmíme se před nimi zmiňovat, že se jedná o studii nebo experiment. Pak jsem zodpověděl různé dotazy těchto začínajících dozorců a vysvětlil jim, jak si mohou podle svých požadavků vybrat směnu, tak nby v každé z nich byli tři dozorcí. Nezapomněl jsem zdůraznit, že na první pohled nejméně příjemná noční směna bude pravděpodobně nejsnazší, protože nejméně polovinu času vězni prospí. „Moc toho v tu dobu nebudete muset dělat, ale nesmíte spát. Musíte být ve vězení pro případ, že by vězni měli něco za lubem.“ Přestože jsem předpokládal, že noční směna nebude mít moc práce, nakonec jí měla nejvíce - a také nejhruběji zacházela s vězni.

Měl bych znovu zdůraznit svůj původní záměr. Ten se týkal spíše vězňů a jejich přizpůsobování vězeňským podmínkám, dozorcí nebyli na prvním místě. Dozorcí byli jen hráči orchestru, kteří měli pomoci vytvořit u vězňů psychický stav odpovídající pocitu uvěznění. Myslím, že můj úhel pohledu na situaci odpovídal nižší společenské třídě, ze které jsem pocházel. Bylo pro mne jednodušší identifikovat se se situací vězňů. Také na tomto pocitu měl velkou zásluhu můj osobní kontakt s Prescottem a dalšími bývalými vězni, jež jsem v poslední době poznal. Moje úloha při úvodním školení byla objasnit dozorcům „atmosféru v base“, a tak jsem je seznámil s některými typickými situacemi a psychickými procesy, které v běžném vězení probíhají. V průběhu studie nám ovšem došlo, že chování dozorců bylo stejně zajímavé, ne-li zajímavější než chování vězňů. Došli bychom ke stejnému výsledku experimentu bez úvodního školení, kdybychom se pouze spolehli na situační chování a hraní rolí? Jak uvidíte, tak i když jsem ovlivnil na úvod pohled dozorců, ti zpočátku příliš neprojevovali postoje a způsoby jednání potřebné k vytvoření negativních mentálních nastavení vězňů. Trvalo určitou

dobu, než na ně zapůsobil vliv jejich nových rolí a tlaky nové situace. Pak je ale tyto síly postupně proměnily v pachatele násilného zneužívání vězňů - zla, jež se projevilo v našem vězení na Stanfordu a za něž jsem byl zodpovědný.

Když se na celou situaci podíváme z jiného úhlu, zjistíme, že dozorcí neprošli žádným školením, jak vykonávat svou funkci, bylo jim řečeno, aby hlavně udržovali veřejný pořádek ve věznici, nedovolili vězňům utéci a nikdy nepoužívali fyzickou sílu vůči vězňům. Také byli všeobecně poučeni o psychologii uvěznění. Celý postup v mnohém připomíná systémy uvádějící dozorce do služby v nápravném zařízení jen s omezenou odbornou přípravou. V reálném vězení se jim navíc dostane poučení, že mohou v případě napadení použít jakékoli nezbytné prostředky. Soubor pravidel chování, které dozorcí i vrchní dozorce vyžadují od vězňů, a moje úvodní školení pro budoucí dozorce představují vklad Systému při vytváření úvodních podmínek prostředí, jež podrobí zkoušce hodnoty, postoje a osobní charakteristiky vnesené účastníky experimentu do vytvořeného prostředí. Záhy budeme svědky toho, jak dopadne konflikt mezi silou situace a silou člověka.

Dozorcí

Denní směna: 10-18 hod. Arnett, Markus,

Landry (John) *Noční směna:* 18-02 hod. Hellmann, Burdan, Landry (Geoff)

Ranní směna: 02-10 hod. Vandy, Ceros,

Varnish

Rezervní dozorcí Morismo, Peters

Vězni

cela číslo 1 3401 -

Glenn 5704-Paul

7258 - Hubbie *cela*

číslo 2 819 - Stewart

1037-Rich 8612 -

Doug *cela číslo 3*

2093 - Tom „Serža“

4325 - Jim 5486 -

Jerry

>03 r^i >03

o co

1^1

IV

ASBURY NEWS

Published weekly
except on Sundays
and holidays
Subscription price
\$1.00 per year
in advance

The Asbury News is published weekly, except on Sundays and holidays. The subscription price is \$1.00 per year in advance. The news is published by the Asbury News Company, 123 Main Street, Asbury Park, N.J. 07712. Telephone: (201) 991-1234.

Pondělí, pondělí, úmorné a unavující pro nás všechny po příliš dlouhém prvním dni a zdánlivě nekonečné noci. Jsou tu ale znovu pronikavé zvuky píšťalky, které burcují vězně ze spánku v šest hodin ráno. Plouží se ze svých cel s ospalýma očima, upravují si punčochy na hlavě a blůzy, rozplétají řetězy na kotnících. Je to zachmuřená partička. 5704 nám později řekl, že to byl hrozný pocit, začínat nový den a vědět, že bude muset zase zvládat „stejně hovadiny a možná ještě horší“.¹

Dozorce Ceros zdvihá schliplé hlavy - zvláště hlavu vězně 1037, který vypadá jako náměsíčník. Snaží se jim zatlačit ramena dozadu, aby se narovnali, a rukama opravuje postoj hrbících se vězňů. Působí trochu jako matka, která připravuje své ospalé děti na první den ve škole, jen to probíhá trochu drsněji. Je čas na další opakování pravidel a ranní cvičení, než se dostane na snídani. Vandy přebírá velení: „Fajn, budeme vás ty pravidla učit tak dlouho, dokud je nebudete všichni znát nazpaměť.“² Jeho energie má nakažlivý účinek, takže Ceros chodí sem a tam podél řady vězňů a třímá svůj pendrek. Pak rychle ztrácí trpělivost, když vězni neopakují pravidla dostatečně rychle, a zařve: „Pojďme, pojďme!“ Celou dobu se bouchá pendrekem do otevřené dlaně druhé ruky, ozývá se zvuk *bum, bum*, symbol potlačované agrese.

Vandy několik minut probírá pravidla pro chození na toaletu a nutí vězně opakovat je po něm tolikrát, až je s výsledkem spokojen. Vězni musí odříkat vše o použití záchodů, jak dlouhý čas na nich mohou strávit a že vše musí probíhat beze slov. „819 si myslí, že je tu pro zábavu. Tak mu nabídneme něco extra.“ Dozorce Varnish stojí stranou a moc se nezapojuje. Pak si Ceros a Vandy vymění role. Vězeň 819 se nepřestává usmívat, či dokonce smát na plné kolo nad absurditou celé situace. „To není vůbec vtipné, 819.“

Po celou dobu se při čtení pravidel střídají Ceros s dozorcem Markusem. Ceros: „Opakujte to hlasitěji! Vězni jsou povinni oznámit jakékoli porušení předpisů dozorcům.“ Poté jsou vězni přinuceni pravidla zpívat, takže po mnohých opakováních je jasné, že se je všechny naučili. Nyní přichází na řadu pokyny týkající se správné vojenské úpravy vězeňských postelí. „Ode teď budete mít ručníky pěkně srolovány a pečlivě položeny v nohách postele. Pečlivě, nic poházeného, je to jasné?“ říká Vandy.

Vězeň 819 začíná být vzpurný. Odchází z nástupu a odmítá v něm pokračovat. Další také přestávají, dokud se k nim jejich kamarád nepřipojí. Dozorce ho vyzývá, aby pokračoval, a on se podrobuje - kvůli svým druhům.

„Hezké divadýlko, 819, a teď šup do samotky,“ příkazuje Vandy. 819 opravdu jde do izolace, ale u toho se vzpurně naparuje. Když vysoký dozorce Karl Vandy rázuje chodbou sem a tam podél vězňů, cítí, jak mu pocit dominance zachutnal. „Takže, co máme dnes za den?“ Ozývá se mumlání.

„Hlasitěji. Jste v pohodě?“

„Ano, pane dozorce.“

Varnish, který se snaží zapojit se do debaty a vystupovat umírněně, se ptá: „Jste všichni v pohodě? Od dvou jsem žádnou odpověď neslyšel.“

„Ano, pane dozorce.“

„4325, co máme dnes za den?“

„Dnes je dobřej den, pane dozor...“

„Ne, dnes je *skvělý* den!“

„Ano, pane dozorce.“

Vězni začínají zpívat: „Je *skvělý* den, pane dozorce.“

„4325, co máme dnes za den?“

„Dnes je dobřej den.“

Vandy: „Špatně, dnes je *skvělý* den!“

„Ano, pane. Je *skvělý* den.“

„A co ty, 1037?“

1037 odpovídá přehnaně živým, sarkastickým tónem: „Dnes je *skvělý* den.“ Vandy: „Fajn, to stačí. Vraťte se teď do cel a za tři minutky ať jsou čisté a uklizené. Pak se postavte k nohám postele.“ Uděluje pokyny Varnishovi, jak má kontrolovat cely. O tři minuty později vstupují dozorcí do jednotlivých cel. Vězni stojí u svých postelí jak na vojenské přehlídce.

Schyluje se ke vzpouře

Vězni začínají být jednoznačně frustrování. Musí snášet chování dozorců, navíc jsou hladoví a unavení, protože v noci si moc neodpočinuli. Snaží se ovšem nezkatit celé divadlo, a proto se celkem odhodlaně pouštějí do úklidu svých postelí. Vandy s tím ale spokojen není.

„Tohle že je pěkně uklizená postel, 8612? To je bordel, ustel to znovu.“ Přitom Vandy prudce strhává z postele pokrývku a prostěradlo a hází všechno na zem. 8612 se na něho zuřivě vrhá a křičí: „Tohle nemůžeš udělat, právě jsem to ustlal!“

Vandyho výpad vyvedl z rovnováhy. Strhává vězně ze sebe, udeří ho pěstí do hrudi a řevem přivolává posily: „Dozorci, poplach, všichni do cely 2!“

Všichni dozorcí obklopí 8612 a hrubě ho zatlačí do samovazby, kde už tiše sedí vězeň 819. Naši rebelové začínají v tomto tmavém prostoru bez možnosti pohybu připravovat vzpouru. Mezitím ale nemohou využít příležitost jít na toaletu, kam jsou ostatní ve dvojicích eskortováni. Nutkání na močení začne být brzy bolestivé, takže vězni se rozhodnou neodmlouvat teď, ale brzy potom. Je zajímavé, že dozorce Ceros nám později řekl, jak těžké bylo zachovat si identitu dozorce ve chvíli, kdy šel sám s vězněm na toalety, byl s ním uvnitř či odtud odcházeli. Chyběly mu v ten okamžik vnější náležitosti věznice, které by mu poskytly oporu. Ceros a většina ostatních dozorců uvedli, že se chovali k vězňům tvrději a měli na ně větší nároky během cest na toaletu, aby v sobě potlačili nutkání se mimo vězení uvolnit. Bylo jednoduše těžší hrát roli drsného dozorce, když se ocitli s jedním vězněm sami. Také pociťovali jako dospělí lidé stud, že jejich úloha se scvrkla na záchodovou hlídku.³

Dvojice rebelů zabírajících samotku nedostala ani snídani, která byla podávána přesně v osm hodin ráno na dvoře vězení. Někteří vězni jedli vsedě na podlaze, jiní stáli. Pravidlo o „nemluvení“ bylo porušeno, protože vězni debatovali o zahájení hladovky jako výrazu vězeňské solidarity. Také se dohodli, že začnou mít různé požadavky, aby zjistili, jaké jsou hranice jejich moci. Chtěli zažádat o vrácení brýlí, léků, knih a zastavení rozcviček. I vězni, již se dřív drželi stranou, včetně 3401, mezi účastníky jediného Američana asijského původu, nyní začali rebelii aktivně podporovat.

Po snídani se vězni 7258 a 5486 hned pustili do naplňování plánu, protože neuposlechli příkaz k návratu do cely. Dozorcům nezbyvalo než je do jejich cel přitáhnout násilím. Za normálních okolností by si za to vysloužili pobyt na izolaci, ale ta již byla přeplněná. Nebylo možné do ní umístit více než dva vězně. V následně stále intenzivnější kakofonii zvuků mě udivilo, že vězni z cely 3 se dobrovolně přihlásili k mytí nádobí. Toto gesto bylo v souladu s celkově smírným postojem vězně Toma-2093, ale působilo jako protiklad postoje jeho druhů, kteří plánovali vzpouru. Možná ale bylo záměrem vězňů trochu všem zchladit hlavy a zklidnit stoupající napětí.

Vězni se uvolňují zpod kontroly s překvapivou výjimkou cely číslo 3. Trio dozorců ranní směny má za to, že vězni vnímají dozorce jako příliš uvolněné, což podporuje jejich myšlenky na vzpouru. Dozorci jsou rozhodnutí přitvrdit. Zaprvé zavádějí ranní pracovní směnu, která dnes bude spočívat v důkladném čištění stěn a podlah. Pak, v prvním záchvěvu společné kreativní odplaty, odnášejí pokrývky z postelí vězňů cel 1 a 2. Vynesou je ven z budovy a protáhnou je podrostem, tak aby na nich ulpěly bodláky a ostny. Pokud vězni nechtějí spát na trnech, budou muset nejméně hodinu každou pokrývku pečlivě vysbírat. Vězeň 5704 vyvádí nad nesmyslnou bezduchostí takového úkolu. Ale to byl přesně cíl této odplaty. Zbytečně, tupé a svévolné nároky ze strany dozorců jsou nezbytnou součástí jejich moci. Dozorci chtějí rebely vytrestat a také navodit atmosféru podrobení se bez otázek. Vězeň 5704 si po počátečním odmítání rozmyslel svůj postoj a kvůli šanci udržet si dobrý vztah s dozorcem Cerosem a získat nárok na cigaretu začíná ze své pokrývky vybírat stovky bodlin. Tato ubíjející práce má jediný cíl - ukázat, kdo má ve svých rukou řád, nadvládu a moc a kdo o to usiluje.

Dozorce Ceros se ptá: „Tohle je nejlepší chlápek v tomto vězení, co říkáte?“

Vězni mumlají různé souhlasné odpovědi.

„Opravdu dobrá práce, pane dozorce,“ odpovídá někdo z cely 3.

Ovšem vězeň 8612, právě propuštěný ze samotky zpátky do cely 2, má poněkud jiný názor: „Běžte *do prdele*, pane dozorce.“ 8612 dostane příkaz, aby zavřel svou nevymáchanou hubu.

UVědomuji si, že toto je první sprostá nadávka, jež v tomto prostředí zazněla. Očekával jsem, že dozorcí při budování své role drsných chlapů budou klít hodně, ale zatím tomu tak nebylo. Pro vězně Douga-8612 ale nebyl problém chrlit « nadávky.

Dozorce Ceros: „Bylo bizarní být tím, kdo velí. Měl jsem chuť zařvat, že jsme všichni stejní. Namísto toho jsem ale přinutil vězně, aby na sebe křičeli: ‚Jste banda idiotů!‘ Nemohl jsem uvěřit, že jsou schopni to opakovat pořád dokola na můj povel.“⁴

Vandy k tomu dodal: „Zjistil jsem, že na sebe беру roli dozorce. Vůbec jsem toho nelitoval, naopak jsem byl stále pánovitější. Vězni byli vzpurní a já jsem je chtěl potrestat za porušování pravidel.“⁵

Další náznaky rebelie se objevily v malé skupině vězňů, jejichž členy byli Stew- 819, Paul-5704 a poprvé 7258, dříve poddajný Hubbie. Všichni si strhli nášivky s identifikačními čísly z přední strany uniformy a hlasitě protestovali proti nepříjemným podmínkám života ve vězení. Dozorci reagovali okamžitě a vysvlékli je úplně donaha, dokud nebyla čísla opět přišita. Při návratu do své kanceláře měli dozorcí stísněný pocit nadřazenosti, ale když nedočkavě čekali na konec své příliš dlouhé první směny, nad vězeňským dvorem se vznášelo přízračné ticho.

Vítejte uprostřed vzpoury, denní směno

Ve chvíli, kdy se objevili členové denní směny a začali se oblékat před začátkem v deset hodin, všimli si, že ne všechno je tak dokonale pod kontrolou, jako když včera odcházeli. Vězni vcele 1 se zabarikádovали uvnitř. Odmítali vyjít ven. Dozorce Arnett hned převzal velení a požádal členy ranní směny, aby neodcházeli, dokud se tento incident nevyřeší. Jeho tón naznačuje, že právě dozorcí z ranní směny jsou svým způsobem zodpovědní za to, že se jim situace vymkla z rukou.

Vůdcem revolty je Paul-5704, který přesvědčil své spoluvězně z cely 1, Hub- biego-7258 a Glenna-3401, že je čas reagovat na porušení původní dohody uzavřené s odpovědnou osobou (mou maličkostí). Rebelové přitlačili postele ke dveřím své cely, okénko na dveřích zakryli příkrývkou a zhasli uvnitř světla. Dozorci nedokázali otevřít dveře cely ani silou, a proto si svou zlost vybili na cele číslo 2 obývané starými známými buřiči. Jednalo se o Douga-8612 a Stewa-819, kteří se už stali častými návštěvníky samotky, a třetím vězněm této cely byl Rich-1037. Akce začala překvapujícím protiútokem, kdy dozorcí vtrhli do cely, chopili se tří postelí a vytáhli je ven na vězeňský dvůr, i když 8612 zuřivě bojoval. Dozorci vpadli do cely, odstrčili vězně stranou a křičeli tak, že jejich hlasy doléhaly až na dvůr.

„Ke zdi!“

„Podej mi pouta!“

„Berte všechno, vytáhněte to ven!“

819 křičí jako smyslů zbavený: „Ne, ne, ne! Tohle je *experiment!* Nechte mě na pokoji! Do prdele, slez ze mě, ty zmrde! Nebudete vytahovat ty naše zasraný postele!“

8612: „Je to jen zkurvená simulace. Je to do prdele modelový experiment. Žádný vězení. Ať se de dr. *Zimbargo* bodnout!“

Arnett, překvapivě klidným hlasem, pronáší: „Když se vězni v cele 1 začnou chovat, jak se patří, dostanete postele zpátky. Zkuste je jakýmkoli způsobem přesvědčit, aby se zklidnili.“

Již klidnějším hlasem vězeň odpovídá: „To jsou *naše postele*. Nemáte právo nám je brát.“

Nahý vězeň 8612 je naprosto zmaten a nařikavým hlasem komentuje dění: „Sebrali nám oblečení a taky postele! To snad není

možný! Sebrali nám oblečení i postele.“ Ještě dodává: „V *normálním* vězení se takhle nechovají.“ Nečekávaně se do monologu vloží další vězeň a reaguje: „Ale jo.“⁶

Dozorci se dají do smíchu. 8612 protlačí ruce mezi tyčemi na dveřích cely a zvedne otevřené dlaně v prosebném gestu. Na tváři je poznat, že nechápe, co se děje, jeho hlas má nový bizarní tón. Dozorce J. Landry mu říká, aby dal ruce ze dveří pryč, ale jeho kolega Ceros je přímější a bouchne pendrekem přes tyče na dveřích cely. 8612 stačí v poslední chvíli stáhnout ruce, jinak by měl prsty na cimprcampr. Dozorci se smějí.

Nyní se dozorci přesouvají k cele 3 a v tu chvíli 8612 a 1037 volají na své kamarády, aby se zabarikádovali. „Dejte postele přede dveře!“ „Jednu napříč a jednu vertikálně! Nepustíte je dovnitř! Seberou vám postele!“ „Nám postele vzali! Kurva!“ 1037 jde ještě dál a vyzývá k násilnému odporu: „Bojujte s nima! Nebojte se násilí! Je čas se jim postavit na odpor!“

Dozorce Landry se vrací do cely 2 vyzbrojen velkým hasicím přístrojem a páli < lovnitř dávky chladivého oxidu uhličitého, takže vězni utíkají k zadní stěně. „Zavřete hubu a nestůjte u dveří!“ (Je to ironie, ale tento hasicí přístroj jsme museli pořídit pro případ náhlé události na neodbytnou žádost Etické komise pro výzkum s pokusnými osobami!)

Když jsou ale postele vytahovány z cely 3 na chodbu, cítí se rebelové v cele 2 podvedeni.

„Co tam děláte v cele 3? Říkali jsme vám, že se máte zabarikádovat!“

„Co je tohle za solidaritu? To je práce Serži? Seržo (2093), jestli to byla tvoje chyba, tak je to jasný, protože všichni víme, že jsi úplně mimo.“

„Ale hoši z jedničky, nepouštějte je dovnitř. Nechte postele vzpříčené.“

Dozorci si uvědomují, že v šesti lidech vzpouře vězňů tentokrát dokážou potlačit, ale v budoucnu si musí poradit ve třech s devíti uvězněnými, a to může skončit špatně. Nicméně: Arnett oznamuje zásady psychologické taktiky „rozděl a panuj“, to znamená, že cela 3 se stala privilegovanou a její obyvatelé získávají speciální výhody. Mohou se umýt, vyčistit si zuby, dostanou zpátky postele i ložní prádlo a na cele jim poteče voda.

Dozorce Arnett hlasitě proklamuje, že vzhledem k dobrému chování vězňů z cely 3 „nebudou jejich postele rozházeny a vězni je dostanou zpátky, jakmile se podaří znovu nastolit pořádek v cele 1“.

Jde o snahu získat přízeň „dobrých vězňů“, a tak přesvědčit ostatní, aby se podrobili. „Fajn, když nám řeknete, co udělali špatně, můžeme jim domluvit!“ křičí jeden z „dobrých vězňů“.

Vandy na to odpovídá: „Nejde o to, co udělali špatně. Jen jim řekněte, ať se polepší.“

8612 zařve: „Kluci z jedničky, jsme na vaší straně, všichni tři.“ Pak mlhavě pohrozí dozorcům, když ho přesouvají na samotku oblečeného pouze do ručníku: „Chlapi, máte smůlu, protože my jsme ještě zdaleka neskončili.“

Jakmile jsou s ním dozorci hotovi, dávají si přestávku na cigaretu a snaží se vymyslet plán, jak na zabarikádované vězně v cele 1.

Když Rich-1037 odmítá opustit celu 2, tři dozorci ho přesvědčují ručně, je povalen na zem, dostává pouta na kotníky a za nohy je vyvlečen na vězeňský dvůr. Spolu s rebem 8612 si pak křikem mezi samotkou a vězeňským dvorem vyměňují informace o své situaci a nabádají ostatní vězně, aby pokračovali ve vzpouře. Dva dozorci se snaží vytvořit další místo v komůrce naproti celám a rozšířit tak izolaci pro 1037. Zatímco přenášejí krabice, aby uvolnili prostor, jiní dva dozorci vlečou po podlaze vězně 1037 s kotníky stále spoutanými zpátky do cely.

Dozorci Arnett a Landry se radí přicházejí s návrhem, jak opět vnést pořádek do tohoto blázince: provést nástup vězňů. Nástup propůjčí chaosu řád. I když jsou tu seřazeni pouze čtyři vězni, všichni v pozoru, dozorci nařizují, aby se hlásili svými čísly.

„Moje číslo je 4325, pane dozorce.“

„Moje číslo je 2093, pane dozorce.“

Seřazení muži, tři slušníci z cely 3 a číslo 7258, jenž je nahý až na ručník omotaný kolem beder, odříkávají postupně čísla. Je pozoruhodné, že 8612 zakřičí své číslo ze samotky, i když výsměšným tónem.

Dozorci nyní táhnou 1037 za nohy do samotky a nechávají ho ve vzdálenějším rohu komůrky vedle dvora. Jež se stala nouzovou druhou izolací. Mezitím se 8612 nepřestává křikem dožadovat ředitele věznice: „Hele Zimbardo, koukej pohnout prdělí a ať už jsi tady!“ Já jsem se v ten okamžik rozhodl nezasahovat, pouze sledovat konflikt a pokusy opět nastolit právo a pořádek.

Deníky vězňů sepsané po ukončení experimentu obsahují některé zajímavé komentáře.

Paul-5704 popisuje první dopady změněného vnímání času, které začíná ovlivňovat myšlení všech zúčastněných. „Jak jsme se dnes ráno zabarikádovali uvnitř cely, chvíli jsem usnul, protože minulou noc jsme se moc nevyspali a byl jsem vyčerpaný. Když jsem se probudil, měl jsem dojem, že je ráno dalšího dne, ale ve skutečnosti ještě nebylo ani dnešní poledne!“ Pak Paul odpoledne znovu usnul a po probuzení byl přesvědčen, že je noc. Přitom bylo jen pět hodin odpoledne. Změněné vnímání času postihlo i 3401, který byl vyhladovělý a rozzuřený, že ještě nebyla večere. Měl pocit, že je devět nebo deset hodin večer, ale přitom nebylo ani pět odpoledne.

I když se dozorcům nakonec podařilo vzpouře potlačit a využili ji jako záminku pro posílení své nadvlády a kontroly nad nyní potenciálně „nebezpečnými vězni“, spousta uvězněných mělo dobrý pocit, že sebrali odvahu postavit se systému. 5486 poznamenal, že „nálada byla dobrá, všichni drželi pohromadě a byli připraveni dozorcům zatopit. Pustili jsme se do chlapské vzpoury⁴. Konec vtípům na naši adresu, žabákům za trest, pokusům nám srovnat hlavy.“⁴⁴ Snaha 5486 byla limitována tím, v čem ho byli ochotni podporovat jeho spoluvězni z „poslušné cely“⁴⁴. Kdyby byl v cele 1 nebo 2, „připojil by se k nim“⁴⁴ a bouřil se zuřivěji. Náš nejmenší, fyzicky nejslabší vězeň, Glenn-3401, Američan asijského původu, zažil zřejmě během vzpoury pocit objevení sebe sama: „Navrhl jsem, že vzpříčíme postele za dveřmi, aby na nás dozorci nemohli. I když se obvykle moc neprojevuji, nemám rád, když se mnou někdo takto zametá. Aktivně pomáhat při organizaci a účastnit se vzpoury byl pro mne velmi důležitý okamžik. Byl to stavební kámen pro moje já. Měl jsem pocit, že je to největší zážitek z celého experimentu. Postavit se pevně na barikádu znamenalo, že jsem více poznal sám sebe.“⁴⁷

Po obědě možná přijde útěk

Oběd byl dopřán jen pár vyvoleným, protože cela 1 byla zabarikádovaná a pár rebelů obývalo samotku. Dozorci připravili chutnější oběd pro „poslušnou celu 3“, který měli dobří vězni sníst před zraky svých méně vychovaných spoluvězňů. Muži z této cely nás opět překvapili a jídlo odmítli. I přes naléhání dozorců, aby to báječné jídlo aspoň ochutnali, i přes pocit hladu po malé snídani z ovesných vloček a dietní večeři z předešlého dne se vězni z cely 3 rozhodli nechovat se jako zrádci, jako „kolaboranti“. Následující hodinu panoval na vězeňském dvoře podivný klid.

Vězni z cely 3 naprosto spolupracovali během odpoledních prací, které mimo jiné zahrnovaly další vysbírávání bodláků z příkrývek. Vězeň Rich-1037 dostal nabídku opustit samotku a připojit se k pracovní četě, ale odmítl. Raději si pobude v relativním klidu tmavé izolace. Pravidla uvádějí, že na samotce lze být nejdéle hodinu, ale tento maximální čas se natáhl už na dvě hodiny pro 1037 i dalšího obyvatele samotky, 8612.

Mezitím v cele 1 dva vězni tiše provádějí první kroky svého plánu na útěk. Paul-5704 svými dlouhými nehty posílenými hrou na kytaru povoluje šrouby na krytce elektrické zásuvky. Plán počítá s tím, že pak hranou krytky jako šroubovákem vězni povolí zámek na dveřích cely. Jeden vězeň pak bude předstírat nevolnost, a když ho dozorce vezme na toaletu, otevře hlavní vstupní dveře do vězeňského dvora. Na jeho zapískání vyrazí další vězni z cely. Srazí dozorce na zem a poběží vstříc svobodě! Podobně jako ve skutečných vězeních i tady vězni prokazují neuvěřitelnou kreativitu při výrobě nástrojů prakticky z čehokoli a schopnost vymýšlet důmyslné plány na útěk. Útlak a dostatek času jsou hlavní pomocníci vzpurných nápadů.

Ale jak se při vši smůle občas stává, dozorce John Landry při rutinní obchůzce otočí klikou dveří na cele 1 a ta upadne na zem s hlasitým, temným bouchnutím. Vypukne panika. „Pomoc!“ zařve Landry. „Pokus o útěk!“ Arnett a Markus vběhnou na scénu, zablokují dveře a pak si připraví pouta, aby svázali připravující se útěkáře dohromady na podlaze cely. Samozřejmě že jedním z rebelantů byl 8612, kterému se tak dostává další příležitost navštívit samotku.

Příjemný nástup k uklidnění nepokojného osazenstva věznic

Od nástupu denní směny do práce uběhlo několik napjatých hodin. Je čas uklidnit divokou vězeňskou zvěř, než vypuknou další spory. „Dobré chování bude odměněno, špatné chování odměněno nebude.“ Tento klidný, velitelský hlas jednoznačně patří Arnettovi. S Landrym opět společnými silami seřazují své svěřence na další nástup. Arnett se ujímá velení. Stal se z něho vedoucí denní směny. „Ruce na zeď, na tuto. Podívejme se, jak jste se naučili svá čísla. Už to znáte, řekněte nahlas svoje číslo, začínáme z tohoto konce.“

Serža začíná a udává tón nástupu svou rychlou, hlasitou odpovědí. Další vězni se více či méně podobně přidávají. 4325 a 7258 jsou rychlí a poslušní. Jim-4325 se zatím vůbec neprojevil, je to vysoký, robustní muž, kolem sto osmdesáti centimetrů. Pokud by si něco začal s dozorcí, nebylo by vůbec jednoduché ho zvládnout. Naopak Glenn-3401 a Stew-819 reagují vždy pomaleji, zjevně se odmítají bezmyšlenkovitě podrobit. Arnett je nespokojen a snaží se dostat vězně pod kontrolu svým vlastním stylem. Nutí je provádět přepočítávání různými kreativními způsoby. Sčítají se po trojicích, pozpátku, jakkoli, jen aby to bylo zbytečně složité.

Arnett také svou kreativitu předvádí všem divákům podobně jako dozorce F mann. Na rozdíl od něho ale neprovádí nástup s takovým osobním potěšením. Pro Arnetta je to práce, kterou je potřeba udělat efektivně.

Landry navrhuje, aby vězni svá čísla zazpívali, načež se Arnett ptá: „Ujalo se to včera večer? Zazpívali si všichni rádi?“ Landry: „Myslím, že se jim to včera večer líbilo.“ Ale několik vězňů odpovídá, že myšlenka zpívání jim nevoní. Arnett: „No jo, ale musíte se naučit dělat i věci, které se vám nelíbí, je to součást procesu zařazení do normální společnosti.“

819 si stěžuje: „Lidé na ulicích nejsou očíslováni.“

Arnett odpovídá: „Lidé na ulicích nemusí být očíslováni. Vy musíte mít čísla kvůli tomu, kde se nacházíte!“

Landry nařizuje vězňům, jak mají čísla zpívat; jako stupnici „do re mi“. Všichni vězni se podrobují a zpívají, jak nejlépe dovedou, své číslo jako vzestupnou stupnici, poté sestupnou. Výjimkou je 819, který se o žádné stupnice nepokouší. „819, ty neumíš zpívat, sakra? Zkus to ještě jednou.“ 819 začíná vysvětlovat, proč neumí zpívat. Arnett ale objasní cíl tohoto cvičení. „Neptal jsem se, proč neumíš zpívat, cílem je naučit se zpívat.“ Pak dozorce kritizuje vězně za chabý zpěv, ale unavení vězni se jen smějí a hihňají, když udělají chybu.

John Markus na rozdíl od dalších dozorců denní směny působí netečně. Jen zřídka se účastní hlavního dění na vězeňském dvoře. Raději se dobrovolně hlásí na úkoly, jež je nutno zabezpečit mimo samotné vězení, jako je přinesení jídla z univerzitní kantýny. Podle jeho držení těla je možno nabýt dojmu, že se neztotožňuje s obrazem dozorce jako drsného chlapa. Ve stoje se hrbí, ramena tlačí dolů, hlavu má svěšenou. Žádám vrchního dozorce Jaffeho, aby mu připomněl, že musí více reagovat na nároky práce, za niž je placen. Vrchní dozorce s ním odchází do své kanceláře, aby ho pokáral.

„Každému dozorcí musí být jasné, že pokud je člověkem na svém místě, musí odpovídat obrazu ‚drsného dozorce‘⁴⁴. Úspěch tohoto experimentu závisí na tom, že se dozorcí budou chovat co nejvíce jako dozorcí ve skutečném vězení.“⁴⁴ Markus mu ale odporuje: „V běžném životě jsem se naučil, že hrubé, agresivní chování nikam nevede.“⁴⁴ Jaffe přechází do obrany. Začíná vysvětlovat, že cílem tohoto experimentu není napravit vězně, ale pochopit, jak se ve vězení mění lidé pod tlakem situace, kdy jsou vydáni dozorcům na milost.

„Ale nás tato situace také ovlivňuje. Pro mě už je hodně těžké jen si obléct uniformu dozorce.“⁴⁴ Jaffe se ho snaží povzbudit: „Chápu, že toto prostředí je pro tebe cizí. My ale potřebujeme, abys změnil svoje chování. V tuhle chvíli musíš hrát úlohu ‚drsného dozorce‘⁴⁴. Zkus reagovat tak, jak se podle tvých představ chovají poldové. Snažíme se vytvořit stereotypní obraz dozorců, a ty se zatím chováš příliš měkce.“⁴⁴

„Fajn, budu se snažit se přizpůsobit.“

„Perfektní, věděl jsem, že s tebou můžeme počítat.“⁴⁴⁸

Mezitím vězni 8612 a 1037 zůstávají na samotce. Teď vykřikují stížnosti na to, jak se tu porušují pravidla, nikdo si toho ale nevěší. Oba žádají návštěvu u doktora. 8612 se cítí divně, má dojem, že je nemocný. Popisuje, že na hlavě stále cítí punčochu, a přitom šiji sundal. Jeho požadavek, aby mohl mluvit s vrchním dozorcem, bude splněn později onoho dne.

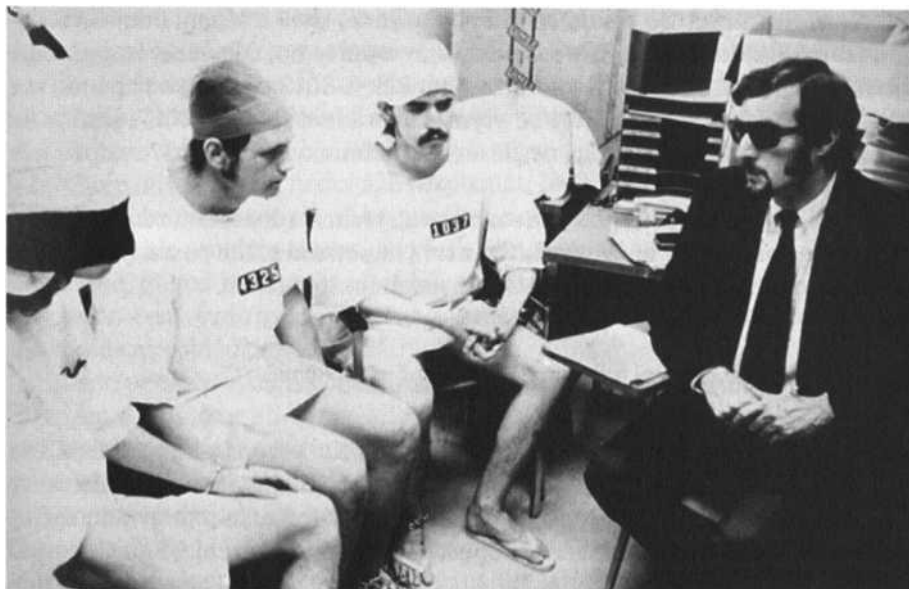
Ve čtyři hodiny odpoledne jsou vráceny postele do poslušné cely 3 a dozorcí zaměřují svou pozornost na stále rebelující vězně v cele 1. Požádají dozorce z noční směny, aby přišli dříve. Pak společně zaútočí na celu a postříkají hasicím přístrojem prostor uvnitř. Zmatení vězni jsou pochyťáni, vyslečeni do naha a jejich postele jsou vyneseny ven. Dozorcí jim pohrozí, že při dalších projevech neposlušnosti nedostanou ani večeři. Vězni, kteří již od rána nejedli, se připojí k zamračené, tiché skupině.

Výbor pro stížnosti vězňů v okresním vězení na Stanfordu

Uvědomil jsem si, že situace je opravdu výbušná. Proto jsem požádal vrchního dozorce, aby oznámil vězňům tlampačem, že si mají zvolit tři členy nově vzniklého „výboru pro stížnosti vězňů v okresním vězení na Stanfordu“. Tito tři se potom setkají s ředitelem věznice Zimbardem, jakmile se dohodnou, jaké stížnosti chtějí prodiskutovat a vyjasnit. Později jsme se dozvěděli na základě dopisu, který vězeň Paul-5704 poslal své přítelkyni, že byl velmi hrdý na zvolení do čela tohoto výboru. Je to pozoruhodné konstatování, protože ukazuje, jak vězni ztratili širší pojem o čase a začali žít „teď a tady“.

Do výboru pro stížnosti vězni zvolili Paula-5704, Jima-4325 a Riche-1037. Ti mi oznámili, že původní dohoda byla v mnoha bodech porušena. Jejich seznam přestupků vypadal takto: verbální a fyzické napadání ze strany dozorců, neopodstatněné týrání, špatná strava. Dále požadovali navrácení svých knih, brýlí a různých tablet a léků, žádali více jak jednu návštěvní noc a někteří požadovali konání bohoslužby ve vězení. Uváděli, že kvůli podmínkám ve vězení je jejich celodenní vzpoura zcela ospravedlnitelná.

V zrcadlových brýlích jsem hladce vklouzl do role ředitele věznice. Nejdříve jsem prohlásil, že určité vyřešíme všechny neshody přátelskou cestou, k oboustranné spokojenosti. Tento výbor pro stížnosti je prvním krokem správným směrem, poznamenal jsem. Jsem ochoten s vámi přímo spolupracovat, pokud opravdu zastupujete zájmy všech vězňů. „Musíte si ovšem uvědomit, že mnohé nepříjemnosti i fyzické akce dozorců jste vyvolali sami svým špatným chováním. Sami jste tuto situaci způsobili, protože jste porušili plánovaný program. Dozorcí jsou v této práci nováčky, a tak zpanikařili. Ale místo aby vzpurné vězně fyzicky potrestali, odebrali vám různá privilegia.“ Členové výboru pro stížnosti s porozuměním pokyvovali. „Slibuji, že tento seznam stížností dnes večer proberu s personálem“

5—Výbor pro stížnosti vězňů se setkává s ředitelem věznice Zimbardem

věznice a budeme se snažit změnit co nejvíce negativních jevů. Zkusíme zavést i některé vaše dobré nápady. Na úvod mohu přislíbit zítřejší návštěvu vězeňského kaplana a druhou návštěvní noc v tomto týdnu.“

„Skvělé, moc děkujeme,“ prohlásil vedoucí výboru Paul-5704 a další vězni přitakáním potvrdili, že jsme udělali krok kupředu směrem k civilizovanějšímu vězení.

Postavili jsme se, podali si ruce a členové výboru odcházeli uklidněni. Doufal jsem, že řeknou svým spoluvězňům, aby se zklidnili, a tak se vyhneme dalším střetům.

Vězeň 8612 začíná ztrácet nervy

Doug-8612 není zrovna ochoten spolupracovat. Členové výboru pro stížnosti ho svou misí dobré vůle nepřesvědčili. Nepodrobuje se, a tak má příležitost strávit další čas v izolaci, ruce stále v poutech. Tvrdí, že se necítí dobře, a domáhá se setkání s vrchním dozorcem. O chvíli později se s ním vrchní dozorce Jaffe setkává ve své kanceláři a naslouchá jeho stížnostem na svéhavé a „sadistické“ chování dozorců. Jaffe mu vysvětluje, že příčinou reakcí dozorců je *jeho* chování. Kdyby začal trochu spolupracovat, Jaffe by dohlédl na to, aby ho dozorcí nechali

na pokoji. 8612 říká, že pokud se to brzy nestane, chce z vězení odejít. Vrchního dozorce také zajímá vězňův zdravotní stav a ptá se ho, zda opravdu požaduje lékařské ošetření. 8612 to ale zatím zamítá. Pak je 8612 eskortován zpět do své cely, odkud křikem komunikuje se svým kamarádem Richem-1037, jenž stále dřepí na samotce a stěžuje si na nesnesitelné podmínky. I Rich-1037 se dožaduje lékařského ošetření.

Přestože se vězeň 8612 po svém rozhovoru s vrchním dozorcem zdánlivě uklidnil, na cele pokračuje v hněvivém křiku a trvá na setkání s „tím posraným dr. Zim- bardem, co tomu tady velí“. Okamžitě se setkáním souhlasím.

Náš vězeňský poradce si bere na paškál falešného vězně

Toho odpoledne jsem domluvil první návštěvu našeho vězeňského poradce Carla Prescottta v naší věznici. Carlo mi pomohl připravit mnoho detailů experimentu tak, aby se život vězňů co nejvíce podobal situaci v reálném nápravném zařízení. Sám byl nedávno podmínečně propuštěn ze státního vězení v San Quentinu po sedmnácti letech za mřížemi. Také pobýval ve vězeních Folsom a Vacaville, většinou za ozbrojené loupeže. Setkal jsem se s ním poprvé před několika měsíci během školního projektu, který zorganizovali studenti sociální psychologie na téma jedinec v institucionálním prostředí. Jeden ze studentů Carla pozval, aby promluvil na základě vlastních zkušeností o životě ve vězení.

Carlo se dostal z vězení teprve před čtyřmi měsíci a stále pociťoval hněv nad nespravedlností vězeňského systému. Proklínal americký kapitalismus, rasismus, černé strýčky Tomy, kteří pracují na bílé a podkopávají postavení ostatních černých, spílal válečným štváčiům a mnoha jiným. Když ovšem došlo na sledování sociálních vztahů, byl Carlo velmi bystrý a vnímavý. Měl také dar řeči, zvukný baryton a dokonalý projev, který se nedal zastavit. Zajímaly mě názory toho muže i proto, že jsme byli oba skoro stejně staří - já třicet osm, on čtyřicet let - a vyrůstali jsme v ghettech na západním či východním pobřeží. Zatímco já jsem ale chodil na univerzitu, Carlo navštěvoval vězení. Rychle jsme se stali přáteli. Byl jsem jeho důvěrníkem, trpělivým posluchačem jeho nekonečných monologů, psychologickým poradcem a „profesionálním organizátorem“ jeho pracovních příležitostí a přednášek. Carlovým prvním zaměstnáním byla spolupráce se mnou při vedení letního kurzu na téma psychologie uvězněných na Stanfordově univerzitě. Neje- nomže Carlo studentům popsal intimní detaily svých pobytů ve vězení, ale ještě zorganizoval setkání s dalšími dříve uvězněnými muži i ženami. V průběhu kurzu přednášeli i vězeňští dozorcí, právníci a další lidé, kteří měli zkušenosti s americkým vězeňským systémem. Tyto zkušenosti spolu s Carlovým značným nasazením pomohly dodat našemu experimentu věrohodnost, jež neměla při porovnání se srovnatelnými společenskovědními výzkumy obdoby.

Je okolo sedmé večer a spolu s Carlem se díváme najeden z vězeňských nástupů na televizní obrazovce zaznamenávající důležité události každého dne. Pak najdeme útočiště v mé kanceláři, abychom prodiskutovali, jak se věci mají a jak mám zorganizovat zítřejší návštěvní večer. Náhle vtrhne do kanceláře vrchní dozorce Jaffe a oznamuje, že 8612 je silně rozrušený, chce ven a trvá na tom, že se mnou potřebuje mluvit. Jaffe nedokáže rozpoznat, jestli 8612 všechno jen hraje, aby nám mohl pořádně zatopit, až ho pustíme, nebo jestli se opravdu cítí zle. Trvá na tom, že tenhle problém si musím vyřešit sám.

„Jasně, přiveď ho sem, ať se na něho podívám,“ říkám.

Zamračený, vzdorný, rozhněvaný a zmatený mladík vchází do naší kanceláře. „Co máte za problém, mladý muži?“

„Už to nemůžu vydržet, dozorcí mě stále pronásledují, zasedli si na mě, pořád jsem jen na samotce a...“

„No ale podle toho, co jsem viděl, a neviděl jsem zdaleka vše, můžete si za to sám, vždyť jste nejvzpornější a nejdrzejší vězeň v celé věznici.“

„To je mi jedno, vy jste porušili dohodu, nebyl jsem připraven na takové zacházení, vy...“⁹

„Zavři tu hubu, grázle!“ zařval bez skrupulí Carlo na 8612. „Co nemůžeš vydržet? Kliky, žabáky, dozorce, kteří ti nadávají a řvou na tebe? Tohle je podle tebe to pronásledování? Nepřerušuj mě. To nám tady brečíš kvůli několika hodinám, kdys byl zavřenej v komoře? Tak já ti to vysvětlím, bílej chlapečku. V San Quentinu bys nevydržel ani den. Všichni by vycítili tvůj strach a tvou slabost. Dozorcí by ti dali nakládačku, a než by tě hodili do té jejich opravdu izolované betonové, bezútěš- né kobky, kde jsem to musel někdy vydržet týdný, předhodili by tě nám. Snuffy, nebo nějakej jinej vůdce vězeňského gangu, by si tě koupil za dva, možná tři balíčky cigaret a pak by ti zadek krvácel a hrál všema barvama. A to by byl jen začátek tvé přeměny na vězeňskou buzu.“

8612 je jako opařený po Carlově zuřivé tirádě. Musím ho zachránit, protože cítím, že Carlo každou chvíli vybuchne. Situace v našem simulovaném vězení mu připomněla roky mučení, které zažíval a které skončily teprve před několika měsíci.

„Carlo, díky za připomenutí, jak to funguje ve skutečnosti. Potřebuji ale od tohoto vězně pár informací, než budeme moci pokračovat. Je vám jasné, 8612, že mám pravomoc zastavit obtěžování ze strany dozorců, pokud zůstanete a začnete spolupracovat. Potřebujete přece peníze, a jestli odejdete dříve, tak zbytek peněz nedostanete.“

„Rozumím, ale...“

„Fajn, dohodneme se, dozorcí vás přestanou pronásledovat, zůstanete tady a dostanete svoje peníze. A jediné, co za to chci, že budete občas spolupracovat, poskytnete mi čas od času nějaké informace, které mi pomůžou při řízení tohoto vězení.“

„To nevím, jestli...“

„Podívejte se, rozmyslete si mou nabídku, a pokud později, po dobré večeri, ještě stále budete chtít odejít, pak nemám problém, dostanete vyplaceno za čas, který jste tu strávil. Jestliže se ale rozhodnete zůstat a vydělat všechny slíbené peníze, pronásledování přestane a budete spolupracovat, pak můžeme problémy prvního dne hodit za hlavu a začít od nuly. Souhlasíte?“

„Možná, ale...“

„Teď není nutné to rozhodnout, zamyslete se nad mou nabídkou a vyberte si až později večer, co říkáte?“

Když 8612 tiše zamumlal „tak dobře“, odvedl jsem ho do vedlejší kanceláře vrchního dozorce, aby mohl být eskortován zpátky do vězení. Jaffemu jsem oznámil, že se vězeň ještě rozhoduje, jestli zůstane, a vyjádří se později.

Tento faustovský obchod jsem vymyslel přímo na místě. Choval jsem se jako úskočný správce věznice, nějakou profesorem s

dobrym srdcem, za kterého se považují. V roli ředitele věznice nechci dopustit, aby 8612 odešel, protože to může negativně ovlivnit další vězně. Také jsem přesvědčen, že ho dokážeme přinutit k vstřícnějšímu chování, pokud ho dozorcí přestanou napadat. Nabídl jsem ale 8612, vůdci rebelů v naší věznici, aby se stal „práskáčem“, informátorem, který mi bude donášet a za odměnu získá zvláštní postavení. V nepsaném zákoníku života ve vězení je práskáč tou nejnižší formou živé bytosti a často ho odpovědné osoby raději drží na samotce, protože pokud by se jeho úloha prozradila, byl by zabit. Později jsme se s Carlem uchýlili do restaurace Ricky, kde jsem se na chvíli snažil zbavit nepříjemných pocitů nad talířem s lasagnemi, zatímco mi Carlo vyprávěl nejnovější historky.

Vězeň všem oznámil, že nikdo nemůže odejít

Na vězeňském dvoře mezitím dozorcí Arnett a J. Landry nařídili uvězněným, aby si stoupli do řady u stěny a pustili se do dalšího přepočítávání před koncem nekonečné denní směny. Znovu si dozorcí utahují ze Stewa-819 za jeho netečnost, když má spolu s ostatními zakřičet: „Děkuji dozorcům za hezký den!“

Ozve se zaskřípání vstupních dveří do vězení. Řada vězňů se podívá na druhou stranu dvora, kudy se 8612 vrací ze setkání s vedením věznice. Než se se mnou setkal, už stihl všem oznámit, že to bude jeho schůzka na rozloučenou. Je na odchodu a je přesvědčen, že mu v tom nikdo nemůže zabránit. Doug-8612 se protlačil přes řadu svých kamarádů do cely 2 a hodil sebou na postel.

„8612, okamžitě ke stěně,“ nařizuje Arnett.

„Běž do prdele,“ odpovídá vzdorovitě.

„Stoupni si ke stěně, 8612.“

„Běž do prdele!“ reaguje 8612.

Arnett: „Pomozte mu někdo!“

J. Landry se ptá Arnetta: „Máte klíče od pout, pane?“

8612 je stále ještě v cele a zaře: „Jestli tu mám zůstat, seru vám na všechny tyhle pitomosti.“ Když se přiloudá na vězeňský dvůr, kde po obou stranách dveří do cely 2 stojí nastoupena polovina vězňů, nabízí jim Doug-8612 nový pohled na bezútešnou realitu: „Opravdu, myslím to vážně. *Prostě mě ven nepustili!* Celou dobu jsem tam přesvědčoval doktory a právníky a...“

Jeho hlas se pomalu vytratil a není úplně jasně, co to má všechno znamenat. Ostatní vězni se mu pochichtávají. 8612, stojící před řadou vězňů, se odmítá postavit ke zdi a zasadí svým spoluvězňům tvrdý úder. Vysokým, pištivým hlasem totiž opakuje: „*Nepustili mě ven! Nedovolí mi odejít! Odsud se nedostanete!*“

Pochichtávání vězňů se mění v nervózní smích. Dozorcí si 8612 nevsímají, protože se snaží stále najít klíče od pout. Mají v úmyslu ho spoutat a znovu ho doručit na samotku, jestli bude takto dál vyvádět.

Jeden vězeň se ptá 8612: „Chceš říct, že smlouvu nejde zrušit?“

Další vězeň se nazdařbůh zoufale ptá: „Dá se moje smlouva vypovědět?“ Arnett se snaží působit striktně: „Při nástupu se nemluví. S 8612 můžete promluvit později.“

Toto odhalení pronesené jedním z respektovaných vůdců je pořádnou ránou pro odhodlání a vzdor vězňů. Glenn-3401 později popsal vliv, který na něj mělo prohlášení 8612: „Řekl, že není cesty ven. Začal jsem se cítit jako opravdový vězeň. Možná jsem byl vězeň, jenž se účastní Zimbardova experimentu a je za to i placen, ale, sakra, byl jsem vězeň. Byl jsem skutečný vězeň.“¹⁰

Začal si představovat nejhorší možné scénáře: „Myšlenka, že jsme upsali svoje životy, tělo i duši, byla obzvláště děsivá. Pocitu, že jsme opravdoví vězni, nešlo uniknout - nemohli jsme utéci jinak než za drastických okolností a možné následky byly velkou neznámou. Snažila by se nás policie v Palo Altu přivést zpět? Dostali bychom zaplacení? Jak se dostat zpátky ke své peněžence?“¹¹

Rich-1037, který celý den dozorcům znepríjemňoval život, byl touto představou také šokován. Později uváděl: „Řekli mi, že se nedá odejít. V tu chvíli jsem měl pocit, že jsem v reálném vězení. To, co jsem v tom okamžiku cítil, se nedá popsat. Byl jsem úplně bezmocný. Tak bezmocný jsem se v životě ještě nikdy necítil.“¹² Bylo mi jasné, že 8612 se nachází pod tlakem z několika stran. Jednak se chtěl stát drsným vůdcem rebelů, ale nebyl ochoten snášet nátlak dozorců. Také toužil zůstat a vydělat nějaké peníze, které potřeboval, ale neměl zájem stát se mým informátorem. Pravděpodobně měl plán stát se dvojitým agentem, který mi bude podávat nepravdivé informace či mě schválně mást, pokud jde o aktivity vězňů. Nebyl si ale jist, jestli je na tuto roli dostatečně mazaný. Měl mou nabídku stát se oficiálním „práskáčem“ výměnou za trochu pohodlí odmítnout hned, ale neudělal to. Kdyby v ten okamžik trval na svém propuštění, přistoupil bych na tuto variantu. Možná že si připadal trapně po výsměšných poznámkách od Carla a nechtěl se před ním hned domáhat odchodu. Tyto všechny myšlenkové pochody připadaly v úvahu, on ale situaci vyřešil tak, že svalil všechnu vinu na systém a ostatním neochvějně tvrdil, že naše oficiální rozhodnutí zní - nepustit ho.

Těžko by se našla zpráva, která by mohla vězně více změnit než náhlé oznámení, že v průběhu tohoto experimentu ztratili svobodu odejít na svou žádost, že ztratili možnost podle své vůle vězení opustit. V tu chvíli se Stanfordský vězeňský experiment změnil na stanfordské vězení. Nebylo k tomu zapotřebí žádné oficiální prohlášení od zaměstnanců, stačil výrok jednoho ze samotných vězňů. Vzpouira vězňů způsobila, že dozorcí vězně začali vnímat jako nebezpečné, a pocit vězňů, že nemohou odejít, změnil mladíky v roli vězňů v skutečně bezmocné trestance.

Jsme tu zase, začíná noční směna

Jako by těch špatných zpráv nebylo dost, nastupuje nová směna dozorců, opět noční. Hellmann a Burdan přecházejí po dvoře a čekají, až vězení opustí denní směna. Oba třímají pendreky, něco křičí do cely 2, vyhrožují vězni 8612, domáhají se toho, aby jeden z vězňů odstoupil od dveří, míří na celu hasicím přístrojem a křičí, jestli by její obyvatelé nechtěli do ksichtu další dávku kyslíčnicku

uhličitého.

Vězeň se ptá dozorce Geoffa Landryho: „Pane dozorce, mám jednu prosbu. Dnes má jeden z vězňů narozeniny. Můžeme mu zazpívat na oslavu písničku?“

Než Landry stačil odpovědět, ozve se ze zadu odpověď Hellmanna: „Zazpíváme si k narozeninám na nástupu. Teď je čas na večeři, všechno má svůj čas.“ Vězni sedí okolo stolu postaveného uprostřed dvora a pojidají skrovnou večeři. Mluvení není dovoleno.

Když jsem si prohlížel videozáznam z této směny, všiml jsem si vězně, kterého dovlekl Burdan hlavním vchodem. Právě se pokusil utéci a nyní stál v pozoru uprostřed chodby za stolem s večeří. Měl zavázané oči. Landry se ho ptá, jak odstranil zámek ze dveří cely. Vězeň odmítá kápnout božskou. Když mu odstranil šátek z očí, Geoff ho výhrůžně varuje: „Jestli tě ještě jednou nachytáme s rukama na zámku, máme pro tebe, 8612, připraveno něco opravdu speciálního.“ Byl to skutečně Doug-8612 a vyzkoušel únikový plán! Landry ho zatlačil zpátky do cely, kde 8612 začíná opět vykřikovat nadávky, hlasitěji než předtím. Proud „do prdění“ zaplavil dvůr. Hellmann unaveně pronáší k cele 2: „8612, ta tvoje písnička začíná být obehnaná. Moc obehnaná. Už to není vůbec zábavné.“

Dozorci pospíchají ke stolu s večeří, aby zabránili 5486 radit se se spoluvězni ze stejné cely. Všichni mají přece zakázáno komunikovat. Geoff Landry křičí na 5486: „Hele, nemůžeme ti zakázat jíst, ale můžeme ti zabavit zbytek jídla. Už ses trochu najedl. Vrchní dozorce upozorňuje, že vězňům nemůžeme odepřít jídlo, ale ty už jsi kousek měl, takže zbytek ti můžeme vzít.“ Pak se obrátí na všechny s veřejným prohlášením: „Chlapi, zdá se, že jste zapoměli na všechny výhody, které můžete dostat.“ Připomíná jim zítřejší návštěvní večer, který samozřejmě lze zrušit, pokud bude celá věznice uzavřena. Někteří vězni, kteří ještě dojdají, upozorňují, že na úterní návštěvní hodiny v sedm večer nezapoměli a těší se na ně.

Geoff Landry trvá na tom, aby si 8612 znovu nasadil punčochu, kterou si stáhl z hlavy během oběda. „Nechceme přece, aby ti spadl vlas do jídla a abys nám tu ještě onemocněl.“

8612 na to podivně reaguje, jak kdyby pomalu ztrácel kontakt s realitou: „Nemůžu si to nasadit na hlavu, je mi to příliš těsné. Rozbolí mě z toho hlava. Cože? Víím, že je to divný. Proto se odsud snažím dostat... pořád mi říkají, že mě hlava bolet nebude, ale já víím, že jo.“

Teď pro změnu pohltila sklíčenost a lhostejnost Riche-1037. Má skelné oči a mluví pomalým, monotónním hlasem. Leží na podlaze cely, stále kašle a žádá o schůzku s ředitelem. (Když jsem se vrátil z večeře, trochu jsem ho prohlédl. Dostal kapky proti kašli a řekl jsem mu, že jestli už to dál nevydrží, může odejít. Určitě se ale jeho stav zlepšil, když nebude věnovat celý čas a energii jenom rebelii. Pak uvedl, že se cítí lépe, a slíbil, že zkusí vydržet, jak to jen půjde.)

Dozorci nyní obrátili svou pozornost na Paula-5704, který začal být více sebevědomý, jako by chtěl nahradit dřívějšího vůdce rebelů Douga-8612. „Nevypadáš moc spokojeně, 5704,“ říká Landry, když Hellmann přejel svým pendrekem po tyčích na dveřích cely, což vyvolalo hlasitý, řinčivý zvuk. Burdan se přidává: „Myslíš, že se jim to bude líbit [hlasitě řinčení] po večerce, třeba dnes v noci?“

5704 se pokusí o vtip, ale dozorcí se nesmějí, baví se jen pár vězňů. Landry říká: „Perfektní, prostě perfektní. Jen klidně pokračuj. Začínáme se bavit. Takový dětinský vtip jsem neslyšel už deset let.“

Dozorci stojí jako vojáci, všichni v řadě, a pozorují 8612, který pomalu stranou od ostatních jí. Jednu ruku mají v bok a druhou kývají výhrůžně pendrekem, působí jako jednotná parta. „Máme tu pár vzdorných revolucionářů,“ zakřičí Geoff Landry.

8612 pak vyrazí jako blesk od stolu s večeří a běží přes dvůr k zadní stěně, kde strhne černé stínítko, jež zakrývá videokameru. Dozorci se ho chopí a už poněkolkáté ho vtáhnou do izolace. Sarkasticky k tomu poznamenává: „Mrzí mě to, pánové!“

Jeden z dozorců mu odpovídá: „Tak tebe to mrzí. Máme pro tebe na později jednu lahůdku, a to tě teprve bude mrzet.“

Když pak Hellmann a Burdan začnou pendrekem bouchat do dveří samotky, 8612 se pustí do křiku, že ho z toho bolí uši a ještě víc ho bolí hlava.

Doug-8612 řve: „Sakra, nechte toho, bolí mě z toho uší!“

Burdan: „Příště si to možná rozmyslíš, než uděláš nějakou blbost, jinak budeš na samotce pořád.“

8612 odpovídá: „Polib si prděl, chlape! Příště ty dveře sundám a myslím to vážně!“ (Vyhozuje, že zdemoluje dveře od své cely, vstupní dveře a možná i zeď, kde je přimontována pozorovací kamera.)

Jeden vězeň se ptá, jestli se dnes večer bude promítat film, jak to měli slíbeno, když jim poprvé ukazovali vězení. Dozorce na to odpovídá: „Nevím, jestli se *vůbec někdy* bude promítat!“⁴⁴

Dozorci hlasitě diskutují o trestu za ničení vězeňského majetku a Hellmann si bere do rukou vězeňská pravidla a hlasitě předčítá pravidlo o postihu za demolování vězeňského vybavení. Jak se opírá o rám dveří cely 1 a točí pendrekem, zdá se, že s každým nadechnutím jeho sebedůvěra a dominance vzrůstají. Místo filmu dostanou vězni buď nějakou práci, nebo si procvičí nástupy, oznamuje Hellmann kolegům.

Hellmann: „Fajn, dávejte pozor pánové. Pro každého máme dnes večer připravenou nějakou zábavu. Cela 3 může odpočívat a má čas na zotavení, protože jste umyli nádoby a zvládli dobře všechny povinnosti. V cele 2 mají ještě nějakou práci a pro celu 1 máme příkrývku, z níž je potřeba vysbírat *všechny* bodláky. Přiveďte je sem, ať se mrknou, co je čeká, určitě jim neuškodí dnešní večer strávit prací, pokud se chtějí vyspat s příkrývkou bez bodláků.“⁴⁴

Landry podává Hellmannovi několik příkrývek posetých novou sbírkou bodláků. „To je krása, že?“⁴⁴ A jeho monolog pokračuje: „Podívejte se na tu příkrývku, dámy a pánové! Jen se mrkněte! No není to mistrovské dílo? Nezbyvá vám než to všechno vysbírat, protože pod touto příkrývkou budete spát.“⁴⁴ Jeden z vězňů reaguje: „Budeme spát prostě na podlaze,“⁴⁴ a Landry na to jednoduše odpovídá: „Jak je libo, je to na vás.“⁴⁴

Stojí za to sledovat, jak Geoff Landry přechází z role tvrdého dozorce do role hodného dozorce a zpátky. Zatím ještě nepostoupil všechnu kontrolu Hellmannovi. Jistým způsobem se snaží stále získat stejné vůdčí postavení, ale dokáže se do situace vězňů lépe vcítit, než je toho schopen Hellmann. (V pozdějším rozhovoru popsal Hellmann přemýšlivý vězeň Jim-4325 jako jednoho ze zlých dozorců a dal mu přezdívku „John Wayne“⁴⁴. Bratry Landryovy označil za dva z těch „dobrých dozorců“⁴⁴ a většina ostatních vězňů

souhlasila, že Geoff Landry byl častěji dobrý než zlý.)

Vězeň z cely 3 se ptá, jestli by mohli dostat nějaké knihy na čtení. Hellmann navrhuje, aby si vzali všichni „několik kopií vězeňských pravidel“⁴⁴ jako čtení do postele. Teď už je čas na další nástup. „Takže dnes večer žádné pitomosti. Začneme od 2093 a pojďme si zopakovat všechna čísla, ať se udržujeme ve formě,“⁴⁴ připomíná Hellmann.

Burdan se přidává k dominantnímu proudu, přímo přistupuje k obličejům vězňů a říká: „Takhle jsme se neučili počítat. Hlasitě, zřetelně a rychle! 5704, to je hrozně pomalé! Můžeš si rovnou dát žabáky.“⁴⁴

Tresty začaly být nahodilé; dozorcí už netrestají z nějakého určitého důvodu. 5704 se zasekl a odpovídá: „Tohle dělat nebudu!“⁴⁴

Burdan se ho snaží přinutit, takže si musí dřepnout, ale ani to nestačí. „Dolů, ještě níž, chlape!“⁴⁴ nutí ho do pořádného dřepu tlakem pendreku na záda.

„Netlač na mě, sakra.“⁴⁴

„Jak to myslíš - netlač na mě?“ reaguje Burdan výsměšným tónem.

„Přesně jak to říkám, netlač na mě!“

„Ještě to dodělej a dej si kliky,“ nařizuje Burdan. „Teď se vrať zpátky do řady.“ Burdan je rozhodně více slyšet a zapojuje se intenzivněji než předtím, ale jednoznačným „alfa samcem“ zůstává Hellmann. Jakmile se ovšem Burdan a Hellmann začnou dynamicky doplňovat, zmizí náhle Geoff Landry ze scény nebo se vůbec na vězeňském dvoře nevyskytuje.

Dokonce 2093, nejslušnější vězeň, „Serža“, je přinucen z neznámého důvodu dělat kliky a žabáky. „To je krásný pohled! Všimněte si, jak cvičí. Ten má dnes večer spoustu energie,“ říká Hellmann. Pak se obrátí na 3401: „Je ti něco k smíchu? Čemu se směješ?“ Jeho parťák Burdan se připojuje: „Je ti něco k smíchu, 3401? Má to být zábavné? Chceš se dnes trochu vyspat?“

„Běda tomu, kdo se bude smát! Tady nejsme ve školní šatně. Jestli se někdo ještě zasměje, dáte si všichni žabáky, a to pořádnou dávku!“ ujišťuje všechny Hellmann.

Když zachytí potřebu vězňů trochu si zpříjemnit ponuré prostředí káznice, začne Hellmann Burdanovi vyprávět vtip, aby zamračené vězně rozptýlil: „Pane, slyšel jste ten vtip o psovi, kterému chyběly nohy? Každý večer ho majitel bral na *protážení*.“ Oba se začnou smát, ale všimnou si, že vězni se nesmějí. Burdan svému kolegovi vyčíní: „Váš vtip se jim nelíbí.“

„Líbil se ti můj vtip, 5486?“

Vězeň Jerry-5486 odpovídá podle pravdy: „Ne.“

„Vystup z řady a dej si deset kliků za to, že se ti nelíbí můj vtip. A pět navrch za smích, takže celkem patnáct.“

Hellmann je rozparáděný. Příkazuje všem vězňům, aby se obrátili obličejem ke zdi. Když se všichni otočí, ukazuje jim trik nazvaný „jednoruký prodavač tužek“. Jednou rukou si zajede do trenýrek a v rozkroku prstem zatlačí ven, takže to připomíná erekci. Vězni mají příkaz se *nesmát*. Někteří se přesto zasmějí a pak musí dělat kliky nebo sklapovačky. 3401 říká, že mu to nepřipadalo vtipné, ale musí dělat kliky za upřímnost. Pak přichází na pořad dne zpívání čísel vězňů. Hellmann se ptá Serži-2093, jestli si myslí, že jeho výkon připomínal zpěv.

„Mně to připadá jako zpěv, pane dozorce.“

Hellmann mu příkazuje udělat kliky za nesouhlas s jeho názorem.

Serža se nečekaně zeptá: „Můžu udělat ještě *další*, pane?“

„Jestli chceš, dej si ještě deset.“

Pak ho Serža zaskočí ještě překvapivější otázkou: „Mám dělat kliky až do úplného *vyčerpání*?“

„Jasně, jak chceš.“⁴⁴ Hellmann i Burdan nevědí přesně, jak reagovat na tuto provokaci, ale vězni se vyjeveně dívají jeden na druhého. Je jim jasné, že Serža právě nastavil další latku pro sebepotrestání a záhy se podobné tresty můžou týkat i jich. Seržovo chování všem připomíná špatný vtip.

Když jsou následně vězni vyzváni k přepočítávání, které schválně probíhá komplikovaným způsobem, Burdan k tomu výsměšně poznamenává: „Pro chlapce s tak dobrým *vzděláním* to nemůže být problém!“ Jistým způsobem se tak připojuje k tehdejšímu posměšnému pohledu konzervativců na lidi s univerzitním vzděláním jako na „změkčilé intelektuální snoby“, i když je samozřejmě sám studentem na univerzitě.

Vězni dostávají otázku, jestli potřebují příkrývky a postele. Všichni přitakávají. „A co jste pro to,“ ptá se Hellmann, „chlapci, udělali, abyste si zasloužili spát na posteli s příkrývkou?“ „Vybrali jsme z příkrývek všechny osiny,“ říká jeden z vězňů. Hellmann ho napomíná, ať nikdy neříká „osiny“. Říkejte tomu „bodláky“. Je to jednoduchý příklad, kdy moc rozhoduje o použití jazyka, a tak vytváří realitu života. Jakmile začnou vězni mluvit o „bodlácích“, oznamuje jim Burdan, že dostanou své polštáře a příkrývky. Hellmann přichází s příkrývkami a polštáři pod paží. Pak je všem rozdán s výjimkou vězně 5704. Ptá se ho, proč mu tak dlouho trvalo, než se pustil do práce. „Máš chuť spát na polštáři? Proč bych ti ho měl dát, když se ti vůbec nechtělo pracovat?“ „Kvůli dobré karmě,“ odpovídá 5704 s rozpustilým výrazem.

„Ptám se tě ještě jednou, proč bych ti měl dát polštář?“

„Protože vás o to prosím, pane.“

„Jenže ty ses pustil do práce o deset minut později než všichni ostatní,“ říká Hellmann. A pak dodává: „Dávej si pozor, abys přišť začal pracovat, hned jak dostaneš příkaz.“ Navzdory tomuto prohřešku se Hellmann nakonec nechá obměkčit a dává vězni polštář.

Burdan, který se nechce nechat úplně zastínit Hellmannem, říká 5704: „Opravdu hezky poděkuj panu dozorce.“

„Děkuji.“

„Ještě jednou a teď řekni: Bůh vám žehnej, pane dozorce.“ Sarkasmus v tónu řeči se nedá skrýt.

Hellmannovi se podaří izolovat 5704 od jeho revolučních druhů tak, že ho donutí vyprosit si polštář. Prostá starost o sebe začíná mezi vězni vítězit nad solidaritou k ostatním.

Všechno nejlepší, vězni 5704

Jerry-5486 připomíná dozorcům svou žádost, aby mohli vězni zazpívat narozeninovou písničku pro 5704. Zdá se to jako bláznivý nápad ve chvíli, kdy jsou vězni hodně unavení a dozorcí jsou připraveni poslat je do cel, aby se mohli vyspat. Možná to odráží touhu vězňů nezůstat odříznuti od běžných rituálů, které se provádějí mimo stěny vězení, neboje to malý pokus dodat zdání normálnosti situaci, jež se rychle stává abnormální.

Burdan říká Hellmannovi: „Pane, máme tu jeden bod k prodiskutování navržený vězněm 5486. Chce, aby všichni zazpívali píseň k narozeninám.“ Hellmannovi se nelíbí, že píseň má být určena pro 5704. „Máš narozeniny, a přitom jsi pořádně nepracoval!“⁴⁴

Vězeň odpovídá, že na narozeniny by neměl pracovat. Dozorcí postupují podél řady vězňů a žádají všechny, aby hlasitě řekli, jestli chtějí nebo nechtějí zpívat píseň k narozeninám. Všichni souhlasí s tím, že dnes večer rádi zazpívají 5704 narozeninovou písničku. Vězeň Hubbie-7258 dostane za úkol vzít si zpívání na povel a pak zazní „Happy Birthday“, jediné příjemné zvuky, které se na tomto místě ozvaly za celý den i noc. Po odezpívání první části ale zpěváci oslovují oslavence různým způsobem - někdo přeje všechno nejlepší „kamarádovi“⁴⁴, jiní „5704“. Jakmile nastane tato situace, jak Hellmann, tak Burdan začnou na vězně rvát.

Burdan jim připomíná: „Tehle chlap se jmenuje 5704. A teď znovu od začátku.“

Hellmann chválí 7258 za jeho zpěv: „Na začátku jsi udal swingové tempo a pak jsi to zazpíval alla breve.“ Nazývá tak hudbu v dvouúlovém taktu a zároveň dává na odiv své hudební znalosti. Pak ale vězně žádá, aby písničku zazpívali v běžné podobě, a oni poslechnou. Jejich výkon ale není dost dobrý, takže je Hellmann napomíná: „Dejte do toho trochu nadšení. Ten chlapec má narozeniny jen jednou za rok.“⁴⁴ Přerušeni vězeňské rutiny, ke kterému došlo na žádost vězňů, aby se pozitivně naladili, se opět mění v další příležitost vyzkoušet si rutinní vztah dominance a podrobení se.

Závěrečné zhroucení vězně 8612 a jeho propuštění

Po zhasnutí světel a bůhvíkolikátém propuštění Douga-8612 ze samotky, tento vězeň začne vyvádět: „Sakra, ježíšikriste, všechno ve mně hoří! Copak to nevidíte?“⁴⁴

Vězeň, ve stavu naprostého zmatení a trýzně, během své druhé návštěvy u vrchního dozorce Jaffeho řve: „Chci odsud pryč! Všechno je to tu na hovno! Už tady další noc nevydržím! Už to dál nevydržím! Potřebuju právníka! Mám právo požádat o právníka? Dejte vědět mé matce!“⁴⁴

Snaží se uvědomit si, že je pouze součástí experimentu, ale pokračuje v blouznění: „Vy mě úplně zblbnete! Tohle je experiment, ta smlouva neznámá, že se mnou můžete dělat, co se vám zlíbí! Nemáte právo takhle mi zamotat hlavu!“⁴⁴

Vyhrožuje, že udělá cokoli, aby se dostal ven, klidně si i podřeže zápěstí! „Udělám cokoli, abych se odsud dostal! Rozbiju vám kamery, napadnu dozorce!“

Vrchní dozorce se ze všech sil snaží uklidnit ho, ale 8612 na to vůbec nereaguje. Křičí a povykje stále hlasitěji. Jaffe ujišťuje 8612, že jakmile bude mít šanci promluvit s jedním z psychologických poradců, jeho žádost o propuštění důkladně zváží.

O chvíli později se z pozdní večere vrací Craig Haney a okamžitě poslouchá nahrávku předchozí dramatické scény. Pak si zavolá 8612 a v průběhu rozhovoru s ním zjišťuje, jestli má být vězeň ihned propuštěn kvůli silnému emočnímu rozrušení. V tu chvíli si nikdo nejsme jisti, jak to s reakcemi 8612 vlastně je, možná jenom hraje divadlo. Při kontrole údajů o jeho životě zjišťujeme, že patřil na univerzitu k vůdčím protiválečným aktivistům, a to bylo minulý rok. Jak by se mohl stačit úplně „zhrostit“ během třiceti šesti hodin?

Sám 8612 byl také zmaten, jak prozradil později: „Nebylo mi jasné, jestli mě tak rozhodila zkušenost z vězení, nebo jestli jsem si tuto reakci (úmyslně) navodil.“ Ve své pozdější analýze Craig Haney barvitě popsal konflikt, který zažíval, protože musel sám přijmout rozhodnutí o dalším osudu 8612, neboť já jsem byl mimo vězení na večeri:

Ačkoli se to zpětně jeví jako jednoduchá situace, v ten okamžik to pro mne byl kolosální problém. Byl jsem v druhém roce postgraduálního studia a tento projekt nás stál spoustu času, úsilí a peněz. Uvědomoval jsem si, že brzké propuštění jednoho z účastníků může ohrozit způsob provedení studie, kterou jsme pečlivě naplánovali a začali provádět. Nikdo z nás experimentátorů nepředvídal události, jako byla tato, a samozřejmě jsme neměli v zásobě žádný nouzový plán pro nepředvídané události. Na druhé straně bylo jasné, že psychika tohoto mladého muže byla krátkým pobytem ve stanfordském vězení postižena více, než jsme předpokládali u jakéhokoli účastníka na konci dvoutýdenního experimentu. Nakonec jsem se rozhodl propustit vězně 8612 a řídit se tak více hledisky etickými a humánními než potřebami naší studie.¹³

Craig zavolal přítelkyni 8612, ta rychle přijela a vyzvedla si ho spolu se všemi osobními věcmi. Pak ještě Craig oba upozornil, že pokud by pokračoval stav emočního rozrušení dále, může 8612 ráno navštívit studentskou kliniku. Její zaměstnanci jsme již předem upozornili, že k podobné situaci může během experimentu dojít.

Naštěstí se Craig rozhodl správně, a to jak z hlediska humánního, tak i právního. Bylo to dobré rozhodnutí i s ohledem na pravděpodobné negativní působení 8612, které by při jeho emočním kolapsu mohlo zasáhnout dozorce i další uvězněné. Když mě i Curta ovšem později toho dne Craig informoval o propuštění 8612, byli jsme skeptičtí. Mysleli jsme si, že se nechal napálit, zmást dobrým hereckým výkonem. Pak jsme ale po dlouhé diskusi nad všemi faktickými údaji souhlasili s tím, že to zvládl dobře. Nebylo jednoduché vysvětlit, proč k této extrémní reakci došlo tak náhle, prakticky na začátku našeho dvoutýdenního dobrodružství. I když se v testech osobnosti u 8612 neobjevily žádné známky psychické lability, byli jsme přesvědčeni, že emoční rozrušení vzniklo u tohoto vězně důsledkem jeho nadměrně senzitivní osobnosti a přehnaných reakcí na modelové vězeňské prostředí. Craig a já jsme tak trochu podlehl syndromu skupinového myšlení, a dospěli jsme k racionalizaci, že se v našem procesu výběru účastníků musela stát chyba, když prošel takto „narušený člověk“. Zároveň jsme ignorovali jinou možnost, a sice že se situační síly staly pro 8612

nevladatelné.

Chvíli se zastavme u významu této úvahy. Právě jsme se nacházeli v plném běhu studie, která měla prokázat převahu situačních vlivů nad dispozicemi jedince. My jsme ale právě provedli dispoziční atribuci!

Zpětně pak blud, který postihl naše myšlení, velmi výmluvně popsal Craig: „Teprve později jsme docenili tuto zjevnou ironii: dispozičně⁴ jsme vysvětlili první skutečně nečekanou a mimořádnou demonstraci situačních sil v naší studii a uchýlili jsme se přesně k tomu způsobu myšlení, jež jsme chtěli touto studií zpochybnit a zkritizovat.“⁴⁴¹⁴

Nejasnosti přetrvávaly ohledně postranních úmyslů 8612. Zajímalo nás, jestli opravdu ztratil sebekontrolu a trpěl extrémní formou stresové reakce, pak bylo správné jej propustit. Mohl ovšem také na začátku předstírat, že je „šílenec“⁴⁴, a vědět, že pokud to zahraje dobře, propustíme ho. Je také klidně možné, že navzdory jeho normální psychice u něj došlo k momentálnímu „zešílení“, protože se do své role až příliš vžil. V pozdější zprávě vězeň 8612 jednoduché vysvětlení svých reakcí nikomu neulehčil: „Byl jsem propuštěn, i když jsem měl zůstat. To byla velká chyba. Revoluce nebude žádná hračka a já si to musím uvědomit. Měl jsem vydržet, protože takto si fašisti budou myslet, že (revoluční) vůdci zmizí ve chvíli, kdy začne jít do tuhého, že jsou to obyčejní manipulátoři. A já jsem měl bojovat za svou pravdu a nemyslet na svoje zájmy.“⁴⁴¹⁵

Krátce po odchodu 8612 z vězení zaslechl jeden z dozorců vězně v cele 2, jak se baví o tajném plánu. Podle něho se měl Doug vrátit další den do vězení spolu s bandou kamarádů, zdemolovat veškeré vybavení a osvobodit všechny vězně. Zdálo se mi to jako příliš nepravděpodobná fáma, ale jen do chvíle, kdy jeden z dozorců přišel se zprávou, že zahlédl 8612, jak se hned další den ráno tajně potuluje po chodbách Katedry psychologie. Prikázal jsem dozorcům, aby ho chýlili a vrátili do vězení, neboť byl zřejmě propuštěn pod falešnou záminkou. Nejednalo se u něj o nemoc, jen nás podvedl. Teď jsem věděl, že se musím přichystat na otevřený útok na naše vězení. Jak bychom se mohli vyhnout velkému násilnému střetu? Co je potřeba udělat, aby naše vězení dále fungovalo - a samozřejmě aby pokračoval taky náš experiment?

Úterní dvojnásobný problém: návštěvníci a vzbuřenci

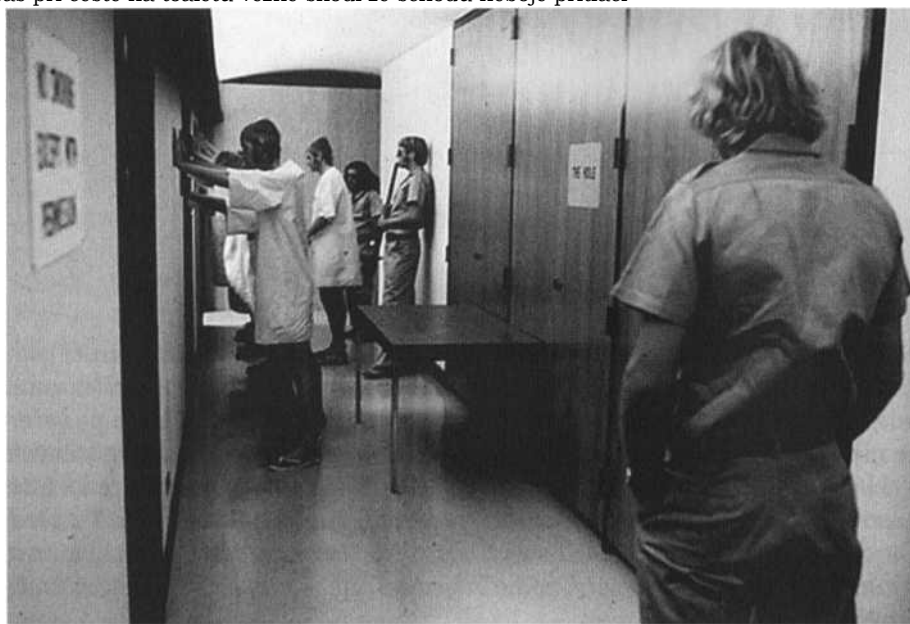

Naši vězni vypadají zanedbaně a mají ospalé oči. Ve vězení to začíná smrdět jako na pánských záchodcích na stanici newyorského metra. Zdá se, že někteří dozorcí udělali z návštěvy toalet privilegium, které lze získat jen čas od času, a po večerce mají všichni utrum. V noci musí vězni kálet a močit do kbelíků umístěných v celách a pár dozorců jim neumožňuje kbelíky vyprázdnit dříve než ráno. Stížnosti se rychle a zuřivě hrnou od mnoha vězňů. Zhroucení vězně 8612 z předchozí noci jako by zčeřilo náladu mezi vězni, kteří už hromadně začínají mluvit o tom, že to nevydrží - alespoň podle informací, které máme z odposlechů umístěných v celách.

Tato situace tvoří bílé plátno, na něž nyní musíme namalovat veselější obrázek pro rodiče, kamarády a přítelkyně vězňů, kteří dorazí dnes večer na návštěvu. Jako rodič bych rozhodně svému synovi nepovolil dále snášet pobyt na tomto místě, když bych na něm po pouhých třech dnech viděl takové známky vyčerpání a stresu. Zvažování nad způsoby, jak zvládnout tuto nadcházející složitou situaci, jsme ale museli odsunout až na druhé místo. Prioritou bylo, co udělat s výtržníky v čele s 8612, kteří se mohli kdykoliv objevit a zaútočit na naše vězení. Tato událost mohla nastat i dnes, možná dokonce přímo v době, kdy budou návštěvní hodiny a kdy budeme nejzranitelnější.

Ranní směna právě začala, protože jsou dvě hodiny ráno. Zdá se, že dozorcí z noční směny ještě zůstávají, a tak je na dvoře vězení naráz šest dozorců, kteří se právě ve své kanceláři radí, jak posílit dodržování pravidel a zabránit dalším vzpourám vězňů.

Když dozorce pozorujeme všechny pohromadě, je nasnadě, že tělesná výška je jedním z faktorů rozhodujících o vůdčím postavení. Nejvyšší mezi dozorcí jsou Hellmann, vůdce noční směny, Vandy, jenž se pomalu ujímá vůdčího postavení v ranní směně, a Arnett, který má pod palcem denní dozorce. Z nejmenších dozorců, Burdana a Cerose, se stali nohsledi vůdců. Oba se chovají panovačně, mají poměrně agresivní verbální projev - řvou vězňům zblízka do obličeje - a rozhodně neváhají využít fyzický kontakt. Tlačí vězně na různá místa, strkají do nich, vytahují je z řady na nástupu a právě oni také vzdorující vězně táhnou na samotku. Máme i zprávy, že občas při cestě na toaletu vězně shodí ze schodů neboje přitlačí

6—Vězeňský dvůr v plném provozu

k muším na záchodě, pokud jsou tam s nimi sami. Je zřejmé, jak milují své pendreky. Stále je nosí při sobě, bouchají jimi o tyče nebo na dveře či stoly, aby hlasitě oznámili svou přítomnost. Někteří psychologové by mohli tvrdit, že používají své zbraně jako kompenzaci za malou výšku. Ať už je ale za jejich chováním jakákoli psychologická dynamika, zřetelně se z nich stávají nejzákeřnější dozorcí.

Markus a Varnish, kteří také nejsou žádní obři, byli doposud poměrně pasivní, jsou mnohem tišší, méně verbálně agresivní a také ne tak aktivní jako zbytek dozorců. Požádal jsem vrchního dozorce, aby je upozornil, že se musí chovat prů- bojněji. Zajímavý pár představují bratři Landryové. Geoff Landry je o něco vyšší než Hellmann a soupeřil s ním o dominanci na noční směně. Nemá ovšem šanci vzhledem ke kreativním příkazům, které stále vymýšlí náš nadějně se rozvíjející John Wayne. Namísto toho je Geoff chvíli přítomen mezi vězni, aby uděloval příkazy a kontroloval jejich plnění, pak se ale stáhne zpátky a odejde ze scény, což je stále se opakující kolísavé chování, jež jsme nezaznamenali u žádného jiného dozorce. Dnes večer nemá Geoff Landry pendrek, později si dokonce sundá zrcadlové brýle. To je velké porušení pravidel protokolu našeho experimentu. Jeho menší bratr John se chová k vězňům nekompromisně, ale v každém případě dodržuje „recept“ na vhodné chování dozorce. Není přehnaně agresivní na rozdíl od Arnetta, ale obvykle šéfa směny podporuje svými neoblomnými, věcnými povely.

Vězni mají všichni podobnou průměrnou výšku, okolo sto sedmdesáti až sto sedmdesáti pěti centimetrů. Výjimkou je Glenn-3401, který je nejmenší a měří sto šedesát, a pak Paul-5704, nejvyšší vězeň se sto devadesáti centimetry. Je zvláštní, že 5704 se pomalu dostává do vůdčí pozice mezi vězni. V poslední době se zdá více sebejistý a rozhodný ve svém rebelství. Jeho spoluvězni si této změny už všimli a zvolili ho mluvčím výboru pro stížnosti vězňů v okresním vězení na Stanfordu. V této funkci se mnou 5704 jednal o ústupcích pro vězně a dodržování jejich práv.

Nová pravidla, ale nástupy postaru pokračují

Při dalším nástupu o půl třetí ráno je vězeňský dvůr poněkud přeplněn. Sedm vězňů je postaveno v řadě u stěny a u nich stojí šest dozorců. I když by příslušníci noční směny už mohli dávno odejít, na základě vlastního rozhodnutí zůstávají. Možná si chtějí zkontrolovat, jak zvládá rutinní program nástupů ranní směna. 8612 je pryč a chybí ještě někdo další. Vandy vytahuje vzdorujícího, ospalého vězně 819 z cely 2, aby vězni byli kompletní. Dozorci pokřikují na některé vězně, kteří nemají na hlavách punčochy, že tato pokrývka hlavy patří k základním částem vězeňské uniformy.

Vandy: „A je to tu, je čas na nástup. Co na to říkáte?“

Jeden z vězňů odpovídá: „Bez problémů, pane dozorce.“

„A co na to další?“

Serža: „Skvělý, pane dozorce!“

„Chci to slyšet od všech, no tak. To zvládnete lip! Hlasitěji!“

„Je to v pořádku, pane dozorce.“

„Hlasitěji!“

„Jaký čas nastal?“

„Čas na nástup, pane dozorce,“ odpovídá jeden z vězňů slabým hlasem.¹ Vězni jsou všichni seřazeni u zdi, rukama se opírají a nohy mají rozkročené. Počítání se samozřejmě vleče, protože je velmi brzy ráno a vězni se mohli vyspat jen pár hodin.

I když už dávno skončil čas jeho směny, Burdan je stále velmi důrazný, pokřikuje příkazy, je všem v patách a přitom mává velkým pendrekem. Náhodně někoho vytahuje z řady vězňů.

„Fajn, hochu, teď pro mě udělaš pár kliků!“ řve.

Teď poprvé hlasitě promluvil Varnish: „Takže poslechneme si vaše čísla. Začínáme zprava. Jedem!“ Zdá se, že se ve větší skupině dozorců cítí sebejistěji.

Pak se přidává do dění Geoff Landry: „Počkat, tenhle chlap, 7258, ten ani nezná svoje číslo pozpátku!“ Ale proč je Geoff stále aktivní, když už jeho směna dávno skončila? Chodí okolo s rukama v kapsách, spíše jako netečný turista než vězeňský dozorce. Proč vlastně celá noční směna stále neodchází domů, když má za sebou dlouhou, vyčerpávající noc? Už by měli být na cestě do postele. Jejich přítomnost je matoucí a panuje nejistota, kdo má vlastně vydávat příkazy. Přepočítávání vězňů nyní probíhá stejným způsobem, který byl dříve nápaditý, ale teď začíná být otravný: po dvou, podle identifikačních čísel, pozpátku, se zpěvem. Hellmann, který si uvědomil, že tohle není nic pro něj, neříká nic, chvíli pozoruje dění a pak nenápadně odchází.

Znovu se opakují pravidla a i ta budou přezpívána. Jak pokračuje čtení pravidel, Vandy nabádá vězně, aby mluvili hlasitěji, rychleji, zřetelněji. Vyčerpání trestanci se snaží poslechnout a jejich hlasy splývají v nelibozvučné synchronii. Je čas pro zavedení nových pravidel. Takže dozorce se připojuje i s vlastními nápady: „Vězni se musí zúčastnit všech aktivit ve vězení. To znamená nástupů!“ „Postele musí být ustlány a osobní věci musí být udržovány v čistotě a v pořádku!“

„Na podlaze nesmí být žádné nečistoty!“

„Vězni nesmí přesouvat, hyzdit či jinak poškozovat vězeňský majetek, jako jsou stěny, stropy, okna a dveře!“

Varnish vymyslel tento nácvik, jehož účel je vězňům zcela jasný, jak z hlediska obsahu, tak způsobu podání. Pokud vězni spolupracují jen na půl plynu, dozorce je přinutí opakovat pravidla pořad dokola až do otupění.

Varnish: „Vězni se nikdy nesmí dotýkat osvětlení cely!“

Vězni: „Vězni se nikdy nesmí dotýkat osvětlení cely!“

Vandy: „Kdy se mohou vězni dotknout osvětlení cely?“

Vězni (nyní jako jeden muž): „*JSfíkdý*.“^u

Všichni se zdají vyčerpání, ale jejich odpovědi jsou zřetelnější a hlasitější než předchozí večer. Zcela náhle se Varnish stává vůdcem - řídí stále opakování pravidel, trvá na perfektním provedení, uplatňuje na věznicích svou převahu a chová se k nim povýšeně. Je zavedeno nové pravidlo, které má zjevně potrápít Paula- 5704, závislého na nikotinu.

Varnish: „Kouření je výsada!“

Vězni: „Kouření je výsada.“

„Co je kouření?“

„Výsada.“

„Co?“

„Výsada.“

„Kouření je povoleno pouze po jídle anebo podle pokynů dozorců.“

Varnish: „Nelíbí se mi tohle monotónní opakování, pojďme to zkusit vyšším hlasem.“

Vězni jsou opět poslušni a opakují slova vyšším hlasem.

„Lepší bude začít trochu níž, nemůžete to vytáhnout výš, když spustíte hned nejvyšším hlasem.“

Chce po věznicích, aby při opakování stoupali hlasem. Vandy to předvádí.

Varnish: „To je skvělé!“

Varnish předčítá nová pravidla z listu, který drží v jedné ruce. Ve druhé třímá pendrek. Zbytek dozorců také láskyplně svírá své pendrek s výjimkou Geoffa L., jehož přítomnost je zcela nesmyslná. Když Varnish řídí vězně při deklamování pravidel, Vandy, Ceros a Burdan vcházejí do cel a zase vycházejí ven, pohybují se kolem vězňů, hledají ztracené klíče od pout, zbraně nebo cokoli podezřelého.

Ceros vytahuje z řady Seržů a nutí ho stoupnout si s opřenými rukama o pro- tilehlou zeď, roztahuje mu nohy a zavazuje oči. Pak mu nasazuje pouta, příkazuje mu, aby sebral kbelík s výkaly a močí, a odvádí ho na toaletu mimo vězení, aby vše vylił.

Na Varnishovu otázku: „Či příkazy mají svrchovanou platnost?“ vězni jeden po druhém odpovídají: „Ředitele věznice!“ V těchto

brzkých ranních hodinách mám na starost nahrávání klíčových okamžiků života ve vězení. Curt a Craig se pokusí trochu si zdřímnout. Je zvláštní slyšet prohlášení, že moje příkazy jsou „svrchované“. V běžném životě se vždy velmi snažím nedávat příkazy, jen doporučení či naznačení toho, co potřebuji nebo chci.

Varnish vězně stále hecuje a nutí je zaspívat „trest“ - slovo, jímž je zakončeno pravidlo popisující, co bude následovat po neuposlechnutí některého z předpisů. Vězni jsou nuceni dokola zpívat toto obávané slovo co nejvyšším hlasem, aby se cítili poníženi a zesměšněni.

Tohle představení už trvá skoro čtyřicet minut a vězni se začínají ošívát. Tuhnou jim nohy, bolí je záda, ale nikdo si nestěžuje. Burdan přikazuje vězňům, aby se otočili čelem k němu, a začíná prohlídka uniformem.

Pak se Vandy ptá 1037, proč nemá na hlavě punčochu.

„Jeden z dozorců mi ji sebral, pane.“

Vandy: „Nejsem si vědom, že by ji vzal nějaký dozorce. Chceš tím říci, že dozorcí nevědí o tom, co se tu děje?“

„To neříkám, pane dozorce.“

Vandy: „Takže jsi punčochu ztratil ty sám.“

1037: „Ano, pane dozorce.“

Vandy: „Dej si patnáct kliků.“

„Mám u toho počítat?“

Vandy veřejně oznamuje, že vězeň 3401 si stěžuje, že onemocněl.

Varnish odpovídá: „Nemocný vězeň, to není nic pro nás. Co takhle kdyby sis dal dvacet sklapovaček, a to hned? Určitě se budeš cítit líp.“ Pak obviňuje 3401, že je ufnukaný, a bere mu polštář.

„Takže všichni, kdo mají punčochu na hlavě, mohou jít zpátky do svých cel. Ti, kteří ji nemají, tu zůstanou. Můžete si sednout na postele, ale žádné ležení. Vlastně si postele ustelte - at tam nenajdeme žádné záhyby.“

Pak Varnish nařizuje třem vězňům, kteří nemají na hlavě předepsanou pokrývku, společné kliky. Skáče ze stolu, kde seděl, a bouchá pendrekem o zem. Stojí nad vězni, kteří plní trest, a křikem „nahoru, dolů“ jim udává rytmus. Paul-5704 přestává dělat kliky a protestuje, že už nemůže. Dozorce se nechá obměkčit a povolí vězňům stoupnout si u zdi.

„Fajn, budete teď stát u posteli, dokud nenajdete ty tři punčochy. Jestli se vám to nepodaří, uvažte si na hlavu ručník.“

„819, jak se ti líbil dnešní den?“

„Parádní den, pane dozorce.“

„Dobře, ustelte si postele, nebudou tam žádné záhyby, a pak si na ně sedněte.“

V tuto chvíli již všichni ostatní dozorcí odešli a zůstali pouze členové ranní (směny včetně náhradního dozorce Morisona, který jen tiše pozoruje všechno toto autoritářské zneužívání. Varnish říká vězňům, že si už mohou lehnout, pokud chtějí, a oni okamžitě zalehnou a během chvilky už jsou v krajině snů.

Zhruba o hodinu později se tu zastaví vrchní dozorce, který v tvídovém saku a kravatě vypadá jako ze škatulky. Zdá se, že každý den trochu povyroste, nebo se naučil možná stát vzpřímeněji, než si ho pamatuji v minulosti.

Zanotuje nahlas: „Pozor, pozor. Až budou vězni řádně oblečeni, musí se dostavit na dvůr na další kontrolu.“

Dozorcí jdou do cel 2 a 3, aby oznámili vězňům, že musí vstát a shromáždit se na vězeňském dvoře. Jejich krátký spánek je opět přerušen.

Obyvatelé cel 2 a 3 vycházejí znovu ven. Stew-819 našel svoji punčochu na hlavu, Rich-1037 má na hlavě ručník zavázaný jako turban, Paul-5704 si ručník dal na hlavu stylem Červená karkulka, takže mu splývá po stranách.

Varnish se ptá Serži: „Jak ses vyspal?“

„Skvěle, pane dozorce.“

5704 tolik nepřehání a prostě říká: „Dobře.“ Varnish ho obrací obličejem ke zdi a další dozorce mezitím hlasitě opakuje základní pravidlo: „Vězni musí dozníci vždy oslovovat ‚pane dozorce‘.“

5704 dělá kliky, protože ke svému vlněné pronesenému lživému výroku „dobře“ nepřidal jako znamení úcty patriční oslovení.

Vrchní dozorce pomalu přechází před řadou vězňů a připomíná generála na přehlídce: „Tento vězeň, zdá se, má problém s vlasy a také má problém se správnou identifikací. Než se pustíme do dalších věcí, musí být tento vězeň správně označen.“ Při chůzi před řadou vězňů zkoumá vrchní dozorce nedostatky v jejich vzhledu a hned vyžaduje nezbytnou nápravu. „Vlasy tohoto vězně vyčnívají zpc x! ručníku.“ Trvá také na tom, aby si vězni přišli svá identifikační čísla nebo nášivky nahradili číslem, které napíšou fixem.

„Zítra je návštěvní den. To znamená, že všichni návštěvníci uvidí, jak dobře vypadají naši vězni. Je vám to jasné? Takže vězeň 819 se naučí nosit svou punčochu na hlavě. Navrhují, aby se vězni 3401 a 5704 v brzké době naučili zavázat si ručník na hlavě tak, jak ho má vězeň 1037. Teď se vraťte zpátky do cel.“

Vězni pokračují ve spánku, až do budičky před snídaní. Začíná nový den a den - I MUČ na nastupuje do práce. Probíhá nové přepočítávání vězňů, které se nese ve Vln roztleskávaček - každý vězeň své číslo vyteskává:

„Márne tu 5, máme tu 7, máme tu 0 a máme tu 4. Kolik to dělá dohromady? /I MI“ Arnett, John Landry a Markus vymysleli tohle nové mučení. Každý vězeň Umí vystoupit z řady a předvést roztleskávací představení se svým číslem. A tak •I<nl dokola...

Hutnice mezi identitou a rolí se rozvolňují

ID necelých třech dnech v této bizarní situaci někteří studenti v rolích dozorců / .nsl mnohem dál, než bylo pouhé hraní divadélka. Přijali za své hostili- Iti, negativní emoce a mentální nastavení typické pro některé reálné dozorce. IuNvčdčují to zprávy z průběhu směny, retrospektivní deníkové zápisky i osobní /ii myšlení.

(jeros je hrdý na způsob, jakým to dozorcí „dnes vzali do rukou“. Říká: „Byli ■Dr více organizovaní a podařilo se nám skvěle

motivovat vězně.“ I tak mu ale starosti možné problémy: „Mám jen obavy, že tichá voda břehy mele a vězili připlavují plán na útěk z věznice.“²

V,ii nish prozrazuje svoji počáteční nechuť přijmout roli dozorce, což bylo tak #!• ui< \ že jsem musel požádat vrchního dozorce, aby to dal do pořádku. „Až tepr- ■druhý den jsem si uvědomil, že se opravdu musím přinutit a dostat se do toho. Nfi >vl<> mi než úmyslně potlačit všechny pocity, které jsem k vězňům měl, zbavil *r soucitu nebo úcty k nim. Začal jsem se k nim chovat verbálně zcela chladil# it < 1, sně. Nedovolil bych si dát najevo jakékoli emoce, které by u mě vězni rádi

SMuj x >vali, jako hněv nebo zoufalství.“ Také se dokázal více identifikovat se svou Úplnou: „Viděl jsem v dozorcích sympatické chlapy, kteří mají na starost udržo- Vhi pni áclek ve skupině jedinců nehodných důvěry nebo sympatie, což byli vězni.“ IMIR V; ii nish poznává, že tvrdý přístup dozorců vyvrcholil během nástupů m pni i foti v noci, a to se mu líbí.³

Vmidy, který na začátku sdílel dominantní roli na ranní směně spolu s Varnis- lIHMi, dnes není tak aktivní jako dříve, protože je velmi unaven a cítí se v útlumu Mil nedostatku spánku. Aleje potěšen, jak se vězni začínají naprosto ztotožňovat |f AVI MI úlohou: „Už se na to nedívají jako na experiment. Je to skutečnost a oni |to|n|l zwi svou důstojnost. Ale my jim pokaždé ukážeme, kdo je tu pánem.“

I Ivadí, že se stává stále panovačtější. Také zapomíná na to, že je to jen expe- llinii, Cítí, že chce pouze „potrestat ty, kteří vzdorují, aby ukázal ostatním věz- Onm |.ik se mají chovat“.

I ><•personalizace vězňů a rozmáhající se dehumanizace začínají Vandyho lnkr postihovat: „Jak jsem byl čím dál víc naštvaný, už jsem o svém chování neměl takové pochybnosti. Nemohl jsem se nechat těmito myšlenkami ovlivnit, a proto jsem se před nimi schoval hlouběji do své role. Byl to jediný způsob, jak sám sebe nezraňovat. Měl jsem zmatek v tom, co se děje, ale vůbec mne nenapadlo odejít.“

Obviňování obětí za jejich ubohý stav bylo častým jevem mezi pracovním týmem ve věznici, i když za to mohla hlavně naše neschopnost připravit pro vězně vhodné sprchy a záchody. Tento jev vidíme v plné parádě, když si Vandy stěžuje: „Už mě unavovalo vidět vězně ve smradlavých hadrech a číchat puch celého vězení.“⁴

Jak zajistit ochranu mého zařízení

Jako ředitel věznice jsem se nyní zaměřil na nejdůležitější otázku, se kterou se musí vyrovnat každý vedoucí nějakého zařízení: Jak zajistit bezpečnost a ochranu instituce, kterou mám na starosti? Hrozba, že naše vězení může čelit útoku, jak se proslýchalo, odsunula mou roli vědce do pozadí. Co mám teď a tady udělat s variantou, že do vězení vtrhne skupina útočníků pod vedením 8612?

Na ranní poradě jsme probrali mnoho možností a rozhodli se přesunout experiment do starého městského vězení, které zůstalo opuštěno po dostavbě hlavní policejní stanice, kde proběhlo sepsání protokolů o zadržení našich vězňů v neděli. Vzpomněl jsem si, že strážmistr se onoho rána zeptal, proč nechceme experiment uspořádat ve starém vězení, protože je prázdné a jsou tam k dispozici velké cely. Kdyby mě to napadlo dříve, na tuto nabídku bych kývl. Ale my už jsme instalovali do vybraných prostor nahrávací zařízení, vše bylo domluveno s jidelnou na univerzitě a zařídili jsme i další logistické detaily, které šlo snadněji zvládnout přímo v budově Katedry psychologie. Přemístění vězení bylo nyní přesně to, co jsme potřebovali.

Zatímco já jsem na odchodu, abych zařídil věci spojené s novými prostory, Curt Banks bude mít na starosti druhou schůzku s výborem pro stížnosti vězňů. Craig Haney bude mezitím dohlížet na přípravy spojené s návštěvními hodinami a Dave Jaffe pohlídá průběh denních činností dozorců.

Jsem rád, že se mohu setkat se strážmistrem bez dlouhého čekání. Scházíme se ve starém vězení u centra města na ulici Ramona. Vysvětluji mu obtížnou situaci, ve které jsme se ocitli. Chceme se vyhnout fyzickým konfrontacím, jež by mohly připomínat srážky mezi policií a studenty na půdě univerzity minulý rok. Nabádám ho ke spolupráci. Společně si prohlédneme prostory vězení, připadám si jako zájemce o koupi. Je to ideální místo, kam bychom se mohli přemístit na zbývající část experimentu, a navíc dodá celému zážitku ještě větší punc vězeňské reality.

Po návratu na policejní ústředí vyplňuji několik oficiálních formulářů a žádám o to, aby bylo vězení připraveno téhož dne v devět hodin večer (hned po návštěvních hodinách). Také slibuji, že budeme vězení dalších deset dní udržovat v bezvadném pořádku, vězni se na tom budou podílet, a já zaplatím jakékoli škody, které by mohly vzniknout. Na stvrzení naší dohody si pevně potřeseme rukou, stiskem, jenž odlišuje pravé muže od fajnovek. Opakovaně děkuji strážmistrově, že mi ulehčil život. Jaká úleva; bylo to jednodušší, než jsem očekával.

Jsem dobře naladěný, protože štěstí nám přeje, a také jsem hrdý na svoje rychlé uvažování. Dopřávám si šálek espressa a trubičky cannoli a vyhřívám se v paprscích dalšího vlhého letního dne v kavárně s venkovním posezením. Palo Alto nepřestává být rájem. Od neděle se nic nezměnilo.

Krátce po mé oslavné schůzce s týmem na téma přesunu přichází skličující telefonát z policejního oddělení: V žádném případě to nepůjde! Starosta města má strach, že skončí u soudu, když se někdo zraní v budově, jež je majetkem města. Další problémy se týkají neoprávněného věznění osob. Prosím policejního strážmistra, abych mohl osobně vysvětlit starostovi, že jeho obavy jsou neodůvodněné. Odvolávám se na spolupráci našich organizací a připomínám mu svoje dobré vztahy s policejním šéfem Zurcherem. Žádám ho o pochopení, protože je mnohem pravděpodobnější, že se někdo zraní při útoku na naše vězení vybavené mizivou ochranou. „Prosím vás, nešlo by to nějak vyřešit?“ „Mrzí mě to, ale musím říci ne. Je to směla, že vás musím zklamat, ale tohle je čistě otázka vztahů s městem.“ Můj dobrý nápad s vhodným přesunem vězení nevyšel, a tak ztrácím celkový směr svého dalšího počínání.

Co si musí ten policista myslet o profesoru psychologie, který se považuje za ředitele věznice a má šílený strach z útoku na „svoje vězení“? „Je to blázen“ - možná? „Trochu přehání“ - pravděpodobně. „Psychicky labilní psycholog“ - to zcela jistě.

Víte co? Řekl jsem si, komu na tom záleží, co si myslí? Je potřeba se hnout z místa, čas nás tlačí. Tento plán můžeme zahodit, pustíme se do dalšího: Zprv je potřeba najít mezi vězni informátora, abychom měli lepší informace o případné vzpouře. Zmařit plány útočníků lze tak, že budeme předstírat ukončení experimentu v okamžiku útoku. Rozmontujeme vybavení cel a bude to vypadat, že všichni odešli domů. Já mohu říci útočníkům, že jsme se rozhodli experiment ukončit, takže konec hrdinství, rozejděte se domů.

Až odejdou, budeme mít více času na posílení ochrany vězení a vytvoření lepších podmínek. V horním patře budovy fakulty jsme našli velký sklad, kam můžeme vězně přesunout po návštěvních hodinách - pokud nedojde k útoku během návštěv. Později v noci je pak vrátíme zpátky a opravíme vězení, aby bylo vůči útoku odolnější. Náš dilenský technik už vymýšlí způsoby, jak zpevnit vstupní dveře, umístit venku bezpečnostní kameru a posílit ochranu vězení dalšími opatřeními. To zní jako rozumný náhradní plán, ne?

Je zřejmé, že jsem byl iracionálně posedlý představou útoku na „moje vězení“.

Infiltrace informátora

Potřebujeme přesnější informace o hrozícím útoku, takže moje rozhodnutí zní najít informátora, který by mohl být údajnou náhradou za propuštěného vězně. David G. je můj student. Má analytické myšlení, jež se nám bude hodit. K získání důvěry dalších vězňů mu jistě pomohou i jeho huňaté vousy a neupravený vzhled. Pomáhal v počátečních fázích studie s pořizováním videozáznamů, protože Curt měl jiné úkoly, a proto má představu o místě a ději. David se svou účastí na pár dnů souhlasí. Bude pro nás sbírat informace, které by nám mohly něco napovědět. Pod nějakou záminkou ho pak odvoláme do kanceláře jednoho z členů týmu, aby měl čas všechno vyzradit.

Dave rychle objevil podstatu nového přístupu dozorců. Jeden z nich ji i jasně dal na vědomí: „Dobří vězni nemají žádné starosti, provokatéři nemají klid.“ Většina vězňů si začíná uvědomovat, že nemá smysl hrát roli vzdorujícího trestance, který stále odporuje dozorcům. Začínají přijímat svůj osud a vyrovnávat se s tím, co se jim děje, protože „představa dvoutýdenní buzerace týkající se spaní, jídla, postelí i příkrývek je prostě moc“. Dave ale také zaregistroval nový posun v náladě. „Paranoidní pocity tu začínají převládat,“ řekl později o fámách týkajících se útoku.⁵

Nikdo se nepozastavil nad zařazením Davida do studie. I tak měl ale pocit, že dozorcí tuší, že se liší od ostatních - nejsou si ale úplně jisti, jaký je jeho úkol. Neví, o koho se jedná, a tak se k němu jednoduše chovají jako k ostatním - špatně. Davida záhy trápí běžná praxe návštěvy toalet:

„Musím se vykadit za pět minut, močit s hlavou schovanou v pytli, zatímco mi někdo vysvětluje, kde je mušle. Tohle nezvládám, vůbec mi to do mušle nejde, musím se zavřít u mísy, abych věděl, že na mě u toho někdo neskočil!“⁶

Správětel se s Richem-1037, spoluvězněm z cely 2. Rychle si padli do noty. Až příliš rychle. Během několika hodin se náš důvěryhodný informátor David G. mění. Obléká si uniformu po Dougovi-8612. Pak popisuje „pocit viny, že se sem nechal poslat, aby donášel na tyhle skvělé kluky, a ulevilo se mu, když v podstatě neměl co oznámit.“⁷ Ale opravdu nebylo co oznámit?

1037 říká Davidovi, že vězni odsud nemohou odejít. Dále mu radí, aby se nechoval tak vzpurné jako během prvních nástupů. To není v tuto chvíli nejlepší strategie. Způsob, jak odtud uniknout, svěřuje se 1037, spočívá v tom, že se „vězni uvolí spolupracovat s dozorcí a pak využijí jejich slabiny“.

David nám později sdělil, že 8612 vlastně neplánoval vůbec žádný útek! My už jsme ovšem zbytečně investovali mnoho času a energie do příprav na potlačení útoku. „Jasně, pár kluků tady tak nějak snilo, že přijdou jejich kamarádi na návštěvní hodiny a že s nimi prásknou do bot,“ řekl David, „nebo že proklouznou ven během eskorty na toaletu, ale bylo jasné, že jsou to všechno jen sny“ - paprsek naděje, ke kterému se upínali.⁸

Postupně jsme si uvědomili, že David porušil naši ústní dohodu, že bude v této krizové situaci hrát úlohu informátora. Proto nás nepřekvapilo, když někdo později toho dne ukradl klíčky k policejním poutům a David prohlásil, že neví, kde jsou. Lhal nám, jak jsme se dozvěděli z jeho deníku na konci experimentu: „Brzy jsem věděl, kde je klíč k poutům, ale neřekl jsem to, alespoň ne do chvíle, kdy na tom záleželo. Řekl bych to, ale nechtěl jsem zradit ty kluky přímo před jejich očima.“

Tato neuvěřitelně rychlá a fascinující proměna Davidovy mentality pod vlivem vězení je ještě patrnější z některých dalších zápisků. Cítil, že během dvou dnů strávených ve vězení byl jako ostatní „až na to, že věděl, kdy se dostane ven. I tato věc ale byla méně a méně jistá, protože závisela na lidech zvenčí. Byla to pro mě šílená situace“. A tak po prvním dnu stráveném v okresním vězení na Stanfordu nám náš informátor David prozradil, „že když usínal, cítil se špinavě, provinile a ustrašeně“.

Stížnosti vycházejí na povrch

Výbor sestávající z oněch tří vězňů, s nimiž jsem se už setkal, přišel vyzbrojen dlouhým seznamem stížností, jež byly předány Curtu Banksovi. Odehrálo se to ve chvíli, kdy jsem jednal s policií ve městě. Tentýž tým, složený z 4325 a 1037 a opět vedený 5704, byl zvolen hlasy všech vězňů. Curt zdvořile naslouchal všem jejich stížnostem. Například: nevhodné hygienické podmínky dané omezeným používáním záchodů, chybějící čistá voda na umytí rukou před jídlem, chybějící sprchy, strach z přenosných onemocnění, příliš pevná pouta a řetězy na nohou, způsobující podlitiny a odřeniny. Vězni také žádali o nedělní bohoslužbu. Navíc se objevily požadavky na pravidelné přesouvání řetězů z jedné nohy na druhou, příležitost ke cvičení, čas na odpočinek, čištění uniforem, umožnění komunikace mezi vězni na různých celách, vyšší plat za přesčas v neděli a všeobecně možnost dělat něco smysluplnějšího než se jen povalovat.

Curt si vše jako obvykle nezúčastněně a bez emocí vyslechl. William Curtis Banks, Afroameričan se světlou kůží, blížící se třicítce, otec dvou dětí, student druhého ročníku postgraduálního studia, jenž byl hrdý na to, že se dostal na jednu z nejlepších psychologických kateder na světě, byl nejpracovitější a nejambicióznější student, se kterým jsem kdy pracoval. Neměl žádný sklon k lehkovážnosti, výstrelkům, slabosti, výmluvám nebo srandičkám. Curt si své emoce nechával pro sebe, skryté za stoickým výrazem

v obličejí.

Jim-4352, což byl také rezervovaný muž, zřejmě pochopil Curtův odstup jako výraz nelibosti. Rychle ke své řeči dodal, že se nejednalo přímo o „stížnosti“, ale spíše „jenom návrhy“. Curt všem za jejich návrhy slušně poděkoval a slíbil, že je předloží svým nadřízeným k posouzení. Zajímalo by mě, jestli si vězni všimli, že si Curt nic nezapsal a že mu zapoměli dát svůj seznam napsaný tužkou. Pro náš vězeňský systém bylo důležité zachovat zdání demokracie, ačkoliv ve skutečnosti byl autoritářský.

Námítky ze strany běžných občanů způsobují změny v systému. Pokud se s nimi správně naloží, takové změny dokážou předcházet projevům otevřené neposlušnosti a rebelie. V případě, že ale námítky systém přijme za své, neposlušnost je potlačena a rebelie se odkládá na neurčito. Členům výboru se ve skutečnosti nedostalo žádných záruk o řešení jejich stížností, a tak pravděpodobnost, že dosáhnou nějakých změn, byla jen velmi malá. Členové výboru pro stížnosti vězňů v okresním vězení na Stanfordu neuspěli ve svém hlavním úkolu, totiž prolomit pancíř systému. Odcházel jsem ovšem s dobrým pocitem, že otevřeně projevil svou nespokojenost a našel člověka s určitou mocí, i když nevelkou, který jim naslouchal.

Vězni navazují kontakt s vnějším světem

Vězni svými prvními dopisy pozvali eventuální návštěvníky, z nichž někteří mají přijít dnes večer, tedy třetí den experimentu. Dopisy s pořadovým číslem dvě jsou určeny návštěvníkům, kteří by mohli dorazit příští návštěvní večer, nebo přátelům či rodinným příslušníkům, kteří žijí moc daleko, než aby mohli do vězení přijet. Vězni první dopisy napsali na oficiální hlavičkový papír vězení, pak je vybírali dozorcí, a jak je to uvedeno v pravidlech, dopisy byly z bezpečnostních důvodů prohlédnuty. Následující úryvky z dopisů nám poskytnou určitou představu o pocitech vězňů a přinejmenším v jednom případě nás také velmi překvapily.

Pohledný vězeň Hubbie-7258, typický Američan, napsal své přítelkyni, že „by mohla přinést nějaké pohlednice nebo plakáty, aby tu nebyla taková nuda a nemusel sedět na posteli a zírat na holou zeď“.

Drsný chlapík se zapatovským knirkem Rich-1037 se jednomu kamarádovi svěřil se svým hněvem: „Už to není jak normální práce, je to na hovno, protože se odtud nedá zmizet.“

Stew-819, jehož stížností stále přibývalo, poslal svému příteli zprávu s nejasným vyzněním: „Jídlo je tu dobré a je ho hodně, podobně jako třetí den druhé Ebenezerovy cesty do Thajska. Nic zajímavého se tu ale neděje, v podstatě spím, pokřikuju svoje číslo a snažím se vydržet tu buzeraci. Už se těším, až odsud vypadnu.“

Maličký Američan asijského původu, Glenn-3401, si nenechal pro sebe své opovržení: „Mám se tu mizerně. Jestli můžete, hodte na Jordánovu kolej bombu v rámci taktiky odpoutání pozornosti. Moji kolegové i já jsme už pořádně frustrováni. Máme v úmyslu co nejrychleji utéct, ale předtím jsem si ještě slíbil, že pár lidem rozbiju lebku.“ Pak přidává podivný dovětek: „Ne, že těm troubům prozradíte, že jste skuteční...“ Skuteční?

Překvapení přichází v dopisu nikotinového náruživce, nového vůdce vězňů, Paula-5704. Tento samozvaný revolucionář se zachoval při psaní dopisu jako hlupák. Svěřil se totiž své přítelkyni - v otevřeném dopise —, že jakmile se dostane ven, chce napsat článek o svých zkušenostech pro místní radikální noviny. Zjistil, že můj výzkum je finančně podpořen Úřadem pro námořní výzkum, který je součástí ministerstva obrany.⁹ Na základě toho vytvořil konspirační teorii, že zjišťujeme, jak neúčinněji umlčet stávkující proti válce ve Vietnamu z řad studentů! Je zřejmé, že to není žádný zkušený revolucionář, jinak by nepopisoval svoje podvrátěné plány v dopise, který bude s velkou pravděpodobností kontrolován.

Paul-5704 nemohl ani tušit, že já sám jsem býval radikál, profesor-aktivista proti válce ve Vietnamu již od roku 1966. Tehdy jsem zorganizoval první celonárodní protest na univerzitách ve formě semináře, který probíhal na Newyorské univerzitě celou noc. Připravil jsem protestní opuštění auly univerzity během promoce jako výraz odporu proti udělení čestného titulu ministru obrany Robertu McNamarovi a před rokem jsem zorganizoval protesty ve formě nenásilného odporu proti probíhající válce, kterých se na Stanfordu zúčastnily tisíce studentů. Patřil jsem do společenství lidí zabývajících se politikou, ale nebyl jsem členem klubu bezmyšlenkových revolucionářů.

Jeho dopis začínal: „Podařilo se mi domluvit se s novinami *The Tribe* a *The Berkeley Barb* [alternativní, radikální noviny distribuované zdarma], aby otiskly můj příběh, až se odsud dostanu.“ Pak se 5704 chlubil svým novým postavením v naší malé komunitě vězňů: „Dnes jsem dal dohromady výbor pro stížnosti vězňů a stal jsem se jeho předsedou. Zítřka založím odborovou organizaci, abychom bojovali za své platy.“ Dál popisuje výhody pobytu ve vězení: „Hodně se učím, jak vypadá taktika revolucionářů ve vězení. Dozorcům se nedaří nás dostat, protože bláznů si nelze podrobit. Většina osazenstva jsou buřiči a myslím, že se tu nikdo z nás nezhroutí, než to skončí. Pár lidí tu začíná být servilních, ale ti na zbytek vězňů nemají žádný vliv.“ Na závěr se podepisuje velkými, tlustými písmeny jako „tvůj vězeň 5704“.

Rozhodl jsem se, že si *tyto* informace ponechám pro sebe, protože dozorcí by se mu mohli mstít, kdyby o tom věděli. Bylo ale deprimující uvědomit si, že můj výzkumný grant je považován za nástroj vládní válečné mašinérie, zvláště když jsem dělal všechno pro to, abych podpořil účinnou opozici studentských aktivistů proti válce. Grant byl původně získán na podporu empirického a konceptuálního výzkumu vlivu anonymity, podmínek deindividualizace a interpersonální agrese. Když se objevila myšlenka vězeňského experimentu, přesvědčil jsem grantovou agenturu, aby zaplatila i tento výzkum, žádné jiné zdroje financí se na tom nepodílejí. Jsem rozzlobený, že Paul a asi i pár jeho kamarádů z Berkeley šíří takové nesmysly.

5704 nám každopádně dnes způsobil mnoho obtíží, ať už za tím byly jeho sporadické změny nálady, nikotinová vášeň nebo touha získat vzrušující materiál pro skandální odhalení v novinách. Přitom ten den toho na nás bylo už i tak moc.

Za pomoci spoluvězňů se 5704 také podařilo ohnout tyče na dveřích cely 1, za což si vysloužil pobyt na samotce. Tam rozkoppl přepážku oddělující dvě části izolace, takže nedostal oběd a ještě mu byl prodloužen čas v izolaci. Jeho nespokojenost pokračovala během večere a zjevně ho také rozrušilo, že ho nepřišel nikdo navštívit. Naštěstí jsme si všimli, že po schůzce s vrchním dozorcem, která přišla na řadu po večeri, se jeho chování změnilo k lepšímu. Zdá se, že přísné napomenutí od vrchního dozorce

zabralo.

Příprava na návštěvy: pokrytecká maškaráda

Doufal jsem, že Carlo bude mít čas přijet z Oaklandu, aby mi pomohl vymyslet, jak se co nejlépe připravit na nápor rodičů. Ale jako obvykle se mu pokazilo staré auto a právě se opravuje, snad bude schopen zvládnout alespoň svůj zítřejší plánovaný příjezd, aby mohl zaujmout funkci vedoucího výboru pro podmíněčné propuštění vězňů. Po dlouhém telefonickém rozhovoru mám připravený plán akce. Budeme se chovat jako všechna vězení očekávající příchod nevídaných návštěvníků, kteří jsou připraveni najít důkazy šikanování vězňů či pustit se do systému s žádostmi o nápravu. Zaměstnanci věznice zakryjí krvavé skvrny ubrousky, mrtvá těla v podobě rebelantů odklidí ze scény a celé jeviště vyzdobí.

Carlo mi poskytl moudré rady, co lze v krátkém čase změnit, abych rodičům mohl předvést dobře fungující, laskavý systém, jenž poskytuje jejich dětem kvalitní péči v době, kdy je máme na starosti. Z Carloových doporučení ovšem vyplynulo, že musíme přesvědčit bílé rodiče ze střední třídy o důležitosti výsledků studie pro dobro společnosti a podobně jako jejich syny je musíme přinutit, aby se podrobili požadavkům řídicího týmu. Carlo se směje, když říká: „Vy bílí se rádi podrobujete autoritám, takže rodiče vědí, že dělají správně, když budou dělat to co všichni ostatní.“

Zaměříme se na hlavní dění: Vězni umývají podlahy a své cely, nápis samotka je odstraněn a celé vězení se vystříká dezinfekčním přípravkem s vůní eukalyptil, abychom přerazili zápach moči. Vězni jsou oholení, omytí houbou a tak upravení, jak to jen jde. Pokrývky hlavy, punčochy a ručníky, jsou pečlivě uschovány. Nakonec vrchní dozorce všechny varuje, že při jakýchkoli stížnostech budou návštěvy předčasně ukončeny. Dozorci z denní směny jsou požádáni, aby zůstali ve vězení přesčas do deváté hodiny večer, takže mohou pomoci s návštěvami a asistovat při případné vzpouře. Navíc ještě povolávám celou skupinu záložních dozorců.

Pak vězně nakrmíme tím nejlepším teplým jídlem. Byl to nákyp se zeleninou a kuřecím masem. Mohli si dát i nášup a navrch dostali dezert, aby si i gurmáni přišli na své. Při jídle se vězeňským dvorem nesla příjemná hudba. Dozorci z denní směny servirovali jídlo, členové noční směny jen sledovali. Bez obvyklého smíchu a hihňání je nálada zvláště civilní a poněkud obyčejná.

Hellmann sedí v čele stolu, opírá se, ale stále ještě dává na odiv svůj velký pendrek a významně jím otáčí ve vzduchu: „Takto ses ještě neměl 2093, že?“

2093 odpovídá: „Ne, pane dozorce.“

„Matka ti nikdy nedávala nášupy, co?“

„Ne, nedávala, pane dozorce,“ odpovídá poslušně Serža.

„Vidíš, jak se tu máte dobře, 2093?“

„Ano, pane dozorce.“ Hellmann bere Seržovi z talíře trochu jídla a pak s jízlivým úsměvem odchází. Od toho okamžiku se ti dva moc nemusí.

Mezitím dokončujeme úpravy na chodbě před vstupními dveřmi do vězení. Máme opodstatněné obavy z potíží, které mohou návštěvníci způsobit. Naproti stěně, kde se nacházejí dveře do kanceláří dozorců, vrchního dozorce a ředitele věznice, je umístěno dvanáct skládacích židlí určených pro hosty čekající na vstup do vězení. Jak budou v dobré náladě a plní očekávání, že zažijí něco nového a zajímavého, sestupovat do suterénu, jejich chování bude úmyslně a systematicky podrobena kontrole na základě předem naplánovaných situací. Musí si uvědomit, že jsou našimi hosty, kterým se dostalo privilegia navštívit své syny, bratry, přátele a milé.

Susie Phillipsová, naše atraktivní recepční, návštěvníky vřele vítá. Její místo je za velkým stolem, na jehož jedné straně je umístěno deset voňavých červených růží. Je to další z mých studentek na jednooborové psychologii a stanfordská kráska. Její svůdný vzhled a tělo gymnastky ji předurčují ke členství ve skupině roztleskávaček. Jejím úkolem je zapsat každého návštěvníka, čas jeho příchodu, počet doprovázejících lidí a jméno a číslo vězně, kterého chtějí navštívit. Pak Susie všem popíše, jak *musí* postupovat během návštěvy vězení. Nejprve je čeká krátká schůzka s vrchním dozorcem. Poté mohou vstoupit do vězení, kde jejich příbuzný nebo přítel mezitím dojedl večeři. Při odchodu z vězení se setkají s ředitelem, aby mu mohli popsat své případné obavy nebo se podělit o dojmy. Návštěvníci odsouhlasí podmínky návštěvy vězení a pak sedí a čekají, zatímco jim z místních reproduktorů hraje hudba.

Susie se omlouvá, že musí čekat tak dlouho, ale zdá se, že večeře dnes večer vězňům trvá déle než obvykle, protože si na závěr dopřávají dvojité dezert. To některým návštěvníkům nevoní, protože mají ještě jiné úkoly a začínají být netrpěliví, kdy už uvidí svého vězně a toto neobvyklé vězení.

Po poradě s vrchním dozorcem naše recepční informuje návštěvníky, že vzhledem k příliš dlouhé večeři budou mít vždy jen deset minut na návštěvu vězení a ke každému vězni budou puštěni jen dva návštěvníci. Hosté reptají; jsou nemile překvapeni bezohledností svých dětí a přátel. „Proč tam můžeme jen dva?“ ptají se.

Susie v odpovědi poukazuje na nedostatek prostoru ve vězení a požární předpisy týkající se maximálního počtu osob uvnitř. A jakoby mimochodem dodává: „Copak vám váš syn nebo kamarád neřekl, že je tu limit dvou návštěvníků na vězně, když vás sem zval?“

„Smůla, opravdu nám to neřekl!“

„To mě mrzí, asi na to zapoměli, ale pro příště si to aspoň budete pamatovat.“

Návštěvníci se snaží času při čekání co nejlépe využít a diskutují o této zajímavé studii. Někteří si stěžují na zvůli vedení věznice, ale, což je pozoruhodné, všichni se pravidlům pokorně podřizují, jak se to sluší u dobře vychovaných hostů. Celé představení jsme připravili tak, aby věřili, že se chystají navštívit běžné, hezky zařízené vězení a nedopřáli sluchu stížnostem, které zřejmě přijdou od jejich nezodpovědných, sobeckých dětí nebo kamarádů. Naši hosté se tak stanou bezděčně dalšími účastníky dramatu, jež probíhá pod naší taktovkou.

Návštěvy intimní i neosobní

Jako první vstupují na vězeňský dvůr rodiče vězně 819, zvědavě se rozhlíží a pak si všimnou, že jejich syn sedí na konci dlouhého stolu uprostřed chodby.

Otec se ptá dozorce: „Můžu mu podat ruku?“

„Samozřejmě, proč ne?“ odpovídá dozorce, překvapen touto žádostí.

Pak si se synem podá ruku i matka! Podávání rukou? Žádné automatické objímání mezi rodiči a dětmi?

(Toto rozpačité chování s omezením tělesného kontaktu je typické pro návštěvy ve vězeních s nejvyšší ostrahou, ale my jsme nikdy nic takového po našich návštěvnících nepožadovali. Pomocí manipulace s očekáváními hostů před jejich návštěvou se nám podařilo je zcela zmást a nyní si nejsou jisti, jaké chování je na tomto podivném místě vhodné. Když má člověk pochybnosti, snaží se chovat nenápadně.)

Burdan dohlíží na vězně a jeho rodiče. Hellmann přichází a odchází, jak se mu zlíbí, a tak narušuje intimitu setkání mezi vězněm 819 a jeho blízkými. Tyčí se nad 819, zatímco malá rodinná trojice se snaží ho ignorovat a pokračovat v normálním rozhovoru. 819 ovšem ví, že nemá šanci říci o vězení něco negativního, nebo to později schytá. Rodiče 819 zkracují čas své návštěvy na pět minut, aby zbylo ještě pár chvil pro jeho bratra a sestru. Opět si podají ruce, když se loučí.

„Jasně, je to tu celkem dobrý,“ říká Stew-819 svým sourozencům.

Sourozenci a přátelé vězňů se chovají velmi odlišně od většinou prkenných, horlivých rodičů. Jsou více uvolnění, pobavení a nevypadají příškrčeně, neboť si tolik jako rodiče neuvědomují omezení vyplývající z této situace. Dozorci ovšem obcházejí kolem všech.

819 pokračuje: „S dozorci se dá pohodově bavit.“⁴⁴ Popisuje „samotku pro potrestané“, a když ukáže směrem k ní, dozorce Burdan jej přerušuje: „Žádné debaty o izolaci, 819.“

Sestra 819 se ptá na číslo na jeho blůze a chce vědět, co tu celý den dělají. Vězeň odpovídá na její dotazy a taky mluví o tom, jak se cítil při policejním zatčení. Jakmile začne hovořit o problémech, které zažívá s noční směnou dozorců, Burdan ho opět okamžitě zastaví.

819: „Budí nás brzy ráno... někteří dozorci jsou opravdu dobří, jsou to páni dozorci. Není tu žádná fyzická šikana, jasně mají pendreky, ale...“

Bratr 819 se ptá, co by dělal, kdyby mohl odejít. On jako dobrý vězeň odpovídá: „Nemůžu odejít, jsem teď na tomto příjemném místě.“

Burdan návštěvu ukončuje přesně po pěti minutách. Ceros celou dobu sedí u stolu, Varnish stojí hned vedle. Je tu více dozorců jak hostů! Ve chvíli, kdy mu jeho návštěvníci s úsměvem mávají na rozloučenou, se 819 zasmušil.

Dovnitř vstupují matka a otec vězně Riche-1037. Burdan si okamžitě sedá na stůl a zamračeně je pozoruje. (Poprvé si všímám, že Burdan vypadá jako Che Guevara s hrozivým pohledem.)

1037: „Včera byl trochu divnej den. Dnes jsme tu umývali stěny a čistili cely... ztratili jsme pojem o čase. Nebyli jsme venku a celou dobu jsme neviděli slunce.“ Otec 1037 se ho ptá, jestli budou vevnitř celé dva týdny. Syn si není jist, ale nepřekvapilo by ho to. Návštěva zatím probíhá dobře, všichni živě diskutují, jen matku znepokojuje, jak její syn vypadá. John Landry se nedbale nahýbá k Burda- noví, aby s ním prohodil nějaké slovo. Oba stojí tak, že slyší rozhovor návštěvníků. 1037 se nezmiňuje o tom, že mu dozorci vzali postel a musí spát na podlaze.

„Díky za to, že jste přišli,“ říká procítěně 1037. „Jsem rád, že jsem se na to dal... uvidíme se brzy, určitě pozitivně.“ Matka se ještě vrací, když ji 1037 žádá, aby někomu zavolala.

„Teď už buď hodný a dodržuj pravidla,“ nabádá syna.

Otec matku něžně vede ke dveřím, protože si uvědomuje, že možná svou návštěvu přetáhli, a tak by se nemuselo dostat na ostatní.

Dozorci sebou všichni trhnou, když pokradmu zpozorují, že se na vězeňském dvoře objevila atraktivní přítelkyně Hubbieho-7258. V ruce nese krabici s čajovými koláčky, které prozíravě nabídne i dozorcům. Ti si na nich pochutnávají a pro své vězně mají v ten okamžik jen slova uznání. 7258 dostává povolení, aby si také vzal koláček, a pouští se do vzrušeného rozhovoru se svou přítelkyní. Oba se usilovně snaží nevnímat si dozorce, kteří jim dýchají na krk. Burdan celou dobu obchází kolem a u toho pendrekem bouchá staccato do stolu.

Z reproduktorů právě hraje hit skupiny Rolling Stones „Time is on My Side“ (Čas mi hraje do karet). Ironie celé situace však hostům, kteří přicházejí na příliš krátké návštěvy, uniká.

Matky vědí všechno nejlépe, ale otcové a já je přesvědčíme

Děkuji všem hostům za to, že si našli čas ve svém nabitém programu k této návštěvě. Podobně jako vrchní dozorce se snažím být co nejvíce vstřícný a milý. Dodávám, že snad mají pochopení pro naši práci, jejímž cílem je prozkoumat vězeňský život jak nejrealněji je to možné v rámci omezení daných experimentem. Odpovídám na jejich otázky týkající se dalších návštěv, posílání balíků s dárky a jejich osobní připomínky řeším slibem, že se speciálně o jejich syna postarám. Všechno šlape jako hodinky, ještě zvládnout pár návštěvníků a budu se moci plně zaměřit na nebezpečí, kterému je naše trestnice možná vystavena. Protože už jsem ale myšlenkami u další fáze, zaskočí mě matka vězně 1037. Nejsem připraven na tak intenzivní rozrušení.

Jakmile vstoupí se svým mužem do mé kanceláře, prohlásí tresoucím se hlasem: „Nechci vám dělat potíže, pane řediteli, ale mám obavy o svého syna. Ještě nikdy jsem ho neviděla tak vyčerpaného.“

Červené výstražné světlo! Může nám dělat potíže! A má pravdu, 1037 vypadá strašně, není jen fyzicky na dně, ale trpí také

depresivní náladou. Patří k nejvíce zuboženým vězňům.

„Co má podle vás *váš syn za problémy?*“

Tato reakce je okamžitá, automatická a stejná jako u každého řídicího pracovníka, který musí reagovat na stížnost ohledně systému práce v jeho instituci. Podobně jako všichni ostatní pachatelé institucionální šikany připisují problém na vrub dispozicím jejího syna - něco je špatně v něm.

Ona nepoužívá žádnou podobnou taktiku odvrácení pozornosti. Říká, že vypadá ztrhané, v noci nespí a...

„Trpí nějakou poruchou spánku?“

„Ne, tvrdil, že je dozorcí budí na nějaké, přepočítávám.“

„Ano, samozřejmě, přepočítávání. Když nastupuje nová směna dozorců do práce, musí se ujistit, že jsou všichni tu anebo je známo místo, kde se nacházejí. Proto všichni nastupují a musí říci svoje číslo.“

„Ale uprostřed noci?“

„Naši dozorcí pracují na osmihodinové směny, a protože jedna směna začíná ve dvě hodiny v noci, musí probudit vězně, aby věděli, že všichni jsou přítomni, že nikdo neuprchl. To je rozumné, nezdá se vám?“

„Ano, ale nejsem přesvědčena, že...“

Stále je připravena působit potíže, takže se pustím do další, ještě účinnější strategie a zatáhnou do rozhovoru otce, který zatím mlčel. Podívám se mu přímo do očí a zacílím na jeho mužskou hrdost.

„Pane, jaký je váš názor? Myslíte si, že to váš *syn* vydrží?“

„Samozřejmě, určitě to zvládne, je opravdu vůdčí *typ*, kapitán... a...“ Poslouchám jeho slova jen na půl ucha, ale výmluvný je pro mne tón jeho hlasu a gesta doprovázející řeč. Stane se mým spojencem. „Vidím to úplně stejně. Váš syn je přesně ten typ, který takovou situaci zvládne.“ Pak se obracím zpátky na matku a dodávám, abych ji uklidnil: „Mohu vás ujistit, že na něho budu dávat pozor. Moc děkuji, že jste přišli, doufám, že se brzy uvidíme.“

Otec mi pevně potřese rukou v mužském spojení. Mrknu na něho jako šéf, jenž ho plně chápe. Beze slov se ujistíme, že „strpíme trochu přehnanou reakci dámy“. Jsme pěkní hajzlové a chováme se tak úplně bezděčně!

Jako dodatek k této úlisné epizodě jsem dostal křehký dopis od paní Y., jež napsala ještě toho večera. Její pozorování a intuice ohledně podmínek v našem vězení a rozpoložení jejího syna byly zcela přesné.

Navštívili jsme s manželem vaše „okresní vězení na Stanfordu“. Působilo na mne jako skutečné vězení. Nečekala jsem, že to bude tak náročné, a určitě to nečekal ani můj syn, když se hlásil jako dobrovolník. Vidět ho bylo pro mě velmi skličující. Měl tak ztrhaný obličej a stěžoval si hlavně na to, že už dlouho nezahlédl slunce. Ptala jsem se ho, jestli lituje, že se přihlásil. Odpověděl mi, že zpočátku toho litoval. Pak se ale jeho nálada několikrát změnila a teď je s tím smířenější. Peníze, které za to dostane, budou velmi tvrdě vydělané, tím jsem si jista.

Matka 1037

P. S.: Doufáme, že váš projekt bude velmi úspěšný.

I když teď předběhnu další děj, musím dodat, že její syn Rich-1037, jeden z původní skupiny velkých rebelů, musel být po několika dnech z našeho vězení propuštěn, protože trpěl akutní stresovou reakcí, která jej zcela přemohla. Jeho matka vycítila změnu, jež na něj přicházela.

Předstírané zastavení projektu, abychom zmátli rebelanty

Jakmile opustil vězení poslední návštěvník, všichni jsme si společně vydechli. Obavy z toho, že výtržníci zkaží náš rodičovský večírek a zaútočí ve chvíli, kdy jsme byli nejvíce zranitelní, se nepotvrdily. Ale hrozba trvá! Teď nastal čas, abychom se pustili do opatření proti případným povstalcům. Plán spočíval v tom, že někteří dozorcí sundají vězeňské rekvizity, abychom vytvořili dojem nefunkční instituce. Další dozorcí měli řetězem svázat nohy vězňům dohromady, na hlavy jim dát pytle a odvézt je výtahem ze suterénu do málo používaného velkého skladu v pátém patře. Tam budeme před invazí chráněni. Když spiklenci vniknou dovnitř, aby vězení osvobodili, najdou tam pouze mne a já jim vysvětlím, že experiment již skončil. Zastavili jsme ho předčasně a všechny poslali domů, takže rebelanti nemají koho osvobozovat. Až si spiklenci prohlédnou prostory a zmizí, můžeme přivést vězně zpátky dolů a věnovat se zlepšení ochrany naší káznice. Také jsme zvažovali možnosti, jak opět chytit 8612 a posadit ho za katr, pokud bude mezi buřiči. To by totiž znamenalo, že byl propuštěn na základě lživé záminky.

Představte si následující scénu. Sedím sám v prázdné chodbě, která byla vězeňským dvorem. Zbytky okresního vězení na Stanfordu se povalují kolem, všude panuje nepořádek. Dveře cel jsou vyvráceny z pantů, nápisy sundány, přední dveře dokořán. Jsem maximálně koncentrovaný na začátek našeho geniálního konspirativního plánu á la Machiavelli. Namísto rebelů se ale objevuje jeden kolega z Katedry psychologie - starý přítel, velmi seriózní vědec a můj spolubydlicí z koleji na postgraduálním studiu. Gordon se ptá, co se tu děje. Spolu s manželkou spatřili skupinu vězňů v pátém patře a přišlo jim jich líto. Skočili do obchodu u školy a koupili jim krabici koblih, protože všichni vypadali opravdu zuboženě.

Popisují mi co nejjednodušeji a nejrychleji koncept našeho výzkumu a po celou dobu jsem připraven na náhlý vpád nájezdníků. Tento vědecký vetřelec mi pak položí jednoduchou otázku: „Prosím tě, a co je ve vaší studii nezávislá proměnná?“ Měl bych mu odpovědět, že to je rozdělení předem otestovaných účastníků do skupin (dozorců a vězňů). Což jsme samozřejmě provedli náhodným způsobem. Místo odpovědi se ale naštvu.

Mám tu na starosti neodvratnou vězeňskou bouři. Bezpečnost mých lidí a stabilita mého vězení jsou v ohrožení. A já se tu mám přit s tímto útlocitným, liberálním akademikem, změkčilým profesorem, jehož jediným zájmem je tak směšná záležitost jako nezávislá proměnná! Pomyslel jsem si: Další věc, na kterou se zeptá, je, jestli jsem pro vězně připravil resocializační program! Ten

hlupák. Pohotově se ho zbavuji a opět čekám, kdy přijde útok na moje vězení. Čekám a čekám.

Nakonec mi dochází, že je to celé fáma. Vůbec to nemá žádné opodstatnění. Strávili jsme spoustu času a vydali mnoho energie při plánování, jak odrazit útok, který se má údajně odehrát. Jako blázen jsem šel na policii prosit o pomoc. Vyčistili jsme špinavý sklad v horním patře, rozebrali naše vězení, vystěhovali vězně nahoru. Co je ale důležitější, zbytečně jsme promrhali čas. A největší hřích, kterého jsme se jako vědci dopustili, je, že jsme ztratili celý den systematického sběru dat. To všechno přitom padá na vrub muži, který se profesionálně zajímá, jak dochází k předávání a zkreslení nepotvrzených zpráv, a sám předvádí studentům ukázky tohoto fenoménu. My smrtelníci se dokážeme zachovat hloupě, zvláště když chladnou hlavu ovládnou emoce.

Obnovili jsme rekvizity našeho vězení a pak jsme přesunuli vězně zpátky dolů z horkého, dusného prostoru, kde byli „skladováni“ tři bezútešné hodiny. Jaké ponížení to pro mne bylo! Po zbytek večera jsem se nemohl Craigovi, Curto- vi a Davovi ani podívat do očí. Mlčky jsme se dohodli, že si to necháme pro sebe a nevyhlásíme to veřejně za „pošetilost dr. Zimbarda“.

Byli jsme za blázny, kdo za to zaplatí?

Všichni jsme samozřejmě byli patřičně frustrovaní. Také jsme zažili napětí vyvolané kognitivní disonancí. Ochotně jsme zcela uvěřili lži a odhodlali jsme se ke zbytečné aktivitě bez náležitého odůvodnění.¹⁰ Právě jsme si sami na sobě vyzkoušeli také „syndrom skupinového myšlení“. Jakmile já, vedoucí skupiny, uvěřím, že tato fáma není jen fáma, všichni ostatní to považují za hotovou věc. Nikdo se nestal ďáblovým advokátem, tedy člověkem, jehož potřebuje každá skupina, aby nedospěla k hloupým, nebo dokonce katastrofálním rozhodnutím. Připomínalo to „neblahé“ rozhodnutí prezidenta Johna Kennedyho provést invazi na Kubu, jež pak skončila fiaskem v Zátocě sviní.¹¹

Také mi mělo dojít, že ztrácíme vědecký odstup od experimentu, jenž je nezbytný k provedení jakéhokoli výzkumu, který má být objektivní. Byl jsem na dobré cestě, abych se stal opravdovým ředitelem vězení, místo abych byl vedoucím výzkumu. Mělo mi být jasné, kam to všechno spěje, už ve chvíli, kdy jsem měl setkání s paní Y. a jejím manželem, o vzteklém rozhovoru s policejním strážmistrem ani nemluvě. Avšak i psychologové jsou jenom lidé a na osobní úrovni na ně působí stejné dynamické procesy, které jako profesionálové zkoumají.

Náš všeobecný pocit frustrace a zahanbení se tiše rozšířil po vězeňském dvoře. Při pohledu zpět je mi jasné, že jsme měli prostě přiznat svou chybu a pokračovat dál, ale to je pro každého člověka to nejtěžší. Už jen říct: „Udělal jsem chybu. Promiňte.“ Místo toho jsme podvědomě hledali obětího beránka, abychom se zbavili vlastní viny. A nemuseli jsme hledat daleko. Všude kolem nás byli vězni, kteří za naše selhání a zahanbení zaplatí.

Středa se vymyká kontrole

BRITISH
LIBRARY

Čtvrtý den experimentu se těším na méně zběsilý den, než nakonec bylo úterý, plné nekončících potíží. Náš denní program se zdá dostatečně vyplněný zajímavými událostmi, takže bychom mohli udržet na uzdě množství výbušných okamžiků, kvůli kterým včera naše vězení praskalo ve švech. Kněz, jenž pracoval jako vězeňský duchovní, se chystá na ranní návštěvu, aby mi poskytl srovnání s reálným životem ve vězení. Jeho zkušenosti s vězni budou sloužit jako měřítko, se kterým se můžeme srovnat. Bere to jako protislužbu za to, že jsem mu dříve poskytl nějaké zdroje informací pro práci o vězeních, kterou psal v rámci letního kurzu na univerzitě. Ačkoli jsme s jeho návštěvou počítali již před začátkem studie, čeká ho hned dvoji úkol, protože může částečně uspokojit žádost výboru pro stížnosti vězňů o bohoslužbu. Poté bude následovat první jednání výboru pro podmíněčné propuštění vězňů s těmi, kteří chtějí o zkrácení trestu požádat. Výbor povede náš konzultant Carlo Prescott. Bude zajímavé sledovat, jak si poradí s úplně obrácenou rolí: býval vězněm, který opakovaně žádal o podmíněčné propuštění a jehož žádost byla zamítnuta, a teď je vedoucím výboru pro podmíněčné propuštění.

Příslib další návštěvní noci po večeri by měl potlačit stres u některých vězňů. Také mám v plánu přijmout náhradního vězně, jenž si obleče uniformu s číslem 416. Jeho úkolem bude nahradit volné místo po problémovém Dougovi-8612. Na dnešní program připadá spousta aktivit, ale stále je to ještě v silách ředitele okresního vězení na Stanfordu a jeho týmu, pokud zaberou.

Hádanka kolem kněze

Otec McDermott je vysoký muž, měří zhruba sto devadesát centimetrů. Má stíhlou a vypracovanou postavu, zdá se, že cvičí pravidelně. Ustupující vlasy dávají šanci vyniknout širokému úsměvu, pěkně tvarovanému nosu a zdravě opálené kůži. Stojí rovně, sedí vzpřímeně a má smysl pro humor. McDermott je irský katolický kněz, jemuž táhne na padesát. V minulosti působil jako duchovní ve vězení East Coast.¹ S naškrobeným límcem a pečlivě vyžehleným černým oblekem vypadá McDermott jako filmová verze zoviálního, ale neoblomného faráře. Fascinuje mě, jak snadno vystoupí z role duchovního pastýře a zase do ní vstoupí. Hned vypadá jako vážný vědec, hned je z něj kněz, jenž vše přijímá s účastí, hned zas člověk, který navazuje profesionální vztah, ale vždy se vrací do své hlavní úlohy, a to je „kněz-člověk“.

V kanceláři ředitele vězení procházíme dlouhý seznam bibliografických záznamů, které jsem mu připravil. Je to pomůcka pro zprávu o mezilidském násilí, kterou právě píše. Zjevně ho potěšilo, kolik času mu věnuji a jak dlouhý seznam jsem pro něj sestavil, proto se ptá: „Co pro vás můžu udělat já?“

Odpovídám: „Bylo by výborné, pokud byste v čase, který nám můžete věnovat, mohl promluvit s co nejvíce studenty, účastníky našeho experimentu. Pak mi zkuste říci na základě informací, které od nich získáte, a vašeho pozorování, jak reálně naše vězení odpovídá skutečným podmínkám.“

„Určitě, jsem rád, že se vám mohu nějak odvděčit. Jako srovnání použiji zkušenosti s vězni, kteří jsou umístěni v nápravném zařízení ve Washingtonu. Tam jsem pracoval několik let,“ říká otec McDermott.

„To je skvělé - naše spolupráce mě opravdu těší.“

Teď je čas, abych změnil téma: „Vrchní dozorce požádal vězně, kteří chtějí mluvit s duchovním, aby se zapsali na čekací listinu. Není jich málo a někteří z nich žádají, abychom o víkend uspořádali bohoslužbu. Jenom jeden vězeň, číslo 819, se necítí dobře a chce si raději pospat, takže s vámi promluvit nemůže.“

„Fajn, pojďme na to, určitě to bude zajímavé,“ říká otec McDermott.

Vrchní dozorce připravil dvě židle u stěny mezi celami 2 a 3 pro kněze a vězně, kteří za ním přijdou. Já jsem si ještě přinesl další židli, abych si mohl sednout vedle duchovního. Jaffe jde po mém boku a vypadá velmi vážně, když osobně eskortuje každého vězně z cely na rozhovor s duchovním. Zjevně si vychutnává paradox situace, kdy v našem scénáři hraje skutečný kněz a provádí duchovní práci s našimi falešnými vězni. Opravdu se do toho dokáže ponořit. Mne více znepokojuje možnost, že si vězni budou stěžovat, a jak náš laskavý kněz situaci zvládne, aby je uklidnil. Žádám Jaffeho, aby řekl Curtu Banksovi, že musí dostat videokameru co nejdříve. Bohužel kvalita naší videokamery neumožňuje snímat tak zblízka, jak bych si představoval.

Většina rozhovorů probíhá stejným způsobem.

Kněz se představuje: „Jsem otec McDermott, jaké je tvoje jméno, synu?“

Vězeň odpovídá: „Jsem 5486, pane.“ Nebo: „Jsem 7258, otče.“ Jen několik vězňů se představuje svým jménem, zbytek opravdu uvádí pouze své číslo. Překvapuje mě, že otec se nad tím nepozastavuje. Socializace do role vězně tu zjevně zabírá. „Za co jsi tady?“

Odpověď většinou zní „vloupání“ nebo „ozbrojené přepadení“ či „vloupání a nepovolený vstup do objektu“ nebo „porušení zákona 459“.

Někteří dodávají: „Ale jsem nevinný“ nebo „Byl jsem obviněn z..., ale nic jsem neudělal, pane.“

Kněz pak říká: „Jsem rád, že tě potkávám, mladý muži“ nebo oslovuje vězně křesťním jménem. Ptá se, kde bydlí, na jeho rodinu, na návštěvníky.

„Proč máš na noze řetěz?“ ptá se otec McDermott jednoho vězně.

„Asi proto, abychom se tu nemohli volně pohybovat,“ zní odpověď.

Některým vězňům se duchovní ptá, jak se s nimi zachází, jak se cítí, jestli nemají nějaké stížnosti a jestli jim nemůže nabídnout nějakou pomoc. Potom náš kněz zachází v otázkách na právní aspekty jejich uvěznění mnohem dál, než jsem očekával.

„Mohl by vás někdo dostat ven na kauci?“ ptá se otec jednoho vězně. Nebo vězeň 4325 se vážně zeptá: „Co říkal na váš případ právník?“

Aby se neopakoval, ptá se duchovní jiných: „Řekl jsi rodině, z čeho tě obvinili?“ nebo „Už ses viděl s obhájcem?“

Náhle jsme se všichni ocitli na „půdě jiné reality“. Otec McDermott se hluboce ztotožnil s rolí vězeňského duchovního. Zdá se, že naše modelové vězení vytváří natolik realistický obraz káznice, až se nechal kněz zcela zatáhnout do děje, podobně jako vězni, dozorcí i já.

„Nemáme povoleno telefonovat a zatím jsme vůbec nebyli u soudu, dokonce zatím nepadlo žádné datum zahájení soudu, pane.“

Kněz na to říká: „Někdo se tedy musí vašeho případu ujmout. Samozřejmě se můžete začít hájit i odsud, ale čemu to pomůže, když jen napíšete předsedovi trestního soudu? Odpovědi se dočkáte až za dlouho. Je lepší, když vaše rodina zkontaktuje právníka, protože ve vaší současné situaci nemáte velké možnosti.“ Vězeň Rich-1037 říká, že má v plánu „obhajovat se sám, protože se brzy stane právníkem, až za pár let dokončí právnickou fakultu“.

Kněz se jizlivě usmívá. „Podle mých častých zkušeností právníků, jenž se zapojí do svého vlastního případu, celou věc prožívá příliš emocionálně.“

Říkám 1037, že jeho čas vypršel a musí odejít s vrchním dozorcem, aby ho mohl vystřídat další vězeň.

Kněz je šokován zbytečnou formálností komunikace se Seržou a jeho odmítáním právních rad, neboť „je jenom spravedlivé, že si odsedím daný trest za zločin, který jsem prý spáchal“. „Je tu ještě někdo další jako on, anebo je ten mladík zvláštní případ?“ ptá se McDermott. „Je to náš podivín, otče.“ Není jednoduché najít si k Seržovi cestu, dokonce i duchovní se k němu chová mírně povýšeně.

Vězeň Paul-5704 mazaně využívá této příležitosti, aby z kněze vymámil cigaretu, i když ví, že má kouření zakázáno. Jakmile si zapálí a potáhne z plných plic, posměšně se na mě zašklebí a ukáže mi „věčko“ na znamení malého vítězství. Vedoucí výboru pro stížnosti vězňů si tento příjemný únik z vězeňské rutiny dokáže vychutnat. Čekám, že si vyžádá ještě cigaretu na později. Pak si ale všimnu dozorce Arnetta, který tuhle provokaci zaznamenal, a vím, že vězeň určitě za tuhle nepovolenou cigaretu a přechytralý, samolibý úsměv ještě draze zaplatí.

Rozhovory s knězem pokračují. Jak poslouchám společenskou konverzaci, stížnosti na špatné zacházení nebo na porušování pravidel, jsem stále více rozrušený a zmatený.

Jen vězeň 5486 odmítá nechat se vtáhnout do této hry a tvářit se, že je v reálném vězení, je skutečným vězněm a potřebuje pomoc od opravdového kněze, aby si znovu vydobyl svobodu. Jediný popisuje situaci jako „experiment“, jenž se začíná vymykat kontrole. Jerry-5486 patří k málo vězňům, kteří dokážou zachovat chladnou hlavu, zároveň je ho ale málo vidět. Uvědomuji si, že se zatím dokázal držet ve stínu, dozorcí ze všech směn mu nevěnovali speciální pozornost a sotva kdy si ho během nástupů všimli, nemluvě o vzpouře či nepokojích. Od teď si ho začnu všimát.

Další vězeň naopak stojí o to, aby mu náš kněz pomohl získat právní pomoc. Je ale šokován, když zjistí, kolik peněz to stojí. „Řekněme, že advokát může chtít zálohu pět set dolarů hned teď. Máš u sebe pět set dolarů? Jestli ne, budou to muset zaplatit rodiče a možná i víc, a to hned.“

Vězeň Hubbie-7258 přijímá knězovu pomoc a dává mu jméno a telefonní číslo na svou matku, aby ji poprosil, jestli může zařadit právní pomoc pro syna. Říká, že jeho bratranec pracuje v kanceláři místního veřejného obhájce a možná by za něj mohl zaplatit kauci. Otec McDermott slíbuj, že jeho žádosti vyhová, a Hubbie se celý rozzáří, jak kdyby právě od Ježíška dostal auto.

Celé představení je stále bizarnější.

Než se po upřímných rozhovorech se sedmi vězni chystá k odchodu, zeptá se jako správný kněz na zpěčujícího se vězně, který by také mohl potřebovat jeho pomoc. Žádám dozorce Arnetta, aby přesvědčil 819 ke krátkému rozhovoru s knězem, možná se mu pak uleví.

Během přestávky, zatímco je vězeň 819 připravován na rozhovor s knězem, se mi otec McDermott svěruje: „Všichni jsou naivní. Nemají ani tušení, co je to vězení a k čemu slouží. Je to typické pro vzdělané lidi. Titíž lidé se jednou mohou pokusit změnit vězeňský systém - jsou to příští vůdcové a dnešní voliči. To oni jednou vytvoří nový systém vzdělání ve společnosti. Zatím ale netuší, co je to vlastně vězení a jak dokáže pobyt v něm člověka postihnout. Vaše práce je ale dobrá, tohle jim dá lekci do života.“

Beru to jako projev důvěry, jeho kázání pro dnešní den, ale to nijak nezmenšuje zmatenost mých pocitů.

Vězeň Stew-819 vypadá bez přehánění hrozně: má temné kruhy pod očima, neučesané vlasy mu trčí z hlavy na všechny strany. Dnes ráno provedl Stew-819 nemilou věc: v záchvatu vzteku poházel věci po cele, roztrhl polštář a vysypal z něj peří. Za trest byl odveden do samoty a jeho spoluvězni museli nepořádek uklidit. Po včerejší večerní návštěvě rodičů byl 819 velmi skleslý. Jeden z jeho spoluvězňů řekl dozorcí, že zatímco jeho rodiče měli pocit, že si s ním výborně popovídali, jeho názor byl úplně odlišný. Měl pocit, že rodiče neposlouchali jeho stížnosti, nezajímali se o jeho stav, který se jim snažil popsat, a místo toho pořád mluvili o jakési zpropadené divadelní hře, kterou právě viděli.

Kněz: „Zajímalo by mě, jestli jste mluvil s rodiči o možnosti, že bývám sehnali právníka.“

819: „Věděli, že jsem ve vězení. Popsal jsem jim, jak to tu vypadá, že máme čísla, musíme dodržovat pravidla, jsme šikanováni.“

Kněz: „Jak se cítíte teď?“

819: „Hrozně mě bolí hlava, potřebuju doktora.“

Zasahuji do hovoru a snažím se objevit zdroj jeho bolesti hlavy. Ptám se, jestli je to typická migréna, nebo to může být z vyčerpání, hladu, tepla, stresu, zácpy nebo problémů se zrakem.

819: „Cítím se nějak na dně. Nervózní.“

Pak se zhroutí a začne plakat. Velké slzy, hluboké, rozrušené vzdechy. Kněz mu klidně podává svůj kapesník, aby si otřel slzy.

„A je to, snad to není tak hrozné. Jak dlouho tu jsi?“

„Teprve tři dny!“

„Neměl bys to tak moc prožívat.“

Snažím se utěšit 819, zařizuji mu možnost odpočinku v místnosti mimo vězeňský prostor, vlastně za přepážkou, kde natáčíme události ve vězení. Říkám mu, že může pohodlně odpočívat a obstaráme mu něco dobrého k snědku. Pak uvidíme, jestli během odpoledne bolest hlavy odezní. Pokud ne, vezmu ho k univerzitnímu lékaři na vyšetření. Na závěr chci, aby mi slíbil, že se nepokusí o útek, protože ho umístím do oblasti s minimálním zabezpečením. Ptám se ho, jestli se opravdu cítí tak špatně, že bychom ho měli hned propustit. Trvá na tom, že chce pokračovat, a slíbuj, že nebude vymýšlet žádné hlouposti.

Kněz k 819: „Možná jen reaguješ na pach tohoto místa. Vzduch je tady nedý- chatelný. Je tu nepříjemný zápach, chce to si na

něj zvyknout. Skutečně to tu páchne, trochu to připomíná nějakou jedovatou látku, ten zápach je asi příliš silný, ale takto to je opravdu cítit ve vězení. [McDermott cítí zápach moči a výkalů, odér, který je teď v našem vězení všudypřítomný. My jsme na něj zvyklí a ani si ho nevšímáme, pokud nás někdo neupozorní.] Musíš si najít způsob, jak to zvládnout. Mnoho vězňů se to nakonec naučí.“

Když procházíme přes vězeňský dvůr, po chodbě směrem k mé kanceláři, kněz mi líčí, že prostředí opravdu navozuje dojem reálného vězení a že se tu setkává se syndromem „prvního pobytu ve vězení“ - takoví lidé trpí zmateností, jsou podrážděni, plní hněvu, mají depresivní náladu a přehnané emoční reakce. Ujišťuje mě, že tyto reakce se asi po týdnu změní, protože přežití vězně nijak nepomáhá, pokud se chová tak slabošsky. Kněz dodává, že na vězně 819 celá situace působí skutečněji, než šije ochoten přiznat. Shodujeme se na nutnosti poskytnout mu poradenskou službu. Připomínám, že i když se 819 chvěly rty, třáslly ruce a oči mu slzely, stále ještě nebyl ochoten přiznat, že pobyt ve vězení nezvládá a potřebuje odejít.

Myslím, že si nedokáže představit, že by z experimentu zbaběle vycouval. Byla by tím ohrožena jeho mužnost, a proto chce po nás - po mně, abych trval na jeho odchodu. Tak by si mohl zachránit reputaci. „Možná máte pravdu, je to zajímavá možnost,“ souhlasí otec McDermott s tím, co právě vyšlo najevo.

Loučím se s ním a při odchodu prohodím, že náš duchovní jistě nebude volat rodičům, že ne? „Samozřejmě že budu. Musím. To je moje povinnost.“

„Jasně, jsem to ale hlupák, je to přece vaše povinnost.“ (Co by mi tak ještě scházelo, jsou rodiče a právníci, kteří se o nás začnou zajímat, protože jeden kněz slíbil něco, co je povinen dodržet jako kněz, i když ví, že není ve skutečném vězení a nejednal s opravdovými vězni, ale co na tom záleží, svět potřebuje být klamán.)

Návštěva kněze jen zdůraznila, jak se u nás začíná zaměňovat realita s iluzí, hraní role se svobodně zvolenou vlastní identitou. Otec je skutečným knězem z reálného světa s osobní zkušeností s prací v opravdových věznicích. I když si je ale vědom, že naše zařízení je pouze modelem, svou předstíranou roli sehraje tak přesvědčivě a naplno, že dokáže proměnit naši hru v realitu. Sedí vzpřímeně, ruce má v určité poloze, přiměřeně gestikuluje, naklání se dopředu, aby poskytl osobní radu, zasvěceně pokyvuje hlavou, poplácává po ramenou, mračí se nad pošetilostí vězňů a mluví takovým tónem a tempem, že mi to silně připomíná dětství a nedělní školu v katolickém kostele svátého Anselma. Lepšího kněze by nezahrál, ani kdyby přišel rovnou z nebe. Zatímco se kněz věnoval svým duchovním záležitostem, vypadalo to, jako bychom hráli v nějakém bizarním filmu a já sledoval herce a obdivoval jeho výkon na pláče. Pokud návštěva kněze měla nějaký účinek, pak to byla ještě hlubší proměna našeho modelového experimentu ve stále skutečnější vězení. Platí to zvláště pro ty vězně, kteří si stále ještě dokázali uvědomovat, že se jedná „přece jen o experiment“. Kněz svým chováním vyslal ještě přesvědčivější vzkaz. Dostává se náš scénář do rukou Franze Kafky či Luigiho Pirandella?

A právě v tu chvíli to na vězeňském dvoře vypuklo. Vězni křičí. Hlasitě pokřikují cosi o vězni 819.

Arnett: „Vězeň 819 provedl něco špatného. Zopakujte to desetkrát a nahlas.“ Vězni: „Vězeň 819 provedl něco špatného.“ (Opakují mnohokrát.)

Arnett: „Co se stane s vězněm 819 za to, že provedl něco špatného? 3401, odpověz.“

3401: „Vězeň 819 bude potrestán.“

Arnett: „Co se stane s vězněm 819, 1037?“

1037: „Přesně nevím, pane dozorce.“

Arnett: „Bude potrestán. Opakujte z tohoto konce, 3401.“

3401 opakuje mantru a 1037 se přidává ještě hlasitěji: „Vězeň 819 bude potrestán, pane dozorce.“

Pak 1037 a každý další vězeň dostává stejnou otázku jeden po druhém a každý odpovídá stejně, jednotlivě i dohromady.

Arnett: „Pojďme si to poslechnout pětkrát, abyste si to zapamatovali. Kvůli špatnostem, které provedl 819, máte v celách nepořádek. Opakujte desetkrát.“ „Kvůli tomu, co provedl 819, máme v cele nepořádek.“

Vězni opakovaně skandují tuto větu, ale 1037, který se chce stát právníkem, se již nepřidává. Dozorce John Landry na něj výhrůžně mává pendrekem, aby se přidal k ostatním. Arnett zastaví kolektivní zpěv a ptá se Landryho, co se děje. Ten ho informuje o tom, že 1037 porušuje kázeň.

Vězeň 1037 se snaží vznést námitku k Arnettovi: „Pane dozorce, mám otázku. Je to tak, že nemáme nikdy lhát?“

Arnett, svým dokonale formálním, nevzrušeným, zcela autentickým způsobem, odpovídá: „Vaše otázky nás teď nezajímají. Úkol byl přidělen, takže opakujeme. Kvůli tomu, co provedl 819, máme v cele nepořádek. Desetkrát.“

Vězni skandují zadanou větu, ale zapomenou se a udělají to jedenáctkrát. Arnett: „Kolikrát jste měli tu větu zopakovat, 3401?“

3401: „Desetkrát.“

Arnett: „Kolikrát jste ji zopakovali, 3401?“

3401: „Desetkrát, pane dozorce.“

Arnett: „Omyl, bylo to jedenáctkrát. Teď to udělejte ještě jednou, pořádně, opravdu desetkrát, tak jak jsem vám to *nařídil*. Kvůli tomu, co provedl vězeň 819, máme v cele nepořádek - desetkrát.“

Skandují to přesně podle rozkazu opravdu desetkrát.

Arnett: „Každý zaujme pozici.“

Bez vteriny zaváhání všichni padají k zemi připraveni dělat kliky. „Dolů, nahoru, dolů, nahoru, dolů a zůstaňte dole. Otočte se na záda a budeme zdvihát nohy.“

Arnett: „Dvacet centimetrů, to si, chlapi, musíte zapamatovat. Zdvihněte nohy dvacet centimetrů, držte je ve vzduchu, dokud nebudou mít všichni nohy dvacet centimetrů nad podlahou.“

Dozorce J. Landry provádí měření, aby určil, jestli mají všichni vězni nohy přesně dvacet centimetrů nad podlahou.

Arnett: „Všichni společně, desetkrát: Neprovedu takovou špatnost jako 819, pane dozorce.“

Arnett: „Teď co nejhlasitěji: Neprovedu žádnou špatnost, pane dozorce!“ Všichni unisono poslechnou. Vězeň 1037 odmítá křičet, ale stejně se přidává ke skandování. Serža si přímo užívá příležitost vykřičet svou poslušnost vůči autoritám. Nakonec se všichni na

poslední příkaz dozorce poslušně loučí: „Mnohokrát děkujeme za krásný nástup, pane dozorce.“

Pomyslel jsem si, že tu dokonalou harmonii hlasů vězňů by nám mohl závidět každý sbormistr či vůdce setkání organizace Hitlerjugend. A navíc, jak daleko se vězni - nebo my sami - dostali od nedělních nástupů plných chichotání a skotačení nováčků?

Nejste 819, je čas jít domů, Stewarte

Když mi dojde, že 819 možná všechno slyší v místnosti za tenkou přepážkou, rychle se vydám zkontrolovat, jak se mu daří. Nalézám 819 schouleného, připomínajícího třesoucí se hysterickou hromádku. Dávám mu ruce kolem ramen, abych ho utěšil. Ujišťuji ho, že bude v pořádku, jakmile odejde domů. Překvapuje mě ale, že se mnou odmítá jít k doktorovi a pak domů. „Ne, já nemůžu odejít. Musím se tam vrátit zpátky,“ vytrvale navzdory pláči opakuje. Nemůže odejít s vědomím, že ostatní vězni ho označili za „špatného“. Kvůli tomu, že rozházel věci na cele, si museli všichni vězni vytrpět to trýznění na nástupu. I když je na dně, chce se vrátit zpátky do vězení, aby ostatním ukázal, že opravdu není špatný chlap.

„Teď mě dobře poslouchej. Ty nejsi 819. Jmenuješ se Stewart a já jsem dr. Zimbardo. Jsem psycholog, ne ředitel vězení, a tohle není skutečné vězení. Jedná se o experiment, a ti další hoši uvnitř jsou studenti jako ty. Takže je čas jít domů, Stewarte. Teď půjdeš se mnou. Jdeme.“

7—Vězeň se emocionálně zhroutil

Přestal vzlykat, utřel si slzy, vztyčil se a podíval se mi do očí. Vypadá jak malé dítě probuzené z hrůzného snu, kterému rodič vysvětlil, že příšera ze snu nebyla opravdová, a jakmile si to uvědomí, všechno bude v pořádku. „Fajn, Stew, jdeme.“ (Podařilo se mi rozbít jeho iluzi, ta moje zatím stále trvá.)

Když jdeme Stewovi pro civilní oděv a zařadit jeho propuštění, uvědomuji si, že dnešní den pro něj začal hodně špatně, a to připravilo půdu pro emocionální zhroucení.

819 si zadělal na problémy už časně ráno

Záznamy vrchního dozorce uvádějí, že se 819 odmítl vzbudit v 6.10 ráno, kdy byl nařazen budíček. Proto se ocitl na samotce a pak dostal jen polovinu času na toaletu, než bylo běžné. Všichni vězni včetně 819 byli přítomni na patnáctiminutovém přepočítávání v 7.30, kdy se čísla opakovaně pokřikovala dopředu i pozpátku. Cvičit ovšem 819 odmítl. Jeden z dozorců v tu chvíli vymyslel společný trest, kdy všichni museli stát s nataženými rukama, dokud se 819 nepodvolí.

819 se ale nevzdal a další vězni dlouho nevydrželi, takže ruce spustili podél těla. Pak byl 819 umístěn zpátky do samotky, kde potmě snědl snidani, ale nechtěl si dát vajíčko. Následovalo propuštění, aby se mohl připojit k pracovním povinnostem. Čistil záchody holými rukama a poté donekonečna nesmyslně přenášel krabice z jedné strany na druhou spolu s ostatními vězni. Když se vrátil do své cely, zamkl se tam. Odmítl obírat bodláky z příkrývky, kterou mu hodili dovnitř. Jeho spoluvězni, 4325 a náhradní vězeň 8612, dostali mimořádnou práci, dokud se 819 nepodvolí režimu. Přenášeli krabice tam a zpátky z jedné skříně do druhé. 819 neustoupil, ale žádal o lékařské vyšetření. Kolegům z cely začínala jeho tvrdohlavost, kvůli níž pykali, lézt na nervy.

Záznam z dozorcí směny od dozorce Cerose uvádí: „Jeden z vězňů se zamkl v cele. Vzali jsme si pendrek a vydali se ho dostat ven. Odmítl ustoupit. Přinutili jsme všechny stát u zdi s nataženými rukama. Lehl si v cele na záda a začal se smát. Překvapilo mě, co udělal. Vzdali jsme to. Zbytek vězňů nás sledoval s nenávistí. Jen jsem se usmál a pokračoval ve své práci.“

Dozorce Varnish ve své zprávě popisuje psychologický význam chování vězně pro ostatní: „Zjevná lhostejnost 819 k osudu jeho spoluvězňů je rozčiluje.“ Dále si ve své zprávě Varnish stěžuje na nedostatek jasných pokynů ohledně zacházení s vězni. „Cítil jsem, že přesně nevím, do jaké míry můžeme proti vězňům použít fyzickou sílu, a to mi vadilo. Měl jsem dojem, že hranice přístupu k vězňům byly v tomto případě nejasné.“²

Vandy zaznamenává rozdílnou reakci: „Jsem postupně více vtážen do dění, než tomu bylo předchozí den. Líbilo se mi otravovat vězně o půl třetí ráno. S potěšením jsem sadisticky přístřevoval vztahy mezi námi.“ Je to pozoruhodné tvrzení, něco, co by jistě ještě před čtyřmi dny neřekl.

Strohý dozorce Arnett ve své zprávě dodává: „Jediné chvíle, kdy jsem nedokázal správně hrát svou roli, byly okamžiky sporů s 819 a 1037. V některých případech nám opravdu dělali pořádné potíže a já jsem nebyl tak nekompromisní, jak jsem být měl.“³

„V podstatě to nejúpornější na pobytu ve vězení byl pocit, že jsem vydán úplně na milost jiným lidem, kteří se snaží vám co nejvíce znepříjemnit život,“ řekl mi později Stew-819. „Prostě nedokážu snést, když si mě ostatní berou na paškál. Vypěstoval jsem si silný vztek vůči fašistickým dozorcům a silnou náklonnost k těm, kdo s námi soucítily. Potěšil mě vzdor některých vězňů a rozzlobila mne lhostejnost a absolutní poslušnost ostatních. Vězení narušilo i moje vnímání času, protože každodenní mučivé okamžiky se zdály nekonečné ve srovnání s chvílemi, kdy je člověku dobře. Nejhorší na celém zážitku byla deprese, která u mě začala kvůli neustálé šikaně a nemožnosti dostat se ven. Nejlepší bylo, když mě pak konečně propustili.“⁴

Zrazení naším vlastním špiónem

Zkuste si vzpomenout, že David, který si oblékl mundúr po 8612, nastoupil do vězení jako náš špión. Bohužel nám ale neposkytoval žádné užitečné informace, neboť se až příliš nechal ovlivnit sympatiemi k vězňům a během chvilky se stal jejich spojencem. Toho rána jsem ho uvolnil, abych ho mohl vyzpovídat a zjistit jeho názor na to, co se děje. V průběhu rozhovoru s vrchním dozorcem a se mnou dal náš nepodařený informátor najevo své pohrdání dozorcí a svou frustraci z toho, že se mu nepodařilo vězně více zmobilizovat, aby přestali poslouchat příkazy dozorců. Říkal, že mu ráno jeden dozorce přikázal naplnit na záchodě konvici na kávu horkou vodou, ale další dozorce konvici vyřil a nařídil, aby byla naplněna studenou vodou. Davida přitom pokáral za neplnění příkazů. Prohlásil, že takovou buzeraci „kvůli hovnu“ nesnáší. Také mluvil o zkresleném vnímání času, který se buď táhl, nebo uběhl jako nic, a zmátlo ho ještě více, když byl několikrát za noc probuzen kvůli nekonečným nástupům. Uváděl i jakousi otupělost, která jako mlha pokrývá celý prostor.

„Svévolnost i idiotská práce pod vedením dozorců člověka dostanou.“ Věrný své nové roli informátora přeměněného ve vězeňského revolucionáře nám David popsal svůj plán, jak vybudit své spoluvězně k akci. „Dnes jsem se rozhodl, že se stanu nasraným vězněm. Chtěl jsem u ostatních vězňů probudit vzdor. Trest založený na tom, že ostatní pracují více, když nějaký vězeň práci odmítá nebo nechce opustit celu, funguje jenom tehdy, pokud jsou ostatní ochotní dělat více. Snažil jsem se je přesvědčit, aby začali klást odpor. Ale všichni byli ochotní dělat to, co se jim řekne, a to dokonce i v případě tak ponižujících prací, jako je přenášení obsahu jedné skříně do druhé a zpátky či čištění záchodů holými rukama.“

David uvedl, že se nikdo nezlobí na mne nebo vrchního dozorce, který je pro většinu jen praskajícím hlasem v reproduktoru. Všichni vězni jsou ovšem naštvaní na dozorce. Jednomu z nich dnes ráno David řekl: „Pane dozorce, máte dojem, že až tato práce skončí, stanete se zase časem člověkem?“ Za tento výrok ho samozřejmě čekala izolace.

Pro Davida bylo deprimující, že nedokázal přesvědčit ostatní vězně, aby odmítli natáhnout ruce jako kolektivní trest za nepořádek na cele způsobený 819. Nakonec ruce spustili podél těla, ale bylo to únavou, ne z neposlušnosti. Davidův pocit velkého zklamání, že není schopným organizátorem, se projevil v jeho zprávě, kterou pro nás zpracoval:

Možnosti komunikace jsou výrazně omezené v době, kdy všichni křičí a nelze to zastavit. Když ale bylo ticho, snažil jsem se promluvit se svými spoluvězni. Jenže 819 strávil veškerý čas na samotce a s dalším klukem, 4325 [Jim], je jen otrava a mluvit se s ním nedá. A je vám jasné, že při jídle, kdy by bylo ideální se všemi probrat možnosti, jak vzdorovat dozorcům, se mluvit nesmí. Ta energie postavit se systému jako by zůstala uvnitř člověka a nemohla se přeměnit v nějakou akci. Byl jsem skleslý, když mi jeden vězeň oznámil: „Chci dostat podmíněčné propuštění. Nebuď na mě naštvanej. Jestli chceš vyčnivat, fajn, to je skvělý, ale já se k tobě nepřidám!“⁵

David nám nepředal žádné „využitelné informace“, například plány na útěk nebo místo, kde jsou schovány klíče od pout. Jeho osobní úvahy ale ukázaly, že na psychiku vězňů působí silné vlivy zabraňující pomyšlení na skupinovou vzpouru proti útlaku. Jejich úsilí se sobecky obrátilo do nitra každého z nich s cílem nějak přežít a možná brzy získat podmíněčné propuštění.

Vítáme nového vězně

Řady našich vězňů prořídly, a abychom je doplnili, přijali jsme nového vězně s číslem 416. Tento pozdní přírůstek se brzy předvede v pozoruhodné roli. Nejprve jsme ho spatřili na videu v koutě vězeňského dvora. Přišel do vězení s papírovou taškou přes hlavu. Dozorce Arnett jej donutil se úplně svléknout. Je opravdu hubený, „jenom kost a kůže“, jak říkávala moje matka. Nebyl by problém spočítat mu žebra ze vzdálenosti několika metrů. Působí poněkud pateticky a ještě netuší, co ho čeká.

Arnett sprejuje 416 pomalu a metodicky po celém těle údajným přípravkem proti všim. První den našeho experimentu se to muselo provádět rychle, protože bylo na řadě hodně vězňů. Nyní, když má Arnett spoustu času, přeměnil tuto proceduru v jakýsi očišťovací rituál. Natáhne 416 blůzu přes hlavu, připevní mu řetěz ke kotníku a na hlavu mu navleče novou punčochu. Voilá! Nový vězeň je připraven do akce. Na rozdíl od ostatních vězňů, kteří se postupně aklimatizovali na denní přísun svévolného a nepřátelského chování ze strany dozorců, 416 musí vskočit do prostoru, kde vládne šilenství, po hlavě a bez příprav.

Byl jsem šokován průběhem zatčení. Jako náhradní účastník experimentu jsem neprošel žádným zápisem protokolu na policii. Mně zavolala sekretářka, abych si připravil dokumenty a zprávu a byl ve vestibulu Katedry psychologie před polednem. Měl jsem radost, že jsem tu práci dostal a mám šanci se zúčastnit. [Nezapomínejme, že dobrovolníci dostávali za dva týdny experimentu zaplacení.] Když jsem čekal ve vestibulu, vyšel dozorce, zeptal se mě na jméno, a jakmile jsem ho řekl, nasadil mi pouta, přes hlavu mi dal papírovou tašku, odvedl mne dolů po schodech a musel jsem chvíli stát opřený rukama o zeď a s roztaženými nohama. Vůbec jsem netušil, co se děje. Myslím, že jsem počítal s tím, že to nebude žádná legrace, ale bylo to mnohem horší, než jsem čekal. Zaskočilo mě, že mě okamžitě svlékli, odšvihli a dostal jsem pendrekem přes nohy. Rozhodl jsem se, že si budu od dozorců udržovat psychický odstup a budu jen pozorovat, jak s nimi hrají tyhle společenské hry ostatní vězni. Řekl jsem si, že udělám cokoli, abych se do toho nezapojoval, ale jak čas ubíhal, zapomněl jsem, proč jsem tady. Přivedly mě sem důvody jako například, že si tím něco vydělám. Náhle se ale 416 změnil ve vězně - a to pořádně zmateného a otřeseného.⁶

„Amazing Grace“: v ironické tónině

Nový vězeň dorazil právě včas, aby si poslechl, jak dozorce Arnett diktuje dopis, který vězni musí poslat těm, které očekávají na dalším návštěvním večeru. Zatímco Arnett čte požadovaný text, vězni píšou na hlavičkový papír našeho vězení. Pak dozorce žádá jednotlivé vězně, aby opakovali části dopisu nahlas. Jeden vzorový dopis podle diktátu dozorce zní:

Milá maminko,
mám se tu opravdu úžasně. Jídlo je skvělé a je tu spousta zábavy a her. Dozorci se ke mně chovají slušně. Jsou to všechno fajn kluci. Určitě by se ti líbili, mami. Nemusíš za mnou chodit, jsem v sedmém nebi. A napište tam jakékoliv jméno, kterým vás matka oslovuje.
S pozdravem, tvůj milující syn

Dozorce Markus vybírá všechny dopisy, aby je mohl poslat - předtím je ovšem pročítá, jestli neobsahují zakázané informace nebo nevhodné stížnosti. Vězni se smířují s těmito nesmysly, jen aby je někdo mohl přijít navštívit - přitom ale neviděli své příbuzné a přátele pouze pár dnů. Spojení se světem tam venku je potřeba zachovat, protože je to jistota, že tento svět v suterénu není to jediné, co existuje.

Objevuje se nový problém - týká se zámku na dveřích cely 1. 5704, ten chytrák, který ráno bezostyšně vymámil z kněze cigaretu, stále dveře otevírá, aby ukázal, že může kdykoli dovnitř i ven. Dozorce Arnett najde bezbolestné řešení. Přichází s provazem, který uváže okolo tyčí na dveřích cely a přes zeď jej připevní ke dveřím cely 2. Provádí to tak pečlivě, jako kdyby se snažil získat bobříka uzlování na skautském táboře. Píská si „Na krásném modrém Dunaji“ a u toho uvazuje provaz kolem tyčí jedné cely a připevňuje ho ke dveřím druhé cely tak, že se ani jedna z nich nedá zevnitř otevřít. Arnett opravdu umí pískat. Do zorného pole dění se dostává John Landry, který pomocí pendreku provaz zakrouť, aby držel pevně. Oba dozorcí se na sebe na závěr usmějí s výrazem uspokojení nad odvedenou prací. Nyní nemůže nikdo vejít dovnitř nebo vyjít ze dvou cel, dokud dozorcí nepřijdou na to, jak spravit pokažený zámek, který asi rozbil 5704.

„Nedostaneš žádné cigarety, 5704, dokud jsou dveře zablokované. Jestli vylezeš ven, půjdeš na samotku.“

Z cely 2 výhrůžně křičí Rich-1037: „Mám zbraň!“

Arnett se na něho oboří: „Nemáš zbraň. Otevřeme tu celu, kdykoli to bude potřeba.“

Kdosi zevnitř zavolá: „Má jehlu!“

„To má smůlu, že ji má. Budu mu ji muset zabavit a náležitě ho potrestat.“ Landry třískne pendrekem do dveří všech cel, aby vězňům připomněl, kdo je tu pánem. Arnett se přidá a praskne do mříží na dveřích cely 2, přičemž málem trefí i prsty jednoho vězně, který v poslední chvíli stačil uhnout. Pak, podobně jako při ranní vzpouře druhého dne, John Landry stříká hasicím přístrojem do cely 2 a do ovzduší se dostává mrazivý oxid uhličitý. Landry a Markus svými pendrekami blokují zamřížované okénko na dveřích cely, aby u něj nestáli vězni, ale jeden z vězňů na cele 2 jim ukradne pendrek. Všichni vězni uvnitř začínají výsměšně napodobovat dozorce. Nový poprask se může strhnout každou chvíli, navíc už teď mají vězni i zbraň.

Arnett si zachovává chladnou hlavu a po krátké debatě se dozorcí domluví, že vezmou zámek z volné kanceláře a připevní ho na dveře cely 1. „Vlastně jde o to, chlapi, ukázat jim, že tudy cesta nevede, a pak už je řešení jen otázkou času,“ vysvětluje trpělivě.

Nakonec dozorcí opět triumfují, úspěšně se dobývají do obou cel a poté odtáhnou zlobivého hochy 5704 na samotku. Tentokrát neponechávají nic náhodě. Svázou mu ruce i nohy provazem odvázaným z dveří a teprve pak ho hodí do izolace.

Touto vzpourou se všichni vězni připravili o výsadu dostat oběd. To je velmi nepříjemná zpráva pro 416, našeho nováčka. Měl dnes jenom šálek kávy a sušenku na snídani. Má hlad a zvládá jen v úžasu sledovat všechny ty bizarní události, které se kolem něj odehrávají. Bylo by fajn dát si něco teplého, říká si v duchu. Namísto oběda jsou všichni vězni nastoupeni u zdi. Paul-5704 byl vytažen ze samotky, aleje stále svázán a bezmocně leží na podlaze vězeňského dvora. Je zde vystaven jako odstrašující příklad pro další, kteří by měli myšlenky na vzpouru.

Dozorci Markus všem nařizuje dělat žabáky a u toho zpívat melodii písně „Row, Row, Row Your Boat“ („Vesluj, vesluj, vesluj se svou loďkou“).

„Protože jste všichni tak skvěle sezpívání, zazpíváme si píseň Amazing Grace,“ říká Arnett. „Budeme zpívat jen jednu sloku, nebudu moc pokoušet boží blahosklonnost.“ Když se zbytek vězňů chystá na podlaze dělat kliky, 416 je poprvé vybrán k veřejnému vystoupení: „Už je to tady. Tohle se raději nauč nazpaměť, 416. Úžasná milost, jak krásně zní, zachránila ubožáka, jako jsem já, byl jsem slepý, ale teď vidím, v první chvíli, kdy jsem Boha spatřil, jsem svobodný.“

Arnett odmítá změnu verše „v první chvíli, kdy jsem Boha spatřil“, kterou prosazuje Paul-5704 natažený na podlaze. „Naučíte se to takhle. Ten verš zní možná trochu jinak, ale vy se to naučíte takto.“ Pak bez vysvětlení změni znění posledního verše na „od chvíle, kdy jsem Boha spatřil, jsem svobodný.“

Arnett o sobě ví, že umí dobře pískat. Zapíská píseň „Amazing Grace“ znovu od začátku a celou ji zapíská jako podle not. Vězni mu tleskají, což je krásné, spontánní gesto oceňující jeho talent, přestože jinak jim pohrdají kvůli jeho chování a rozličným krutostem, jimž je vystavuje. Dozorci Landry a Markus lenoší u stolu a vězni se dají do zpěvu, ale tentokrát zpívají falešně a rozháraně. Arnett je našťvaný: „To jsme tyhle lidi posbírali někde na šesté ulici ghetta v San Francisku, nebo kde? Ještě jednou a pořádně.“ Provokatér 5704 se opět snaží opravit nepřesné znění písně, ale Arnett využívá této příležitosti, aby si hlasitě a jasně řekl svoje: „Samozřejmě že je tu nesrovnalost, vy totiž budete zpívat *vězeňskou verzi písně Amazing Grace*. Je úplně jedno, jestli je ta část správně nebo špatně, protože dozorcí mají vždycky pravdu. 416 vstane, všichni ostatní zůstávají připraveni na kliky. 416, oni budou dělat kliky a ty budeš zpívat Amazing Grace, jak jsem přikázal.“

Jenom pár hodin po uvěznění se 416 ocitá v centru dění, kam ho postavil Arnett. Je izolován od ostatních vězňů a musí provádět nesmyslný úkol. Na videu je dobře zachycen tento velmi smutný okamžik. Vychrtlý nový vězeň zpívá vysokým hlasem píseň opěvující duchovní svobodu. Jeho svěšená ramena a pohled směřující dolů dobře dokumentují maximální znepokojení, které se ještě prohlubuje, když ho dozorce opraví a musí píseň opakovat, zatímco ostatní jsou přinuceni dokola dělat kliky... 416 si uvědomuje ironii okamžiku, kdy je přinucen zpívat píseň o svobodě v této atmosféře útlaku a kdy jeho zpěv slouží jako doprovod nesmyslných kliků. V tu chvíli si 416 slíbí, že ho Arnett ani žádný jiný dozorce už nedostanou.

Není jasné, proč se Arnett takto zaměřil právě na 416. Možná to byla jen taktika, jak ho rychleji semlít ve vězeňských mlýnech. Další vysvětlení by mohlo spočívat v ošuntělém a vyhublém vzhledu 416, který puntičkářského dozorce, jenž se snažil být vždy pěkně upravený, mohl rozčilovat.

„Když jsme se naladili na zpěv, zazpívá nám 416 Row, Row, Row Your Boat a ostatní budou ležet na zádech s nohama ve vzduchu. Představuju si to pořádně nahlas, aby to slyšel i oblíbenec 5704, Richard Nixon, ať už je do prdele kdekoliv. Nohy nahoru! Nahoru! Říkám nahoru! A teď si to několikrát poslechneme. Zvláště tu část, kde se zpívá, že život rozhodně není sen.“

Vězeň Hubbie-7258 ještě stále má smysl pro ironii okamžiku a ptá se, jestli mohou zpívat, že „*vězeňský život rozhodně není sen*“. V tu chvíli vězni doslova řvou a hrudě se jim zdvihají při každém slově. Život tu začíná být stále podivnější.

Návrat televizního kameramana

Někdy v průběhu toho odpoledne nás navštívil kameraman z místní sanfranciské stanice KRON. Poslali ho, aby natočil krátké pokračování ke svému nedělnímu vstupu, který zaměstnanec televize zaujal. Dal jsem mu příležitost natáčet pouze zpoza pozorovacího okna a komunikovat o průběhu studie jenom s vrchním dozorcem a se mnou. Nechtěl jsem, aby vliv zvenčí narušil dynamiku, která pomalu vznikala mezi vězni a dozorcí. Neměl jsem ani čas podívat se pak večer na televizní záznam, protože jsme všichni byli zavaleni urgentnějšími otázkami, jež si vyžádaly naši plnou a později aspoň částečnou pozornost.⁷

Sbohem ranní směno, vítej noční směno

„Je čas připravit se na nedělní bohoslužbu,“ prohlásil Arnett směrem k vězňům, i když byla teprve středa. „Všichni utvoříme kruh a chytne se za ruce, jako při náboženském obřadu. Řekněte: Ahoj 416, jsem tvoje spřízněná duše, 5704. Takhle každý z vás pozdraví nového kamaráda.“

Postupně všichni vítají nového vězně a vzniká velmi křehký obřad. Jsem překvapen, že Arnetta napadlo pustit se do těchto

společných aktivit. Pak ale všechno pokazí, když vězně přinutí hopsat v kruhu a zpívat „Pějme píseň dokola“. 416 osamoceně stojí uprostřed toho žalostného kroužku.

Před koncem směny ještě Arnett přijde s jedním nástupem, kde se hlavní role ujme John Landry, který velí, jak se bude zpívat. Je to první počítání vězňů, kterého se účastní 416. Nevěřičně kroutí hlavou nad tím, jak se všichni v děsivém souladu podrobují všem nařízením. Arnett pokračuje ve svém nelidském zacházení až do posledního okamžiku své směny.

„Pro dnešek už to stačilo, vraťte se do svých *kleci*. Ukliděte si cely, aby návštěvníkům nebylo zle z toho, jak vypadají.“ Odchází a píská si melodii „Amazing Grace“. Na závěr dodá: „Zatím se mějte, hošani. Uvidíme se zítra, mí obdivovatelé.“ Landry si ještě přisadí: „A teď poděkujte dozorcům za čas, který s vámi dnes strávili.“ Vězni neochotně mumlají: „Děkujeme, páni dozorcí.“ John Landry jim ale nedaruje tohle „zasrané poděkování“, a když odchází přes dvůr s Markusem a Arnettem, přinutí je, aby poděkovali hlasitěji. Když opouštějí scénu, právě přichází noční směna v hlavní roli s Johnem Waynem a jeho nadšeným týmem.

Nový vězeň 416 nám později popsal svůj strach z dozorců:

Měl jsem hrůzu z každé nové dozorcí směny. Už první večer mi bylo jasné, že přihlásit se do tohoto výzkumu byla pitomost. Prioritou se stalo dostat se co nejrychleji odtud. Tak se to ve vězení dělá, když má člověk sebemenší šanci vypadnout. A tohle bylo opravdové vězení, které řídili psychologové a ne stát. Rozhodl jsem se, že celou nepříjemnou situaci vyřeším hladovkou. Přestanu jíst, onemocním a 416 bude muset být propuštěn. Tohoto plánu se budu držet, ať už to bude mít jakékoli následky.⁸

U večere, i když měl už 416 velký hlad, se držel svého plánu a odmítl jíst. Hellmann: „Pánové, k večeri dnes máme skvělé horké párky.“

416 (pohotově): „To není nic pro mě, pane, nevezmu si od vás žádné jídlo.“ Hellmann: „To je porušení pravidel, takže bude následovat patřičný trest.“ 416: „To je mi jedno, ty párky jíst nebudu.“

Za trest je 416 odvečen Hellmannem na samotku. Je to první z jeho mnoha návštěv tohoto zařízení a Burdan trvá na tom, že musí v každé ruce držet párek. Když ostatní dojedí večeri, je 416 přinucen sedět a zírat na svoje jídlo, talíř se dvěma studenými párky. Tento neočekávaný akt vzpoury rozčílil dozorce z noční směny a zvláště Hellmanna. Ten měl pocit, že dnes večer musí všechno klapat, že všechno půjde jako po másle, neboť problémy minulé noci byly vyřešeny. A najednou se tenhle „otrava“ začne vzpouzet a může podnitit i ostatní, zrovna ve chvíli, kdy se zbytek vězňů zdá být zcela pod kontrolou a v poddajné náladě.

Hellmann: „Tak ty nechceš ty dva podělaný párky? Chceš, abych vzal ty párky a nacpal ti je do prdele? Opravdu? Chceš, abych ti je strčil do zadku?“

416 zachovává klid, bez výrazu hledí do talíře s párky.

Hellmann si uvědomuje, že nastal čas použít taktiku „rozděl a panuj“: „Tak poslouchej, 416. Jestli nesníš ty párky, jedná se o odmítnutí poslušnosti ze strany vězně, což znamená, že všichni vězni budou dnes večer potrestáni zákazem návštěv. Slyšíš?“

„To mě mrzí. Moje osobní rozhodnutí by nemělo nijak poškodit ostatní,“ odpovídá 416 povýšeně.

„To není osobní, ale vězeňské rozhodnutí, a já rozhodnu, jaké budou následky!“ řve Hellmann.

Burdan dovedl Hubbieho-7258, aby přesvědčil 416, že ty párky musí sníst. 7258 říká: „Prostě sněz ty párky, jo?“ Burdan dodává: „Vysvětli mu proč.“ 7258 pokračuje s vysvětlením a prosí za ostatní vězně, jimž hrozí zákaz návštěv.

„To je ti jedno? Jen proto, že tu ještě nemáš přátele... Sněz to kvůli vězňům, ne kvůli dozorcům, jasný?“ Burdan staví 416 do nepříjemné pozice, proti ostatním vězňům.

Vězeň Hubbie-7258 pokračuje v hovoru s 416 a snaží se ho jemně přesvědčit, aby párky snědl, protože má přijít na návštěvu jeho přítelkyně MaryAnn a on by nerad přišel o tuhle možnost kvůli pár mizerným párkům. Burdan se stále více snaží převzít principy Hellmannova chování i jeho dominantní styl: „416, co máš za problém? Svěř se mi, *hochul* Tak co je s tebou?“

416 se pouští do vysvětlování, že začal držet hladovku na protest proti šikaně vězňů a porušování dohody.

„Co to má sakra společného s párky? Řekni, co?“ Burdan je rozzuřený a praskne pendrekem o stůl s takovým zaduněním, až hrozivá ozvěna rozezvučí celý vězeňský dvůr.

„Odpověz mi, proč nejíš ty párky?“

Sotva slyšitelným hlasem pokračuje 416 ve svém prohlášení v duchu Gándhí- ho nenásilných protestů. Burdan ale o Mahátmu Gándhím nikdy neslyšel a trvá na smysluplnějším vysvětlení. „Vysvětli mi, jak ty dvě věci spolu souvisí, já to nechápu.“ Pak 416 na chvíli naruší iluzi a všem, co jsou na doslech, připomene, že dozorcí porušují dohodu, kterou podepsal, když se dobrovolně přihlásil k účasti v tomhle *experimentu*. (Jsem šokovaný, že tuto skutečnost tu všichni ignorují. Dozorcí jsou zcela pohlceni děním ve svém iluzorním vězení.)

„Já na nějakou dohodu kašlu!“ řve Burdan. „Seš tady, protože si to zasloužíš, 416. Proto ses sem vůbec dostal, porušil jsi zákon. Tohle není mateřská školka. Furt nerozumím, proč nejíš ty zasraný párky. Myslíš si, 416, že seš v mateřské škole? Myslíš si, že můžeš porušovat zákony, a nakonec skončit v mateřské škole?“ Burdan dál vztekle vykřikuje, že 416 nebude mít zrovna klidnou noc, když jeho spoluvězni budou muset spát na podlaze bez postelí. Když už se zdá, že se Burdan chystá udeřit 416, dozorce se zlostně otočí. Pendrekem se bouchne do dlaně druhé ruky a přikáže 416: „Zpátky na samotku.“ 416 cestu dobře zná.

Burdan tluče pěstmi do dveří samotky, což vydává ohlušující zvuk otřásající celým vnitřkem temné komory. „Teď každý z vás poděkuje 416 za zrušení návštěv úderem pěsti do dveří samotky a hlasitým, děkuji ti!“

Vězni postupně „s požitkem“ zatlučou na dveře izolace. Výjimkou je 5486, Jerry, který to udělá neochotně. Šíleně rozzuřený kvůli této neočekávané ráně osudu je Hubbie-7258.

Hellmann chce všemu ještě dodat důraz, a tak vytahuje 416, jenž v každé ruce stále svírá párek, ze samotky. Pak probíhá další mučivý nástup pod vedením samotného Hellmanna. Dokonce ani Burdan nedostává šanci se zúčastnit. Slušný dozorce Landry není nikde na dohled.

Nyní má Hellmann příležitost potlačit jakýkoli náznak solidarity vězňů s 416 a otupit jeho status hrdiny a rebela. „Teď budete všichni trpět, protože tento vězeň odmítl udělat tak jednoduchou věc, jako je sníst svou večeři, a to zcela bezdůvodně. Úplně jiná situace by byla, kdyby byl vegetarián. Řekněte mu do očí, co si o něm myslíte.“ Někteří řeknou: „Nedělej hlouposti.“ Jiní obviňují 416 z pošestlosti.

To ovšem našemu „Johnu Waynovi“ nestačí: „Řekněte mu, že je píča.“

Pár vězňů poslechne, ale Serža ne. Ten z principu odmítá použít jakékoli obscennosti. Teď, když Hellmannovi vzdorují najednou dva vězni, obrací svůj hněv proti Seržovi, nelitostně ho buzeruje, křičí na něho, že je „vůl“ a ještě horší věci a snaží se ho donutit, aby zařval na 416, že je „svině“.

Drsné přepočítávání pokračuje bez přestávky hodinu a je mu konec teprve ve chvíli, kdy návštěvníci stojí u dveří. Přicházím na dvůr a vysvětluji dozorcům, že návštěvní hodiny se musí dodržet. Z takového narušení své autority nejsou nadšeni, ale neochotně se podvolují. Na potlačení odporu vězňů mají koneckonců dost času po návštěvách.

Poslušní vězni mohou mít návštěvu

Dva nejposlušnější vězni, Hubbie-7258 a Serža-2093, kteří mají přátele nebo příbuzné v blízkosti našeho vězení, dostávají toho večera povolení ke krátké návštěvě. 7258 je neuvěřitelně šťastný, že za ním přišla jeho krásná přítelkyně. Popisuje mu novinky, on napjatě poslouchá, hlavu v dlaních. Celou dobu nad nimi sedí na stole Burdan a bezmyšlenkovitě bouchá do stolu svým malým, bílým pendrekem. (Museli jsme už vrátit velké černé pendrekky vypůjčené z místního policejního oddělení.) Burdan je zjevně přitahován dívčinou krásou a vstupuje často do jejich rozhovoru s otázkami a komentáři.

Hubbie říká MaryAnn, že „je potřeba se tu jen držet, a pokud člověk spolupracuje, není to žádná hrůza“.

Přítelkyně: „A ty spolupracuješ?“

7258 (se smíchem): „Jo, oni mě donutí.“

Burdan vstupuje do hovoru: „No, byl tu malý pokus o útěk.“

Přítelkyně: „O tom jsem už slyšela.“

7258: „Zbytek toho dne byl dost hrozný. Neměli jsme nic, ani postele, ani jídlo.“ Hubbie jí vypráví o čištění špinavých pokrývek od bodláků a dalších nepříjemných úkolech. Nicméně je stále dobře naladěný, usmívá se a drží ji za ruku po celých deset minut návštěvy. Burdan ji pak odvádí ven z vězení a vězeň se vrací do své osamocené cely.

Další vězeň, který může mít návštěvu, je Serža, jehož otec se tu na chvíli stavil. Serža se chlubí, jak dokonale ovládá všechna pravidla. „Máme dodržovat sedmnáct pravidel... umím je nazpaměť. To nejzákladnější pravidlo je, že musíme poslouchat dozorce.“

Otec: „To ti můžou nařídit, abys udělal cokoli?“

Serža: „No, téměř cokoli.“

Otec: „A jaké k tomu mají oprávnění?“

Škrábe se na čele, protože ho zarazil úděl jeho syna. Je to druhý návštěvník, kterého vězení zjevně rozrušilo. Je na tom podobně jako matka vězně Riche-1037 - ta však měla ke své úzkosti důvod, protože její syn se další den zhroutil. Serža je ale zřejmě tvrdší chlapík.

Serža: „Mají na starosti řízení vězení.“

Otec se ho ptá na jeho občanská práva, ale pak do rozhovoru vstoupí, a to velmi nevybíravě, Burdan: „Nemá žádná občanská práva.“

Otec: *Já myslím, že snad nějaká má...* (Na nahrávce jasně neslyšíme konec jeho věty k Burdanovi, který si z tohoto civila nic nedělá.)

Burdan: „Lidé ve vězení nemají žádná občanská práva.“

Otec (popuzeně): „Nechrne toho, kolik času máme na rozhovor?“

„Jen deset minut,“ odpovídá Burdan.

Otec se s ním pře o to, kolik času ještě zbývá. Burdan se nechává obměkčit a dává jim ještě dalších pět minut. Otec žádá o soukromí. To není při návštěvách v tomto vězení povoleno, odpovídá Burdan. Otec je z toho ještě více rozrušen, ale překvapivě se drží pravidel a přijímá omezení svých práv od dítěte, jež předstírá roli dozorce!

Otec se ještě ptá na pravidla a Serža popisuje přepočítávání vězňů, „cvičení“, úkoly a večerky.

Otec: „Čekal jsi, že to bude takové?“

Serža: „Myslel jsem si, že to bude horší.“

Otec je zaskočen a vykřikne: „Horší? Proč horší?“

Burdan jim opět skáče do řeči. Otec už je teď zjevně rozzlobený kvůli jeho nežádoucí přítomnosti. Dozorci mu vysvětlují, že na začátku tu bylo devět vězňů, teď jich je ale pouze pět. Otec se ptá proč.

Serža: „Dva byli podmíněčně propuštěni a dva jsou v izolaci.“

Otec: „Kde v izolaci?“

Serža přesně neví. Otec se ptá, proč jsou v izolaci.

Serža: „Měli problémy s poslušností. Jsou to takové *typy*.“

Burdan ve stejné chvíli odpovídá: „Protože jsou to darebáci.“

Otec: „Cítíš se tu jako ve vězení?“

Serža (směje se, odpovídá vyhýbavě): „Víš, nikdy *předtím* jsem ve vězení nebyl.“ (Otec se směje.)

Burdan odbíhá kvůli velkému hluku venku a oni zůstanou sami.

Když je Burdan pryč, baví se o Seržově podmíněčném propuštění. Je si jist, že ho dostane, protože je zatím nejposlušnější vězeň.

Stále ještě ale má velkou obavu: „Nevím, co tu rozhoduje o podmínečném propuštění.“

„Čas vypršel,“ oznamuje Geoff Landry. Otec a syn si stoupnou, už už se chtějí obejmout, ale nakonec se spokojí s pevným, mužným potřesením rukou a „měj se“ na závěr.

Homofobie vystrkuje růžky

Když jsem se vrátil z rychlé večere ve studentské kantýně, všiml jsem si, že buřič 5704 stojí uprostřed vězeňského dvora s židli na hlavě. Židle na hlavě! Hellmann křičí na Seržu a Burdan mu přizvukuje. Poslušný vězeň Jerry-5486, který se zatím prakticky neprojevoval, stojí nezúčastněně u zdi, 7258 dělá kliky. Zdá se, že 416 je opět na samotce. Hellmann se ptá 5704, proč má židli na hlavě - sám mu přikázal, aby ji nosil jako klobouk. Vězeň pokorně odpovídá, že jenom plní příkazy. Vypadá sklíčeně, jako by ztratil veškerou jiskru. Burdan mu přikazuje, aby se netvářil tak hloupě a dal tu židli pryč. Pak udeří pendrekem na dveře izolace. „Užíváš si to tam, 416?“

Teď je čas, aby Hellmann převzal taktovku dnešního večerního dramatu. Doslova odtlačí Burdana stranou. (Dobrý dozorce Geoff Landry se po návštěvách z dvora vězení vytratil.)

„Když dáš ruce do vzduchu, 7258, mohl bys zahrát Frankensteina. A 2093, ty budeš stát tady a budeš Frankensteinova nevěsta.“

„Ty běž tam,“ říká Hellmann Seržovi.

Serža se ptá, jestli to má zahrát.

„Samozřejmě že to máš zahrát. Ty budeš Frankensteinova nevěsta a 7258 bude Frankenstein. Půjde sem Frankensteinovým stylem chůze a řekne 2093, že ho miluje.“

Když se 7258 rozejde směrem ke své nevěstě, Burdan ho zastaví.

„To není žádná chůze jako Frankenstein. Nenařídili jsme ti, abys šel jako *ty sám*“ Hellmann chytá velmi agresivně Hubbieho-7258 za paži, táhne ho zpátky a přinutí ho jít jako opravdový Frankenstein.

7258: „Miluju tě, 2093.“

„Běž blíž! Běž blíž!“ křičí Burdan.

7258 je pár centimetrů od Serži. „Miluju tě, 2093.“

Hellmann je přitlačí k sobě, ruce má položené na zádech obou vězňů, přinutí je, aby se dotkli.

Hubbie-Frankenstein-7258 opakuje: „Miluju tě, 2093.“ Hellmann nadává Seržovi, protože se směje. „Řekl jsem ti, že se můžeš smát? Tohle není žádná sran- dička. Na zem a dej si deset kliků!“

Vězeň 7258 stále stojí s pažemi nataženými dopředu a pod nadzdvihnutou blůzou je vidět část pohlaví. Seržovi je přikázáno, aby řekl dalšími vězni, Jerry- mu-5486, že ho miluje. Neochotně to udělá.

„To je ale romantické, ne? Úplný sladák, že?“ žertuje Burdan.

Hellmann si stoupne těsně před obličej vězně 5486.

„Je tady něco k smíchu? Taky ho třeba miluješ. Nechceš za ním jít a říct mu to?“ Jerry-5486 to udělá bez váhání, ale řekne jen potichu: „2093, miluju tě.“ Hellmann se prudce řítí od vězně k vězni a všechny častuje svými verbálními útoky.

„Dej ty ruce dolů, 7258. Když je máš nahoře, hrozně smrdíš.“

„Všichni smradlaví vězni na podlahu, zahrajte si skákání přes kozu.“

Začnou hrát hru, ale není to jednoduché, protože jim padají pantofle z nohou a blůzy se jim vyhrnují. Když přeskakují skrčené spoluvězně, mají odhalené pohlaví. Nedaří se jim to a Burdan je podle všeho z této hry trochu nervózní. Možná se mu to celé zdá příliš sexuální či příliš homosexuální. Hellmann hru zjednodušuje a přikazuje jen 2093 a 5704, aby hráli spolu. Oba se snaží přeskakovat jeden druhého, Burdan si tiše povzdechne.

Hra s homosexuálním nádechem má na Hellmanna perverzní vliv.

„Takhle to dělají psi, že jo? Mám pravdu, ne? Už je připravený na tebe skočit, jak za tebou stojí jak pes, co říkáš? Proč si to rovnou nerozdáte jako psi?“

Když vysoký vězeň Paul-5704 vznesl stížnosti proti buzeraci vězňů, vsadím se, že tenhle vedoucí výboru pro stížnosti vězňů v okresním vězení na Stanfordu neměl ani tušení, jakých rozměrů šikana vězňů jednou dosáhne. Je zjevně rozrušen a vysvětluje našemu Johnu Waynovi, že to, co po něm požadoval, je „trochu obscénní“.

Na Hellmanna tahle poznámka působí jak políček do tváře: „Já myslím, že ten tvůj ksicht je taky obscénní. Skákej přes kozu a drž hubu.“

Na scénu vpluje Geoff Landry, stoupne si přímo za 5704 a vše pozoruje. Děni ho zjevně zaujalo, ale nechává si ruce v kapsách na znamení neutrality a lhostejnosti. Nemá na očích své brýle posilující pocit anonymity, i když mu vrchní dozorce řekl, aby je nosil.

„To mě mrzí, že jsem urazil to lepší, co je v našem citlivém vězni,“ říká výsměšně Hellmann.

Burdanovi se daří zastavit hru, kterou od začátku považoval za nechutnou: „Tahle hra mě nebaví, je to směšné.“ Všichni se vrátí ke své obvyklejší hře, k nástupu.

Serža odhaluje svou novou morální tvář

Hellmann se nudí. Chodí sem a tam podél řady unavených vězňů. Pak se náhle otočí a obrátí svůj hněv na Seržu: „Proč jsi takový patolízal?“

„Nevím, pane.“

„Proč se snažíš poslouchat na slovo?“

Serža se ho nebojí a zapojí se do hry: „Mám poslušnost v povaze, pane dozorce.“ „Jsi lhář, jsi zasranej lhář.“

„Když myslíte, pane dozorce.“

Hellmann má zase obscénní choutky, možná je naladěný předchozím sexuálním extempore: „Co kdybych ti řekl, aby sis lehl na podlahu a ošoustal podlahu, co bys dělal?“

„Řekl bych vám, že nevím jak, pane dozorce.“

„A co kdybych ti řekl, abys přišel sem a udeřil svého přítele 5704 do tváře, jak nejsilněji dokážeš?“

Serža je neústupný: „Obávám se, že to bych neudělal, pane dozorce.“ Hellmann se posměšně zašklebí a odvrátí se od vězně. Pak se rychle otočí a zaměří se na další oběť. Otevře dveře od samoty a jako stánkař z pouti vykřikne: „Mám tady jednu nádheru pro každého. Mrkněte se na tohoto muže. 416, ty ani nevylezeš?“

416 zamžourá ze tmy na shromážděné vězně a dozorce, kteří ho všichni pozorují. Drží v každé ruce jeden párek!

Burdan: „Jak to, že ještě držíš ty párky, 416?“

„Ještě nesnědl vůbec párky,“ říká Hellmann a jeho obvykle bezchybná gramatika se hroučí pod náporom emocí. „A víte, co to znamená pro vás ostatní?“

Vězni se znalostí věci odpovídají: „Dnes v noci bez příkrývek.“

„Přesně tak, to znamená, že všichni budete dnes v noci bez příkrývky! Teď po jednom přijdete sem a zkusíte přesvědčit 416, aby snědl ty párky. Začínáš ty, 5486.“ Vězeň přichází ke dveřím samoty, podívá se 416 do očí a jemně mu řekne: „Sněž ty párky, jestli můžeš, 416.“

„To je úplně stupidní způsob, jak někomu něco nařídít, 5486,“ upozorňuje vězně Burdan. „Mám pocit, že o tu příkrývku dnes v noci ani nestojíš. Další na radě, 7258, řekni mu něco.“

Na rozdíl od prvního vězně to 7258 pojme úplně jinak. Zařve na rebelujícího vězně: „Sněž ty párky, 416, nebo tě nakopu do prdele.“

Hellmann je spokojen vyjádřením nepřátelství mezi vězni a culí se od ucha k uchu. „Tak jsem si to představoval! 5486, pojď sem a udělej to znovu. Řekni mu, že ho nakopeš do prdele, jestli nesní ty párky.“

Vězeň pokorně poslechne.

„2093, pojď sem a řekni mu, že ho nakopeš do prdele.“

Serža pronese dojemnou větu: „Pane, mrzí mě to, ale nebudu nadávat jiné lidské bytosti.“

„S čím máš problém?“

„Nelíbí se mi to slovo, co jste použil.“

Hellmann se snaží ho přinutit, aby řekl „prděl“, ale jeho triky nefungují. „Které slovo? Nakopat? Ty máš problém říct nakopat, o to tady jde? O čem to tu sakra mluvíš?“

Serža se pouští do objasňování, ale Hellmann ho zastaví: „*Něco jsem ti přikázal!*“ Hellmann začíná být frustrovaný z toho, že Serža odmítá plnit jeho příkazy. Tento zdánlivě tupý robot poprvé ukazuje, že má páteř a duši.

„Teď tam půjdeš a řekneš mu, co jsem ti přikázal.“

Serža se stále omlouvá, ale je neoblomný. „Moc mě to mrzí, pane dozorce. Tohle nemůžu udělat.“

„Takže chceš říct, že nemůžeš dnes večer spát na posteli, to máš na mysli?“

Serža trvá na svém a vysvětluje, jak to vidí: „Radši bych byl bez postele, než abych to řekl, pane dozorce.“

V Hellmannovi to vře. Poodejde od Serži, pak se k němu otočí a vypadá to, že mu snad přede všemi jednu vlepí za nekázeň.

Dobrý dozorce Geoff Landry cítí, že atmosféra je krajně napjatá, a navrhuje kompromis: „Tak běž k samotce a řekni mu, že ho kopneš do *zadnice*.“

„Ano, pane dozorce,“ odpovídá Serža. Poté přejde k izolaci a říká 416: „Sněž ty párky, nebo tě kopnu do *zadnice*.“

Landry se ptá: „Myslíš to vážně?“

„Ano... ne, pane dozorce. Mrzí mě to, ale nemyslím to vážně.“

Burdan se ho ptá, proč lže.

„Udělal jsem to, co mi dozorce přikázal, pane.“

Hellmann se hned pouští do obrany svého kolegy: „Neříkal ti, abys lhal.“ Burdan si uvědomuje, že Serža získává převahu, protože se neoblomně drží svých morálních zásad, a to by mohlo ovlivnit i ostatní. Obratně to otočí: „Nikdo po tobě nechce, abys *odložil své zásady*. Co kdyby ses místo toho položil na podlahu?“

Přinutí Seržů lehnout si na podlahu tváří dolů s roztaženými rukama.

„Teď začni z této polohy dělat kliky.“

Hellmann se přidává: „5704, běž k němu a sedni si mu na záda.“

Po dalších instrukcích od Hellmanna, jak má Serža v této poloze udělat klik, se tak opravdu stane. Serža má sílu, aby to zvládl.

„A nepomáhej mu. Teď udělej klik. 5486, sedni si mu taky na záda, obličejem na opačnou stranu.“ Oslovený vězeň váhá. „Tak do toho, hned si mu sedni na záda!“ Plní příkaz.

Dozorci společnými silami přinutí Seržů, aby udělal klik s oběma vězni, 5486 i 5704, na zádech (ti se mu uvelebí na zádech bez váhání). Serža se s vynaložením všech sil a s hrdostí snaží o pořádný klik.

Snaží se odlepit od podlahy, ale pak se pod vahou své lidské zátěže složí. Pekelné duo na jeho zádech vypukne v smích a utahuje si z něho. Ještě není konec ponižování Serži, ale odpor 416 ke konzumaci párků má v tuto chvíli u dozorců přednost. Hellmann monotónně oznamuje: „Já prostě nerozumím, co s těmi párky máš, 416. Nechápu, že jsme si vyzkoušeli tolik nástupů a spoustkrát si to užili, tak nám to šlo, a dnes večer se to posralo. O co tady jde?“

Zatímco Hellmann hledá jednoduchou odpověď, Burdan tiše probírá s 416 záležitost párků a testuje laskavý přístup: „Jak asi chutnají? Vsadím se, že když to zkusíš, budou ti chutnat.“

Hellmann opakuje svou otázku hlasitěji pro případ, že by ji někdo neslyšel: „Proč nám to přepočítávání tak šlo, a pak přijdeš ty a *posere se to?*“

Jak Hellmann prochází kolem řady vězňů a čeká na jasnou odpověď, zareaguje 7258: „Já nevím, asi jsme prostě bastardi, pane dozorce.“

Serža odpovídá: „Opravdu nevím, pane dozorce.“

Hellmann využívá další příležitost pustit se do Serži za jeho předchozí vítězný ústup: „Jsi bastard?“

„To říkáte vy, pane dozorce.“

„To říkám já? Já chci, abys to řekl ty.“

Serža je neústupný: „Omlouvám se, pane, tato slova se mi nelíbí. Nemůžu to říct.“

Burdan mu skočí do řeči: „Řekl jsi, že tyhle věci neříkáš jiným lidským bytostem, 2093. Ale tohle je jiná záležitost. Nedokážeš to říct o sobě?“

Serža se brání: „Já se považuji také za lidskou bytost, pane.“

Burdan: „Ty se považuješ za *jinou* lidskou bytost?“

Serža: „Prohlásil jsem, že nebudu nadávat jiné lidské bytosti.“

Burdan: „A mezi ně počítáš i sám *sebe*?“

Serža odpovídá vyrovnaným, uměřeným hlasem pečlivě zvolenými slovy, jako by debatoval na univerzitní půdě a nejednalo se o okamžik, kdy je šikanován. Říká: „Ten výrok se zpočátku netýkal mě, pane. Ani by mě nenapadlo sám sebe tak nazvat, a to sice z důvodu, že bych byl...“ Pak vzdychne, ztratí nit, něco mumlá, je příliš rozrušen.

Hellmann: „Protože by to znamenalo, že seš bastard, že?“

Serža: „Ne, pane.“

Hellmann: „Ale ano, to víš, že znamenalo!“

Serža: „Ano, to říkáte vy, pane dozorce.“

Burdan: „Tím říkáš nepěkné věci o své matce, je ti to jasné, 2093.“

Burdan jednoznačně chce alespoň částečně prosadit svou, ale Hellmann touží vše řídit sám a vůbec se mu nelíbí zásahy jeho partáka.

Hellmann: „Co by to znamenalo? Co by z toho vyplynulo? Že jsi *bastard*?“ Serža: „Ano, pane dozorce.“

Hellmann: „Tak to řekni *sám*, ať si to poslechnu.“

Serža: „Omlouvám se, ale neřeknu to.“

Hellmann: „Proč to sakra neřekneš?“

Serža: „Protože nepoužívám sprostá slova.“

Hellmann: „Proč tuhle zásadu vztahuješ i na sebe? Co ty vlastně seš?“

Serža: „Jsem to, co ze mě chcete mít, pane dozorce.“

Hellmann: „No, když to řekneš, když řekneš, že jsi bastard, aby ti to bylo jasné, tak potvrdíš můj názor. Ty jsi bastard. Tak to řekni. Proč bys to neřekl?“

Serža: „Mrzí mě to, pane, ale neřeknu to.“

Hellmann cítí, že prohrál další souboj, a tak se uchyluje k taktice „rozděl a panuj“, která už předtím byla tak úspěšná: „Hoši, chcete se přece pořádně vyspat, že mám pravdu?“

Všichni odpovídají: „Ano, pane.“

Hellmann: „Pak musíme dát 2093 chvilku času, aby pochopil, že je pořádný bastard. A možná následně řekne nám všem, jak to s ním opravdu je.“

(Zažíváme neočekávaný boj o moc mezi nejvíce dominantním a o moc usilujícím dozorcem najedná straně a vězněm, který až doposud poslušal na slovo, až si vysloužil posměšnou přezdívku „Serža“. Většina spoluvězňů a dozorců ho nemá ráda, protože ho považuje za jakéhosi vojenského robota. Nyní ale Serža prokazuje, že jeho charakter má jednu záviděníhodnou stránku je to muž s pevnými zásadami.)

Serža: „Podle mého názoru mě, pane dozorce, odsuzujete úplně právem.“ Hellmann: „To je mi jasné.“

Serža: „Ale to slovo neřeknu, pane dozorce.“

Hellmann: „Jaké slovo?“

Serža: „Neřeknu, v jakémkoli smysluplném významu, slovo bastard.“

Zvony, píšťaly, kanóny, slavnostní hudba.

Burdan vykřikuje s neskrývaným nadšením: „A je to venku!“

Hellmann: „*Sláva* této chvíli! Ano, je to tak! Řekl to, 5704?“

5704: „Ano, řekl, pane dozorce.“

Hellmann: „Mám pocit, že jsme vyhráli.“

Burdan: „Hoši, možná dnes večer ještě skončíte v posteli, kdo ví?“

Hellmann ale není spokojen s částečným vítězstvím a chce demonstrovat, jakou svévolnou mocí oplývá. „Za sprosté slovo, 2093, na podlahu a dej si deset kliků.“ Serža: „Děkuji, pane dozorce.“ A hned jak to řekne, provede deset výstavních kliků, i když je zjevně unavený.

Burdana namíchlo, jak dokonale stále ještě Serža funguje, a tak se snaží zesměšnit i perfektní kliky: „2093, kde si myslíš, že seš? Na táboře pro nováčky?“

Teď se k hovoru připojí nevzrušeným hlasem Geoff Landry, který strávil předchozí hodinu lenošením na židli: „Dej si ještě deset navíc.“ Směrem k divákům pak prohodí: „Vy ostatní si myslíte, že tohle jsou výstavní kliky?“

Odpovídají: „Určitě jsou.“ Velký Landry pak předvádí vzácnou ukázkou své moci, možná aby se ujistil, že ho vězni stále ještě berou.

„Tak to se mýlíte. 2093, ještě pět přidej.“

Seržův popis tohoto konfliktu má podivně neosobní nádech:

Dozorci mi přikázal, abych jiného vězně označil za „bastarda“ a nazval tak i sám sebe. To první bych nikdy neudělal, a kdybych se nechal přinutit k tomu druhému, představovalo by to porušení logiky a znehodnocení prvního principu. Začal proto s tím, co využíval vždy před „potrestáním“. Slovně naznačoval, že ostatní stihne trest za moje chování. Zareagoval jsem tak, aby nedošlo k potrestání mých spoluvězňů a zároveň abych neuposlechl jeho příkazu. Obojí vyřešila moje věta: „Neřeknu, v jakémkoli smysluplném významu, slovo bastard.“ A tak jsem se z té situace dostal já i moji spoluvězni.¹⁰

Serža se začíná projevovat jako velmi zásadový muž, žádný slepě poslušný patolízal, jak se jevil zpočátku. Později nám zajímavě popsal svoje mentální nalastavení ve chvíli, kdy se stal vězněm:

Když jsem nastoupil do vězení, rozhodl jsem se, že budu co nejvíce sám sebou. Moje filozofie spočívala v tom, že jsem nechtěl způsobit narušení charakteru svého ani ostatních vězňů, a dalším cílem bylo vyhnout se tomu, aby byl někdo kvůli mně potrestán.

Párky jako mocný symbol

Proč získaly ty dva seschlé, ohmatané párky takovou důležitost? Pro 416 představují párky možnost, jak se postavit zákeřnému systému tím, že se bude chovat podle svých představ a nepodrobí se tlaku okolí. Je to způsob, jak narušit moc dozorců. Pro dozorce je neposlušnost vězně 416 zásadním porušením pravidla, že vězni musí jíst pouze v čase k tomu určeném. Toto pravidlo bylo stanoveno proto, aby vězni nevyžadovali jídlo v jiném čase, než je k tomu určená doba. Ovšem toto pravidlo si nyní dozorcí upravili tak, aby mohli nutit vězně jíst, když se podává jídlo. Odmítání jídla se stalo aktem neposlušnosti, který dozorcí nechtějí tolerovat. Tento vzdor by mohl vyvolat další zpochybnění jejich pravomocí ze strany těch, kteří prozatím dali přednost poddajnosti před rebelantstvím.

Ostatní vězni by mohli vnímat neochotu 416 se podrobit jako hrdinské gesto. Mohli by se seskupit kolem svého hrdiny a postavit se kolektivně proti pokračující a stále se zhoršující šikaně ze strany dozorců. Strategický háček je ale v tom, že 416 na začátku svůj plán s nikým nekonzultoval a nesnažil se ostatní přesvědčit, aby se k němu přidali a uvědomili si, jak důležité je projevit nesouhlas. Rozhodnutí 416 zahájit hladovku bylo ryze osobní a cílem nebylo, aby se k ní ostatní připojili. Dozorcí vycítili nejisté společenské postavení 416 ve vězení jako nováčka, který si nevytrpěl tolik jako ostatní. Proto ho intuitivně obsadili do role „buřiče“, jehož tvrdohlavost bude pro ostatní znamenat pouze potrestání či ztrátu privilegií. Jeho hladovku dozorcí označili za akt sobectví, protože je mu jedno, jestli ostatní vězni kvůli němu budou mít omezené návštěvy. Avšak vězni by měli pochopit, že právě dozorcí svévolně dávají do spojitosti sněžení párků a přijímání návštěv.

Když se podařilo Hellmannovi potlačit Seržův vzdor, obrátil svou pozornost na vyhublého vězně 416, který se mu měl stát osudem. Nařídil mu, aby vylezl ze samotky a dal si patnáct kliků: „Jen pro mě a fakt rychle.“

416 si lehne na podlahu a pouští se do kliků. Je ale tak zesláblý a dezorientovaný, že to jako kliky moc nevypadá. Většinou se mu podaří od podlahy odlepit jen zadek.

Hellmann jen zírá. „Co to dělá?“ křičí nevěřičně.

„Zvedá zadek,“ říká Burdan.

Landry, který se probudil ze své dřimoty, dodává: „Říkali jsme mu, aby dělal kliky.“

Hellmann křičí: „Jsou tohle kliky, 5486?“

Vězeň odpovídá: „Asi ano, pane dozorce.“

„Ani náhodou, tohle nejsou kliky.“

Jerry-5486 souhlasí: „Když to říkáte, tak to nejsou kliky, pane dozorce.“ Burdan jim skáče do řeči: „Ohání se zadkem, nemám pravdu, 2093?“

Serža pokorně přitakává: „Když to říkáte, pane dozorce.“

Burdan: „Co to dělá?“

5486 poslušně opakuje: „Ohání se zadkem.“

Hellmann přinutí Paula-5704, aby zaskvětil 416 do toho, jak se správně dělají kliky.

„Vidiš, 416? Neohání se zadkem. Nesnaží se vyšoustat díru do země. Teď to udělej správně!“

416 se snaží napodobit 5704, ale nejde mu to, protože prostě není dost silný. Burdan přidává krutou poznámku: „To nedokážeš udržet tělo rovně, když cvičíš, 416? Vypadáš, jako bys seděl na horské dráze nebo co.“

Hellmann jen výjimečně používá fyzickou agresi. Více mu vyhovuje druhé lidi ovládat slovně, sarkasticky a pomocí nápaditých sadistických her. Vždy šije dobře vědom, kde leží hranice svobody v jeho roli dozorce - může improvizovat, ale nesmí nad sebou ztratit kontrolu. Problémy dnešní noci ho ovšem vyčerpávají. Stojí vedle 416, který leží na podlaze připraven ke klikům, a přikazuje mu, aby pomalu začal. Pak Hellmann položí vězni 416 botu na záda, když se zvedá ze země. A když se spouští dolů, tvrdě do něj zatlačí. Zdá se, že ostatní jsou tímto fyzickým trýzněním překvapeni. Po několika klicích sundá drsný dozorce nohu z vězňových zad a přikazuje mu, aby se vrátil do samotky. Pak za ním s hlasitým bouchnutím zavře dveře a zamkne ho.

Když jsem tuto scénu sledoval, vzpomněl jsem si na kresby vězňů z Osvětimi. I tam nacističtí dozorcí stoupali uvězněným na záda, když museli dělat kliky.

„Pokrytecký, pobožný sráč“

Buridan křičí přes dveře izolace na 416: „Jestli nebudeš jíst, bude ti chybět energie, 416.“ (Mám podezření, že Burdanovi začíná být líto, co musí prožívat tahle drobná bytost.)

Nyní nastává chvíle, kdy může dozorce Hellmann předvést svou převahu. Pouští se do malého kázání: „Hoši, doufám, že si z toho vezmete ponaučení. Nemá smysl se vzpouzet příkazům. Nenutil jsem vás dělat nic, co by nešlo splnit. Nemám žádný důvod někoho urážet. Nejste tu proto, že jste se chovali jako

čestní občané. Z toho vašeho pokryteckého zvanění je mi na zvracení. A teď se k tomu můžete vyjádřit.“

Ptá se Serži, jaký má názor na jeho krátkou řeč, a ten odpovídá: „Myslím, že jste promluvil dobře, pane dozorce.“

Hellmann se přiblíží k Seržově obličejí a opět se pustí do útoku: „Souhlasíš s tím, že seš pokrytecký, pobožný sráč?“

Serža odpovídá: „Pokud máte ten pocit.“

„Jen se nad tím zamysli. Jsi pokrytecký, pobožný sráč.“

Ocitli jsme se tam, kde už jsme byli, protože Serža odpovídá: „Budu to, co ze mě chcete mít, pane dozorce.“

„Já z tebe nechci nic mít, ty to prostě seš.“

„Jak říkáte, pane dozorce.“

Hellmann prochází kolem řady vězňů tam a zpátky a zoufale potřebuje jejich souhlas. Všichni vězni přitakávají.

„Je to pokrytecký, pobožný sráč.“

„Je to pokrytecký, pobožný sráč, pane dozorce.“

„Ano, pokrytecký, pobožný sráč.“

Hellmann je spokojen, že alespoň tahle malá skupina má na věci stejný názor jako on, a říká Seržovi: „Je mi líto, ale je to čtyři ku jedné. Prohrál jsi.“

Serža odpovídá, že záleží jenom na tom, co si o sobě myslí on sám.

„No ale pokud si myslíš něco jiného, tak je to s tebou špatný. Protože jsi ztratil kontakt s tím, jak to je, s realitou. Žiješ život, který není ničím jiným než *lži*, tak to s tebou vypadá. Je mi z tebe zle, 2093.“

„To je mi líto, pane dozorce.“

„Jsi takový pokrytecký, pobožný bastard, až se mi z tebe chce zvracet.“

„To mě mrzí, že se kvůli mně tak cítíte, pane dozorce.“ Burdan přinutí Seržů předklonit se, až se dotýká prstů na nohou, a v této poloze zůstat, aby se mu nemusel dívat do obličejí.

16998645

II | VI .. J4f1(f
-----, , -----

Poslední, co musí Hellmann v bitvě proti odbojníkům zvládnout, je potlačit jakékoli náznaky sympatií, jež by ve věznicích mohl vzbudit smutný osud vězně 416.

„Je to zarážející, že všichni musíme trpět kvůli tomu, že někteří lidé to v hlavě nemají v pořádku. Máme tu vašeho oddaného kamaráda [bouchne do dveří samoty]. Ten se postará o to, že dnes v noci nedostanete příkrývky.“

Hellmann je plný pochopení pro těžký úděl vězňů a vystoupí proti jejich *společnému* nepříteli, číslu 416, který je všechny poškodí svou pitomou hladovkou.

Burdan a Hellmann seřadí čtyři vězně do řady a nabádají je, aby poděkovali vězni 416 sedícímu v temné, stísněné samotce. Jeden po druhém to udělají.

„Proč nepoděkujete 416 za jeho snahu všichni?“

Všichni odříkávají: „Díky, 416.“

Ani to ale této ďábelské dvojici nestačí. Hellmann všem přikazuje: „Teď běžte všichni k těm dveřím. Chci, abyste mu poděkovali úderem *pěstí* do dveří.“

Udělají to, jeden po druhém bouchají do dveří a opakují: „Díky, 416.“ Údery do dveří se rozléhají prostorem izolace a ještě víc děsí ubohého opuštěného vězně 416.

Burdan: „Takhle je to skvělé, dejte tomu energii.“

(Je těžké určit, do jaké míry jsou ostatní vězni rozzlobeni na 416 za zbytečné starosti, nebo jen poslouchají příkazy či si nepřímo vynahrazují vlastní frustraci a hněv vyvolané šikanou dozorců.)

Hellmann jim ukazuje, jak bouchnout do dveří opravdu pořádně a nejlépe několikrát. Serža je na řadě poslední a překvapivě se podrobuje, pokorně a poslušně. Když je po všem, bere ho Burdan za ramena a tvrdě ho přitlačí k zadní zdi dvora. Pak nařizuje vězňům, aby se vrátili do cel, a svému veliteli, Hellmannovi, hlásí: „Všichni jsou připraveni na večerku, pane.“

Špinavý handl s příkrývkami

Vzpomeňte si na klasické jižanské vězeňské drama *Frajer Luke*. Z toho filmu jsem si vypůjčil nápad, že dozorcí a můj tým budou nosit zrcadlově sluneční brýle, abychom vyvolali pocit anonymity. Dnes večer předvedl dozorce Hellmann bez přípravy scénář, který by se vyrovnal tomu nejlepšímu, co kdy scenáristé napsali o působení moci ve vězení. Kreativně sehrál ďábelskou scénu, kterou dal najevo svou moc svěvolně utvářet realitu a poskytovat vězňům iluzi, že mají možnost potrestat jednoho z nich.

Světla jsou ztlumená, vězni ve svých celách, 416 na samotce. Nad vězeňským dvorem se vznáší podivné ticho. Hellmann se svezl na stůl mezi samotkou a našim pozorovatelským stanovištěm, za nímž máme nahrávací zařízení. Máme šanci pozorovat zblízka rozvíjející se drama. Hlavní dozorce noční směny se opře o stěnu, sedí na turka, jednu ruku spuštěnou mezi nohy, druhou se opírá o stůl. Hellmann je obrazem odpočívající moci. Pohybuje pomalu hlavou ze strany na stranu. Pozorujeme jeho dlouhé kotlety a vousy na bradě. Olizuje si plné rty a přitom opatrně volí slova a mluví zdůrazněným jižanským přízvukem.

Tento člověk vymyslel nový, úskočný plán. Navrhne podmínky pro propuštění 416 ze samotky. O tom, zda budou držet buřiče celou noc v izolaci, nerozhodne on sám. Raději vybidne ostatní vězně, aby rozhodli: bude 416 propuštěn, anebo bude hnit na samotce celou noc?

Hned poté se na vězeňský dvůr přišourá laskavý dozorce Geoff Landry. Při svých sto devadesáti centimetrech a devadesáti kilogramech je ze všech dozorců i vězňů nej větší. Jako obvykle má v jedné ruce cigaretu, druhou ruku v kapse a nápadně mu chybí sluneční brýle. Přichází do centra dění, zastaví se, vypadá znechuceně, zamračí se, zdá se, že se chystá zasáhnout, ale neudělá nic, jen pasivně sleduje Johna Wayna, který pokračuje ve svém představení.

„Takže, můžeme to udělat různě, záleží jen na tom, co chcete *vy*. Jestli 416 nesní párky, dáte mi své příkrývky a budete spát na holé matraci. Nebo si necháte příkrývky a 416 zůstane na samotce další den. Co navrhuje?“

„Já si nechám svou příkrývku, pane dozorce,“ ozve se okamžitě 7258. (Hubbie nemá pro 416 žádné pochopení.)

„Jak to vidíte vy vzaďu?“

„Nechám si příkrývku,“ říká Paul-5704, náš bývalý vůdce rebelů.

„A co 5486?“

Ten se odmítá podvolit sociálnímu tlaku a projevuje soucit s ubohým 416. Je ochoten vzdát se své příkrývky, aby nemusel 416 zůstat na samotce další den.

Burdan na něho zařve: „O tvou příkrývku nestojíme!“

„Hoši, musíte dospět k nějakému rozhodnutí.“

Burdan zaujal postoj člověka, který se může holedbat aspoň malou porcí moci, dal si ruce v bok, pendrekem co nejčastěji máchá kolem, mašíruje kolem cel. Obrací se na Seržů v cele a ptá se ho: „Co si o tom myslíš?“

Serža překvapivě opouští své pevné morální zásady, které se zřejmě týkají jen odporu ke sprostým slovům, a prohlašuje: „Jestli si příkrývky chtějí nechat ti dva, taky šiji nechám.“

To se ukazuje jako rozhodující hlas, který posunul jazýček vah.

Burdan vykřikuje: „Máme to tři ku jedné.“

Hellmann zprávu opakuje hlasitě a srozumitelně, aby všichni slyšeli.

„Máme to tři ku jedné.“ Šéf se svezl se stolu a zakřičí směrem k samotce: „416, ještě si tam chvíli posedíš, tak si na to koukej zvyknout!“¹¹

Hellmann si pyšně vykračuje ze dvora, oddaně ho následuje Burdan a celé procesí neochotně uzavírá Landry. V nekonečném boji mezi mocí dozorců a organizovaným odporem vězňů bylo dosaženo zdánlivého vítězství. Dozorcí měli opravdu těžký den, ale teď si mohou vychutnat sladké vítězství v této válce mezi důvtipem a odhodláním.

>GO <LDZ3

©

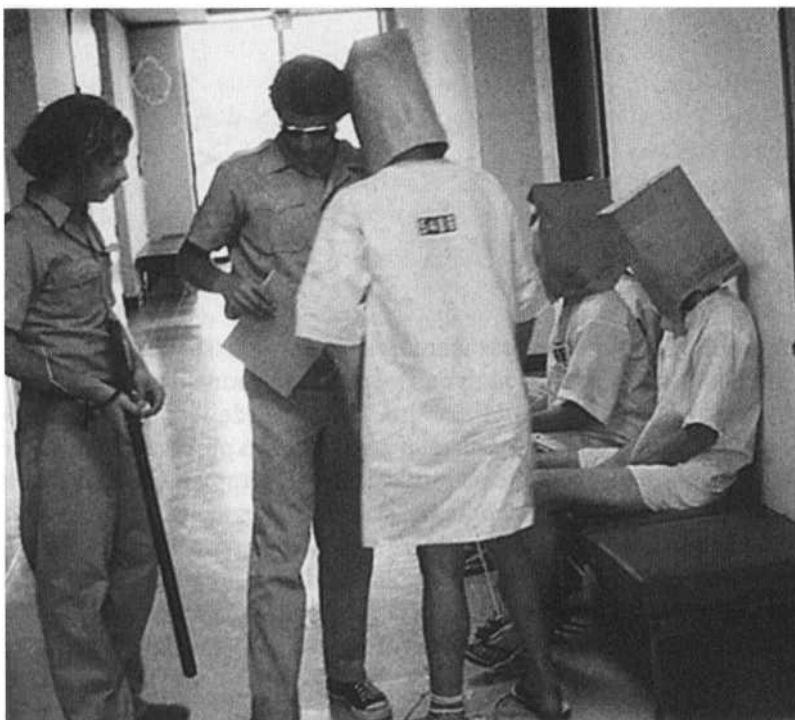
VII

Z technického hlediska bylo naše stanfordské vězení spíše jako okresní věznice naplněná adolescenty, kteří jsou drženi ve vazbě po hromadném zatčení v neděli ráno, které provedla policie v Palo Altu. Je zřejmé, že těmto mužům, kteří se ocitli v roli pachatelů, nebylo stanoveno žádné datum procesu a že nikdo nemá ani právní zastoupení. Nicméně na radu vězeňského kaplana, otce McDermotta, se matka jednoho z vězňů rozhodla, že svému synovi zajistí právního poradce. Po poradě celého pracovního týmu, které se účastnil vrchní dozorce David Jaffe i psychologičtí konzultanti a postgraduální studenti Craig Haney a Curt Banks, jsme se rozhodli uspořádat zasedání výboru pro podmíněčné propuštění vězňů. Ačkoliv by při skutečném soudním procesu v takto časném stadiu k žádné podobné události nedošlo.

Zasedání nám umožní pozorovat vězně v okamžiku, kdy se objeví nečekaná příležitost být propuštěn. Dosud každý ze zúčastněných hrál sám za sebe. Když uspořádáme zasedání v místnosti mimo stěny vězení, dostanou vězni příležitost si trochu odpočinout od tísnivých, malých prostor v našem suterénu. Možná se v tomto novém prostředí, kde se objeví i personál, jenž nepatří přímo k týmu pracovníků vězení, budou cítit svobodněji a spíše vyjádří své postoje a pocity. Tato událost také posílí autenticitu zážitků z vězení. Zasedání výboru pro podmíněčné propuštění spolu s návštěvními večery, setkáním s vězeňským kaplanem a očekávanou návštěvou veřejného obhájce by mělo celému pobytu ve vězení dodat punc opravdovosti. Nakonec mě také zajímalo, jak se náš vězeňský konzultant Carlo Prescott zhostí své úlohy vedoucího výboru pro podmíněčné propuštění vězňů ve stanfordském okresním vězení. Jak jsem uvedl, Carlo se v posledních sedmnácti letech neúspěšně pokoušel o udělení podmíněčného propuštění na mnoha zasedáních a až v nedávné době byl podmíněčně propuštěn ze svého trestu za ozbrojenou loupež na základě „dostatečné doby strávené ve vězení“. Bude Carlo soucítit s vězni a stát na jejich straně, když sám byl v kůži vězně, který o podmíněčné propuštění žádá?

Projednávání výboru pro podmíněčné propuštění se odehrávalo v mé laboratoři v prvním patře Katedry psychologie Stanfordovy univerzity. Byla to velká místnost s kobercem, jež umožňovala skryté videonahrávání a pozorování

8—Vězni se zakrytou hlavou a řetězy na nohou čekají najednání výboru pro podmíněčné propuštění

zpoza speciálně vyrobeného jednosměrného zrcadla. Čtyři členové výboru seděli okolo šestistranného stolu. Carlo zaujal místo v čele vedle Craiga Haneyho. Po jeho druhé ruce seděli postgraduální student a sekretářka. Oba o naší studii mnoho nevěděli a jejich pomoc byla výrazem laskavosti. Curt Banks sloužil jako výkonný úředník, který přebíral vězně od dozorců do rukou výboru pro podmíněčné propuštění. Já jsem celé jednání nahrával na video z vedlejší místnosti.

Po propuštění 8612 zůstalo ve vězení ve středu ráno osm vězňů. Čtyři z nich byli členy týmu vybráni jako možní kandidáti na podmíněčné propuštění na základě celkově dobrého chování. Dostali příležitost žádat o projednání svého případu a napsali formální žádosti s vysvětlením, proč si podle jejich názoru podmíněčné propuštění zaslouží. Někteří další mají projednání připraveno na jiný den. Avšak dozorcí trvají na tom, aby vězeň 416 nedostal příležitost k podmíněčnému propuštění, neboť trvale porušuje pravidlo 2: „vězni musí jíst pouze v čase k tomu určeném“.

Sance dostat se na svobodu

Dozorcí denní směny seřazují skupinu čtyř vězňů na vězeňském dvoře tak, jak se to rutinně dělá každý večer při poslední eskortě na

toaletu. Konec řetězu na kotníku jednoho vězně se připevní k řetězu druhého vězně a na hlavy se jim nasadí papírové tašky. Vězni proto nevědí, jak se dostali z vězení na místo projednávání výboru, ani kde se tato místnost v budově nachází. Jsou usazeni na lavici v chodbě před místností určenou k jednání. Dozorci jim odstraní řetězy z kotníků, ale stále sedí s pouty na rukou a papírovými taškami na hlavách, dokud Curt Banks nevyjde z místnosti a nezavolá je pod jejich vězeňským číslem.

Curt ve funkci výkonného úředníka přečte žádost vězně o podmíněčné propuštění a pak nesouhlasně prohlásí jednoho z dozorců, který se staví za odmítnutí žádosti. Vězeň je přiveden a usazen po pravé ruce Carla, který se od tohoto okamžiku ujímá slova při projednávání. Jeden po druhém přicházejí vězni Jim-4325, Glenn-3401, Rich-1037 a nakonec Hubbie-7258. Jakmile je slyšení u konce, vězeň je opět spoután na rukou i nohou, na hlavu je mu umístěna papírová taška a vrátí se opět na lavici v chodbě, kde čeká na konec celého projednávání. Na závěr jsou všichni vězni eskortováni zpátky do suterénního vězení.

Ještě než se objeví první vězeň a zatímco já kontrolojuji nahrávací zařízení, zkušený profesionál Carlo začíná zaučovat nováčky ve výboru ohledně některých základních pravidel fungování této instituce. (Jeho samomluvu viz v oddíle Poznámky.)¹ Curt Banks vycítil, že pro Carla je to teprve zahřívací kolo a že bude následovat jeden z jeho předlouhých proslovů, jaké si až příliš často musel vyslechnout během letního kurzu na univerzitě, a tak autoritativně říká: „Musíme se pustit dojednání, čas běží!“

Vězeň 4325 popírá svou vinu

Vězeň Jim-4325 je eskortován do jednací místnosti, jsou mu sejmuta pouta a je mu nabídnuto místo k sezení. Je to velký, robustní muž. Carlo hned spustí: „Proč jsi ve vězení? Co můžeš uvést na svou obhajobu?“ Vězeň odpovídá s patřičnou vážností: „Pane, byl jsem obviněn z ozbrojeného přepadení. Ale prohlašuji se za nevinného.“² „Nevinného?“ Carlo předstírá naprosté překvapení. „Takže ty naznačuješ, že policisté, kteří tě zatkli, nevěděli, co dělají, to znamená, že došlo k nějakému pochybení, nebo snad omylu? Že lidé, kteří jsou vyškoleni k prosazování práva a zřejmě už mají v této oblasti roky zkušeností, si omylem vybrali ze všech obyvatel v Palo Alto právě *tebe* a že nevěděli, co dělají, že se jim nějak zatemnil mozek? Jinými slovy jsou to lháři - říkáš, že jsou lháři?“

4325: „Neříkám, že jsou lháři, určitě existují přesvědčivé důkazy a tak dále. Já nepochybně respektuji jejich profesionální znalosti a všechno... Neviděl jsem žádné důkazy, ale předpokládám, že jsou přesvědčivé, když mě sbalili.“ (Vězeň se podrobuje vyšší autoritě, jeho počáteční asertivita ustupuje následkem Carlo-va dominantního chování.)

Carlo Prescott: „V tom případě jsi právě potvrdil, že na tom, co říkají, musí něco být.“

4325: „To je jasné, že na tom musí něco být, když mě sebrali.“

Prescott se začíná ptát na minulost vězně a jeho budoucí plány, ale rád by se něco dozvěděl i o jeho zločinu: „Jaké vztahy nebo co tě dostalo až do situace, že jsi byl zatčen? Tohle je závažné obvinění... víš, že při napadení může dojít i k zabití. Co jsi udělal? Střelil jsi někoho, nebo pobodal, nebo...?“

4325: „Nejsem si tím jist, pane. Strážmistr Williams řekl...“

Prescott: „Co jsi *udělal*? Střelil někoho, pobodal, nebo jsi snad někam hodil bombu? Použil jsi nějakou střelnou zbraň?“

Craig Haney a další členové výboru se snaží uklidnit napjatou situaci tím, že se vězeň ptají, jak si zvykl na život ve vězení.

4325: „No, já jsem od přírody introvert... a asi jsem nad tím prvních pár dní přemýšlel a napadlo mě, že nejlepší je se chovat...“

Prescott se znovu ujímá slova: „Odpověz na otázku, nechceme tu slyšet žádné intelektuální žvásty. Ptal se tě přímo, tak teď odpověz!“

Craig přerušuje rozhovor otázkou, jak se daří ve vězení převýchova, a vězeň na to odpovídá: „Jasně, má to nějaký smysl, určitě jsem se naučil víc disciplíně, ve stresu jsem sice naštvaný, ale vím, že dozorci dělají jen svou práci.“

Prescott: „Tento výbor tě nebude na svobodě držet za ručičku. Říkáš, že ses naučil trochu disciplíně, snažíš se více spolupracovat, ale venku nebude nikdo, kdo by na tebe dohlížel, budeš tam sám za sebe. Jaký občan z tebe může být, když máš na krku takové obvinění? Dívám se tu na tvá obvinění. To je pořádný seznam!“ S naprostou jistotou a převahou se Carlo zadívá na zcela bílý papír ze sešitu, jako by to byl vězňův trestní rejstřík, plný rozsudků a poznámek k průběhu zatčení a propuštění. Pokračuje: „Viš, říkáš nám, že to tam venku zvládneš, protože ses tu naučil poslouchat. Nemůžeme tě tam venku držet za ručičku... Proč si myslíš, že *tentokrát* to venku zvládneš?“

4325: „Našel jsem něco, na co se můžu těšit. Chci jít na Kalifornskou univerzitu v Berkeley, chci něco vystudovat. Mám chuť zkusit fyziku, moc se těším na tuhle zkušenost.“

Prescott ho přeruší a začne zjišťovat jeho náboženské přesvědčení a pak se ptá, proč se nezařadil do vězeňského programu skupinové nebo pracovní terapie. Vězeň se teď zdá opravdu zmaten a říká, že by se určitě přihlásil, kdyby mu někdo podobnou příležitost dal. Carlo se ptá Curta Bankse, jestli může ověřit pravdivost posledního tvrzení. On sám, jak říká, o tom pochybuje. (Samozřejmě že ví o tom, že v tomto experimentu nemáme žádné podobné programy, ale stejné otázky mu vždy dávali členové výboru při jeho vlastních žádostech o propuštění.)

Po několika dalších otázkách od ostatních členů výboru žádá Prescott dozorce, aby vězně odvedl zpět do cely. Vězeň vstává a děkuje výboru. Pak automaticky natahuje ruce před tělo s dlaněmi u sebe, aby mu mohl přisedící dozorce nasadit pouta. Jim-4325 je odveden pryč, opět dostává na hlavu papírovou tašku a je mu nařízeno si v tichosti sednout na chodbě. Teď přijde řada na projednání dalšího případu.

Když vězeň odešel, poznamenává Prescott do zápisu: „Tehle chlap, to jsou samé medové řečičky...“

V poznámkách mám uvedeno, že: „Vězeň 4325 se zdál docela vyrovnaný a celkem se kontroloval - patřil doposud mezi naše vzorné vězně. Zjevně ho zmátl Prescottův agresivní výslech ohledně zločinu, kvůli němuž byl zatčen. Dalo se z něho snadno dostat příznání, že je asi vinen, přestože je jeho zločin smyšlený. Během projednávání byl poslušný a přívětivý, což je chování přispívající k jeho relativnímu úspěchu a odolnosti v podmínkách našeho vězení.“

Curt oznamuje, že další vězeň připravený na projednávání výboruje 3401. Pak předčítá jeho žádost:

Chci požádat o podmíněčné propuštění, abych mohl vstoupit nově do tohoto zoufalého světa a ukázat ztraceným duším, že kdo se chová slušně, bude odměněn náklonností, že materialistické svině nemají víc než ožebračení chudáci, že běžný zločinec může být zcela převychován během necelého týdne a že Bůh, víra a bratrství neztrácejí svou cenu. Zasloužím si podmíněčné propuštění, protože si myslím, že moje chování během pobytu ve vězení bylo nepochybně bezúhonné. Užíval jsem si pohodlí a teď jsem si uvědomil, že je čas zamířit výše, na posvátnější místa. Byl jsem zde hýčkán a teď jsem si jist, že moje převýchova je trvalá. Bůh žehnej. S pozdravem váš 3401. Vzpomínejte na mne jako na zářivý příklad.

Doporučení dozorců zamítnout žádost představuje vězně ve zcela odlišném světě:

3401 se stále chová jako buřič horší kategorie. Nejenže kopíruje druhé, ale navíc v něm samotném není nic dobrého. Dokáže jen pokorně následovat špatné příklady. Nedoporučuji podmíněčné propuštění.

Podepsán dozorce Arnett.

Nevidím žádný důvod, proč by si měl 3401 zasloužit podmíněčné propuštění, dokonce si ani nedokážu propojit obraz 3401, jak ho znám, a osobu popsanou v této žádosti.

Podepsán dozorce Markus.

3401 si nezaslouží propuštění, což naznačuje už jeho sarkastická žádost o něj.

Podepsán dozorce John Landry.

Vězeň 3401 je poté přiveden s papírovou taškou přes hlavu. Carlo žádá o její odstranění, aby se mohl podívat do tváře toho „malého grázla“. On i další členové výboru jsou překvapeni, když zjistí, že 3401, Glenn, je Američan asijského původu, jediný v celé skupině bělochů. Je ovšem velmi vzdálen představám o tomto etniku, protože se chová vzdorovitě a neuctivě. Stereotypním představám ale odpovídá fyzickým vzhledem. Měří pod sto šedesát centimetrů, je drobný, ale pevně stavěný, s roztomilým obličejem a lesklými, černými vlasy.

Craig začíná otázkou na roli vězně ve vězeňské vzpouře, která propukla ve chvíli, kdy jeho cela postavila barikádu. Co udělal, aby tento čin zastavil?

3401 odpovídá překvapivě přímočaře: „Já jsem se to nesnažil zastavit, já jsem to podporoval!“ Při dalších dotazech od jiných členů výboru na vzpuru odpovídá 3401 stále sarkastickým tónem, což je zcela jiná písnička než zjevná pokora 4325. „Já myslím, že cílem naší instituce je převychovat vězně, ne šíje znepráčetel. Měl jsem pocit, že výsledkem našich akcí...“

Vrchní dozorce Jaffe, který sedí u stěny a ne u stolu jako členové výboru, si nemůže pomoci a zasáhne: „Možná nemáš přesnou představu o tom, co je to převýchova. Snažíme se vás naučit, jak se stát právoplatnými členy společnosti, ne jak se zabarikádovat v cele!“

Prescott už má plně zuby těchto výlevů. Znovu se ujímá své role jako hlavní šéf: „Nejméně dva občané tě viděli, jak odchází z místa činu.“ (Tohle si vymyslel na místě.) Carlo pokračuje: „Kdybychom zpochybnili zrak tří lidí, to už by muselo být celé lidstvo slepé! Nenapsal jsi, že Bůh, víra a bratrství neztrácejí svou cenu? Je snad bratrské ukrást někomu majetek?“

Carlo pak začne hrát na snadno se nabízející rasovou strunu: „Asiati skončí ve vězení jen výjimečně... vlastně jsou to většinou slušní lidé... Ty jsi ale nenapravitelný buřič, z vězení si tropíš žerty, přijdeš si sem a začneš hned mluvit o převýchově, jako bys byl ředitelem věznice. Pak si sedneš ke stolu a přerušíš vrchního dozorce. A naznačuješ mu, že co říkáš ty, je mnohem důležitější než cokoli, co by mohl říct on. Upřímně řečeno bych ti neudělil podmíněčné propuštění, i kdybys zbyl ve vězení jako poslední, myslím, že u tebe je podmíněčné propuštění nejméně pravděpodobné, co na to říkáš?“

„Máte právo na svůj názor, pane,“ říká 3401.

„Můj názor má na tomto místě docela váhu!“ odsekne rozzlobeně Carlo. Prescott pokládá další otázky, ale nedává vězni šanci, aby na ně odpověděl. Na konec jeho žádost kritizuje a zamítá: „Myslím, že už se tím nemusíme zabývat. Můj názor je, že dokumentace vězně a jeho chování před výborem jasně odhalují jeho postoj... máme časový plán a nevidím důvod, proč bychom měli o tomto případě vůbec diskutovat. Stojí tu před námi vzpurný autor hezkých proslav.“

Před odchodem vězeň uvádí, že má vyrážku, která se zhoršila a nahání mu strach. Prescott se ho ptá, jestli už byl u lékaře, hlásil se jako marod nebo udělal cokoli, co by pomohlo jeho zdravotní obtíže vyřešit. Když vězeň odpovídá, že ne, Carlo ho upozorňuje, že stojí před výborem pro podmíněčné propuštění, ne před lékařskou komisí. Pak jeho obavy smete ze stolu: „U každého, kdo sem přijde, se snažíme najít nějaký důvod, proč bychom ho měli propustit. Když už jsi v tomto vězení, je na tobě, abys dodržoval pravidla, choval se tak, aby bylo zřejmé, že se můžeš opět zařadit do společnosti... Chci, aby sis něco z toho, co jsi napsal, dokázal přebrat; jsi inteligentní člověk a umíš se dobře vyjadřovat, myslím, že se dokážeš změnit, ano, budeš mít možnost se změnit.“

Carlo se obrací na dozorce a gestem mu naznačuje, že má vězně odvést. Ten kluk je najednou zkroušený a pomalu natahuje ruce před sebe, aby na ně mohl dostat pouta. Odchází. Možná si uvědomuje, že jeho lehkomyšlný postoj ho přišel draho, že nebyl připraven na tak vážné projednávání ani nekompromisní přístup výboru.

V mých poznámkách stojí, že vězeň 3401 je složitější, než se zdálo na první pohled. Odkryl před námi zajímavou směsici vlastností. Když jedná s dozorcí ve vězení, chová se obvykle docela seriózně a slušně, ale teď napsal sarkastickou a humornou žádost o propuštění, ve které se zmínil o neexistujícím procesu převýchovy, padla slova o jeho spiritualitě a tvrzení, že je příkladným vězněm. Dozorcí ho nemají v lásce, což dosvědčují jejich dopisy rázně se vymezující proti propuštění. Jeho drzá žádost o propuštění je v příkrém kontrastu s jeho chováním před výborem - zde vidíme mladého muže, který je pokorný až vyděšený. „Vtipy jsou tu zakázány.“ Výbor, zvláště pak Prescott, mu jde zákeřně po krku, on se ale nedokáže s tímto útokem účinně vypořádat. Jak projednávání pokračuje, má stále silící tendenci se stáhnout a nereagovat. Mám obavy, jestli vydrží ve vězení celé dva týdny.

Rebel ustupuje

Další na řadě je vězeň 1037, Rich, který včera svou matku při návštěvě polekal, protože vypadal tak vyčerpaně. Je to tentýž vězeň, co se dnes ráno zabarikádoval v cele 2. Patří také k častým obyvatelům samotky. Jeho žádost o propuštění je zajímavá, ale ztrácí na své síle, když ji rychle čte mdlým a chladným hlasem Curt Banks:

Rád bych požádal o propuštění, abych mohl strávit poslední chvíle jako náctiletý se svými kamarády. V pondělí mi bude dvacet. Je pravda, že dozorcí mi ukázali mnoho mých slabostí. V pondělí jsem se vzbouřil, protože jsem měl pocit, že jejich přístup ke mně je nespravedlivý. Toho večera jsem si ale nakonec uvědomil, že lepší zacházení si nezasloužím. Od té doby jsem se snažil spolupracovat, jak nejlépe jsem uměl, a teď už vím, že všichni dozorcí se jen starají o blaho mé i ostatních vězňů. Přestože jsem absolutně nerespektoval samotné dozorce ani jejich požadavky, chovali se ke mně dříve i nyní slušně. Mám velké uznání k jejich schopnosti snášet rebelii vězňů a věřím, že jejich dobrota mi pomohla k převýchově a proměně v lepšího člověka. S upřímným pozdravem, 1037.

Tři dozorcí se podíleli na společném doporučení, které čte Curt nahlas:

I když se 1037 lepší ve srovnání se svým rebelským obdobím, jsem přesvědčen, že potřebuje ještě čas, než bude moci být představen veřejnosti jako jeden z našich napravených vězňů. Souhlasím s posudkem dalších dozorců na 1037 a také s názorem samotného 1037, že se významně zlepšil, ale ještě nedosáhl zcela přijatelné úrovně. Pro 1037 je nezbytné ještě ujit kus cesty, než bude moci být propuštěn. Proto podmíněčné propuštění nedoporučuji.

Když do místnosti vstoupil Rich-1037, jevil se jako podivná směsice mladistvé energie a začínající deprese. Okamžitě začal mluvit o svých narozeninách, jediném důvodu, proč žádá o propuštění. Narozeniny jsou prý pro něj velmi důležité, což si neuvědomil, když se do projektu přihlásil. 1037 jede na plně obrátky, a v tu chvíli mu vrchní dozorce položí otázku, kterou nelze zodpovědět, aniž by se buď dostal do problémů, nebo našel jiný důvod pro svou žádost o propuštění: „Nemyslíš, že narozeninový večírek ti můžeme uspořádat i ve vězení?“

Prescott se chytá příležitosti: „I když jsi ještě mladý, přece jen žiješ ve společnosti již nějakou dobu. Víš, jaká jsou pravidla. Je ti jasné, že vězení jsou pro lidi, kteří porušují zákon, a ty jsi ohrozil fungování vězení, protože ses choval nezodpovědně. Synu, uvědomuji si, že se měníš k lepšímu, je to uvedeno v dokumentaci a já si vážně myslím, že jsi na tom lépe. Ale tady čtu, je to psáno tvou rukou, „absolutně jsem nerespektoval samotné dozorce ani jejich požadavky“. *Absolutně nerespektovali* Nemůžeš nerespektovat ostatní lidi a jejich majetek. Co by se stalo, kdyby každý v naší zemi nerespektoval majetek druhých? Asi bys někoho zabil, kdyby se tě snažil zatknout.“

Jak Carlo pokračuje ve zdánlivém pročitání vězňovy dokumentace ze svého stále *prázdného* papíru, zastaví se u bodu, kde objevil něco zásadního: „Ve zprávě o tvém zatčení čtu, že jsi byl hodně nevrlý, že tě policisté museli zpacifikovat, a dokonce mohlo dojít k poranění zatýkajících strážníků či i něčemu horšímu. Tvé pokroky mne velmi těší a myslím si, že si začínáš uvědomovat, že tvoje chování bylo nezralé a v mnoha ohledech neuvážené a bezohledné. Udělal sis z lidí panáky, měli to být jen předměty pro tvoje použití. Ty jsi s lidmi manipuloval! Zdá se, že sis celý život dělal s lidmi, co se ti zachtělo, veškerá dokumentace ukazuje na lhostejnost vůči zákonu a pořádku. Zřejmě jsou chvíle, kdy nedokážeš svoje chování kontrolovat. Proč máš pocit, že jsi vhodný kandidát na propuštění? Co nám k tomu chceš říci? Snažíme se ti pomoci.“

Vězeň 1037 nebyl připraven na takovýto osobní útok na svoji povahu. Drmolí nejasné vysvětlení, proč by dokázal „vycouvat“ ze situace, jež by ho mohla svádět k násilnému chování. Dál tvrdí, že mu zkušenosti z vězení pomohly: „Setkal jsem se tu s mnoha různými reakcemi lidí na měnící se situaci, viděl jsem, jak lidé zvládali vztahy s ostatními, například jak komunikovali se spoluvězni na cele, jak reagovali různě na podobné události. Když se podíváme na tři různé směny, všiml jsem si, že jednotliví dozorcí se chovali v identických okamžicích velmi podobně.“

1037 pak překvapivě začíná mluvit o svých „slabostech“, zvláště o své úloze agitátora v pondělní vězeňské vzpouře. Zaujímá zcela submisivní stanovisko, obviňuje sám sebe ze vzpírání se dozorcům a ani jednou se nezmíní o jejich nepřijatelné šikaně a nepřetržité buzeraci. (Před mýma očima se v přímém přenosu odehrává dokonalý příklad vymývání mozku. Projednávání věrně připomíná chování amerických válečných zajatců v korejské válce, kteří se svým vězňům z komunistické Číny veřejně přiznávali k použití biologických zbraní a dalším přečinům.)

Prescott nečekaně přerušuje diskusi o vězňových slabostech energicky položenou otázkou: „Bereš drogy?“

Když 1037 odpoví: „Ne,“ je mu umožněno pokračovat, než ho Prescott přeruší znovu. Všiml si totiž černomodré modřiny na vězňově ruce a ptá se ho, kde k ní přišel. Ačkoli se tak stalo při jedné z potyček s dozorcí, vězeň odmítá vinu dozorců, kteří ho vláčeli do samotky. Tvrdí, že dozorcí s ním zacházeli velmi jemně. Říká, že si modřinu způsobil sám, protože opakovaně nerespektoval jejich příkazy.

Carlovi se líbí tenhle přístup stylem „všechno je moje vina“. „Pokračuj v té dobré práci na sobě, souhlas?“

1037 říká, že by rád dostal podmíněčné propuštění, i kdyby to mělo znamenat, že přijde o plat. (To už je extrémní postoj, vezmeme-li v úvahu, čím musel projít, a že by nakonec za to nic nedostal.) Během celého projednávání zdatně odpovídá na otázky výboru, ale depresivní nálada je mu stále v patách, jak později poznamenává Prescott při vyhodnocování tohoto jednání. Stav jeho psychiky byla matka během své návštěvy schopna rozpoznat okamžitě, což také přesně popsala, když si stěžovala v mé kanceláři. Vypadá to, jak kdyby chtěl ve vězení vydržet co nejdéle, aby prokázal svou mužnost - možná svému otci? Odpovídá zajímavě na některé otázky členů výboru ohledně zkušeností, které ve vězení získal, ale většina odpovědí zní jako povrchní text role připravené výboru na míru.

Pohledný mladík dopadne neslavně

Poslední na řadě je pohledný mladý vězeň Hubbie-7258, jehož žádost o propuštění čte Curt s mírným opovržením:

První důvod, proč žádám o propuštění, je skutečnost, že moje přítelkyně jede brzy na dovolenou a já bych se s ní rád vídal častěji, než odjede, protože když se vrátí, odjíždím na univerzitu. Když se za ní dostanu až po dvou týdnech, viděl bych se s ní celkem půl hodiny. Při návštěvě zde si nemůžeme promluvit a rozloučit se, jak bychom chtěli, protože nám dělá garde dozorce. Dále si myslím, že jste mne už pozorovali, a já vím, že se nezměním. Změnou mám na mysli porušování pravidel určených pro nás, vězně. Takže když mě propustíte, ušetříte tím čas mně a sobě výdaje. Je pravda, že jsem se pokusil o útěk s předchozím spoluvězněm 8612, ale ve chvíli, kdy jsem seděl ve své prázdné cele nahý, jsem si uvědomil, že se už dozorcům protivit nebudu. Proto nyní poslouchám prakticky všechna nařízení. Také musím připomenout, že patřím, pokud jde o chování, do nejlepší cely v tomto vězení.

I v tomto případě je doporučení dozorce Arnetta v rozporu s tvrzením vězně: „7258 je rebelský typ mudrlanta,“ zní celkové hodnocení dozorce Arnetta. Následuje cynické doporučení: „Měl by tu zůstat, dokud experiment neskončí nebo dokud neshnije, podle toho, co bude trvat déle.“

Dozorce Markus je optimističtější: „Mám 7258 rád a je to pohodový vězeň, ale nemám pocit, že by měl na propuštění větší nárok než ostatní vězni. Jsem si jist, že zkušenosti z pobytu ve vězení budou mít dobrý dopad na jeho poněkud vzpurnou povahu.“

„Také mám rád 7258, skoro stejně jako 8612 [což je David, náš informátor], ale nemyslím si, že má nárok na podmíněčné propuštění. Nechci se do něho pouštět jako Arnett, ale propuštění si nezaslouží,“ píše John Landry.

Jakmile vězni sundají papírovou tašku z hlavy, objeví se jeho obvyklý zářivý, široký úsměv, čímž Carla natolik podráždí, že se do něj hned pustí.

„Vlastně je ti to tu všechno k smíchu. Jsi, rebelský mudrlant, jak to trefně popsal ve své zprávě jeden z dozorců. Patříš mezi lidi, kteří si v životě s ničím moc nedělají starosti, že?“

Hned jak vězeň začne odpovídat, změní Carlo směr rozhovoru a ptá se na vzdělání. „Chci na podzim začít studovat Státní univerzitu v Oregonu.“ Prescott se obrací na další členy výboru. „Já to říkám pořád. Vidíte to sami, vzdělávat některé lidi je ztráta času. Jsou jedinci, které by nikdo neměl postrkovat na univerzitu. Asi by byli šťastnější, kdyby pracovali jako mechanici nebo prodavači v bufetu,“ a pokyne vězni opovrživě rukou. „Tak pusťme se do toho. Co jsi udělal, že jsi skončil tady?“

„Nic, pane, jen jsem se přihlásil na *experiment*.“

Tento návrat k realitě by mohl ohrozit další průběh projednávání, ale to nehrozí, pokud je u kormidla kapitán Prescott:

„Náš rebelský mudrlant si myslí, že tohle je jen *experiment*?“ Přebírá opět řízení celého jednání a předstírá, že studuje vězňovu dokumentaci. Pak Prescott věcně poznamenává: „Měl jsi prsty ve vloupání.“

Prescott se obrací na Curta Bankse, jestli to bylo vloupání méně závažné nebo závažné, Curt pokyvuje, že „to první“.

„Méně závažné, to jsem si myslel. Je na čase, abys dostal pár životních lekcí, rošťáku. Na úvod začneme připomenutím, co čeká vězně, kteří jsou chyceni při pokusu o útěk. Je ti osmnáct a podívej se, jak vypadá tvůj život! Tvrdíš nám tu, že jsi dokonce ochoten nechat propadnout svoji finanční odměnu, jen aby ses dostal z vězení. Kamkoli se podívám v tvé dokumentaci, vidím to samé: „rebelský mudrlant, „chytrolín“, „člověk, který odmítá jakoukoliv autoritu!“ Co se to s tebou stalo?“

Pak se Prescott ptá na rodinu, náboženské přesvědčení, a jestli vězeň chodí pravidelně do kostela. Je rozzloben, když vězeň tvrdí, že jeho náboženské přesvědčení je „blíže neurčené“. Stroze oduší: „Ani v něčem tak důležitém nemáš jasno.“

Nahněvaný Prescott vstává a na několik minut prudce vyběhá z místnosti. Mezitím ostatní členové výboru pokládají klasické otázky ohledně případného chování vězně příští týden, pokud jeho žádost o propuštění nebude úspěšná.

Vzdát se peněz za svobodu

Tato přestávka v napjatém projednávání mi poskytuje příležitost si uvědomit, jak důležitý je výrok 1037, že je ochoten nechat propadnout svou finanční odměnu, pokud bude propuštěn. Měli bychom tuto otázku pravidelně pokládat vězňům jako tu poslední, velmi důležitou. Žádám Carla, aby se vězňů ptal: „Jsi ochoten nechat propadnout všechny peníze, které sis jako vězeň vydělal, výměnou za podmíněčné propuštění?“

Zpočátku Carlo pokládá vyhrocenější verzi otázky: „Kolik bys nám zaplatil za to, že bychom tě odsud pustili?“ Vězeň 7258 je zmaten a odpovídá, že za propuštění nezaplatí. Carlo otázku přeformuluje a ptá se, jestli by vězeň nechal propadnout peníze, které doposud vydělal.

„Ano, pane, samozřejmě, to bych udělal.“

Vězeň 7258 nepůsobí dojmem zvláště bystrého či sebekritického jedince. Také se zdá, že svou celkovou situaci nebere tak tragicky jako někteří jeho kolegové. Je ze všech nejmladší, je mu sotva osmnáct. Jeho odpovědi a postoje prozrazují nezralost. Nicméně jeho odstup a smysl pro humor mu hodně pomohou při zvládnání toho, co na něj a jeho spoluvězně čeká v následujícím týdnu.

Pak jsme do jednací místnosti znovu zavolali zvláště každého vězně, aby odpověděl na stejnou poslední otázku týkající se ochoty vyměnit vydělané peníze za propuštění. Vězeň 1037, vzdorný narozeninový mladík, s propadnutím finanční odměny výměnou za svobodu souhlasil. Spolupracující vězeň 4325 odpovídá také kladně. Jenom vězeň 3401, vzpouzející se Američan asijského původu, není ochoten nechat svoje peníze propadnout kvůli propuštění, protože je opravdu potřebuje.

Jinými slovy, tři z těchto čtyř mladíků touží po propuštění tak silně, že jsou připraveni obětovat své těžce vydělané peníze, které získali jako vězni pracující dvacet čtyři hodin denně. Co mě fascinuje, je důležitost způsobu formulace této otázky. Vzpomeňte si, že

primární motivace takřka všech dobrovolníků v experimentu byla finanční. Dostali nabídku, že si mohou vydělat patnáct dolarů denně po dobu až dvou týdnů v období před začátkem podzimního semestru ve škole, kdy jiný zdroj příjmů neměli k dispozici. Teď navzdory veškerému utrpení v kůži vězňů, navzdory veškeré fyzické i psychické šikaně, kterou museli vydržet - nekonečné nástupy, buzení uprostřed noci, svévolné, kreativní buzerace ze strany některých dozorců, nedostatek soukromí, čas strávený na samotce, nahota, řetězy, papírové tašky na hlavě, špatné jídlo a nedostatek ložního prádla -, je většina vězňů připravena odejít bez finanční odměny, jen aby se odsud dostali.

Ještě více však možná zarazí jiná skutečnost: jakmile prohlásili, že peníze jsou méně důležité než jejich svoboda, se pasivně podrobují systému, natáhnou ruce před sebe, aby na ně mohli dostat pouta, neprotestují při nasazování papírové tašky na hlavu, přijímají upevnění řetězu na kotníky a jako ovečky pochodují za dozorcem do strašného suterénního žaláře. Během projednávání před výběrem se ocitli fyzicky mimo vězení, v přítomnosti několika „civilních pracovníků“, kteří nemají přímý podíl na jejich mučení odehrávajícím se v suterénu. Proč se nikdo z nich neodvážil říci: „Protože nechci finanční odměnu, jsem osvobozen z účasti na tomto experimentu a žádám vás, abyste mě ihned propustili.“ Takovou žádost bychom museli uposlechnout a okamžitě skončit účast žadatele na experimentu.

Nikdo se ale neozval. Ani jeden vězeň se nám při pozdějších rozhovorech nesevěřil, že by i jen uvažoval o tom, že může experiment ukončit, protože prakticky všichni přestali své prožitky vnímat jako pouhý experiment. Cítili se chyceni do pastí ve vězení, které řídí psychologové, ne stát, jak nám to popsal 416. Souhlasili, že se vzdají peněz, které vydělali jako vězni - pokud *se rozhodneme je podmíněčně propustit*. Pravomoc k osvobození nebo uvěznění byla na výboru pro podmíněčné propuštění, ne na jejich osobním rozhodnutí přestat být vězněm. Kdyby byli skutečnými vězni, jedině výbor by je mohl propustit. Pokud ovšem jsou, a tak tomu bezpochyby je, *výzkumnými subjekty*, pak mají nárok zůstat nebo odejít, kdykoli se tak rozhodnou. V tu chvíli bylo zjevné, že v jejich myslích došlo k obratu. Už nepřemýšleli způsobem „jsem placený dobrovolník, který se účastní experimentu, a mám plná občanská práva“, ale „jsem bezmocný vězeň vydaný na milost nespravedlivého, autoritářského systému“.

Během následující analýzy diskutovali členové výboru o jednotlivých případech a celkové reakci první skupiny vězňů. Všichni se jednoznačně shodli na tom, že vězni byli nervózní, podráždění a zcela pohlceni svou rolí trestanců.

Prescott vnímavě popisoval svoje reálné obavy o osud vězně 1037. Přesně zaznamenal postupující silnou depresivní náladu u muže, který byl dříve neohroženým vůdcem rebelů: „Je to ten pocit, co člověk získá, když se pohybuje v blízkosti lidí schopných skočit přes zábradlí na patře vězení a zabít se nebo si pořežat zápěstí.

Měli jsme tu chlapíka, který se dokázal držet pohromadě, aby s námi jednal, ale mezi jeho reakcemi byla hluchá místa. Pak ten poslední kluk, co tu byl, mluvil souvisle, chápe, co se tu děje, stále je ještě schopen mluvit o „experimentu“, ale také si dokáže promluvit o svém otci, o svých pocitech. Zdá se mi jako z jiného světa jen na základě pocitů, kterého jsem z něho měl. Ten další hoch, Orientálec [Američan asijského původu], to je případ. Pro mě to byla těžká váha.“

Na závěr Prescott poskytuje následující radu: „Spojme se se zbytkem týmu a já bych navrhl propustit pár vězňů v různých dnech, abychom přinutili ty zbývající uvažovat nad tím, jak se musí začít chovat, aby se dostali ven. Když propustíme pár vězňů, dáme také ostatním trochu naděje a zbavíme je částečně zoufalství.“ Panuje společná shoda, že první vězeň by měl být propuštěn brzy, vysoký Jim- 4325, a o něco později číslo tři, Rich-1037. Snad bychom místo nich mohli nasadit náhradníky. Na to, jestli potom a zda vůbec propustit vězně 3401 a 7258, se názory různí.

Čeho jsme tu svědky?

První projednávání výboru pro podmíněčné propuštění se týkalo hlavně tří témat: hranice mezi simulací a realitou se smazaly, vězni berou svoji roli vážně, postupně se zvýšila i jejich poddajnost jako odpověď na stále intenzivnější dominantní chování dozorců a došlo k dramatické proměně chování vedoucího výboru, Car- la Prescottta.

Nejasná hranice mezi vězeňským experimentem a reálným uvězněním

Nestranní pozorovatelé, kteří by nevěděli, co předcházelo této události, by okamžitě předpokládali, že sledují jednání skutečného výboru pro podmíněčné propuštění v místním vězení. Silné a zjevné působení dialektické reality mezi vězni a jejich státem jmenovanými strážci se projevovalo mnohými příznaky. Ať už to byla vážnost celé situace, formální úprava žádostí vězňů o propuštění, nesouhlasná doporučení dozorců, rozličné přístupy členů výboru, povaha osobních otázek položených vězňům a obvinění vznesená proti nim - krátce řečeno intenzivní emocionální náboj celého projednávání. Základ celé interakce mezi oběma stranami je patrný v otázkách výboru a odpovědích vězňů na téma „způsob myšlení v minulosti“, aktivit směřujících k převýchově v podobě kurzů, terapie nebo pracovních programů, zařízení právního zastoupení, stavu jejich soudního procesu a plánů, jak se v budoucnu chtějí stát dobrými občany.

Lze si jen stěží představit, že v životě těchto studentů proměněných v dobrovolné účastníky experimentu uběhly sotva čtyři dny, a stejně těžké je uvěřit, že ve vězeňské uniformě stráví ve stanfordském okresním vězení o něco víc než další týden. Jejich uvěznění není otázkou mnoha měsíců či dlouhých let, jak by to mohly naznačovat výroky simulovaného výboru pro propuštění vězňů. Z hraní rolí se stalo jejich vnitřní přijetí, herci převzali charakter a identitu svých fiktivních postav.

Poddajnost a serióznost vězňů

Zpočátku zdráhavě, ale nakonec poddajně většina vězňů vklouzla do svých značně strukturovaných rolí v našem vězení. Navzájem se oslovovali identifikačními čísly a okamžitě reagovali na otázky položené jejich anonymním identitám. V situacích, které bychom mohli považovat za směšné, reagovali s plnou vážností, například na dotazy týkající se povahy jejich zločinů a snahy o nápravu. Až na vzácné výjimky vystupovali vězni zcela servilně vůči autoritě výboru a také se podrobili dominantnímu chování dozorců a působení celého systému. Pouze vězeň 7258 měl tu troufalost označit za svůj důvod pobytu ve vězení dobrovolnou účast na

„experimentu“. I on ale začal rychle couvat, jakmile se ocitl pod verbálním nátlakem Prescottta.

Některé původní žádosti o propuštění, zejména žádost vězně 3401, amerického studenta asijského původu, byly sepsány ve zlehčujícím tónu, který ale autory rychle přešel, když výbor vydal zamítavé stanovisko a označil jedince s takto nepřijatelným chováním za nehodné propuštění. Většina vězňů zjevně zcela přijala výchozí premisy současné situace. Už nic nenamítají ani neprotestují proti ničemu, co je jim řečeno či přikázáno udělat. Jsou jako herci hrající podle Stanislavského, kteří svou roli nepřestávají hrát ani mimo jeviště a mimo záběr kamery. Jejich role se stala jejich identitou. Pro ty, kteří věří ve vrozenou lidskou důstojnost, by muselo být bolestivé pozorovat poklonkování bývalých vězeňských rebelů, hrdinů vzpoury, z nichž jsou jen žebráci. Z těchto skupiny mužů už nezbyl ani jeden hrdina.

Smělého Američana asijského původu, Glenna-3401, jsme museli propustit několik hodin po stresujícím zážitku při jednání výboru, protože se u něj objevila vyrážka po celém těle. Zdravotnická služba pro studenty mu poskytla vhodné léky a vězeň byl odeslán domů, aby mohl jít na vyšetření ke svému lékaři. Vyrážka byla způsobem, jakým si jeho tělo vyžádalo propuštění, stejně jako v případě Douga- 8612 to byla jeho ztráta emoční kontroly.

Dramatická proměna vedoucího výboru pro podmíněčné propuštění

Poznal jsem Carla Prescottta více jak tři měsíce před začátkem experimentu a téměř denně jsem s ním byl v kontaktu buď osobně, nebo při častých a dlouhých telefonních hovorech. Když jsme společně vedli šestitýdenní kurz psychologie uvězněných, viděl jsem ho v akci jako výmluvného, horlivého kritika vězeňského systému, jež Carlo považoval za fašistický nástroj útlaku proti barevným menšinám. Dokázal neuvěřitelně citlivě vnímat, jak vězení a jiné autoritářské systémy kontroly dokážou chytit do svých tenat odsouzené, ale i jejich vězňatele. Také ve svém debatním programu, jenž se vysílal v sobotu večer na místním rádiu KGO, dokázal Carlo často docílit toho, že si posluchači uvědomili selhání těchto překonaných, drahých institucí, krmených dolary z jejich daní.

Vyprávěl mi o hrůze, kterou zažíval před očekávaným každoročním jednáním výboru pro podmíněčné propuštění, kdy vězni měli na vyslovení své žádosti před několika členy výboru jen pár minut. Ti jim zjevně nevěnovali žádnou pozornost, zato listovali tlustými fascikly, zatímco vězeň obhajoval svůj případ. Je dokonce možné, že zkoumaná dokumentace nepatřila zpovídánému vězni, ale dalšímu na řadě, a člen výboru jen šetřil čas. Když jste dostali otázku týkající se vašeho odsouzení nebo něčeho negativního ve vašem trestním rejstříku, okamžitě bylo jasné, že propuštění se nedočkáte dříve jak za rok, neboť obhajováním své minulosti jste ztratili šanci mluvit o pozitivních vizích do budoucna. Díky Carlovu příběhu jsem měl představu, jaký hněv musel takový svévolný přístup vyvolat ve většině vězňů, jejichž žádost o propuštění byla rok co rok zamítnuta, jak tomu bylo v jeho případě.³

Jaké hlubší poznání ale pramení z takovýchto situací? Obdivuj moc, opovrhuj slabostí. Snaž se dominovat, ne vyjednávat. Udeř první, když soupeř nastaví druhou tvář. Zlaté pravidlo platí pro ně, ne pro nás. Vládne ten, kdo má moc; moc má ten, kdo určuje pravidla.

Tohle jsou některá pravidla, která se naučí synové násilnických otců, z nichž se v polovině případů stanou také násilníci, kteří zneužívají své děti, partnerky a rodiče. Zhruba polovina z nich se identifikuje s agresorem a pokračuje v násilí, zatímco ostatní se ztotožní se zneužívanými, odmítnou agresi a dají přednost soucítění. Bohužel výzkumy nám neumožňují předpovědět, které zneužívané dítě se stane později násilníkem a z kterého vyroste soucitný dospělý.

Přestávka: demonstrace síly bez slitování

Vzpomínám si na klasickou názornou ukázkou toho, jak fungují předsudky a diskriminace, v podání učitelky základní školy Jane Elliottové. Děti ve třídě rozdělila svévolně do dvou skupin jen na základě barvy očí a jedné skupině přidělila vyšší status než druhé. Když se modrooké děti staly privilegovanými, okamžitě se chopily dominantního postavení a začaly své hnědooké spolužáky šikanovat slovně i fyzicky. Navíc se jejich nově získaný status promítl i do zlepšeného kognitivního výkonu. Když byly nahoře, podaly ten den modrooké děti lepší výkon v matematice a gramatice (na původních datech Elliottové jsem doložil, že šlo o statisticky významné zlepšení). Stejně dramaticky se zhoršil výkon „méněcenných“ hnědookých dětí.

To nejužasnější na tomto předvedení předsudků ve školní třídě se třetáky z Ricevillu ve státě Iowa ovšem bylo, když paní učitelka druhý den skupinám statusy prohodila. Paní Elliottová totiž před třídou prohlásila, že se spletla. Ve skutečnosti to mělo být přesně obráceně, než jim řekla, hnědé oči jsou přece lepší než modré oči! Nyní nastala příležitost pro hnědooké děti, které zažívaly negativní dopady diskriminace, aby ukázaly soucit, když se ocitly ve výhodnějším postavení. Nové výsledky testů potvrdily zhoršený výkon ještě den předtím lepších modrookých a náhle zlepšené schopnosti hnědookých dětí. Jak to ale dopadlo se soucítěním? Porozuměli nově povýšení pocitům vydědence, těch méně šťastných, těch v méněcenném postavení, tomu, co sami zažili ještě včera?

Vůbec se nepoučili! Hnědooči si užili svoje výsady bez skrupulí. Byli dominantní, diskriminovali a šikanovali své dřívější modrooké trýznitele.⁴ Podobných případů, kdy ti, kteří sami uprchli před pronásledováním z náboženských příčin, se stali nesnášenlivými k lidem jiného vyznání, jakmile se ocitli v bezpečí a pod ochranou své nové mocenské bašty, je historie lidstva plná.

Zpátky k hnědookému Carlovi

Dlouhou oklikou se dostáváme zpátky k tématu dramatické přeměny mého kolegy, která nastala ve chvíli, kdy se stal vedoucím výboru pro podmíněčné propuštění. V první řadě se mu povedlo opravdu vynikající sólové představení, něco jako sólo Charlieho Parkera. Dokázal na místě vymyslet detaily zločinů, dřívějších životních osudů vězňů, úplně zčistajasna. Zvládl to bez váhání, naprosto sebejistě. Jak ale ubíhal čas, zdálo se, že svou roli autority bere stále více vážně a odhodlaně. Stal se vedoucím výboru pro propuštění vězňů ve stanfordské okresní věznici, člověkem, jehož se vězni náhle bojí a k němuž kolegové vzhlížejí s úctou. Roky utrpení, které musel vydržet jako hnědooký vězeň, byly zapomenuty, jakmile se ocitl v privilegovaném postavení toho, kdo na svět shlíží očima všemocného vládce výboru. Jeho proslov ke kolegům na konci projednávání ukázal, jaká muka a opovržení tato přeměna vyvolala v samotném Carlovi. Stal se tyranem. Později večer u jídla přiznal, že mu bylo na zvracení z toho, co slyšel sám sebe říkat a co cítil, když se oblékl do nové role.

Zajímalo mě, jestli tyto úvahy a získané poznatky pozitivně ovlivní jeho představení v roli předsedy výboru pro propuštění

najednání plánovaném na následující den, tedy čtvrtek. Projeví větší pochopení a soucítění k další skupině vězňů, která ho bude žádat o podmíněčné propuštění? Anebo si opět role přizpůsobí člověka k obrazu svému?

Čtvrteční jednání výboru pro propuštění a disciplinární komise

Další den přichází před nově sestavený výbor další čtyři vězni. S výjimkou Car- la jsou všichni ostatní členové výboru nováčci. Craig Haney musel odjet kvůli neodkladným problémům v rodinné firmě do Filadelfie. Nahradila ho sociální psychologka Christina Maslachová, která tiše sleduje projednávání a vypadá to, že do něj vůbec nezasahuje - zatím. Sekretářka a dva postgraduální studenti doplňují stav výboru na pět členů. Na naléhání dozorců ovšem výbor mimo žádosti o propuštění také zvažuje využití disciplinárních trestů pro zvláště neústupné rebelanty. Curt Banks pokračuje ve své roli výkonného úředníka a vrchní dozorce David Jaffe je také přítomen jako pozorovatel, který může případně ve vhodné chvíli komentovat chování vězňů. Já vše opět pozoruji zpoza jednosměrného zrcadla a zaznamenávám jednání na naši videokameru Ampex pro následnou analýzu. Další změnou oproti včerejšku je sezení vězňů. Už nejsou u stejného stolu jako výbor, ale sedí odděleně na židličkách umístěných na jakémsi stupínku: je to mnohem lepší pro důkladné pozorování, jako při policejním výslechu.

Pouštíme se do hladovkáře

První na řadě je vězeň 416, nedávno přijatý do experimentu, kterýještě stále drží hladovku. Curt Banks předčítá disciplinární stížnosti, které na něj podalo několik dozorců. Dozorce Arnett je na 416 zvláště rozzloben, on ani ostatní dozorcí nechápou, o co mu vlastně jde: „Ač je tu tak krátce, je velmi vzdorovitý, porušuje nařízení a naše rutinní procedury.“

Vězeň okamžitě potvrzuje, že dozorcí mají pravdu. Nemá v úmyslu popírat tato obvinění. Trvá na tom, že musí mít právní zastoupení, než se uvolí ve vězení cokoli sníst. Prescottta zajímá jeho požadavek na „právní pomoc“ a dožaduje se přesného vysvětlení.

Vězeň 416 odpovídá zvláštním způsobem: „Jsem ve vězení a z praktického pohledu je to proto, že jsem podepsal smlouvu, ale přitom ještě nejsem právně způsobilý ji podepsat.“ Jinými slovy buď mu seženeme právníka, který si vezme na starost jeho případ, anebo bude pokračovat v hladovce tak dlouho, dokud ne- onemocní. Objasňuje, že pak ho vedení věznice bude muset propustit.

Tento vychrtlý mladík se před výborem prezentuje stejně jako před dozorcí: jako inteligentní, odhodlaný a s pevnou vůlí držet se svých zásad. Jeho zpochybnění důvodů k uvěznění, tedy že nedosáhl věkové hranice právní způsobilosti k podepsání informovaného souhlasu s experimentem, je ale na člověka, který je zvyklý jednat na základě svých ideových principů, až podivně striktní a podmíněné okolnostmi. I když 416 vypadá zanedbaně a přepadle, něco v jeho chování vyvolává nesympatii u kohokoli, kdo s ním jedná: ať už jsou to dozorcí, ostatní vězni nebo členové tohoto výboru. Působí jako bezdomovec, který v kolemjdoucích vzbuzuje spíše pocity viny než sympatie.

Když se ho Prescott ptá, z čeho je obviněn, vězeň odpovídá: „Žádné obvinění není. Nebyl jsem z ničeho obviněn. Nebyl jsem ani zatčen paloaltskou policií.“

Rozhorlený Prescott se ptá, jestli je tedy 416 ve vězení omylem. „Byl jsem jako náhradník za...“ Prescott je vzteky bez sebe a navíc zmatený. Uvědomuji si, že jsem ho neupozornil na to, čím se 416 liší od ostatních vězňů, že se jedná o nově přijatého vězně, který přišel jako náhradník.

„Co jsi vůbec zač, ty asi studuješ filozofii, ne?“ Carlo si pomalu zapaluje cigaretu a možná plánuje novou strategii útoku. „Od té doby, co jsi přišel, tady jenom filozofuješ.“

Když jedna ze sekretářek, která se účastní dnešního jednání výboru, navrhne cvičení jako formu disciplinárního trestu pro 416, ten si stěžuje, že cvičení už měl dost. Prescott na to stroze reaguje: „Vypadá jako silný chlapík, myslím, že cvičení je pro něj ideální volba.“ Podívá se na Curta s Jaffem, aby tento trest přidali na seznam.

Nakonec, když 416 dostává zásadní otázku, jestli je za udělení podmíněčného propuštění ochoten vzdát se své finanční odměny, která mu jako vězni v experimentu náleží, hned vzdorovitě odpovídá: „Jasně že ano, protože za čas strávený tady se ty peníze nevyplatí.“

Carlo ho má dost. „Odvedte ho.“ 416 pak udělá přesně to, co jako roboti udělali všichni ostatní před ním. Bez příkazu se postaví, natáhne ruce před sebe, aby mu mohla být nasazena pouta, dostane papírovou tašku na hlavu a je odveden z jednací místnosti.

Kupodivu nepožadoval po výboru, aby hned ukončil jeho roli zpěčujícího se studentského dobrovolníka ve výzkumu. Nechce žádné peníze, proč tedy neřek- ne: „V tomto experimentu končím. Vraťte mi moje oblečení a osobní věci, odmítám pokračovat!“

Křestní jméno tohoto vězně je Clay Cjil“ (pozn. překladatele), ale moc tvárný není. Stojí pevně za svými principy a paličatě se drží osobní strategie. I tak ale přijal identitu vězně, protože si nedokázal spočítat, že klíče ke svobodě drží ve svých rukou. Stačilo trvat na tom, že musí být propuštěn teď a tady, když se nenachází na půdě věznice. On však už má vězení v sobě.

Závislí jsou snadnou kořistí

Vězeň Paul-5704, další na řadě, si okamžitě stěžuje na nedostatek cigaret, které mu byly slíbeny za dobré chování. Mezi disciplinární poklesky, které u něj uvádějí dozorcí, patří „stále a hrubě vzdoruje, má záchvaty násilí a temných nálad a opakovaně vyzývá ostatní vězně k rebelství a odmítání spolupráce“.

Prescott se hned pouští do jeho takzvaně dobrého chování, za něž už nikdy cigarety nedostane. Vězeň odpovídá tak tichým hlasem, že ho členové výboru musí požádat, aby mluvil hlasitěji. Když je mu vytýkáno, že se chová neposlušně, i když ví, že za to

budou pykat i ostatní vězni, opět něco mumlá a dívá se doprostřed stolu.

„Probírali jsme to... když se něco stane, nebudeme hledět na druhé... když udělá něco někdo jiný, jsem připravený za něj být potrestán.“ Člen výboru ho přerušuje: „Už jsi byl potrestán za jiného vězně?“ Paul-5704 odpovídá ano, už trpěl pro své kamarády.

Prescott hlasitě a výsměšně prohlašuje: „Ty jsi vlastně takový mučedník, co?“ „To jsme tady asi všichni..říká 5704 a zase je ho sotva slyšet.

„Co nám můžeš říct na odůvodnění svého propuštění?“ ptá se Prescott. 5704 odpovídá, ale opět nesrozumitelně.

Vzpomeňte si, že 5704, nejvyšší vězeň, se otevřeně postavil mnoha dozorcům a zúčastnil se několika pokusů o útěk. Nevyhýbá se stavění barikád ani roznášení poplašných zpráv. Byl to také on, kdo napsal s hrdostí své přítelkyni, že byl zvolen vedoucím výboru pro stížnosti vězňů ve stanfordském okresním vězení. Navíc to byl opět 5704, kdo se stal dobrovolně účastníkem experimentu pod falešnou záminkou. Jeho záměrem bylo stát se špiónem, který odhalí úskali tohoto výzkumu, a hodlal o tom napsat pro několik alternativních, liberálních, „podzemních“ tiskovin. Jeho předpoklad byl, že tento experiment je pouze vládou placený projekt zkoumající, jak se vypořádat s politickými odpůrci. Kam se poděla jeho odvaha? Proč je z něho najednou kdosi, kdo mluví z cesty?

Před námi v místnosti sedí zaražený, trudnomyslný mladý muž. Vězeň 5704 má sklopený zrak, přitakává na otázky členů výboru, nenavazuje oční kontakt.

„Ano, pane, byl bych ochoten se vzdát jakékoli finanční odměny, abych byl propuštěn,“ odpovídá tak hlasitě, jak při použití veškeré síly dokáže. (Zatím odpovědělo ano pět vězňů ze šesti.)

Privádí mě k úžasu, jak rychle se ztratil u tohoto obdivuhodného mladíka jeho duch plný energie, vášně a revolučního zápalu.

Na okraj mohu říci, že jsme se později dozvěděli, jak hluboce začal Paul-5704 prožívat svou roli vězně. Nejdřív v rámci svého plánu na útěk svými dlouhými, pevnými nehty kytaristy odšrouboval krytku elektrické zásuvky, s níž pak odstranil kouli na dveřích cely. Nehty také do zdi cely vyryl, jak postupují dny jeho uvěznění. Zatím se tam objevilo vedle sebe P / Ů / S / Ć.

Záhadný, statný vězeň

Další žádost o propuštění pochází od vězně Jerryho-5486. Působí ještě záhadnějším dojmem než předchozí žadatelé. Tváří se optimisticky a zřejmě dokáže v klidu zvládnout cokoli, co se mu naloží. Jeho fyzická statnost ostře kontrastuje se stavem vězně 416 i s některými dalšími hubenými hochy, jako je Glenn-3401. Vyzařuje pocit jistoty, že dva týdny ve vězení vydrží bez velkých nářků. V jeho slovech se ale objevuje neupřímnost, a když byli jeho kamarádi na zhroucení, neprokázal zrovna snahu jim pomoci. Po několika minutách před výborem se mu podaří znepráčetit si Prescottovi, jak se to zatím ještě nikomu nepovedlo. Vězeň okamžitě odpovídá, že není ochoten vzdát se své doposud vydělané finanční odměny výměnou za propuštění.

Dozorci uvádějí, že 5486 si nezaslouží, abychom zvažovali jeho propuštění, protože „zesměšnil psaní dopisů a celkově nespolupracuje“. Když je požádán, aby vysvětlil své chování, říká 5486, že „nevěřil, že se jedná o skutečný dopis... vůbec to tak nevypadalo...“

Dozorce Arnett, který stojí tiše stranou a pozoruje projednávání, si nemůže odpustit poznámku: „Požádali tě dozorcí, abys napsal dopis?“ 5486 souhlasí a dozorce Arnett pokračuje: „A chceš říct, že dozorcí tě požádali, abys napsal nezákonný dopis?“ 5486 ustupuje: „No, možná jsem ne zvolil správné slovo...“

Ale Arnett mu nedá pokoj. Čte výboru svou zprávu: „Chování 5486 se postupně zhoršuje... stává se z něho něco jako šašek, je samá srandička.“

„Myslíš, že je to zábavné?“ pouští se do něho Carlo.

„Všichni [v místnosti] se smáli. Já jsem se začal smát až pak,“ uvádí 5486 na svou obranu.

Carlo zlověstně zasahuje: „Všichni ostatní si můžou dovolit se smát, dnes večer totiž jdeme domů.“ Přesto se ale Carlo snaží nevystupovat tak konfliktně jako včera. Má připraveno několik provokativních otázek: „Když bys byl na mém místě, měl důkazy, které mám po ruce, zprávu od dozorců, co bys udělal? Jak bys reagoval? Jak bys to vyřešil? Co myslíš, že pro tebe bude správné?“

Vězeň odpovídá vyhýbavě a nereaguje přímo na žádnou z těchto složitých otázek. Po několika dalších dotazech od ostatních členů výboru rozezlý Prescott vězně propouští: „Myslím, že už jsme toho viděli dost, víme, co máme udělat. Už podle mého názoru nemá smysl ztrácet čas.“

Vězeň je překvapen, že projednávání jeho žádosti bylo ukončeno tak náhle. Chápe, že zjevně nezapůsobil dobře na ty, které měl přesvědčit, aby jeho věc podpořili, když už ne dnes, alespoň na příštím setkání výboru. Nepodařilo se mu jednat v jeho nejlepším zájmu. Curt žádá dozorce, aby vězni nasadil pouta, papírovou tašku na hlavu a posadil ho na lavičku na chodbě. Tam musí počkat na projednání dalšího a zároveň posledního případu. Pak budou vězni odvedeni zpátky dolů po schodech, aby pokračovali ve svých vězeňských životech.

Seržovo napětí se dostává na povrch

Poslední vězeň, kterého má výbor na programu, je „Serža“, vězeň 2093. Ten sedí přesně podle své nátury na vysoké židli rovně jako pravítko, má vypjatý hrudník a zataženou bradu. Předvádí perfektní vojenské držení těla, pokud to mohu posoudit. Žádá o propuštění, aby mohl svůj čas „využít produktivněji“, a dále poznáme náva, že „od prvního dne dodržoval všechna pravidla“. Na rozdíl od většiny vězňů Serža není ochoten vzdát se své mzdy výměnou za propuštění.

„Kdybych se teď vzdal peněz, které jsem až dosud vydělal, byl by tento pobyt ještě větší ztrátou pěti dnů mého života než v případě, že si peníze ponechám.“

K tomu ještě dodává, že ten malý plat, který má dostat, sotva může vykompenzovat čas, který tu odsloužil.

Prescott se do něho naváží, protože prý nezni „opravdově“, všechno má dopředu promyšlené, ale není vůbec spontánní, používá slova, jen aby zamaskoval svoje pocity. Serža se omlouvá, pokud vyvolává takový dojem, ale ve skutečnosti vždy myslí vážně, co říká, a snaží se jasně vyjádřit, co má na mysli. To Carla obměkčí. Ujišťuje Seržu, že on i ostatní členové výboru prodiskutují jeho případ se vši vážností, a pak ho chválí za dobrou práci ve vězení.

Před koncem rozhovoru se Carlo ptá Serži, proč nepožádal o propuštění, když vězni dostali tuto nabídku poprvé. Serža vysvětluje: „Žádal bych o propuštění jen v případě, pokud by o něj nežádal dostatečný počet vězňů.“ Má pocit, že pobyt ve vězení je pro ostatní vězně větší zkouškou než pro něho, a nechce, aby jeho žádost dostala přednost před jinými. Carlo Seržovi jemně vytýká tuto zjevnou ukázkou noblesy, která je podle něj neumělým pokusem ovlivnit rozhodnutí výboru. Serža ale reaguje s překvapením, které dokazuje, že svá slova myslí opravdu vážně a nejednalo se o žádný pokus zalíbit se výboru nebo komukoli jinému.

To Carla nepochybně zaskočilo a chce se dozvědět více z osobního života tohoto mladého muže. Ptá se na jeho rodinu, přítelkyni, jaké filmy se mu líbí, jestli si někdy jen tak koupí zmrzlinu, tedy na všechny ty drobnosti, které dohromady tvoří jedinečnou identitu každého z nás.

Serža suše odpovídá, že nemá přítelkyni, jen málokdy zajde do kina, má rád zmrzlinu, ale v poslední době šiji nemohl dovolit. „Můžu k tomu říct jen to, že potom, co jsem se rozhodl usadit ve čtvrti letních rezidencí na Stanfordu a žil jsem na zadním sedadle svého auta, jsem měl první noc ve vězení problém se spaním, protože postel tu byla příliš měkká. Také vězeňská strava je lepší než to, co jsem jedl poslední dva měsíce, a měl jsem tu i více času na odpočinek než v posledních dvou měsících na svobodě. Děkuji, pane.“

Ha! Jaký naprosto neočekávaný obraz nám tento mladík nabídl. Jeho osobní hrdost a statná postava zakrývají fakt, že celé léto trpěl hladem a neměl kde složit hlavu, když navštěvoval letní kurzy na univerzitě. Že by životní podmínky v našem vězení mohly být pro univerzitního studenta přilepšením, to nás všechny zaskočilo.

Z jednoho úhlu pohledu se Serža jeví jako nejvíce jednorozměrný a tupě poslušný vězeň ze všech, na druhé straně je ale obdařen logikou, přemýšlivostí a morální silou, jež nemá ve skupině obdoby. Zdá se mi, že tomuto mladíkovi může jeho odhodlání žít podle abstraktních principů zkomplikovat život. Neví, jak úspěšně / it s ostatními, a neumí je požádat o podporu, ať už finanční, osobní nebo emocionální. Dokáže tak rigidně následovat své vnitřní přesvědčení a přitom stát jako voják na přehlídce, až všem znemožní nahlédnout do jeho pocitů. Může se stát, /r bude mít těžší život než jeho spoluvězni.

Kajicník už nikoho neobměkčí

Zatímco se výbor připravuje na uzavření tohoto projednávání, Curt oznamuje, že vězeň 5486, který proslul svou drzostí, chce učinit před výborem ještě jedno prohlášení. Carlo souhlasně přikývne.

5486 lítostivě oznamuje, že nevyjádřil to, co vlastně chtěl. Neměl totiž příležitost si to úplně promyslet. Během pobytu ve vězení se jeho osobní svět zhroutil, protože zpočátku předpokládal, že půjde k soudu, ale teď už se vzdal naděje na spravedlnost.

Dozorce Arnett, který sedí za ním, líčí průběh rozhovoru, který spolu vedli dnes během oběda. 5486 mu řekl, že jeho vlastní úpadek je následkem toho, že „se dostal do špatné společnosti“.

Carlo Prescott a členové výboru jsou z tohoto výstupu zmatení. Jak má toto prohlášení podpořit jeho žádost o propuštění?

Prescott toto představení jednoznačně rozrušilo. Oznamuje 5486, že jestli výbor dospěje k nějakým doporučením, „sám osobně dohlédne na to, aby tu 5486 zůstal až do konce. Osobně proti tobě nic nemám, ale jsme tu proto, abychom chránili společnost. A já si nemyslím, že jsi schopen vyjít z vězení a pustit se do něčeho konstruktivního, dělat něco, co přispěje k rozvoji společnosti. Vyšel si z těchto dveří a pak sis uvědomil, že jsi s námi jednal jako s bandou idiotů. Ve skutečnosti ale tady představujeme něco jako policisty nebo zástupce vážené instituce. Moc nedokážeš vycházet se zástupci institucí, co? Jak jsi na tom s lidmi okolo sebe? Snažím se tu říct, že jsi odsud odešel, měl jsi trochu času nad vším přemýšlet, teď jsi tu zpátky a snažíš se nás zmanipulovat, abychom se na tebe dívali jinýma očima. Jaké máš ve skutečnosti povědomí o společnosti? Co ve skutečnosti společnosti dlužíš? Chci od tebe slyšet tvůj skutečný názor.“ (Carlo je zpátky ve včerejší formě!)

Vězeň je zaskočen Carlovým útokem a rychle se snaží zlepšit své postavení: „Mám novou práci jako učitel. To je něco smysluplného, myslím.“

Prescott mu ale nedává šanci: „Teď jsi pro mne ještě více podezřelý. Opravdu bych nechtěl, abys učil moje dítě. Zrovna ty s tvým postojem, nepřipustnou nezralostí, lhovostí k tomu, co znamená odpovědnost. Nezvládneš ani strávit čtyři dny ve vězení, aniž bys všechny neobtěžoval. Pak mi řekneš, že chceš dělat učitele, dělat něco, co by mělo být výsadou. Mít na starosti slušně vychované lidi a moci je učit, to je privilegium. Nevím, ale mě jsi nepřesvědčil. Pročetl jsem si tvou dokumentaci a nic pozitivního jsem tam neobjevil. Odvedte ho,“ obrací se na Curta.

S řetězem a papírovou taškou na hlavě je vězeň odváděn do suterénní káznice. Při příštím zasedání výboru pro podmíněčné propuštění bude muset podat přesvědčivější výkon - pokud vůbec ještě dostane šanci.

Když dostane propuštěný vězeň příležitost stát v čele výboru pro propuštění

Než se podíváme na to, co se dělo ve vězení během naší absence v průběhu dvou projednávání výboru, stojí za to si povšimnout účinku, který hrani roli mělo na nekompromisního vedoucího, jenž řídil „projednávání seriózní instituce“. O měsíc později se Carlo Prescott emotivně svěřil s tím, jaký vliv na něj tato zkušenost měla:

Kdykoli jsem se tohoto experimentu účastnil, vždy jsem pak odcházel se sklíčenými pocity - tak autentický zážitek to byl. Tento experiment přestal být pouhou studií ve chvíli, kdy lidé začali opravdově reagovat na různé věci, které se během experimentu udály. Všiml jsem si například ve vězení, že lidé, kteří se považují za dozorce, se *musí* začít chovat určitým způsobem. Musí nave- nek působit určitým dojmem, zastávat jisté postoje. Vězni mají také své určité postoje a vytvářejí vnější dojem - a stejně to probíhalo tady.

Nemůžu uvěřit tomu, že mě, v roli člena výboru, vedoucího seriózní instituce, experiment podnítl k tomu, abych řekl jednomu vězni v reakci na jeho aroganci a vzpurnost: „Jak je možné, že ačkoliv Orientálci se tak vzácně dostanou do vězení a zřídka skončí takto, jsi tady? Co jsi provedl?“

Právě tato chvíle v průběhu experimentu ovlivnila celkové chování tohoto vězně. Začal se mnou komunikovat jako jednotlivec, popsal mi svoje osobní pocity. Tento člověk byl najednou tak plně pohlcen situací, že se vrátil před náš výbor a věřil, že když k nám promluví, jeho šance být dříve propuštěn bude vyšší.

Carlo pokračuje tímto přiznáním:

Jako bývalý vězeň se musím přiznat, že pokaždé, když jsem tam přišel, mi ty třenice, podezřívání, nevráživost, které se projevovaly, když se muži dostali do svých rolí..., připomněly pocit prázdnoty, který je důsledkem omezení svobody. Přesně tento zážitek ve mně vždy vyvolal sklíčenost, jako bych byl zpátky v opravdovém vězení. Celé to působilo autenticky, žádné divadýlko v tom nebylo.

[Vězni] na celou situaci reagovali, i když to byla improvizace, jako lidské bytosti, které jsou skutečnou součástí toho, co zažívají. Dokážu si představit, že jejich myšlení procházelo metamorfózou typickou pro uvěznění. Nakonec si vždy jako vězni uvědomujeme, co se děje ve vnějším světě - staví se mosty, rodí se děti ale od toho jsme najednou úplně oddělení. Najednou se cítíme vyloučení ze zbytku společnosti, z lidstva.

Spoluvězni, s veškerým svým strachem, zahořklostí, zápachem, jsou kamarádi a se vším ostatním - kromě občasných chvil, kdy přijde návštěva nebo se něco děje, například je čas projednávání před výborem pro propuštění - už není důvod se identifikovat, dokonce ani s tím, odkud pocházíme. Existuje pro nás jen současnost, tento okamžik.

.. Nepřekvapilo mě, ale ani nepotěšilo, když jsem si opět potvrdil, že „lidé se stávají rolí, kterou hrají“. Dozorci jsou symbolem autority, kterou nelze popírat, neexistují žádná pravidla či práva, která by museli vězňům přiznat. To platí pro skutečné dozorce ve vězení i pro studenty, kteří si na dozorce hrají. Naopak vězeň je vydán napospas své situaci, je konfrontován den co den se svou bezmocí, ať už je jakkoli vzpurný a i když dokáže vytěsnit tyto zážitky ze svého vědomí. Musí se snažit sladit svou vlastní nenávisť a účinnost vzdoru s realitou, která nezávisle na jeho hrdinství či odvaze spočívá v tom, že je sčítán na nástupu a musí se podvolit pravidlům a nařízením vězení.⁵

Myslím, že je vhodné tyto úvahy uzavřít podobně pronikavou pasáží z dopisů politického vězně George Jacksona, které napsal nedlouho před Carlovým zamyšlením. Vzpomeňte si, že jeho právník mě požádal, abych se stal expertním svědkem jeho obhajoby v blížícím se případu Soledad Brothers. Jackson byl ale zabit, než jsem pro něj mohl svědčit, den po ukončení našeho experimentu.

Je opravdu zvláštní, že tu člověk najde něco k zasmání. Všichni jsme tu zavřeni dvacet čtyři hodin denně. Nikdo nemá žádnou minulost, budoucnost, žádný jiný cíl než vydržet do dalšího jídla. Všichni se bojí, jsou zmateni a ztraceni ve světě, který nevytvořili, který, jak tuší, nemohou změnit, proto dělají velký rámus, aby náhodou nezaslechli, co jim napovídá jejich mozek. Smějí se, protože potřebují ujistit sebe a ty okolo, že se nebojí, jako pověřivý člověk, který si píská nebo zpívá šťastnou písničku, když jde okolo hřbitova.⁶

e >CD
CD^e
COCO
œ

>C-D
C/D

VI

Handwritten text, possibly a list or notes, located in the upper left quadrant of the page. The text is faint and difficult to read.

Vertical text or a list of numbers running down the right side of the page. The text is very faint and illegible.

Handwritten text at the bottom of the page, possibly a signature or a date. The text is very faint and illegible.

Čtvrtek ve vězení je plný strastí a před námi je ještě dlouhá cesta, než bude výzkum ti konce.

V noci mě probudil hrozný sen. Byl jsem hospitalizován po autonehodě v cizím městě. Usilovně se snažím vysvětlit zdravotní sestře, že musím zpátky do práce, ona mi však nerozumí. Je to, jako bych mluvil cizí řečí. Křičím, aby mě pustili: „Musíte mě propustit.“ Ale sestra mě spoutá a přelepí mi ústa páskou. Je to jako v nějakém „lucidním snu“, kdy šije člověk vědom své role herce ve snu, ale přitom stále sní. Představuji si, že se o této příhodě dozvědí dozorcí.¹ Jsou potěšeni, že leditel věznice, liberál a falešný lidumil, už není překážkou a oni teď mohou svo-

1 točně nakládat se svými „nebezpečnými vězni“, jak uznají za vhodné, aby udrželi zákon a pořádek.

Je to vskutku děsivá myšlenka. Představa, co by se mohlo přihodit v suterénní kobce, kdyby si dozorcí mohli dělat s vězni, co je napadne. Představme si, co by mohli podniknout, kdyby věděli, že nad sebou nemají žádný dohled, nikdo nesleduje jejich tajné hry na dominanci a submisi, nikdo se neplete do jejich „hrátek n myslí“, které se řídí pouze jejich důvtipem a vrtochy. Vyskočím z rozkládacího gauče v kanceláři na patře, umyju se, obleču a mířím zpět do suterénu. Jsem rád, že jsem přežil ten děsivý sen a nabyl jsem opět svoji svobodu.

Nástup ve 2.30 ráno je opět v plném proudu. Sedm unavených vězňů, které vzbudily ječivé píšťalky a řinčení pendreků bušících po mřížích jejich smradlavých, holých cel, je seřazeno u zdi. Dozorce Vandy odříkává vybraná pravidla a potom zkouší paměť vězňů, přičemž pochybení odměňuje nejrůznějšími tresty.

Dozorce Ceros by chtěl, aby se celý tento zážitek odehrával v duchu přísného v< > jenského režimu, a proto nutí vězně opakovaně pochodovat na místě, jako by byli v armádě. Po krátké debatě Vandy s Cerosem usoudí, že tito mladí muži potřebují více

„ káznit a pochopit důležitost ustlaných postelí podle nejlepších vojenských zvyklostí. Vězňům je nařízeno úplně svléknout postele a pak je znovu precizně povléct. Poté musí stát u svých postelí a čekat na provedení kontroly. Přirozeně, jako ve správném výcvikovém táboře, žádný vězeň kontrolou neprojde, a tak musí všichni opět ••vléknout a povléknout postele, opět neprojit kontrolou, a celý ten stupidní proces nc opakuje, až dozorce hra přestane bavit. Dozorce Varnish přidává svůj roztomilý

9— Nahý vězeň ve své cele 3

dovětek: „Fajn, chlapi, teď když jste si ustlali, můžete si lehnout, než bude další nástup.“ Uvědomme si, že dnes je teprve pátý den našeho experimentu.

Na vězeňském dvoře propuká násilí

Uprostřed nástupu v sedm ráno a za zdánlivě pohodového zpěvu, který si dozorcí vyžádali, náhle propukne na vězeňském dvoře násilí. Vězeň Paul-5704, vyčerpaný z nedostatku spánku a podrážděný, protože si ho vzala na paškál téměř každá dozorcí směna, vrací úder. Odmitá dělat sedy lehy dle rozkazu. Ceros trvá na svém, že všichni ostatní musí ve cvičení pokračovat až do chvíle, kdy se k nim 5704 přidá; jejich namáhavé cvičení bude moci přestat, jen pokud se vězeň 5704 podrobí. Vězeň 5704 ale odmitá přistoupit na tuto hru.

Při delším rozhovoru s Curtem Banksem popsal Paul-5704 tento incident ze svého pohledu a vylíčil zášť, která v něm vzkypěla:

Mám mizerné stehenní svaly a neměl bych je napínat. Říkal jsem jim to, ale oni na to: „Drž hubu a dělej.“ „Seru na tebe, ty grázle,“ řekl jsem a pořád ležel na zemi. Když jsem se zvedal, protože jsem měl jít zase na samotku, on [Ceros] mě přitlačil ke zdi. Přetahovali jsme se, strkali se navzájem a řvali jsme na sebe. Chtěl jsem mu jednu natáhnout a trefit ho do tváře, ale to by pro mě znamenalo se porvat... Jsem pacifista, však víte, nejsem typ rváče. Při potyčce jsem si ale zranil nohu a dožadoval jsem se doktora, ale místo toho mě strčili na izolaci. Jo, vyhrožoval jsem mu, že ho „sejmu“, až vylezu ze samotky, takže mě v ní drželi, než ostatní posnídali. Když mě konečně pustili z té díry, byl jsem rozružený a opravdu jsem se snažil praštit toho dozorce [Ceroše].

Dva dozorcí mě museli zpacifikovat. Když mě vedli do samostatné místnosti, abych odděleně posnídal, stěžoval jsem si na bolest v noze a požádal o doktora. Dozorcům jsem nedovolil, aby se mi na nohu pođivali, protože co oni o tom vědí?

Pojedl jsem sám a omluvil jsem se [Varnishovi], protože ten byl ke mně relativně přátelský. Ale chlápek, kterému bych opravdu napráskal, je „John Wayne“, ten magor z Atlanty. Já jsem buddhista, a on mi říká komunisto, jen aby mě provokoval, a taky se mu to daří. Myslím si, že dozorcí, kteří s námi zacházejí dobře, jako je třeba velký Landry [Geoff], to dělají jen proto, že to dostali příkazem.²

Dozorce John Landry dává do zápisu dne, že 5704 má největší potíže zvládnout situaci nebo „je každopádně nejvíce trestaným vězněm“:

Po každém incidentu je [5704] velmi sklíčený, přesto ale jeho nálada, kterou sám nazývá „šilenou“, nabírá na síle. Je jedním z vězňů s nej silnější vůlí. Odmítá také umývat nádobí po obědě, a proto doporučuji, aby dostával mizerné večeře a neměl šanci si zakouřit - je naruživý kuřák.

Podívejme se na následující odlišnou a pronikavou analýzu dozorce Ceroše, která se týká kritického incidentu a psychologie uvěznění celkově:

Jeden z vězňů, 5704, vůbec nespolupracuje, a proto jsem se rozhodl dát jej na samotku. Tou dobou už to byla běžná rutina. Reagoval ale surově a já považoval za nutné se bránit, nebránit sebe jako soukromou osobu, ale sebe ve funkci dozorce. On mě coby dozorce nenáviděl. Byl citlivý na uniformu; cítil jsem, že si mě takhle zařadil. Neměl jsem na výběr, jako dozorce jsem se musel bránit. Divil jsem se, že mi ostatní dozorcí nepřispěchali na pomoc. Všichni byli v šoku.

Tehdy jsem si uvědomil, že i já jsem jedním z vězňů. Byl jsem prostě odezvou na jejich pocity. Oni měli více možností, jak se projevit. Myslím, že my tolik ne. Všichni, dozorcí i vězni, jsme byli pod tlakem tíživé situace, my dozorcí jsme však žili v iluzi, že jsme svobodní. V té době jsem to takhle neviděl, jinak bych býval s experimentem skončil. Všichni jsem do toho šli pro peníze. Vězni se brzy stali našimi otroky, my jsme pořád otročili penězům. Později jsem si uvědomil, že všichni jsme se stali otroky něčeho, co bylo součástí toho prostředí. Nahlížet na situaci ve stylu „je to jen experiment“, nikomu to nemůže ublížit, to byla jen jedna stránka reality, iluze svobody. Věděl jsem, že toho můžu nechat, ale neudělal jsem to, protože jsem byl otrokem té situace.³

Vězeň Jim-4325 se také cítil jako otrok. „Na této zkušenosti je nejhorší přísný řád a absolutní poslušnost vůči dozorcům. Ponižení z otročení dozorcům je to nejstrašnější.“⁴

Dozorcí Cerosovi však pocít, že je chycen do pastí své role, nepřekázel a užíval si moci, již mu jeho postavení poskytovalo. Poznámka: „Bavilo mě je trápit. Štvalo mě, že ‚Serža‘, 2093, byl tak hrozně poddajný. Musel mi sedmkrát umýt a naleštit boty, a on si ani nepostěžoval.“⁵

Ve svých úvahách dozorce Vandy podhalil své dehumanizované vnímání vězňů, které se mu vkrádalo do myšlenek: „Ve čtvrtek jsou už vězni velmi bázlívi, výjimkou byla jen krátká potyčka mezi Cerošem a 5704, malý incident, který se mi vůbec nelíbil. Bral jsem vězně jak stádo ovcí a bylo mi úplně jedno, jak se cítí.“⁶ V závěrečné hodnotící zprávě dozorce Ceros poskytl nový pohled na vynořující se dehumanizaci vězňů:

Párkrát se mi stalo, že jsem zapomněl, že vězni jsou lidé, ale vždycky jsem se u toho přistihl a uvědomil si, jak to ve skutečnosti je. Prostě pro mě někdy byli „vězni“ a s lidmi neměli nic společného. To se mi přihodilo na krátké časové úseky, hlavně když jsem jim dával rozkazy. Občas se cítím unavený a otrávený, to je moje obvyklá nálada. A taky se někdy snažím je za lidi nepovažovat, abych to měl jednodušší.⁷

Náš tým se shoduje, že ze všech dozorců se nejdůsledněji řídí pravidly Varnish. Patří mezi nejstarší dozorce, je mu čtyřicet stejně jako Arnettovi. Oba jsou vysokoškoláci a měli by být o něco zralejší než ostatní dozorcí, kterým je kolem osmnácti: Ceros, Vandy a J. Landry.

Varnishovy denní záznamy ze služby jsou nejpodrobnější a rozsáhlé, včetně popisu jednotlivých případů dominance nad vězni. Přesto ale Varnish nekomentuje jednání dozorců a nevěnuje pozornost psychologickým vlivům, které na aktéry působí. On sám trestá vězně jen za porušení pravidel a nikdy svévolně. Svou roli si natolik internalizoval, že kdykoli je v prostředí vězení, je vězeňským dozorcem. Nechová se tak zjevně dominantně a nemá tendenci ke zneužívání vězňů jako někteří jiní, hlavně Arnett a Hellmann. Na druhou stranu neusiluje o to, aby ho vězni měli rádi, jak je to typické pro Geoffa Landryho. Varnish pouze dělá svou práci rutinně a efektivně, jak to jde nejlépe. Z jeho osobních údajů vím, že sám sebe někdy považuje za egoistu, jenž má v sobě i kousek dogmatika.

„Občas tu byla zřejmá tendence nepouštět se do šikany vězňů s plnou silou, tak jak *by to bylo možné*,“ uvedl Varnish.

Způsob, jakým role, kterou hrajeme, začne ovládat nejen naše emoce, ale i rozum, je zajímavě popsán ve Varnishově sebereflexi po ukončení studie:

Začal jsem svou účast na experimentu s myšlenkou, že asi budu schopen se chovat podle stanovených pravidel. Jak ale experiment pokračoval, byl jsem překvapen, že pocity, jež jsem si musel zpočátku navodit, mně byly stále více vlastní. Opravdu jsem se začal cítit jako dozorce, i když předtím jsem byl skutečně přesvědčen, že takového chování nebudu schopen. Byl jsem překvapen, nebo spíše zděšen, když jsem zjistil, že dokážu být takový... eh... že se dokážu chovat způsobem tak neuvěřitelně odlišným, že bych si to ani ve snu nedovedl představit. A když jsem tak jednal, necítil jsem žádnou lítost, žádnou vinu. Teprve zpětně, když jsem začal přemýšlet nad tím, co jsem udělal, mi došlo, jak jsem se choval. Pak jsem si uvědomil, že je ve mně cosi, o čem jsem předtím nevěděl.⁸

Vězeň 5704 si vyslouží více mučení

Útok vězně Paula-5704 na Cerose byl hlavním námětem rozhovorů v místnosti pro dozorce při předávání směny v deset dopoledne. Byl to vždy okamžik, kdy si dozorcí svlékali či oblékali uniformy, aby ukončili nebo zahájili směnu. Všichni se shodli, že je potřeba tomuto vězni věnovat zvláštní pozornost a potrestat ho, protože napadení dozorce nelze tolerovat.

Vězeň 5704 nebyl přítomen na nástupu o půl dvanácté dopoledne, neboť byl připoután ke své posteli na cele číslo 1. Dozorce Arnett přikázal všem ostatním vězňům, aby si udělali sedmdesát kliků jako skupinový trest za to, že 5704 odmítl poslušnost. I když byli vězni oslabeni kvůli nedostatku stravy a vyčerpání z nedostatku spánku, byli i tak schopni udělat tento nemalý počet kliků - který já nezvládnou, i když jsem odpočinutý a dopřávám si kvalitní stravu. Vězni se pomalu dostávají do atletické formy, i když neochotně a bez nadšení.

Pokračuje se ve zpěvu ironických písní z předchozího dne, vězni jsou nuceni zazpívat, hlasitě a srozumitelně, písně „Jaké krásné ráno“ a „Amazing Grace“ spolu s kánonem „Row, Row, Row your Boat“. Krátce poté, co se přidal k ostatním, vězeň Paul-5704 pokračuje ve své slovní nepoddajnosti a je znovu odveden na samotku. Řve a nadává z plných plic a opět rozkopne dřevěnou přepážku oddělující dvě části izolace. Dozorcí ho vytahují ven, nasazují mu pouta, sváží mu řetězem oba kotníky a znovu ho umístí do cely 2, aby mohli opravit rozbitou samotku. Izolace musí být rozdělena na dvě části pro případ, že bude potřeba ukáznit dva vězně najednou.

Opravdoví vězni jsou často nuceni být velmi nápadití a daří se to i 5704, který dokázal odstranit zámek ze dveří cely, zavřel se uvnitř a nyní popichuje dozorce. Dozorcům se znovu podařilo proniknout násilím do cely a přemístit vězně zpátky do nyní již opravené samoty, kde zůstal až do okamžiku přesunu na projednávání výboru pro propuštění, jež se konalo později onoho dne.

Výtržnosti 5704 nakonec narušily i pečlivě udržovanou vyrovnanost dozorce Arnetta. Jako jeden ze starších dozorců a postgraduální student sociologie, který sloužil jako konzultant ve třech vězeních pro mladistvé a byl obviněn (a osvobozen) za „nezákonné shromažďování“ v průběhu protestů za občanská práva, je Arnett člověkem s těmi nejvhodnějšími zkušenostmi k tomu, aby byl opravdu svědomitým dozorcem. Také tomu tak je, když je na vězeňském dvoře, chová se vždy naprosto profesionálně. Chybí mu ale jakékoli soucítění s vězni. Dokáže precizně udělovat slovní příkazy a kontrolovat svá gesta. Stal se ztělesněním člověka s důležitým postavením, působí jako televizní moderátor, jehož gesta jsou v souladu s tím, co říká. Je rozvážný ve slovech i činech. Arnett působí dojmem jedince, který dokáže úspěšnými prostředky udržovat kontakt se situací. Je těžké si představit, že by ho něco mohlo vyvést z míry nebo že by mu někdo odporoval.

Jsem trochu překvapen, že jsem se nikdy nenechal vyvést z rovnováhy. Záchvěv hněvu jsem cítil jen jednou, když 5704 odšrouboval zámek z dveří své cely a potom mě dloubl do břicha mým vlastním pendrekem (kterým jsem ho předtím dloubl já). Jinak jsem byl vždy v klidu. Nikdy jsem neměl pocit dominance nebo potěšení z toho, že můžu lidem dávat příkazy a přemísťovat je podle své vůle.⁹

V prostředí vězení mohl Arnett využít ve svůj prospěch znalost některých výzkumů ze sociálních věd:

Na základě své četby jsem věděl, že nudu a jiné aspekty života ve vězení lze využít k dezorientaci druhých. Stačí být neosobní, nařizovat vězňům jednotvárné úkoly, trestat všechny vězně za přestupky, kterých se dopouštějí jedinci, vyžadovat bezchybné provedení triviálních pohybů během cvičení. Uvědomoval jsem si, jakou mocí jsou obdařeni ti, kdo mají pod kontrolou sociální prostředí, a snažil jsem se posilovat pocity odcizení [u vězňů] pomocí těchto postupů. Využíval jsem je ale jen v omezené míře, protože jsem se nechtěl chovat brutálně.¹⁰

Arnett napsal výboru ve zprávě nedoporučující předčasné propuštění vězně 5704 toto: „Popsat všechny přestupky, kterých se dopustil 5704, není jednoduché.

Opakovaně a hrubě porušuje kázeň, má záchvaty násilí, podléhá extrémním změnám nálady a stále se snaží podněcovat ostatní vězně k neposlušnosti a odmítání spolupráce. Chová se rušivě, i když ví, že bude následovat potrestání všech vězňů. Disciplinární komise by s ním neměla mít slitování.“

Vězeň 416 čelí systému hladovkou

Vězeň 5704 není z hlediska disciplíny jediný problematický případ. Šílenství tohoto místa, na které jsme si pomalu zvykli během několika dní, jež uplynuly od zahájení experimentu v neděli, silně zapůsobilo na vězně 416, který nastoupil včera jako náhradník po prvním propuštěném vězni Dougovi-8612. Nový vězeň nemohl uvěřit tomu, co se odehrávalo před jeho očima, a chtěl okamžitě svou účast na experimentu ukončit. Jeho spoluvězni mu ale oznámili, že to nelze. Uvěřili totiž nepravdivému výroku vězně 8612, který prohlásil, že z vězení neexistuje cesta ven. *Oni*, podle jeho slov, nikoho před koncem experimentu nepustí. Vzpomínám si na slavnou

část textu písně „Hotel California“: „Odhlásit se můžete kdykoli, ale nikdy nemůžete odejít.“

Místo aby to nepravdivé tvrzení zpochybnil, použil vězeň 416 pasivní způsob úniku. „Vymyslel jsem plán,“ řekl později, „že se zaměřím na mezeru v mé narychlo připravené smlouvě. Jakou sílu kromě obhajoby jsem na tento systém mohl použít? Mohl jsem začít vzdorovat, jako to dělal Paul-5704. Použitím právní argumentace k tomu, abych se dostal ven, se moje pocity odsunuly na druhou kolej, ale i tak jsem je následoval při snaze o dosažení cíle. Pokusil jsem se vyčerpat všechny možnosti působení tohoto modelového systému pomocí taktiky chování za hranici snesitelnosti. Odmítal jsem jakékoli odměny a přijímal tresty, které mi udělovali.“ (Je nepravděpodobné, že by si 416 uvědomil, o jakou strategii se vlastně jedná. Používaly ji odbory při sporech s vedením firem a je známá pod názvem „hrát podle pravidel“ neboli přehnaně dodržovat předpisy ve všech oblastech, což vede k odhalení vnitřních slabostí systému.¹¹)

416 se rozhodl zahájit hladovku, protože odmítáním potravy, již mu dozorcí nabízeli, je zbavil jednoho z jejich mocenských nástrojů. Při pohledu na jeho vyhublé tělo, na jeho tělesnou schránku bez svalů, šedesát kilo při výšce skoro sto osmdesát centimetrů, mě hned napadá, že už teď vypadá jako oběť hladovění.

Na Claye-416 první den ve stanfordském okresním vězení zapůsobil silněji než na kohokoli jiného. Sdělil nám to ve své osobní, a přesto odosobněné zprávě:

Začal jsem mít pocit, že ztrácím svou identitu. Člověka, kterého nazývám Clay, toho, který mě dovedl na toto místo, člověka, který se dobrovolně přihlásil do vězení - a pro mě to bylo vězení a vězením zůstává, nevnímám to jako experiment či modelovou situaci, je to vězení, které řídí místo státu psychologové.

Začal jsem vnímat, že moje identita, to, kdo jsem, ten, kdo se rozhodl jít do vězení, se mi začala vzdalovat - byla ode mne tak daleko, až jsem to nakonec nebyl já. Stal jsem se „416“. Byl jsem opravdu tím číslem a 416 se rozhodoval, co udělá, a v tu chvíli jsem zahájil hladovku. Rozhodl jsem se držet hladovku, protože jídlo byla jediná odměna od dozorců. Vždy hrozili, že nedostaneme najíst, ale museli nám něco dát. A tak jsem přestal jíst. V ten okamžik jsem měl zase já nad něčím kontrolu, neboť jsem našel jednu věc, ve které mě nezlomí. Naopak se dostanou do průseru, když mi nedají najíst. A proto jsem je vlastně ponižoval tím, že jsem dokázal držet hladovku.¹²

Nejdřív se odmítl dotknout oběda. Arnett uváděl, že zaslechl, jak 416 říká svým spoluvězňům, že nebude jíst, dokud mu neobstarají právníka. To je jeho požadavek. Řekl, že „po nějakých dvanácti hodinách asi zkolabuju, a co pak se mnou můžou dělat? Nezbude jim než to vzdát“. Arnettovi připadá jenom jako „drzý a věčně odmouvající“ vězeň. Na jeho hladovce neshledává nic imponujícího.

Nový vězeň se tedy vydal odvážnou cestou neposlušnosti a konfrontace s mocí dozorců. Jeho čin jej mohl pasovat do role mírumilovného hrdiny, který by byl příkladem dalším vězňům, někoho, kdo je pozdvihne z jejich bezmyšlenkovitě poslušné otupělosti - jako Mahátma Gándhí. Naopak je zřejmé, že na místě, kde je moc natolik nakloněna ve prospěch systému, nemůže násilí, jež se snaží používat 5407, fungovat. Doufal jsem, že 416 přijde s plánem zaměřeným na zapojení dalších vězňů do strategie neposlušnosti. Všeobecná hladovka by se mohla stát taktikou, jak napravit hrubé zacházení, jež se vězňům dostává. Měl jsem ale obavy, že 416 je až příliš zaměřen do svého nitra, takže si nutnost získat pro rozsáhlejší protest své spoluvězně vůbec nepřipouští.

Další dva vězni se zhroutí

Zdá se, že vzdor zahájený vězni 5407 a 416 spouští jako řetězová reakce další spory. Matka vězně 1037 měla pravdu. Vzhled jejího syna Riche ji vyděsil a teď už o něj mám obavy i já. Po odchodu rodičů na konci návštěvních hodin stále více upadá do depresivní nálady. Asi v duchu lituje, že rovnou netrvali na jeho návratu domů. Místo aby Rich přijal závěry pozorování své matky, měl zřejmě pocit, že je ohrožena jeho mužnost. Chtěl si dokázat, že to zvládne jako chlap“. Nezládal to. Podobně jako jeho spoluvězni 8612 a 819 z bývalé rebelské cely 2, i 1037 vykazuje příznaky extrémního stresu, a to do takové míry, že jsem ho nechal přemístit do klidné místnosti mimo prostředí věznice a oznámil mu, aby raději souhlasil se svým propuštěním. Byl touto dobrou zprávou potěšen a překvapen. Když jsem mu pomáhal se převléci do civilního oděvu, stále se ještě chvěl. Prozradil jsem mu, že dostane zapláceno za celou dobu experimentu a že s ním jako se všemi účastníky zůstaneme v kontaktu, abychom pak společně vyhodnotili výsledky studie, vyplnili závěrečné dotazníky a vyplatili odměnu.

Vězeň 1037 později prohlásil, že nejhorší okamžik experimentu nastal, když „měl pocit, že dozorcí se chovají podle svých opravdových pocitů a nějakou tu, kteří hrají roli dozorců. Například nastaly okamžiky během cvičení, kdy jsme my jako vězni byli přinuceni jít až na hranici skutečného utrpení. Někteří dozorcí si zjevně naše muka užívali.“¹³

Když si rodiče přišli během návštěvních hodin vyzdvihnout vězně 1037, zpráva o jeho okamžitém propuštění zasáhla vězně 4325, který byl více traumatizován, než jsme si připouštěli. Výzkumný tým mu dal přezdívku „velký Jim“. Připadal nám jako sebejistý mladý muž a jeho úvodní psychologické vyšetření dopadlo normálně ve všech parametrech. I tak se ale onoho odpoledne náhle zhroutil.

„Když se objevila možnost jít před výbor pro podmíněčné propuštění, okamžitě jsem cítil naději, že se dostanu ven. Vše se mi ale zhroutilo, když byl propuštěn Rich [1037] a já ne. Tato událost mě silně zasáhla a vyvolala ještě silnější pocit zoufalství. Výsledek byl „zhroutení“. Uvědomil jsem si, že mám v sobě mnohem silnější emoce, než jsem předpokládal, a také jak skvělý život jinak vedu. Pokud vězení opravdu připomíná to, co jsme tu prožili, nevím, jak může trest někomu pomoci.“¹⁴

Řekl jsem mu totéž, co jsem předtím oznámil 1037, konkrétně to, že jsme se chystali ho za dobré chování propustit, ale je úplně v pořádku, pokud odejde dříve. Poděkoval jsem mu za jeho účast na experimentu, vyjádřil jsem svou lítost nad tím, jak to pro něj bylo těžké, a pozval jsem ho na univerzitu k diskusi nad výsledky našeho výzkumu. Představoval jsem si, že se sem všichni studenti vrátí, aby probrali své pocity, jakmile už budou mít od této neobvyklé zkušenosti určitý odstup. Sbalil si všechny věci a tiše odešel. Odmítl schůzku s psychologem zdravotnické služby pro studenty.

V denních záznamech vrchního dozorce stálo: „4325 je v těžkém stavu a musí být propuštěn v 17.30 kvůli závažným příznakům podobným jako v případě 819 [Stew] a 8612 [Doug].“ Záznam také uvádí zajímavý údaj, že o odchodu 4325 nepadla mezi dozorce ani vězni žádná zmínka. Odešel a nikdo si nevzpomněl. Nechtěl odpočívat v pokoji. Zdá se, že v této vražedné zkoušce výdrže záleží už jen na tom, kdo je přítomen a započítán - ne kdo tu kdysi byl. Platí tu bezvýhradně, že kdo sejde z očí, sejde i z mysli.

Dopisy domů ze stanfordského vězení

„Když dnes psali vězni dopisy domů se sdělením, jak dobře se tu mají, vězeň 5486 [Jerry] dokázal napsat dopis správně až napotřetí,“ oznamoval dozorce Mar- kus. „Chování tohoto vězně a jeho respekt k autoritě se stále zhoršuje v porovnání s prvními dny, kdy patřil do vzorné cely 3. Od změny v obsazení cel je 5486 stále pod špatným vlivem svých nových spoluvězňů a vyznačuje se vtipkováním, zvláště během nástupů. Jediným cílem jeho chování je podkopat autoritu dozorců.“

Arnettova zpráva rovněž zdůrazňuje, že se z tohoto dříve příkladného vězně stává problematický jedinec: „5486 se postupně zhoršuje od chvíle, kdy byl oddělen od 4325 a 2093 v cele 3. Stal se z něj něco jako šašek, je samá srandička. Toto nepřijatelné chování je nutno napravit, než dojde k nějakému závažnému porušení kázně.“

Třetí dozorce ranní směny, John Landry, byl podobně znepokojen, když „si 5486 utahoval z psaní dopisů, což je dalším znakem jeho celkové nespokojenosti. Doporučuji, aby za trest musel napsat patnáct podobných dopisů.“

Christina se přidává k potrhlé zábavě

Po čtvrtěčních diskusích výboru pro podmíněčné propuštění a disciplinární komise se Carlo musel vrátit do města, kde si potřeboval nutně něco vyřídit. Přišlo mi vhod, že jsem s ním nemusel na večeri, protože jsem chtěl být přítomen u návštěvních hodin naplánovaných tentokrát hned po vězeňské večeri. Musel jsem se omluvit paní Y., matce 1037, za svoje necitlivé chování předchozího večera. Také jsem se ovšem těšil na klidnější večeri, kterou jsem si tentokrát naplánoval s novou účastnicí diskusí výboru, Christinou Maslachovou.

Christina si nedávno dodělala doktorát v sociální psychologii na Stanfor- du a připravovala se na svou kariéru odborné asistentky na Berkeley. Byla to za spoustu let jedna z prvních žen, která získala místo na Katedře psychologie této univerzity. Byla jako jemně vybroušený diamant - chytrá, vyrovnaná a samostatná. Christina byla velmi pracovitá a oddaná psychologickému výzkumu a výuce. Už dříve mi pomáhala jako asistentka při výuce, nedocenitelná spolupracovnice při výzkumech a neoficiální redaktorka několika mých knih.

Dovedl jsem si představit, že bych ji mohl milovat, i když nebyla výjimečně krásná. Pro chudé dítě z Bronxu byla tahle elegantní „holka z Kalifornie“ splněným snem. Musel jsem si ale od ní udržovat uctivý odstup, aby moje doporučení pro její další kariéru nebyla pošramocena osobními zájmy. Když teď ale získala vlastní zásluhou jedno z nejlepších míst v celé zemi, mohli jsme náš vztah bez obav udržovat.

Moc jsem jí o naší vězeňské studii zatím neřekl, protože měla spolu s dalšími kolegy a postgraduálními studenty provádět plánované hodnocení stavu členů týmu experimentu, vězňů a dozorců, a to nazítří, tedy v pátek, zhruba v polovině našich předpokládaných dvou týdnů. Měl jsem pocit, že to, co Christina viděla a slyšela během diskusí mezi členy disciplinární komise toho dopoledne, jí příliš nepotěšilo. Ne, že by mě znepokojilo něco z toho, co o celé věci říkala, spíše mě rozrušilo, že k tomu neřekla nic. Mluvili jsme na té pozdní večeri o jejich pocitech z Carla a možném dalším vývoji celé situace, a také jsme probrali, jaké informace potřebujeme získat na základě jejich rozhovorů plánovaných na pátek.

Kněz splnil svůj slib a poskytl duchovní pomoc

Kněz, jenž věděl, že se jedná pouze o modelové vězení, už přispěl svou trochou do mlýna na podporu reálného vyznění celé zkušenosti, když vzal vážně svoji roli sehranou předchozího dne. Nyní byl přinucen dodržet svůj duchovní slib poskytnutí útěchy komukoli, kdo o ni požádá. Nepřekvapí, že otec McDermott opravdu zavolal matce vězně Hubbieho-7258 a oznámil paní Whittlowové, že její syn potřebuje právní zastoupení, jestli se chce dostat na svobodu ze stanfordského okresního vězení. Místo aby jí řekl, že pokud její syn potřebuje opravdu odejít, může si ho vzít domů, až za ním přijde během dalších návštěvních hodin. Paní W. neváhá ani chvíli a splní doporučení duchovního. Zavolá svému synovi Timo- vi, který pracuje jako právník v kanceláři veřejného obhájce. Ten potom zavolá mně a společně dodržíme scénář hry, když se domluvíme, že Tim přijde v pátek ráno jako právník na oficiální schůzku se svým mandantem. Celá zkušenost se tak obohacuje o další realistický prvek a stává se čím dál bizarnější. Zdá se, že naše malé drama je jakýmsi surrealistickým doplňkem Kafkova *Procesu*, nebo možná novou verzí Pirandellova *Nebožtíka Matyáše Pascala* či jeho známější divadelní hry *Šest postav hledá autora*.

Hrdina ve zpětném zrcátku

Někdy je potřeba čas a odstup k tomu, aby si člověk uvědomil hodnotu životních lekcí. Clay-416 je aspirant na dvojníka k postavě, již hrál Marlon Brando v dramatu *V přístavu*. Brando tam říká: „Mohu jsem být vyvolený.“ Clay-416 si mohl říct: „Mohu jsem být hrdina.“ V daném okamžiku byl však vězeň považován za pouhého „výtržníka“, který ostatním vězňům způsobuje jen těžkosti - rebel bez zjevné příčiny.

K hrdinství je často potřeba sociální podpora. Je běžné, že oslavujeme hrdinské činy odvážných jednotlivců, ale neděláme to ve

chvíli, kdy jejich jednání znamená hmatatelnou okamžitou zátěž pro nás ostatní a jejich motivy nám nejsou jasné. Semena odporu se nejlépe zašívají tehdy, pokud všichni členové dané sociální skupiny sdílejí ochotu trpět kvůli společným hodnotám a cílům. Takový okamžik nastal například v případě hnutí odporu proti apartheidu, které vedl uvězněný Nelson Mandela. Síť jednotlivců z mnoha evropských zemí pomáhaly skrývat Židy či organizovat jejich útěk, aby přežili holocaust. Hladovku používali k politickým účelům vůdci organizace IRA během uvěznění ve věznici Long Kesh nedaleko Belfastu. Spolu s kolegy z Irské národní osvobozovací armády používali hladovění jako cestu k získání pozornosti pro své požadavky změny ze statusu obyčejného zločince ve vězení na politického vězně.¹⁵ V poslední době pak stovky vězňů držených ve vězení americké armády na základně v Guantánamu na Kubě zahájily dlouhodobou hladovku na protest proti nezákonné a nelidské formě jejich zajetí a také, aby ke svému údělu přitáhli pozornost médií.

Pokud jde o Claye-416, i když měl osobní plán účinného odporu, nevěnoval čas tomu, aby se s ostatními vězni podělil o svoje úmysly, a tak je přesvědčil, aby se k němu přidali. Kdyby to byl udělal, jeho plán mohl být považován za sjednocující princip a nebyl by odsouzen jako patologická úchylka jedinice. Stal by se pak impulzem ke kolektivnímu vzdoru proti zlu celého systému a nebyl by považován za dispoziční rozmar. Možná že důvodem nezapojení ostatních byl fakt, že Clay přišel na scénu až pozdě a ostatní vězni ho dobře neznali či měli pocit, že neprošel tím, čím oni během prvních těžkých dnů a nocí. V každém případě zůstal outsiderem podobně jako Dave, náš informátor (náhrada za 8612). Dave se však rychle začal zasazovat za vězně a připojil se k nim v odporu proti systému, který ho najal jako informátora. Clayův případ vypadal jinak. Myslím, že to bylo dáno i jeho introvertním stylem jednání, který ho odcizil od ostatních. Clay byl zvyklý jít do toho sám, žít svůj vlastní život jako součást složité sítě svých myšlenek a nevstupovat do království osobních vztahů. I tak měl ale jeho vzdor silný vliv na smýšlení přinejmenším jednoho dalšího vězně, i když se to ukázalo až ve chvíli, kdy experiment skončil.

Na Jerryho-5486, kterého výbor označil za „chytrolína“, zjevně zapůsobilo hrdinství 416 v reakci na trýznění dozorců: „Fascinovalo mě Clayovo stoické odhodlání a lítoval jsem, že s námi nebyl od začátku. Rozhodně by jeho přítomnost hned od prvního dne měla vliv na události, jež následovaly.“

V pozdějším zamýšlení 5486 uvádí:

Bylo zajímavé, když se Clay-416, jako opravdu první tvrdohlavý vězeň, rozhodl, že párky za žádnou cenu nesní, a my jsme se postavili proti němu. Bližší začátku experimentu by takové chování bylo považováno za velmi cenné. Spousta lidí tenkrát tvrdila, že budou neoblomní a budou hladovět, stávkovat a tak dále, ale když se objevil opravdu první člověk, který na to měl žaludek, postavili se proti němu. Toužili po svém malém pohodlí spíše než mít na očích někoho, kdo dokáže být důsledný.

Jerry-5486 pokračuje v popisu, jak nepříjemné bylo vnímat spor mezi 416 a 7258, spor „mezi Hubbiem a Clayem o párky a přítelkyni“. Později lépe pochopil skutečný význam tohoto konfliktu. Ale když se mu odehrával před očima, mohl zasáhnout a zmírnit napětí celé situace, neuvědomoval si ho:

Uvědomil jsem si, že všichni jsme byli natolik pohlčeni situací, /.<• isme v n prii, ale nutili trpět i ostatní. Bylo tak smutné vidět, čím si ti dva prochá/i. /vl.r. tě když [Hubbiemu] nedošlo, že pokud neuvidí svou přítelkyni, hutlr m vlna „Johna Wayne“, ne Clayova. [Hubbie] mu skočil na lep a nechal se zdi lil "

Mezitím byl Clay zpět na samotce a snažil se s tím buddhistický vyrovnal Kel v by viděl Paul-5704, jak Clay pracuje se svou myslí zenovým způsobem, byl by na něho hrdý.

Byl jsem schopen nepřetržitě meditovat. Například když jsem odmítal večeři, dozorce [Burdan] přikázal všem vězňům, aby vyšli z cel a snažili se mě přesvědčit, že bude jinak zrušen návštěvní den a další hovadiny, což jsem tušil, že se nestane. Ale nebyl jsem si úplně jist, jen jsem si spočítal, do jaké míry je to pravděpodobné. Pak jsem měl stále upřený pohled na kapku vody, která sklouzla z lesknoucího se parku na plechový táč. Viděl jsem jenom tu kapku a můj zrak byl dokonale zaostřený, nejprve horizontálně a poté vertikálně. V tu chvíli mě nikdo nemohl vyvést z rovnováhy. Samotku jsem prožíval jako duchovní zážitek.¹⁷

Tento vychrtlý mladík našel svůj vnitřní klid pomocí pasivního odporu. Kontroloval svoje tělo a pozornost zaměřoval mimo dozorce. Clay-416 dojemně popsal chvíli, kdy uvěřil, že se mu podařilo zvítězit v boji osobní vůle s institucionální mocí:

Jakmile se mi podařilo odmítnout jídlo i za přítomnosti dominantního dozorce večerní směny, byl jsem poprvé za svůj pobyt ve vězení spokojený. Měl jsem radost, že jsem ho dovedl k zuřivosti [dozorce Hellmanna]. Ve chvíli, kdy za mnou zavřeli dveře na samotce, začal jsem v duchu jásat. Byl jsem si totiž prakticky jist, že dozorcí vyčerpali veškeré zbraně (které na mě měli). Žasl jsem i nad tím, že se mi dostalo soukromí v samostatné cele - to byl luxus. Tresty, které kvůli mně dostali druzí, mě nemrzely. Snažil jsem se hrát vabank s možnostmi dané situace. Věděl jsem, lépe řečeno počítal jsem s tím, že návštěvy nemohou být zakázány. Byl jsem připraven vydržet v izolaci klidně do deseti hodin následujícího dne. Na samotce jsem se nejdále vzdálil od vnímání sama sebe jako „Claye“. Byl jsem „416“, byl jsem ochotný jím být a byl jsem na to hrdý. To číslo pro mě mělo vlastní identitu, protože 416 se dokázal vypořádat se situací po svém. Neměl jsem vůbec potřebu držet se své předchozí identity muže jménem Clay. Na samotce je škvírou mezi dveřmi vidět sloupec světla o délce zhruba deset centimetrů probíhající odshora dolů. Když jsem tam trávil asi třetí hodinu, začalo mě to světlo naplňovat klidem. Je to ta nejkrásnější věc ve vězení. A nemyslím to jen subjektivně. Opravdu je to krásný sloupec světla, jen se běžte podívat.

Jakmile mě propustili okolo jedenácté večer, lehl jsem si do postele s pocitem, že jsem vyhrál, že moje vůle do toho okamžiku byla silnější než celkové vyznění té situace. Spal jsem tvrdě celou noc.

Spřízněná duše

Curt Banks mi řekl, že nejméně ze všech dozorců se mu líbí Burdan, protože je to takový patolizal, který leze Hellmannovi do zadku, člověk, žijící ve stínu svého velkého vzoru. Cítím to stejně, i když z pohledu vězňů jsou tu další, kteří mnohem více ohrožují jejich duševní zdraví a schopnost přežít. Jeden člen týmu včera zaslechl Burdana, jak se chlubí tím, že včera večer svedl ženu svého přítele. Ti tři hrávali pravidelně každý týden bridž. I když se Burdanovi osmadvacetiletá žena jeho přítele a matka dvou dětí vždy líbila, nikdy si k ní nic nedovolil, až teprve teď. Možná je za tím jeho nově nalezený pocit moci, že se odvážil podvést svého přítele a nasadit mu parohy. Jestli to byla pravda, měli jsme tu další důvod, proč ho nemít moc v lásce. Později jsme ale v jeho osobních materiálech našli zmínku, že jeho matka utekla z nacistického Německa, což zase miskou vah při hodnocení tohoto složitého mladíka poněkud vychýlilo pozitivním směrem.

Burdanova zpráva ze směny je překvapivě přesným obrazem chování celé skupiny dozorců:

Máme tu krizi autority dozorců, vzdorovité chování [hladovka 416] může oslabit kompletní kontrolu nad vězni. Podařilo se mi objevit různé zvláštnůstky rozličných čísel [je zajímavé, že používá pro vězně označení „čísla“; jednoznačný příklad deindividualizace]. Tyto informace používám při šikaně ve vězení.

Také ukázal prstem na nedostatek podpory, kterou dozorcí měli dostávat od týmu: „Skutečně problémy začaly při večeri - obrátili jsme se na vedení věznice, jak si máme poradit s touto pozdní revoltou, neboť hladovění je nepřijemná komplikace... Členové týmu jako by se vypařili.“ (Přiznáváme svou vinu za to, že jsme na činnost dozorců nedohlíželi a neposkytli jsme jim žádné školení.)

Můj negativní pohled na Burdana mírní to, co udělal pak. „Už nesnesu pomýšlení na to, že [416] je na samotce tak dlouho,“ říká. „Je to určitě nebezpečné [pravidla omezují pobyt na samotce na jednu hodinu]. Diskutuju o tom s Davem a pak tiše pouštím nového vězně 416 zpátky na jeho celu.“ Ještě k tomu dodává: „Ale s trochou škodolibosti ho nutím, aby si párky vzal s sebou do postele.“¹⁸

Potvrzení těchto pozitivních pocitů z Burdanova chování přichází od Jerry-5486, který byl jediným vězněm ochotným se kvůli Clayovi-416 vzdát své příkrývky: „Měl jsem strach, jak bude John Wayne všem spílat a šilet. [Burdan] za mnou přišel do cely, protože věděl, že s Clayem soucítím, a řekl mi, že ho na samotce celou noc nenechá. ‚Pustíme ho, až budou všichni spát/ zašeptal mi, a pak zase rychle začal předstírat, že je tvrdý hoch. Bylo to, jako by si před blížícím se tornádem potřeboval ještě lidsky promluvit.“¹⁹

Nejenom, že Jerry-5486 fandil vězni 416, ale také měl pocit, že nejlepší věc na pobytu ve vězení bylo seznámit se s ním: „Vidět chlapíka, který ví, co chce, a je schopný pro to udělat vše, co je v jeho silách. Byl to jediný člověk, jenž šel s kůží na trh a nenechal se koupit, uprosit nebo zdrtit.“²⁰

Ve zprávě z noční směny toho dne Burdan uvádí: „Mezi zbývajícím vězni nepanuje žádná solidarita s výjimkou 5486, který se vždy dožaduje stejných výsad pro všechny.“ (Souhlasím; to je důvod, proč si Jerry-5486 zaslouží ze všech vězňů nej větší uznání.)

Tato intenzivní dlouhá zkušenost mi přináší pocit úžasu nad složitostí lidské povahy. Ve chvíli, kdy už si myslíte, že někomu začínáte rozumět, uvědomíte si, že znáte jen maličký kousek jeho vnitřního světa na základě omezeného počtu osobních či zprostředkovaných zážitků s daným člověkem. Když jsem začal respektovat Claye-416 za jeho vůli při konfliktu s tak silným soupeřem, zjistil jsem, že to není dokonalý Buddha. Při závěrečném rozhovoru se nám svěřil s tím, co si myslí o utrpení, které jeho hladovka způsobila dalším vězňům: „Když se snažím odsud dostat a dozorcí vytvoří situaci, kdy dochází k potrestání dalších vězňů, protože já se odsud snažím dostat, je *mi to úplně jedno*.“

Jeho přítel Jerry-5486 poskytuje fascinující pohled na složité myšlenkové hry, jež hrával - a prohrával - v tomto vězení.

Jak experiment pokračoval, čím dál víc jsem dokázal své chování ospravedlnit tvrzením: „Je to jenom hra a já to vím, vydržím to bez problémů, nedokážou mě vykolejit, já to zvládnu.“ Tento přístup se mi líbil. Užíval jsem si, jak to šlo, počítal, kolik vydělám, a plánoval útek. Měl jsem pocit, že hlava mi funguje normálně, protože jsem si od všeho udržoval odstup, jen jsem sledoval to divadlo. Teď si ale uvědomuji, že ať jsem měl jakkoli silný pocit, že mám všech pět pohromadě, moje chování ve věznici jsem často měl méně pod kontrolou, než mi docházelo. K ostatním vězňům jsem se choval otevřeně, přátelsky a kolegiálně, ale i tak jsem byl osamělým, sebestředným člověkem, spíše analyzujícím než soucítícím. Zvládl jsem to dobře díky svému odstupu, ale teď si uvědomuji, že moje jednání často poškodilo ostatní. Místo abych reagoval na jejich potřeby, předpokládal jsem, že mají odstup jako já, čímž jsem si zracionalizoval vlastní sobecké chování.

Nejlepším příkladem je situace, kdy byl Clay [416] na samotce, v rukou párky... Clay a já jsme byli přátelé, věděl během své hladovky, že mu fandím, a měl jsem pocit, že jsem mu u večere trochu pomohl, když na něj ostatní vězni tlačili, aby začal jíst. Ale když zase skončil na samotce a nám přikázali, abychom postupně přišli ke dveřím izolace, zařvali na něho a zabouchali na dveře, udělal jsem to stejně jako všichni ostatní. Snadno jsem si to ospravedlnil, protože jsem si řekl: „Je to jenom hra. Clay ví, že mu držím palce. Moje chování nic nezmění, takže budu dál dělat dozorcům radost.“ Později mi došlo, že naše výkřiky a bouchání na dveře dalo Clayovi zabrat. V tu chvíli jsem se účastnil mučení člověka, který mi byl nejbližší. A odůvodnil jsem si to takto: „Dělám, co po mně chtějí, ale kontrolu nad svým myšlením nemají.“ Ale v ten okamžik byla důležitá mysl toho druhého. Nad čím přemýšlel *on*? Jak ho ovlivňovalo moje jednání? Byl jsem slepý k dopadům svého jednání a podvědomě jsem za něj připisoval odpovědnost dozorcům. Oddělil jsem své myšlení od svých činů. Asi bych byl schopen udělovat cokoli s výjimkou fyzického ublížení druhému vězni, pokud bych mohl zodpovědnost svalit na dozorce.

A tak si teď myslím, že myšlení a činy nelze tak jednoznačně oddělovat, jak jsem to dělal v průběhu experimentu. Byl jsem hrdý na to, jak nedobytná moje mysl zůstala - nebyl jsem vykolejený, nedal jsem jim šanci moje myšlení kontrolovat. Ale když se podívám zpátky na to, jak jsem se ve vězení choval, vypadá to, že měli mé myšlenky pod silnou, i když nenápadnou kontrolou.²¹

„To, co děláte těm klukům, je příšerné!“

Poslední pravidelná návštěva toalet ve čtvrtek večer začala v deset hodin. Poté, co si tiše odbyla svůj úkol v komisi rozhodující o podmíněčném propuštění a disciplinární komisi, pracovala Christina v knihovně. Poprvé přišla dolů do vězení, když mě vyzvedávala, abychom si mohli zajet do obchodního centra nedaleko kampusu na pozdní večeři v restauraci Stickney's. Byl jsem ve své kanceláři ředitele věznice a procházel jsem si nějaké záležitosti ohledně logistiky zítřejších hromadných rozhovorů. Viděl jsem, jak si povídá s jedním z dozorců, a když skončila, kývl jsem na ni, aby se posadila k mému stolu. Později popsala neobvyklé setkání s tímto zvláštním dozorcem takto:

V srpnu roku 1971 jsem právě dokončila doktorát na Stanfordově univerzitě, kde jsem sdílela kancelář s Craigem Haneyem, a připravovala se na svůj nástup na pozici odborné asistentky v oboru psychologie na Kalifornské univerzitě v Berkeley. Pro dokreslení celé situace musím poznamenat, že jsme tehdy s Philem Zimbardem čerstvě navázali milostný vztah, a dokonce jsme uvažovali o manželství. I když jsem od Phila a dalších kolegů slyšela o plánech na jejich studii se simulovaným vězením, neúčastnila jsem se ani přípravných prací, ani počátečních dnů skutečné simulace. Normálně bych byla projevila větší zájem a možná bych se i nějakým způsobem zapojila, ale právě jsem se stěhovala a soustředila se na přípravu na své první učitelské místo. Když mě však Phil požádal, abych mu prokázala laskavost a pomáhala s některými rozhovory s účastníky studie, souhlasila jsem...

Když jsem sešla do suterénu, kde bylo umístěno vězení..., šla jsem pak na druhý konec chodby, kde dozorcí vcházeli na dvůr; před vstupem na dvůr se nacházela místnost, kterou dozorcí používali k odpočinku a relaxaci, když nebyli ve službě, nebo si tu oblékali či svlékali uniformu na začátku nebo na konci směny. Mluvila jsem s jedním z dozorců, který tam čekal na zahájení směny. Byl velmi příjemný, zdvořilý a přátelský, každý by ho jistě považoval za opravdu sympatického chlapíka. Později mi jeden z výzkumných pracovníků řekl, že bych se měla podívat na dvůr znovu, protože na noční směnu přišel nový dozorce, šlo o nechvalně známého „Johna Waynea“. Tak přezdívali dozorcí, který byl ze všech nejsprostší a nejsurovější; jeho pověst ho předcházela, slyšela jsem o něm z různých stran. Samozřejmě jsem byla nedočkavá, abych viděla, kdo to je a co dělá, že přitahuje tolik pozornosti. Když jsem se podívala přes pozorovatelnu, byla jsem naprosto ohromená. Zjistila jsem, že John Wayne je ten „opravdu sympatický chlapík“, se kterým jsem si předtím povídala. Teď se jen proměnil v někoho jiného. Nejenže se jinak pohyboval, ale také jinak mluvil - s jižanským přízvukem... Křičel a nadával vězňům, když je nutil absolvovat „přepočítávání“, a snažil se být maximálně hrubý a agresivní. Byla to ohromující proměna z člověka, se kterým jsem právě mluvila - proměna, která se odehrála během několika minut pouhým překročením hranice mezi vnějším světem a vězeňským dvorem. S uniformou ve vojenském stylu, obuškem v ruce a tmavými brýlemi se stříbrnými zrcadlovými skly, které mu zakrývaly oči... ten chlap byl profesionální, seriózní a skutečně zlý vězeňský dozorce.²²

Právě v té chvíli jsem uviděl, jak kolem otevřených dveří kanceláře ředitele věznice pochoduje v řadě skupina vězňů na poslední pravidelnou návštěvu toalet. Jako obvykle měli kotníky navzájem spojeny řetězy; velké papírové sáčky jim zakrývaly hlavy, každý vězeň se rukou držel ramene toho před sebou. Strážný, velký Geoff Landry, průvod vedl. „Chris, podívej se na tohle!“ zvolal jsem. Vzhledla a pak hned sklopila zrak. „Viděla jsi to? Co si o tom myslíš?“

„Už jsem to viděla.“ A zase se odvrátila.

Byl jsem šokován její zdánlivou lhostejností.

„Co tím myslíš? Nechápeš, že lidské chování tady právě prochází zkouškou ohněm, vidíme to, co ještě nikdo v takové situaci nezažil. Co je to s tebou?“ Curt a Jaffe se ke mně připojili a stáli proti ní.

Nemohla odpovědět, tak moc byla emocionálně rozrušená. Slzy jí stékaly po tvářích. „Odcházím. Zapomeň navečeři. Jdu domů.“

Běžel jsem za ní a pohádali jsme se na schodech před Jordánovou kolejí, sídlem Katedry psychologie. Zpochybnil jsem, zda někdy může být dobrou vědkyní, když se chová tak emocionálně kvůli výzkumnému postupu. Řekl jsem jí, že do vězení už přišly desítky lidí, a nikdo nereagoval tak jako ona. Byla vzteky bez sebe.

Je jí jedno, jestli si všichni na světě myslí, že to, co dělám, je v pořádku. Je to prostě špatně. Ti chlapci trpí. Jako vedoucí výzkumu jsem za jejich utrpení osobně zodpovědný. Nejsou to vězni, žádné experimentální subjekty, ale chlapci, mladí muži, kteří jsou zde dehumanizováni a ponižováni ostatními kluky, kteří v dané situaci přišli o svůj morální kompas.

Její vzpomínka na tuto intenzivní konfrontaci je pokladnicí moudrosti a soucitu, ale tehdy to byla facka do tváře, probuzení z noční mýry, kterou jsem poslední týden žil dnem i nocí.

Christina vzpomíná:

Přibližně v jedenáct hodin v noci byli vězni odvedeni před spaním na záchod. Toaleta se nacházela mimo oblast vězeňského dvora, a to představovalo pro výzkumníky problém, jelikož chtěli mít vězně „ve vězení“ čtyřicet hodin denně (stejně jako ve skutečném vězení). Nechtěli, aby vězni spatřili lidi a místa mimo věznici, což by porušilo celistvost prostředí, které se snažili vytvořit. Takže při každé návštěvě toalety dostali vězni na hlavu papírové sáčky, aby nic neviděli, srovnali je do řady a připoutali k sobě a vedli je dolů chodbou do kotelny a zase ven a pak zpět na záchod. To také dalo vězňům iluzi velké vzdálenosti mezi dvorem a záchody, které byly v podstatě jen na chodbě za rohem.

Christina pokračuje ve svých vzpomínkách na tu osudnou noc, při níž došlo ke střetu s realitou:

Když se ten čtvrtek večer konala pravidelná návštěva záchodu, Phil vzrušeně požadoval, abych vzhledla od nějaké zprávy, kterou jsem právě četla: „Rychle, rychle, podívej se, co se děje!“ Pohlédla jsem na řadu zahalených, šourajících se, spoutaných vězňů a na dozorce, kteří na ně řvali rozkazy, a pak jsem rychle odvrátila pohled. Byla jsem přemožena mrazivým, nepříjemným pocitem.

„Vidíš to? Pojď, podívej - to je ohromné!“ Nesnesla bych další pohled, tak jsem jen odsekla: „Už jsem to viděla!“ Phil (a další spolupracovníci) hned spustil tirádu o tom, co se to se mnou děje. Zde se odehrává fascinující lidské chování, a já, psycholožka, se na to ani nemůžu podívat? Nemohli uvěřit mé reakci, kterou asi považovali za nedostatek zájmu. Následkem jejich připomínek a popichování jsem se cítila slabá a hloupá - nepatřičně v tomto mužském světě - a navíc znechucená při pohledu na ty nešťastné a naprosto dehumanizované kluky.

Vybavuje si náš konflikt a to, jak jsme ho vyřešili:

Krátce poté, co jsme opustili vězení, se mě Phil zeptal, co si o celé studii myslím. Jsem si jistá, že očekával nějakou skvělou intelektuální diskusi o výzkumu a událostech, kterých jsme právě byli svědky. Místo toho jsem mu předvedla neuvěřitelně emocionální výbuch (obvykle jsem spíše zdrženlivá osoba). Byla jsem našťavaná a vystrašená a tekly mi slzy. Řekla jsem něco jako: „To, co děláte těm klukům, je příšerné!“

Pak mezi námi propukla prudká hádka. To bylo pro mě obzvláště děsivé, protože Phil se zdál být tak jiný než ten muž, o kterém jsem si myslela, že ho znám, někdo, kdo miluje své studenty a stará se o ně takovým způsobem, který už byl na univerzitě legendární. Nebyl to tentýž muž, do kterého jsem se zamilovala, jemný a citlivý k potřebám druhých a bezpochyby i k mým. Ještě jsme se nikdy tak moc nepohádali. Místo abychom si byli blízcí a ve vzájemném souladu, zdálo se, že stojíme na opačných stranách nějaké velké propasti. Philova transformace (a také moje) a ohrožení našeho vztahu bylo nečekané a šokující. Nepamatuji si, jak dlouho hádka pokračovala, ale mám pocit, že byla příliš dlouhá a příliš traumatizující.

Vím jen, že Phil nakonec uznal to, co jsem říkala, omluvil se za to, jak se mnou jednal. Uvědomil si, co se jemu a všem ostatním ve studii postupně stalo: že všichni přijali za svůj soubor destruktivních vězeňských hodnot, které je vzdálily od vlastních hodnot lidskosti. A v tom okamžiku se přihlásil ke své odpovědnosti tvůrce tohoto vězení a rozhodl se experiment zastavit. V té době už bylo dobře po půlnoci, a tak se rozhodl ukončit ho druhý den ráno, poté co zkontaktuje všechny předčasné propuštěné vězně a povolá všechny směny dozorců pro celé kolo výstupních rozhovorů s dozorci, vězni a pak se všemi dohromady. Z něho, ze mě i z našeho vztahu tak spadla obrovská tíha.²³

Iste velbloudi, přefikněte je

Díky rozhodnutí zrušit naši misi jsem se do vězení vrátil s úlevou, a dokonce i nadšený. Nemohl jsem se dočkat, až se o tu zprávu podělím s Curtem Banksem, jenž držel hlídku u videa, které obsluhoval v různých denních a nočních dobách, přestože musel také plnit rodinné povinnosti. Měl také velkou radost a řekl mi, že na základě událostí, kterých byl svědkem po mém odchodu, se mi chystal doporučit, abych studii ukončil co nejdříve. Bylo nám líto, že tam ten večer není Craig, aby s námi mohl sdílet radost z ukončení hry.

Klidné vystupování, které Clay-416 předváděl poté, co měl zažít stresující utrpení, Hellmanna rozčílilo. Postupně až do jedné v noci nutil vězně, aby procházeli jednotlivými procedurami přepočítávání. Zbývajících pět vězňů tvořících nešťastný scvrkávající se kádr (416,2093,5486,5704 a 7258) unaveně postávalo v řadě u zdi a odříkávalo svá čísla, pravidla a písně. Bez ohledu na to, jak dobře svůj úkol vykonávali, byl vždy někdo nějak potrestán. Křičeli na ně, nadávali jim a nutili je navzájem se hrubě urážet. „Řekni mu, že je to hajzl!“ křičí Hellmann a jeden vězeň se otáčí, aby to řekl druhému. S přibývajícím testosteronem také od včerejška narůstá intenzita sexuálního obtěžování.

Hellmann řve: „Vidíte tu díru v zemi? Teď udělejte pětadvacet kliků a *vyšous- tejte* tu díru! Slyšíte mě?“ Jeden po druhém poslechnou, když je Burdan srazi dolů, aby vykonali svou povinnost.

Po krátké konzultaci John Wayne a jeho přísluhovač Burdan vynalezou novou sexuální hru. „Dobře, teď dávejte pozor. Vy tři budete velbloudice. Pojďte sem a ohněte se, tak abyste se dotkli rukama podlahy.“ (Když to udělají, vystaví nahé zadnice, protože pod mundúry se zapínáním vzadu nemají spodní prádlo.) Hellmann pokračuje s očividnou radostí: „A teď vy dva, vy jste velbloudi. Postavte se za samice *apřefikněte je*.“

Burdan se uchechtává, jak kulantně je to vyjádřeno. I když se jejich těla nedotknou, bezmocní vězni simulují anální sex napodobováním kopulačních pohybů. Jsou propuštěni zpět do cel a dozorci se stáhnou do své místnosti s pocitem, že si svůj noční plat zasloužili. Moje noční měra z poslední noci se stává skutečností. Jsem rád, že to teď dostanu pod kontrolu, až to zítra celé ukončím.

Je těžké si představit, že takové sexuální ponižování se může přihodit za pouhých pět dnů, když všichni ti mladí muži vědí, že se jedná o simulovaný vězeňský experiment. Navíc hned na začátku všichni pochopili, že „ostatní“ jsou také vysokoškoláci jako oni sami. Vzhledem k tomu, že všem byly tyto protikladné role přiděleny náhodně, neexistovaly mezi těmito dvěma kategoriemi žádné zásadní rozdíly. Všichni začínali tuto zkušenost jako zdánlivě dobří lidé. Ti, kteří se stali dozorci, věděli, že nebýt náhodného hodu mincí, mohli mít na sobě vězeňský mundúr a být ovládáni těmi, které nyní zneužívali. Věděli také, že vězni se nedopustili žádného trestného činu, aby si zasloužili svůj podřízený stav. Přesto se někteří dozorci přeměnili v pachatele zla a další se skrze svou nečinnost stali pasivními přispěvateli zla. Další až dosud normální, zdraví, mladí muži v rolích vězňů se pod situačními tlaky složili a zbývajících vězňů vypadají jako oživlé mrtvolky.²⁴

Síla situace zasáhla rychle a hluboko většinu z těch, kteří se nacházeli na této průzkumné lodi studující lidskou povahu. Jen někteří byli schopni odolávat situačnímu pokušení podlehnout moci a dominanci a zachovat si jakési zdání morálky a slušnosti. Je zřejmé, že jsem nepatřil k tomuto ušlechtilému druhu.

co

>G3

oe

“c5

IX

Máme spoustu práce, abychom naši vězňici v průběhu pár hodin rozebrali. Curt, Jaffe a já jsme už vyčerpaní z hektického dne a noci, které jsme právě přežili. Kromě toho musíme v noci rozhodnout o všech opatřeních týkajících se výstupních rozhovorů, závěrečného hodnocení, výplaty odměn a vydávání osobních věcí a také zrušení odpoledních návštěv kolegů, kteří měli v úmyslu nám pomoci s rozhovory se všemi účastníky studie. Musíme také vypovědět různé dohody se stravovací službou jídelny, vrátit pronajatá lehátka a pouta na policii v kampusu a tak dále.

Víme, že každý z nás má dvojí povinnost, sledovat dění na dvoře, krátce si zdřímnout a připravit logistiku závěrečného dne. Oznámíme konec studie ihned po návštěvě veřejného obhájce. Ta byla už naplánována na dopoledne, bude to událost, která vhodně uzavře celý zážitek. Rozhodli jsme se, že nebudeme informovat dozorce, dokud já osobně nesdělím tuto dobrou zprávu vězňům. Předpokládám, že dozorcí budou naštvaní, až se dozvědí, že studie byla ukončena předčasně, a to zejména teď, když jsou přesvědčeni, že mají vše zcela pod kontrolou, a tuší před sebou snadný týden s několika novými náhradníky. Už se naučili, jak být „dozorcem“. Je zřejmé, že jejich křivka učení dosáhla vrcholu.

Jaffe bude kontaktovat pět vězňů, kteří byli propuštěni dříve, a pozve je sem okolo poledne, aby se zúčastnili výstupního rozhovoru a byl jim vyplacen jejich plný týdenní plat. Musím požádat všechny směny dozorců, aby se kvůli „zvláštní události“ zastavily buď kolem poledne, nebo se tady do té doby potloukaly kolem. Dozorcí vytyšili, že rozhovory lidí zvenku se všemi zaměstnanci budou v pátek, a očekávají nějaký nový prvek, ne však toto náhlé ukončení jejich práce.

Pokud vše půjde podle plánu, proběhne hodinový výstupní rozhovor s vězni, pak další hodinové sezení s dozorcí a nakonec se všichni sejdou společně. Zatímco jedna skupina bude plně zaměstnána rozhovory, další vyplní naše závěrečné hodnotící dotazníky, dostane honorář a bude mít možnost buď ponechat si své uniformy jako suvenýr, nebo je vrátit. Pokud účastníci chtějí, mohou si rovněž vzít různé vývěsky vylepené na vězeňském dvoře nebo na samotce. Musíme také pro všechny uspořádat velký oběd na rozloučenou a dohodnout se s nimi, kdy se přijdou podívat na vybrané videozáznamy a diskutovat o svých reakcích z většího odstupu.

Než si jdu zdřímnout na rozkládacím gauči v mé profesorské kanceláři nahoře, kde jsem po většinu týdne nárazově přespával, řeknu ranní směně dozorců, aby nechali vězně spát celou noc a minimalizovali projevy jakéhokoliv dalšího nepřátelství vůči vězňům. Krčí rameny a přikývují, jako by jim vlastní táta nařídil, aby si nehráli na hřišti.

Poprvé v týdnu je vězňům dovoleno spát nerušeně téměř šest hodin. Nahromaděné úroky jejich spánkového dluhu musí být obrovské. Je těžké určit, jaký vliv na jejich náladu a myšlení mělo to, že jejich spánek a snění byly noc co noc přerušovány. Ten byl pravděpodobně značný. Emocionální zhroucení některých předčasně propuštěných vězňů mohlo být zesíleno narušením jejich spánku.

V 7.05 přepočítávání trvá jen deset minut. Vězni vykřikují svá čísla a dodržují další neškodné rituály. Posledním pěti vězňům se podává chutná teplá snídaně. Jak se dalo očekávat, Clay-416 odmítá jíst, i když ho k tomu ostatní vězni jenně povzbuzují.

Navzdory mým instrukcím, že se mají chovat k vězňům s citem, začnou dozorcí kvůli pokračující Clayově neposlušnosti zuřit. „Každý udělá padesát kliků, pokud 416 nesní snídaně.“ Clay-416 se nepohne, jen zírá na jídlo na svém talíři. Vandy a Ceros se ho snaží krmit násilím, cpou mu jídlo do úst, on ho vyplivuje. Angažují 5704 a 2093, aby jim pomohli, ale bezvýsledně. Clay-416 je odveden zpět do své cely a přinucen „najít si vztah“ k párkům od večere. Ceros mu nařizuje, aby je hladil, objímal a pak políbil. Clay-416 to všechno dělá. Přesto dodrží své slovo a ani si neukousne.

Dozorce Vandy je naštvaný kvůli vzdorování vězně 416 a také kvůli sprostáctví svého kamaráda. Ve svém retrospektivním deníku Vandy uvedl: „Když 416 odmítal jíst, opět mě to rozzuřilo, a to zejména proto, že neexistoval žádný způsob, jak mu nacpat jídlo do krku, i když to někteří vězni na náš příkaz zkusili. André [Ceros] nutil vězně objímat, líbat včerejší párek a mazlit se s ním. Předtím ho přiměl, aby s ním spal. Považoval jsem to za nevhodné. Nikdy bych nenutil vězně udělat něco takového.“¹

Co říká dozorce Ceros o svém chování? Ve svém retrospektivním deníku poznamenává: „Rozhodl jsem se nakrmit ho násilím, ale nechtěl jíst. Jídlo mu padalo po obličejí. Nevěřil jsem, že jsem to udělal. Nenáviděl jsem se za to, že jsem ho nutil jíst, ale ještě víc jsem nenáviděl jeho za to, že nejedl. Nenáviděl jsem podstatu lidského chování.“²

Denní směna dorazila jako obvykle v deset. Řekl jsem vedoucímu směny Arnettovi, aby se choval rozvážně a mírně s ohledem na nadcházející návštěvu právníka. Jeho zpráva denní směny o důležitých událostech uváděla, že Clay-416 prochází navzdory své zenové meditaci a dřívějšímu zdánlivému klidu nějakými podivnými změnami. Arnettova zpráva o incidentu udávala:

416 je velmi nervózní. Trhl sebou, jakmile jsem mu sundal papírový pytel z hlavy při pravidelné návštěvě toalety. Musel jsem ho táhnout, když jsem ho vedl na záchod a ze záchodu, i když jsem mu řekl, že s ním nebudu do ničeho vrážet [což dozorcí často dělali vězňům naschvál]. Byl velmi nervózní, že bude potrestán. Držel jsem mu párky, když šel na záchod. Snažil se mě přimět, abych mu ty párky vrátil, protože jiný dozorce mu nařídil, aby je měl pořád u sebe.³

Veřejný obhájce a porušení zákona

Krátce se setkávám s Timem B., místním právníkem, který pracuje v kanceláři veřejného obhájce. Divá se na celou naši záležitost skepticky, ale zároveň je zvědavý. Neochotně poskytuje svůj drahocenný čas jen proto, že ho jeho teta požádala o osobní laskavost, aby zde zkontroloval svého bratrance. Popsal jsem mu hlavní rysy studie a to, jak závažnou se stala. Vybízím ho, aby záležitost prošetřil přesně tak, jako kdyby byl povolán skupinou skutečných vězňů. Souhlasí a setkává se nejprve o samotě s bratrance Hubbiem-7258 a pak se všemi vězni. Umožňuje nám tajně nahrát na videokazetu schůzku, která se koná ve stejné laboratorní

místnosti v prvním patře, kde zasedala komise rozhodující o podmíněčném propuštění.

Úroveň formálnosti mezi bratrance mě překvapuje. Neprojevuje se ani náznak jakéhokoliv předchozího vztahu, pokud vůbec existoval. Možná jsou jen anglosasky rezervovaní, ale čekal jsem alespoň objetí, ne formální potřesení rukou a „rád tě zase vidím“. Advokát Tim prochází věcně standardní seznam položek. Čte z připraveného seznamu jednotlivé body, poté se odmlčí, aby si vyslechl odpověď, poznamenaná šiji, obvykle bez komentáře, a pokračuje dále:

Po zatčení informování o svých právech?
Obtěžování ze strany dozorců?
Povaha jednotlivých napadení dozorcí?
Pod tlakem, duševně rozrušení?
Velikost cely a podmínky v cele?
Žádosti, které byly zamítnuty?
Chování vrchního dozorce, které bylo nepřijatelné?
Problémy týkající se propuštění na kauci?

Hubbie-7258 odpovídá na otázky v dobré náladě. Myslím, že předpokládá, že bratranec prochází tuto standardní proceduru, než ho odveze z vězení. Vězeň sdělí svému právníkovi, že jim všem bylo řečeno, že nemůžou opustit věznici ani odstoupit od smlouvy. Právník mu připomíná, že pokud byla původní smlouva založena na peněžní odměně za poskytnuté služby, pak je-li ochoten vzdát se tohoto honoráře, smlouva by se stala neplatnou. „Ano, řekl jsem jim to při zasedání výboru pro podmíněčné propuštění, ale nebylo to k ničemu, jsem pořád tady.“⁴ Ve výčtu svých stížností Hubbie-7258 poukazuje na to, že problematické chování vězně 416 je všechny přivádí k šilenství.

Dozorci přivádějí zbývající vězně do vyšetřovací místnosti, jako obvykle s pytli na hlavách. Dozorci vtipkují, když vězňům odstraňují kukly. Odcházejí, ale já zůstávám sedět vzadu v místnosti. Obhájce prochází stejnou sadu otázek jako s Hubbiem, vyzývá všechny vězně, aby podle potřeby uvedli své stížnosti.

Clay-416 se ujímá slova, stěžuje si nejprve na komisi rozhodující o podmíněčném propuštění, která ho nutila cítit se vinným kvůli obvinění, jež vedlo k jeho zatčení. On to ale odmítl udělat, protože nebyl oficiálně obžalován. Držení hladovky byl částečně způsob, jak chtěl upozornit na své nelegální uvěznění, neboť je zadržován bez obvinění.

(Tento mladý muž mě opět nepřestával udivovat, zřejmě fungoval na několika neslučitelných úrovních. Celý zážitek pojímal z čistě právního hlediska, směšoval smlouvu o účasti v experimentu s právy vězňů a formalitami nápravného zařízení, nemluvě o jisté „new age“ mystické meditaci.)

Clay vypadá, že zoufale touží mluvit s někým, kdo by ho skutečně poslouchal. Říká: „Někteří nejmenovaní dozorcí se ke mně chovali špatně až násilně.“ Je ochoten proti nim podat oficiální stížnost, pokud by to bylo nutné. „Tito dozorcí také zařídili, že se ostatní vězni postavili proti mně. Moje hladovka se stala údajným důvodem, proč ostatní nesmí přijímat návštěvy,“ pokyvuje směrem k Hubbiemu-7258, který se rozpačité dívá na druhou stranu. „A byl jsem vyděšený, když mě strčili do samotky a nutili ostatní vězně třískat do dveří. Měli nastavena vlastní pravidla, že nemůžou použít násilí, ale bál jsem se, že je brzy překročí.“

Serža-2093 hovoří jako druhý, popisuje některé z pokusů různých dozorců o trýznění, ale hrdě hlásí, že byly neúspěšné. Pak udává klinicky přesný popis okamžiku, kdy mu konkrétní dozorce nařídil udělat spoustu kliků, zatímco mu další dva vězni seděli na zádech.

Obhájce je tímto popisem zděšen, zamračeně si dělá poznámky. Další na řadě, vysoký Paul-5704 si stěžuje na to, jak dozorcí proti němu zneužívali jeho zlovyk k kouření. Dobrý chlap Jerry-5486 si stěžuje na méně osobní, obecnější úrovni, například nedostatečnou stravu a vynechání jídel, vyčerpání z nekonečného přepočítávání uprostřed noci, neovladatelné chování některých dozorců a nedostatek dohledu řídicích pracovníků vězení. Trhnul jsem sebou, když se otočil, aby se podíval přímo na mě, ale mířil přímo na cíl: Jsem vinen.

Obhájce dopsal svoje poznámky, poděkoval vězňům za informace a oznámil, že oficiální zprávu podá v pondělí a pokusí se zajistit jejich propuštění na kauci. Kdy ž se zvedá k odchodu, Hubbie-7258 se neudrží: „Nemůžeš jít pryč a nechat nás tady! Chceme odejít s tebou. Nemůžeme tu vydržet další týden, dokonce ani víkend. Myslel jsem, že zařídíš, abych byl, abychom byli propuštěni ihned. Prosím!“ Tim B. je překvapen tímto náhlým citovým výlevem. Vysvětluje velmi formálně, co jeho práce obnáší, jaké jsou jeho limity a jak by jim mohl pomoci, ale že nemá oprávnění přijmout opatření teď na místě. Pět posledních vězňů se zdá být v tomto okamžiku na dně, jejich velké naděje zmařila právní absurdita. Reakce Tima B. na tento jedinečný zážitek, které mi adresoval v dopise krátce poté, jsou informativního rázu:

O selhání vězňů při vyžadování zákonných práv

.. .Dalším možným vysvětlením, proč vězni nepožádali o právní poradenství, je to, že jako bílá střední třída Američanů pravděpodobně nepředvídají možnost, že by se někdy ocitli v trestní instituci, kde by jejich práva nabyta prvořadého významu. Tím, že se nacházejí v této pozici, byli ochuzeni o schopnost objektivně zhodnotit situaci a chovat se tak, jak vědí, že by měli.

O siJe nastalé situace zkreslit realitu

.. .Klasická ztráta hodnoty peněz ve srovnání s takovými věcmi, jako jsou svoboda a volnost pohybu, je zřejmá (u aktivit, kterých jsem byl svědkem). Jistě si vzpomenete na velké očekávání možnosti propuštění vyvolané tím, že jsem jim objasnil podmínky kauce. Zdají se být poměrně pohlce realitou uvěznění, i když intelektuálně jsou si vědomi toho, že byli pouze zapojeni do experimentu. UVěznění je zjevně bolestné samo o sobě, bez ohledu na to, zda z právních či jiných důvodů.⁵

Poslouchejte pozorně: Experiment skončil. Jste volní

Slova veřejného obhájce zmařila naděje vězňů. Hmatatelný závoj beznaděje zahalil jejich zasmušilé tváře. Veřejný obhájce při odchodu potřese postupně jejich ochablými rukama. Žádám ho, aby na mě počkal venku. Pak se přesunu do čela stolu a požádám vězně, aby věnovali pozornost tomu, co budu říkat. Sotva teď mají dostatečnou motivaci věnovat pozornost čemukoliv, když jejich naděje na rychlé propuštění byly zmařeny úředním postupem advokáta.

„Musím vám něco důležitého říct, tak prosím poslouchejte pozorně: *Experiment skončil. Můžete odejít ještě dnes*“

Žádná okamžitá reakce, žádná změna v jejich výrazech obličeje nebo řeči těla. Mám pocit, že jsou zmatení, skeptičtí, možná i podezřívaví. Cítí, že to je další test jejich reakce. Pokračuji pomalu a co možná nejsrozumitelněji: „Já a ostatní výzkumníci jsme se rozhodli od tohoto okamžiku experiment ukončit. Studie je oficiálně skončena a stanfordské okresní vězení je uzavřeno. Všichni vám děkujeme za vaši důležitou roli v této studii a...“

Chmury střídá radost. Objetí, plácám po zádech a široké úsměvy probleskují na těch až příliš dlouho zamračených tvářích. Euforie se šíří Jordánovou kolejí. Je to radostná chvíle i pro mě, když můžu poslední vězně osvobodit z vězení a vzdát se jednou provždy své role ředitele věznice.

Zhroucení staré síly, nalezení nové

Existuje jen málo okamžiků v mém životě, které mi daly víc osobního potěšení, než když mi bylo umožněno říct těchto několik slov o propuštění na svobodu a podílet se na celkové euforii. Byl jsem přemožen afrodiziakem pozitivní energie, tím, že jsem byl schopen udělat něco, říct něco, co mělo na ostatní tak bezvýhradně radostný účinek. Hned na místě jsem si přísahal, že použiju jakoukoliv moc, kterou mám, pro konání dobra a potírání zla, abych podporoval to, co je v lidech nejlepší, pomáhal jim osvobodit se z jejich dobrovolně přijatého vězení a působil proti systémům, které zneužívají příslib lidského štěstí a spravedlnosti.

Negativní energie, která mě jako ředitele této simulované věznice poháněla minulý týden, mě oslepila vůči realitě destruktivního dopadu systému, ke kterému jsem přispěl. Krátkozraká optika hlavního experimentátora navíc rovněž zkreslila můj úsudek o potřebě ukončit experiment mnohem dříve; možná hned, jakmile se druhý normální zdravý účastník emocionálně zhroutil. Zaměřoval jsem se na abstraktní konceptuální otázky moci behaviorální situace vůči moci individuálních dispozic a přehlédl jsem všeobjímající moc *systému*, který jsem pomohl vytvořit a udržovat.

Ano, skutečně, Christino Maslachová, bylo hrozné, co jsem umožnil, aby se dělo těm nevinným chlapcům, a to ne prostřednictvím přímého zneužití, ale svou neschopností zastavit zneužívání a svoji podporou systému svévolných pravidel, předpisů a postupů, které zneužívání usnadnily. Byl jsem „ledový muž“ v tom nelitostném domě nelidskosti.

Situace je součástí systému, ale ten je trvalejší, všeobecnější, zapojuje rozsáhlé sítě lidí, jejich očekávání, normy, postoje a možná i zákony. Postupem času systémy získávají historický základ a někdy i politické a ekonomické mocenské struktury, které řídí a usměrňují chování mnoha lidí v rámci své sféry vlivu. Systémy jsou motory pohánějící situace, ty vytvářejí behaviorální souvislosti, ty zas ovlivňují to lidské jednání, které je pod jejich kontrolou. V jistém bodě se systém může stát samostatným subjektem, nezávislým na těch, kteří ho původně založili, nebo i na těch, kteří disponují zjevnou autoritou v rámci jeho mocenské struktury. Každý systém si postupně vyvíjí svoji vlastní kulturu a mnoho systémů společně přispívá ke kultuře společnosti.

Zatímco situace jistě v mnoha těchto studentech-dobrovolnících odhalila to nejhorší, proměnila některé z nich v pachatele zla a ostatní v patologické oběti, já sám jsem byl ještě intenzivněji transformován systémem nadvlády. Ostatní byli jen děti, mladí muži, bez větších reálných zkušeností. Já jsem byl zkušený výzkumník, zralá osoba a dospělý „znalý ulice“, stále ještě plný svojí prozíravostí chlapce z Bronxu, který posuzuje situace a vymýšlí akční scénáře, aby přežil v ghettu.

Minulý týden jsem se však postupně proměnil v čelního představitele vězení. Chodil jsem a mluvil, jako bych jím byl. Všichni na mě reagovali, jako bych jím byl. Proto jsem se stal jedním z *nich*. To, co je takové vůdčí osobě vlastní, představuje to, proti čemu jsem se stavěl, a co jsem dokonce celý život nenáviděl - vysoce postaveného, autoritářského, panovačného šéfa. Přesto se mi tyto abstraktní pojmy dostaly pod kůži. Mohl bych ulehčit svému svědomí poukázáním na to, že jednou z mých hlavních činností coby dobrého, laskavého ředitele věznice bylo zabránit příliš horlivým dozorcům v páchání fyzického násilí. Ale toto omezení jím pouze umožnilo, aby přesměrovali svou energii do důmyslnějších způsobů psychického zneužívání trpících vězňů.

Byla to jistě moje chyba, že jsem přijal dvojroli výzkumníka a ředitele věznice, protože jejich rozdílná, někdy protichůdná náplň práce ve mně vedla ke zmatení identit. Současně tyto dvě role také znásobily moji moc, což postupně ovlivnilo mnoho „lidí z venku“, kteří přišli do našeho prostředí, ale necelili systému - rodiče, přátelé, kolegové, policie, kněz, média a právník. Je zřejmé, že si člověk neuvedomí moc situace transformovat jeho myšlení, cítění a jednání, když se dostane do jejího sevření. Jedinec ve spárech systému jen pokračuje v tom, co se jeví jako přirozený způsob reakce teď a tady.

Kdybyste se dostali do podivné a nové kruté situace v rámci mocného systému, pravděpodobně byste z ní nevyšli jako táž osoba, která podstoupila zkoušku ohněm. Nepoznali byste vaši důvěrně známou podobu, pokud by se ocitla hned vedle zrcadlového obrazu toho, čím jste se stali. Všichni chceme věřit v naši vnitřní sílu, v náš smysl pro osobní aktérství, který by nám umožnil odolat vnějším situačním silám, jaké působily ve Stanfordském vězeňském experimentu. Někteří tuto vnitřní sílu opravdu mají. Jsou obvykle v menšině, jsou to bílé vrány, ti, jež budu o kus dál prohlašovat za hrdiny. Pro mnohé tato víra v osobní sílu odolávat mocnému situačnímu a systémovému tlaku je něco více než uklidňující iluze nezranitelnosti. Udržování této iluze slouží paradoxně pouze k tomu, že se člověk stane *náchylnější* k manipulaci, protože přestane být dostatečně ostražitý vůči jemným pokusům nežádoucím způsobem ho ovlivnit.

Všichni muži na palubu: výstupní rozhovory

Bylo zřejmé, že musíme uskutečnit krátký, ale zásadní výstupní rozhovor k několika účelům. Za prvé jsme potřebovali umožnit všem účastníkům otevřeně v neohrožující situaci vyjádřit jejich emoce a reakce na tento jedinečný zážitek.⁶ Za další pro mě bylo důležité, abych ujistil jak vězně, tak dozorce, že jakékoliv extrémní chování, jehož se dopustili, bylo projevem moci situace a ne projevem jejich osobní patologie. Bylo třeba jim připomenout, že všichni byli vybráni právě proto, že byli na počátku shledáni normálními a zdravými. Do tohoto vězeňského prostředí nepřinesli žádný typ individuálních nedostatků, právě prostředí u nich rozvinulo extrémny, kterých jsme všichni byli svědky. Nebyli žádnými příslovečnými „shnilými jablky“, to „zkažený sud“ stanfordského vězení způsobil proměny, které se tak jasně projeví. A nakonec zásadní bylo také využít této příležitosti k morální osvěť. Výstupní rozhovor byl prostředkem, jak prozkoumat morální volby účastníků a to, jakým způsobem se s nimi vyrovnali. Bavili jsme se o tom, co by dozorcí mohli udělat jinak, aby vězně nezneužívali, a co by mohli udělat vězni, aby se zneužívání ubránili. Dal jsem jasně najevo, že cítím osobní zodpovědnost za to, že jsem několikrát v průběhu studie nezasáhl, když bylo zneužívání extrémní. Snažil jsem se zvládnout fyzickou agresi, ale neučinil jsem nic, abych změnil nebo zastavil další formy ponižování. Ale udělat jsem to měl. Byl jsem vinen hráchem opomenutí, zlem nečinnosti. Opomněl jsem poskytovat dostatečný dohled a dozor, když to bylo potřeba.

Propuštění vězni dávají průchod pocitům

Bývalí vězni dávali najevo podivnou směs úlevy a hněvu. Všichni byli rádi, že noční múra konečně skončila. Ti, kteří přežili týden, neprojevovali žádnou zjevnou hrdost na svůj výkon tváří v tvář ostatním, kteří byli propuštěni předčasně. Byli si vědomi toho, že chvílemi připomínali chodící mrtvolky. Byli tupě poddajní, plnili absurdní rozkazy, zapojili se do pokřikování na vězně Stewarta-819 i do projevů nepřátelství vůči Clayovi-416 a zesměšňování Toma-2093, našeho nejmorálnějšího vězně „Serzi“.

Pět předčasně propuštěných vězňů neprojevovalo žádné negativní příznaky emoční zátěže, kterou utrpěli. Bylo to dáno částečně tím, že se mohli vrátit ke stabilitě a normalitě, jimiž disponovali dříve, a částečně tím, že zdrojem jejich utrpení bylo tak atypické prostředí, jako je suterénní vězení, a tamní zvláštní události. To, že byli zbaveni své podivné uniformy a dalšího vězeňského odění, jim také pomohlo odpoutat se od té odporé situace. Hlavním problémem vězňů bylo vyrovnat se s hanbou neodmyslitelně spjatou se submisivní rolí, kterou hráli. Potřebovali si vybudovat pocit osobní důstojnosti, aby se povznesli nad rozpaky ze submisivní pozice, která jim byla vnucena.

Doug-8612, první zatčený a první propuštěný kvůli zhoršujícímu se psychickému stavu, byl na mě stále našťvaný, zejména za to, že jsem vytvořil situaci, ve které ztratil kontrolu nad svým chováním a rozumem. Doopravdy přemýšlel o tom, že se svými přáteli násilně vnikne do vězení, aby osvobodil vězně, a skutečně se den poté, co byl propuštěn, vrátil na studentskou kolej, aby se na to připravil. Naštěstí se nakonec z několika důvodů rozhodl akci neuskutečnit. Byl pobaven, když se dozvěděl, jak vážně jsme vzali zvěsti o jeho osvobozovacích plánech, a dvojnásobně potěšen tím, kam až jsme zašli, a zejména já, abychom naši instituci proti jeho útoku ochránili.

Jak se dalo očekávat, nově propuštění vězni ostře kritizovali dozorce, kteří podle nich dalece překročili, co se po nich v jejich roli chtělo. Vynalézavým způsobem vězně zneužívali a některé z nich speciálně týrali. Na předních příčkách jejich negativní hitparády stanuli Hellmann, Arnett a Burdan, následováni méně důslednými představiteli „zla“ - Varnishem a Cerosem.

Stejně rychle byli však schopni poukázat na ty dozorce, kteří se jim jeví jako „dobří dozorcí“. Ti jim poskytovali malé laskavosti nebo nebyli tak plně ponořeni do své role, aby zapomněli, že vězni jsou lidské bytosti. V této kategorii byli dvěma favority Geoff Landry a Markus. Geoff jim prokazoval malé služby, neustále se distancoval od hrubého jednání ostatních členů mužstva na noční směně, a dokonce přestal nosit své služební sluneční brýle a vojenskou košili. Později nám i řekl, že přemýšlel o tom, že požádá, aby se stal vězněm, protože nechtěl být součástí systému, který tak těžce utiskuje jiné lidi.

Markus nebyl tak zjevně „napojen“ na utrpení vězňů, ale dozvěděli jsme se, že zpočátku při několika příležitostech přinesl vězňům čerstvé ovoce jako přídavek k jejich skromnému jídlu. Když ho však správce věznice napomenul, že se dostatečně neangaguje během své směny, Markus, který stál během vězeňské vzpoury stranou, začal na vězně křičet a vystavovat ostře kritické zprávy proti jejich podmínečnému propuštění. Mimořádně Markus měl velmi krásný, téměř kaligrafický rukopis, a ve zprávách zamítajících podmínečné propuštění se s ním tak i rochu předváděl. Byl milovníkem outdooru, turistiky, kempování a jógy, a proto obzvláště nesnášel, že se tisí v našem žaláři.

Na pomezí „špatných“ a „dobrých“ dozorců se ocitli ti, kteří přesně dodržovali pravidla, udělali svou práci, hráli svou roli a trestali přestupky, ale byli jen zřídka osobně hrubí k jednotlivým vězňům. Zde najdeme Varnishe, rezervního dozorce Morisona a Peterse a občas mladšího Landryho. Počáteční Varnishova odměřenost a distancování se od událostí na vězeňském dvoře mohly být zčásti dány jeho ostýchavostí. Jak odhalil ve své výpovědi o sobě, „má málo blízkých přátel“.

John Landry jako by se nemohl rozhodnout. Občas hrál tvrdého Arnettova partáka a útočil na vzpurné vězně hasicím přístrojem. Jindy jednal přesně podle pravidel a většina vězňů uvedla, že ho měla ráda. John, zralý osmnáctiletý mladík, byl docela mužně hezký, toužil psát romány, žít na kalifornské pláži a dál hodně randit.

Jedna z podob nečinnosti, příznačná pro „dobré dozorce“, spočívala v jejich neochotě zpochybnit hrubé jednání „špatných dozorců“ na jejich směně. Nejenže se jim nepostavili na vězeňském dvoře, ale pokud jsme byli schopni zjistit, ani Geoff Landry ani Markus tak nikdy neučinili ani v soukromí, když byli v místnosti určené dozorcům. Později jsme zvažovali, zda jejich nezasahování, když přihlíželi týrání, nepředstavuje „zlo nečinnosti“.

Jeden z důsledně odbojných vězňů, Paul-5704, reagoval na zjištění, že experiment skončil, takto:

Když nám bylo oznámeno, že experiment skončil, cítil jsem najednou v sobě přival úlevy i melancholie. Byl jsem opravdu rád, že

studie skončila, ale zároveň bych byl mnohem radši, kdyby to trvalo celé dva týdny. Peníze jsou jediný důvod, proč jsem se experimentu zúčastnil. Přesto převážil pocit radosti, že jsem se dostal ven, a než jsem se dostal do Berkeley, pořád jsem se usmíval. Tam jsem na celou věc po pár hodinách zapomněl a s nikým jsem o tom nemluvil.⁷

Jistě si vzpomínáte, že Paul byl hrdý na to, že se stal vedoucím výboru pro stížnosti vězňů a že plánoval napsat skandální odhalení o studii pro několik alternativních novin v Berkeley. Chtěl odhalit, že výzkum podporovaný vládou byl zaměřen na způsob, jak se vypořádat se studentskými disidenty. Jeho plán byl zcela zapomenut, nikdy k němu nedošlo.

Bývalí dozorcí mají vztek

Druhou hodinu výstupního rozhovoru nám bývalí dozorcí vykreslili zcela jiný skupinový portrét. Někteří z nich, podle hodnocení vězňů „dobří dozorcí“, byli také rádi, že utrpení skončilo, většina z nich však vypadala kvůli předčasnému ukončení studie zoufale. Někteří očekávali, že peníze za další týden by byly snad no vydělané, když teď měli situaci jasně pod kontrolou. (Nebrali v úvahu pokračující problémy v podobě Clayovy hladovky a Seržova získání morální převahy při jeho konfrontaci s Hellmannem.) Někteří dozorcí byli připraveni se upřímně omluvit za to, že zašli příliš daleko, když si plně užívali svou moc. Jiní se domnívali, že jejich konání bylo oprávněné, považovali svoje činy za nezbytné ke splnění úlohy, která jim byla zadána. Mým hlavním problémem při jednání s dozorcí bylo pomoci jim rozpoznat, že by měli cítit určitou vinu, protože způsobili utrpení jiným lidem, a to i přes to, že takto pochopili požadavky na roli, kterou hráli. Vyjádřil jsem silný pocit viny, protože jsem nezasahoval častěji, čímž jsem jim vlastně nepřímo umožnil jít do extrémů. Ke zneužívání vězňů nemuselo dojít, kdyby nad sebou měli lepší dohled.

Většina dozorců potvrdila, že vězeňská rebelie z druhého dne byla bodem obratu v jejich vnímání vězňů. Náhle se jim začali jevit jako „nebezpeční“ a vnímalí, že je nutné je potlačit. Nelíbě také nesli negativní osobní narážky a nadávky od vězňů v průběhu povstání, které považovali za ponižující a které na oplátku vyvolaly jejich odvetu.

Obtížnou částí výstupního rozhovoru se stal moment, kdy jsme dozorcům umožnili vysvětlit, proč dělali to, co dělali, aniž bychom schvalovali jejich ospru vedlňování. Tím bychom totiž jen omlouvali jejich hrubé, nepřátelské, a dokonce i sadistické chování. Konec experimentu pro ně také znamenal konec potěšení z nově nalezené moci, kterou měli jako dozorcí. Jak si poznamenal dozorce Burdan do svého deníku: „Když mi Phil svěřuje, že experiment končí, mám povznášející pocit, ale šokuje mě, že někteří dozorcí jsou zklamaní: částečně proto, že přijdou o peníze, ale také proto, že je to bavilo.“⁸

Konečné míchání kategoriemi

Ve třetí hodině výstupního rozhovoru se laboratorní místnosti naplnily nervózním smíchem. Přivedli jsme bývalé vězně, aby se setkali se svými vězňiteli, v civilních šatech nerozpoznatelnými. Bez uniforem, čísel a výrazných doplňků byli vzájemně zaměnitelní, těžko identifikovatelní dokonce i pro mě, protože jsem si zvykl vidat je v jejich vězeňském úboru. (Nezapomeňte, že v roce 1971 se nosily dlouhé vlasy, a tak většina studentů z obou skupin měla vlasy po ramena a dlouhé kotlety, někteří měli také kníry.)

Společné sezení bylo podle slov jednoho bývalého vězně „strnule zdvořilé“ ve srovnání s uvolněnějším a přátelským setkáním samotných vězňů. Všichni si měřili pohledem ty ostatní a jeden z vězňů se zeptal, zda někteří studenti byli vybráni pro roli dozorců, protože jsou vyšší. Jerry-5486 řekl: „Během studie jsem měl pocit, že dozorcí jsou vyšší než vězni, a zajímalo by mě, jestli je průměrná výška dozorců větší než průměrná výška vězňů. Nevím, jestli je to pravda, nebo jestli jsem to tak vnímal jen kvůli uniformám.“ Než jsem odpověděl „ne“, požádal jsem všechny studenty, aby se postavili do řady podle výšky, od nejvyššího po nejmenšího. Dozorcí a vězni se ve výšce téměř dokonale shodovali. Bylo však evidentní, že vězni začali vnímat dozorce jako vyšší, než ve skutečnosti byli, jako by jim jejich moc poskytla pěticentimetrové vložky do bot.

Nedošlo k žádné přímé konfrontaci mezi zneužívanými vězni a zneužívajícími dozorcí, třebaže jsem očekával, že by k ní mohlo dojít. Zčásti to bylo proto, že by takové osobní napadení ve skupině více než dvaceti lidí bylo trapné. Je však pravděpodobné, že někteří z bývalých vězňů museli nyní silně emoce vědomě potlačit, když už byl systém mocenských vztahů vyřazen z provozu. Také pomohlo, že se někteří dozorcí otevřeně omluvili za to, že se příliš hluboko ponořili do své role, <i>za to, že ji brali příliš vážně. Jejich omluvy zmírnily napětí a vynahradily vězňům, že se někteří tvrdší dozorcí, např. Hellmann, neomluvili.

Bývalý drsný dozorce Arnett, náš postgraduální student sociologie, vyličil v průběhu výstupního rozhovoru dvě události, které na něj zapůsobily:

Jednou z nich byla Zimbardova poznámka o „vězňích“ ponořených ve svých vězeňských rolích... o jedincích, kteří zůstali vězni, i když říkali, že by se vzdali svého honoráře v případě, že by mohli být propuštěni [podmíněně]. Pak na mě zapůsobilo, že bývalí „vězni“ nejsou schopni uvěřit, že „John Wayne“ a já, a možná i další dozorcí (cítíl jsem, že my dva jsme byli nejméně oblíbení dozorcí), jsme naše úlohy pouze hráli. Zdálo se, že někteří nebo mnozí „vězni“ mají pocit, že jsme skutečně sadističtí nebo extrémně autoritářští lidé a že naše herecké výstupy byly jen kamufláží, která měla před nimi, před námi samými, nebo oběma zároveň skrýt skutečnou podstatu našeho chování. Jsem si alespoň za sebe naprosto jistý, že to tak *nebylo*.⁹

Nabídl jsem jeden psychologický postřeh, který se týkal nedostatku humoru v naší věznicí a neschopnosti použít humor, jenž by mohl zmírnit napětí, nebo dokonce vnést trochu reality do nereálné situace. Například dozorcí, kteří nebyli spokojeni s extrémním chováním svých parťáků na směně, mohli na jejich úkor v místnosti pro dozorce zavtipkovat o tom, že by měli za přehrávání role dostat dvojitou gázi. Nebo vězni mohli použít humor a sami tak vybědnout z nereálného suterénního vězení, třeba kdyby se dozorců zeptali, k čemu se to místo používalo, než se stalo vězením: jako prasečí chlívek? Nebo možná jako vysokoškolský klub? Humor

narušuje samolibost osoby a místa. Ale minulý týden byste na tomto smutném místě žádný humor nenašli.

Než jsme skončili, zeptal jsem se jich pro jistotu, zda sepsali svá závěrečná zhodnocení zkušenosti, kterou zde prošli, a požádal jsem je, aby vyplnili některé další dotazníky, které měl k dispozici Curt Banks. Také jsem je vyzval, aby napsali krátký retrospektivní deník o událostech, které jim vyvstanou z paměti v průběhu následujícího měsíce. Dostanou za to zapláceno, pokud tak učiní. Nakonec byli všichni pozváni za několik týdnů na sraz „třídy 1971“, aby mohli zpětně zhodnotit některé z údajů, které jsme shromáždili. Fotky a videozáznamy budou k dispozici.

Je třeba dodat, že spoustu let jsem stále v kontaktu s mnoha účastníky, se všemi jsem si dopisoval, kdykoliv se studie objevila v nějaké publikaci nebo v médiích. Někteří z nich se navíc zúčastnili různých televizních pořadů týkajících se studie, a to i desítky let po jejím provedení, někteří dokonce ještě i dnes. Později budeme diskutovat o následcích, které na ně tato zkušenost měla.

Co to znamená být vězeň nebo dozorce?

Než začneme v další kapitole zkoumat některá objektivní data, která jsme shromáždili za dobu šesti dnů trvání studie, a přemýšlet o vážných etických otázkách, které v experimentu vyvstaly, myslím, že by bylo vhodné přezkoumat některé z postřehů, které jsme získali od našich účastníků.

O tom, jaké to je být v roli vězně

Clay-416: „Dobrá vězeň je ten, kdo ví, jak se strategicky spojit s ostatními vězni, aniž by se dal do akce sám. Můj spoluvězeň Jerry [5486] je dobrý vězeň. Existuje vždy omezení v tom, že někteří vězni se snaží dostat ven a jiní o to v daném okamžiku neusilují. Ti, kteří se o to v daném okamžiku nesnaží, by se měli naučit chránit své zájmy, aniž by byli skutečnou překážkou těm, kteří o to bojují. Špatný vězeň je ten, který toho není schopen a je jen sám za sebe.“¹⁰

Jerry-5486: „Tím nejpatrnějším, čeho jsem si všiml, bylo to, jak většina lidí v této studii odvozuje svou identitu a pocit pohody od svého bezprostředního okolí spíše než od sebe samých a to je důvod, proč se zhroutili, prostě nemohli vydržet tlak, neměli v sobě nic, co by jim pomohlo to všechno vydržet.“¹¹

Paul-5704: „Způsob, jakým jsme museli sami sebe ponížit, mě opravdu dostal na kolena a to je důvod, proč jsme všichni byli ke konci experimentu tak poddajní. Přestal jsem být zatvrzelý, protože jsem viděl, že můj postoj a chování nic nezměnily. Když Stew a Rich [819 a 1037] odešli, žil jsem v domněnku, že bych nemohl sám změnit všechno, co jsem měl potřebu změnit... to je další důvod, proč jsem se po jejich odchodu zklidnil. Abych uskutečnil, co jsem chtěl, potřeboval bych spolupráci ostatních. Snažil jsem se mluvit s ostatními vězni o stávce nebo něčem takovém, ale nechtěli s tím mít nic společného kvůli trestu za první akci.“¹² *Dozorce Arnett:* „Byl jsem velmi překvapen a ohromen reakcí většiny vězňů na experimentální situaci... zapůsobilo na mě zejména zhroucení některých osob, k nimž došlo, a to, že by podle mě jistě hrozily další takové případy, kdyby experiment nebyl ukončen.“¹³

Doug-8612: „Materiální podmínky, jako dozorcí, cely a podobné věci, to mi bylo jedno - i když jsem byl nahý a v řetězech, nevadilo mi to. Nejhorší, nejpodstatnější byla ta psychologická část. Vědomí, že se nemůžu dostat pryč, kdybych chtěl... Nelíbilo se mi, že nemůžu jít na záchod, kdy chci... Zdrtilo mě to, že jsem neměl možnost volby.“¹⁴

Náhradní vězeň Dave „8612“ - náš špión, který věděl, že byl poslán do vězení jen na jeden den, aby zjistil něco o povaze plánů na útěk - odhaluje, jak rychle a úplně se lze dostat do role vězně: „Ty role pohltily každého, od posledního vězně až po vrchního dozorce.“ Velmi rychle se identifikoval s vězni a jediný den simulovaného věznění měl na Dava obrovský vliv:

Občas jsem cítil vinu, že jsem tam byl poslán, abych donášel na ty skvělé chlapy. Trochu se mi ulevilo, že o útěku nebylo opravdu co vykládat... A když nastala příležitost něco vyzvědět - brzy jsem věděl, kde je klíč k poutům - neřekl jsem to... Když jsem tu noc usínal, cítil jsem se špinavě, provinile a ustrašeně. Když nás vzali do kotelny (v předtuše vloupání), sundal jsem si z nohy pouta a vážně zvažoval, že se pokusím o útěk (musím dodat, že sám), ale neudělal jsem to ze strachu, že budu chycen... Zkušenosti jednoho celého dne stráveného v roli vězně ve mně vzbudily dostatečnou úzkost, abych se vězení po zbytek týdne vyhýbal. Dokonce když jsem se vrátil na „výstupní rozhovor“, stále jsem se ještě cítil extrémně úzkostný: moc jsem nejedl, jelikož jsem po celou dobu cítil mírnou nevolnost, a byl jsem více nervózní, než jsem kdy byl. Celý zážitek byl pro mě tak zneklidňující, že jsem se nemohl přinutit promluvit si o tom s někým do hloubky, dokonce ani se svojí ženou.¹⁵

Měl bych dodat, že jsme později objevili, že klíče od pout ukradl jeden z vězňů některému z dozorců. Po středečním incidentu s nočním přesunem všech vězňů až do skladiště v pátém patře, kdy se vrátili na vězeňský dvůr o půl jedné v noci, byli dva vězni spoutáni k sobě, aby se zabránilo jejich pokusu o útěk. Jelikož jsme neměli klíče, abychom je odemkli, musel jsem zavolat na policii v kampusu, což byl přinejmenším trapný zážitek. Jeden z vězňů hodil klíč do větracího otvoru topení. David to věděl, ale s nikým z personálu se o tuto informaci nepodělil.

O moci role dozorce

Dozorce Geoff Landry: „Je to skoro jako vězení, které si vytvoříte sami, dostanete se tam a je to tak, že se stane vašim vlastním omezením, stane se téměř hradbou a vy se chcete vymanit a chcete mít možnost všem říct, že toto opravdu vůbec nejsem já, já jsem člověk, který se chce dostat ven a ukázat, že je volný a má svou vlastní vůli, nejsem sadistický typ, který by si takové věci užíval.“¹⁶

Dozorce Varnish: „Tato zkušenost byla pro mě rozhodně užitečná. Představa, že dvě zhruba stejné skupiny vysokoškoláků se za pouhý týden vyvinuly do dvou zcela nesourodých sociálních skupin, z nichž jedna skupina má totální moc a využívá ji v neprospěch té druhé, je hrůzná.

Byl jsem překvapen sám sebou... Nutil jsem je vykřikovat jména ostatních a čistit záchody holýma rukama. Prakticky jsem vězně

považoval za „dobytek“⁴, myslel jsem si, že na ně musím dávat pozor pro případ, že by se snažili něco vyvést.“¹⁷ *Dozorce Vandy*: „Moje potěšení z buzerování a trestání vězňů bylo pro mě docela nepřírozené, protože mám tendenci myslet si o sobě, že s těmi, kterým se děje krivda, zejména se zvířaty soucítím. Myslím, že to byl následek naprosté volnosti v ovládnání vězňů, začal jsem zneužívat svou autoritu.“¹⁸

(Zajímavý případ vykonávání této nově nabyté moci dozorce je zmíněn v protokolu vrchního dozorce Jaffeho. Vandy oznamoval ostatním ze směny, „že sám sebe přistihl, jak doma komanduje matku“.)

Dozorce Arnett: „Být navenek drsný pro mě bylo snadné. Jednak jsem v některých ohledech autoritářská osoba (i když tuto vlastnost velmi nesnáším u sebe i u druhých). A dále jsem cítil, že experiment je důležitý a že moje chování dozorce⁴ je součástí odhalování toho, jak lidé reagují na skutečný útlak... Moje chování zejména ovlivnil pocit, i když silně mlhavý, že skutečná věznice je brutální v tom, že dehumanizuje. Snažil jsem se být takový v rámci možností daných mým odstupem a rozhodnutím chovat se umírněně... Za prvé jsem se snažil nebýt osobní nebo přátelský... Snažil jsem se být neutrální a praktický. Na základě své čety jsem věděl, že nuda a jiné aspekty života ve vězení lze využít k dezorientaci druhých. Stačí být neosobní, nařizovat vězňům jednotvárné úkoly, trestat všechny vězně za přestupky, kterých se dopouštějí jedinci, vyžadovat bezchybné provedení triviálních pohybů během cvičení. Uvědomoval jsem si, jakou mocí jsou obdařeni ti, kdo mají pod kontrolou sociální prostředí, a snažil jsem se posilovat pocitu odcizení [u vězňů] pomocí těchto postupů. Využíval jsem je ale jen v omezené míře, protože jsem se nechtěl chovat brutálně.“¹⁹

O dobrých a špatných dozorcích

Paul-5704: „Byl jsem spokojen s Johnem a Geoffem [Landryovými]. Ti se opravdu tolik nesžili s úlohou dozorců jako ostatní. Zůstali lidští, i když někoho trestali. Byl jsem překvapen, že dozorcí obecně přijali své role tak intenzivně, přestože mohli jít každý den nebo večer domů.“²⁰

Dozorce John Landry: „Když jsem mluvil s ostatními vězni, řekli mi, že jsem byl dobrý dozorce, a děkovali mi za to. Ale já jsem věděl, že jsem hajzl. Curt [Banks] se na mě podíval a já jsem věděl, že on to ví. Věděl jsem také, že i když jsem byl k vězňům dobrý a spravedlivý, sám jsem selhal. Nechal jsem ostatní provádět krutosti a neudělal nic, kromě toho, že jsem se cítil provinile a byl za slušáka. Uprímně jsem si myslel, že bych nemohl nic udělat. Ani jsem to nezkusil. Udělal jsem to, co dělá většina lidí. Seděl jsem ve služební místnosti a snažil se na vězně zapomenout.“²¹

Ještě pozoruhodnější svědectví o síle zkušenosti z tohoto simulovaného vězení a jejím dopadu na jednoho z dozorců, Geoffa Landryho, staršího bratra Johna Landryho, kterého vězni považovali za nejvíce čestného a spravedlivého, se objevilo ve zvukové nahrávce rozhovoru po skončení studie. Překvapil nás tím, že přemýšlel o výměně rolí.

Dozorce Geoff Landry: „Tato zkušenost se stala něčím víc než jen účastí v experimentu. Chci tím říct, že ačkoliv to byl experiment, jeho výsledky a plody byly až příliš skutečné. Když vám vězeň věnuje skelný pohled a neslyšně mumlá, musíte pocítovat téměř to nejhorší. Téměř, protože máte strach, že to nejhorší teprve přijde. Je to skoro, jako bych připustil, že se to stane, a sebemenší náznak úzkosti a selhání je jen začátek nejhorších možných následků. Zkušenost se stala víc než jen experimentem přesně tehdy, když se 1037 začal chovat, jako by se zhroutil.“

V té době jsem měl strach a obavy a myslel jsem, že s tím skončuju. A také jsem myslel na to, že požádám, abych se stal vězněm. Cítil jsem, že ačkoliv jsem nechtěl, stal jsem se součástí mašinérie, která utlačuje ostatní muže a nutí je přizpůsobit se a neustále je pronásleduje. Skoro jsem si přál, abych byl trýzněn já, než abych musel být trýznitelem.“²²

V této souvislosti je zajímavé poznamenat, že ve středu v noci tento dozorce oznámil správci věznice, že jeho košile je příliš těsná a dráždí mu pokožku, a svlékl šiji. Vzhledem k tomu, že šiji den před začátkem experimentu sám vybral a vyzkoušel, jestli mu sedí, a pak ji nosil čtyři dny, aniž by si stěžoval, jeho problém byl evidentně spíše psychický než tělesný. Zařídili jsme, aby dostal košili větší velikosti, kterou si neochotně oblékl. Také nenosil brýle, a když se ho personál zeptal, proč nedodržuje standardní protokol dozorců, nepamatoval si, kam je dal.

Dozorce Ceros: „Nenáviděl jsem celý ten zasraný experiment. Vyrazil jsem ze dveří, když experiment skončil. Bylo to pro mě příliš skutečné.“²³

O liché zuřivosti dozorců

Doug-8612 v rozhovoru o naší studii, který později poskytl pro studentský film, výmluvně srovnal Stanfordský vězeňský experiment s reálnými věznicemi, které poznal jako zaměstnanec kalifornského vězení:

Stanfordské vězení bylo vlastně velmi neškodným vězeňským prostředím, a přesto byli dozorcí sadistictí, vězni se chovali hystericky a další se zhroutili. Byla to neškodná situace, a přesto to tak nefungovalo. Podporovala vše, co podporuje i běžné vězeňské prostředí. Role dozorce podporuje sadismus. Role vězně podporuje zmatek a stud. Každý se může stát dozorcem. Je těžké ubránit se nutkání chovat se sadisticky. Je to *tichá zuřivost*, zloba, kterou můžete potlačovat, ale když nemá kudy ven, vyrazí ze strany, jako sadismus. Myslím, že máte větší kontrolu jako vězeň. Všichni potřebují [životní zkušenost] vězně. Ve vězení jsem se setkal se skutečnými vězni, osobami s výjimečnou důstojností, kteří neuráželi dozorce a vždy je respektovali, kteří nepodněcovali v dozorcích sadistické nutkání, kteří se dokázali povznést nad pocit studu ze své role. Věděli, jak si v této situaci zachovat svou důstojnost.²⁴

O povaze vězení

Clay-416: „Dozorci jsou drženi pod zámkem stejně jako vězni. Můžou se sice pohybovat mimo cely, ale jsou za zamčenými dveřmi, které nelze otevřít, a tak jste opravdu všichni pohromadě, a to, co děláte, děláte společně. Vězni nemají žádné svoje vlastní společenství a ani dozorci nemají svoje vlastní společenství. Jde o jednu jedinou odpornou věc.“²⁵

Dozorce Ceros: „[Vězeň] Reagoval ale surově a já považoval za nutné se bránit, nebránit sebe jako soukromou osobu, ale sebe ve funkci dozorce. On mě coby dozorce nenáviděl. Byl citlivý na uniformu... Neměl jsem na výběr, jako dozorce jsem se musel bránit... Všichni byli v šoku. Tehdy jsem si uvědomil, že i já jsem jedním z vězňů. Byl jsem prostě odezvou na jejich pocity... Všichni, dozorci i vězni, jsme byli pod tlakem tíživé situace, my dozorci jsme však žili v iluzi, že jsme svobodní... Všichni jsme do toho šli pro peníze. Vězni se brzy stali našimi otroky, my jsme pořád otročili penězům...“²⁶ Jak Bob Dylan zpívá ve své písni „George Jackson“, někdy svět vypadá jako jeden velký vězeňský dvůr:

Někteří z nás jsou vězni, zbytek jsou dozorci.

O proměně v šesti dnech

Přezkoumáním některých z výroků uskutečněných před zahájením experimentu a pak znovu v různých našich denních záznamech můžeme vidět některé základní změny probíhající v mentalitě dozorců. Příkladem je dozorce Chuck Burdan a jeho vlastní slova před experimentem, během něj a po něm.

Před experimentem: „Protože jsem pacifista a neagresivní jedinec, nedokážu si představit, že bych mohl strážit a/nebo týrat jiné živé bytosti. Doufám, že budu vybrán spíše pro roli vězně než dozorce. Jako osoba brojící proti establishmentu, nepřetržitě se podílející na nonkonformním politickém a společenském jednání mohu tušit, že jednou budu muset plnit roli vězně, a jsem zvědavý na své schopnosti v tomto směru.“

Po orientační schůzce dozorců: „Nákup uniformy na konci setkání potvrzuje hravou atmosféru této záležitosti. Pochybuji, že mnozí z nás sdílejí očekávání ‚závažnosť, které, jak se zdá, mají experimentátoři. Cítím určitou úlevu nad tím, že jsem pouze náhradník.“

První den: „Moji hlavní obavou na počátku experimentu bylo, aby mě vězni neviděli jako skutečného parchanta, jako typ dozorce, jako všechno to, co nejsem, a ne tak, jak si sám sebe představuji... Jedním z důvodů, proč mám dlouhé vlasy, je, aby si lidé o mně nepředstavovali něco, co nejsem... Jsem si jistý, že vězni si budou dělat legraci z mého vzhledu, a tak je mojí první strategií hlavně se neusmát, ať říkají nebo dělají cokoli, protože tak bych připustil, že je to všechno jenom hra. Zůstávám mimo vězení (Hellmann a vysoký blondatý dozorce, kteří dokončují podávání večeře, se zdají být mnohem více jistí ve svých rolích než já). Odhodlávám se ke vstupu, zkontroluji si brýle, zvednu obušek, který poskytuje určitou moc a bezpečí, a vejdu. Semknu tvrdě ústa do polozamračeného výrazu, odhodlaný tvářit se tak bez ohledu na to, co se říká. V cele 3 se zastavím, posadím hlas nízko a tvrdě říkám číslu 5486: ‚Čemu se usmíváš?‘, ‚Ničemu, pane dozorce.‘ ‚No to vidím.‘ Když odcházím, cítím se hloupě.⁴⁴

Druhý den: „Když odcházím od auta, najednou chci, aby si lidé všimli mé uniformy- hej, dozorce, podívejte se, co dělám... 5704 žádal o cigaretu a já jsem si ho nevšiml, protože jsem nekuřák a neuměl jsem se vcítit do jeho pocitů... Od té doby, co jsem pocítil empatii k 1037, jsem se rozhodl, že s ním nebudu mluvit. Později jsem si zvykl mlátit do zdí, židli a mříží [obuškem], abych předvedl svoji moc... Po přepočítávání a večerce [dozorce Hellmann] a já jsme se hlasitě bavili o návratu domů k našim přítelkyním a o tom, co s nimi budeme dělat (abychom dráždili vězně).⁴⁴

Třetí den (příprava na první návštěvní večer): „Po varování vězňů, aby si nestěžovali, pokud nechtějí, aby návštěva byla rychle ukončena, jsme konečně přivedli první rodiče. Ujistil jsem se, že jsem jako jediný z dozorců na dvoře, protože to byla moje první šance pro užití manipulativní moci, kterou mám opravdu v oblíbě - moci být výraznou postavou s téměř úplnou kontrolou nad tím, co se říká nebo ne. Rodiče a vězni seděli na židlich, já jsem seděl na druhém konci stolu, klátil jsem nohama a odporoval všemu, co se mi nelíbilo. To byla první část experimentu, která mě opravdu bavila. Vězeň 819 je protivný a nesnáší, když ho někdo sleduje... [Hellmann] a já to zároveň obdivujeme i nenávidíme. Jako dozorce (herec) je fantastický, opravdu projevuje známky sadismu, a to mě štvě.⁴⁴

Čtvrtý den: „Psycholog [Craig Haney] mi vytýká, že vězně spoutávám a zava- zuju jim oči, než opustí [poradenskou] kancelář, a já otráveně odpovídám, že je to jednak nezbytné pro bezpečnost a jednak je to stejně moje věc... Doma jsem měl čím dál víc problém popsat realitu situace.⁴⁴

Pátý den: „Potrápil jsem Seržů⁴, který i nadále tvrdošijně přehnaně plní všechny rozkazy. Vybral jsem si ho pro zvláštní způsob týrání, jednak proto, že si o to říká, a taky proto, že ho prostě nemám rád. Skutečný problém začíná u večeře. Nový vězeň [416] odmítá sníst párky. Hodíme ho do díry a nařizujeme mu držet v každé ruce jeden párek. Máme krizi autority, toto vzpurné chování potenciálně narušuje úplnou kontrolu, kterou máme nad ostatními. Rozhodujeme se zneužít solidarity vězňů a říct tomu novému, že všem ostatním nebudou povoleny návštěvy, pokud nesní večeři. Chodím kolem samotky a bouchám pendrekem do dveří. Jsem na toho vězně naštvaný kvůli tomu, že způsobuje nepříjemnosti a problémy ostatním. Rozhodl jsem se nakrmit ho násilím, ale nechtěl jíst. Jídlo mu padalo po obličejí. Nevěřil jsem, že jsem to udělal. Nenáviděl jsem se za to, že jsem ho nutil jíst, ale ještě víc jsem nenáviděl jeho za to, že nejedl.⁴⁴

Šestý den: „Experiment je u konce. Mám povznášející pocit, ale šokuje mě, že někteří dozorci jsou zklamaní: částečně proto, že přijdou o peníze, ale také proto, že je to bavilo... Debata během závěrečného očistného sezení byla velmi náročná, všechno jako by bylo napjaté a nepříjemné... Nasedám na kolo a jedu domů v záři slunečních paprsků. Cítím se ztraceně dobře, že jsem odtamtud pryč.“

O několik týdnů později: „Absolutní krutost té události (Hellmannovo rozhodnutí nechat 416 na samotce celou noc) mě zasáhla

až o několik týdnů později, ale v té chvíli musela spolu s dalšími mnoha věcmi zasáhnout Phila [Zimbarda] natolik tvrdě [že se rozhodl ukončit studii].²⁷

Další neobvyklou transformaci charakteru někoho, kdo jen okrajově souvisel s naší studií, nacházíme mezi „dodatky“ v protokolu vrchního dozorce. Připomeňme mého váženého kolegu psychologa, který mě uprostřed mé horečnaté snahy o oklamání předpokládaných vetřelců vyzval, abych studii prohlásil za ukončenou. Chtěl vědět: „Co je tu nezávislá proměnná?“

Jaffeho poznámky naznačují, že „dr. B. podnikl návštěvu v úterý večer, kdy byli vězni přesunuti do komory v pátém patře. On a jeho manželka šli nahoru navštívit vězně. Paní B. rozdávala cukroví, zatímco dr. B. utrousil nejméně dvě poznámky zesměšňující vězně, první se týkala jejich způsobu oblékání a další zápachu v místnosti. Tento vzorec, zapojení se, vykazoval téměř každý návštěvník zvenku.“ Zatímco jeho žena poskytla účastníkům trochu „čaje a účasti“, můj obvykle rezervovaný kolega zacházel se studenty nečekaně nelidsky, což jim pravděpodobně způsobilo pocit zahanbení.

O Hellmannových „malých experimentech“²⁸

Pojďme se podívat na dotazník pro dobrovolníky, který Hellmann vyplnil týden před začátkem experimentu, abychom získali představu, kým byl před přijetím role dozorce. Byl jsem ohromen, když jsem se dozvěděl, že jde o teprve osmnáctiletého studenta druhého ročníku, který patří mezi naše nejmladší účastníky. Jeho protějšek, Arnett, byl jeden z nejstarších. Hellmannova rodina patřila ke střední třídě a k akademickým kruhům, Hellmann byl nejmladší z šesti dětí, měl čtyři sestry a jednoho bratra. Se svými sto osmdesáti devíti centimetry a sedmdesáti devíti kilogramy, zelenýma očima a světlými vlasy představoval impozantní postavu. Tento mladý muž se představil jako hudebník a „v jádru vědec“. Jeho vlastní popis uváděl: „Žiju normální život a miluji hudbu, jídlo a ostatní lidi.“ A dodal: „Mám moc rád ostatní lidské bytosti.“

Jako odpověď na otázku: „Co na vás mají lidé nejvíce rádi?“ Hellmann vyzařoval sebejistotu: „Lidé mě především obdivují kvůli mému talentu a nesobecké osobnosti. Málokdo zná moje skutečné nadání v oblasti lidských vztahů.“

V reakci na negativní verzi otázky: „Co na vás mají lidé nejméně rádi?“ nás Hellmann nechal nahlédnout do svého složitého charakteru a naznačil to, co přijde, když mu bude do rukou dána absolutní moc. Napsal: „Moji netrpělivost s hlupáky, totální lhostejnost k lidem, s jejichž životním stylem nesouhlasím. Moje zneužívání některých lidí, cynickou otevřenost, mou sebejistotu.“ Nakonec přidejme do této směsice to, že tento dobrovolník prohlásil, že raději přijme roli vězně než dozorce, „protože lidé dozorce nesnášejí“.

Máme-li na paměti tyto charakterové vlastnosti, je poučné přezkoumat jeho úvahy po skončení experimentu o tom, jak vnímal svou roli v této studii.

Dozorce Hellmann: „Ano, bylo to více než experiment. Měl jsem šanci v převleku za dozorce testovat schopnosti lidí, tlačit je ke zlomovému bodu. Nebylo to příjemné, ale cítil jsem povinnost vyzkoušet jejich reakce. Při mnoha příležitostech jsem prováděl experimenty na vlastní pěst.“²⁹

„Nejlepší na experimentu bylo to, že jsem byl zřejmě jakýmsi katalyzátorem, který přinesl některé překvapivé výsledky, jež vzbudily zájem televize a tisku... Omlouvám se, jestli jsem vám způsobil více problémů, než jste chtěli, byl to můj vlastní experiment.“³⁰

„Nejhorší na tom experimentu bylo to, že mě tolik lidí bralo tak vážně a že jsem šije zneprátenil. Moje slova je ovlivnila, [vězni] vypadali, že ztratili kontakt s realitou experimentu.“³¹

Měsíc po ukončení studie se tento bývalý dozorce zúčastnil rozhovoru spolu s bývalým vězněm Clayem-416. A to byl trest za jeho hříchy. Diskutovali spolu při příležitosti vysílání televizního dokumentu o naší studii v pořadu televize NBC nazvaném *Chronolog*, což byl předchůdce dnešních *60Minutes*. Tento díl se jmenoval „819 udělal špatnou věc“.

Jakmile Hellmann popsal svou transformaci do role dozorce, Clay přešel do útoku a na závěr dodal rčení - „Jak se do lesa volá, tak se z něho ozývá“.

Hellmann: „Jakmile si dáš uniformu a dostaneš roli, tím myslím práci, která říká ‚tvým úkolem je udržet tyto lidi na uzdě‘, pak jistě nejsi stejná osoba, jako když jsi oblečený do civilních šatů a v jiné roli. Opravdu se tou osobou staneš, když si oblečeš khaki uniformu, nasadíš si brýle, vezmeš si obučky a hraješ svou roli. Je to tvůj kostým a ty se musíš chovat podle něj, když si ho oblečeš.“

Clay: „Zraňuje mě to, myslím tím, že mě to *zraňuje* teď v přítomném čase, zraňuje mě to.“

Hellmann: „Jak tě to zranilo? Jak tě to zraňuje? Jen pomyslení, že lidé mohou být takoví?“

Clay: „Jo. Dává mi to na vědomí něco, co jsem nikdy nezažil z první ruky. Četl jsem o tom, četl jsem o tom hodně. Ale nikdy jsem to nezažil z první ruky. Nikdy jsem neviděl nikoho se tak změnit. A já vím, že jsi *dobrý chlap*. Víš? Chápeš?“ Hellmann: (s úsměvem vrtí hlavou) „Nevíš to.“

Clay: „Vím, já to vím, že jsi dobrý chlap. Nepochopil jsem to špatně...“ Hellmann: „Tak proč mě *nenávidíš*?“

Clay: „Protože vím, v co se můžeš proměnit. Já vím, co jsi ochoten udělat, když si řekneš: ‚No dobře, nebudu nikomu ubližovat.‘⁴ No jo, to je omezená situace, nebo za dva týdny je to za námi.“⁴

Hellmann: „No, a co bys udělal v té situaci ty?“

Clay (pomalu a opatrně formuluje každé slovo): „Já nevím. Nemůžu říct, že vím, co bych udělal.“

Hellmann: „Mohl bys...“

Clay (skáče do řeči Hellmannovi): „Já si nemyslím, nevěřím, že bych byl tak *vynalézavý* jako ty. Nemyslím si, že bych při té činnosti uplatnil tolik *představivosti*. Chápeš?“

Hellmann: „Ano, já...“

Clay (přerušuje ho a zdá se, že si užívá svůj nový pocit moci): „Myslím, že kdybych byl dozorcem já, nebyl by to takový

*mistrovský kus*⁴⁴

Hellmann: „Nevšiml jsem si, že by to napáchalo nějaké opravdové škody. Bylo to ponižující a bylo to součástí mého osobního malého experimentu, abych viděl, jak můžu hm...“

Clay (nevěřičně): „Tvého *osobního malého experimentu*? Proč mi o tom něco nepovíš?“

Hellmann: „Prováděl jsem své vlastní malé pokusy.“

Clay: „Řekni mi něco o svých malých experimentech. Jsem zvědavý.“

Hellmann: „Dobře, chtěl jsem vidět, jaký druh slovního napadání za daných okolností lidé přijmou, než začnou protestovat, než se začnou bránit. A překvapilo mě, že nikdo neřekl nic, aby mě zastavil. Nikdo neřekl: ‚Páni, nemůžeš mi říkat takové věci, je to hnusné.‘⁴ Nikdo to neudělal, jen prostě přijali to, co jsem řekl. Řekl jsem: ‚Běž a řekni tomu člověku do očí, že je špína na zemi,‘⁴ a oni to bez řeči dělali. Bez řeči dělali kliky, seděli v díře, týrali se navzájem, i když ve vězení mají držet spolu, ale tam se zneužívali navzájem, protože jsem to od nich vyžadoval, a vůbec nikdo nezpochybnil moji autoritu. A to mě opravdu šokovalo. [Jeho oči se zalijí slzami.] Proč ti lidí něco neřekli, když jsem je začal zneužívat? Začal jsem se chovat tak barbarsky, a přesto mi nikdo nic neřekl. Proč?⁴⁴

Proč vlastně?

**Stanfordského vězeňského experimentu:
alchymie
transformace
charakteru**

Stanfordský vězeňský experiment začal jako jednoduchá názorná ukázka účinků, které má kombinace situačních proměnných na chování jednotlivců v roli vězňů a dozorců v simulovaném vězeňském prostředí. V tomto exploratorním výzkumu jsme netestovali specifické hypotézy, ale spíše posuzovali, do jaké míry mohou v tomto prostředí vnější rysy institucionálního uspořádání potlačit vnitřní dispozice aktérů. Dobré dispozice zde stály proti špatné situaci.

Postupem času se však experiment ukázal jako mocná ilustrace potenciálně škodlivého dopadu špatných systémů a špatných situací, které nutí dobré lidi chovat se patologickým způsobem, jenž je jejich povaze cizí. Časový průběh studie, který jsem se zde snažil znovu věrně rekonstruovat, názorně odhaluje, do jaké míry obyčejní, normální, zdraví, mladí muži podleli sociálním silám spjatým s daným kontextem. Podlehl jsem jim i já a mnoho dalších dospělých lidí a odborníků, kteří se ocitli v dosahu jejich vlivu. Hranice mezi dobrem a zlem, považovaná obvykle za nepropustnou, se zde naopak ukázala být docela propustnou.

Nyní je na čase, abychom přezkoumali další materiály, které jsme shromáždili v průběhu našeho výzkumu. Četné kvantitativní zdroje informací vrhnou další světlo na to, co se stalo v našem temném sklepním vězení. Je potřeba použít všechny dostupné důkazy, abychom postihli význam tohoto unikátního experimentu a stanovili, jak může být lidskost ovlivněna prostřednictvím moci a bezmoci. Základem těchto významů je důležité poselství o povaze lidské povahy a podmínek, které ji mohou pokořit nebo obohatit.

Shrnutí před důkladným prostudováním dat

Jak jste viděli, naše psychologicky přesvědčivé vězeňské prostředí vyvolalo intenzivní, realistické a často patologické reakce mnoha účastníků. Byli jsme překvapeni jak intenzitou dominance dozorců, tak rychlostí, s níž se objevila jako důsledek revolty vězňů. Byli jsme překvapeni, že situační tlaky mohou většinu těchto normálních, zdravých, mladých mužů ovládnout tak rychle a tak extrémně jako v případě Douga-8612.

Prožitek ztráty osobní identity a vystavení svévolné neustálé kontrole jejich chování, spolu se ztrátou soukromí a nedostatkem spánku v nich vytvořily syndrom pasivity, závislosti a depresivní nálady, což se podobalo stavu nazývanému „naučená bezmocnost“. ¹ (Naučená bezmocnost je stav pasivní rezignace a depresivní nálady, který následuje po opakovaném selhání nebo trestání člověka, zvláště když se zdá být svévolné a nezávislé na jeho vlastní činnosti.)

Polovina našich studentů v rolích vězňů musela být předčasně propuštěna z důvodu silné emoční a kognitivní poruchy, sice přechodného, ale v dané době intenzivního charakteru. Většina vězňů, kteří vytrvali po celou dobu, obvykle bezmyšlenkovitě plnila požadavky dozorců, apaticky se ploužila a ustupovala stále se stupňujícím rozmarům dozorců.

Stejně jako se mezi dozorcí našlo několik výjimečných, „dobrých dozorců“, i mezi vězni bylo několik jedinců, kteří byli schopní se nadvládě dozorců postavit. Jak jsme ale viděli, Clay-416, který by měl být ve své hrdinské pasivní rezistenci podporován, byl místo toho svými spoluvězni pronásledován jako „potížis-ta“. Raději převzali omezené dispoziční hledisko, které jim poskytli dozorcí, než aby si vytvořili svou vlastní perspektivu Clayovy hladovky jako symbolické cesty jejich společného odporu vůči slepé poslušnosti autoritě.

Také Serža se párkrát zachoval hrdinsky, když odmítl nadávat spoluvězňům nebo je urážet, ačkoliv mu to bylo nařízeno, ale ve všech ostatních případech byl vzorným poslušným vězňem. Jerry-486 se projevil jako náš nejvyrovnanější vězeň; jak ale uvedl ve svých zápiscích, přežil jen díky tomu, že se obrátil do sebe a příliš nepomohl ostatním vězňům, kteří by mohli mít z jeho podpory prospěch.

Když jsme zahájili náš experiment, měli jsme vzorek jedinců, kteří z hlediska žádné dopředu změřené charakteristiky nepřekračovali hranice toho, co je u běžné vzdělané populace považováno za normální. Ti, kterým byla náhodně přidělena role „vězňů“, byli zaměnitelní se studenty v rolích „dozorců“. Ani jedna skupina neměla v anamnéze trestnou činnost, emoční nebo fyzický hendikep, nebo dokonce intelektuální či sociální znevýhodnění, tedy charakteristiky, jimiž se obvykle mohou lišit vězni od dozorců a vězni od zbytku společnosti.

Na základě tohoto náhodného přiřazení a dopředu provedených srovnávacích měření jsem schopen tvrdit, že tyto mladí lidé nevnesli do našeho vězení žádnou patologii, která by se mohla následně vynořit, když začali hrát role vězňů nebo dozorců. Na začátku experimentu mezi těmito dvěma skupinami neexistovaly žádné rozdíly. Po necelém týdnu už mezi nimi neexistovaly žádné podobnosti. Můžeme proto odůvodněně usuzovat, že patologie byly vyvolány řadou situačních sil, které na ně v tomto prostředí podobajícím se vězení neustále působily. Navíc byla tato situace schválena a udržována systémem stojícím v pozadí, který jsem pomáhal vytvořit já. V prvé řadě jsem novým dozorcům poskytl psychologické zaškolení. Pak jsme také s mými spolupracovníky rozvíjeli různé taktiky a procedury a pomáhali je dozorcům uvést do praxe.

Dozorcí ani vězni nemohli být považováni za „shnilá jablka“, než byli silně ovlivněni svým umístěním ve „zkaženém sudu“. Komplex jednotlivých prvků v tomto sudu vytváří situační síly působící na chování - role, pravidla, normy, anonymní osoby a místa, dehumanizující procesy, nátlak ke konformitě, skupinová identita a další.

Co jsme z našich dat zjistili?

Čtyřicetihodinové přímé pozorování behaviorálních interakcí mezi vězni a dozorcí a sledování mimořádných událostí bylo doplněno pořízenými videozáznamy (asi dvanáct hodin), skrytými zvukovými záznamy (asi třicet hodin), dotazníky, sebesposuzovacími

osobnostními testy a různými rozhovory. Některé získané údaje byly kódovány za účelem kvantitativní analýzy. U některých jsme analyzovali jejich vztah se zaznamenanými výstupy.

Analýzy dat nás staví před řadu interpretačních problémů: velikost vzorku byla relativně malá, nahrávky byly výběrové a ne ucelené, a to kvůli omezenému rozpočtu a personálu a z důvodu strategického rozhodnutí zaměřit se na ty nejzajímavější každodenní události (např. přepočítávání, jídlo, návštěvy a slyšení před výborem pro podmíněčné propuštění). Navíc je obtížné přesně určit směr kauzality kvůli dynamickému vzájemnému ovlivňování mezi dozorcí a vězni v rámci směn a napříč nimi. Kvantitativní analýza individuálního chování je zapeklitá z důvodu očividně složitých interakcí mezi osobami, skupinami a plynutím času. Na rozdíl od tradičních experimentů jsme navíc neměli kontrolní skupinu srovnatelných dobrovolníků, kteří by nepodstoupili experimentální manipulaci, v jejímž rámci by předstírali, že jsou vězni nebo dozorcí, ale prošli by pouze úvodním a závěrečným vyšetřením. Neudělali jsme to, protože jsme o našem výzkumném designu přemýšleli spíše jako o demonstraci určitého jevu, podobně jako např. původní Milgramova studie poslušnosti, než o experimentu určeném ke stanovení příčinných souvislostí. Představovali jsme si, že takové srovnání kontrolní skupiny oproti experimentální provedeme při budoucím výzkumu, jestliže z této první exploratorní studie získáme nějaká zajímavá zjištění. A tak byl naší jednoduchou nezávislou proměnnou pouze hlavní efekt toho, že má člověk status dozorce nebo vězně.

Nicméně objevily se určité zřetelné vzorce, které rozvíjejí kvalitativní nará- tiv, jež jsem dosud prezentoval. Naše zjištění nabízejí zajímavý vhled do povahy tohoto psychologicky přesvědčivého prostředí a povahy mladých mužů, kteří prošli jeho nástrahami. Úplné informace o vyhodnocování výsledků měření a jejich statistické významnosti jsou k dispozici v odborném článku zveřejněném v časopise *International Journal of Criminology and Penology*² a na stránkách www.prisonexp.org.

Testy osobnosti

V rámci předexperimentálního vyšetření provedeného několik dní před zahájením studie byly administrovány tři druhy testů individuálních rozdílů mezi účastníky. Jednalo se o F-škálu posuzující autoritářství, škálu machiavellismu pro zhodnocení interpersonálních manipulačních strategií a Comreyovy osobnostní škály.

*F-škála.*³ V tomto testu rigidního lpění na konvenčních hodnotách a submisivního, nekritického postoje k autoritám nebyl zjištěn statisticky významný rozdíl mezi průměrným skóre dozorců (4,8) a vězňů (4,4) - než jim byly přiřazeny jejich role. Zajímavé zjištění objevíme, jestliže porovnáme skóre F-škály pěti vězňů, kteří zůstali celou dobu trvání studie, a dalších pěti, kteří byli předčasně propuštěni. Ti, kteří snesli autoritářské prostředí experimentu až do konce, dosáhli více než dvojnásobných hodnot (průměr = 7,8) týkajících se konvenčnosti a autori- tářství než jejich předčasně propuštěni spoluvězni (průměr = 3,2). Pokud vězně seřadíme podle jejich skóre na F-škále od nejnižšího po nejvyšší, dá se nalézt překvapivě silná korelace s počtem dnů, které vydrželi v experimentu (korelační koeficient = 0,90). Vězeň spíše vydržel déle a přizpůsobil se účinněji autoritářskému vězeňskému prostředí, pokud vykazoval vysoký stupeň rigidity, lpění na konvenčních hodnotách a přijetí autority, tedy těch znaků, které charakterizovaly naše vězeňské prostředí. Naopak vězni, kteří zvládali tlak hůře, byli mladí muži, jejichž hodnoty F-škály byly nejnižší - což jim, dalo by se říct, slouží ke cti.

*Škála machiavellismu.*⁴ Tato metoda, jak již sám název napovídá, zjišťuje, zda člověk schvaluje strategie umožňující vytěžit z mezilidských vztahů nějaké užitečné výhody. Nebyly však zjištěny žádné významné rozdíly mezi průměrnou hodnotou dosaženou dozorcí (7,7) a mírně vyšším průměrem u vězňů (8,8), ani tento test nepředpověděl délku pobytu ve vězení. Očekávali jsme, že vysoká míra schopnosti manipulace s druhými může být relevantní pro jejich každodenní interakce v tomto prostředí, avšak dva z vězňů s nejvyšším skóre machiavellismu byli ti, které jsme posoudili jako nejlépe přizpůsobené vězeňskému prostředí, ale zároveň dva s nejnižším skóre machiavellismu jsme taktéž vyhodnotili jako dobře přizpůsobené.

*Comreyovy osobnostní škály.*⁵ Tento sebeposuzovací inventář sestává z osmi subškál, které jsme použili k odhadu dispozičních rozdílů mezi dozorcí a vězni. Tyto subškály jsou: důvěřivost, uspořádanost, konformita, aktivita, stabilita, extraver- ze, maskulinita a empatie. V tomto testu byla průměrná skóre dozorců a vězňů prakticky zaměnitelná, rozdíly se ani nepřiblížily hranici statistické významnosti. Navíc v rámci každé subškály spadal skupinový průměr mezi čtyřicátý a šedesátý percentil normativní mužské populace podle Comreyho. Toto zjištění podporu je tvrzení, že osobnosti studentů ve dvou různých skupinách mohou být definovány jako „normální“ nebo „průměrné“. Craig Haney a Curt Banks tak skutečně dobře splnili svůj úkol předvýběru a zvolili vzorek studentů-dobrovolníků, které je možné označit za „obyčejné muže“. Navíc neexistovaly žádné předchozí dispoziční tendence, které by od sebe odlišily ty, kteří budou hrát role dozorců, od těch, kterým bude stanoveno hrát roli vězně.

Několik zajímavých, i když nesignifikantních rozdílů bylo zjištěno mezi vězni, kteří byli propuštěni předčasně, a těmi, kteří vydrželi celou pohromu. „Držáci“ skó- rovali výš v konformitě („přijetí společnosti takové, jaká je“), extraverci a empa- tii (vstřícnost, soucit, velkorysost) než ti, kteří museli být propuštěni kvůli svým extrémním stresovým reakcím.

Přezkoumáme-li výsledky jednotlivých dozorců a vězňů, které se nejvíce odchýlily od průměru své skupiny (o 1,5 směrodatné odchylky nebo více), objeví se některé zvláštní pravidelnosti.

Nejprve se podíváme na některé osobnostní charakteristiky jednotlivých vězňů. Můj dojem z vězně Jerryho-5486 jako z „nejvíce vyrovnaného“ byl jasně podpořen tím, že dosáhl v oblasti stability nejvyššího skóre ze všech ostatních vězňů a téměř všechny jeho ostatní výsledky byly velmi blízko populační normě. Když se lišil od ostatních, pak vždy v pozitivním směru. Měl také nejvyšší stupeň mas- kulinity („nerozpláče se snadno, nemá zájem o milostné příběhy“). Stewart-819, jenž zdemoloval svou celu a zarmoutil své spoluvězně, kteří po něm museli uklidit, skóroval nejnižze v uspořádanosti (do jaké míry je člověk pečlivý a zajímá se o upravenost a uspořádanost). Navzdory vězeňským pravidlům ohledně pořádku mu to bylo jedno. Hádejte, kdo skončil nejvýše při testování aktivity (obliba fyzické aktivity, usilovné práce a cvičení)? Ano, opravdu to byl Serža-2093. Důvěřivost je víra v základní poctivost a dobré úmysly druhých a v tomto aspektu zvítězil Clay-416. A konečně koho podle jednotlivých profilů vězňů podezříváte, že dosáhl

nejvyššího skóre v „konformitě“ (víra v prosazování práva; přijetí společnosti takové, jaká je; odmítání nekonvenčnosti u jiných)? Kdo nejvýrazněji reagoval, když Clay-416 odporoval požadavkům dozorců? Nebyl to nikdo jiný než náš pohledný mladík Hubbie-7258!

Mezi dozorci bylo jen několik individuálních profilových skóre, která byla zajímavá coby „atypická“ ve srovnání s ostatními. Za prvé vidíme, že „dobrý dozorce“ John Landry, ne však jeho bratr Geoff, skóroval nejvýše v empatii. Dozorce Varnish na tom byl nejhůře s empatií a důvěřivostí, ale nejlépe ohledně pořádkumilovnosti a uspořádanosti. Měl také ze všech dozorců nejvyšší skóre machiavellismu. Shrnuto potvrzeno tento syndrom charakterizuje chladně efektivní, mechanické a lhostejné chování, které skutečně v průběhu celé studie prokazoval.

Přestože tato zjištění naznačují, že osobnostní testy predikují rozdíly v chování v některých jednotlivých případech, musíme být opatrní v přílišném generalizování jejich přínosnosti pro porozumění jednotlivým vzorcům chování v nových prostředích, jako bylo to naše. Na základě všech testů vyšlo, že Jerry-5486 byl tím „nejnormálnějším“ ze všech vězňů. Nicméně druhým v pořadí, koho by výsledky kvalifikovaly na pozici „nejnormálnějšího“, byl Doug-8612. Jeho nevyrovnané chování a poté jeho „pomatenost“ bylo stěžejně předvídatelné z jeho „nejnormálnějšího“ stavu před experimentem. Navíc jsme nenašli žádné výchozí osobnostní charakteristiky, které by poukazovaly na rozdíl mezi čtyřmi nejhoršími dozorci a těmi ostatními, kteří byli k vězňům méně hrubí. Žádné osobnostní predispozice nemohly vysvětlit tuto krajní odchylku chování.

Jestliže se nyní podíváme na výsledky osobnostních testů dvou dozorců, kteří byli zjevně nejhorší a k vězňům se chovali nejvíce sadisticky, Hellmanna a Arnetta, ukazuje se, že jsou oba obyčejní a průměrní ve všech jednotlivých osobnostních rysech - kromě jediného. To, v čem se lišili, byla maskulinita. Na první pohled se zdá být oprávněný intuitivní předpoklad, že Hellmann, náš padouch „John Wayne“, by byl na vrcholu stupnice maskulinity. Opak byl však pravdou: v maskulinitě skóroval níže než ostatní dozorci, a když na to přijde, dokonce níže než kterýkoliv vězeň. Naopak Arnett byl vyhodnocen jako nejvíce maskulinní ze všech dozorců. Psychodynamičtí analytici by zcela jistě předpokládali, že Hellmannovo kruté, dominantní chování a jeho vynález homofobních cvičení byly reaktivním výtvozem na jeho nemaskulinní, potenciálně latentně homosexuální podstatu. Ale ještě než začneme nadšeně analyzovat, musím rychle dodat, že v jeho následném životním stylu během pětaticeti let nedošlo k ničemu, co by tohoto mladého muže charakterizovalo jinak než jako řádného a normálního manžela, otce, podnikatele a uvědomělého občana.

Sebeposouzení nálady pomocí adjektiv. Dvakrát během studie a bezprostředně po závěrečném výstupním rozhovoru vyplnili všichni účastníci seznam adjektiv, která podle nich nejlépe vystihovala jejich aktuální náladu. Rozdělili jsme adjektiva na popisy negativní-pozitivní nálady a na popisy aktivity-pasivity. Jak by se dalo očekávat podle toho, co jsme o jejich stavu věděli, vězni vyjádřili třikrát více negativních emocí než pozitivních a celkově mnohem více negativity než dozorci. Dozorci vyjádřili o něco více negativních emocí než pozitivních. Dalším zajímavým rozdílem mezi těmito dvěma skupinami jsou větší výkyvy v náladách vězňů. V průběhu studie vykazovali dvakrát až třikrát více kolísání svých nálad než relativně stabilní dozorci. Z hlediska aktivity-pasivity měli vězni dvakrát vyšší skóre, což naznačuje dvakrát tolik vnitřního „neklidu“ než u dozorců. Ačkoliv vězeňská zkušenost měla negativní emoční dopad jak na dozorce, tak na vězně, nepříznivý účinek na vězně byl hlubší a proměnlivější.

Při porovnávání vězňů, kteří zůstali, a těch, kteří byli propuštěni dříve, měla nálada těch, kteří studii dokončili, jednoznačně negativnější zabarvení: zažívali více depresivních a nešťastných pocitů. Když byla škála administrována potřetí, hned *poté* co bylo subjektům řečeno, že byla studie ukončena (předčasně propuštění vězni se vrátili na závěrečné sezení), změny v pozitivní náladě byly evidentní.

Všichni nyní již „bývalí trestanci“ vybírali taková sebepopisující adjektiva, která charakterizovala jejich náladu jako méně negativní a mnohem více pozitivní - negativita poklesla z původně vysoké hodnoty 15,0 na nízkou hodnotu 5,0, zatímco pozitivita stoupla z počáteční hodnoty 6,0 až na 17,0. Kromě toho se nyní cítili méně pasivní než dříve.

Obecně platí, že nebyly zjištěny žádné rozdíly na těchto škálách mezi vězni propuštěnými předčasně a těmi, kteří vydrželi šest dnů. Jsem šťasten, že mohu oznámit zásadní závěr: na konci studie se obě skupiny studentů vrátily ke svému předexperimentálnímu stavu normálních emočních reakcí. Zdá se, že tento návrat k normálu odráží „situační specifickou“ depresivní náladu a stresových reakcí, které tyto studenti prožívali při hraní svých neobvyklých rolí.

Toto poslední zjištění lze interpretovat několika způsoby. Emoční dopad vězeňské zkušenosti byl přechodný, protože jakmile byla studie ukončena, trpící vězni se rychle vrátili na svou normální výchozí úroveň nálady. To také vypovídá o „normálnosti“ účastníků, které jsme tak pečlivě vybírali, a tento návrat k původní úrovni nálady potvrzuje jejich odolnost. Nicméně podobná celková reakce mezi vězni mohla mít různé příčiny. Ti, kteří zůstali, byli nadšeni svou nově nalezenou svobodou a vědomím, že přestáli tvrdou zkoušku. Ti, kteří byli propuštěni předčasně, přestali emočně strádat, protože opustili negativní situaci a opět se adaptovali na své původní podmínky.

Možná můžeme také některé z jejich nově pozitivních reakcí připsat uspokojení nad tím, že jejich kolegové byli propuštěni, a to je zbavilo břemene viny, kterou mohli pociťovat kvůli svému předčasnému odchodu, neboť jejich kolegové museli zůstat a dál snášet utrpení.

Ačkoliv někteří dozorci uvedli, že by si přáli, aby studie pokračovala i další týden, jak bylo plánováno, jako skupina byli i oni rádi, že je konec. Jejich průměrné skóre positivity se více než zdvojnásobilo (ze 4,0 až na 10,2) a jejich nízké skóre negativity (6,0) se ještě snížilo (2,0). Jako skupina proto také byli schopni nabýt emočního klidu a rovnováhy bez ohledu na roli, kterou sehráli při vytváření hrozivých podmínek v tomto vězeňském prostředí. Tento návrat nálady do původního stavu neznamená, že některé z těchto mladých mužů netrápilo to, co udělali, a jejich neschopnost zastavit zneužívání, jak jsme již doložili na základě jejich retrospektivních deníků a reakcí po skončení experimentu.

Analýza videozáznamu. Měli jsme k dispozici dvacet pět relativně oddělených událostí identifikovatelných na nahrávkách interakcí vězňů s dozorci. Každá událost nebo scéna byla ohodnocena podle přítomnosti deseti kategorií chování (a verbálního projevu). Dva posuzovatelé, kteří nebyli do studie zapojeni, nezávisle ohodnotili naše záznamy s uspokojivou mírou vzájemné shody. Jednalo se o

kategorie: kladení otázek, dávání příkazů, nabízení informací, použití individualizačních (pozitivních), nebo deindividualizačních (negativních) narážek,

vyhrožování, odpor, pomáhání ostatním, použití nástrojů (za nějakým účelem) a projevení agrese.

Jak je vidět na grafu shrnujícím výsledky, celkově se mezi dozorcí a vězni vyskytovala velká převaha negativních, nepřátelských interakcí. Asertivní jednání bylo z velké části výsadou dozorců. Vězni obecně zaujímali relativně pasivní postoj. V situacích, které jsme nahráli, byli dozorcí nejčastěji charakterizováni těmito reakcemi: dávání příkazů, urážení vězňů, deindividualizace vězňů, vykazování agresivity vůči vězňům, vyhrožování a používání nástrojů proti vězňům.

Příkazy

Urážky

Deindividualizační narážky

Agrese Vyhrožování Otázky Informace

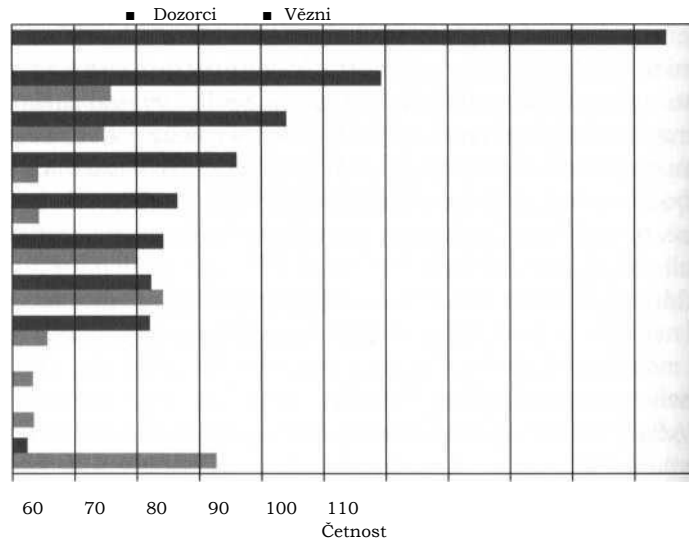
Použití nástrojů

Individualizační narážky Chování dozorců a vězňů

Pomoc Odpor

10— Graf srovnávající chování vězňů a dozorců během experimentu (na základě videonahrávek)

Zpočátku vězni dozorcům odporovali, zejména v prvních dnech studie a později, když Clay-416 začal s hladovkou. Vězni

měli tendenci působit pozitivně na individualitu ostatních, poskytovali jim informace a jen zřídka vykazovali negativní chování vůči ostatním, což se stalo typickým pro dominantní dozorce. A opět k tomu docházelo pouze v prvních dnech studie. Na druhou stranu mezi dva typy *nejméně častého* chování, které jsme pozorovali v průběhu šesti dnů naší studie, byl podpora individualizace a pomoc druhým. Byl zaznamenán pouze jeden takový případ pomoci vězně jinému vězni - osamocený projev zájmu jedné lidské bytosti o druhou.

Nahrávky také kvantitativně podtrhují naše pozorování učiněné již v průběhu studie: dozorcí neustále stupňovali pronásledování vězňů. Porovnáme-li dvě *první* interakce vězeň-dozorce během přepočítávání se dvěma *posledními*, zaznamenáme, že za ekvivalentní jednotku času zpočátku nedošlo k žádné deindividu- alizaci, ale při posledním přepočítávání se objevil vysoký průměr 5,4. Podobně použili dozorcí zpočátku jen několik odsuzujících urážek, průměrně pouze 0,3, ale poslední den ponížili vězně průměrně 5,7krát za stejnou dobu.

Podle časové analýzy těchto videonahrávek reagovali vězni postupně čím dál méně. Byl zaznamenán obecný pokles ve všech kategoriích chování v průběhu času. Prokazovali málo iniciativy. A jak dny a noci otupěle pokračovaly, byli čím dál pasivnější.

Analýzy videozáznamu také jasně ukázaly, že noční směna, na které působil „John Wayne“, byla pro vězně v porovnání s ostatními dvěma směnami nejtěžší. Chování dozorců na této tvrdé a kruté směně se významně lišilo od předchozí i od následující směny, a to v těchto bodech: vydávání více příkazů (průměrně 9,3 versus 4,0, pro standardizované jednotky času); použití více než dvojnásobného počtu urážek vůči vězňům (5,2 versus 2,3). Častěji se také uchýlili k agresivnímu potrestání vězně než dozorcí na jiných směnách. Jemnější slovní agrese v Arnet- tově směně nebyla v těchto analýzách odhalena.

Analýza zvukového záznamu. Čas od času byly pomocí skrytých mikrofonů pořizovány zvukové nahrávky rozhovorů, které vedl některý ze spolupracovníků s vězni a dozorcí, a nahrávky konverzace mezi vězni probíhající v celách. Bylo vytvořeno devět kategorií k zachycení obecné povahy tohoto verbálního chování. Záznamy byly opět s dostatečnou reliabilitou rozříděny do daných kategorií dvěma nezávislými posuzovateli.

Kromě kladení otázek, podávání informací, předkládání proseb a požadavků a vyžadování a vydávání příkazů se ostatní kategorie zaměřily na kritiku; pozitivní/negativní náhled; pozitivní/negativní sebehodnocení; individualizaci/deindi- vidualizaci; touhu pokračovat ve studii nebo ji přerušit; záměr jednat v budoucnu pozitivním nebo negativním způsobem. Byli jsme překvapeni zjištěním, že dozorcí měli skoro stejnou tendenci k negativnímu náhledu a negativnímu sebehodnocení jako většina vězňů. Ve skutečnosti „dobrý dozorce“ Geoff Landry vyjádřil ještě negativnější sebehodnocení než kterýkoliv vězeň a více obecně negativních emocí než všichni ostatní kromě jednoho účastníka, jmenovitě Douga-8612. Naše rozhovory s vězni byly poznamenány jejich všeobecným negativismem při projevení emocí, sebehodnocení a jejich záměrů (především v záměru být agresivní a negativním náhledu na danou situaci).

Tyto rozhovory ukázaly jasně rozdíly v emočním dopadu prožité zkušenosti mezi vězni, kteří zůstali, a těmi, kteří byli propuštěni dříve. Porovnali jsme průměrný počet projevů negativního náhledu, negativních emocí, negativního sebehodnocení a záměru být agresivní, a to u vězňů, kteří zůstali po celou dobu oproti propuštěným vězňům (na každý rozhovor). Vězni propuštěni dříve projevili očekávání, která byla spíše negativní a obsahovala více negativních emocí, více negativního sebehodnocení a čtyřikrát více záměrů být agresivní než jejich spoluvězni, kteří zůstali ve vězení. Tyto zajímavé trendy mají blízko k tomu, aby se staly statisticky významnými.

Odposlouchávání cel nám poskytlo informace o tom, o čem se vězni bavili v soukromí během pauz mezi přepočítáváním, vykonáváním podřadných pracovních úkolů a dalšími veřejnými akcemi. Nezapomeňte, že tři vězni na každé cele si byli zpočátku naprosto cizí. Příležitost ke vzájemnému seznámení měli pouze tehdy, když se ocitli v osamění své cely, protože „běžný hovor“ nebyl mimo cely povolen. Předpokládali jsme, že vzhledem k jejich těsnému soužití a očekávání vzájemných interakcí po dobu dvou týdnů budou vyhledávat společná témata pro navazování kontaktů. Očekávali jsme, že budou mluvit o životě na vysoké škole, o svých specializacích, prázdninách, přítelkyních, oblíbených týmech, oblíbené hudbě, zálibách, o tom, co budou dělat po zbytek léta, až experiment skončí, nebo možná o tom, co budou dělat s vydělanými penězi.

Vůbec ne! Téměř žádné z těchto očekávání nebylo potvrzeno. Plných devadesát procent veškeré konverzace mezi vězni souviselo s tématem vězení. Jen pouhých deset procent se zaměřilo na výměnu osobních nebo autobiografických informací, které nesouvisely s vězeňskou zkušeností. Vězni se nejvíce zabírali jídlem, buzerováním ze strany dozorců, založením výboru pro stížnosti, vymyšlením plánů na útrk, návštěvami a chováním vězňů v ostatních celách a na samotce.

Když měli možnost na chvíli se vzdálit z dosahu dozorců a jejich buzerování, své nudné denní náplně a vystoupit tak ze své role vězně a upevnit svoji osobní identitu v sociální interakci, neučinili tak. Role vězně ovládla veškeré projevy individuálního charakteru. Vězeňské prostředí ovládlo jejich náhled a zájmy a vnutilo jim prohloubenou orientaci na současnost. Nezáleželo na tom, zda jejich prezentace sebe sama probíhá pod dohledem, nebo bez něj.

Protože se nepodělili o svou minulost a budoucí očekávání, jednotliví vězni věděli o ostatních vězních jen to, co vycházelo z pozorování jejich chování v současnosti. Víme, že to, co viděli během přepočítávání a dalších podřadných činností, byl obvykle negativní obraz druhých. Ale tento obraz představoval všechno, co měli a na čem mohli budovat dojmy o osobnostech spoluvězňů. Protože se vězni zaměřili na bezprostřední situaci, přispěli také k pěstování způsobu myšlení, který zesílil negativitu jejich prožitku. Obecně se nám daří zvládat špatné situace tím, že šije zařadíme na časovou osu, která zahrnuje i představy o jiné, lepší budoucnosti a vzpomínky na uklidňující minulost.

Tato dobrovolně přijatá intenzifikace vězeňské mentality je ještě více poškodila: vězni začali přijímat negativní představy, které o nich vytvářeli dozorcí.

Polovina ze všech uvedených soukromých interakcí mezi vězni mohla být klasifikována jako nepodporující a nespolupracující. Ještě horší je to, že když vězni vyslovili hodnotící výroky nebo vyjádřili náhled na své spoluvězně, v pětadesáti procentech času byly nelichotivé a odsuzující! Tyto četnosti jsou statisticky významné: větší zaměření na vězeňská než mimovězeňská témata by se na základě náhody objevilo pouze jedenkrát ze sta, zatímco větší zaměření na negativní atributy spoluvězňů než na jejich pozitivní či neutrální atributy by se objevilo jen pětkrát ze sta. To znamená, že jsou tyto účinky na chování „skutečné“ a sotva mohou být přičítány náhodným výkyvům v tom, co vězni projednávali v soukromí svých cel.

Tím, že si vězni takto internalizovali stísněnost vězeňského prostředí, vytvořili si dojmy ze svých kolegů především sledováním toho, jak jsou ponižováni, chovají se jako poslušné ovce nebo bezmyšlenkovitě provádějí pokořující rozkazy. Jak by v tomto vězení

přišli k nějaké sebeúctě, aniž by se v nich rozvinula úcta k ostatním? Toto poslední nečekané zjištění mi připomíná fenomén „identifikace s agresorem“. Psycholog Bruno Bettelheim⁷ používal tento termín k charakterizování způsobů, jimiž si vězni nacistického koncentračního tábora internalizovali moc, která byla vlastní jejich utlačovatelům (jako první ho použila Anna Freudová). Bettelheim pozoroval, že někteří vězni jednali jako jejich nacističtí dozorcí, a to nejen při zneužívání ostatních vězňů, ale dokonce i tím, že nosili části vyřazených uniforem SS. Oběti tušily, co agresor chce, a místo aby mu odporovaly, přijaly jeho představu a staly se tím, čím byl agresor, zoufale doufajíce, že přežijí tuto nepřátelskou a nepředvídatelnou situaci. Děsivé rozdělení sil mezi mocné dozorce a bezmocné vězně je psychologicky minimalizováno použitím takového duševní gymnastiky. Člověk se stane svým vlastním nepřítelem ve své vlastní mysli. Tento sebeklam brání realistickému posouzení vlastní situace, potlačuje účinnou akci, strategie zvládnání nebo vzpouru a neumožňuje empatii ke spolutrpitelem.⁸

Život je umění být dobře klamán, a aby tento klam mohl uspět, musí být navyklý a nepřetržitý.

William Hazlitt, „O pedanterii“, *The Round Table* (1817)

Ponaučení ze Stanfordského vězeňského experimentu a jeho poslání

Je čas přejít od specifických reakcí v chování a osobnostních atributů mladých mužů, kteří přijali role vězňů a dozorců, a popřemýšlet o některých širších konceptuálních otázkách vznesených tímto výzkumem, o jeho významu, poslání a o tom, jaké z něj plyne ponaučení.

Poctivost vědy

Z jednoho pohledu nám experiment neříká o věznicích nic, co by sociologové, kriminalisté a vyprávění vězňů již neodhalili. Věznice mohou být místa, kde se s lidmi zachází brutálně, místa, která probouzejí v lidech to nejhorší. Spíše rodí násilí a trestnou činnost, než by podporovala konstruktivní nápravu. Šedesátiprocentní a vyšší recidiva ukazuje, že věznice jsou místem, kam se odsouzení za těžké zločiny často vrací. Jak stanfordská studie obohatila naše chápání *neúspěšného experimentu naší společnosti*, která zvolila vězení za svůj nástroj kontroly kriminality? Myslím, že odpověď spočívá v základním plánu našeho experimentu.

Ve skutečných věznicích jsou negativní stránky vězeňské situace a jejich obyvatel zaměňována a neoddelitelně propleteny. Připomeňme můj první rozhovor se strážmistrem na policejní stanici v Palo Alto, kde jsem mu vysvětloval, proč raději provádíme tento výzkum, než abychom šli do místní věznice sledovat, co se tam děje. Tento experiment byl navržen tak, aby posoudil dopad simulované vězeňské situace na ty, kteří v ní žijí: na dozorce i na vězně. Díky možnosti mít kontrolu nad různými aspekty experimentu jsme byli schopni udělat řadu věcí a vyvozovat závěry, k nimž bychom v reálném prostředí nemohli dojít.

Systematický výběr zajistil, že každý, kdo vstoupil do našeho vězení, byl tak normální, průměrný a zdravý, jak jen to bylo možné, a v minulosti se nedopustil antisociálního, kriminálního či násilného chování. Protože se navíc jednalo o vysokoškolské studenty, měli obecně nadprůměrnou inteligenci, méně předsudků a vyšší jistotu ohledně své budoucnosti než jejich méně vzdělaní vrstevníci. Pak na základě náhodného rozřazení, které je jádrem experimentálního výzkumu, byli tito dobří lidé náhodně přiděleni k rolím dozorců nebo vězňů, bez ohledu na to, jaké sklony by bývali měli k roli opačné. Náhoda rozhodla. Pozdější kontrola nad experimentem zahrnovala systematické pozorování, shromažďování různých typů materiálů a statistickou analýzu dat, které nám dohromady umožňují určit, jaký dopad měla zkušenost prodělaná v rámci našeho výzkumného designu. Naš experimentální plán tak umožnil oddělit osoby od místa, dispozice od situace, „dobrá jablka“ od „zkaženého sudu“.

Musíme nicméně uznat, že každý výzkum je „umělý“, je pouze imitací své analogie ve skutečném světě. Avšak i přes umělost řízeného experimentálního výzkumu, jako byl Stanfordský vězeňský experiment, nebo sociálněpsychologických studií, s nimiž se setkáte v dalších kapitolách, mohou být výsledky poměrně zobecnitelné,⁹ pokud je takový výzkum proveden citlivě a zohledňuje důležité prvky „skutečného světa“.

Naše vězení evidentně nebylo v mnoha svých konkrétních znacích „skutečným vězením“, ale přece zachytilo ústřední psychologické rysy uvěznění, jež jsem považoval za nej důležitější pro „vězeňskou zkušenost“. Chceme-li mít jistotu, musí jakákoliv zjištění získaná z experimentu vyvolat dvě otázky. Za prvé „Ve srovnání s čím?“ a dále „Jaká je jejich externí validita-jaké jsou jejich reálné paralely ve skutečném světě, které naše zjištění pomáhají vysvětlit?“ Hodnota takového výzkumu obvykle spočívá v jeho schopnosti osvětlit základní procesy, identifikovat kauzální sekvence a určit proměnné, které zprostředkovávají pozorovaný efekt. Kromě toho mohou experimenty stanovit kauzální vztahy, které pokud jsou statisticky významné, nemohou být odmítnuty jako náhodné.

Průkopnický teoretik a výzkumník v oblasti sociální psychologie Kurt Lewin před desítkami let obhajoval experimentální sociální psychologii jako vědecký obor. Lewin tvrdil, že je možné konceptuálně a prakticky abstrahovat významné problémy z reálného světa a testovat je v experimentální laboratoři. Myslel si, že s dobře navrženými studiemi a pečlivě provedenou manipulací s nezávislými proměnnými (faktory, které předcházejí určitému chování a predikují jej) by bylo možné popsat určité kauzální vztahy způsobem, který by nebyl možný v terénních nebo observačních studiích. Lewin však šel ještě dál. Prosazoval užívání těchto znalostí k provedení sociálních změn a užívání důkazů založených na výzkumu k pochopení, jak společnost a lidé fungují. Ale také k pokusu společnost a lidi díky výzkumu změnit a zlepšit.¹⁰ Snažil jsem se následovat jeho inspirující vzor.

Mocenské transformace dozorců

Náš pocit moci je intenzivnější, když člověku zlomíme duši, než když získáme jeho srdce.

Někteří z našich dobrovolníků, kterým byla náhodně přidělena role dozorců, brzo začali zneužívat svoji nově nabytou moc - sadisticky ponižovali a pokořovali „vězně“ a ve dne v noci jim ubližovali. Jejich jednání odpovídalo psychologické definici zla, jakjsem ji navrhl v první kapitole. Ostatní dozorcí byli ve své roli tvrdí a měli nároky, které nebyly zvláště zneužívající, ale prokázali málo soucitu k neutěšené situaci trpících vězňů. Několik dozorců, kteří by mohli být klasifikováni jako „dobří dozorcí“, odolali pokušení moci a byli občas k vězňům ohleduplní a poskytovali jim malé služby, někomu darovali jablko, někomu cigaretu atd.

Mezi našimi dozorcí a nacistickými lékaři SS v táboře smrti v Osvětimi (ačkoliv ten je v rozsahu své hrůznosti a složitosti systému, který ho zplodil a udržoval, diametrálně odlišný od našeho experimentu) existuje jedna zajímavá podobnost. Stejně jako naše dozorce můžeme také lékaře z Osvětimi rozdělit do tří skupin. Jak uvedl Robert Jay Lifton v knize *Nacističtí lékaři*, existovali „fanatici, kteří se horlivě účastnili vyhlazovacího procesu, a dokonce dělali ve jménu zabíjení, práci navíc“; ti, kteří v rámci procesu postupovali více či méně metodicky a nedělali ani více ani méně, než jim připadalo, že musí; a ti, kteří se podíleli na vyhlazovacím procesu jen neochotně.¹¹

V naší studii znamenalo být dobrým dozorcem, který dělá svou práci neochotně, „automaticky dobro“. Jejich drobné dobré skutky ve prospěch vězňů jednoduše kontrastovaly s ďábelskými činy kolegů ze směny. Jak již bylo zmíněno, nikdo z nich nezasáhl, aby zabránil „špatným dozorcům“ zneužívat vězně, nikdo si nestěžoval u personálu, nikdo neopustil směnu předčasně, nepřišel do práce pozdě nebo neodmítl pracovat přesčas v případě nouze. Navíc nikdo dokonce nepožadoval peníze navíc za úkoly, které mohli považovat za odporné. Byli součástí „zla syndromu nečinnosti“, o kterém si budeme důkladně povídat později.

Připomeňme si, že nejlepší dozorce Geoff Landry sdílel noční směnu s nejhorším dozorcem Hellmannem. Ani jednou se nepokusil ho „zklidnit“, nikdy mu nepřipomněl, že jde „jen o experiment“ a že není třeba, aby působili tolik utrpení mladíkům, kteří se právě ocitli v rolích vězňů. Místo toho, jak jsme viděli z jeho osobních zpráv, Geoff jednoduše tiše trpěl společně s vězni. Kdyby zaktivizoval svědomí do konstruktivní činnosti, mohl by tento dobrý dozorce mít významný vliv na zmírnění stupňujícího se zneužívání vězňů během jeho směny.

V rámci svého mnohaletého působení na různých univerzitách jsem zjistil, že většina studentů se nezabývá tématem moci, protože žijí ve světě, kde je k jejich cíli dovede inteligence a usilovná práce. Moc je problémem, pokud jí lidé mají hodně a potřebují šiji udržet, nebo když nemají velkou moc a chtějí ji získat více. Nicméně moc sama o sobě se stává cílem mnoha lidí, protože mocní mají k dispozici všechny zdroje. Bývalý státník Henry Kissinger popsal toto vábení jako „afro- diziakum moci“. Je to vábení, které přitahuje krásné, mladé ženy k ošklivým, starým, ale mocným mužům.

Patologie vězňů

Kdekoliv je člověk proti své vůli, je to pro něj vězení.
Epiktetos, Rozpravy, 2. st. n. 1.

Zpočátku jsme se ani tolik nezajímali o dozorce, jako spíš o to, jak se studenti v rolích vězňů přizpůsobí svému nově nabytému nízkému a bezmocnému státu su. Jelikož jsem v létě vyučoval na Stanfordu kurz psychologie uvěznění, byl jsem nastaven být na jejich straně. Carlo Prescott nás intenzivně krmil příběhy o zne užívání a ponižování ze strany dozorců. Od dalších bývalých vězňů jsme z první ruky slyšeli hororové příběhy o sexuálním zneužívání vězňů ostatními vězni a válkách gangů. Tak jsme Craig, Curt a já soukromě fandili vězňům a doufali, že odolají všemožnému tlaku dozorců a zachovají si osobní důstojnost navzdory vnějším znakům méněcennosti, které jsou nuceni nosit. Uměl jsem si představit sám sebe* jako moudře odolného vězně typu Paula Newmana, jak je vyličen ve filmu *Frajer Luke*. Nikdy jsem si nedokázal představit sám sebe jako jeho dozorce.¹²

Byli jsme rádi, když se vězni vzbouřili tak brzy a protestovali proti obtěžování podřadnými úkoly, které jim dozorcí přidělovali, svévůli vynuocování pravidel a vyčerpávajícím nástupům k přepočítávání. O tom, co budou dělat v rámci „studie

0 vězeňském životě“, do níž se nechali naverbovat naším novinovým inzerátem, měli jinou představu. Očekávali nejen několik hodin trochu podřadné práce, ale

1 volno na čtení, relaxaci, hraní různých her a poznávání nových lidí. Ve skutečnosti jsme to původně měli v plánu - před vzpourou vězňů a než dozorcí převzali kontrolu. Zamýšleli jsme pro ně dokonce pořádat filmové večery.

Vězni byli obzvláště vyvedeni z rovnováhy tím, že se s nimi dnem i nocí špatně zacházelo, že neměli žádné soukromí a byli pod neustálým dohledem personálu, ale také svévůli v prosazování pravidel, náhodnými tresty a nutností sdílet holé, stísněné cely s ostatními. Když se na nás dozorcí obrátili o pomoc po začátku vzpoury, stáhli jsme se, a tak jsme dali jasně najevo, že mohou prosadit vlastní rozhodnutí. Byli jsme jen pozorovateli, kteří nechtěli rušit. Nebyl jsem ještě v této rané fázi plně ponořen do mentality ředitele věznice, spíše jsem hrál hlavního výzkumníka, kterého zajímá, jak tito simulovaní dozorcí zareagují na stav nouze.

Zhroucení Douga-8612, které přišlo tak brzo poté, co pomohl zorganizovat vzpouru, nás všechny zaskočilo. Když pronikavě křičel na protest proti špatnému zacházení s vězni, všichni jsme byli otřeseni. Dokonce když vykřikl: „Je to jen zkurvená simulace. Žádný vězení. Ať se de dr. *Zimbaro* bodnout!“ Nemohl jsem si pomoci a obdivoval jsem jeho odvalu. Nemohli jsme sami uvěřit, že by opravdu trpěl tolik, jak se zdálo. Připomeňme si náš společný rozhovor, když chtěl být poprvé propuštěn a já jsem ho vyzval, aby zvážil možnost stát se „práskáčem“ výměnou za bezproblémový pobyt ve vězení.

Připomeňme si dále, že Craig Haney učinil těžké rozhodnutí a vypořádal se s náhlým zhroucením Douga-8612 jeho propuštěním po pouhých šestatřiceti hodinách experimentu.

Nikdo z nás experimentátorů nepředvídal události, jako byla tato, a samozřejmě jsme neměli v zásobě žádný nouzový plán pro nepředvídané události. Na druhé straně bylo jasné, že psychika tohoto mladého muže byla krátkým pobytem ve stanfordském

vězení postižena více, než jsme předpokládali... Nakonec jsem se rozhodl propustit vězně 8612 a řídit se tak více hledisky etickými a humánními než potřebami naší studie.

Jak jsme vysvětlili toto porušení našich očekávání, že nikdo nemůže mít tak rychle takto závažnou reakci na stres? Craig připomíná naše zatvrzelé kauzální atribuce:

Rychle jsme se chopili vysvětlení, které nám připadalo zároveň přirozené i uklidňující - zhroutil se, protože byl slabý nebo měl nějak narušenou osobnost, což způsobilo jeho nadměrnou a přehnanou reakci na simulované vězeňské podmínky! Vlastně jsme se báli, že došlo k chybě v našem procesu prověřování a že nám „poškozená“ osoba nepozorovaně proklouzla sítím. Teprve později jsme docenili tuto zjevnou ironii: „dispozičně“ jsme vysvětlili první skutečně nečekanou a mimořádnou demonstraci situačních sil v naší studii a uchýlili jsme se přesně k tomu způsobu myšlení, jež jsme chtěli touto studií zpochybnit a zkritizovat.¹³

Pojďme se vrátit a přezkoumat poslední reakce Douga-8612 na tuto zkušenost, abychom zhodnotili, jak moc byl v té době zmatený:

Rozhodl jsem se, že chci ven, a pak jsem si šel promluvit s vámi, chlapi, a tohle všechno, a vy jste řekli, že „ne“, a oblovali jste mě a tak dál, a já jsem přišel zpátky a uvědomil jsem si, že jste mi kecali, a to mě rozzuřilo, tak jsem se rozhodl, že se dostanu ven, a chystal jsem se udělat cokoli a vymyslel jsem několik plánů, jak se dostat ven. Ten nejjednodušší plán, který by nikomu neublížil nebo nezničil nějaké zařízení, byl jednat jako blázen nebo naštvaný, tak jsem se rozhodl, že to tak udělám. Když jsem byl na samotce, naschvál jsem to trochu přeháněl a věděl jsem, že když si půjdu promluvit s Jaffem, nechtěl jsem si vybijet energii na samotce, chtěl jsem ji vybit před Jaffem, tak jsem věděl, že se dostanu ven, a pak, i když jsem byl naštvaný, byl jsem zmanipulovaný a byl jsem naštvaný, víte, jak byste mohli hrát naštvaného, pokud *nejste* naštvaní... je to, jako když blázen nemůže jednat jako blázen, dokud opravdu není tak trochu blázen, víte? Nevím, jestli jsem byl naštvaný, nebo jestli jsem si to uměle navodil... Byl jsem naštvaný na toho černocho, jak se jmenoval, Carter? Nějak tak, a na vás, doktore Zimbardo, kvůli smlouvě, podle které jako bych byl nevolník nebo tak něco... a jak jste si se mnou potom hrál, ale co se dá dělat, musel jste to udělat, vaši lidé to museli udělat kvůli experimentu.¹⁴

Proč jsou situace důležité

V některých mocně působících sociálních prostředích může být lidská přirozenost přeměněna způsobem tak dramatickým, jako je chemická přeměna v podmanivém *Podivném případě doktora Jekylla a pana Hyda* od Roberta Louise Stevensona. Myslím si, že zájem o Stanfordský vězeňský experiment přetrvávající několik desítek let plyne z jeho překvapujícího odhalení „transformace charakteru“ - v reakci na působící situační síly se z dobrých lidí náhle stávají pachatelé zla (jako naši dozorcí), nebo patologicky pasivní oběti (jako naši vězni).

Dobré lidi lze ke špatnému chování přimět, lákat nebo je do něj zasvětit. Mohou také jednat iracionálně, hloupě, sebedestruktivně, asociálně a bezmyšlenkovitě, jsou-li pohrouženi do „totálních situací“, které ovlivňují lidskou přirozenost způsobem, jenž zpochybňuje náš smysl pro stabilitu a konzistentnost individuální osobnosti, charakteru a morálky.¹⁵

Chceme věřit v základní, neměnnou dobrotu lidí, v jejich sílu odolávat vnějším tlakům, v jejich schopnost racionálního posouzení a následného odmítnutí situačního pokušení. Propůjčujeme lidské přirozenosti božské kvality s takovými morálními a rozumovými schopnostmi, že jsme díky nim spravedliví a moudří. Zjednodušujeme složitost lidské zkušenosti tím, že postavíme zdánlivě nepropustné hranice mezi dobrem a zlem. Na jedné straně jsme my, naše rodina, náš rod, na druhé straně hranice stojí oni, jejich rodiny a jejich rod. Vytvořením tohoto mýtu o naší nezranitelnosti tváří v tvář situačním silám jsme si paradoxně sami podrazili nohy, protože nejsme vůči situačním silám dostatečně ostražití.

Stanfordský vězeňský experiment, spolu s mnoha dalšími společenskovedními výzkumy (viz dvanáctou a třináctou kapitolu), odhaluje poselství, které nechceme přijmout: že většina z nás může projít významnou transformací charakteru, když jsme vystaveni působení sociálních sil. To, co si představujeme, že bychom dělali, když se nás tato zkouška ohněm netýká, se může jen velmi málo podobat tomu, čím se stáváme a co jsme schopni udělat, jakmile jsme lapeni do sítě sociálních sil. Stanfordský vězeňský experiment je poplašným voláním, abychom opustili zjednodušující představy o dobrém já, které ovládne špatné situace. Jsme nanejvýš schopni vyvarovat se takových negativních situačních sil, předcházet jim, odmítat a změnit je, a to tak, že rozpoznáme jejich potenciální moc „nakazit nás“, když už nakazily jiné lidi, kteří se nacházeli v podobné situaci. Je pro nás jediné dobře, když přijmeme za vlastní výrok autora starověkých římských komedií Terentia: „Nic lidského mi není cizí.“

Měli bychom se opakovaně poučit z proměny chování nacistických dozorců v koncentračních táborech a členů destruktivních kultů, jako je sekta Chrám lidu Jima Jonese či nedávno japonské náboženské hnutí Óm šinrikjó. Genocida a zvěrstva spáchaná v Bosně, Kosovu, Rwandě, Burundi a nedávno v súdánském Dárfúru také poskytují silné důkazy o tom, že se lidé vzdávají svého lidství a soucitu ve prospěch společenské moci a abstraktní ideologie dobytčného boje a národní bezpečnosti.

Jakýkoliv skutek, jakkoliv je hrozný, jehož se někdy dopustila lidská bytost, může spáchat kdokoliv z nás - za správných nebo špatných situačních podmínek. Tohle povědomí ale zlo neomlouvá, spíše ho demokratizuje, odpovědnost za něj spravedlivě dělí spíše mezi běžné aktéry, než aby zlo prohlašovalo výhradně za doménu deviantů a despotů (jejich doménu, ne naši).

Primární jednoduché ponaučení Stanfordského vězeňského experimentu je, že *situace jsou důležité*. Sociální situace může mít hlubší vliv na chování a duševní fungování jednotlivců, skupin a národních vůdců, než bychom věřili, že je možné. Některé situace na nás mohou vyvinout tak silný vliv, že se chováme tak, jak bychom nikdy nepředvíдали, a ani nemohli předvídat.¹⁶

Situační síla je nejnápadnější v novém prostředí, kde lidé nemohou použít dřívější vodítka pro volbu svého chování. V takových

situacích jsou obvyklé struktury odměňování odlišné a očekávání zůstanou nenaplněna. Za takových okolností mají osobnostní proměnné malou prediktivní schopnost, protože vycházejí z odhadů budoucího chování na základě typických dřívějších reakcí v dobře známých situacích - ale zřídka se vztahují k momentálně zažívaným novým situacím, řekněme například u nového dozorce nebo vězně.

Proto vždy, když se snažíme pochopit příčiny jakékoliv záhady, neobvyklého chování, ať už našeho vlastního nebo druhých, měli bychom začít se situační analýzou. Dispoziční analýze (geny, osobnostní rysy, osobní patologie a tak dále) bychom měli podlehnout pouze tehdy, když situačně založená detektivní práce záhadu neobjasní. Můj kolega Lee Ross dodává, že tento přístup nás vyzývá k „atribuční shovívavosti“. To znamená, že nezačneme za skutek obviňovat aktéra, ale spíše nejprve shovívavě prozkoumáme dějiště z hlediska situačních determinant.

Nicméně atribuční shovívavost se snadněji řekne, než provádí, protože většina z nás má v sobě silnou zkreslující tendenci - „základní atribuční chybu“ -, která brání rozumnému uvažování.¹⁷ Společnosti, které podporují individualismus, jako jsou Spojené státy a mnoho jiných západních zemí, uvěřily, že dispozice jsou důležitější než situace. Přeceňujeme osobnost a při objasňování jakéhokoliv chování zároveň nedostatečně zdůrazňujeme situační vlivy. Doufám, že po přečtení této knihy si začnete všimnout toho, jak často se tento dvojí princip uplatňuje ve vašem vlastním myšlení a při rozhodování o druhých lidech. Podívejme se na některé z dalších prvků, které činí situace významnými, jak jsme ukázali v naší vězeňské studii.

Moc pravidel formovat realitu

Situační síly v našem experimentu jsou kombinací množství faktorů: žádný by sám o sobě nebyl dramatický, ale ve spojení s ostatními nabyly na síle. Jedním z klíčových rysů byla moc pravidel. Pravidla jsou formální, zjednodušené způsoby řízení neformálního komplexního chování. Fungují na základě vytvoření předpisů, stanovení toho, co je nezbytné, přijatelné, oceňované, ale i toho, co je naopak nepřijatelné, a proto je trestáno. Postupně začínou pravidla žít svým vlastním životem, mají sílu legální autority, i když již nejsou důležitá, jsou nejasná, nebo se mění s rozmary jejich vymahačů. Naši dozorcí by s odkazem na „pravidla“ mohli ospravedlnit většinu útrap, které vězňům způsobili. Připomeňme například utrpení vězňů, když si museli zapamatovat sadu sedmnácti pravidel, která dozorcí vymysleli. Zvažte také zneužití pravidla číslo dvě o stravování v určitém čase, když dozorcí trestali Claye-416, protože odmítl sníst své hnusné párky.

Některá pravidla jsou pro účinnou koordinaci společenského chování nezbytná, jako např. že publikum mlčí, když účinkující mluví, řidič zastaví na červenou na semaforu a lidé nepředbíhají ve frontě. Přesto jsou mnohá pravidla pouhou zástěrkou dominance těch, kteří je vytvořili, nebo těch, kteří jsou pověřeni jejich prosazováním. Samozřejmě poslední pravidlo, jako i v našem experimentu, vždy zahrnuje trest za porušení ostatních pravidel. Proto musí existovat někdo či spíše nějaká organizace, která je ochotná a schopná takový trest vykonávat, v ideálním případě na veřejnosti, aby to odradilo jiné potenciální narušitele pravidel. Komik Lenny Bruce vtipně popisuje vývoj pravidel jako určování toho, kdo může a nemůže házet hovna přes plot na pozemek sousedů. Podle něj vznikla policie jako strážci pravidla „žádné-hovno-na-mém-dvorku“. Pravidla a jejich vymahač - či k situační moci neodmyslitelně patří. Je to však systém, který najímá policii a vytváří vězení pro odsouzené narušitele pravidel.

Když se role stanou realitou

Jakmile si dáš uniformu a dostaneš roli, tím myslím práci, která říká „tvým úkolem je udržet tyto lidi na uzdě“, pak jistě nejsi stejná osoba, jako když jsi oblečený do civilních šatů a v jiné roli. Opravdu se tou osobou staneš, když si oblečeš khaki uniformu, nasadíš si brýle, vezmeš si obužek a hraješ svou roli. Je to tvůj kostým a ty se musíš chovat podle něj, když si ho oblečeš.

Dozorce Hellmann

Když herci hrají fiktivní postavu, často musí přijmout role, které jsou odlišné od jejich osobní identity. Učí se mluvit, chodit, jíst, a dokonce myslet a cítit, jak to vyžaduje role, kterou ztvárňují. Jejich profesní výcvik jim umožňuje zachovat hranice mezi postavou a vlastní identitou, udržet sama sebe v pozadí, zatímco hrají roli, která se může výrazně lišit od toho, kým skutečně jsou. Někdy se však i vyškoleným odborníkům stane, že se hranice rozostří a role nabývá vrchu, i když spadne opona nebo zhasne červené světlo kamery. Jsou pohlceni intenzitou role, která se přelévá do jejich života mimo scénu a řídí ho. Publikum přestalo být důležité, protože role je nyní uvnitř hercovy mysli.

Fascinující příklad tohoto účinku dramatické role, která se stává „až moc skutečnou“, pochází z britského televizního seriálu *Edwardian Country House* (Edward - diánské panské sídlo). V této televizní „reality show“ devatenáct lidí vybraných z nějakých osmi tisíc uchazečů žilo životem britského služebnictva na nóbl venkovském statku. Ačkoli muž vybraný pro roli majordoma, zodpovědného za zaměstnance, očekával, že se bude řídit přísnými dobovými hierarchickými standardy chování, byl „vyděšen“, s jakou lehkostí se z něj stal autokratický vládce. Tento pětadesátiletý architekt nebyl připraven, že tak snadno vklouzne do role, která mu umožňovala vykonávat absolutní moc nad podřízeným služebnictvem: „Najednou si uvědomíte, že nemusíte mluvit. Stačilo zvednout prst a oni zmlkli. A to je děsivá myšlenka - je to otřesné.“ Mladá žena, která hrála roli služebné, ale v reálném životě to byla úřednice turistické informační kanceláře, si začala připadat jako neviditelná. Popsala, jak se spolu s ostatními rychle přizpůsobili své podřízené roli: „Byla jsem překvapena a pak vyděšena tím, jak jsme všichni byli umlčeni. Rychle jsme se naučili, že nemáme odmlouvat a máme se cítit podřízení.“¹⁸

Obvykle jsou role vázány na konkrétní situace, zaměstnání a funkce, jako je profesor, vrátný, taxikář, ministr, sociální pracovník nebo pornoherec. Hrajeme je, pokud se nacházíme v takové situaci - doma, ve škole, v kostele, v továrně nebo na jevišti.

Role mohou být obvykle odloženy, když se člověk vrátí ke svému „normálnímu“ životu. Přesto jsou některé role záladné, nejsou jen scénářem, podle něhož jen čas od času hrajeme, mohou se stát tím, kým jsme většinu času. Stávají se naší součástí, i když je původně chápeme jako umělé, dočasné a situačně vázané. Stáváme se otcem, matkou, synem, dcerou, sousedem, šéfem, pracujícím, pomocníkem, léčitелеm, děvkou, vojákem, žebrákem, zlodějem a tak dál.

Aby to bylo ještě komplikovanější, my všichni musíme hrát více rolí, některé jsou konfliktní, některé mohou zpochybnit naše základní hodnoty a přesvědčení. Pokud jsme za chování v rámci role odměňováni, může mít stejně jako v našem experimentu to, co začne jako pouhé „hraní role“, hluboký dopad. A to ačkoliv si uvědomujeme, že se role liší od naší skutečné individuality. „Třídímní klaunovi“ se dostane pozornosti, kterou nemůže získat za zvláštní studijní nadání, ale pak už ho nikdy neberou vážně. Dokonce i plachost může být rolí, kterou člověk původně přijme, aby se vyhnul nepříjemným sociálním střetům a situační trapnosti. Když ji dostatečně trénuje, role ho přemění v plachého člověka.

Stejně tak je znepokojující, že lidé mohou dělat hrozně věci, když připustí, aby jejich role měla nepružné hranice vymezující, co je v daném prostředí vhodné, očekávané a posilované. Taková strnulost v roli umlčí tradiční morálku a hodnoty, jimiž se řídí jejich životy, když jsou v „normálním režimu“. Sebeobranný mechanismus „rozškátulkování (Kkompartmentalizace)“ nám umožňuje mentálně uzavřít konfliktní aspekty našich přesvědčení a zkušeností do samostatných přihrádek, které brání interpretaci nebo vzájemnému dialogu. Dobrý manžel pak může být nevinným cizoložníkem, svátý kněz celoživotním pederastem a laskavý farmář bezcitným otrokářem. Musíme si uvědomit, jak silně může hraní rolí tvarovat náš náhled, ať už v dobrém nebo ve špatném smyslu. Je to jako když se přijetí role učitele nebo zdravotní sestry promítne do života obětovaného pro dobro studentů a pacientů.

Přechod z role lékaře do role zabijáka

Ten nejhorší scénář představují nacističtí lékaři SS, kterým byla přidělena role provádět selekci vězňů koncentračních táborů k likvidaci nebo „experimentům“. Byli přesazeni ze své obvyklé role lékařů do nové role pomocníků při zabíjení, a to prostřednictvím skupinové shody, že jejich chování je nutné pro společné dobro. Když museli čelit realitě své spoluúčasti na masovém vyražďování Židů, osvojili si několik extrémních psychických obran. Opět se vracíme k podrobnému popisu těchto procesů, jejichž autorem je sociální psychiatr Robert Jay Lifton. Přišel-li na scénu nový lékař a byl zpočátku šokovaný z událostí, jichž byl svědkem, zeptal se:

„Jak je možné, že se zde provádějí takové věci?“ Pak existovalo něco jako obecná odpověď..., která všechno objasnila. Co je pro něj [vězně] lepší - když chcipne [verreckt] v tom svrabu, nebo půjde do nebe v [oblaku] plynu? A tím byla celá záležitost pro zasvěcené [Eingeweihten] skončena.

Hromadná vražda byla nezvratitelná *realita života*, na niž se podle očekávání měli všichni adaptovat.

Zarámování genocidy Židů jako „konečného řešení“ (*CEndlösung*) sloužilo dvojímu psychologickému účelu: „...znamenal hromadnou vraždu, aniž by to tak znělo nebo vyvolávalo takové pocity, a soustředilo se především na řešení problému.“ Proměnilo to celou záležitost do složitějšího problému, který musí být vyřešen bez ohledu na prostředky nezbytné k dosažení pragmatického cíle. Intelektuální cvičení dokázalo z každodenních lékařských prohlídek vymazat emoce a soucit.

Jejich práce při selekci vězňů určených k likvidaci byla přesto jak „obtížná, tak i spojená s mimořádným zlem“, takže tito vzdělaní lékaři museli využít každou možnou psychickou obranu, aby unikli realitě své spoluviny na těchto vraždách. Pro některé se stalo normou „duševní otupění“, oddělení emocí od kognitivních procesů, jiní našli schizofrenní řešení ve „zdvojení“. Polarita krutosti a slušnosti, jež se u těchto lékařů projevovaly v různou dobu, „vyvolala v jedné osobě dvě radikálně odlišné duševní konstelace: jedná je založena na „obecně přijímaných hodnotách“, vzdělání a zázemí, normálního člověka“; druhá je založena na „této [nacistů v Osvětě] ideologii s hodnotami naprosto odlišnými od hodnot všeobecně přijímaných“. Tyto úzce spjaté tendence se každý den střídaly.¹⁹

Reciproční role a jejich scénáře

Některé role také vyžadují reciproční partnerství: aby měla role dozorce smysl, někdo musí hrát vězně. Člověk nemůže být vězněm, pokud není nikdo ochoten být dozorcem. V rámci Stanfordského vězeňského experimentu jsme nevyžadovali explicitní výcvik pro výkon rolí, neexistovala žádná příručka osvědčených postupů. Připomeňme si, jak byli první den dozorcí nešikovní a vězni lehkomyšlní, jako by všichni své nové podivné role teprve opatrně odkrývali. Avšak velmi brzy naši účastníci do svých rolí snadno vklouzli, jakmile se zpřehlednila povaha mocenského rozdělení na základě symbiózy dozorce-vězeň.

Počáteční scénář pro hraní role dozorce nebo vězně vycházel z vlastní zkušenosti účastníků experimentu s mocí a bezmocí, z jejich pozorování interakcí mezi rodiči (tradičně je otec dozorce, matka vězeň), z jejich reakcí na autoritu lékařů, učitelů a šéfů a konečně z kulturních otisků získaných z filmových popisů vězeňského života. Společnost je proškolená za nás. Museli jsme jen zaznamenat rozsah jejich improvizace v rámci rolí, které hráli - v podobě našich dat.

Existuje množství důkazů, že prakticky všichni účastníci našeho experimentu při různých příležitostech zažili reakce, které dalece přesahovaly povrchní požadavky jejich role a pronikly hlubokou strukturou psychologie uvěznění. Zpočátku byly některé z reakcí dozorců pravděpodobně ovlivněny instrukcemi, které nastínily typ atmosféry, jakou jsme si přáli vytvořit, abychom simulovali realitu uvěznění. Ať už byly obecné požadavky jakékoliv, toto nastavení scény jim mělo načrtnout, jak „dobře hrát“, a nemělo fungovat v soukromí dozorců, nebo když byli přesvědčeni, že je nepozorujeme.

Podle zpráv, které vznikly po ukončení experimentu, byli někteří dozorcí obzvláště brutální, jakmile se ocitli s vězněm sami mimo vězeňský dvůr. Bylo to při návštěvě toalety, kde vězně tlačili k pisoáru nebo ke zdi. Nejsadističtější chování jsme pozorovali během

pozdních nočních a brzkých ranních směn, kdy, jak jsme se dozvěděli, měli dozorcí za to, že je nepozorujeme ani nenahráváme, a experiment byl v jistém smyslu „mimo provoz“. Navíc jsme viděli, že zneužívání vězňů dozorcí se každý den stupňovalo na novou a vyšší úroveň navzdory poslušnosti vězňů a zjevným známkám jejich zhoršujícího se stavu, když se celá katastrofální situace blížila svému vrcholu. V jednom nahraném rozhovoru dozorce se smíchem vzpomínal, jak se první den omlouval za to, že do vězně strčil, ale čtvrtý den už si nepomyslel nic, když je postrkoval a ponižoval.

Kritická analýza Craiga Haneyho odhaluje proměnu moci, kterou byli dozorcí pohlceni. Posuďte tento střet s jedním dozorcem, k němuž došlo po pár dnech studie:

Stejně jako s vězni jsem před zahájením experimentu vedl také rozhovory se všemi [dozorcí] a měl jsem pocit, že jsem je, byť jen krátce, poznal jako jednotlivce. Pravděpodobně z tohoto důvodu jsem vůči nim opravdu necítil žádné nepřátelství, když bylo jejich chování postupem času stále radikálnější a krutější. Ale bylo mi jasné, že jelikož jsem trval na tom, že budu s vězni mluvit soukromě - přičemž jsem jim údajně „radil“-, a občas jsem dozorcům dával pokyny, aby upustili od obzvláště krutého a bezdůvodného týrání, mě teď považovali téměř za zrádce. Takto popisuje komunikaci se mnou jeden z dozorců ve svém deníku: „Psycholog mi vytká, že vězně spoutávám a zavazuji jim oči, než opustí (poradenskou) kancelář, a já otráveně odpovídám, že je to jednak nezbytné (pro) bezpečnost a jednak je to stejně moje věc.“ Opravdu mě setřel. Byl to bizarní zvrát události. Usadil mě někdo, komu jsem náhodně přiřadil jeho roli, protože jsem nedokázal prosadit nově vznikající normy simulovaného prostředí, které jsem sám pomáhal vytvořit.²⁰

Když posuzujeme možný odklon dozorců od jejich instrukcí, je třeba připomenout, že vězni nedostali vůbec žádné instrukce. Co dělali, když byli v soukromí a mohli uniknout útlaku, který opakovaně zažívali na vězeňském dvoře? Zjistili jsme, že než aby poznávali jeden druhého a diskutovali o mimovězeňské realitě, byli posedlí nepříjemnými proměnami jejich současné situace. Raději svou vězeňskou roli vyšperkovali, než aby se od ní distancovali. Stejně tak naši dozorcí: informace, které jsme o nich shromáždili, když byli v místnosti určené dozorcům a připravovali se na nástup nebo opuštění směny, ukazují, že si jen zřídka vyměnili osobní, mimovězeňské informace. Místo toho mluvili o „problémových vězňích“, aktuálních problémech s vězni, reakcích na personál - nevedli žádné obvyklé chlapské řeči, které bychom očekávali u studentů během přestávky. Nevyprávěli si vtipy, nesmáli se, ani neprojevovali vůči svým kolegům osobní emoce, které by snadno mohly odlehčit situaci nebo je distancovat od jejich role. Vzpomeňme si, jak Christina Maslachová popsala transformaci příjemného citlivého mladého muže v brutálního Johna Waynea. Stačilo, aby se ocitl v uniformě a ve své mocenské pozici na vězeňském dvoře.

Role v experimentu

Ještě než přistoupíme k závěrečnému ponaučení, chci přidat dvě poslední poznámky o síle rolí a jejich zneužití k ospravedlnění prohrěšků. Kromě rolí, které hráli naši dobrovolníci, je třeba vzpomenout také na role hrané katolickým knězem, vedoucím našeho výboru pro podmíněčné propuštění, veřejným obhájcem a rodiči při návštěvních večerech. Rodiče nejenže přijali naši ukázkou vězeňské situace jako neškodnou a spíše zajímavou než nepřátelskou a destruktivní. Také nám dovolili, abychom jim stejně jako jejich dětem vnutili řadu svévolných pravidel omezujících jejich chování. Počítali jsme s tím, že budou hrát přidělené role konformních občanů střední třídy, kteří dodržují zákony, respektují autoritu a jen zřídka se systému přímo postaví. Rovněž jsme věděli, že je nepravděpodobné, aby naši vězni pocházející ze střední třídy napadli dozorce přímo, ačkoliv byli zoufalí a měli početní převahu (devět na dva, když byli dozorcí mimo vězeňský dvůr). Takové násilí nebylo součástí jejich naučeného chování v rámci role, jak by tomu mohlo být u účastníků pocházejících z nižší třídy, kteří by s větší pravděpodobností vzali věci do vlastních rukou. Nebylo dokonce ani prokázáno, že by vězni o takových fyzických útocích fantazirovali.

Realita jakékoliv role závisí na podpůrném systému, který ji vyžaduje, udržuje ji v mezích a neumožňuje narušení alternativní realitou. Připomeňme si, jak si matka vězně Riche-1037 stěžovala na jeho sklíčenost. Spontánně jsem aktivoval svoji úlohu institucionální autority a zpochybnil její pozorování. Naznačil jsem, že musí jít o osobní problém vězně 1037, a ne o provozní problém naší věznice.

Ve zpětném pohledu byla pro mě nejvíce stresující moje transformace z role obvyklého soucitného učitele ve výzkumníka zaměřeného na data a v bezohledného ředitele věznice. V této nové, cizí roli jsem dělal nesprávné nebo bizarní věci, zpochybnil jsem například oprávněné stížnosti matky vězně a byl jsem pobouřen, když policista z Palo Alta odmítl mou žádost přesunout naše vězně do městského vězení. Myslím si, že právě díky tomu, že jsem plně přijal tuto roli, vězení tak dobře „fungovalo“. Avšak protože jsem přijal tuto roli a v jejím rámci zaměřil pozornost na bezpečnost a udržení „mého vězení“, nedokázal jsem pochopit nutnost ukončit experiment, jakmile již druhý vězeň vykazoval nepřiměřené reakce.

Role a odpovědnost za přečiny

Pokud jsme schopni žít jak v kůži své role, tak se od ní v případě potřeby distancovat, musíme si „ospravedlnit“ naši osobní odpovědnost za újmu, kterou jsme způsobili jednáním v rámci našich rolí. Zřídáme se odpovědnosti za své činy a obviňujeme z nich role, o kterých sami sebe přesvědčujeme, že jsou naší obvyklé povaze cizí. Je to zajímavá varianta obhajoby nacistických vůdců SS před norimberským tribunálem: „Jen jsem plnil rozkazy.“ Místo obhajoby přichází: „Neobviňujte mě, tehdy a tam jsem pouze hrál svou roli - to není mé pravé já.“

Vzpomeňte si na Hellmannovo ospravedlnování hrubého chování vůči Clayo- vi-416 v jejich televizním rozhovoru. Tvrdil, že prováděl „svoje vlastní malé experimenty“, aby viděl, jak daleko může zajít, než by se vězni vzbouřili a postavili se za svá práva. V

podstatě přišel s tím, že měl v úmyslu je povzbudit, aby se chovali správně, jejich vzpoura by byla jeho hlavní odměnou za to, že byl tak krutý. V čem je toto ospravedlnění *post hoc* klamné? Snadno to odhalíme, když si uvědomíme, jak Hellmann jednal při „párkové“ vzpouře Claye-416 a při Seržově vzpouře proti sprostým slovům. Neobdivoval, že se postavili za svá práva a zásady, ale reagoval spíše hněvem a ještě extrémnějším týráním. Dozorce Hellmann použil svou moc nejradikálnějšího dozorce, byl schopen jít nad rámec požadavků situace a vytvořit si svůj vlastní „malý experiment“, jen aby uspokojil osobní zvědavost a potěšení.

V nedávném rozhovoru s reportérem *Los Angeles Times* o retrospektivním šetření důsledků Stanfordského vězeňského experimentu Hellmann i Doug-8612 nabídli stejné odůvodnění toho, proč se chovali právě takto: jeden jako „kruťas“ a druhý jako „šileneček“ - prý pouze *hráli* své role, aby se zavděčili Zimbardovi.²¹ Mohlo by to tak být? Možná že dostali nové role v japonském filmu *Rašomon*, kde má každý jiný pohled na to, co se opravdu stalo.

Anonymita a deindividualizace

Kromě síly pravidel a rolí narůstá moc situační síly také použitím uniforem, kostýmů a masek, všech možných převleků, které mění obvyklý vzhled. Tyto masky podporují anonymitu a snižují osobní zodpovědnost. Když se lidé cítí v situaci anonymní, jako kdyby si nikdo nebyl vědom jejich skutečné identity (a ani se o ni nezajímá), lze je snadněji přimět, aby se chovali antisociálním způsobem. Děje se tak obzvláště v případě, kde prostředí uděluje povolení předvést své vnitřní impulzy nebo poslouchat rozkazy či nepřímou vyjádřenou zásadu, kterými by člověk obvykle pohrdal. Jedním z nástrojů, díky nimž jsme se měli - dozorcům, vrchní dozorce i já - při jednání s vězni zdát nepřístupní a neosobní, byly naše zrcadlové sluneční brýle. Uniformy poskytly dozorcům společnou identitu, stejně jako nutnost obracet se na ně obecně oslovením „pane dozorce“.

Celý soubor výzkumů (podrobně v další kapitole) dokumentuje, jak u dospělých i u dětí deindividualizace mimořádně usnadňuje páčání násilí, vandalismus a krádeže - v případě, že situace podporuje takové antisociální jednání. Tento proces zachycuje i literatura, například kniha *Pán much* od Williama Goldinga. Když jsou všichni členové skupiny v deindividualizovaném stavu, mění se jejich psychické fungování: žijí v rozšířené přítomnosti, minulost a budoucnost jsou vzdálené a bezvýznamné. Rozum je ovládán pocitem a jednání má nadvládu nad uvažováním. V takovém stavu přestanou být lidé usměrňováni obvyklými kognitivními a motivačními procesy, které řídí jejich chování sociálně žádoucími cestami. Místo toho jejich apollónská racionalita a smysl pro pořádek podlehnou dio- nýské výstřednosti, a dokonce i chaosu. Pak je stejně snadné vést válku jako se milovat, bez ohledu na následky.

Připomíná mi to vietnamské rčení, připisované buddhistickému mnichovi jménem Thich Nhat Hanh: „Aby mohla kuřata od jedné slepice bojovat proti sobě, pomalují si tváře odlišnými barvami.“ Je to kuriózní způsob, jak popsat roli deindividualizace při usnadňování násilí. Stojí za povšimnutí, jak ještě uvidíme, že v nechvalně známém bloku 1A mučičího střediska Abú Ghrajb si jeden z dozorců, ačkoliv byl ve službě, pomaloval tvář stříbrnou a černou barvou po vzoru rockové skupiny Insane Clown Posse a pózoval pro jednu z mnoha fotografií, které dokumentovaly zneužívání vězňů. Později budeme mnohem víc hovořit o tom, jak procesy deindividualizace přispěly ke zneužívání v Abú Ghrajbu.

Kognitivní disonance racionalizující zlo

Zajímavým důsledkem veřejného předvádění role, která je v rozporu se soukromým přesvědčením aktéra, je vznik *kognitivní disonance*. Existuje-li rozpor mezi naším chováním a názory a nevychází-li naše jednání z relevantních postojů, vzniká stav kognitivní disonance. Disonance neboli nesoulad je stav napětí, který může člověka silně motivovat buď ke změně jeho chování na veřejnosti, nebo jeho soukromých názorů s cílem nesoulad potlačit. Lidé dokážou pozoruhodné věci, aby docílili funkční soudržnosti nesouhlasných názorů a chování. Čím větší je rozpor, tím silnější je motivace k dosažení souznění a tím extrémnější změny můžeme očekávat. Malý nesoulad vyvolá například to, když někomu ublížíte, ale máte pro to spoustu dobrých důvodů - byli jste ohroženi na životě, bylo to součástí vaší práce vojáka, mocná autorita vám poručila takto jednat nebo jste dostali dostatečnou odměnu za čin, který byl v rozporu s vaším přesvědčením pacifisty.

Kupodivu efekt disonance *roste*, když *klesá* odůvodněnost pro takové chování, například když děláte něco odpudivého za málo peněz, nejste přitom nijak ohroženi a pro svůj čin máte pouze minimálně dostačující ospravedlnění nebo nepřiměřené odůvodnění. Disonance roste a pokusy o její potlačení jsou nejsilnější, když má člověk pocit svobodné vůle nebo když si nevšimá situačních tlaků prosazujících rozporuplné činy či je plně nedocení. Když je nesouhlasné jednání zveřejněno, nelze ho popřít nebo změnit. A tak je tlak na změnu vyvíjen na jemnější prvky v rovnici disonance, na vnitřní, soukromé prvky-hodnoty, postoje, přesvědčení, dokonce i vnímání. Toto tvrzení je doloženo obrovským množstvím výzkumů.²²

Jak mohla disonance motivovat změny, které jsme pozorovali u našich dozorců v experimentu? Svobodně se rozhodli, že odpracují dlouhé, těžké směny za nízkou mzdu, která činila méně než dva dolary za hodinu. Byli pouze minimálně nasměrováni, jak mají svou obtížnou roli hrát. Museli se důsledně držet role po celou osmihodinovou směnu, ale i kdykoli byli v uniformě, na dvoře nebo v přítomnosti druhých lidí, ať už vězňů, rodičů či jiných návštěvníků. Museli se do této role vrátit po šestnácti hodinách, když byli mimo službu. Takový silný zdroj disonance byl pravděpodobně hlavní příčinou toho, že dozorcům chování v rámci veřejné role internalizovali a osobně podporovali takový způsob emocionálních a kognitivních reakcí, která vedly ke stále asertivnějšímu a násilnějšímu chování.

A to není vše. Zavázáním se k nějakému činu, který nebyl v souladu s jejich osobním přesvědčením, cítili dozorcům velký tlak. Museli si nějak odůvodnit, sami pro sebe ospravedlnit, proč dělali něco, co je v rozporu s tím, v co skutečně věří a za čím si morálně stojí. Rozumní lidé mohou být podvodem zapojeni do iracionálních činností, pokud jsou přivedeni k přijetí mnoha zakamufovaných disonantních závazků. Sociální psychologie nabízí dostatek důkazů, že když se to stane, pak i chytrí lidé dělají hloupé věci, duševně zdraví lidé dělají šílené věci a morální lidé dělají nemorální věci. A když je udělají, nabízejí „dobře“ vysvětlení toho, proč

udělali to, co nemohou popřít. Lidé jsou méně racionální než obratní v *racionalizaci* nesrovnalostí mezi jejich vlastní morálkou a činy, které jsou s ní v rozporu. To jim umožňuje, aby přesvědčili sami sebe a ostatní, že za jejich rozhodnutí stály racionální úvahy. Jsou necitliví ke své vlastní silné motivaci udržet konzistentnost tváří v tvář disonanci.

Moc sociálního schválení

Obvykle si lidé také nejsou vědomi ještě silnější síly hrající na strunu jejich repertoáru chování: *potřeby sociálního schválení*. Potřeba být přijímán, milován a respektován - potřeba vypadat normálně a přiměřeně, zařadit se - má takovou moc, že jsme schopni přijmout za své i to nejhloupější a nejvýstřednější chování, tvrdí-li nám cizí lidé, že je správné. Smějeme se příhodám v pořadech se skrytou kamerou, které jsou dokladem pravdivosti tohoto tvrzení, ale jen zřídka zaznamenáme momenty, kdy jsme my sami „hvězdami“ skryté kamery v našich vlastních životech.

Kromě efektu disonance měl na naše dozorce vliv také tlak na přizpůsobení. Skupinový nátlak ostatních dozorců kladl důraz na nutnost být „týmovým hráčem“, být v souladu se vznikající normou, která vyžadovala dehumanizaci vězňů za pomoci nejrůznějších prostředků. Dobrý dozorce se v rámci skupiny stal nenormálním a tiše trpěl tím, že přišel o sociální odměnu v podobě členství v kruhu ostatních dozorců jeho směny. Tvrdý dozorce byl na každé směně napodobován alespoň jedním dalším dozorcem.

Sociální konstrukce reality

Moci, kterou nabývali dozorce, když si navlékli uniformy ve vojenském stylu, odpovídala bezmoc, kterou cítili vězni, když si oblékli pomačkané mundúry s vyšitými identifikačními čísly. Dozorce měli obušky, píšťalky a oči skrývali za slunečními brýlemi, vězni měli spoutané kotníky a na hlavě punčochu, která zkotčila jejich dlouhé vlasy. Tyto situační rozdíly nespočívaly v kusu látky nebo ve výzbroji, zdroj jejich moci se spíše nacházel v psychologických účincích toho, jak si každá skupina subjektivně konstruovala význam těchto uniforem.

Chceme-li pochopit, jak moc je situace důležitá, musíme zjistit, jakým způsobem je jakékoliv dané behaviorální prostředí vnímáno a interpretováno lidmi, kteří v něm působí. Lidé přiřazují různým složkám situace *význam*, který pak vytváří jejich sociální realitu. Sociální realita je více než fyzikální vlastnost situace. Je to způsob, jakým aktéři pohlížejí na svoji situaci, na jeviště pro své aktuální chování, což zahrnuje celou řadu psychických procesů. Tyto mentální reprezentace představují přesvědčení, která mohou modifikovat naše vnímání dané situace, obvykle tak aby zapadalo do očekávání aktéra a jeho osobních hodnot nebo aby se jim přizpůsobilo.

Taková přesvědčení vytvářejí očekávání, která pro změnu mohou nabýt na síle, když se stanou sebenaplňujícím se proroctvím. Například ve slavném experimentu (psychologa Roberta Rosenthala a ředitelky školy Lenory Jacobsonové), v rámci něhož byli učitelé přivedeni k domněnce, že některé děti v jejich třídách na základní škole mají „skrytý talent“, začaly tyto děti skutečně postupně vynikat - ačkoliv výzkumníci vybrali jejich jména náhodně.²³ Pozitivní představy o skrytém talentu těchto dětí vedly učitele k tomu, že k nim změnili přístup, a podpořili tak jejich lepší školní výkon. Tato skupina obyčejných žáků prokázala „pygmalionský efekt“ - stali se tím, co se od nich očekávalo, tedy z hlediska školního výkonu vynikající žáci. Je smutné, že pravděpodobně mnohem častěji dochází k opaku, když učitelé očekávají slabý výkon od některých typů žáků (původem z menšin nebo v některých třídách od chlapců). Učitelé pak s nimi podvědomě zacházejí způsobem, kterým si potvrzují tyto negativní stereotypy, a studenti pak prospívají hůře, než by odpovídalo jejich schopnostem.

V našem vězeňském experimentu se mohli dobrovolníci rozhodnout kdykoliv skončit. K věznění je nenutily žádné zbraně nebo právní předpisy, jen vstupní formulář, ve kterém slíbili, že udělají vše pro to, aby vydrželi celé dva týdny. Smlouva byla pouhou dohodou mezi univerzitními výzkumnými pracovníky, komisí pro výzkum s pokusnými osobami a vysokoškolskými studenty - všichni původně předpokládali, že studenti mohou uplatňovat svobodnou vůli a odejít, kdykoliv se rozhodnou v experimentu nepokračovat. Jak bylo nicméně patrné z událostí druhého dne, vězni uvěřili, že jde o vězení provozované psychology. Na základě vtípku Douga-8612 přesvědčili sami sebe, že nikdo nemůže z vlastní vůle odejít. Proto nikdo z nich neřekl: „Končím s experimentem.“ Místo toho se mnozí z nich uchýlili k pasivní strategii úniku a vynucovali si propuštění na základě extrémního psychického utrpení. Jejich sociální konstrukce této nové reality je v tíživé situaci vytvořené vrtošivým a nepřátelským chováním dozorců zcela uvěznila. Vězni se stali svými vlastními dozorce.

Další aspekt, jímž byla zkonstruována sociální realita v tomto výzkumu, spočíval v „dohodě o propuštění“, která byla vězňům nabídnuta na konci jejich slyšení o podmíněném propuštění. Situaci jsme postavili na moci našeho výboru udělit podmíněčné propuštění, pokud byl vězeň ochoten vzdát se peněz, které si jako „vězeň“ vydělal. I když se většina smířila s touto dohodou o odchodu bez vyplacení honoráře za dny, které skutečně odpracovali jako „výzkumné subjekty“, nikdo ani v tomto okamžiku neučinil sebemenší pokus opustit „experiment“. Místo toho přijali sociální realitu, že podmíněčné propuštění je nadřazeno jejich osobní svobodě jednat ve svém nejlepším zájmu. Všichni se v poutech a s kápi na hlavě nechali odvést zpět do vězeňské kobky, ačkoliv měli svobodu na dosah.

Dehumanizace: ti druzí jako bezcenní

Zabij rákosníka ve jménu Boha Napsáno na helmě jednoho amerického vojáka ve Vietnamu

Jedna z nejhorších věcí, které můžeme našim bližním udělat, je zbavit je jejich lidství, učinit je bezcennými uplatněním psychologického procesu dehumanizace. K tomu dochází tehdy, když si o druhých lidech myslíme, že nemají stejné pocity, myšlenky, hodnoty a životní cíle jako my. Jakékoliv lidské vlastnosti, které tyto „druzi“ sdílejí s námi, jsou snižovány nebo vymazány

z našeho povědomí. Toho je dosaženo psychologickými mechanismy intelektualizace, popření a izolace emocí. Na rozdíl od lidských vztahů, které jsou subjektivní, osobní a emoční, dehumanizované vztahy jsou objektivizované, analytické a bez emočního nebo empatického obsahu.

Použijeme-li termínů Martina Bubera, v humanizovaných vztazích je „Já“ součástí dvojice Já-Ty, v dehumanizovaných Já-Ono. V průběhu času je dehumanizující aktér často zasažen negativní zkušeností a pak se samotné „Já“ mění. Mezi objekty, nebo mezi aktérem a obětí, vzniká vztah „Ono-Ono“. Zkreslené vnímání druhých jako podlidi, špatných lidí, nelidských, postradatelných nebo jako „zvířat“ je usnadněno pomocí nálepek, stereotypů, sloganů a propagandistických zobrazení.²⁴

Někdy dehumanizace slouží jako adaptivní funkce, a to když musíme pozastavit obvyklé emoční reakce v případě nouze, krize nebo v pracovní situaci, která vyžaduje proniknout do soukromí ostatních. Musejí to udělat chirurgové při operacích, protože při nich musejí jiným lidem řezat do těla, stejně jako záchranáři při katastrofě. Totéž často platí, když zaměstnání vyžaduje, aby jeden člověk denně pracoval s velkým množstvím lidí. V některých pomáhajících profesích, jako je klinická psychologie, sociální práce a medicína, se tento proces nazývá „nezaujatý zájem“. Aktér se dostává do paradoxní pozice, kdy je nucen dehumanizovat své klienty, aby jim lépe pomohl nebo je vyléčil.²⁵

Dehumanizace obvykle usnadňuje hrubé a destruktivní činnosti vůči těm, jichž se týká. Je těžké si představit, že naši dozorcí takto mluvili o věznicích - tedy o jiných vysokoškolských studentech, kteří by, pokud by mince padla náhodou jinak, mohli mít na sobě jejich uniformy: „Nutil jsem je vykřikovat jména ostatních a čistit záchody holýma rukama. Prakticky jsem vězně považoval za *dobytek*, myslel jsem si, že na ně musím dávat pozor pro případ, že by se snažili něco vyvést.“

Nebo jiný dozorce v našem experimentu: „Už mě unavovalo vidět vězně ve smradlavých hadrech a čichat puch celého vězení. Sledoval jsem, jak se na náš rozkaz na sebe vrhají.“

Stanfordský vězeňský experiment vytvořil dehumanizované prostředí, jako to dělají skutečná vězení skrze množství bezprostředních, neustále opakovaných sdělení. Začalo to ztrátou svobody, pokračovalo ztrátou soukromí a nakonec došlo ke ztrátě osobní identity. Došlo k oddělení vězňů od jejich minulosti, jejich komunity a jejich rodin. Jejich normální realita byla nahrazena současnou realitou, která je nutila žít s ostatními vězni v anonymní cele prakticky bez osobního prostoru. Vnější donucovací pravidla a svévolná rozhodnutí dozorců jim diktovala, jak se mají chovat. Pro větší rafinovanost byly v našem vězení, stejně jako ve všech věznicích, o nichž vím, potlačeny, utlumeny a zkresleny emoce. Citlivé, starostlivé reakce chyběly po pouhých několika dnech jak mezi dozorcí, tak mezi vězni.

V institucionálních prostředích představuje vyjádření lidských emocí impulzivní, často nepředvídatelnou individuální reakci, přičemž je očekávaným standardem jednotnost hromadných reakcí. Naši vězni byli dehumanizováni v mnoha směrech: tím, jak s nimi zacházeli dozorcí, a ponižujícími institucionálními postupy. Brzy však přispěli ke své vlastní dehumanizaci potlačením svých emocionálních reakcí. Výjimku tvoří vězni, kteří „se složili“. Emoce jsou nezbytnou součástí lidství. Držení emocí na uzdě je ve věznicích nezbytné, protože emoce jsou známkou slabosti, která odhaluje zranitelnost člověka jak dozorcům, tak ostatním vězňům. Ve větší míře budeme zkoumat destruktivní účinky dehumanizace ve vztahu k morální vyvázanosti v třinácté kapitole.

Na Stanfordský vězeňský experiment se usmálo štěstí

To, co změnilo náš experiment ve významný příklad psychologie zla, byla řada dramatických, neočekávaných událostí, k nimž došlo krátce po ukončení naší studie - masakr v kalifornském vězení v San Quentinu a masakr v nápravném zařízení Attica ve státě New York. Tyto dvě události pomohly katapultovat malý akademický experiment navržený k testování teoretického pojmu situační síly do popředí zájmu celého národa. Zde pouze nastíním klíčové aspekty těchto událostí a jejich důsledky pro náš experiment i pro mě samotného. Podrobnější zpracování tématu i pojednání o současném vzestupu strany Black Panther a radikální studentské skupiny Weather Underground najdete na www.lucifereffect.com.

Den poté, co byl náš experiment ukončen, bylo ve věznici San Quentin zabito mnoho dozorců a vězňů při údajném pokusu o útěk vedeném černým politickým vězeňským aktivistou Georgem Jacksonem. O tři týdny později se v severní části státu New York vzbouřili vězni ve věznici Attica. Obsadili vězení a drželi téměř čtyřicet dozorců a civilních pracovníků jako rukojmí po dobu pěti dnů. Místo vyjednávání o požadavcích vězňů (kteří se vzbouřili proti podmínkám ve vězení a dehumanizaci, již tam zažívali) guvernér státu New York Nelson Rockefeller nařídil státní policii, aby dobyla vězení za pomoci všech nezbytných prostředků. Bylo zastřeleno a zabito více než čtyřicet vězňů a rukojmích na vězeňském dvoře a mnoho dalších lidí bylo zraněno. Díky časové blízkosti těchto dvou událostí se vězeňské podmínky dostaly do středu zájmu. Byl jsem vyzván, abych podal svědectví několika výborům Kongresu ohledně toho, co jsem obecně zjistil díky Stanfordskému vězeňskému experimentu i o situaci ve věznicích obecně. Stal jsem se také expertním svědkem jednoho z šesti vězňů zapojených do masakru ve státním vězení v San Quentinu. V té době se jeden reportér, který mě viděl v televizní debatě se správcem vězení v San Quentinu, rozhodl udělat dokument o našem experimentu pro státní televizi (kanál NBC, pořad *Chronolog*, listopad 1971). Brzy následovala reportáž v časopise *Life* a experiment tak úspěšně odstartoval.

Zasazení experimentu v rámci ducha doby

Chcete-li lépe porozumět rozsahu transformace charakteru našich studentských vězňů a dozorců, které byly vyvolané jejich zkušeností v našem simulovaném vězení, je dobré zvážit ducha doby pozdních šedesátých a časných sedmdesátých let dvacátého století. Bylo to období odmítání autority, čas, kdy se nedalo „věřit nikomu, komu je přes třicet“, období odporu proti „vojensko-průmyslovým vládnoucím skupinám“, účasti na protiválečných shromážděních a zapojení se do boje za občanská a ženská práva. Byla to doba, kdy se mladí lidé bouřili proti rigidní společenské a rodičovské konformitě, která tolik omezovala jejich rodiče v padesátých letech. Byl to čas, kdy se experimentovalo se sexem, drogami a rokenrolem, všichni si nechali narůst dlouhé vlasy a „byli v pohodě“. Byla to doba „hippie“, jejich shromáždění, sanfranciských „květinových děť“ s květinami ve vlasech, doba pacifistů a

zejména individualistů. Harvardský psycholog Timothy Leary, intelektuální LSD guru té generace, nabídl trojí recept pro mladé lidi na celém světě: „přestat vnímat“ tradiční společnost; „vrhnout se na“ drogy měnící vědomí a „naladit se“ na svoji vnitřní podstatu.

Kultura mladých s jejími dramatickými vzpourami proti nespravedlnosti a útlaku byla zaměřena na nemorálnost vietnamské války, každodenní obscenní počítání jejich obětí a neochotu státní správy přiznat svou chybu, rozhoupat se k činu a opustit sedm krvavých let. Tyto hodnoty byly rozšířeny napříč hnutím evropské a asijské mládeže. Evropané byli v rázném napadání zřízení ještě radikálnější než jejich americké protějšky. Otevřeně se bouřili proti politické i akademické ortodoxnosti. Studenti v Paříži, Berlíně a Miláně „postavili barikády“ jako přímou opozici k tomu, co považovali za reakční a represivní režimy. Mnozí z nich byli socialisté, kteří napadali fašistické a komunistické totality a odsuzovali finanční omezení v přístupu k vysokoškolskému vzdělání.

Studenti-dobrovolníci v naší studii se jako skupina vynořili z této kultury mládeže plně vzpour, osobního experimentování a odmítání autority a konformity. Mohli jsme očekávat, že subjekty v našem experimentu budou klást větší odpor institucionálním silám, než tomu ve skutečnosti bylo, a že budou více vzdorovat dominanci „systému“, který jsem jim vnutil. Nemohli jsme tušit, že když se stanou dozorcí, přijmou takovou mocenskou mentalitu, protože když by si mohli vybrat, žádný z našich dobrovolníků by dozorcem být nechtěl. Dokonce i tvrdý dozorce Hellmann chtěl být raději vězněm než dozorcem, protože, jak nám řekl, „lidé dozorce nesnášejí“.

Prakticky všichni naši studentští dobrovolníci se domnívali, že stát se vězněm je pro ně v budoucnu pravděpodobnější možnost. Nestudovali na vysoké škole, aby získali práci jako dozorcí, ale klidně mohli být jednou zatknuti pro různé drobné přestupky. Opravdu si myslím, že nikdo z účastníků, kteří dostali roli dozorce, neměl zálibu chovat se hrubě nebo despoticky, ačkoliv se tak později chovali.

Nepřinesli si s sebou do Stanfordského vězeňského experimentu žádné sklony k ubližování, zneužívání nebo ovládání druhých. Naopak bychom mohli říci, že v souladu se soudobými sociálními změnami své doby by do něj vnesli spíše tendenci zajímat se o druhé. Stejně tak neexistoval žádný důvod očekávat, že studenti hrající role vězňů se zhroutí, navíc tak rychle, vzhledem k jejich původnímu dobrému duševnímu a fyzickému zdraví. Tento časový a kulturní kontext je důležité brát v úvahu při posuzování pozdějších pokusů vědců o zopakování naší studie v naprosto odlišných obdobích.

Proč jsou systémy nejdůležitější

Nejdůležitější ponaučení, jež lze odvodit z našeho experimentu, zní, že situace jsou vytvářeny *systémy*. Systémy poskytují institucionální podporu, autoritu a zdroje, které umožňují, aby situace fungovaly tak, jak fungují. Poté co jsme nastínili všechny situační rysy experimentu, zjišťujeme, že zřídka kdy bývá položena klíčová otázka: „Kvůli komu nebo kvůli čemu to dopadlo takhle?“ Kdo měl moc navrhnout toto behaviorální nastavení a udržet ho v provozu těmito specifickými způsoby? Kdo by proto měl být odpovědný za jeho důsledky a závěry? Kdo získá dobré jméno díky úspěchu a kdo bude obviněn za selhání? Jednoduchá odpověď v případě tohoto experimentu zní-já! Nicméně pokud se zabýváme komplikovanými organizacemi, například selháním vzdělávacích nebo nápravných systémů, zkorumpovanými megapodniky nebo systémem, který byl vytvořen ve věznicích Abú Ghrajb, zjistíme, že odpověď není tak jednoduchá.

Moc systému zahrnuje povolení nebo institucionalizovaný souhlas chovat se předepsaným způsobem nebo zakázat a trestat činnosti, které jsou s nimi v rozporu. Dodává „vyšší autoritu“, která poskytuje potvrzení pro hraní nových rolí, dodržování nových pravidel a přijímání opatření, která by obvykle byla omezena již existujícími zákony, normami, morálkou a etikou. Takové potvrzení obvykle přichází zahalené v plášti *ideologie*. Ideologie je slogan nebo teze, které běžně legimitizují cokoli, co považují za nezbytné k dosažení konečného cíle. Ideologie je „velký šaman“, který není nikdy napadán ani zpochybňován, protože je v daném čase a na daném místě pro většinu lidí tak očividně „správný“. Mocní předkládají svůj program jako dobrý a poctivý a vysoce cenný morální imperativ.

Programy, politika a standardní operační postupy, které jsou vyvíjeny proto, aby podporovaly ideologii, se stávají nezbytnou součástí systému. Systémové postupy jsou považovány za přiměřené a vhodné a ideologie je postupně přijímána za posvátnou.

Během doby, kdy fašistické vojenské junty vládly po celém světě od Středo moří po Latinskou Ameriku, od šedesátých do sedmdesátých let minulého století, diktátoři vždy vyzývali do zbraně ve jménu nutné obrany proti „ohrožení národní bezpečnosti“, údajně představovanému socialisty nebo komunisty. Odstranění této hrozby vyžadovalo státem posvěcené mučení ze strany vojenské a civilní policie. Legitimizovány byly také atentáty smrtících komand na všechny podezřelé „nepřátele státu“.

Ve Spojených státech v současné době občany vyděsilo stejné údajné ohrožení národní bezpečnosti, takže jsou ochotni obětovat svá základní občanská práva pro získání iluze bezpečnosti. Tato ideologie se postupně stala ústředním bodem odůvodňujícím preventivní agresivní válku proti Iráku. Tato ideologie byla vytvořena systémem u moci, což pro změnu vedlo ke vzniku nových podřízených systémů válečného vedení, řízení národní bezpečnosti a vojenského vedení věznic - nebo k absenci téhož, při nedostatku seriózního poválečného plánování.

Moje odborná fascinace strategiemi a taktikami vymývání mozků naznačenými v klasickém románu George Orwella *1984*²⁶ mě měla už dříve v mém profesním životě upozornit na moc systému. „Velký bratr“ je systém, který nakonec drtí individuální iniciativu a vůli vydržet jeho dotěrnost. Diskuse o experimentu po mnoho let dokonce ani nezahrnovaly analýzu jednotlivých úrovní systému, protože původní dialog byl zarámován jako soupeření mezi dispozičními a situačními přístupy k pochopení lidského chování. Ignoroval jsem větší problém, kterým je zvážení zarámování poskytovaného systémem. Analýza systémových úrovní se pro mě stala tak do očí bijící opravdu až poté, co jsem se začal zabývat pochopením dynamiky šíření zneužívajících praktik v mnoha vojenských věznicích v Iráku, Afghánistánu a na Kubě.

Nositel Nobelovy ceny, fyzik Richard Feynman ukázal, že tragická katastrofa raketoplánu Challenger byla způsobena nikoli lidskou chybou, ale systémovým problémem s „oficiálním vedením“. Špičky z NASA trvaly na jeho vypuštění navzdory pochybnostem

svých techniků i vyjádřeným obavám výrobce ohledně důležité součástky (vadný těsnicí kroužek, který způsobil katastrofu). Feynman tvrdí, že motivací NASA možná bylo „ujistit vládu o dokonalosti úspěchu NASA, aby si zajistilo přísun finančních prostředků“.²⁷ V dalších kapitolách přijmeme stanovisko, že systémy stejně jako situace nám významně pomáhají pochopit to, kde se stala chyba ve vězení na Stanfordu a v Abú Ghrajbě.

V protikladu k systému NASA, který selhal, když se pokusil oživit svůj politicky motivovaný slogan „rychleji, lépe, levněji“, stojí strašlivý úspěch nacistického systému masového vyhlazování. Zde byl pevně integrovaný z nejvyšší pozice řízený systém Hitlerova kabinetu, národněsocialistických politiků, bankéřů, důstojníků gestapa, jednotek SS, inženýrů, lékařů, architektů, chemiků, pedagogů, strojevedoucích a mnoha dalších, každý z nich měl v tomto soustředěném pokusu o genocidu všech evropských Židů a dalších nepřátel státu svou úlohu.

Musely být postaveny koncentrační tábory, vyhlazovací tábory i jejich speciálně navržená krematoria a musely být zdokonaleny nové formy smrtelně účinkujícího jedovatého plynu. Specialisté na propagandu museli navrhnout kampaně do filmu, novin, časopisů a na plakáty, které by očernily a dehumanizovaly Židy jako hrozbu. Učitelé a kazatelé museli připravit mládež, aby byla slepě oddaná nacistům, kteří mohli ospravedlnit účast na „konečném řešení židovské otázky“.²⁸

Musel být vyvinut nový jazyk s neškodně znějícími slovy, která zatajovala pravdu lidské krutosti a destrukce, jako například: *Sonderbehandlung* (zvláštní zacházení); *Sonderaktion* (zvláštní akce), *Umsiedlung* (přesídlení) a *Evakuierung* (evakuace). „Zvláštní zacházení“ bylo krycím názvem pro fyzické vyhlazování lidí, někdy pro účelnost zkrácované na SB. Vůdce SS Reinhard Heydrich nastínil v prohlášení z roku 1939 základní principy bezpečnosti během války: „Je třeba rozlišovat mezi těmi, s kterými může být zacházeno obvyklým způsobem, a těmi, kterým musí být věnováno zvláštní zacházení [*Sonderbehandlung*]. Druhý případ se týká subjektů, které vzhledem k jejich nanejvýš nepřijatelné povaze, jejich nebezpečnosti nebo jejich schopnosti sloužit jako nástroj propagandy nepřítele jsou vhodné k nemilosrdnému odstranění, bez ohledu na jednotlivce (obvykle popravením).“²⁹

Pro nacistické lékaře, kteří byli najati na provádění selekce vězňů určených k likvidaci nebo k pokusům, to byla často otázka rozštěpení loajality - „vzájemně neslučitelné přísahy, rozpor mezi vražednou krutostí a chvilkovou vlídností, kterou lékaři SS průběžně projevovali během svého působení v Osvětimi. Schisma, které neměli tendenci řešit. Jeho neodbytnost byla součástí celkové duševní rovnováhy, která lékařům SS umožnila dělat jejich smrtící práci. Integroval se do obrovského, brutálního, vysoce funkčního systému... Osvětím byla výsledkem kolektivního úsilí.“³⁰

CO

KY

m^{>c=}_e

>e

œÆ

>CO 1^1

œ

i^i

KY

LU

œ CO

œ

CO
C/5

X

Viděli jsme, jaký nabraly spád události v simulovaném stanfordském vězení a jak ovládly životy svých obyvatel - většinou šlo o změnu k horšímu. V předchozí kapitole jsem načrtl hrubou odpověď na otázku, jak se lidé mohou tak rychle a radikálně proměnit. Zejména jsem poukázal na to, jak situační a systémové síly pracují v tandemu, aby zkazily plody lidské přirozenosti.

Naši mladí účastníci výzkumu nebyli pověstnými „shnilými jablky“ v jinak dobrém sudu. Náš experimentální design spíše zajistil, že byli původně zdravými jablky, která byla poškozena zákeřnou mocí špatného sudu, tedy našeho vězení. Samozřejmě že ve srovnání s toxickou a smrtelnou povahou skutečných civilních a vojenských věznic bylo naše stanfordské vězení relativně neškodné. Změny ve způsobu, jakým naši dobrovolníci v tomto prostředí mysleli, cítili a chovali se, byly důsledkem známých psychologických procesů, které působí na nás všechny v mnoha situacích, třebaže ne tak intenzivně, všudypřítomně a vytrvale. Byli zapleteni do „totální situace“, jejíž vliv byl větší než u většiny běžných situací, do nichž podle libosti vstupujeme a zase je opouštíme.¹

Zvažme možnost, že každý z nás má potenciál nebo mentální šablony k tomu, aby byl svátý nebo hříšník, altruista nebo sobec, jemný nebo krutý, submisivní nebo dominantní, zdravý nebo šílený, dobrý nebo zlý. Možná jsme se narodili s plnou škálou potencialit, z nichž každá je aktivována a vyvíjí se v závislosti na sociálních a kulturních okolnostech, které řídí naše životy. Budu argumentovat tím, že potenciál pro zvrácenost tkví v samotných procesech, které nutí lidské bytosti dělat všechny ty úžasné věci, které děláme. Každý z nás je konečný produkt komplexního rozvoje a specializace, které vycházejí z milionů let evoluce, vývoje, adaptace a zvládnání. Náš druh dosáhl svého zvláštního místa na Zemi kvůli naší pozoruhodné schopnosti učení, jazyka, rozumu, vynalézavosti a schopnosti představovat si novou a lepší budoucnost. Každá lidská bytost má potenciál zdokonalit dovednosti, talent a atributy, které potřebujeme, abychom mohli jít nad rámec přezívání k prosperitě a zlepšili náš lidský úděl.

Odchýlení od lidské dokonalosti

Mohlo by zlo na světě pocházet od obyčejných lidí, kteří se ocitnou v poměrech, jež selektivně vyvolávají jejich špatné chování? Odpovíme si na takovou otázku několika obecnými příklady a pak se znovu zaměříme na běžné procesy, které byly v našem experimentu degradovány. Paměť nám umožňuje těžit z chyb a stavět na známém pro vytvoření lepší budoucnosti. S pamětí nicméně přichází zášť, pomsta, naučená bezmocnost a přemítání o traumatech, které živí depresi. Podobně nám naše mimořádná schopnost používat jazyk a symboly umožňuje komunikovat s ostatními: osobně, abstraktně, napříč časem a místy. Jazyk poskytuje základ pro historii, plánování a sociální kontrolu. S jazykem však také přicházejí fámy, lži, propaganda, stereotypy a donucovací pravidla. Naše pozoruhodná tvůrčí síla plodí velkou literaturu, divadlo, hudbu, vědu a vynálezy, jako je počítač a internet. Ale táž kreativita může být zneužita k vymýšlení mučících komor a mučících postupů, k paranoidním ideologiím a efektivnímu nacistickému systému masového vyvražďování. Každá z našich speciálních vlastností v sobě obsahuje možnost negativního protikladu, stejně jako v dichotomii láska a nenávisť, hrdost a arogance, sebeúcta a sebenávisť.²

Základní lidská potřeba někam patřit vychází z touhy sdružovat se s ostatními, spolupracovat s nimi, přijímat skupinové normy. Náš experiment však ukazuje, že potřeba někam patřit se může také proměnit v nadměrnou konformitu, dodržování norem a nepřátelství mezi těmi, kteří jsou členy skupiny, a těmi, kteří členy nejsou. Potřeba autonomie a kontroly, ústředních sil ve vztahu k sebeřízení a plánování, se může zvrhnout v nadměrné používání moci vedoucí k ovládnutí ostatních nebo k naučené bezmocnosti.

Zvažme další tři takové potřeby, které mohou ovlivnit zlo i dobro. Zaprvé, potřeba *konzistentnosti a racionality* dává našemu životu smysluplný a moudrý směr. Přesto nás disharmonické závazky nutí respektovat a racionalizovat nerozumná rozhodnutí, jako například vězni, kteří zůstávají ve vězení, ačkoliv mohou odejít, a dozorcí, kteří se snaží ospravedlnit své zneužívání vězňů. Zadruhé, *potřeba znát a chápat naše okolí a náš vztah k němu* vede ke zvědavosti, vědeckým objevům, filozofii, humanitním vědám a umění. Ale rozmarň, svévolné prostředí, které nedává smysl, může překroutit tyto základní potřeby a vést k frustraci a sebeizolaci (jako tomu bylo u našich vězňů). A konečně naše *potřeba podnětů* vyvolává nutnost zkoumání a dobrodružného rizika, ale může nás také učinit náchylnými k nudě, když se nacházíme ve statickém prostředí. Nuda se pro změnu může stát silným motivačním faktorem jednání, jaké jsme viděli v našem experimentu u dozorců při noční směně, když se bavili se svými „hračkami“.

Přesto mi dovolu, abych objasnil jeden zásadní bod: pochopení, „proč“ se stalo, co se stalo, neomlouvá to, „co“ se stalo. Psychologická analýza není „ospravedlňování“. Jednotlivci a skupiny, kteří se chovají nemorálně nebo protiprávně, musí být stále odpovědní a právně zodpovědní za svou spoluúčasť a zločiny. Nicméně při vyměřování jejich trestu je třeba brát v úvahu situační a systémové faktory, které jejich chování způsobily.³

V následujících dvou kapitolách se budeme pohybovat mimo rámec Stanfordského vězeňského experimentu, abychom zhodnotili rozsáhlé množství psychologických výzkumů. Doplníme a rozšíříme argumenty, které podporují naše tvrzení, že situační síly tvarují lidské myšlení a jednání. Než budeme pokračovat, musíme se vrátit k některým závěrečným kritickým otázkám, které byly v našem experimentu vzneseny. První a nejdůležitější zní, stálo to utrpení za to? Není pochyb o tom, že lidé během tohoto experimentu trpěli. Ti, kdo jim působili utrpení, se také museli vypořádat s vědomím, že překročili rámec požadavků své role a celé hodiny působili bolest a ponížení ostatním. Proto etika v tomto výzkumu vyžaduje důkladnou pozornost.

Ctnost, jak ji Dante ukázal v *Pekle*, se jednoduše nevyhýbá hříchu, ctnost vyžaduje činnost. Budu se věnovat tomu, jak paralýza činnosti fungovala v našem experimentu. V další kapitole budu zvažovat širší důsledky nečinnosti pro společnost, jako když pasivní okolostojící nezasáhnou, když je potřeba jejich pomoci.

Kromě řešení etických chyb z opomenutí a absolutní etiky se musíme do hloubky zaměřit na etiku relativní, která doprovází většinu vědeckých výzkumů. Dosažení rovnováhy v rovnici relativní etiky vyžaduje zvažování utrpení proti zisku. Bylo utrpení, které museli vydržet účastníci v tomto experimentu, vykompenzováno ziskem pro vědu a společnost? Jinými slovy, ospravedlňují vědecké

účely prostředky použité v experimentu? I když bylo předloženo mnoho pozitivních důsledků, které vyplynuly z této studie, čtenář si bude muset sám pro sebe rozhodnout, zda tato studie měla být vůbec provedena.

Výzkum, který provokuje myšlení, plodí jiné výzkumy a vyzývá k rozšíření, jako je tomu u Stanfordského vězeňského experimentu. Po přemítání o etice našeho experimentu stručně přezkoumáme některé z replikací a aplikací této studie, které nabízejí širší kontext pro ocenění jejího významu.

Etické úvahy o Stanfordském vězeňském experimentu

Byla naše studie neetická? V několika ohledech je třeba odpovědět, že určitě „ano“. Nicméně existují i jiné způsoby, jak pohlížet na tento výzkum, které poskytují rozumné „ne“. Než se v rámci této retrospektivní analýzy podíváme na důkazy na podporu obou těchto alternativ, musím objasnit, proč ještě vůbec diskutuji o těchto záležitostech desítky let po ukončení studie. Věřím, že zaměřením osobní pozornosti na tyto etické otázky mohu přinést do diskuse širší pohled, než je obvyklé. Další výzkumníci se mohou vyvarovat podobných úskalí, pokud se dozvědí o některých nepatrných varovných příznacích, a také budou citlivější k etickým opatřením, na které experiment poukázal. Anž bych bránil nebo racionalizoval svou roli v této studii, použiju tento výzkum jako prostředek pro naznačení složitosti etických rozhodnutí ve výzkumu, který obnáší zásahy do lidského fungování. Nejprve zvažme kategorii etiky intervence. To poskytne základ pro srovnávání absolutní etiky s etikou relativní, již se řídí experimentální výzkum.

Etika intervencí

Každá intervence do života jednotlivce, skupiny nebo prostředí je otázkou etiky (radikální terapeut R. D. Laing by řekl, že je „politickým rozhodnutím“). Následující různorodé skupiny sdílejí společné cíle: terapeuti, lékaři, poradci, experimentátoři, pedagogové, urbanisté, architekti, sociální reformátoři, manažeři veřejného zdraví, kulturní vůdci, prodejci ojetých vozů a naši rodiče. Všichni podporují některý z těchto cílů: léčba, změna chování, doporučení, jak máme jednat, školení, výuka, změna způsobu myšlení, kontrola, změna, rozdělení peněz, budování nebo disciplína - stručně řečeno různé formy intervence, které přímo ovlivňují náš život nebo tak činí nepřímo změnou lidského prostředí.

Většina činitelů intervence je původně odhodlána poskytnout prospěch těm, na které změna směřuje, nebo celé společnosti. Nicméně právě jejich subjektivní hodnoty určují poměr zisky-náklady a vznášejí zásadní etické otázky, které musíme zvažovat. Bereme jako samozřejmost hodnotu silných socializačních vlivů, které rodiče uplatňují na své děti, aby je zformovali k obrazu svému a ke společensky, politicky a nábožensky předepsanému ideálu. Měli bychom se starat o to, že rodiče tak činí, aniž by získali informovaný souhlas svých dětí? Vypadá to jako jalová otázka, dokud nezačneme brát v úvahu rodiče, kteří pomáhají svým dětem vstěpovat nenávist uskupení, jako je Ku-klux-klan, nenávist destruktivních kultů nebo teroristických buněk či nabádají k prostituci.

Chceme-li otupit ostří problému, „oblast rodičovských práv“ není obvykle sporná - i když učí děti nesnášenlivosti a předsudkům - s výjimkou toho, když jsou rodiče přehnaně krutí v jejich prosazování. Ale co můžeme říci o případu otce, který chtěl podpořit synovo vlastenectví, což je téměř ve všech společnostech zdánlivě rozumný cíl? Dotyčný otec napsal lékaři, jehož poradna vycházela z celonárodně vydávaném časopisu: „Miluji svou zemi a chci, aby ji můj kluk miloval taky. Je v pořádku, když mu dám malou energickou přednášku, zatímco spí, nic závažného, jen takové vlastenecké věci?“

Na jedné úrovni se otec ptá, zda tato taktika bude fungovat. Existuje důkaz, že učení ve spánku může být efektivní při předávání těchto podvědomých přesvědčovacích sdělení? (Odpověď zní, že neexistují žádné důkazy, které by to podporovaly.) Na další úrovni otec vyvolává etickou otázku: Je od něj etické vstěpovat tímto způsobem svoje názory bezbrannému dítěti? Bylo by to etické, kdyby to udělal v době, kdy je dítě vzhůru, nebo pokud by promluvu podpořil peněžní odměnou či sociálním schválením namísto této pochybné techniky? Byl by pro ostatní lidi eticky nepřijatelný jeho cíl, nebo spíš prostředky? Bylo by místo toho pro zmíněného úzkostlivého otce vhodnější spoléhat se pouze na jemnější prostředky indoktrinace, které jsou ve školní třídě maskovány za „vzdělávání“: národní vlajky, obrazy národních vůdců, státní hymny, modlitby, nutnost číst historické příběhy, učebnice zeměpisu a občanské výchovy, které často podávají neobjektivní pohled na historii a jsou v každé společnosti navrženy jako propaganda pro udržení *status quo*? Pointou je, že musíme zvyšovat naši kolektivní citlivost k široké škále každodenních situací, v nichž se intervence vyskytují jako „přirozený“ proces společenského života a kde porušení etiky zůstává bez povšimnutí kvůli jeho běžné a zákeřné přítomnosti.

Absolutní etika

V zájmu stručnosti lze říci, že etika může být rozdělena na „absolutní“ a „relativní“. Je-li chování řízeno absolutními etickými standardy, jde o morální princip vyššího řádu, který je neměnný s ohledem na podmínky jeho použitelnosti, může být vyžadován napříč časem, situacemi, osobami a bez ohledu na osobní prospěšnost. Taková absolutní etika je zakotvena v obecných kodexech chování. Tyto kodexy jsou často založeny na dodržování souboru explicitních zásad, jako v Desateru nebo Listině základních lidských práv. Taková absolutní etika neumožňuje žádnou míru volnosti, která by mohla ospravedlnit prostředky k dosažení cíle nebo okolnosti, jež by mohly vymezovat případy, kdy princip dočasně pozbývá platnosti neboje použit ve změněné, zředěné formě. V extrémním případě nemohou žádné polehčující okolnosti odůvodnit zrušení etických standardů.

Absolutní etické standardy předpokládají, že je lidský život posvátný, a z toho důvodu nesmí být žádným způsobem ponížován, jakkoliv neúmyslně. V případě výzkumu neexistuje žádné ospravedlnění pro jakýkoliv experiment, který vyvolává lidské utrpení. Z

takové pozice je rozumné tvrdit, že by neměl být prováděn žádný psychologický a lékařský výzkum, který porušuje biologickou nebo psychickou integritu jakékoliv lidské bytosti bez ohledu na prospěch pro společnost jako celek, který by z něho mohl vzejít, nebo který z něj dokonce rozhodně vychází.

Ti, kteří přijmou tuto perspektivu, tvrdí, že činy, které způsobují utrpení, jsou neetické, i když jsou prováděny ve jménu vědy, v zájmu vědění, „národní bezpečnosti“ nebo jakékoli jiné ambiciózní abstrakce. Ti, kteří jsou v rámci psychologie úzce spojováni s humanistickou tradicí, nejhlasitěji požadovali, aby měl elementární zájem o lidskou důstojnost přednost před stanovenými cíli disciplíny, a to zejména před cílem predikovat a ovlivňovat chování.

Stanfordský vězeňský experiment byl absolutně neetický

Na základě této absolutní etiky musí být Stanfordský vězeňský experiment jistě posuzován jako neetický, protože v jeho průběhu lidské bytosti prošly značnými útrapami. Lidé trpěli mnohem více, než mohli předpokládat, když se dobrovolně přihlásili k účasti na výzkumné studii „vězeňského života“ prováděné na prestižní univerzitě. Utrpení navíc v průběhu času eskalovalo a vyústilo do tak extrémního stresu a emočního zmatku, že pět ze vzorku původně zdravých mladých vězňů muselo být předčasně propuštěno.

Trpěli i dozorcí, když si uvědomili, čeho se ve své roli a ve svých anonymitu navozujících slunečních brýlích dopouštěli. Viděli a slyšeli bolest a ponížení, jež způsobili svým kolegům studentům, kteří neudělali nic, čím by si zasloužili takovou brutalitu. Uskutečnění takového nepopíratelně nadměrného týrání vězňů bylo mnohem závažnější než utrpení, které zažili účastníci klasického výzkumu Stanleyho Milgrama o „slepé poslušnosti vůči autoritě“, kterému se budeme věnovat v příští kapitole.⁴ Uvedený výzkum byl napaden jako neetický, protože účastníci si mohli představit bolest, kterou údajně způsobili udílením elektrošoků vzdálené oběti v podobě „žáka“.⁵ Jakmile však studie skončila, zjistili, že „obětí“ byl ve skutečnosti najatý asistent experimentátora, který žádnou újmu neutrpěl, ale pouze to předstíral. Jejich strádání tak pocházelo z povědomí o tom, co by *bývali mohli způsobit*, kdyby šok byl skutečný. Naopak utrpení našich dozorců vycházelo z jejich vědomí, že všechny jejich „šoky“ způsobované vězňům byly skutečné, přímé a nepřetržité.

Dalším rysem studie, který by ji kvalifikoval jako neetickou, bylo, že jsme studentům, kterým byla přiřazena role vězňů, nebo jejich rodičům dopředu neprozradili, jak bude probíhat zatčení a formální sepsání protokolu na policejním ředitelství, a tímto nečekaným nedělním vniknutím do jejich životů byli tudíž zaskočeni. Provinili jsme se také tím, že jsme pomocí různých klamavých a kontrolních postupů při návštěvních večerech zmanipulovali rodiče, takže pak považovali situaci svých synů za lepší, než ve skutečnosti byla. Pokud si vzpomínáte, báli jsme se, že si rodiče odvedou své syny domů v případě, že si plně uvědomí zneužívající povahu našeho simulovaného vězení. Abychom zabránili takovému kroku, který by studii ukončil, předstírali jsme pro ně „divadlo“. Nedělali jsme to jen proto, abychom udrželi fungování našeho vězení. Byla to zároveň součástí naší vězeňské simulace, protože takové triky jsou obvyklé v mnoha systémech, které jsou kontrolovány dohlížecími výbory. Vedení systému natažením dobře vypadajícího červeného koberce čelí stížnostem a obavám z negativních aspektů jejich situace.

Dalším důvodem, proč můžeme považovat Stanfordský vězeňský experiment za neetický, je naše neschopnost ukončit studii dřív, než jsme ve skutečnosti učinili. Měl jsem ji odvolat, poté co druhý vězeň třetí den experimentu utrpěl těžkou stresovou poruchou. Dostatečným důkazem mělo být to, že Doug-8612 svoji emoční reakci a zhroucení předchozího dne nepředstíral. Měli jsme skončit, když další a další vězni trpěli extrémními poruchami. Ale my jsme to neudělali. Je však pravděpodobné, že bych studii ukončil v neděli, na konci prvního celého týdne, kdyby mě zásah Christiny Maslachové nepřinutil k předčasnému konci. Zřejmě bych experiment po týdnu ukončil, protože já a můj pár zaměstnanců, Curt Banks a David Jaffe, jsme byli vyčerpaní prováděním celodenní logistiky a nutností zvládnout stupňující se násilí dozorců.

Zpětně jsem přesvědčen, že hlavní důvod, proč jsem studii neukončil dříve, když se začala vymykat z rukou, vyplynul z konfliktu, jenž vznikl ve mně samotném mezi dvojí rolí vedoucího výzkumu, a tím také strážce výzkumné etiky experimentu, a ředitele vězení, který za každou cenu touží po zachování integrity a stability svého zařízení. Rád bych věřil tomu, že kdyby roli vězeňského ředitele hrál někdo jiný, pochopil bych, že se děje něco špatného, a oznámil bych to dříve. Nyní si uvědomuji, že v experimentu měl být někdo jako můj nadřízený, někdo, kdo by měl na starosti dohled nad experimentem.

Nicméně ani členové komise pro výzkum s pokusnými osobami ani já jsme dopředu nepředpokládali, že taková vnější autorita bude nezbytná v experimentu, kde vysokoškoláci dostali svobodu zůstat nebo odejít, když by byl průběh těžší, než by mohli zvládnout. Před experimentem to byly jen „děti chystající se hrát na policajty a zloděje“ a bylo těžké si představit, co by se mohlo stát během několika dnů. Bylo by dobré mít předem takový zpětný pohled na běh událostí.

Jsem si jist, že kdyby byl tento experiment proveden v dnešní době, studenti a jejich rodiče by proti mně a univerzitě podali žaloby. Ale sedmdesátá léta ve Spojených státech byla dobou méně svárlivou než následující epochy. Nikdo žádnou žalobu nepodal a objevilo se pouze několik útoků ohledně etiky výzkumu od kolegů z oboru.⁶ Byl jsem to ovšem já, kdo v červenci 1973 požádal o postexperimentální vyhodnocení etiky u Americké psychologické asociace, která určuje, zda byly dodrženy stávající etické zásady.

Presto mám pocit zodpovědnosti za vytvoření instituce, která umožnila takové zneužívání, k němuž dochází v souvislosti s „psychologií uvěznění“. Experiment až příliš úspěšně vytvořil to, co je na reálných věznicích nejhorší, a jeho závěry byly získány na úkor lidského utrpení. Je mi to líto a dodnes se omlouvám, že jsem k této nelidskosti přispěl.

Relativní etika

Většina výzkumů vychází z utilitárního etického modelu. Pokud etická zásada připouští podmíněnou aplikaci, její norma je relativní a je třeba ji posuzovat podle pragmatických kritérií zvažovaných na základě utilitárních zásad. Takovým modelem se očividně, jako většina psychologických experimentů, řídil i tento výzkum. Ale které prvky jsou brány v úvahu v rovnici nákladů a zisků? Jaká váha bude úměrně přiřazena ztrátám a ziskům? Kdo je schopen posoudit, zda zisk kompenzuje ztrátu? To jsou některé z otázek, kterým

je třeba čelit, pokud se pozice relativní etiky vůbec považuje za etickou.

Některá řešení lze poskytnout na základě konvenčního zjitého názoru, který představuje současný stav příslušných poznatků, precedenty v obdobných případech, sociální konsenzus, hodnoty a ohleduplnost jednotlivých výzkumných pracovníků a úroveň povědomí převládající v dané společnosti v určitém čase. Přísná pravidla a omezení týkající se všech lékařských a nelékařských výzkumů na pokusných osobách také stanovují výzkumné instituce, agentury pro financování a vlády.

Jádrem etického dilematu pro sociální vědce je: Může daný výzkumník vytvořit rovnováhu mezi tím, v co on nebo ona věří, že je nezbytné pro provedení společensky nebo teoreticky užitečného výzkumu, a tím, co je považováno za nezbytné pro duševní pohodu a důstojnost účastníků výzkumu? Jelikož výzkumníci mohou podléhat zkreslení, která slouží jejich vlastním zájmům, a posouvají se tak spíše k tomu prvnímu než druhému, externí recenzenti, zejména recenzenti grantových agentur a etické komise institucí, musí sloužit jako ombudsmeni pro relativně bezmocné účastníky. Nicméně tito externí recenzenti musí rovněž jednat v zájmu „vědy“ a „společnosti“ při určování, zda a do jaké míry mohou být klamáni, emoční nabuzení nebo jiné averzivní stavy přípustné v daném experimentu. Pracují s předpokladem, že jakýkoliv negativní dopad těchto postupů je přechodný a není pravděpodobné, že přetrvá i mimo hranice experimentu. Uvažujme dále, jak tyto protichůdné zájmy sloužily v našem experimentu.

Na relativistické straně etického argumentu by se dalo tvrdit, že Stanfordský vězeňský experiment nebyl neetický z následujícího důvodu: Byl konzultován právní poradce Stanfordské univerzity, bylo vypracováno prohlášení formálního „informovaného souhlasu“ a byli jsme poučeni o požadavcích týkajících se práce, bezpečnosti a pojištění, s kterými jsme museli souhlasit, aby byl experiment schválen. V prohlášení „informovaného souhlasu“ podepsaného každým účastníkem bylo uvedeno, že v průběhu experimentu by mohlo dojít k zásahu do jeho soukromí, že vězni dostanou pouze minimálně adekvátní stravu a mohou ztratit některé ze svých občanských práv a že mohou být obtěžováni. Všichni očekávali, že dokončí svůj dvou týdnův závazek podle svých nejlepších schopností. Studentská zdravotnická služba byla na naši studii upozorněna a podle dohody by přispěla jakoukoliv lékařskou péčí, kterou by subjekty mohly vyžadovat. Oficiálně jsme si vyžádali a následně i obdrželi písemné schválení od agentury sponzorující tento výzkum, od odboru pro výběr skupinových projektů Úřadu pro námořní výzkum (Office of Naval Research, ONR), stanfordské Katedry psychologie a stanfordské institucionální etické komise.⁷

Kromě zatčení policií nebyli účastníci nijak podvedeni. Navíc můj personál a já jsme opakovaně připomínali dozorcům, aby nebyli k vězňům fyzicky hrubi, ať už individuálně či kolektivně. Neomezovali jsme je však v psychickém zneužívání.

Dalším faktorem, který komplikuje posuzování etiky této studie, je to, že naše vězení bylo otevřeno ke kontrole lidem z venku, kteří měli chránit práva účastníků. Představte si, že byste byli vězněm trpícím v tomto prostředí. Kdybyste byli vězněm v naší věznici, koho byste chtěli na své straně? Kdo by asi kvůli vám stiskl tlačítko „konec“, když byste nebyli schopni stisknout ho sami? Byl by to katolický kněz - vězeňský kaplan, kdyby vás viděl plakat? Ani náhodou. A co vaši rodiče, přátelé, rodina? Zasáhli by, když by si všimli, že se váš stav zhoršuje? Nikdo z nich to neudělal. Možná by mohla přijít pomoc od některého z mnoha profesionálních psychologů, postgraduálních studentů, sekretářek nebo zaměstnanců z Katedry psychologie, z nichž někteří sledovali živě videa z částí studie, účastnili se projednávání výboru pro podmíněčné propuštění, mluvili s účastníky během rozhovorů nebo byli ve skladu během fiaska s „útokem na vězení“. Odtud by pro vás žádná pomoc nepřišla.

Jak již bylo uvedeno, každý z těchto diváků upadl do pasivní role. Všichni přijali mé nastavení situace, které jim skrylo pravý obraz. Propadli intelektualizaci, protože simulace vypadala reálně, hraní rolí bylo tak reálné nebo protože se zaměřili pouze na maličkosti experimentálního plánu. Navíc přihlížející neviděli závažnější případy zneužívání, jak se postupně vyvíjely, a účastníci ani nebyli ochotni lidem zvenku vše prozradit, a to ani blízkým přátelům a rodinám. Důvodem byly snad rozpaky, hrdost nebo potřeba chovat se „chlapsky“. Takže mnozí přišli a podívali se, ale nic neviděli a zase odešli.

A co jsme nakonec učinili správně, byly rozsáhlé výstupní rozhovory (debriefing), a to nejen ty tři hodiny následující po ukončení experimentu. Většina účastníků se vrátila a při několika dalších příležitostech hodnotila videonahrávky a prohlédla si fotografie pořízené během studie. S většinou účastníků jsem po ukončení experimentu udržoval kontakt, posílal jsem jim kopie článků, text moji svědecké výpovědi z Kongresu, novinové výstřižky a oznámení o připravovaných televizních pořadech o experimentu. V průběhu let se mnou asi půl tuctu účastníků v některém z těchto pořadů i vystoupilo. S několika z nich jsem stále v kontaktu i po více než třech desetiletích po experimentu.

Důležité na těchto rozsáhlých výstupních rozhovorech bylo to, že daly účastníkům možnost otevřeně vyjádřit své silné pocity a pochopit sebe sama a své neobvyklé chování v novém, cizím prostředí. Naše metoda měla podobu „pro-cesuálního debriefingu“,⁸ ve kterém jsme dali jasně najevo, že některé následky a přesvědčení, které se vyvinou v rámci experimentu, mohou přetrvávat i mimo jeho hranice. Vysvětlili jsme důvody, proč by tomu tak v tomto zvláštním případě nemělo být. Zdůraznil jsem, že to, co účastníci experimentu dělali, bylo příznakem negativní povahy vězeňské situace, kterou jsme pro ně vytvořili, a ne výrazem jejich osobnosti. Připomněl jsem jim, že byli pečlivě vybráni právě proto, že jsou normální a zdraví, a že jim byla náhodně přiřazena jedna ze dvou rolí. Oni na dané místo nevnesli žádné patologie, spíše ono místo u nich různé druhy patologií vyvolalo. Kromě toho jsem je informoval, že jejich vrstevníci by se v roli vězňů dopustili stejného ponižujícího a chorobného chování. Totéž platí pro většinu dozorců, kteří vězně zneužívali. Chovali se v roli stejně, jako kdyby jejich směnu převzali jejich vrstevníci.

Také jsem se snažil, aby se výstupní rozhovor stal lekcí „mravní výchovy“ pomocí otevřené diskuse o morálních konfliktech, jimž jsme všichni čelili po celou dobu studie. Průkopnický teoretik morálního vývoje Larry Kohlberg tvrdil, že taková diskuse v kontextu morálního konfliktu je primární a snad i jediná cesta ke zvýšení individuální úrovně morálního vývoje.⁹

Připomeňme, že údaje ze seznamu adjektiv popisujících typy nálad ukázaly, že jak vězni, tak dozorcí se po závěrečném sezení vrátili k vyváženějšímu emočnímu stavu a dosahovali úrovně srovnatelné s jejich emočním stavem při zahájení studie. Poměrně krátkou dobu negativního působení této intenzivní zkušenosti na účastníky lze připsat třem faktorům: Zaprvé měli všichni tito mladíci solidní osobnostní základ, aby se po skončení studie odrazili zpět. Zadruhé byla tato zkušenost jedinečná a vázaná na dobu, prostředí, kostýmy a scénář, tedy na vše, co mohlo být odloženo jako balíček jejich „dobrodružství s experimentem“ a v budoucnosti už nemuselo být nikdy znovu oživeno. Zatřetí zbyl náš podrobný výstupní rozhovor dozorce a vězně odpovědnosti za špatné

chování a identifikoval rysy situace, která je ovlivnila.

Pozitivní důsledky pro účastníky

Z hlediska tradičních hodnot relativní etiky výzkumu je pro schválení jakékoliv studie nezbytné, aby zisk pro vědu, medicínu či společnost převážil nad náklady vložené účastníky. I když takový poměr zisk-náklady se zdá být přiměřený, já teď chci tuto metodu účtování zpochybnit. Náklady účastníků („subjektů“ v době experimentu) byly skutečné, bezprostřední a často hmatatelné. Naopak ať už byly očekávané zisky v době plánování a schvalování studie jakékoliv, byly spíše jen pravděpodobné a vzdálené a možná by nikdy nemohly být realizovány. Mnoho slibných výzkumů nepřináší významné výsledky, a proto ani nejsou zveřejňovány a šířeny v rámci vědecké obce. Ani významná publikovaná zjištění se nemusí promítnout do praxe a praxe se nemusí projevit jako proveditelná nebo praktická, když je poměřována společenskou prospěšností. Na druhou stranu někdy se základní výzkum, který neměl zjevnou využitelnost, když byl původně koncipován, může stát významně aplikovatelným. Například základní výzkum na testování autonomního nervového systému vedl přímo k využití biofeedbacku jako léčebné pomůcky ve zdravotnictví.¹⁰ Navíc většina výzkumníků projevuje malé pochopení nebo vloh pro „sociální inženýrství“ a aplikaci svých zjištění v rámci osobních a společenských problémů. Celkově vzato uvedená analýza říká, že vznešená strana „zisku“ této výzkumné etické rovnice nemusí být naplněna buď ze zásady, nebo praxí, zatímco bolestná část zůstane čistou ztrátou stejně jako hrubé ztráty účastníků a společnosti.

V této etické rovnici mimořádně chybí také starost o čistý zisk účastníků. Je pro ně nějakým způsobem prospěšné, že se stanou součástí daného výzkumného projektu? Nahradí jim například finanční odměna úzkost, kterou zažijí při účasti v lékařském výzkumu posuzujícím aspekty bolesti? Ocení tito lidé znalosti, které získají jako účastníci výzkumu? Dozvědí se z výzkumu něco zvláštního o sobě? Adekvátní, podrobné výstupní sezení je nezbytné ke splnění tohoto sekundárního cíle výzkumu lidských subjektů. (Příklad, jak toho lze dosáhnout v jednom z mých experimentů o indukované psychopatologii, naleznete v Poznámkách.¹¹) Ale takové zisky nelze předpokládat nebo v ně doufat: musí být empiricky demonstrovány formou měření v jakékoli studii, u níž dopředu víme o její „sporné etice“. V úvahách o etice výzkumu také většinou schází povinnost výzkumníka zapojit se do jistého sociálního aktivismu, tak aby jeho výzkum byl užitečný nejen jeho oboru, ale i společnosti.

Rád bych trochu vylepšil etický štít našeho experimentu nejprve poukázáním na některé pozoruhodné zisky jeho účastníků, ale i personálu. Pak nastíním některé příklady sociálního aktivismu, kterými jsem se zabýval v průběhu posledních tří nebo více desítek let, abych dokázal, že hodnota tohoto experimentu byla uskutečněna tak naplno, jak jen to bylo možné.

Neočekávané osobní zisky účastníků a personálu experimentu

Z naší studie vyplynulo množství neočekávaně příznivých účinků, které měly trvalý dopad na některé z účastníků a zaměstnanců. Celkově většina účastníků ve svém závěrečném hodnocení (provedeném z domova v různých časových obdobích po skončení studie) uvedla, že šlo o cennou osobní zkušenost. Tato pozitiva pomáhají do jisté míry vyvážit zjevná negativa vězeňské zkušenosti, protože jak jsme poznamenali, žádný z účastníků by se dobrovolně podobné studie znovu nezúčastnil. Pojďme prozkoumat některé z pozitivních dozvků experimentu, které jsme převzali z hodnocení účastníků.

Doug, vězeň 8612, vůdce povstání vězňů, byl prvním vězněm trpícím emoční stresovou reakcí. Jeho reakce nás přiměla k jeho propuštění po pouhých třiceti šesti hodinách. Byl to pro něj opravdu znepokojující zážitek, jak řekl v rozhovoru během natáčení našeho dokumentárního filmu *QuietRage: The StanfordPrison Experiment (Tichá zuřivost: Stanfordský vězeňský experiment)*: „Jako zkušenost to bylo jedinečné, nikdy v životě jsem nekřičel tak nahlas a nikdy v životě jsem nebyl tak naštvaný. Byl to zážitek, kdy jsem neměl pod kontrolou situaci, ani své pocity. Možná jsem měl vždycky problémy se ztrátou kontroly. Chtěl jsem pochopit sám sebe, a tak jsem šel studovat psychologii [po experimentu]. Půjdu na psychologii a dozvím se, co člověka pohání, takže už nebudu mít takový strach z neznáma.“¹²

V hodnocení, které vyplnil pět let po studii, Doug odhalil, že původně začal simulovat extrémní utrpení, aby byl propuštěn, ale pak byl tou rolí pohlčen. „Myslel jsem, že jediný způsob, jak bych se mohl dostat ven z experimentu, bylo hrát nemocného, nejprve fyzicky. Pak když to nefungovalo, hrál jsem duševní vyčerpání. Nicméně energie, kterou mě stálo dostat se do toho stavu, a pouhá skutečnost, že jsem *mohl* být tak rozrušený, mě rozhodila.“ Jak moc rozrušený? Uvedl, že jeho přítelkyně mu řekla, že byl tak rozrušený a nervózní, že o experimentu neustále mluvil ještě dva měsíce poté.

Doug pokračoval v doktorském studiu klinické psychologie částečně proto, aby se dozvěděl, jak získat větší kontrolu nad svými emocemi a chováním. Napsal dizertaci na téma stud (u statusu vězně) a vina (u statusu dozorců) a dokončil stáž ve státním vězení San Quentin, a ne v lékařském prostředí, jak bývá zvykem. Víc než dvacet let působil jako forenzní psycholog v San Francisku a kalifornských vězeních. Právě jeho dojemné svědectví dalo titul našemu filmu *QuietRage*, když mluvil o sadistickém nutkání dozorců, na něž si musíte dávat pozor, protože je vždy přítomno, v situacích s rozdílnou silou - je vždy připraveno vyklouznout, explodovat, jako druh „tiché zuřivosti“. Část Dougovy kariéry byla zaměřena na pomoc vězňům udržet si důstojnost navzdory jejich okolí a umožnit dozorcům a vězňům, aby koexistovali v přátelském duchu. Dougův případ ilustruje počáteční silně negativní vliv našeho experimentu transformovaný v pochopení, které má trvalé následky pro jednotlivce a společnost. Byla to projeden subjekt výzkumu zároveň velká bolest i velký zisk.

Dozorce Hellmann, tvrdý „John Wayne“, macho dozorce, byl zmiňován ve všech televizních zpracováních studie pro svou dominantní roli a „kreativně zlomyslné“ úkoly a hry, které pro vězně vymyslel. Potkali jsme se nedávno na moji přednášce a on se mi svěřil, že na rozdíl od patnácti minut slávy Andyho Warhola, kterých se dostane jednou za život každému, mu Stanfordský vězeňský experiment

poskytl „nekončících patnáct minut hanby“. V reakci na mou žádost, aby popřemýšlel nad tím, zda jeho účast mohla mít nějaké pozitivní důsledky pro jeho život, mi poslal tuto poznámku:

Desítky let, co nesu tíhu života, oslabily arogantního a necitlivého teenagera, kterým jsem byl v roce 1971. Pokud by mi někdo řekl, že mé činy některým z vězňů přivodily újmu, moje pravděpodobná odpověď by byla, že „jsou to slaboši a změkčilci“. Ale vzpomínka na to, jak jsem tak hluboce propadl své roli, že jsem byl slepý k utrpení druhých, dnes slouží jako odstrašující příklad a já důkladně přemýšlím o tom, jak jednám s lidmi. Vlastně by mě někteří mohli považovat za příliš citlivého v roli majitele podniku, protože někdy váhám učinit rozhodnutí o propuštění nevykonných zaměstnanců ze strachu, že bych jim způsobil nesnáze.¹³

Dozorce Vartdy vysvětluje některé osobní náhledy, které získal ze své zkušenosti tvrdého vůdce své směny. Během hodnocení o několik měsíců později nám řekl: „Moje potěšení z buzerování a trestání vězňů bylo pro mě docela nepřírozené, protože mám tendenci myslet si o sobě, že s těmi, kterým se děje křivda, zejména se zvířaty soucítím. Myslím, že to byl následek naprosté volnosti v ovládnutí vězňů, začal jsem zneužívat svou autoritu. Na základě toho se snažím uvědomit si, kdy jsem bezohledně ctižádostivý nebo autoritářský, a pak to napravit. Připadá mi mnohem jednodušší posoudit a uvědomit si, kdy se takhle chovám. Mám pocit, že jsem se díky schopnosti lépe to pochopit stal méně náročným a panovačným, než jsem byl před experimentem.“

Carlo Prescott, konzultant našeho vězení, byl propuštěn ze státního vězení v San Quentinu jen šest měsíců před svojí účastí v experimentu. Více než sedmáct let svého života byl vězněn v několika kalifornských věznicích a také v zařízení Kalifornského úřadu pro mládež. Změny v jeho profesionálním postavení a posílení sebeúcty, které provázelo naše společné vyučování na Stanfordu na téma psychologie uvěznění, a jeho příspěvi k experimentu měly pro něj blahodárné důsledky. Získal dobrou práci v rádiu jako moderátor talkshow *Carlo's Corner* (CarZův koutek) na sanfranciské stanici KGO, kde podněcoval u svých posluchačů sociální povědomí a nabízel jim svůj pronikavý pohled na rasistické a fašistické tendence ve Spojených státech. Učil také další vysokoškolské kurzy, přednášel v komunitách, působil v komunitních službách, podal spolu se mnou svědectví v Kongresu a byl po všechny ty roky vzorným občanem.

Craig Haney absolvoval Právníckou fakultu Stanfordovy univerzity a poté získal doktorát na naší Katedře psychologie. Je profesorem na fakultě Kalifornské univerzity v Santa Cruz, kde vyučuje populární předměty psychologie a právo a psychologii institucí. Craig se stal jedním z našich předních konzultantů na vězeňské podmínky a jedním z několika málo psychologických odborníků spolupracujících s právníky, kteří ve Spojených státech zastupují vězně při hromadných soudních přích. Hodně a brilantně píše o mnoha různých aspektech kriminality, trestů, poprav a nápravných zařízení. Spolupracovali jsme společně na řadě odborných časopiseckých článků, knih a článků v profesních časopisech.¹⁴ Jeho prohlášení o dopadu, který na něj experiment měl, jasně ukazuje hodnotu studie:

Pro mě byl Stanfordský vězeňský experiment formativní, kariéru měnící zkušeností. Právě jsem na Stanfordu dokončil druhý rok jako postgraduální student psychologie, když jsme Phil Zimbardo, Curtis Banks a já začali plánovat tento výzkum. Mé zájmy při uplatňování sociální psychologie v otázkách zločinu a trestu právě začaly krystalizovat, s požehnáním a podporou Phila Zimbarda... Nedlouho poté, co jsem dokončil svou práci na Stanfordském experimentu I, jsem začal zkoumat skutečná vězení a nakonec se také zaměřil na sociální minulost, jež pomohla formovat životy lidí, kteří se v nich ocitli. Ale nikdy jsem neztratil ze zřetele náhled na tyto instituce, který jsem získal z pozorování a vyhodnocování výsledků šesti krátkých dnů v našem simulovaném vězení.¹⁵

Christina Maslachová, hrdinka experimentu, je nyní profesorkou psychologie na Kalifornské univerzitě v Berkeley, zastupující děkankou pro vysokoškolské vzdělání, děkankou fakulty společenských věd a Carnegieho nadace jí udělila titul profesorka roku. Její krátký, ale silný zážitek v experimentu měl také pozitivní vliv na její rozhodnutí ohledně kariéry, jak potvrdila v tomto retrospektivním zúčtování:¹⁶

Pro mě je důležitým dědictvím vězeňského experimentu to, co jsem se naučila z mé osobní zkušenosti, a to, jak pomohl formovat mé vlastní následné profesní příspěvi v oboru psychologie. O čem jsem se dozvěděla nejvíce, byla psychologie dehumanizace - jak v podstatě dobří lidé mohou začít vnímat ostatní a chovat se k nim tak hrozně, jak snadné je pro lidi jednat s ostatními, kteří se spoléhají na jejich pomoc a dobrou vůli, jako s méněcennými, jako se zvířaty, podřadnými, nehodnými úcty nebo rovností. Tyto zkušenosti z experimentu mě přivedly k průkopnickému výzkumu syndromu vyhoření - psychologickému nebezpečí u emočně náročných lidských povolání v oblasti sociální péče, které může původně oddané a pečující jedince vést k dehumanizaci a týrání těchto lidí, kterým mají sloužit. Můj výzkum se pokusil objasnit příčiny a důsledky syndromu vyhoření v různých povoláních a snažil se také aplikovat tyto poznatky na praktická řešení. Podporuji také spíše analýzu a změnu situačních determinant vyhoření, než abych se zaměřovala na jednotlivé osobnosti pečovatелů. Takže můj vlastní příběh ve Stanfordském vězeňském experimentu nebyl jednoduše jen jakási role v předčasném ukončení studie, ale byl úlohou v počátku nového výzkumného programu, který byl inspirován mou osobní zkušeností s touto jedinečnou studií.¹⁷

Mohl bych dodat, že jako pravý opak deindividualizačních procesů, které byly v experimentu tak silné, Christina také provedla průkopnický výzkum jejich protikladu, *individualizace*, tedy způsobů, jimiž lidé usilují o jedinečnost.¹⁸

Phil Zimbardo. A pak jsem tam byl já. (Postavení Curtise Bankse a Davida Jaffeho viz Poznámky.¹⁹) Týden našeho experimentu změnil můj život v mnoha ohledech, a to jak profesionálně, tak osobně. Jeho výsledky, u kterých lze vysledovat až nečekaně

pozitivní důsledky, které tímto zážitkem vznikly i pro mě, byly ohromné. Byl ovlivněn můj výzkum a stejně tak i výuka a osobní život, stal jsem se zprostředkovatelem společenských změn vedoucích ke zlepšení podmínek ve věznicích a zveřejňování jiných forem institucionálního zneužívání moci.

Zaměření mého výzkumu po následující tři desítky let bylo stimulováno nejrůznějšími myšlenkami, které jsem vytěžil z této vězeňské simulace. Přivedly mě ke studiu plachosti, časové perspektivy a šilenství. Změnilo to také můj přístup k výuce. Dovolte mi, prosím, abych na tomto místě rozvinul uvedené tři protínající se linie výzkumu a všechny změny v mém stylu výuky, které byly experimentem podníceny. Následně odhalím o něco podrobněji, jak experiment pomohl změnit můj osobní život.

Plachost jako dobrovolně přijaté vězení

Který jiný žalář je tak tmavý jako naše vlastní srdce!

Který žalářník je tak neúprosný jako naše vlastní já?

Nathaniel Hawthorne

Vězni v našem sklepním vězení se vzdali svých základních svobod v reakci na nátlak a kontrolu dozorců. Přesto i v reálném životě mimo laboratoř se mnoho lidí dobrovolně vzdá své svobody projevu, jednání a sdružování, aniž by je k tomu nutil nějaký dozorce zvnějšku. Internalizovali si nároky tohoto dozorce jako součást svého sebeobrazu; tento dozorce omezuje jejich spontánnost, svobodu a radost v životě. Paradoxně titíž lidé si také internalizovali obraz pasivního vězně, který se neochotně podřizuje tomuto dobrovolnému omezení všech činností. Každé jednání, které obrací pozornost na něčí osobu, hrozí potenciálním ponížením, studem a sociálním odmítnutím, a tomu je třeba se vyhnout. V reakci na tohoto vnitřního dozorce vězeň sám couvá před životem, stahuje se do ulity a volí bezpečí mlčícího vězení plachosti.

Rozvedení této metafory vzešlé z experimentu mě vedlo k přemýšlení o plachosti jako o sociální fóbii, která láme pouta lidských vztahů tím, že prezentuje druhé spíše jako ohrožující než přitažlivé. Rok poté, co naše vězeňská studie skončila, jsem zahájil výzkumnou iniciativu, Stanfordský projekt plachosti, abych prozkoumal příčiny, vzájemné vztahy a důsledky plachosti u dospělých a adolescentů. Naše studie byla první systematickou studií plachosti dospělých. Jakmile jsme věděli dost, přikročili jsme k vývoji programu pro léčbu plachosti v rámci unikátní Kliniky plachosti (Shyness Clinic, 1977). Klinika, která je od té doby v nepřetržitém provozu v komunitě v Palo Altu, byla vedena doktorkou Lynne Hendersonovou a nyní je součástí Pacific Graduate School of Psychology. Mým hlavním cílem v léčbě a prevenci plachosti bylo vyvinout prostředky, které by plachým lidem pomohly osvobodit se z jejich dobrovolně přijatého tichého uvěznění. Část mých aktivit spočívala v psaní populárních knih pro širokou veřejnost o tom, jak se vypořádat s plachostí u dospělých a dětí.²⁰ Tyto činnosti jsou protipólem k uvěznění, jemuž jsem podrobil účastníky Stanfordského vězeňského experimentu.

Zkreslení časové perspektivy

Lidé venku mají tendenci žít s pohledem do budoucnosti.

Budoucnost pro odsouzeného je neurčitá a povrchní. Jeho minulost je pryč, lidé mu přestanou za chvíli psát. Současnost je zbytnělá.

Ken Whalen, bývalý odsouzený a dramatik²¹

V našem experimentu bylo vnímání času v mnoha ohledech zdeformováno. Vězni měli narušený spánkový cyklus vynuceným buzením kvůli přepočítávání, byli stále unavení a jejich vyčerpání bylo umocněno nudným cvičením a režimem podřadných prací, které jim byly ukládány. Jejich smysl pro čas byl ovlivněn absencí vnějších příznaků dne a noci a nepřítomností hodin. (Absence hodin je součástí plánované strategie v kasinech, která má ukotvit hráče v rozšířené současnosti tím, že odstraní všechny odkazy na čas.) Jak je uvedeno v předchozí kapitole, vězni se intenzivněji zaměřili na děsivou přítomnost tím, že se bavili o bezprostřední situaci a jen zřídka o svých minulých či budoucích životech. Zajímavé je, že po odchodu každého vězně, který byl propuštěn předčasně, se o něm zbývající vězni prakticky nezmiňovali. Byli pryč a zapomenuti, vytlačeni mimo bezprostřední zaměření paměti.

Pokud jde o zaměstnance, i naše časová perspektiva byla zkreslena dlouhými směnami, které jsme museli přestat, krátkými epizodami spánku a mnoha různými logistickými a taktickými problémy, které jsme museli řešit každý den a noc. Myslím, že některé z našich špatných úsudků a nerozhodnost lze částečně dát do souvislosti s pokřiveným vnímáním času. Tyto zkušenosti mě vedly k potřebě pochopit, jak je lidské chování ovlivněno vnímáním časové perspektivy, jak oddělujeme tok našich zážitků do časových kategorií minulosti, přítomnosti a budoucnosti. Pomocí dotazníkových šetření, rozhovorů, experimentů a transkulturních studií jsem se naučil spoustu nových věcí o časové perspektivě, které mi umožnily vyvinout validní a reliabilní měřicí nástroj pro posuzování individuálních rozdílů v časové perspektivě.²² Zimbardův dotazník časové perspektivy (Zimbardo Time Perspective Inventory, ZTPI) je vědci na celém světě používán ke studiu spousty významných jevů, jako jsou zkreslení při rozhodování, zdravotní témata, stres, závislost, řešení problémů, udržitelnost životního prostředí a mnoho dalších „časově ocejchovaných“ jevů.

Životy většiny lidí jsou řízeny nadužíváním jednoho časového rámce - minulosti, současnosti nebo budoucnosti - a menším spoléháním se na jiné rámce, které by se měly používat pružnějším, vyrovnanějším způsobem v závislosti na požadavcích jakékoliv dané situace. Když je nutné udělat nějakou práci, je potřeba mít disciplínu a orientaci na budoucnost. Když chceme navázat kontakt s rodinou a přáteli, měla by být vyvolána zakořeněná pozitivní minulost. Když si chceme užít smyslné potěšení života a hledat nová dobrodružství, nejlépe nám to umožní orientace na přítomnost. Mnoho faktorů vede lidi k nadměrné orientaci na přítomnost (buď požitkářských, nebo fatalistických), nadměrné orientaci na budoucnost nebo na minulost, a to buď v pozitivním, nebo negativním smyslu. Mezi tyto faktory patří kulturní vlivy, vzdělání, náboženství, společenská třída, rodinný model a osobní

zkušenosti. Náš vězeňský experiment ozřejmil, že časová perspektiva není pouze osobnostní rys, ale může být změněna prožitkem situací, které ji rozšíří nebo zúží.

Při studiu institucí se také ukazuje, že časová perspektiva hraje silnou, skrytou roli při utváření myslí těch, kteří se „institucionalizovali“, ať už ve vězení, domovech pro seniory nebo léčebnách dlouhodobě nemocných. Nekonečné rutinní činnosti a nerozlišené denní aktivity vytvoří zdánlivou cirkulaci času - jen tak ubíhá, není rozdělen do smysluplných lineárních jednotek, šine se dopředu, jako kdyby mravenec putoval po Móbiově pásku života. George Jackson se ve svých pohledech na smysl odněti svobody v díle *Soledad Brother (Bratr ze Soledadu)* vyjadřuje k času a jeho zkreslení:

Čas mi uniká... Není od toho nikdy pokoj, ani v noci... Dny, dokonce i týdny přecházejí jeden do druhého, nekonečně jeden do druhého. Každý den, který přichází a odchází, je přesně stejný jako ten předchozí.²³

Šílenství u normálních lidí

Viíte, co jste udělala? [Sherlock Holmes se ptá Sigmunda Freuda] *Podařilo se vám vzít moje metody - pozorování a dedukci - a aplikovat je uvnitř hlavy subjektu.*
Nicholas Meyer, The Seven Percent Solution

Jedním z nejdramatičtějších výsledků Stanfordského vězeňského experimentu bylo, že se mnoho zdravých, normálních, mladých mužů začalo v krátkém čase chovat patologicky. Protože naše postupy výběru vzorku vyloučily tzv. premorbidní dispozice jako kauzální faktory, chtěl jsem pochopit procesy, kterými se poprvé u běžných lidí vyvinou psychopatologické symptomy. Moje zkušenosti z experimentu tak ve mně podnítily (kromě již zmíněného studia plachosti a časové perspektivy) nový směr teoretizování a experimentálního výzkumu na téma, jak normální lidé poprvé začnou „šilet“.

Většina z toho, co je známo o abnormálním fungování, pochází z retrospektivní analýzy, která se snaží přijít na to, jaké faktory mohly způsobit současnou duševní poruchu dané osoby - probíhá to od důsledků zpět k příčinám stejně jako strategie Sherlocka Holmese založené na deduktivních úvahách. Místo toho jsem se snažil vytvořit model, který se zaměřuje na procesy týkající se rozvoje příznaků duševní poruchy, jako je fobie a paranoia. Lidé jsou motivováni vytvářet vysvětlení, když si všimnou, že nejsou naplněna některá očekávání ohledně jejich fungování. Snaží se pochopit, kde se stala chyba, když se jim nedaří v akademické, sociální, obchodní, sportovní nebo sexuální situaci, v závislosti na tom, jak důležitý je takový rozpor pro jejich vlastní integritu. Rozumový proces pátrání po smyslu je narušen kognitivním zkreslením, jež zaměřuje pozornost na kategorie vysvětlení, která nejsou vhodná pro aktuální analýzu. Toto nadužívání vysvětlení, která se zaměřují na „lidi“ jako příčiny něčích reakcí, může ovlivnit pátrání po smyslu směrem k rozvoji symptomů charakteristických pro paranoidní myšlení. Stejně tak vysvětlení zaměřená na „prostředí“ jako příčinu něčích reakcí mohou hledání ovlivnit směrem k rozvoji symptomů typických pro fobické myšlení.

Platnost tohoto nového modelu kognitivních a sociálních základů „šílenství“ u normálních zdravých lidí byla potvrzena v našich řízených laboratorních experimentech. Například jsme zjistili, že tyto patologické příznaky se mohou vyvíjet až u jedné třetiny běžných účastníků během jejich rozumové snahy najít smysl nevysvětlitelných zdrojů nabuzení.²⁴ Také jsme prokázali, že vysokoškolská studentka s normálním sluchem, kterým byla prostředky hypnotické sugesce způsobena částečná dočasná hluchota, začala brzy přemýšlet a jednat paranoidně a věřili, že se k nim ostatní chovají nepřátelsky. Nejistěné zhoršení sluchu u starších osob tudíž může přispívat k rozvoji jejich paranoidních poruch, čemuž lze předejít, nebo toto chování kompenzovat spíše používáním sluchadel než psychoterapií či ústavní léčbou.

Proto jsem tvrdil, že semena šílenství mohou být zaseta na kterémkoliv dvorku a porostou jako důsledek reakce na přechodné psychické výkyvy v průběhu běžných životních zkušeností. Přejít mezi omezujícím lékařským modelem duševních poruch a modelem veřejného zdraví podporuje spíše hledání situačních vektorů ve hře individuálních a společenských poruch než omezující vyhledávání v hlavě zoufalého jedince. Lépe se nám podaří zabránit šílenství a psychopatologii a také je léčit, když přineseme základní znalosti kognitivních, sociálních a kulturních procesů pro plnější zhodnocení mechanismů zapojených do transformace normálního chování v chování dysfunkční.

Výuka pomocí snížení výkonu

Když jsem si uvědomil, jak snadno jsem se ve Stanfordském vězeňském experimentu stal postavou s dominantní silou, restrukturalizoval jsem své výukové metody tak, aby studenti získali více moci a role učitele se spíše týkala vedení z hlediska

odborné kvalifikace v daném oboru než sociální kontroly. Studenti na hromadných přednáškách měli k dispozici určitý čas na začátku hodiny, tzv. *open-mike*, kdy mohli veřejně kritizovat cokoli ohledně přednášek nebo učinit osobní prohlášení. Toto se vyvinulo do on-line elektronických nástěnek, kde studenti mohli každý den otevřeně hovořit o pozitivních i negativních aspektech výuky po celou dobu trvání přednášek. Omezil jsem také soupeření mezi studenty o nejlepší známky tím, že jsem ustoupil od klasifikování podle křivky a místo toho jsem vyvinul absolutní normy, které se u každého studenta odvozovaly od zvládnutí významných kritérií, přičemž každý student byl testován se svým partnerem na učení, a v některých kurzech jsem od známkování zcela upustil.²⁵

Rok po skončení experimentu (10. srpna 1972) jsem se oženil s Christinou Maslachovou v kostele Stanford Memorial Church, kde jsme také v přítomnosti našich dětí obnovili manželský slib na naše pětadvacáté výročí. Tato hrdinka hluboce ovlivňuje všechno, co dělám, a to tím nejlepším způsobem, jaký si lze představit. Tímto vztahem se mi podařilo zachránit ještě jeden kousek nebe z pekla této vězeňské zkušenosti.

^

Naše malá týdenní studie měla i další osobní dopad, stal jsem se obhájcem společenské změny na základě výzkumně podložených důkazů, podporoval jsem vězeňské reformy a horlivě jsem usiloval o co největší dosah významného poselství experimentu. Podívejme se na to

detajněji.

Maximalizace zisku: šíření sociálního evangelia

Experiment změnil můj život v mnoha ohledech. Jeden z nejméně očekávaných obrátů se udál jako výsledek mého vystoupení na pozvání podvýboru Sněmovny reprezentantů USA - najednou jsem se proměnil z akademického výzkumníka na obhájce společenských změn. Ve svých slyšeních v říjnu 1971 na téma reformy vězení požadoval podvýbor nikoliv pouze analýzu, ale také doporučení týkající se reformy. Ve svém prohlášení v parlamentním záznamu jsem jasně obhajoval zásah Kongresu do struktury vězení, který měl přinést jak zlepšení podmínek vězňů, tak také vězeňského personálu.²⁶

Moje obhajoba měla do značné míry zvýšit povědomí o nutnosti ukončení „sociálního experimentu“ věznic, protože, jak ukazovala vysoká míra recidivy, tento experiment selhal. Musíme prostřednictvím důkladnějších systémových analýz najít příčinu a navrhnout alternativní řešení k trestu odnětí svobody. Musíme také prolomit odpor proti smysluplné vězeňské reformě. Moje druhá výpověď před

podvýborem Kongresu, která se zaměřila na mladistvé ve vazbě (září 1973), mě posunula dále k tomu, abych se stal sociálním obhájcem. Nastínil jsem devatenáct samostatných doporučení pro lepší zacházení se zadrženými mladistvými.²⁷ Byl jsem potěšen, když jsem se dozvěděl, že byl přijat nový federální zákon, což bylo částečně podníceno mým svědectvím. Senátor Birch Bayh, který vedl toto šetření, pomohl dostat do zákona nařízení, že mladiství by neměli být ve vyšetřovací vazbě umístěni s dospělými ve federální věznici, aby se zabránilo jejich zneužívání. Stanfordský experiment byl o zneužívání mladistvých ve vyšetřovací vazbě. (Samozřejmě jsme záležitost zkomplikovali slyšením o podmíněčném propuštění, ke kterému by v reálném životě nedošlo, dokud by člověk nebyl shledán vinným a odsouzen.)

Významný právní dopad Stanfordského vězeňského experimentu vyšel z mé účasti na procesu federálního soudu *Spain et al versus Procurier et al* (1973). Vězni ze „sanquentinské šestky“ byli více než tři roky izolováni v samovazbě za jejich údajnou účast na vraždě dozorců a vězňů informátorů během pokusu o útěk George Jacksona 21. srpna 1971. Jako expertní svědek jsem si prohlédl zázemí nápravného centra v San Quentinu a mnohokrát hovořil s každým ze šesti vězňů. Moje připravené prohlášení a dva dny svědectví u soudu jsem uzavřel s tím, že všechny tyto formy nedobrovolného, dlouhodobého a neomezeného uvěznění za dehumanizujících podmínek představují „krutý a neobvyklý trest“, a proto musí být změněny. Soud dospěl k podobnému závěru. V celém procesu jsem dále sloužil jako psychologický poradce pro tým žalobců.

Tyto a další aktivity, kterými jsem se zabýval po experimentu, jsem pojal jako etické posláním. Abych vyvážil rovnici relativní etiky, cítil jsem, že je nutné kompenzovat bolestné zkušenosti našeho experimentu maximalizováním zisku z tohoto výzkumu pro vědu a společnost. Moje dřívější úsilí je shrnuto v kapitole knihy „Transforming Experimental Research into Advocacy for Sociál Change“ („Transformace experimentálního výzkumu do prosazování společenské změny“) napsané v roce 1983.²⁸

Moc médií a vizuálních obrazů

Vzhledem k tomu, jakým byl experiment vizuálním zážitkem, využili jsme pořízené snímky k šíření zprávy o situační síle. Za prvé jsem v roce 1972 s pomocí Gregoryho Whitea vytvořil prezentaci osmdesáti snímků, které byly synchronizovány s audionahrávkou mého vyprávění. Tato prezentace byla většinou distribuována vysokoškolským učitelům jako doplněk k přednášce. Nástup videa nám umožnil převést tyto snímky a zahrnout do prezentace jak archivní záběry ze studie, tak nové záběry, rozhovory a videozáznam mého vyprávění. Tento projekt byl vyvinut s týmem stanfordských studentů v čele s Kenem Musenem, režisérem snímku *QuietRage* (1985). V roce 2004 byl s pomocí Scotta Plouse aktualizován do formátu DVD. Tato padesátiminutová prezentace zajišťuje nejlepší kvalitu a je dostupná po celém světě. Její četné dramatické fotografie a akční snímky se dále rozšířily a dostaly se i do vysílání v rámci televizního seriálu programu 19 pod názvem *Dis-covering Psychology*, „The Power of the Situation“ (*Objevování psychologie*, „Síla situace“), který jsem pomáhal vytvořit. Mohl jsem také fotky z experimentu uveřejnit ve svých učebnicích psychologie: *Psychology and Life (Psychologie a život)* a *Psychology: Core Concepts (Psychologie: Základní pojmy)*. Fotografie byly též začleněny do mých přednášek o psychologii zla, které jsem prezentoval před studenty, odborníky i laickým publikem.

Jako první vyšel o Stanfordském vězeňském experimentu článek v mainstreamovém médiu *The New York Times Magazine* pod názvem „Mysl je impozantní žalárník; pirandellovské vězení“ (8. dubna 1973). Tato prezentace byla navržena tak, aby přesáhla obvyklé omezené akademické publikum pro takový experimentální výzkum. V článku byla síla příběhu umocněna začleněním mnoha ilustračních snímků. Příběh v časopisu *Life* (15. října 1971) nazvaný „Vězně jsem považoval téměř za dobytek“ přitahoval další mediální pozornost.

Díky své vizuální povaze byl experiment ideální pro televizi a další sdělovací prostředky. Už dříve jsem se zmínil o jeho uvedení jen několik měsíců po jeho ukončení v seriálu *Chronolog* na televizním kanále NBC.²⁹ Obrazový příběh experimentu byl také vysílán v rámci pořadu *60 Minutes* a seriálu *National Geographic*.³⁰ Nejnověji byl zachycen v kvalitně zpracovaném televizním pořadu „The Human Behavior Experiments“ („Experimenty s lidským chováním“).³¹

Další způsoby, kterými jsem se aktivně snažil rozšířit dopad naší studie, jsou následující:

- Prezentace studie pro skupiny občanů, soudců, psychologů a pracovníků armády a policie sloužící k jejich osvětě a vzbuzení zájmu o vězeňský život.
- Uspořádání konference o trestním systému v americké armádě (1972, 1973 a 1974), která zkoumala vztah výzkumných programů k politickým rozhodnutím a testovala jejich dopad na vojenské trestní systémy. Zdůrazněny byly systémové problémy, jako je rasová diskriminace a frustrace ambicí, které jsou podporovány u rekrutů.³²
- Pomoc místním komunitám otestovat jejich nové vězení a nově najaté zaměstnance pomocí simulované věznice, v níž sto třicet dva občanů dobrovolně po dobu tří dnů hraje role vězňů. Síla role, které jsme byli svědky ve Stanfordském vězeňském experimentu, byla v tomto reálném vězeňském prostředí ještě dramatičtější - vzhledem k tomu, že si tito dozorcí uvědomovali, že jsou pod veřejnou kontrolou, chovali se spíše laskavě. Reportér zaregistroval některé extrémní reakce: „Žena v domácnosti projevovala příznaky nervového zhroucení a musela být propuštěna.“ „Žena vězeňkyně si vzala jinou ženu jako rukojmí, držela jí nůž na krku, pořežala ji a odmítla přestat hrát svěřenou roli. Museli ji přemoci dozorcí.“ „Mnozí později poznamenali, že během jednoho dne se jejich myšlení zastřelo a nemohli se soustředit. Byli podrážděni nedostatkem soukromí, zejména otevřenými toaletami. Někteří se cítili opuštěni a dehumanizovaně. Jiní uvedli, že se začali stahovat do sebe nebo se chtěli vzbouřit. Někteří ztratili pojem o čase.“ Tato názorná ukázka upozornila zaměstnance na různé technické a provozní problémy, které mohli opravit ještě před otevřením vězení pro místní zločince. Jedním ze simulovaných vězňů byl advokát, který došel k závěru, že i přes dobrý vzhled vězení a zdvořilý personál je věznice „opravdu mizerné místo k přebývání“.³³ V důsledku tohoto pokusu simulované věznice zavedli úředníci nápravná opatření, která měla zabránit takovým extrémním reakcím budoucích vězňů.
- Výměna korespondence (všechny dopisy byly v této předpočítačové éře *psané rukou*) s více než dvěma stovkami vězňů. S tučtem vězňů jsem si psal pravidelně. Dokonce dosud denně odpovídám na řadu e-mailových dotazů od studentů, zejména studentů

britských středních škol, od nichž jsou vyžadovány znalosti o Stanfordském vězeňském experimentu v sociální a kognitivní psychologii v rámci jejich pokročilých kurzů (viz www.revision-notes.co.uk).

Dva z nejpůsobivějších dopisů, jejichž napsání bylo podníceno experimentem, přišly nedávno od jednoho kolegy psychologa a krátce po ukončení studie od jednoho vězně. Rád bych se o ně podělil, než přejdeme ke zkoumání dalšího rozšíření našeho experimentu v různých oblastech. Psycholog popsal paralely mezi experimentem a vojenskou indoktrinací, kterou zažil:

Můj zájem o sociální psychologii začal, když jsem byl kadetem na Akademii vzdušných sil Spojených států (USAF) a četl jsem (nebo viděl video) o Stanfordském vězeňském experimentu v rámci výuky úvodu do psychologie. Vypovídal o tom, co jsem viděl všude kolem sebe. Do mladých nadějných myslí byly vštěpovány myšlenky zabíjení, dehumanizace a mechanického zneužívání. Vaše analýza míří do černého: Není to otázka toho, aby se vojáci stali morálnějšími. Problémem je spíše rozpoznání toho, že válečná situace (a kultura vojenských institucí/postupů, které jsme navrhli, aby „připravily“ lidi pro tuto situaci) vytváří monstra z nás všech.³⁴

Vězeň ze státního vězení v Ohio popsal zneužívání, které zažil, a vztek, který to v něm vyvolalo:

Nedávno jsem byl propuštěn ze samovazby, kde jsem byl držen po dobu sedmatřiceti měsíců [měsíců]. Byl na mě uvalen tichý režim, a dokonce za pouhé „zašeptání“ na muže ve vedlejší cele mě dozorcí zbili, postříkali slzným plynem, ztloukli obuškem, podupali a hodili do speciální cely, kde jsem spal nahý na betonové podlaze bez lůžka, pokrývky, umyvadla a dokonce bez toalety. Podlaha sloužila jako toaleta i postel, a dokonce i tam byl vyžadován „tichý režim“. Uniklo-li vám ze rtů „zasténání“ kvůli bolesti a nepohodlí, došlo k dalšímu výprasku. Strávil jsem tam ne dny, ale celé měsíce během sedmatřiceti měsíců na samotce.

Podal jsem všechny možné návrhy žaloby proti těmto aktům brutality. Všechny státní soudy žádosti zamítly. Protože jsem odmítl nechat „věc odejít do ztracena“ a „zapomenout“ na všechno, co se stalo během sedmatřiceti měsíců na samotce, jsem ten nejvíce nenáviděný vězeň v této věznici v Ohio a nazývají mě „naprosto nenapravitelným“.

Profesore Zimbardo, možná jsem nenapravitelný, ale pokud je to pravda, tak proto, že bych raději zemřel, než bych přijal, aby se mnou zacházeli jako s méněcennou bytostí. Nikdy jsem si nestěžoval na svůj rozsudek jako na neoprávněný s výjimkou právních prostředků odvolání. Nikdy jsem nepřiložil nůž na krk dozorce a nepožadoval propuštění. Víím, že zloději musí být potrestáni, a já neospravedlňuji krádež, i když jsem sám zlodějem. Ale teď si myslím, že už nebudu krást, když jsem na svobodě.

Ne, nezačlenil jsem se zpět do společnosti. Jen už si nemyslím, že se stanu bohatým tím, že budu krást. Teď už myslím pouze na „zabíjení“. Zabíjení těch, kteří mě mlátili a chovali se ke mně, jako kdybych byl pes. Doufám a modlím se v zájmu své vlastní duše a budoucího života na svobodě, abych byl schopen překonat hořkost a nenávisť, které každý den užívají mou duši, ale víím, že překonat to nebude snadné.

Opakování a rozšíření experimentu

Uzavřeme naše šetření Stanfordského vězeňského experimentu jako sociálního jevu stručným přehledem způsobů, jakým byly jeho výsledky kopírovány nebo reprodukovány a také rozšiřovány do různých oblastí. Kromě jeho užití v rámci společenských věd byl experiment přenesen i do jiných oblastí, do veřejné arény televizních pořadů, komerčního filmu, a dokonce i umělecké tvorby. Jeho základní poznatky o tom, jak snadno se dobří lidé mění v pachatele zla, pokud není jejich institucionální moc omezena, vedly k opatřením v sociální a vojenské oblasti určeným k prevenci takových následků.

Vzhledem k tomu, že je pro nás důležité dále promýšlet celou řadu psychologických výzkumů, které ověřují a rozšiřují závěry Stanfordského vězeňského experimentu, bude v tuto chvíli stačit jednoduše nastínit tato opakování a rozšíření experimentu. Úplná prezentace tohoto materiálu s podrobným komentářem a odkazy je k dispozici na www.lucifereffect.com.
020031023132020101020230020206000031010002

Výzkumníci z Univerzity v Novém Jižním Walesu v Austrálii rozšířili náš experiment tak, že zavedli jednu experimentální podmínku stejnou jako u našeho experimentu a několik dalších experimentálních variant, aby prozkoumali, jak sociální uspořádání ovlivňuje vztah mezi vězni a dozorcí.³⁵ Jejich „standardní vazebný“ režim byl vytvořen podle vzoru nápravných zařízení s ostrahou v Austrálii a ve svých postupech se nejvíce blížil Stanfordskému vězeňskému experimentu. Nejdůležitější závěr výzkumníků z jejich pečlivého experimentálního protokolu upozorňuje: „Naše výsledky tímto podporují hlavní závěr Zimbarda et al., že nepřátelské a konfrontační vztahy ve věznicích jsou spíše důsledkem podstaty vězeňského režimu než osobní charakteristikou vězňů a důstojníků.“ (s. 283) Výsledky v rámci uvedeného výzkumného projektu také pomáhají kompenzovat skepsi ohledně platnosti těchto simulovaných experimentů, neboť východiskem pro posouzení změn chování byly objektivně stanovené strukturální charakteristiky reálného vězeňského života.³⁶

Zkušenost se simulováním psychiatrického oddělení

Devětadvacet zaměstnanců státní nemocnice v Elginu ve státě Illinois bylo tři dny zavřeno na svém vlastním oddělení pro duševně nemocné, kde si hráli na „pacienty“. Dvacet dva stálých zaměstnanců hrálo své obvyklé role, zatímco školení pozorovatelé a videokamery zaznamenávali, co se děje. „To, co se tam odehrálo, bylo opravdu fantastické,“ oznámila ředitelka pro výzkum Norma Jean Orlandová. V krátké době se začali nepraví pacienti chovat způsobem, který byl k nerozeznání od jednání skutečných pacientů: šest se pokusilo o útek, dva se stáhli do sebe, dva propadali nekontrolovatelným záchvatům pláče, jeden se málem nervově zhroutil.

Většina zaznamenala obecný nárůst napětí, úzkosti, frustrace a zoufalství. Drtivá většina pacientů z řad původních zaměstnanců (více než pětasedmdesát procent) uváděla všechny následující pocity: „uvěznění“ bez identity, jako by jejich pocity nebyly důležité, jako kdyby jim nikdo nenaslouchal, nejsou považováni za lidskou bytost, nikdo se o ně nezajímá, zapomněli, že šlo jen o experiment, opravdu se cítili jako pacienti. Jeden ze zaměstnanců proměněných na pacienta, který si protrpěl svoji víkendovou zatěžkávací zkoušku, získal dostatečný náhled, aby prohlásil: „Díval jsem se na pacienty, jako kdyby to bylo stádo zvířat. Dosud jsem netušil, čím procházejí.“³⁷

Pozitivním výsledkem této studie, která byla koncipována jako pokračování Stanfordského vězeňského experimentu, byl vznik organizace zaměstnanců, která spolupracovala se současnými a bývalými pacienty. Zaměřili se na zvýšení povědomí nemocničního personálu o tom, jak může být s pacienty špatně zacházeno, a také na individuální zlepšení jejich vlastního vztahu k pacientům a vztahu pacientů s personálem. Začali si uvědomovat moc své „absolutní situace“ transformovat chování pacientů a zaměstnanců negativním, ale také konstruktivnějším způsobem.

Zdánlivé selhání při opakování pokusu v televizním pseudoexperimentu

Experiment byl proveden pro pořad televizní stanice BBC a byl založen na modelu Stanfordského vězeňského experimentu. Jeho výsledky zpochybnily výstupy Stanfordského vězeňského experimentu, protože dozorcí projevili jen málo násilí a krutosti. Teď přeskočíme až na konec studie a k jejímu pozoruhodnému závěru: vězni ovládli dozorce! Dozorcí se stali „zvýšeně paranoidní, depresivní a vystresovaní a většina si stěžovala na šikanování“.³⁸ Opakuji, ne vězni, ale dozorcí byli zoufalí ze své zkušenosti v této televizní reality show. Několik dozorců už to nemohlo vydržet a účast ukončili; to se nestalo žádnému z vězňů. Vězni brzy měli navrch a fungovali jako tým, aby oslabili dozorce. Pak se všichni dali dohromady a rozhodli se vytvořit mírumilovnou „komunu“ s pomocí organizátora z odborové organizace! Naše stránky www.lucifereffect.com obsahují kritickou analýzu tohoto pseudoexperimentu.

Stanfordský vězeňský experiment jako varování proti zneužívání moci

Nečekaného využití se náš výzkum dočkal v azylových domech pro ženy a v programu amerického námořnictva SERE (SumvaZ, *Evasion, Resistance, and Escape*, tedy Přežití, únik, odpor, útek). Ředitelé řady azylových domů pro týrané ženy mě informovali, že používají náš film *Quiet Rage* pro ilustraci toho, jak snadno se může mužská moc stát zneužívající a destruktivní. Podívat se na film a diskutovat o jeho důsledcích pomáhá týraným ženám neobviňovat se za své zneužití, ale lépe pochopit situační faktory, které transformovaly jejich kdysi milující partnery v týrající zločince. Experiment si také osvojily některé verze feministických teorií o genderových vztazích založených na moci.

Každá složka ozbrojených sil má svoji verzi programu SERE. Vznikl po korejské válce s cílem naučit ty, kteří byli zajati nepřítelem, jak vydržet extrémní formy donucovacích výsledků a zneužívání a jak jim odolat. Tím zásadním při výcviku je zážitek několikadenního psychického a fyzického utrpení frekventantů v rámci simulovaného tábora pro válečné zajatce. Tato intenzivní, vysilující simulace je připraví na to, aby se lépe vyrovnali s hrůzami, kterým mohou čelit v případě, že budou zajati a mučeni.

Byl jsem informován z několika zdrojů v námořnictvu, že poselství experimentu o lehkosti, s jakou se velící moc může stát nepřiměřenou, je na jejich výcviku prezentováno prostřednictvím našeho videa a našich webových stránek. Slouží pro trenér-únosce v SERE jako varování před nutkáním jednat nepřiměřeně při zneužívání jejich „zajatců“. Takže experiment nachází uplatnění při vedení výcviku sebeovládání „dozorců“ v prostředí, které jim povoluje, aby zneužívali ostatní „pro jejich vlastní případné dobro“.

Na druhé straně je program SERE v podobě, jak je praktikován armádou na pevnosti Fort Bragg v Severní Karolině, nyní množstvím kritiků obviňován, že je zneužíván Pentagonem. Argumentují tím, že nejvyšší úředníci „přehodili výhybku“ od způsobů, jak zvýšit odpor zajatých amerických vojáků, k rozvoji účinných metod výslechu používaných proti zajatým „nepřátelským bojovníkům“ a jiným předpokládaným nepřátelům Ameriky. Podle několika zpráv se tyto techniky přestěhovaly z vojenských programů SERE do věznic na Guantánamu, známé jako „Gitmo“.

Americký profesor práv M. Gregg Bloche a Jonathan H. Marks, britský advokát a výzkumník v oblasti bioetiky, odsoudili použití těchto vyšetřovacích postupů, které byly částečně vyvinuty behaviorálními vědci a lékaři. Argumentují tím, že „přenesením taktiky SERE a modelu Guantánama na bojiště otevřel Pentagon Pandořinu skříňku potenciálního zneužívání... modely SERE přejeté civilním velením Pentagonu jsou dalším důkazem, že zneužití odpovídající mučení bylo národní politikou, nikoliv pouze produktem několika nezávislých lumpů“.³⁹ Investigativní novinářka Jane Mayerová ve svém eseji „Experiment“ pro *New Yorker* vyjádřila podobné obavy.⁴⁰ Otázkou zneužití experimentu Pentagonem se budu zabývat v patnácté kapitole.

Taktiky vyvinuté programy SERE byly součástí protokolu pro obranný výcvik vojáků v případě zajetí nepřítelem. Nicméně po teroristických útocích z 11. září 2001 byly zdokonaleny a staly se součástí arzenálu útočné taktiky pro získání informací od příslušníků armád nebo civilistů považovaných za nepřátele. Jejich cílem bylo, aby se vyslýchání cítili zranitelně, byli poddajní, spolupracovali při vyzrazování požadovaných informací. Jejich techniky byly vyvinuty s pomocí poradců z řad behaviorálních vědců a vypilovány metodou pokusu a omylu při výcviku v pevnosti Fort Bragg v Severní Karolině a v dalších vojenských zařízeních. Obecně platí, že tyto taktiky minimalizují používání fyzického mučení a nahrazují je mučením psychickým, tzv. „měkkým mučením“. K pěti hlavním taktikám programu SERE, určeným k tomu, aby zadržované nebo jiné osoby byly při výslechu přístupné poskytnout informace a přiznání, patří:

- Sexuální ponižování a degradace
- Ponižování založené na náboženském vyznání a kulturních zvycích

- Spánková deprivace
- Sensorická deprivace a smyslové přetížení
- Fyzické utrpení k dosažení psychologické výhody strachu a úzkosti, jako je „vyvolávání pocitu topení“ (*waterboarding*) nebo hypotermie (vystavení teplotám pod bodem mrazu)

Tyto taktiky byly navrhovány jak v záznamech ministra Rumsfelda pro použití na základně Guantánamo, tak generála Sancheze pro věznicí Abú Ghrajb a byly provozovány v těchto věznicích i jinde. Existují také doložené důkazy o tom, že tým vyšetřovatelů a dalších vojenských zaměstnanců z Guantánama navštěvoval tréninkový program SERE v pevnosti Fort Bragg v srpnu 2002. Vzhledem k utajované povaze těchto informací jsou tato tvrzení samozřejmě pouze závěry založenými na zprávách z různých informovaných zdrojů.

Je možné, aby hlavní poselství experimentu o situační síle bylo kooptováno Pentagonem a využito v jeho tréninkových programech mučení? Nerad bych tomu věřil, nedávno však jedna zpráva toto tvrzení spíše potvrdila.

Zdá se, jako by mučení v Iráku bylo inspirováno experimentem... Situace je vytvořena či zhoršena nedostatkem personálu, nebezpečím a absencí nezávislé vnější kontroly - a dozorcí jsou mírně povzbuzováni k mučení (ačkoliv neexistují žádné specifické pokyny ohledně mučení). Uvedené situace a mučení můžeme nyní sledovat v amerických věznicích v Iráku... Výhodou americké administrativy v „situaci“ Stanfordského experimentu je, že to může popřít - neexistují příkazy k mučení, ale situace k němu může být předurčena.⁴¹

Autoři tohoto názoru dále upřesňují, že jde o víc než pouhou spekulaci, protože Stanfordský vězeňský experiment byl zdůrazněn ve zprávě Schlesingerova výboru vyšetřujícího zneužívání v Abú Ghrajbu. Argumentují tím, že „zveřejnění informací o tomto experimentu v oficiálním dokumentu a jeho spojování s podmínkami v amerických vojenských věznicích dále odhaluje odpovědnost systému velení za politiku“. Klíčovým odkazem na experiment ve Schlesingerově zprávě je zdůraznění moci patologické situace vytvořené v našem experimentálním vězení.

Pozorované negativní, antisociální reakce nebyly produktem prostředí vzniklého spojením souboru deviantních osobností, ale spíše výsledkem vnitřně patologické situace, která by mohla narušit a usměrňovat chování v podstatě normálních jedinců. Abnormalita zde spočívá v psychologické povaze situace, nikoliv v těch, kteří jí procházejí.⁴²

Tři příklady, jak náš experiment překročil hranici abstraktna do říše hudby, divadla a umění, dokládají rocková skupina, německý film a polský umělec, jehož „umělecká forma“ byla vystavena na Benátském bienále v roce 2005. „Stanford Prison Experiment“ (bez „The“) je název rockové kapely z Los Angeles, jejíž intenzivní hudba je „fúzí punku a noisu“ podle vlastních slov jejího lídra, jenž se

0200310202010231300053

o experimentu dozvěděl jako student Kalifornské univerzity v Los Angeles.⁴³ *Das Experiment* je německý film inspirovaný Stanfordským vězeňským experimentem, který byl promítán po celém světě. Film je inspirován experimentem, což podle scenáristů dává této „fantazii“ punc legitimacy a skutečné události. Záměrně však v zájmu senzacechtivosti místo skutečného průběhu našeho experimentu zobrazuje výmysly. Nakonec jde o vulgární zobrazení sexismu a bezdůvodné sexuality a násilí bez vyvažující hodnoty.

Ačkoliv někteří diváci považovali film za vzrušující, snímek byl rozcupován filmovými recenzemi, jako např. dvěma známými britskými filmovými kritiky. Recenze v časopise *Observer* dochází k závěru, že: „Experiment je nepravděpodobný thriller bez velké originality, který nabízí sebe sama jako legendu národního (případně celosvětového) sklonu k autoritářskému fašismu.“⁴⁴ Ještě tvrdší byl recenzent listu *The Guardian*: „Každá epizoda Big Brothera má větší vhléd než tento hloupý a tupý nesmysl.“⁴⁵ Americký filmový kritik Roger Ebert však z filmu extrahoval jedno cenné poučení, které se týká i experimentu: „Snad jsou to uniformy, co nás proměňuje v tlupu v čele s dominantním šéfem. Existuje jen málo zbloudilých.“⁴⁶

Polský umělec Artur Zmijewski natočil šestačtyřicetiminutový film *Repetition (OpakovánO)*, jehož hlavními hrdiny jsou placení dobrovolníci, kteří stráví sedm dní v simulované věznici. Film byl vysílán každou celou hodinu početnému publiku v polském pavilonu Benátského bienále v červnu 2005, na nejstarší oslavě moderního umění na světě, a také byl promítán ve Varšavě a v San Francisku. Podle jednoho z recenzentů tento film:

[...] naznačuje, že Zimbardův experiment, v jehož designuje stejně tolik intuice jako přísně vědecké metody, může mít potenciál stát se uměleckým dílem... V simulovaném vězení je však umělecké dekorum brzy opuštěno. „Hra“ nabírá spád, takže zcela pohltí hráče svou dynamičností a dostane se jim až na dřevě. Dozorci jsou čím dál víc brutálnější a kontrolující. Neposlušní vězni jsou umístěni na samotce: všichni mají oholené hlavy. V té chvíli několik vězňů přestane všechno vnímat jako nepříjemnou hru, kterou mohou snášet tak dlouho, dokud bude trvat (za čtyřicet dolarů denně). Vidí jen ďábelskou situaci a ukončí „experiment“ jednou provždy.⁴⁷

Webové stránky Stanfordského vězeňského experimentu: moc internetu

Stránky www.prisonexp.org vypovídají pomocí archivních záznamů a prezentace s dvačtyřiceti snímky příběh o tom, co se stalo během šesti osudových dnů našeho experimentu. Jsou zde původní dokumenty, diskusní otázky, články, rozhovory a záplava jiného materiálu pro učitele, studenty a jakékoliv další zájemce, kteří se chtějí dozvědět více informací o experimentu a věznicích, to vše v pěti jazycích. Jejich provoz byl zahájen v prosinci 1999, s odbornou pomocí Scotta Plouse a Mikea Lestika.

Pokud na Googlu zadáte vyhledávání podle klíčového slova „*experiment*“, pravděpodobně zjistíte, že náš experiment se nachází mezi předními celosvětovými webovými stránkami, s 291 miliony výsledků v srpnu 2006. Podobně se na Googlu v srpnu 2006 při vyhledávání klíčového slova „*prison*“ (vězení) umísťuje Stanfordský vězeňský experiment s více než 192 miliony výsledků na druhém místě za Federálním úřadem Spojených států pro vězeňství.

V běžný den jsou stránky www.prisonexp.org zhlédnuty více než pětadvaceti tisíci návštěvníky, od spuštění webu více než osmatřiceti miliony lidí. V době, kdy vrcholilo zpravodajství o zneužívání ve věznici Abū Ghrajb v květnu a červnu 2004, návštěvnost stránek Stanfordského vězeňského experimentu (a jejich mateřského webu www.socialpsychology.org) překročila počet dvě stě padesát tisíc zobrazení za den. Tato úroveň návštěvnosti svědčí nejen o zájmu veřejnosti o psychologický výzkum, ale také o potřebě mnoha lidí pochopit dynamiku uvěznění, nebo obecněji dynamiku moci a útlatku. Tyto údaje mohou rovněž odrážet dnešní status legendy, který tento experiment získal v mnoha zemích světa.

Jeden živoucí, velmi osobní důsledek návštěvy webových stránek experimentu můžeme vidět v následujícím dopise, který mi poslal devatenáctiletý student psychologie. Popisuje v něm, jakou hodnotu tyto stránky přinesly jemu osobně. Umožnily mu lépe pochopit jeho strašný zážitek během vojenského výcvikového tábora:

Neměl jsem při tom [při sledování Stanfordského vězeňského experimentu] daleko k slzám. Prvního listopadu 2001 jsem vstoupil k námořní pěchotě USA a uskutečnil si tak svůj dětský sen. Abych to zkrátil, stal jsem se obětí opakovaného protizákonného fyzického a psychického týrání. Šetření ukázalo, že jsem utrpěl více než čtyřicet nevyprovokovaných výprasků. Nakonec ačkoliv jsem se tomu bránil, začal jsem mít sebevražedné sklony, a tak jsem byl z výcvikového tábora propuštěn. Na základně jsem byl jen asi tři měsíce.

Snažím se říct, že způsob, jakým vaši dozorci vykonávají své povinnosti, a způsob, jakým to dělají vojenští instruktoři, je neuvěřitelný. Byl jsem ohromen podobností mezi vašimi dozorci a jedním konkrétním instruktorem, kterého mám na mysli. Zacházeli se mnou velmi podobně a v některých případech ještě hůř.

Jedním takovým incidentem, který bil do očí, byla snaha rozbít solidaritu naší čtyry. Byl jsem přinucen sedět uprostřed naší ubytovny a křičet na ostatní rekruty - „kdybyste se, chlapi, pohybovali rychleji, netrvalo by nám to hodiny“, což bylo namířeno na ostatní rekruty, kteří drželi nad hlavami velmi těžký vojenský kufr. Tato událost byla velmi podobná tomu, když vězni tvrdili že, „číslo 819 je špatný vězeň“. Po tom incidentu a poté, co jsem byl o několik měsíců později v pořádku doma, jsem myslel jenom na to, jak moc bych se chtěl vrátit a ukázat ostatním, že i když instruktor řekl četě, že jsem byl špatný rekrut, nebylo to tak. [Stejně jako to chtěl udělat náš vězeň Stew-819.] Vzpomínám si i na další chování, jako byly kliky za trest, na oholené hlavy, že jsme neměli žádnou vlastní identitu, ostatní jsme oslovovali a mluvili o nich jen jako o „vojnoví rekrutovi tom a tom“, což odpovídá vaší studii.

Z toho všeho vyplývá, že i když byl váš experiment proveden před jednatřiceti lety, přečtení studie mi pomohlo porozumět tomu, co jsem dříve nechápal, dokonce ani po terapii a poradenství. To, co jste názorně ukázal, mi opravdu dalo nahlédnout do podstaty něčeho, čím jsem se zabýval téměř rok. Ačkoliv to rozhodně není omluva za jejich chování, chápu teď důvody jednání instruktorů, pokud jde o jejich sadismus a touhu po moci.

Stručně řečeno, děkuji Vám, dr. Zimbardo.

Plné barvitě vylíčení výcviku příslušníků námořní pěchoty lze nalézt v díle *The Marine Machine (Námořní mašinérie)* od Williama Mareše.⁴⁸

Je logické dojít k závěru, že na tomto malém experimentuje něco, co vykazuje trvalou hodnotu nejen pro sociální vědce, ale ještě silněji pro širokou veřejnost. Já nyní věřím, že tou zvláštností je dramatická transformace lidské přirozenosti, a to nikoli pomocí tajemných chemikálií dr. Jekylla, jež ho proměnily ve zlého pana Hydea, ale spíše silou sociálních situací a systémů, které je vytvářejí a udržují. Moji kolegové a já jsme rádi, že jsme byli schopni „prorazit psychologii cestu do vědomí veřejnosti“ informativním, zajímavým a zábavným způsobem, který umožňuje nám všem pochopit něco tak základního a znepokojujícího o lidské povaze.

Nyní je čas rozšířit naše empirické základy nad rámec tohoto jednoho experimentu. V dalších několika kapitolách přezkoumáme různé výzkumy z mnoha zdrojů, které nás ve větší míře informují o tom, jak moc mohou být situace důležité při proměně dobrých lidí v pachatele zla.

C/D

i · r^o | m c

- c o
c d

o m k y¹

1740456
3

a poslušnost

XIII

Jsem přesvědčen, že v životě všech mužů v určitých obdobích a v životě mnoha mužů ve všech obdobích mezi dětstvím a vysokým stářím je jedním z nejdominantnějších prvků touha být součástí místního kruhu a hrůza, pokud jsou mimo něj... Ze všech vášní dovede vašeň pro vnitřní kruh nejobratněji změnit ještě nezkaženého muže ve velmi špatného člověka, který provádí velmi špatné věci.

C. S. Lewis, „The Inner Ring“ (1944)¹

Motivy a potřeby, které nám obvykle dobře slouží, nás mohou svést na scesti, pokud jsou vyburcovány, zesíleny nebo zmanipulovány situačními silami, u nichž nerozpoznáme jejich sílu. To je důvod, proč je zlo tak všudypřítomné. Jeho pokušení je jen malým krokem vedle, mírnou objíždkou na cestě životem či zamlženým zpětným zrcátkem, které vedou ke katastrofě.

Ve snaze porozumět proměně charakteru dobrých mladých mužů ve Stan- fordském vězeňském experimentu jsem již nastínil řadu psychických procesů, které hrály rozhodující roli při narušení jejich myšlenek, pocitů, vnímání a skutků. Viděli jsme, jak základní potřeba někam patřit, sdružovat se a být přijat ostatními, která je zásadní pro vytváření komunity a rodinných pout, byla v našem experimentu přeměřována k přizpůsobení se nově vznikajícím normám, které umožnily dozorcům zneužívat vězně.² Viděli jsme dále, že základní motiv pro zachování konzistentnosti mezi našimi soukromými postoji a veřejným chováním umožňuje, aby disonantní závazky byly vyřešeny a racionalizovány pomocí násilí proti sobě rovným.³

Potvrdím, že ty nejdramatičtější případy řízené změny chování a „ovládnutí mysli“ nejsou důsledkem nějakých exotických způsobů ovlivnění, jako je hypnóza, psychotropní léky nebo „vymývání mozků“, ale spíše důsledkem systematické manipulace nejobyčejnějších aspektů lidské povahy v omezujícím prostředí.⁴

V tomto smyslu věřím tomu, co navrhl anglický učenec C.S. Lewis - že mocná síla umožňující transformaci lidského chování a nutící lidi překročit hranice mezi dobrem a zlem pochází ze základní touhy být „uvnitř“, a ne „mimo“. Pokud přemýšlíme o sociální moci jako o souboru soustředěných kruhů, uspořádaných od nejmocnějšího centrálního neboli vnitřního kruhu až po ten nejméně společensky významný vnější kruh, uvědomíme si, že je zaměřena na dostředivou přitažlivost centrálního kruhu. Lewisův „vnitřní kruh“ je jako prchavý bájný Kamelot, který pro nás představuje přijetí do nějaké speciální skupiny, privilegovaného sdružení, které uděluje okamžitý status a posiluje identitu. Je zřejmým lákadlem pro většinu z nás - kdo by nechtěl být členem „vnitřní skupiny“? Kdo by nechtěl vědět, že prošel zkouškou a je považován za hodného zařazení do nové, vzácné říše sociální přijatelnosti, případně že ji může ovládnout?

tlak vrstevníků byl identifikován jako sociální síla, která nutí lidi, zejména adolescenty, dělat podivné věci - vlastně cokoliv -, aby byli přijati. Nicméně hledání vnitřního kruhu je přizívováno zevnitř. Neexistuje žádná nátlaková síla vrstevníků bez přispění vlastního nátlaku, aby oni chtěli právě *tebe*. Kvůli tomu jsou lidé ochotni vytrpět bolestivé a ponižující iniciační rituály v rámci bratrství, sekt, společenských klubů nebo armády. Představuje to ospravedlnění pro mnohé, kteří celý svůj život trpí šplháním po firemním žebříčku.

Tato motivační síla je dvojnásobně pobízena tím, co Lewis nazývá „hrůzou z existence mimo kruh“. Strach z odmítnutí, když toužíme být přijati, může ochromit iniciativu a popřít osobní autonomii. Může proměnit společenského člověka v plachého introverta. Pomyslná hrozba uvržení mimo skupinu může vést k tomu, že někteří lidé udělají prakticky cokoliv, aby tomu strašlivému odmítnutí zabránili. Autority mohou dosáhnout úplné poslušnosti nikoli prostřednictvím trestů nebo odměn, ale pomocí dvojsečné zbraně: lákadlem přijetí spojeným s hrozbou odmítnutí. Tento lidský motiv je tak silný, že i neznámí lidé získají naše zplnomocnění, když nám slíbí zvláštní místo u svého stolu sdílených tajemství - „jen mezi námi dvěma“.⁵

Nedávno vyšel najevo odporný příklad této sociální dynamiky: čtyřicetiletá žena se přiznala k tomu, že po celý rok měla sex s pěti chlapci ze střední školy a že jim obstarávala drogy a alkohol na tyto pravidelné sexuální večírky, které se konaly každý týden u ní doma. Řekla policii, že to dělala, protože chtěla být „super máma“. Ve svém čestném prohlášení tato super máma řekla vyšetřovatelům, že u svých spolužáků na střední škole nebyla oblíbená, ale organizování těchto večírků ji umožnilo začít se „cítit jako součást skupiny“.⁶ Bohužel se chytila špatného vnitřního kruhu.

Lewis pokračuje popisováním delikátního procesu zasvěcení, indoktrinace dobrých lidí do soukromého vnitřního kruhu, který může mít zlovolné důsledky a proměnit je v „ničemy“. Uvádím tuto pasáž obsírně, protože tak výmluvně vypovídá o tom, jak tento základní lidský motiv může být nepostřehnutelně zneužit těmi, kteří mají moc přijmout nebo odeprít přístup do svého vnitřního kruhu. Připraví to půdu pro naši exkurzi do experimentální laboratoře a terénního prostředí sociálních vědců, kteří takové jevy zkoumali do značné hloubky.

K devíti z deseti z vás nepřichází volba, která by mohla vést k ničemnosti, když už vůbec přijde, v nějakých dramatických barvách. Očividně zlí lidé, očividně ohrožující nebo korumpující lidé se téměř jistě neobjeví. Náznak přijde nad drinkem nebo šálkem kávy, přestrojený za banalitu a vložený mezi dva vtipy, z úst muže nebo ženy, které jste nedávno poznali poněkud lépe a které byste rádi poznali ještě lépe - právě ve chvíli, kdy máte největší obavy, abyste se nejevili hrubí, naivní nebo ješitní. Bude to náznak něčeho, co není zcela v souladu s technickými pravidly fair play, bude to něco, co neznalá, romantická veřejnost nikdy nepochopí. Něco, kolem čeho i outsideri ve vaší vlastní profesi mají tendenci dělat povyk, ale něco, jak praví váš nový přítel, co „my“ - a při slově „my“ se snažíte uspokojením nezčervenat - něco, co „my“ vždycky děláme“. A budete lapeni. Ale není to touhou po zisku nebo pohodlí, ale prostě proto, že v té chvíli, když je pohár tak blízko vašich rtů, nemůžete snést pomyslení, že budete vystrčeni zpět do studeného vnějšího světa. Bylo by tak strašné vidět tvář toho druhého - tak laskavou, důvěrnou, příjemně kultivovanou tvář -, jak se náhle změnil v chladnou a arogantní, vědět, že jste byli testováni pro vnitřní kruh, a byli jste odmítnuti. A pak když jste lapeni, budete se za týden o něco více vzdalovat pravidlům a za rok ještě více, ale to vše bude probíhat v tom nejveselejším, nepřátelštějším duchu. Může to skončit krachem, skandálem a trestem nucených prací; může to skončit miliony, šlechtickým titulem a rozdáváním cen na vaší staré škole. Ale tak jako tak budete darebák.

Výzkumná odhalení situační síly

Stanfordský vězeňský experiment je jen jedním kamínkem v široké mozaice výzkumu, který odhaluje sílu sociálních situací a sociální konstrukce reality. Viděli jsme, jak se výzkum zaměřil na mocenské vztahy mezi jednotlivci v rámci institucionálního prostředí. Různé studie, které předcházely a následovaly, objasnily mnoho dalších aspektů lidského chování, které jsou neočekávaně tvarovány situačními silami.

Skupiny nás mohou přimět dělat věci, které bychom obvykle sami nedělali, ale jejich vliv je často nepřímý. Skupina jednoduše modeluje normativní chování a chce, abychom ho napodobili a prováděli. Naopak vliv autority je častěji přímý a bez rafinovanosti: „Uděláš, co ti říkám.“ Ale protože je požadavek tak přímý a nestydatý, člověk se může rozhodnout, že neuposlechne a vůdce nebude následovat. Abyste pochopili, co mám na mysli, zvažte tuto otázku: Do jaké míry by slušný, obyčejný člověk odporoval nebo vyhověl požadavku autority, aby ublížil, nebo dokonce zabil nevinného neznámého člověka? Tato provokativní otázka byla předložena k experimentálnímu testování v kontroverzní studii o slepé poslušnosti k autoritě. Jedná se o klasický experiment, o kterém jste pravděpodobně slyšeli díky jeho „šokujícím“ důsledkům. Mnohem větší hodnotu ale mají jeho postupy, které nám pomohou porozumět tomu, proč lze přimět dobré lidi, aby se chovali špatně. Přezkoumáme replikace a rozšíření této klasické studie a opět si položíme otázku, kterou si klademe u všech takovýchto výzkumů: Jaká je jeho externí validita, jaké jsou paralely reálného světa s laboratorní demonstrací moci autority?

Mějte se na pozoru! Existují zkreslení sloužící nám samotným

Než se dostaneme k detailům tohoto výzkumu, musím vás varovat před vaší pravděpodobnou podjatostí, která bývá mohla zabránit ve vyvození správných závěrů z toho, co se chystáte přečíst. Většina z nás si vytváří egocentrická zkreslení, která vylepšují náš sebeobraz, slouží našim zájmům a která nám pomáhají považovat se za někoho zvláštního - rozhodně ne obyčejného a samozřejmě „nadprůměrného“.⁷ Taková kognitivní zkreslení mají důležitou funkci v posílení našeho pocitu vlastní hodnoty a ochraně proti tvrdým ranám osudu. Umožňují nám vysvětlit selhání, přiznávají nám zásluhy za naše úspěchy a popírají odpovědnost za naše špatná rozhodnutí. Poskytují nám tak vnímání našeho subjektivního světa přes růžové brýle. Průzkumy např. ukazují, že 86 % Australanů posuzuje svůj pracovní výkon jako „nadprůměrný“ a 90 % amerických obchodních manažerů jako lepší než u jejich průměrných spoluobčanů. (Škoda těch ubohých průměrných chlapíků.)

Přesto mohou být tato zkreslení i maladaptivní, mohou nám zakrývat naši podobnost s ostatními a distancovat nás od skutečnosti, že lidé stejní jako my se v některých škodlivých situacích chovají špatně. Tato zkreslení také znamenají, že nebudeme používat základní bezpečnostní opatření, abychom zabránili nežádoucím důsledkům našeho chování, protože předpokládáme, že se nám to nestane. Tak podstupujeme sexuální rizika, riziko řízení auta, riziko hazardu, zdravotní rizika a další. V krajní verzi těchto zkreslení většina lidí věří, že jsou méně náchylní k těmto zkreslením než ostatní lidé, a to i poté, co o nich byli poučeni.⁸

To znamená, že když si přečtete o Stanfordském vězeňském experimentu nebo

0 mnoha studiích v následujícím textu, můžete učinit závěr, že *vy* byste nedělali to, co udělala většina lidí, a že právě *vy* byste samozřejmě byli výjimkou potvrzující pravidlo. Pokud sdílíte tento statisticky neodůvodněný názor (sdílí jej většina z nás), jste vůči situačním silám ještě zranitelnější právě proto, že podceňujete jejich moc a zároveň přeceňujete tu svoji. Jste přesvědčeni, že byste se stali dobrým dozorcem, vzdorným vězněm, odpůrcem, disidentem, nonkonformistou a ze všeho nejvíce hrdinou. Kéž by to tak bylo, ale hrdinové jsou vzácné pleme no - s některými z nich se setkáme v naší poslední kapitole.

Pro tuto chvíli vás vyzývám, abyste odložili uvedená zkreslení a představili si, že to, co většina lidí v těchto experimentech provádí, je základním měřítkem

1 pro vás. Přínejmenším si prosím uvědomte, že si nemůžete být jisti, zda byste se tak snadno nechali či nenechali svést k tomu, co průměrný účastník výzkumu provádí v těchto studiích - pokud byste byli za stejných podmínek na jejich místě. Žádám vás, abyste si vybavili, co vězeň Clay-416, odpůrce s párkem, řekl po ukončení experimentu v rozhovoru se svým trýznitelem, dozorcem „Johnem Wayneem“. Na Waynovo popíchnutí „Jakým dozorcem bys byl, kdybys byl na mém místě?“ odvětil skromně: „Já opravdu nevím.“

Pouze poznáním, že my všichni jsme subjekty stejných dynamických sil, že pokora má přednost před neopodstatněnou hrdostí, můžeme vzít na vědomí naši zranitelnost vůči situačním silám. Připomeňme si výmluvný koncept naší společné vzájemné provázanosti a vzájemné závislosti od Johna Donneho:

Celé lidstvo má jediného autora a tvoří jediný svazek; když zemře jeden člověk, neznámá to, že je z knihy vytržena jedna kapitola, ale spíše je přeložena do lepšího jazyka; a každá kapitola musí být takto přeložena... A proto zvon, který zvoní na kázání, nevyzývá pouze kazatele, ale svolává celou kongregaci: tento zvon volá nás všechny... Žádný člověk není ostrov, celý sám pro sebe... smrti každého člověka je mne méně, neboť jsem součástí lidstva; a proto se nikdy neptej, komu zvoní hrana; zvoní tobě.

(Meditace 27)

Klasický výzkum o přizpůsobení se skupinovým normám

Jedna z nejstarších studií o konformitě z roku 1935 byla navržena tureckým sociálním psychologem Muzaferem Sherifem.⁹ Sherif, nedávný přistěhovalec do Spojených států, věřil, že Američané mají obecně tendenci přizpůsobovat se, protože jejich demokracie zdůrazňuje vzájemně sdílené dohody. Navrhl neobvyklé prostředky demonstrující přizpůsobení se jednotlivců skupinovým normám v novém prostředí.

Muži vysokoškolaři byli jednotlivě zavedeni do zcela tmavé místnosti, ve které bylo umístěno nehybné bodové světlo. Sherif

věděl, že bez jakéhokoliv referenčního rámce se zdá, jako by se světlo chaoticky pohybovalo, tato iluze se nazývá „auto-kinetický efekt“. Nejdříve požádal individuálně každého účastníka, aby posoudil pohyb uvedeného světla. Jejich úsudky se značně lišily; někteří viděli pohyb v rámci několika centimetrů, jiní hlásili, že se bod pohybuje o metry. Každý si brzy stanovil rozsah, do něhož spadala většina z jím nahlášených odhadů. Poté zavedl dovnitř skupinu několika dalších studentů. Uvedli vlastní odhady, které se velmi lišily, ale v každé skupině „vykristalizovala“ norma zahrnující určité rozpětí odhadů a průměrný odhad. Po mnoha pokusech ostatní účastníci odešli a jeden z nich, teď osamocen, byl požádán, aby znovu odhadl pohyb světla - test konformity k nové normě ustanovené v rámci skupiny. Jeho úsudek teď spadl do nového rozpětí schváleného skupinou „a výrazně se lišil od jeho původního osobního rozpětí“.

Sherif také používal „spiklence“, který byl vyškolen, aby uváděl odhady, které se střídaly ve svém rozpětí od malého po velký rozsah. Postačovalo to k tomu, že naivní subjekty autokinetického testování ve svých úsudcích spíše odráželi hodnocení tohoto prohraného spiklence, než aby se drželi svých již dříve stanovených osobních standardů vnímání.

Aschův výzkum konformity: podřízení se

Sherifův efekt konformity byl v roce 1955 napaden dalším sociálním psychologem Solomonem Aschem,¹⁰ který věřil, že Američané jsou ve skutečnosti nezávislejší, než předpokládá Sherifova práce. Asch věřil, že Američané mohou jednat samostatně, i když čelí většině, která vidí svět jinak než oni. Argumentoval tím, že problémem Sherifovy testovací situace byla její nejednoznačnost a absence jakéhokoliv smysluplného referenčního rámce nebo osobních standardů. Když jedinec, který nemá žádný skutečný závazek ke svým původním odhadům, čelí alternativnímu vnímání skupiny, tak se k ní prostě připojí. Opravdová konformita vyžaduje skupinu, která zpochybní základní vnímání a přesvědčení jednotlivce - když se řekne, že X je Y, ačkoliv je zřejmé, že to není pravda. Asch předpověděl, že za těchto okolností by se přizpůsobilo relativně málo jedinců: většina z nich by byla neochvějně odolná vůči tomuto extrémnímu skupinovému tlaku, který by byl tak okatě chybný.

Co se vlastně stalo lidem čelícím sociální realitě, která se střetla s jejich základním vnímáním světa? Chcete-li to zjistit, dovolte mi, abych vás uvedl na místo typického účastníka výzkumu.

Jste přijati do studie vizuálního vnímání, která začíná posouzením relativní velikosti úseček. Ukážou vám karty se třemi úsečkami o různých délkách a požádají vás, abyste nahlas uvedli, která ze tří úseček je stejně dlouhá jako srovnávací úsečka na další kartě. Jedna z nich je kratší, jedná je delší a jedna je přesně stejně dlouhá jako srovnávací úsečka. Řešení úkolu je pro vás hračka. Uděláte málo chyb, stejně jako většina ostatních (méně než jedno procento času). Ale nejste v této studii sami, jste obklopeni partou vrstevníků, je jich sedm a vy jste číslo osm. Zpočátku jsou vaše odpovědi stejné jako jejich - no dobrá. Ale pak se začnou dít neobvyklé věci. U některých pokusů každý z nich postupně hlásí, že nejdelší úsečka je stejně dlouhá jako ta střední, nebo že ta nejkratší má stejnou délku jako ta střední. (Vy nevíte, že těch ostatních sedm jsou členové Aschova výzkumného týmu, kteří byli instruováni, aby u specifických „kritických“ pokusů odpovídali jednomyslně nesprávně.) Když je řada na vás, všichni se na vás dívají, jak hledíte na kartu se třemi úsečkami. Jasně vidíte něco jiného než oni, ale řeknete to? Budete si stát na svém a říkat, co víte, že je správné, nebo budete souhlasit s tím, o čem všichni ostatní tvrdí, že je správné? Čelíte stejnému skupinovému tlaku ve dvanácti z celkových osmnácti pokusů, při nichž skupina odpovídá nesprávně, při šesti pokusech přimíchaných mezi ty ostatní jsou ale jejich odpovědi bezchybné.

Pokud jste jako většina ze sto dvaceti tří skutečných účastníků výzkumu v Aschově studii, podleli byste skupině asi v sedmdesáti procentech času některých kritických, špatně zodpovězených pokusů. Třicet procent z původních subjektů podlelo při většině pokusů a jen čtvrtina z nich si během testování byla schopna udržet svou nezávislost. Někteří z nich si prý byli vědomi rozdílu mezi tím, co viděli, a skupinovým konsenzem, ale cítili, že je jednodušší souhlasit s ostatními. U ostatních vytvořil uvedený rozpor konflikt, který vyřešili tak, že začali věřit, že skupina má pravdu a jejich vnímání bylo špatné! Všichni ti, kdo podleli, podcenili rozsah své konformity a zpětně si vybavovali své podlehnutí skupinovému tlaku mnohem méně, než tomu ve skutečnosti bylo. Zůstali nezávislí ve svých myslích, ale ne ve svém jednání.

Následné studie prokázaly, že pokud účastník stojí proti jednomu člověku, který udává nesprávný úsudek, je sice mírně znepokojen, ale zachovává si nezávislost. Pokud mu nicméně odporuje většina o počtu tří osob, chybné odpovědi se objeví v dvaatřiceti procentech případů. Ale abychom byli optimističtější, Asch našel jeden účinný způsob, jak podporovat nezávislost. Jestliže subjekt dostal partnera, jehož názory byly v souladu s jeho vlastními, moc většiny se značně snížila. Vzájemná podpora omezila chybné odpovědi na čtvrtinu z těch, které byly zaznamenány bez partnera, a tento efekt odporu vydržel i po odchodu partnera.

Jeden z cenných dodatků pro pochopení lidské konformity pochází z výzkumu, který osvětluje dva základní mechanismy přispívající ke skupinové konformitě.¹¹ Zaprvé jsme konformní z důvodu *informačních potřeb*: ostatní lidé mají často nápady, pohledy, perspektivy a znalosti, které nám pomáhají lépe se orientovat v našem světě, a to zejména prostřednictvím neznámých břehů a nových přístavů. Druhý mechanismus zahrnuje *normativní potřeby*: ostatní lidé nás spíše přijmou, když s nimi souhlasíme, než když se neshodneme, tak se podvolíme jejich pohledu na svět, poháněni mocnou potřebou někam patřit a rozdíly nahrazovat podobnostmi.

Konformita a nezávislost rozjasňují mozek odlišně

Nová technologie, která nebyla v Aschově době k dispozici, nabízí zajímavé nahlédnutí do úlohy mozku v oblasti sociální konformity. Když se lidé přizpůsobují, racionálně se rozhodují souhlasit se skupinou z důvodů normativních potřeb, nebo skutečně mění své vnímání a přijímají platnost nové, i když chybné informace poskytnuté skupinou? Nedávná studie využila k zodpovězení této otázky moderní technologii pro skenování mozku.¹² Výzkumníci mohou nyní nahlédnout do aktivního mozku jedince věnujícího se různým

úkolum, a to pomocí snímacího zařízení, jež detekuje, které konkrétní oblasti mozku jsou při řešení různých mentálních úkolů zapojeny. Tento proces je znám jako funkční magnetická rezonance (fMR). Chápeme-li, které z mentálních funkcí různé mozkové oblasti ovládají, pak víme, jak to vypadá, když jsou tyto oblasti aktivovány daným experimentálním úkolem.

Zde je princip uvedené studie. Představte si, že jste jeden z třiceti dvou dobrovolníků přijatých do výzkumu vnímání. Musíte v myslí rotovat obrázky trojrozměrných předmětů a určit, zda jsou tyto předměty stejné jako předloha nebo se od ní liší. V čekárně potkáte další čtyři dobrovolníky, se kterými začnete společně zkoušet hry na laptotech, navzájem se fotografovat a chatovat. (Ve skutečnosti jsou to herci - „spiklenci“ -, kteří budou brzy předstírat své odpovědi v testu, aby se shodovali mezi sebou, ale nikoli s vašimi správnými odpověďmi.) Jste vybráni, abyste šli do skeneru, ostatní se nejprve jako skupina venku dívají na objekty, a pak se rozhodují, zda jsou stejné nebo různé. Stejně jako v původním Aschově experimentu odpovídají herci u některých pokusů hromadně nesprávně, u některých pokusů odpovídají všichni správně a občas odpovídají různě, aby test byl více uvěřitelný. V každém kole se vám, když jste na řadě, zobrazí odpovědi ostatních. Musíte rozhodnout, zda jsou předměty stejné, nebo různé - jak je ohodnotila skupina, nebo jak je vidíte vy sami?

Stejně jako v Aschových experimentech podlehnete (jako typický subjekt) tlaku skupiny, průměrně budete dávat špatné skupinové odpovědi v jednačtyřiceti procentech času. Pokud se podvolíte chybnému skupinovému úsudku, vaše konformita se na skenu mozku zobrazí ve formě změn ve vybraných oblastech mozkové kůry, které slouží k vidění a prostorovému vnímání (konkrétně se zvyšuje aktivita v pravé intraparietální rýze). Překvapivě se neprojeví žádné změny v oblastech předního mozku, které slouží k monitorování konfliktů, plánování a dalším duševním činnostem vyššího řádu. Na druhou stranu, pokud projevíte nezávislý úsudek jdoucí proti skupině, měly by se rozjasnit oblasti vašeho mozku, které jsou významně spojeny s emocionalitou (pravá amygdala a oblasti pravého *nucleus cauda*). To znamená, že odpor vytváří emocionální zátěž pro ty, kteří si zachovávají svoji nezávislost - autonomie stojí psychické náklady.

Hlavní autor tohoto výzkumu, neurolog Gregory Berns dodává: „Rádi si myslíme, že vidět znamená věřit, ale výsledky studie ukazují, že vidět znamená věřit tomu, co vám skupina řekne.“ To znamená, že názory jiných lidí, když vykristalizují do skupinového konsenzu, mohou skutečně ovlivnit to, jak vnímáme důležité aspekty vnějšího světa, a tím zpochybňovat povahu samotné pravdy. Jen tím, že si uvědomíme naši zranitelnost vůči sociálnímu tlaku, se můžeme začít stavět na odpor konformitě, pokud není v našem nejlepším zájmu podlehnout mentalitě stáda.

Moc menšiny ovlivnit většinu

Porota soudu může být neschopna dojít k rozhodnutí, když je jeden, který nesou hlásí, podpořen alespoň jednou další osobou a společně napadnou dominantní většinový názor. Ale může menšina zvrátit většinu k vytvoření nových norem pomocí stejných základních psychologických principů, které obvykle pomáhají vybudovat většinový názor?

Výzkumný tým francouzských psychologů založil na této otázce experimentální test. Když v úkolu, který se týkal názvů barev, dvě asistentky experimentu ve skupinách šesti studentek důsledně nazývaly modré světlo „zeleným“, téměř třetina naivní většiny subjektů nakonec následovala jejich příkladu. Většina nicméně nepodlehla jednotné menšině, pokud byly všechny její členky seskupeny dohromady. Teprve později, když byly zkoušeny jednotlivě, reagovaly stejně jako menšina a měnily svůj úsudek tak, že přesouvaly hranici mezi modrou a zelenou směrem k zelené barvě.¹³

Výzkumníci také studovali vliv minority v souvislosti se simulovaným jednáním poroty, kde nesouhlasící menšina zabraňuje jednomyslnému přijetí majoritního pohledu. Menšinová skupina nebyla u ostatních nikdy v oblibě a její přesvědčivost, pokud se objevila, fungovala jen pozvolna, v průběhu času. Hlasitá menšina byla nejlivnější, pokud vykazovala čtyři rysy: setrvala prosazovala konzistentní postoj, jevila se sebejistě, vyhýbala se zdání rigidity a dogmatickosti a obratně používala sociální vliv. Moc většiny může být nakonec podkopána přesvědčivostí nadšené menšiny.

Jak tyto vlastnosti opoziční menšiny - zejména její vytrvalost - pomáhají ovlivnit většinu? Většinová rozhodnutí jsou obvykle provedena bez zapojení systematických myšlenkových pochodů a dovedností kritického myšlení jednotlivců ve skupině. Vzhledem k síle normativní moci skupiny formovat názory svých stoupenců, kteří se bez přemýšlení přizpůsobí, jsou často rozhodnutí přijímána samo sebou. Vytrvalé menšinové síly nutí ostatní, aby příslušné informace zpracovávali důsledněji.¹⁴ Výzkum ukazuje, že rozhodnutí skupiny jako celku jsou více promyšlená a kreativní, když zde existuje opoziční menšina, než když není přítomna.¹⁵

Pokud menšina může získat přívržence na svou stranu, i když se mylí, je zde naděje pro menšinu, jejíž nárok je oprávněný. Ve společnosti má většina tendenci bránit *status quo*. Síla inovací a změn přichází od menšin nebo jednotlivců, buď nespokojených se stávajícím systémem, nebo schopných zviditelnit nové a kreativní alternativní způsoby řešení aktuálních problémů. Podle francouzského sociálního teoretika Serge Moscoviciho¹⁶ je konflikt mezi etablovaným většinovým názorem a opozičním menšinovým hlediskem nezbytným předpokladem inovace a revoluce, které mohou vést k pozitivním sociálním změnám. Jedinec je neustále zapojován do obousměrné výměny se společností - přizpůsobuje se jejím normám, rolím a statutárním nařízením, ale také působí na společnost, aby tyto normy přetvářela.

Slepá poslušnost k autoritě: Milgramův šokující výzkum

Snažil jsem se vymyslet nějaký způsob, jak posílit lidský rozměr Aschova experimentu konformity. Neuspokojovalo mě, že podstatou testu bylo hodnocení délky úseček. Přemýšlel jsem, zda by skupiny nemohly donutit osobu k provádění činnosti, jejíž lidský význam by byl snadněji patrný; třeba k agresivnímu chování vůči jiné osobě, řekněme působením stále silnějších elektrošoků. Ale ke studiu skupinového účinku... byste museli vědět, jak se subjekt chová bez jakéhokoliv skupinového nátlaku. V tom okamžiku moje myšlení zaznamenalo posun a zacílilo na řízení tohoto experimentu. Jak daleko by člověk zašel veden

příkazy experimentátora?

Tyto úvahy odstartovaly pozoruhodnou sérii studií sociálního psychologa Stanleyho Milgrama, bývalého odborného asistenta Solomona Asche, který se stal známým svým zkoumáním „slepé poslušnosti vůči autoritě“. Milgramův zájem o problém poslušnosti vůči autoritě vycházel z jeho hlubokého osobního znepokojení nad tím, jak snadno nacisté poslušně zabíjeli Židy během holocaustu.

[Moje] laboratorní paradigma... dalo vědecký výraz obecnější obavě z autority, obavě, již mojí generaci, zejména Židům, jako jsem já, vnutila zvěrstva druhé světové války... Dopad holocaustu na mou psychiku povzbudil můj zájem o poslušnost a formoval zvláštní způsob, kterým byla zkoumána.¹⁷

Rád bych pro vás znovu vytvořil situaci, které čelil typický dobrovolník v tomto výzkumném projektu, poté shrnu výsledky, nastíním deset důležitých poučení z tohoto výzkumu, která mohou být zobecněna pro jiné situace behaviorálních transformací v každodenním životě, a nakonec zhodnotím rozšíření tohoto paradigmatu poskytnutím řady reálných paralel. (V Poznámkách najdete popis mého osobního vztahu se Stanleyem Milgramem.¹⁸)

Milgramovo paradigma poslušnosti

Představte si, že v nedělních novinách objevíte následující inzerát a rozhodnete se přihlásit. Do původní studie byli zapojeni pouze muži, ale v pozdějších výzkumech se objevily také ženy, a tak zvou všechny čtenáře k účasti na tomto pomyslném scénáři.

Výzkumník, jehož vážné chování a šedý laboratorní plášť vyjadřuje vědecký význam, vás a dalšího žadatele vítá při příchodu do laboratoře Yaleovy univerzity v Linsly-Chittenden Hall. Jste zde, abyste pomohli vědecké psychologii najít způsoby, jak zlepšit lidskou paměť a učení pomocí trestů. Řekne vám, proč může mít tento nový výzkum důležité praktické důsledky. Úkol je jednoduchý: jeden z vás bude „učitel“, který předkládá „žákovi“ k zapamatování řadu slovních dvojic. Během testu učitel říká všechna klíčová slova a student musí odpovědět správným slovním spojením. Pokud odpoví správně, učitel ho slovně pochválí, jako např. „dobře“ nebo „to je správně“. Když odpoví špatně, učitel stiskne páčku n;

WE WILL PAY YOU \$4.00 FOR ONE HOUR OF YOUR TIME

Persons Needed for a Study of Memory

*We will pay five hundred New Haven men to help us complete a scientific study of memory and learning. The study is being done at Yale University.
*Each person who participates will be paid \$4.00 (plus 50¢ carfare) for approximately 1 hour's time. We need you for only one hour: there are no further obligations. You may choose the time you would like to come (evenings, weekdays, or weekends).
*No special training, education, or experience is needed. We want: Factory workers   Businessmen   Construction workers
City employees   Clerks   Salespeople
Laborers   Professional people   White-collar workers
Barbers   Telephone workers   Others
All persons must be between the ages of 20 and 50. High school and college students cannot be used.
*If you meet these qualifications, fill out the coupon below and mail it now to Professor Stanley Milgram, Department of Psychology, Yale University, New Haven. You will be notified later of the specific time and place of the study. We reserve the right to decline any application.
*You will be paid \$4.00 (plus 50¢ carfare) as soon as you arrive at the laboratory.

**TO:
PROF. STANLEY MILGRAM, DEPARTMENT OF PSYCHOLOGY, YALE UNIVERSITY, NEW HAVEN, CONN. I want to take part in this study of memory and learning. I am between the ages of 20 and 50. I will be paid \$4.00 (plus 50¢ carfare) for one hour.**

11—Reklamní materiál nabízející dospělým v New Havenu účast na Milgramově studii poslušnosti (s laskavým svolením Alexandra Milgrama a nakladatelství Erlbaum Press)

Veřejné oznámení

Zaplatíme vám 4 dolary za jednu hodinu vašeho času Hledáme osoby pro studium paměti

- Zaplatíme 500 mužům z New Havenu za pomoc při dokončení vědecké studie týkající se paměti a učení. Studie se provádí na Yaleově univerzitě.
- Každá zúčastněná osoba dostane 4 dolary (plus jízdné 50 centů) za přibližně 1 hodinu času. Potřebujeme vás pouze na jednu hodinu: z účasti pro vás nevyplývají žádné další závazky. Můžete si zvolit čas, kdy chcete přijít (večery, všední dny nebo o víkendu).
- Není nutná žádná speciální příprava, vzdělání nebo zkušenosti. Hledáme:

Tovární dělníky	Podnikatele	Stavební dělníky
Zaměstnanci města	Úředníky	Obchodní zástupce
Námezdní dělníky	Kvalifikované pracovníky	Zaměstnanci administrativy
Holiče	Telefonisty	Ostatní

Všechny osoby musí být ve věku mezi 20 a 50. Nevhodné pro studenty střední a vysoké školy.

- Pokud splňujete uvedené předpoklady, vyplňte nyní přiložený kupon a odešlete profesoru Stanleyemu Milgramovi, Katedra psychologie, Yaleova univerzita, New Haven. Později vám bude oznámen konkrétní čas a místo studie. Vyhraujeme si právo odmítnout jakoukoliv žádost.

- 4 dolary (plus jízdné 50 centů) vám bude vyplaceno, jakmile se dostavíte do laboratoře. Adresát:
prof. Stanley Milgram, Katedra psychologie,

Yaleova univerzita, New Haven, Conn. Chci se zúčastnit uvedené studie týkající se paměti a učení. Je mi 20 až 50 let. Pokud se zúčastním, budou mi

působivě vypadajícím zařízením k udělování elektrických šoků, kterým lze potrestat chybu okamžitým šokem.

Generátor elektrošoků má třicet spínačů, počínaje nejnižší úrovní 15 voltů a zvyšující se o 15 voltů na každé vyšší úrovni. Experimentátor vám řekne, že pokaždé, když žák udělá chybu, musíte stisknout spínač následujícího vyššího napětí. Ovládací panel ukazuje jak hodnotu napětí každého ze spínačů, tak odpovídající popis úrovně. Desátá úroveň (150 voltů) je „silný šok“, 13. úroveň (195 voltů) je „velmi silný šok“, 17. úroveň (255 voltů) je „intenzivní šok“, 21. úroveň (315 voltů) je „extrémně intenzivní šok“, 25. úroveň (375 voltů) je „nebezpečí, těžký šok“ a 29. a 30. úroveň (435 a 450 voltů) jsou na ovládacím panelu jednoduše označeny zlověstným XXX (pornografie konečné bolesti a moci).

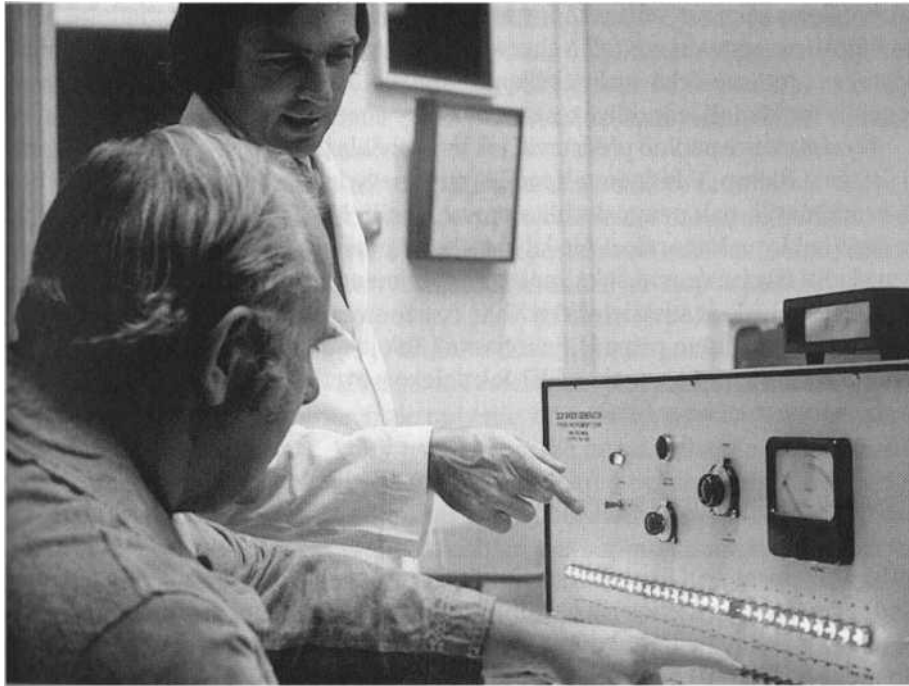
Vy a další dobrovolník losujete slámky o to, kdo bude hrát jakou roli. Mále* být učitelem a druhý dobrovolník bude žák. (Losování je zmanipulované a druhý

dobrovolník je spiklenec experimentátora, který vždy hraje studenta.) Je to mírný muž středního věku, kterého pomůžete doprovodit do vedlejší místnosti. „Dobře, teď připravíme žáka, aby mohl být potrestán,“ oznamuje vám oběma výzkumník. Studentovy paže jsou připoutány a k jeho pravému zápěstí je připojena elektroda. Generátor šoků ve vedlejší místnosti bude udělovat studentovi šoky, pokud udělá chybu. Vy dva komunikujete přes interkom, experimentátor stojí vedle vás. Dostanete vzorový šok 45 voltů, třetí úroveň, mírná bolest způsobující mravenčení, takže nyní máte představu, co znamenají jednotlivé úrovně šoků. Experimentátor pak dává signál k zahájení vašeho pokusu v rámci studie týkající se „zlepšení paměti“.

Zpočátku si váš žák vede dobře, ale brzy začne dělat chyby a vy začínáte mačkat spínače šoků. Stěžuje si, že šoky začínají bolet. Podíváte se na experimentátora, který kývá, že máte pokračovat. Jak úroveň šoků přidává na intenzitě, tak sílí výkřiky studenta, který oznamuje, že už nechce pokračovat. Váháte a ptáte se, zda máte pokračovat, ale experimentátor trvá na tom, že nemáte jinou možnost než tak učinit.

Teď si žák začne stěžovat na srdce a vy dáváte najevo nesouhlas, ale experimentátor stále trvá na tom, že máte pokračovat. Chyb habaděj; prosíte svého

13—„Učitel“ dává „žákovi“ elektrický šok jako znak podrobení se tlaku autority

žáka, aby se soustředil na správná spojení, nechcete mu ublížit těmi intenzivními šoky. Ale vaše znepokojení a motivující vzkazy jsou k ničemu. Stále znovu a znovu odpovídá špatně. Jak šoky zesílí, vykřikne: „Už tu bolest nemůžu vydržet, pusťte mě ven!“ Pak říká experimentátorovi: „Nemáte žádné právo mě tu držet! Pusťte mě ven!“ Další úroveň, žák křičí: „Už odmítám odpovídat! Dostaňte mě odsud! Nemůžete mě tady držet! Mám potíže se srdcem!“

Zřejmě už nebudete chtít s tímto experimentem mít nic společného. Řeknete experimentátorovi, že odmítáte pokračovat. Nejste ten typ člověka, který takto ubližuje ostatním lidem. Chcete pryč. Ale experimentátor i nadále trvá na tom, že máte pokračovat. Připomene vám smlouvu, váš souhlas s plnou účastí. Navíc převezme odpovědnost za důsledky vámi udělených šoků. Poté, co stisknete spínač s třemi sty volty, můžete přecházet další klíčové slovo, ale student neodpovídá. „On nereaguje,“ řeknete experimentátorovi. Chcete, aby šel do vedlejší místnosti a zkontroloval studenta, zdaje v pořádku. Experimentátor je lhostejný, kontrolovat studenta nebude. Místo toho vám řekne: „Pokud student neodpoví v přiměřené lhůtě asi pěti sekund, považujte to za nesprávnou odpověď,“ protože vynechání odpovědi musí být potrestáno stejným způsobem jako chybné odpovědi - takové je pravidlo.

Jak pokračujete k ještě nebezpečnějším úrovním elektrických šoků, z místnosti vašeho žáka nevychází žádný zvuk. Možná je v bezvědomí nebo ještě něco horšího! Jste opravdu zoufalí a chcete přestat, ale nic, co říkáte, vám nepomůže dostat se z této neočekávaně nepříjemné situace. Jste vyzváni, abyste dodržovali pravidla, pokládali jednotlivé testovací otázky a trestali chyby šokem.

Nyní si zkuste naplno představit, jak by proběhla vaše účast v roli učitele. Jsem si jist, že si říkáte: „V žádném případě bych to nevydržel až do konce!“ Zřejmě byste nesouhlasili, pak neuposlechli a prostě odešli. Nikdy byste se nezpronevěřili za čtyři babky vaší morálce! Ale když už byste prošli opravdu celým procesem až k poslední třicáté úrovni šoku, pak by experimentátor trval na tom, abyste pro jistotu ještě dvakrát stiskli tlačítko XXX! To už se vás ale dotklo. Zapomeňte na to, ne, vážený, v žádném případě, je to jasné? Tak jak daleko byste podle vás v uvedené škále *došli*, než byste skončili? Jak daleko v uvedené situaci došla průměrná osoba z toho malého města?

Výsledek předpovídaný odborníky

Milgram popsal svůj experiment skupině čtyřiceti psychiatrů a pak je požádal o odhad procenta amerických občanů, kteří by v

experimentu prošli všechny úrovně až ke třicáté. V průměru předpovídali, že celým procesem až do konce by prošlo méně než jedno procento, že pouze sadista by se propůjčil k takovému sadistickému chování a že většina lidí by vypadla na desáté úrovni sto padesáti voltů.

Nemohli se více mýlit! Tito odborníci na lidské chování se naprosto mýlili, protože jednak ignorovali situační determinanty chování v procedurálním popisu experimentu. A za druhé, jejich průprava v tradiční psychiatrii je vedla k tomu, že pro pochopení neobvyklého chování příliš spoléhali na dispoziční hledisko a ignorovali situační faktory. Provinili se tím, že se dopustili základní atribuční chyby!

Šokující pravda

Ve skutečnosti dva ze tří (pětašedesát procent) dobrovolníků v Milgramově experimentu prošli celým procesem až k maximální šokové úrovni čtyř set padesáti voltů. Drtivá většina lidí, „učitelů“, uštědřovala svým „studentům-obětem“ šoky opakovaně, navzdory jejich stále zoufalejším prosbám o ukončení experimentu.

A teď vás vyzývám, abyste odhadli něco dalšího: Jaká byla míra předčasného ukončení po dosažení šokové úrovně tři set třiceti voltů - kdy z místnosti vycházelo pouze ticho a kdy bylo možné důvodně předpokládat, že student je v bezvědomí? Kdo by v tomto momentě pokračoval? Cožpak by to každý soudný člověk neukončil, nevzdal to a neodmítl by, když by experimentátor vyžadoval další pokračování? Takto jeden z „učitelů“ popisoval svoji reakci: „Nevěděl jsem, co se sakra děje. Myslel jsem si, víte, možná jsem toho chlapa zabil. Řekl jsem experimentátorovi, že nenesu odpovědnost za to, když se bude pokračovat. To je všechno.“ Ale když ho experimentátor ujistil, že bere odpovědnost na sebe, ustaraný učitel poslechl a pokračoval až do samého konce.¹⁹

A téměř každý, kdo se dostal tak daleko, udělal totéž co tento muž. Jak je to možné? Jestliže se dostali tak daleko, proč pokračovali i dál až do hořkého konce? Jeden z důvodů této překvapující úrovně poslušnosti může souviset s tím, že učitelé nevěděli, jak z té situace vyběhnout jinak než jen slepou poslušností. Většina účastníků se pokusila odporovat, říkali, že nechtějí pokračovat, ale experimentátor je nepustil a neustále přicházel s důvody, proč musí zůstat, a pobízel je k dalšímu zkoušení jejich trpícího žáka. Protesty obvykle fungují a můžete se jimi vymanit z nepříjemných situací, ale tady nic, co řeknete, neovlivní tohoto nepřístupného experimentátora, který trvá na tom, že musíte zůstat a nadále trestat chyby elektrickými šoky. Podíváte se na panel šoků a uvědomíte si, že nejjednodušší únik spočívá v páčce poslední šokové úrovně. Několik dalších stisků páčky představuje rychlou cestu pryč, bez konfliktu s experimentátorem a bez dalšího sténání teď již ztichlého žáka. Voilá! Čtyři sta padesát voltů je snadný způsob, jak se dostat ven - dosáhnete své svobody bez přímé konfrontace s autoritou nebo bez nutnosti nést odpovědnost za utrpení, které jste způsobili. Je to jednoduchá záležitost a potom pryč.

Variace na téma poslušnosti

V průběhu jednoho roku provedl Milgram devatenáct různých experimentů, každý je jinou variací na základní paradigma: experimentátor / učitel / student / testování paměti / trestání chyb šokem. V každé z těchto studií obměnil jednu sociálněpsychologickou proměnnou a sledoval její vliv na rozsah poslušnosti vůči neoprávněnému nátlaku autority pokračovat v trestání „žáka-oběti“. Do jedné studie přidává ženy; v dalších fyzicky přibližuje nebo vzdaluje dvojici experimentátor- učitel nebo učitel-žák; přidává kolegy, kteří se bouří nebo uposlechnou ještě před tím, než má učitel šanci začít; a další.

V jedné sérii experimentů chtěl Milgram ukázat, že jeho výsledky nesouvisí s autoritou Yaleovy univerzity, která je symbolem New Havenu. Takže přemístil svou laboratoř do sešlé kancelářské budovy v centru Bridgeportu v Connecticutu a opakoval pokus jako zdánlivý projekt soukromé výzkumné společnosti bez zjevné souvislosti s Yale. Nic se nezměnilo, účastníci podleli stejnému prokletí této situační síly.

Údaje jasně odhalily extrémní poddajnost lidské povahy: téměř každý mohl být naprosto poslušný, nebo téměř všichni mohli odolat nátlaku autority. Vše záviselo na situačních proměnných, které zažívali. Milgram byl schopen prokázat, že míra plnění požadavků mohla stoupat na více než devadesát procent lidí, kteří pokračovali až do maxima čtyř set padesáti voltů, nebo poklesnout na méně než deset procent zavedením jen jedné zásadní proměnné do receptu na poslušnost.

Chcete maximální poslušnost? Začněte subjekt do „týmu učitelů“, v němž úkol zatahnout za páčku a potrestat tak oběť dostane jiná osoba (spiklenec), zatímco subjekt pomáhá s ostatními částmi procedury. Chcete, aby lidé odolávali tlakům autority? Poskytněte jim sociální modely vrstevníků, kteří se staví na odpor. Účastníci rovněž odmítli dávat šoky, pokud žák řekl, že chce, aby byl potrestán; to je masochistické a oni přece nejsou sadisti. Také se zdráhali uštědřovat vysoké úrovně šoku, pokud žák představoval experimentátor. S větší pravděpodobností vysílali elektrošoky, pokud byl student od nich spíše vzdálen než v jejich blízkosti.

V každé z dalších variací bylo u této různorodé škály běžných amerických občanů obou pohlaví, lišících se věkem a profesí, možné vyvolat nízkou, střední nebo vysokou úroveň poslušnosti pouhým cvakáním situačního spínače - jako by člověk jednoduše vytáčil čísla na číselníku „lidské přirozenosti“ v jejich duších. Tento velký vzorek tisíce obyčejných občanů s tak různým zázemím řadí výsledky Milgramovy studie poslušnosti mezi ty nejvíce zobecnitelné ve společenských vědách.

Pokud přemýšlíte o dlouhé a ponuré historii člověka, najdete mnohem více odporných zločinů spáchaných ve jménu poslušnosti než těch, které byly spáchány ve jménu revolvy.

C. P. Snow, „Either-Or“ (1961)

Deset poučení z Milgramovy studie: nastražení pastí zla na dobré lidi

Pojďme nastínit některé z postupů tohoto výzkumného paradigmatu, které svedlo mnoho obyčejných občanů k očividně škodlivému chování. Zároveň bych rád uvedl paralely se strategiemi pro dosahování vyhovění používanými „profesionály v ovlivňování“ v

prostředí reálného světa, jako jsou obchodní zástupci, představitelé sekt, vojenští náboráři, mediální inzerenti a další.²⁰ Pro tento účel můžeme z Milgramova paradigmatu vyextrahovat deset metod:

1. Předem zařídit nějakou formu smluvního závazku, ústního nebo písemného, který slouží k pseudolegálnímu ovládnutí chování jednotlivce. (V Milgramově experimentu to představoval veřejný souhlas s přijetím úkolu a postupů.)
2. Nechat účastníky hrát nějaké smysluplné role („učitel“, „student“), které s sebou nesou dříve osvojené pozitivní hodnoty a automaticky aktivují scénáře odpovědí.
3. Prezentovat základní pravidla, která je třeba dodržovat a která se zdají být před jejich skutečným použitím smysluplná, ale mohou být poté užita svévolně a neosobně, aby bylo možné zdůvodnit jejich nesmyslné dodržování. Systémy také ovládají lidi tím, že svá pravidla zamlžují a mění je podle potřeby, ale trvají na tom, že „pravidla jsou pravidla“, a proto musí být dodržována (stejně jako to dělal výzkumný pracovník v laboratorním plášti v Milgramově experimentu nebo dozorcí ve Stanfordském vězeňském experimentu, kteří nutili vězně Claye-416 jíst párky).
4. Měnit sémantiku činů, aktérů a jednání („ubližovat obětem“ změnit na „pomáhat experimentátorovi“, trestání obětí na vznešený cíl vědeckého poznání) - vyměnit nepříjemnou realitu za žádoucí rétoriku, pozlatit rám tak, aby zamaskoval reálný obraz. (Můžeme vidět stejné sémantické koncepce při práci v reklamě, kde je například odporná chuť ústní vody prezentována jako výhoda, jestliže totiž ničí choroboplodné zárodky, dá se očekávat, že bude chutnat jako lék.)
5. Vytvářet příležitosti pro rozptýlení odpovědnosti nebo zřeknutí se odpovědnosti za negativní výsledky; zodpovědnost budou nést ostatní, neboli aktér není činěn odpovědným. (V Milgramově experimentu autorita odpovídá na otázky kteréhokoliv „učitele“, že převezme odpovědnost za cokoliv, co se „žákovi“ stane.)
6. Zahájit cestu k závěrečnému zlému činu malým, zdánlivě nevýznamným prvním krokem, jednoduše „strčit nohu do dveří“, které se rozevrou dalším intenzivnějším tlakem na vyhovění a které vedou po kluzkém svahu do propasti.²¹ (Ve studii poslušnosti představoval počáteční šok jen mírných patnáct voltů.) To je také efektivní princip při proměně hodných dětí v drogově závislé, pomocí prvního malého šlehnutí nebo šňupnutí.
7. Postupně povolna navyšovat kroky, aby se sotva znatelně lišily od posledního předcházejícího skutku. „Jen o trochu víc.“ (Díky postupnému zvýšení každé úrovně agrese o pouhých patnáct voltů, přes třicet spinačů, nepřípadala účastníkům Milgramovy studie žádná nová úroveň bolesti jako nápadně odlišná od té předchozí.)
8. Postupně měnit povahu autority (výzkumník v Milgramově studii) z původně „spravedlivé“ a rozumné na „nespravedlivou“, náročnou a dokonce i iracionální. Tato taktika vyvolává počáteční vyhovění a pozdější zmatek, protože od autorit a přátel očekáváme konzistentnost. Nepřiznáme si, že tato transformace vede k bezduché poslušnosti (a je součástí mnoha scénářů „znásilnění na schůzce“ a důvodem, proč týrané ženy zůstávají se svými manžely, kteří je zneužívají).
9. Zavést vysokou „cenu za odchod“, ztížit proces odchodu umožněním verbálního nesouhlasu (čímž se lidé cítí lépe), a přitom trvat na poslušném chování.
10. Nabízet ideologii nebo velkou lež k odůvodnění použití jakéhokoli prostředku k dosažení zdánlivě žádoucího, nezbytného cíle. (V Milgramově výzkumu podáváno ve formě přijatelného ospravedlnění nebo odůvodnění pro zapojení účastníků do nežádoucí činnosti, jako např. věda chce pomáhat lidem zlepšit paměť uvážlivým užíváním odměny a trestu.) V experimentech sociální psychologie je tato taktika známá jako „krycí historka“, protože zakrývá postupy, které následují a mohly by být zpochybněny, jelikož nemají samy o sobě smysl. Její ekvivalent v reálném světě je znám jako „ideologie“. Většina národů se spoléhá na ideologii, typické je „ohrožení národní bezpečnosti“, když se chystají vstoupit do války nebo potlačit oponující politickou opozici. Když se občané obávají, že je jejich národní bezpečnost ohrožena, jsou ochotnější vzdát se svých základních svobod ve prospěch vlády, která jim tuto výměnu nabízí. Klasická analýza Ericha Fromma *Strach ze svobody* nás informuje o výměně, kterou užíval Hitler a další diktátoři k získání a udržení moci: a sice tvrzení, že budou schopni poskytnout občanům bezpečí výměnou za to, že se vzdají své svobody, což jim umožní mít nad věcmi větší kontrolu.²²

Takové postupy jsou využívány v různých situacích ovlivňování, kdy autority chtějí, aby je ostatní poslouchali na slovo, ale vědí, že jen málokdo by se zapojil do „závěrečné hry“, aniž by byl předem řádně psychicky připraven dělat „nemyslitelné“. V budoucnu, když se ocitnete v kompromitující situaci, kdy je vaše poslušnost v sázce, může zpětné vyvolání těchto postupných kroků k bezduché poslušnosti umožnit udělat krok zpět a zabránit, abyste se vydali cestou směrem dolů *jejich* cestou. Dobrý způsob, jak se vyhnout zločinům z poslušnosti, je prosadit svoji osobní autoritu a vždy brát plnou odpovědnost za svoje činy.²³

Opakování a rozšíření Milgramova :

63639551

Základní Milgramův experiment poslušnosti inspiroval svým strukturálním designem a podrobným protokolem opakování tohoto pokusu nezávislémi výzkumníky v mnoha zemích. Nedávno byla provedena srovnávací analýza míry poslušnosti v osmi studiích uskutečněných ve Spojených státech a devíti opakováních v evropských, afrických a asijských zemích. U těchto různých studií a národů byla zjištěna srovnatelně vysoká úroveň poslušnosti u dobrovolníků. Efekt většinové poslušnosti činil průměrně šedesát jedna procent v opakováních v USA a byl srovnatelný s šestašedesátiprocentní mírou poslušnosti zjištěnou u všech ostatních národních vzorků. Rozsah poslušnosti vykazoval v amerických studiích minimálních jednatřicet procent až maximálních devadesát jedna procent a v opakováních prováděných napříč národy vykazoval minimum dvacet osm procent (Austrálie) až maximum osmdesát osm procent (Jižní Afrika). Projevila se také stabilita faktoru poslušnosti v průběhu desetiletí i napříč místy. Nebyl objeven žádný vztah mezi tím, kdy byla studie provedena (mezi lety 1963 a 1985), a stupněm poslušnosti.²⁴

Poslušnost vůči mocné legitimní autoritě

V původních studiích poslušnosti subjekty připisovaly status autority osobě provádějící experiment, protože se nacházela v institucionálním prostředí a byla oblečena a chovala se jako seriózní vědec, i když se jednalo pouze o středoškolského učitele biologie, který dostal za tuto roli zapláceno. Podstatou jeho moci bylo to, že byl vnímán jako představitel nějakého systému autorit. (V Milgramově opakování v Bridgeportu popsáném výše snížila absence prestižního institucionálního prostředí Yaleovy univerzity míru poslušnosti na 47,5 procenta ve srovnání s 65 procenty v Yale, i když tento pokles nebyl statisticky významný.) Několik pozdějších studií ukázalo, jak silný může být efekt poslušnosti, když legitimní autority vykonávají svoji moc v rámci svého pole působnosti.

Když byl autoritou vysokoškolský profesor dávající dobrovolníkům z řad vysokoškolských studentů úkol vycvičit štěně podmiňováním jeho chování pomocí elektrických šoků, vyvolal u nich pětasedmdesátiprocentní poslušnost. V tomto experimentu byl „autentický“ jak „experimentátor- učitel“, tak „student“. To znamená, že vysokoškolské studenty se chovali jako učitelé pokoušející se formovat žáka - roztomilé malé štěně - pomocí elektrického přístroje. Štěně se mělo naučit úkol a dostávalo šoky, když nedokázalo reagovat správně v daném časovém intervalu. Stejně jako v Milgramově experimentu museli v rámci tréninkového procesu udělovat sérii třiceti stupňů šoků až do 450 voltů. Každý z třinácti mužských a třinácti ženských subjektů osobně viděl a slyšel, že s každým stisknutím páčky štěně piští a skáče kolem zdroje elektrického proudu. Nebylo pochyb o tom, že štěněti s každým šokem činili bolest. (I když intenzita šoků byla mnohem nižší, než bylo uvedeno na popiscích napětí uvedených ve škále šoků, měly dostatečnou sílu, aby s každým dalším stisknutím páčky vyvolaly jasnou bolestivou reakci štěněte.)

Jak si můžete představit, studenti byli během experimentu jasně vyvedeni z míry. Některé z žen plakaly a muži také projevovali hodně utrpení. Odmítli však pokračovat, jakmile měli přímo před očima bolest, kterou způsobili? Až u příliš mnoha z nich nevedlo jejich osobní utrpení k projevům neposlušnosti. Přibližně polovina mužů (padesát čtyři procent) prošla celým procesem až do čtyř set padesáti voltů. Velkým překvapením byla vysoká úroveň poslušnosti u žen. Navzdory jejich nesouhlasu a pláči, plných sto procent vysokoškolaček poslechlo a uštedřilo plný možný rozsah šoků štěněti, které se snažilo splnit neřešitelný úkol! Podobný výsledek byl zjištěn v nepublikované studii s adolescentními středoškolačkami. (Typické zjištění u lidských „obětí“, včetně Milgramova vlastního zjištění, je to, že mezi muži a ženami v poslušnosti neexistují žádné genderové rozdíly.²⁵)

Někteří kritici experimentů poslušnosti se pokusili vyvrátit Milgramova zjištění argumentací, že subjekty rychle zjistí, že šoky jsou falešné, a to je důvod, proč i nadále pokračují až do úplného konce.²⁶ Tato studie provedená už v roce 1972 (psychology Charlesem Sheridanem a Richardem Kingem) odstraňuje všechny pochyby o tom, že Milgramova vysoká míra poslušnosti by mohla být důsledkem nedůvěry subjektů v to, že skutečně způsobují studentovi-oběti bolest. Sheri dan a King ukázali očividně vizuální spojení mezi reakcemi subjektu poslušnosti a bolestí štěněte. Dalším zajímavým zjištěním je, že polovina mužů, kteří neuposlechli, svému učiteli zalhali a nahlásili, že štěně neřešitelný úkol splnilo, což je podvodná forma neposlušnosti. Když byli studenti ve srovnatelné třídě požádáni, aby odhadli, jak daleko zajde v rámci tohoto úkolu průměrná žena, típovali nuhi procent - číslo na hony vzdálené stu procentům. (Nicméně tento chybný nízký odhad evokuje jedno procento od psychiatrů hodnotících Milgramovo paradigma.) To opět podtrhuje jeden z mých zásadních argumentů, že je obtížné, aby lidé plně docenili moc situačních sil působících na chování jednotlivce, nacházejí-li se mimo kontext daného chování.

Moc doktorů nutit sestry špatně zacházet s pacienty

Pokud je vztah mezi učitelem a studenty založen na moci autority, o co víc se ten to fakt projeví mezi lékaři a sestrami? Jak obtížné je pak pro zdravotní sestru neuposlechnout rozkazu mocné autority lékaře, když ví, že je špatný? Aby to bylo možné zjistit, tým lékařů a sester testoval poslušnost v rámci jejich systému autorit a zjišťoval, zda sestry poslechnou nebo neuposlechnou, když po nich neznámý lékař v reálném nemocničním prostředí vyžaduje něco nelegitimního.²⁷

Každé z dvaceti dvou sester individuálně zatelefonoval nemocniční lékař, s kterým se nikdy nesetkala. Řekl jí, aby okamžitě podala pacientovi lék, tak aby se účinek projevil v době, kdy dorazí do nemocnice. Příkaz k podání léku podepíše potom. Nařídil jí, aby svému pacientovi podala 20 ml léku „Astrogen“. Na etiketě balení Astrogenu bylo uvedeno, že obvyklá dávka je 5 ml a maximální dávka je 10 ml. Nařízení lékaře tak představovalo dvojnásobek nejvyšší dávky.

Konflikt vyvolaný v mysli každé z těchto ošetřovatelek představoval to, zda splnit příkaz neznámého volajícího a podat nadměrnou dávku léku, nebo dodržet standardní lékařskou praxi, která odmítá takové neoprávněné příkazy. Když bylo toto dilema prezentováno jako hypotetický scénář dvanácti sestrám v nemocnici, deset z nich tvrdilo, že by odmítly poslechnout. Když se však jiné sestry dostaly do této stresové situace, kdy čelily hrozícímu příjezdu lékaře (a jeho možnému hněvu, že neuposlechly), sestry téměř jednotně ustoupily a vyhověly příkazu. Z dvaadvaceti testovaných sester začaly všechny kromě jedné nalévat lék (ve skutečnosti placebo), aby ho podaly pacientovi - než je výzkumník zastavil. Ta osamělá neposlušná sestra by měla dostat přidáno a hrdinskou medaili.

Tento dramatický dopad není zdaleka tak ojedinělý. Stejně vysoká úroveň slepé poslušnosti k všemohoucí autoritě lékařů se objevila v nedávném průzkumu velkého vzorku registrovaných zdravotních sester. Téměř polovina (šestačtyřicet procent) sester uvedla, že by si vzpomněla na okamžik, kdy skutečně „vykonala příkaz lékaře, o němž se domníváte, že by měl škodlivé důsledky pro pacienta“. Tyto poslušné zdravotní sestry při plnění nevhodného příkazu přičítaly méně odpovědnosti sobě samým než lékařům. Kromě toho se ukázalo, že primárním základem sociální moci lékařů je jejich „legitimní moc“, právo poskytovat pacientovi absolutní péči.²⁸ Plnily pouze to, co považovaly za legitimní příkazy, ale pak pacient zemřel. Tisíce hospitalizovaných pacientů umírá každý rok zbytečně kvůli celé škále chyb zaměstnanců, z nichž některé, předpokládám, zahrnují takové případy, kdy sestry a technický personál s bezvýhradnou poslušností vykonávají špatné příkazy lékařů.

Smrtící poslušnost vůči autoritě

Tento potenciál jedinců s autoritou vykonávat moc nad podřízenými může mít katastrofální následky v mnoha oblastech života. Jedním z takových příkladů je dynamika poslušnosti v pilotních kabinách komerčních leteckých společností, jež vede k mnoha leteckým nehodám. V typické pilotní kabině komerční letecké společnosti je kapitán hlavní autoritou nad prvním důstojníkem a někdy také nad palubním inženýrem a síla této autority je prosazována organizačními normami, vojenskou minulostí většiny pilotů a letovými pravidly, podle kterých je pilot přímo odpovědný za provoz letadla. Taková autorita může vést k chybám při letu, kdy se posádka cítí být nucena přijmout „definování dané situace autoritou“ - i pokud se autorita mylí.

Při šetření třiceti sedmi vážných nehod letadla, u nichž byly k dispozici dostatečné údaje z hlasových záznamů, bylo zjištěno, že v jednaosmdesáti procentech těchto případů první důstojník nekontroloval řádně kapitána nebo mu neodporoval, když dělal chyby. Při použití většího vzorku sedmdesáti pěti leteckých neštěstí jako kontextu pro hodnocení destruktivní poslušnosti dospěl autor této studie k závěru, že „pokud budeme předpokládat, že jak chyby při kontrole, tak při zpochybňování omylů jsou důsledky nadměrné poslušnosti, můžeme konstatovat, že nepřiměřená poslušnost může způsobit až dvacet pět procent všech leteckých nehod“.²⁹

Administrativní poslušnost vůči autoritě

V moderní společnosti lidé v pozici autority zřídka trestají ostatní fyzickým násilím jako v Milgramově paradigmatu. Typičtější je *zprostředkované násilí*, kdy autority předávají příkazy podřízeným, kteří je provádějí, nebo má násilí podobu slovního napadání, které podkopává sebehodnocení a důstojnost bezmocných. Autority často podnikají kroky, které jsou represivní a jejichž následky nejsou přímo pozorovatelné. Například jako formu takového společensky zprostředkovaného násilí můžeme kvalifikovat, když autority udělují někomu nepřátelskou zpětnou vazbu se záměrem narušit tak jeho výkonnost a nepříznivě ovlivnit jeho šance na získání práce.

Tým nizozemských výzkumníků hodnotil rozšíření poslušnosti založené na autoritě v takovéto situaci v řadě důmyslných experimentů zahrnujících dvacet pět samostatných studií s téměř pěti sty účastníky na Utrechtské univerzitě v Nizozemsku v letech 1982-1985.³⁰ V jejich „paradigmatu administrativní poslušnosti“ oznámil experimentátor účastníkovi výzkumu, hrajícího vedoucího pracovníka, aby uchazeči o zaměstnání ve vedlejší místnosti (proškolenému komplici) řekl patnáct „stresujících poznámek“. Subjekty byly konkrétně instruovány, aby nechaly žadatele vyplnit test pro výběr zaměstnance - pokud by zkoušku složil, práci by získal, pokud by nebyl úspěšný, zůstal by nezaměstnaný.

Účastníci dostali také pokyny, aby při zkoušení uchazeče vyrušovali a stresovali. Těch patnáct odstupňovaných poznámek vyjadřovalo kritiku vůči jeho výkonu v testu a také uráželo jeho osobnost, jako např. „To bylo od vás opravdu hloupé“. Když účastníci-vedoucí pracovníci troušili tyto stále nepřátelštější poznámky, „dostali žadatele pod tak intenzivní psychické napětí, že jejich výkony byly neuspokojivé a následkem toho práci nezískali“. Navíc na pokyn výzkumníků měli pokračovat bez ohledu na jakékoli protesty žadatelů. Na jakýkoliv nesouhlas ze strany účastníků-vedoucích pracovníků je experimentátor až čtyřikrát pobídl, aby pokračovali v uštěďřování nepřátelských poznámek, než jim bylo povoleno celou věc ukončit, pokud na tom neústupně trvali. A nakonec, což je nej důležitější, byly subjekty informovány, že schopnost pracovat pod stresem *nebyl* zásadní požadavek k získání pracovního místa, ale postup musel být dodržen z důvodu spolupráce s pokusným výzkumným projektem, který studuje vliv stresu na výsledky testování. Stresování a zraňování jiných osob ohledně šance na získání zaměstnání nemělo další využití, než že se výzkumníkovi podařilo shromáždit některá data. V kontrolních podmínkách mohly subjekty přestat se stresujícími poznámkami, kdykoliv chtěly.

Když byl požádán zvláštní srovnatelný soubor nizozemských respondentů, aby předpověděli, zda by za těchto okolností vyslovili všechny stresující poznámky, více než devadesát procent uvedlo, že by tak neučinili. Opět byl „pohled lidí zvenku“ daleko od pravdy: plných jednaděadesát procent účastníků poslechlo autoritářský experiment až do samého konce. Stejný stupeň extrémní poslušnosti byl dodržen, i když se účastníci stali personalisté, bez ohledu na jejich profesní etický kodex pro jednání s klienty. Podobně vysoká poslušnost byla zaznamenána, když byly účastníkům zaslány předběžné informace několik týdnů před tím, než se objevili v laboratoři, aby měli čas přemýšlet o povaze své potenciálně nepřátelské role.

Jak můžeme v tomto prostředí vyvolat *neposlušnost*? Můžete si vybrat z několika možností: Mít několik kolegů, kteří se vzeprou, ještě než se subjekt dostane na řadu, jako v Milgramově studii. Nebo oznámit subjektu jeho právní závazky v případě, bude-li žadateli-oběti učiněna újma a bude žalovat univerzitu. Nebo eliminovat tlak autority na dodržení celého postupu, jako je tomu v kontrolní skupině tohoto výzkumu, kde nikdo nebyl plně poslušný.

Sexuální poslušnost vůči autoritě: podvod s tělesnými prohlídkami

Podvody s tělesnými prohlídkami byly spáchány v několika řetězových restauracích s rychlým občerstvením po celých Spojených státech. Tento jev demonstruje všudypřítomnost poslušnosti vůči anonymní, ale zdánlivě důležité autoritě. *Modus operandi* byl následující. Zástupce vedoucího byl přivolán k telefonu, volal muž, který se představil jako policejní důstojník jménem, řekněme, „Scott“. Potřebuje naléhavou pomoc s případem zloděje-zaměstnance právě v jejich restauraci. Trvá na tom, aby ho v průběhu rozhovoru oslovovali „pane“. Dopředu získal příslušné informace o tom, jak to v prodejně chodí, a místní detaily. Ví také, jak získávat potřebné informace prostřednictvím dovedně směřovaných otázek, jak to dělají kouzelníci a „čtenáři myšlenek“. Je to dobrý podvodník.

Nakonec si policista „Scott“ vyžádá od zástupce vedoucího jméno atraktivní mladé nové zaměstnankyně, která, jak tvrdí on, v obchodě krade. Předpokládá, že má teď u sebe ukradené zboží. Chce ji izolovat v zadní místnosti a zadržet, dokud ji on nebo jeho lidé

nevyzvednou. Zaměstnankyně je zadržena a dostane od „pana policejního důstojníka“, který s ní mluví po telefonu, možnost buď podstoupit důkladnou tělesnou prohlídku hned na místě od kolegy zaměstnance, nebo být odvezena na policejní stanici a být prohledána policií. Vždy se rozhodne být prohledána teď hned, protože ví, že je nevinná a nemá co skrývat. Volající pak nařizuje zástupci vedoucího, aby provedl důkladnou tělesnou prohlídku, včetně kontroly konečníku a pochvy kvůli ukradeným penězům nebo drogám. Po celou dobu volající trvá na tom, aby mu poskytovali barvitě detaily toho, co se děje, a po celou dobu video bezpečnostní kamery nahrává vývoj těchto pozoruhodných událostí. Ale to je jen začátek noční můry pro nevinné mladé zaměstnankyně a dráždidla sexu a moci pro volajícího voyeur.

V případě, u kterého jsem dělal expertního svědka, tento základní scénář dále zahrnoval vystrašenou osmnáctiletou středoškolačku zapojenou do série stále trapnějších a sexuálně ponižujících činností. Nahá žena měla skákat nahoru a dolů a tančit okolo. Volající přikázal zástupkyni vedoucího, aby sehnala nějakého staršího mužského zaměstnance, který pomůže hlídat oběť, aby se ona mohla vrátit zpět ke svým povinnostem v restauraci. Scéna se zvrhává, když volající trvá na tom, aby žena masturbovala a měla orální sex se starším mužem, který má za úkol ji zadržovat v zadní místnosti. Policie již údajně pomalu míří k restauraci. Tyto sexuální aktivity pokračují několik hodin, zatímco čekají na příjezd policie, která se samozřejmě nikdy nedostaví.

Tento bizarní vliv autority v nepřítomnosti svádí v dané situaci mnoho lidí k tomu, aby porušovali vnitřní nařízení firmy a pravděpodobně svoje vlastní etické a morální zásady, a sexuálně obtěžovali a ponižovali mladé poctivé zaměstnankyně pravidelně chodící do kostela. Na závěr je personál prodejny vyhozen z práce, někteří jsou obviněni z trestného činu, restaurace je zažalována, oběti těžce otřesené a pachatel tohoto a dalších podobných podvodů - bývalý vězeňský důstojník - je nakonec chycen, ale překvapivě zproštěn viny porotou v Kentucky.

Jednou oprávněnou reakcí na tento podvod je zaměřit se na dispozice oběti a jejich útočnicka, jako na naivní, nevzdělané, důvěřivé a podivné jedince. Když však zjistíme, že tento podvod byl úspěšně proveden v šedesáti osmi podobných restauracích s rychlým občerstvením ve třiceti dvou různých státech, v půl tuctu nejrůznějších restauračních řetězců, že obalamutil zástupce vedoucího mnoha restaurací po celé zemi a že oběťmi byli muži i ženy, naše analýza musí upustit od jednoduchého obviňování obětí a uznat moc situačních sil zapojených v tomto scénáři. Nepodceňujeme moc „autority“ vytvářet poslušnost v rozsahu a formě, které je těžké pochopit.

Donna Summersová, asistentka manažera v McDonaldu v Mount Washingtonu v Kentucky, která byla vyhozena z práce za to, že se nechala oklamat a zúčastnila se tohoto telefonického podvodu, vyjadřuje jedno z hlavních témat našeho *Luciferova efektu* o situační síle. „Podíváte se na to zpětně a říkáte si, že byste to neudělali. Ale dokud se nedostanete do té konkrétní situace, v tom konkrétním čase, jak víte, co byste udělali. Nemůžete to vědět.“³¹

Ve své knize *Making Fast Food: From the Frying Pan into the Fryer (Fast Food: od pány až k fritéze)* dochází kanadská socioložka Ester Reiterová k závěru, že poslušnost k autoritě je nejvíce oceňovaným rysem pracovníků fastfoodů. „Proces podobný montážní lince se velmi záměrně snaží pracovníkům odejmout jakoukoliv myšlenku nebo pravomoc. Jsou jen součástí stroje,“ řekla v nedávném rozhovoru. Penzionovaný zvláštní agent FBI Dan Jablonski, soukromý detektiv, který vyšetřoval některé z těchto podvodů, řekl: „Vy a já tady můžeme sedět a soudit tyto lidi a říkat, že to byli zatracení idioti. Ale nejsou vyškoleni používat zdravý rozum. Jsou vycvičeni říkat a myslet si: Jak vám mohu pomoci?“³²

Nacistické souvislosti: mohlo se to stát ve vašem městě?

Připomeňme si, že jedním z Milgramových motivů pro zahájení jeho výzkumného projektu bylo pochopit, jak se tak mnoho „dobrých“ německých občanů mohlo zapojit do brutálního vraždění milionů Židů. Spíše než aby hledal dispoziční tendence v německém národním charakteru odpovídající za zlo této genocidy, věřil v to, že klíčovou roli sehrál charakter situace, že poslušnost vůči autoritě byla „toxickým spouštěcím mechanismem“ pro bezohledné vraždění. Po skončení výzkumu rozšířil Milgram své vědecké závěry o velmi dramatickou předpověď, že je zákeřná a všudypřítomná síla poslušnosti schopná transformovat obyčejné americké občany v personál nacistických táborů smrti: „Kdyby byl systém vyhlazovacích táborů zřízen ve Spojených státech, jak jsme ho viděli v nacistickém Německu, bylo by možné najít dostatek personálu pro tyto tábory v každém středně velkém americkém městě.“³³

Pojďme krátce zvážit tuto děsivou předpověď ve světle pěti velmi odlišných, ale fascinujících příkladů týkajících se spojení nacismu s obyčejnými lidmi, kteří ochotně přijímají úkol jednat proti deklarovanému „nepříteli státu“. V prvních dvou ukážeme, jak demonstrovali tuto problematiku tvůrčí učitelé dětem na střed- * ní a základní škole. Třetím příkladem je zjištění mého bývalého postgraduálního studenta, že američtí vysokoškoláci by skutečně souhlasili s „konečným řešením“, pokud by jim nějaká osoba s autoritou poskytla dostatečné zdůvodnění. V posledních dvou zkoumáme přímo příslušníky nacistické SS a německé policisty.

Zrod nacistů v americké školní třídě

V Palo Altu v Kalifornii nebyli studenti střední školy v hodinách světové historie, stejně jako mnozí z nás, schopni pochopit nelidskost holokaustu. Jak mohlo mít

tak rasistické a vražedné sociálně-politické hnutí úspěch a jak mohl být průměrný občan tak nevědoucí nebo lhostejný k utrpení, které prožívali jeho židovští spoluobčané? Jejich nápaditý učitel Ron Jones se rozhodl změnit své vyjadřovací prostředky, aby to poselství nevěřícím ozřejmil. A proto přešel od běžného didaktického způsobu výuky na režim učení prostřednictvím zkušenosti.

Začal tím, že třídě oznámil, že v nadcházejícím týdnu budou simulovat některé aspekty německé zkušenosti. Navzdory tomuto

varování se „experiment“ s hraním rolí, který se konal v průběhu příštích pěti dnů, stal pro studenty vážnou záležitostí a šokem pro učitele, nemluvě o řediteli školy a rodičích studentů. Simulace a realita splynuly, když studenti vytvořili totalitní systém víry a donu- covacích prvků, který byl až příliš podobný tomu, který zformoval Hitlerův nacistický režim.³⁴

Jones prvně stanovil nová přísná třídní pravidla, která musela být bez námitek dodržována. Studenti museli při odpovědi stát vzpřímeně vedle svého stolu a jejich odpovědi nesměly být delší než tři slova a muselo je uvozovat oslovení „pane“. Když nikdo nevzněl námitky proti tomuto a dalším svévolným pravidlům, atmosféra ve třídě se začala měnit. Verbálně schopnější a inteligentnější studenti ztratili své význačné pozice, protože je převzali ti méně verbálně založení a fyzicky průbojnější. Zmíněná třídní aktivita byla pojmenována jako „Třetí vlna“. Bylo zavedeno salutování spolu se slogany, které musely být na povel jednohlasně vykřikovány. Každý den se objevil nový mocný slogan: „Disciplínou k síle“; „Společenstvím k síle“; „Akcí k síle“ a „Hrdostí k síle“. Existoval ještě jeden určený na později. Tajně potřesení rukou identifikovalo zasvěcené a kritici museli být hlá šeni kvůli „zradě“. Slogany byly následovány činy - vyrábění transparentů, které byly rozvěšovány po škole, získávání nových členů, učení ostatních studentů nařízené pozici při sezení atd.

Původní jádro dvaceti studentů historie se brzy rozrostlo na více než sto dych tivých stoupců nové Třetí vlny. Studenti se pak sami ujali úkolu a vykonávali ho po svém. Vydali zvláštní členské karty. Někteří z bystřejších studentů byli vykázáni ze třídy. Jejich odchod potěšil novou autoritářskou skupinu, která začala napa dat své bývalé spolužáky.

Jones se pak svěřil svým následovníkům, že jsou součástí celonárodního hnutí (hledajícího studenty, kteří by byli ochotni bojovat za politické změny. Sdělil jim, že jsou „elitní skupina mladých lidí vybraná k tomu, aby v této věci pomohla“. Na příští den byl naplánován mítink, na kterém měl celonárodní kandidát na prezidenta v televizi oznámit založení nového mládežnického programu Třetí vlna. Více než dvě stě studentů naplnilo hlediště střední školy Cubberly v dychtivém očekávání tohoto oznámení. Nadšení členové Třetí vlny v uniformách v podobě bílých košilí s ručně vyrobenými hodnostmi na rukávu vylepili po hale transparenty. Svalnatí studenti stáli na stráž u dveří a Jonesovi přátelé představují cí reportéry a fotografy pobíhali mezi záplavou „pravověrných“. Byla zapnuta televize a všichni čekali na velké oznámení jejich dalšího společného pochodu vpřed. Vykřikovali: „Disciplínou k síle!“

Místo toho učitel promítl film o velkoněmeckých sjezdech v Norimberku; historie Třetí říše se objevila v přízračném světle. „Každý musí přijmout vinu - nikdo nemůže tvrdit, že se žádným způsobem nepodílel.“ To byl poslední snímek filmu a konec simulace. Jones všem shromážděným studentům vysvětlil důvody simulace, která daleko překročila hranice jeho původního záměru. Navrhl, že jejich novým sloganem by mělo být „Vzájemným porozuměním k síle“. Jones dále celou věc uzavírá: „Byli jste zmanipulováni. Postrkovaní svými vlastními tužbami na místo, kde se nyní nacházíte.“

Ron Jones se dostal do potíží s úřady, protože rodiče odmítnutých spolužáků si stěžovali, že jejich děti byly pronásledovány a ohrožovány novým režimem. On nicméně došel k názoru, že mnohým z těchto mladých lidí dal důležitou osobně prožitou lekci o tom, jak snadno může být jejich chování tak radikálně transformováno poslušností vůči silné autoritě v rámci prostředí podobného fašistickému systému. Ve svém pozdějším eseji o „experimentu“ Jones poznamenal: „Za ty čtyři roky, co jsem učil na střední škole Cubberly, se nikdo nepřiznal k účasti na shromáždění Třetí vlny. Bylo to něco, na co jsme všichni chtěli zapomenout.“ Po odchodu ze školy o pár let později začal Jones pracovat se studenty se speciálními vzdělávacími potřebami v San Francisku. Proměnu slušných dětí v pseudohit- lerovu mládež zachycuje silné dokumentární drama o této simulované nacistické zkušenosti s názvem *The Wave (Vlna)*.³⁵

Malé bestie na základní škole: hnědé oči versus modré oči

Moc autorit se projevuje nejen v rozsahu, v jakém mohou nařizovat poslušnost svým následovníkům, ale také v rozsahu, v jakém mohou definovat realitu a měnit navykklé způsoby myšlení a jednání. Jeden příklad: Jane Elliottová, populární učitelka třetí třídy v malém venkovském městečku Riceville v Iowě. Její úkol: Jak vysvětlit bílým dětem z malého farmářského městečka s několika příslušníky menšiny smysl „bratrství“ a „tolerance“. Rozhodla se, že je nechá osobně prožít, jaké to je, být slabším nebo silnějším, být obětí nebo původcem předsudků.³⁶

Učitelka náhodně určila jednu část své třídy jako nadřazenou druhé části třídy, která byla podřízená pouze na základě barvy očí. Začala tím, že informovala žáky, že lidé s modrými očima jsou lepší než hnědoocí a podala celou řadu podpůrných „důkazů“, které ilustrovaly tuto pravdu, jako např. že George Washington měl modré oči a pro lepší představu také že otec žáka (na nějž si žák stěžoval, že ho udeřil) má hnědé oči.

Paní učitelka Elliottová řekla, že odted děti s modrými očima budou něco víc a hnědoocí budou podřízenou skupinou. Údajně inteligentnější modroocí získali zvláštní privilegia, slabší hnědoocí museli dodržovat pravidla, které si vynutilo jejich druhořadé postavení ve třídě, museli například nosit límeček, který umožnil ostatním rozpoznat je už z dálky.

Dříve přátelské modrooké děti si odmítly hrát se špatnými hnědoookými a naznačovaly, že školní zaměstnanci by měli upozornění na to, že hnědoocí možná kradou. Brzy se během přestávky strhla rvačka a jeden chlapec přiznal, že uhodil jiného „z dobrého důvodu“, protože „mi říkal hnědoooký, jako kdybych byl černý jako černochovi“. Během jednoho dne se hnědooké děti začaly ve škole zhoršovat, byly posmutnělé, mrzuté a vztekklé. Samy sebe popisovaly jako „smutné“, „špatné“, „hloupé“ a „ubohé“.

Další den nastal obrat. Paní učitelka Elliottová třídě oznámila, že se splet la - ve skutečnosti jsou mimořádné hnědooké děti, modrooké jsou ty podřadnější, a poskytla nové konkrétní důkazy na podporu této černobílé teorie dobra a zla. Modroocí nyní přešli od původního označení sebe samých jako „šťastných“, „dobrých“, „příjemných“ a „hezkyých“ na hanlivá označení podobná těm, která den předtím přijímali hnědoocí. Staré vzory přátelství mezi dětmi se dočasně vytratily a byly nahrazeny nepřátelstvím, dokud tento zkušenostní projekt nebyl ukončen, s dětmi nebyla celá věc pečlivě a dopodrobna rozebrána a děti nebyly vráceny do své třídy plné radosti.

Učitelka byla ohromena rychlostí a úplností transformace tolika žáků, o nichž si myslela, že je velmi dobře zná. Paní Elliottová dodává: „Co změnilo úžasné, spolupracující a přemýšlivé děti v ošklivé, zlé, diskriminující malé třetíky... Bylo to příšerné!“

Schvalování konečného řešení na Havaji: zbavit svět ztracených existencí

Představte si, že jste vysokoškolský student na Havajské univerzitě (kampus Manoa) s pěti sty sedmdesáti studenty a jste na některé z několika hromadných přednášek psychologie v rámci večerní školy. Dnes učitel s dánským přízvukem obrnění svojí obvyklou přednáškou a odhaluje hrozbu pro národní bezpečnost v důsledku populační exploze (horké téma v raných sedmdesátých letech).³⁷ Tato autorita popisuje vznikající hrozbu pro společnost, kterou představuje rychle narůstající počet fyzicky a duševně nezpůsobivých lidí. Problém je přesvědčivě prezentován jako ušlechtilý vědecký projekt schválený vědci a plánovaný k prospěchu lidstva. Poté jste vyzván k pomoci při „uplatňování vědeckých postupů k odstranění méně talně a emočně nezpůsobivých“. Učitel dále zdůvodňuje nutnost přijmout opatření v ní pomocí analogie s trestem smrti jako odstrašujícím prostředkem proti násilné trestné činnosti. Sdělí vám, že vaše názory si vyžádali, protože vy a ostatní zde shromáždění jste inteligentní a vzdělaní a máte vysoké morální hodnoty. Je lichotivé uvědomovat si, že jste v této vybrané společnosti. (Vzpomeňte si na vábení „vnitřního kruhu“ od C. S. Lewise.) Pokud ještě stále pochybujete, možná vás přesvědčí ujištění, že jakékoliv akci s těmito ztracenými lidskými bytostmi bude předcházet velmi důkladný výzkum.

V tomto bodě chce slyšet jen vaše názory, doporučení a osobní náhled v rámci jednoduchého průzkumu, kterého se teď vy a ostatní studenti v posluchárně zúčastníte. Začnete odpovídat na otázky, protože vás přesvědčil, že se jedná o nové zásadní téma, kde záleží na vašem hlasu. Pilně odpovídáte na každou ze sedmi otázek a zjistíte, že existuje velká jednotnost mezi vašimi odpověďmi a odpověďmi zbytku skupiny.

Devadesát procent z vás se shoduje, že budou vždy existovat lidé vhodnější pro přežití než ostatní.

Pokud jde o zabijení nezpůsobivých: sedmdesát devět procent studentů by požadovalo jednu osobu, která je odpovědná za usmrcování, a další, která by tento úkon prováděla; šedesát čtyři procent dává přednost anonymitě pro ty, kteří stisknou tlačítko, a to tak, že pouze jedno tlačítko z mnoha stisknutých nakonec způsobí smrt; osmdesát devět procent usoudilo, že bezbolestné drogy by byly nejúčinnější metodou usmrcení.

Pokud by zákon vyžadoval asistenci, osmdesát devět procent by chtělo být tím, kdo pomáhá rozhodovat, devět procent by raději pomáhalo se zabíjením nebo s obojím. Pouze šest procent studentů odmítlo odpovědět.

Co bylo nejneuvěřitelnější, plných jednaděadesát procent všech studentů-respondentů souhlasilo se závěrem, že „v extrémních podmínkách je zcela spravedlivé odstranit ty, kteří jsou považováni za nebezpečné pro obecné blaho“!

A konečně překvapujících dvacet devět procent podporuje toto „konečné řešení“, i kdyby mělo být použito na jejich vlastní rodině!³⁸

Takže tito američtí vysokoškoláci (studenti večerní školy, a proto starší, než je obvyklé) byli ochotni schválit smrtící plán vyvraždění všech, kteří by byli nějakým orgánem posouzeni jako méně způsobilí k životu než oni sami - stačila k tomu pouze stručná prezentace tématu ze strany autority v podobě vyučujícího. Nyní můžeme pochopit, jak obyčejní, a dokonce i inteligentní Němci mohli snadno odsouhlasit Hitlerovo „konečné řešení židovské otázky“, které bylo v mnoha ohledech posilováno jejich vzdělávacím systémem a podporováno systematickou vládní propagandou.

Obyčejní muži jsou převychováni pro neobyčejné zabíjení

Jednou z nejjasnějších ilustrací mého zkoumání toho, jak obyčejní lidé mohou být nuceni se zapojit do zlých skutků, které jsou cíží jejich minulosti a morálním hodnotám, je pozoruhodný objev historika Christophera Browninga. Líčí, že v březnu 1942 bylo asi osmdesát procent všech obětí holocaustu stále naživu, ale jen o jedenáct měsíců později asi osmdesát procent z nich již nežilo. V této krátké době bylo *Endlösung* (Hitlerovo „konečné řešení“) poháněno prostřednictvím intenzivní vlny mobilních masově vraždicích komand v Polsku. Uvedená genocida vyžadovala mobilizaci rozsáhlé vraždicí mašinérie, a to ve stejné době, kdy na hrotící se ruské frontě bylo třeba tělesně zdatných německých vojáků. Protože většina polských Židů žila v malých městečkách, a ne velkých městech, otázka, kterou Browning ohledně vrchního německého velení pokládá, zní: „Kde v tomto rozhodujícím válečném roce našli pracovní sílu pro tak ohromující logistický úspěch v masovém vraždění?“³⁹

Odpověď přišla z archivů válečných nacistických zločinů, ze záznamů o činnosti rezervního praporu 101, jednotky složené z asi pěti set mužů z německého Hamburku. Byli to starší otcové od rodin, příliš staří na to, aby byli povoláni do armády, pocházeli z dělnické třídy a nižší střední třídy a neměli žádné zkušenosti z vojenské policie. Byli to neostřílení rekruti posláni do Polska bez varování nebo jakéhokoliv výcviku, jejich tajnou misí bylo úplné vyhlazení všech Židů žijících v odlehlých vesnicích Polska. Za pouhé čtyři měsíce zastřelili z bezprostřední blízkosti nejméně třicet osm tisíc Židů a dalších čtyřicet pět tisíc měli deportovat do koncentračního tábora v Treblince.

Zpočátku jim velitel sdělil, že jejich prapor musí splnit těžký úkol. Nicméně dodal, že každý jednotlivec může odmítnout popravovat tyto muže, ženy a děti. Záznamy ukazují, že nejprve asi polovina mužů odmítla a nechali masové vraždění na ostatních policejních záložnících. Ale postupem času převzaly nadvládu procesy sociálního modelování, stejně jako pocitem viny vyvolané přesvědčováním těch záložníků, kteří už stříleli, spolu s obvyklým skupinovým tlakem ke konformitě - „jak by vypadali v očích svých kamarádů“. Na konci jejich smrtící cesty bylo až devadesát procent mužů v praporu 101 slepě poslušných svému veliteli a osobně se do střelby zapojilo. Mnozí z nich pyšně pózovali na fotografiích zobrazujících jejich bezprostřední a vlastnoručně provedené zabíjení Židů. Stejně jako ti, kteří fotili vězně zneužívané ve vězení Abú Ghrajb, i tito policisté pózuji na svých „památečních fotografiích“ jako hrdí ničitelé židovské hrozby.

Browning ozřejmuje, že neproběhl žádný zvláštní výběr těchto mužů, nešlo ani o jejich osobní volbu, ani vlastní zájem nebo kariérismus, které by mohly odpovídat za tyto masové vraždy. Místo toho byli tak „obyčejní“, jak jen si lze představit, dokud nebyli vrženi do nové situace, v níž měli „oficiální“ povolení a podporu jednat sadisticky s lidmi, kteří byli svévolně označeni jako „nepřítel“. V Browningo- vě pronikavé analýze těchto každodenních skutků lidského zla je nejvíce patrné to, že tito obyčejní lidé byli součástí mocného systému autorit, policejního státu poskytujícího ideologické ospravedlnění pro vyhlazení Židů a intenzivní indoktrinaci morálních imperativů disciplíny, loajality a povinnosti ke státu.

Zajímavé v souvislosti s mým argumentem, že experimentální výzkum může mít význam pro reálný svět, je, že Browning srovnával základní mechanismy činné v této vzdálené zemi a v této vzdálené době s psychologickými procesy, které fungují jak v Milgramově studii poslušnosti, tak v našem Stanfordském vězeňském experimentu. Autor dále poukazuje na to, že „Zimbardoovo spektrum chování dozorců nese zvláštní podobnost s uskupeními, která se objevila v rámci Rezervního policejního praporu 101“ (s. 168). Ukazuje, jak se někteří stali sadisticky „krutými a tvrdými“, zabíjení je těšilo, zatímco jiní byli „tvrdí, ale spravedliví“ a „hráli podle pravidel“ a menšina považovaná za „dobré dozorce“ odmítla zabíjet a poskytovala Židům malé laskavosti.

Psycholog Ervin Staub (který jako dítě přežil nacistickou okupaci Maďarska v „chráněném domě“) je přesvědčen, že většina lidí za určitých okolností má schopnost být extrémně násilná a ničit lidské životy. Ve své snaze pochopit kořeny zla genocidy a hromadného násilí po celém světě začal Staub věřit, že: „Zlo, které pramení z běžného myšlení a je páčáno obyčejnými lidmi, je normou, nikoli výjimkou. Velké zlo pramení z obyčejných psychických procesů, které se vyvíjejí, obvykle postupně a v kontinuitě s ničením.“ Zdůrazňuje význam obyčejných lidí, kteří jsou lapeni do situací, v nichž se mohou naučit zlým praktikám, které jsou požadovány od vyšších systémů autorit: „Být součástí systému formuje stanoviska, odměňuje dodržování dominantních názorů a odchylky činí psychicky náročnými a obtížnými.“⁴⁰

Po prožitých hrůzách v Osvětimi se John Steiner (můj drahý přítel a kolega sociolog) vrátil na desítky let do Německa dělat rozhovory se stovkami bývalých příslušníků nacistické SS, od vojáků až po generály. Chtěl vědět, co tyto muže nutilo den co den přijímat takové nevýslovné zlo. Steiner zjistil, že mnoho z těchto mužů mělo v rámci měření F-škálou vysoké skóre autoritářství, které je přilákalo do subkultury násilí v jednotkách SS. Mluví o nich jako o „spáčích“, lidech s určitými rysy, které jsou latentní a nemusejí se vůbec projevit, kromě případů, kdy konkrétní situace tyto násilné tendence aktivuje. Dospěl k závěru, že „situace měla tendenci být tím nejbezprostřednějším determinantem chování příslušníků SS“, která vyburcuje „spáče“ k aktivnímu zabíjení. Ze svých četných rozhovorů však Steiner rovněž zjistil, že tito muži vedli normální životy - bez násilí - jak před agresivními roky v prostředí koncentračního tábora, tak i po nich.⁴¹

Steinerova rozsáhlá zkušenost s mnoha muži z jednotek SS na úrovni osobní a vědecké jej vedla k předložení dvou důležitých závěrů o institucionální moci a prosazování brutality skrze hraní rolí:

Institucionální podpora násilných rolí má zřejmě mnohem rozsáhlejší dopady, než si obecně uvědomujeme. Jestliže jsou takové role podporovány tichým, ale zejména otevřeným, společenským schválením, jsou k nim přitahováni takoví lidé, kteří mohou nejen čerpat uspokojení z povahy své práce, ale jsou něco jako popravčí, jak svými pocity, tak svými činy. Steiner pokračuje popisem, jak role může přebít charakterové vlastnosti:

[Je] evidentní, že ne každý v brutální roli musí mít sadistické charakterové rysy. Ti, kteří i nadále hráli role, k nimž je původně nepřivedla jejich osobnost, často změnili své hodnoty (tj. měli tendenci se přizpůsobit tomu, co se od nich v těchto rolích očekávalo). Existovali členové SS, kteří se jasně identifikovali se svou rolí a svoji pozici si užívali. A nakonec tam byli takoví, které to odpuzovalo a kteří byli znechuceni tím, co měli přikázáno dělat. Pokoušeli se to vyvážit tím, že pomáhali vězňům, kdykoli to bylo možné. (Samotnému autorovi při několika příležitostech zachránil život personál SS.)

Je důležité si uvědomit, že stovky tisíc Němců, kteří páchali zlo během holocaustu, tak nečinili jednoduše proto, že by plnili nařízení vydané orgány moci. Poslušnost vůči systému autorit, který dával svolení k zabíjení Židů a odměňoval ho, byla podepřena intenzivním antisemitismem, který v té době existoval v Německu a jiných evropských státech. Tímto předsudkem udával systém německého velení směr běžným Němcům, kteří se podle analýzy historika Daniela Goldhagena stali „Hitlerovými ochotnými popravčími“.⁴²

I když je důležité uvědomit si motivační roli německé nenávisti vůči Židům, Goldhagenova analýza trpí dvěma nedostatky. Jednak historické důkazy ukazu jí, že od počátku devatenáctého století byl v Německu antisemitismus slabší než v sousedních zemích, jako je Francie a Polsko. Chybuje také tím, že minimalizuje vliv Hitlerova systému autorit - systému, který oslavuje rasový fanatismus, a vliv konkrétních situací vytvořených orgány moci, jako koncentračních táborů, které genocidu zmechanizovaly. Jednalo se o interakci osobnostních proměnných německých občanů se situačními příležitostmi poskytovanými systémem fanatických předsudků, jejichž kombinace ovládla tolik jedinců, kteří se pro svůj stát stali ochotnými nebo neochotnými popravčími.

Banalita zla

V roce 1963 sociální filozofka Hannah Arendtová vydala studii, která se stala soudobou klasikou: *Eichmann v Jeruzalémě. Zpráva o banalitě zla*. Poskytuje detailní analýzu procesu o válečných zločinech Adolfa Eichmanna, nacisty, který osobně zařídil vraždy milionů Židů. Eichmannova obhajoba vlastních skutků byla podobná jako svědectví ostatních nacistických vůdců: „Pouze jsem plnil rozkazy“. Jak Arendtová dodává: „[Eichmann] vzpomínal si velmi dobře, že by býval měl špatné svědomí, jen kdyby neudělal to, co měl nařízeno udělat - s velkou horlivostí a s co nejúzkostlivější péčí odeslat miliony mužů, žen a dětí n; i smrt.“ (s. 25)⁴³

Co je však ve zprávě Arendtové nejvíce zarážející, je to, jak se v mnoha ohledech zdá být Eichmann naprosto obyčejný:

Půl tuctu psychiatrů ho označilo jako „normálního“ - „V každém případě je normálnější než já po jeho vyšetření,“ zvolal jeden z nich. Jiný psychiatr zjistil, že celý jeho náhled na život, jeho postoj k manželce a dětem, matce a otci, bratrům, sestřím a přátelům, je „nejen normální, ale ten nejlepší“, (s. 25-26)

Pomocí analýzy Eichmanna dospěla Arendtová ke svému slavnému závěru:

Potíž s Eichmannem je právě v tom, že mnozí byli jako on, že většina z nich nebyla ani perverzní, ani sadistická, že byli a stále jsou strašně a děsivě normální. Z hlediska našich právních institucí a našich standardů morálního usuzování byla tato normalita mnohem děsivější než všechna zvěrstva dohromady, neboť znamenala..., že tento nový typ zločince... páchá své zločiny za okolností, při kterých je pro něj téměř nemožné si uvědomit nebo cítit, že se chová nesprávně (s. 276).

Vypadalo to, jako by v těch posledních minutách [Eichmannova života] shrnul poučení, které nám tento dlouhý kurz lidské špatnosti přinesl - poučení z obávané, slovům a myšlenkám vzdorující banality zla (s. 252).

Arendtové fráze „banalita zla“ dále rezonuje, protože genocida propuká po celém světě a mučení a terorismus jsou i nadále společným rysem naší globální scény. Raději se od této základní pravdy distancujeme, vidíme šílenství zločinců a nesmyslné násilí tyranů jako dispoziční znaky v rámci jejich osobnosti. Arendtová analýza jako první popřela toto zaměření tím, že sleduje lehkost, s níž sociální síly mohou normální lidi dohnat k provádění hrůzostrašných činů.

Mučitelé a kati: patologické typy, nebo situační imperativy?

Není pochyb o tom, že systematické mučení jedinců jejich bližními, muži i ženami, představuje jednu z nejtemnějších stránek lidské povahy. Moji kolegové a já jsme předpokládali, že dispoziční zlo bude zjevné u mučitelů, kteří léta prováděli své každodenní hanebné skutky jako policisté v Brazílii a jimž vláda schvalovala získávat doznání mučením „podvratných“ nepřátel státu.

Začali jsme zaměřením na mučitele a snažili se porozumět jak jejich psychice, tak tomu, jakým způsobem byli formováni okolnostmi, ale museli jsme rozšířit naši analytickou síť, abychom zachytili jejich kamarády ve zbrani, kteří si zvolili jiný obor násilné práce nebo k němu byli přiřazeni: k popravčím četám. Sdíleli „společného nepřítele“: muže, ženy a děti, kteří, ačkoliv byli občany téhož státu, nebo dokonce jejich sousedé, byli „systémem“ coby socialisté a komunisté prohlášeni za ohrožení národní bezpečnosti země. Někteří z nich měli být efektivně odstraněni, zatímco jiní, kteří by mohli uchovávat tajné informace, museli být nejprve přinuceni mučením, aby je vyzradili a přiznali se ke své zradě, a zabití byli až potom.

Při provádění tohoto úkolu se mučitelé mohli částečně spolehnout na „tvůrčí zlo“, které ztělesňovaly mučící zařízení a technika, v průběhu století vylepšované inkvizicí hodnostářů katolické církve a později mnoha národy a státy. Museli však přidat svoji míru improvizace, když se vypořádávali s konkrétními nepřáteli a snažili se překonat jejich odpor a odolnost. Někteří z nich tvrdili, že jsou nevinní, odmítali uznat svá provinění, nebo byli dostatečně houževnatí, než aby se nechali zastrašit většinou donucovacích taktik výslechu. Vyžadovalo to čas a postupné pochopení lidských slabostí, aby se tito mučitelé stali mistry svého řemesla. Úkol popravčích čet byl naopak snadný. S kápí kvůli anonymitě, zbraněmi a skupinovou oporou mohly poslat svou oběť na onen svět rychle a neosobně: „je to jen povinnost“. Pro mučitele nemohla být práce nikdy pouhou povinností. Mučení vždy zahrnuje osobní vztah; pro mučitele je nezbytné rozpoznat, jaký typ mučení je třeba uplatnit, jakou intenzitu mučení použít na určité osoby v určitém čase. Nesprávný typ nebo příliš málo mučení - žádné doznání. Příliš mnoho mučení - oběť zemře dříve, než se přizná. V obou případech mučitel nedodá zboží a vyvolá hněv nadřizených důstojníků. Umět zvolit správný druh a stupeň mučení, které umožní odhalit požadované informace, zajistí velkou odměnu a přívál chvály ze strany nadřizených.

Jaký typ mužů mohl provádět takové skutky? Museli se spoléhat na sadistické podněty a historii sociopatických životních zkušeností, aby mohli roky nepřetržitě den co den rvát a trhat maso svých bližních? Byli tito dělníci násilí jinou rasou než zbytek lidstva, špatná semena, špatné kmeny stromů a špatné květiny? Nebo je možné, že by to mohli být obyčejní lidé, naprogramovaní k vykonávání svých odsouzených činů prostřednictvím určitých identifikovatelných a opakovatelných výcvikových programů? Mohli bychom určit soubor vnějších podmínek, situačních proměnných, které přispěly k utváření těchto mučitelů a vrahů? Pokud jejich zlé činy nebyly svázány s vnitřními defekty, ale dají se spíše přičítat vnějším silám, které na ně působily - politickým, ekonomickým, sociálním, historickým a také zkušenostem z jejich policejního výcviku -, mohli bychom zobecňovat napříč kulturami a prostředími a objevit některé z funkčních zásad odpovědných za tuto pozoruhodnou lidskou transformaci.

Socioložka a expertka na Brazílii Martha Hugginsová, řecká psychologka a odbornice na oblast mučení Míka Haritosová-Fatourossová a já jsme provedli hloubkové rozhovory s několika desítkami těchto dělníků násilí v různých místech v Brazílii. (Shrnutí našich metod a podrobné závěry o těchto pracovnících, viz Poznámky.⁴⁴) Míka již dříve provedla podobnou studii mučitelů trénovaných řeckou vojenskou juntou a naše výsledky byly do značné míry shodné s jejími.⁴⁵ Zjistili jsme, že sadisté jsou instruktory vyselektováni již z tréninkového procesu, protože nejsou kontrolovatelní, jsou bez sebe z potěšení při působení bolesti, a tak nejsou schopni zaměřit se na cíl a získat doznání. Tak jsme ze všech důkazů mohli vyvodit, že mučitelé a členové popravčí čty nebyli žádným způsobem neobvyklí nebo deviantní, než byli vycvičení pro své nové role, ani neexistovaly žádné přetrvávající deviantní tendence nebo patologické stavy u kteréhokoliv z nich v letech následujících po jejich působení v rolích mučitelů a katů. Jejich transformace byla zcela vysvětlitelná jako důsledek řady situačních a systémových faktorů, jako je například trénink, který podstoupili, aby mohli hrát tuto novou úlohu; jejich skupinové kamarádství; jejich přijetí ideologie národní bezpečnosti a jejich naučená víra, že socialisté a komunisté jsou nepřátelé státu. Další situační vlivy přispívající k jejich novému stylu chování zahrnovaly to, že se měli cítit někým mimořádným, výše postaveným a lepším než jejich vrstevníci ve veřejné správě, protože jim byl udělen tento zvláštní úkol; tajemství svých povinností sdíleli pouze se svými kamarády ve zbrani a byli neustále nuceni přinášet výsledky bez ohledu na únavu nebo osobní problémy.

Předložili jsme mnoho podrobných případových studií, které dokumentují všednost mužů zapojených do těch nejohavnějších činů schválených jejich vládami a tajně podporovaných CIA v době studené války (1964-1985) proti sovětskému komunismu. Zpráva *Torture in Brázd (Mučení v Brazílii)* od členů katolické arcidiecéze v Sao Paulu poskytuje podrobné informace o rozsáhlém zapojení agentů CIA do výcviku brazilské policie v mučení.⁴⁶ Takové informace jsou v souladu se vším, co je známo o systematické výuce vyslychání a mučení nabízené americkou vojenskou školou „School of the Americas“ agentům ze zemí, které sdílejí společného nepřítele v podobě komunismu.⁴⁷

Moji kolegové a já nicméně věříme, že tyto činy jsou reprodukovatelné v jakékoliv době a v jakémkoliv národě, kde se objeví posedlost ohrožením národní bezpečnosti. Předtím než obavy a excesy vyvolaly nedávnou „válku proti terorismu“, existovala v mnoha městských centrech téměř neutuchající „válka proti zločinu“. Na policejním oddělení v New Yorku tato „válka“ zplodila „komanda newyorské policie“. Tento izolovaný policejní tým dostal volnou ruku, aby dopadl údajné násilníky, lupiče a zloděje podle diktátu místních podmínek. Nosili trička s mottem: „Žádný hon není takový jako hon na lidi“. Jejich bojový pokřik byl „Noc je naše“. Taková profesionalizovaná policejní kultura byla srovnatelná s kulturou brazilské policie s mučiteli, které jsme zkoumali. Jednou z jejich pozoruhodných krutostí byla vražda afrického imigranta (Amadoua Dialla z Guineje), kterého zastřelili více než čtyřiceti střelami, když se snažil vytáhnout peněženku a dát jim svůj průkaz totožnosti.⁴⁸ Někdy „se všechno podělá“, ale obvykle existují identifikovatelné situační a systémové síly, které způsobí, že se to stane.

Sebevražední atentátníci: bezmyšlenkovití fanatici, nebo mučedníci vědomí si svých činů?

Překvapivě je to, co platí pro tyto násilníky, srovnatelné s přeměnou mladých Palestinců ze studentů v sebevražedné atentátníky odhodlané zabít nevinné izraelské civilisty. Nedávné mediální zprávy se soustřeďují na zjištění vycházející z několika systematických analýz procesu vývoje sebevražedného zabijáka.⁴⁹

Kdo přijímá tuto fatalistickou roli? Jsou to chudí, zoufalí, sociálně izolovaní, negramotní mladí lidé bez kariéry a bez budoucnosti? Vůbec ne. Podle výsledků nedávné studie čtyři sta členů al-Káidy, tři čtvrtiny tohoto vzorku pochází z vyšší nebo střední třídy. Studie forenzního psychiatra Marka Sagemana nachází také další důkazy normality, a dokonce nadprůměrnosti těchto mladých lidí proměněných v sebevražedné atentátníky. Většina, devadesát procent, pocházela z pečující, úplné rodiny. Dvě třetiny z nich studovaly na vysoké škole, dvě třetiny z nich byly sezdáných a většina měla děti a pracovala ve vědě a technických oborech. „Byli to v mnoha ohledech ti nejlepší a nejchytřejší z jejich společnosti,“ uzavírá Sageman.⁵⁰

Hněv, pomsta a pobouření z vnímané nespravedlnosti jsou motivační spouštěče při rozhodování o tom, zda pro věc zemřít. „Lidé touží po smrti, jestliže dojde k frustraci dvou základních potřeb až k bodu zániku,“ říká psycholog Thomas Joiner ve svém pojednání *Why People Die by Suicide (Proč lidé umírají sebevraždou)*. První potřebou je ta, kterou jsme ukázali jako zásadní pro konformitu a sociální moc, potřeba někam patřit nebo být spojen s ostatními. Druhou nezbytností je potřeba cítit, že efektivně působím na ostatní nebo je ovlivňuji.⁵¹

Ariel Merari, izraelský psycholog, který tento jev ze široka mnoho let studoval, nastiňuje společné kroky na cestě k těmto úmrtím za použití výbušnin.⁵² Starší členové extremistické skupiny nejprve identifikují mladé lidi, kteří se zdají mít intenzivní vlastenecký zápal, a to na základě jejich prohlášení na veřejných shromážděních proti Izraeli nebo jejich podpory nějaké islámské kauzy či palestinské akce. Poté jsou vyzváni, aby diskutovali o tom, jak vážně milují svou zemi a nenávidí Izrael. Jsou požádáni, aby se zavázali, že projdou výcvikem. Ti, kteří se k tomu zavážou, se stanou součástí malé tajné buňky tří až pěti mladých lidí. Učí se triky řemesla od starších: výrobu bomb, maskování a výběr a načasování cílů.

Nakonec zveřejní svůj osobní závazek nahrávkou na videokazetu, prohlašují sami sebe za „živého mučedníka“ islámu („as-sahid“). V jedné ruce drží korán, v druhé pušku, znak na jejich čelence potvrzuje jejich nový status. Toto video je zavazuje ke konečnému činu, protože je odesláno jejich rodinám. Rekrutům se také tvrdí „velká lež“, že nejen oni si vyslouží místo vedle Alláha, ale že i jejich příbuzní budou mít rovněž právo na prominentní místo v nebi díky jejich mučednictví. Sebevražedný koláč je přislazený značnou finanční motivací nebo měsíčním důchodem pro jejich rodiny.

Jejich fotografie zdobí plakáty, které budou v momentě, kdy bude jejich mise úspěšná, rozvěšeny po stěnách všude v komunitě, aby se stali inspirací pro další kolo sebevražedných atentátníků. Aby byl potlačen jejich strach z bolesti z ran způsobených vybuchujícími hřebíky a dalšími částmi bomb, jsou rekruti ujištěni, že ještě než se první kapka jejich krve dotkne země, budou již sedět po boku Alláha a nepocítí žádnou bolest, jen radost. Kostky jsou vrženy, jejich mysl byla pečlivě připravena udělat to, co je obvykle nemyslitelné. Rétorika dehumanizace jasně posloužila k popření lidskosti a nevinnosti jejich obětí.

Těmito systematickými způsoby se spousta normálních, rozzlobených mladých mužů a žen transformovalo do hrdinů a hrdinek. Jejich smrtící činy modelují sebeobětování a absolutní závazek bezmezných věřících vůči záležitostem utlačovaných. Tato zpráva hlasitě a jasně hovoří k dalším kádrům mladých sebevražedných atentátníků v očekávání.

Vidíme, že tento program využívá různé sociálněpsychologické a motivační principy, které pomáhají při přeměně kolektivní nenávisti a všeobecného šilenství do horlivého, vážně zamýšleného programu indoktrinace a výcviku jednotlivců, pomoci něhož se stanou mladistvými živoucími mučedníky. Není to ani bezduché, ani nesmyslné, jde jen o velmi odlišný způsob myšlení s odlišnou senzitivitou, než jakého býváme svědky mezi mladými lidmi ve většině zemí.

Kvůli svému novému filmu *Suicide Killers (Sebevražední zabijáci)* hovořil francouzský filmař Pierre Rehov v izraelských věznicích s mnoha Palestinci, kteří byli chyceni, než jejich bomby vybuchly, nebo kteří napomáhali při plánování útoků. Jeho závěr rezonuje se zde prezentovanými analýzami: „Každý z nich se mě snažil přesvědčit, že to byla z morálních důvodů správná věc. Nejsou to děti, které chtějí konat zlo. Jsou to děti, které chtějí činit dobro... Výsledkem toho vymýváním mozků byly děti, které byly uvnitř velmi dobré a tolik věřily tomu, že udělaly něco skvělého.“⁵³

Sebevražda či vražda mladého člověka je vždy srámem na strukturu lidského rodu, proto se my starší z každého národa musíme spojit, abychom tomu zabránili. Podpora obětování mladých v zájmu prosazování ideologií starých musí být považována za formu zla, která přesahuje místní politické praktiky a účelné strategie.

„Perfektní vojáci 11. září“ a „obyčejní britští kluci“

Dva poslední příklady „obyčejnosti“ masových vražd také stojí za zmínku. První pochází z hloubkové studie únosců z 11. září, jejichž sebevražedné teroristické útoky na New York a Washington skončily smrtí téměř tři tisíc nevinných civilistů. Druhý pochází ze zpráv londýnské policie týkající se podezření na sebevražedné atentátníky v londýnském metru a autobusu z června 2005, které vyústily v desítky úmrtí a vážných zranění.

Reportér Terry McDermott ve své knize *Perfect Soldiers (Perfektní vojáci)* pečlivě prozkoumal portréty několika teroristů z 11. září. A jeho výzkum jen potvrzuje to, jak obyčejní byli tito muži ve svém každodenním životě.⁵⁴ McDermott došel ke zlověstnému závěru: „Je pravděpodobné, že existuje velmi mnoho mužů podobných jako oni“ po celém světě. Jedna recenze této knihy nás přivádí zpět k tezi Arendtové o banalitě zla, aktualizované pro naši novou éru globálního terorismu. Recenzentka z časopisu *New York Times* Michiko Kakutaniová nám nabízí děsivý dovětek: „Perfektní vojáci nahrazují karikatury ohromných, zlých géniů‘ a, divoce vypadajících fanatiků* portréty spiklenců z 11. září jako překvapivě obyčejných lidí, kteří by snadno mohli být našimi sousedy nebo spolucestujícími v letadle.“⁵⁵

Ten děsivý scénář se odehrál prostřednictvím pozdějších koordinovaných útoků týmu sebevražedných atentátníků v londýnském dopravním systému, „všedních vrahů“, kteří anonymně cestovali metrem nebo autobusem. Pro své přátele, příbuzné a sousedy v severoanglickém městě Leeds byli tito mladí muslimští muži „obyčejnými britskými kluky“.⁵⁶ Nic v jejich minulosti by je neoznačovalo jako nebezpečné, naopak všechno těmto „obyčejným klukům“ umožnilo, aby bez problémů zapadli jak ve městě, tak v práci. Jeden z nich byl zručný hráč kriketu, který se vzdal alkoholu a žen, aby mohl vést zbožnější život. Jiný byl synem místního podnikatele, který prodával tradiční smažené ryby s hranolky. Další byl poradce, který vykonával užitečnou práci s postiženými dětmi, nedávno se stal otcem a se svou rodinou se přestěhoval do nového domova. Na rozdíl od únosců z 11. září, kteří vzbuzovali známky podezření jako cizinci shánějící letový výcvik ve Spojených státech, tito mladí muži byli domácí, působící dobrým dojmem před jakýmkoliv policejním radarem. „Neodpovídá to vůbec jeho charakteru. Někdo mu musel vymýt mozek a donutit ho k tomu,“ přemítá přítel jednoho z nich.

„Tím nejděsivějším na sebevražedných bombových atentátnících je jejich naprostá normalita,“ dospěl k závěru Andrew Silke, odborník na toto téma.⁵⁷ Poznamenal, že při žádném z forenzních vyšetřeních těl mrtvých sebevražedných atentátníků nikdy nebyly nalezeny stopy alkoholu nebo drog. Svě posláni provedli s čistou myslí a oddaností.

A pokaždé když se objeví střilející student, tak jako na střední škole Columbine ve Spojených státech, ti, kteří si myslí, že pachatele znali, obvykle prohlásí: „Byl to takový hodný kluk ze slušné rodiny... nemůžete prostě uvěřit, že by to udělal.“ To nás vrací zpět k bodu, který jsem vyzdvihl v naší první kapitole: Jak dobře vlastně známe ostatní lidi? Jak dobře známe sami sebe, abychom si byli jisti, jak se zachováme v nových situacích pod neustálým situačním tlakem?

Absolutní zkouška slepé poslušnosti vůči autoritě: zabiti vlastních dětí na povel

Naše poslední rozšíření sociální psychologie zla z umělých laboratorních experimentů do kontextu reálného světa k nám přichází z džungle Guyany, kde 18. listopadu 1978 americký náboženský vůdce přesvědčil více než devět set svých stoupenců, aby spáchali hromadnou sebevraždu, nebo se nechali zabít svými příbuznými a přáteli. Jim Jones, pastor kongregace Chrám lidu ze San Franciska a Los Angeles, zamýšlel vytvořit v této jihoamerické zemi socialistickou utopii, kde by bratrství a tolerance dominovaly nad materialismem a rasismem, které nemohl vystát ve Spojených státech. Ale po nějaké době se Jones proměnil z pečujícího, duchovního „otce“ velkého protestantského shromáždění v anděla smrti - v skutku kosmická transformace Luciferových rozměrů. Pro tuto chvíli bych rád propojil poslušnost vůči autoritě v Milgramově suterénní laboratoři v New Havenu s tímto zabíjením v džungli.⁵⁸

Sny mnoha ubohých členů sekty Chrám lidu o novém a lepším životě v této domnělé utopii byly zničeny, když Jones zavedl rozsáhlé nucené práce, ozbrojené stráže, úplné omezení všech občanských svobod, nedostatečnou stravu až na pokraj vyhladovění a každodenní tresty rovnající se mučení za sebemenší porušení některého z jeho mnoha pravidel. Když znepokojení příbuzní přesvědčili kongresmana, aby tábor spolu se zástupci médií zkontroloval, Jones zařídil, aby byli při svém odjezdu zavražděni. Poté nechal shromáždit téměř všechny členy, kteří se v areálu nacházeli, a měl dlouhý projev, při němž všechny nabádal, aby si vzali život vypitím jedu kyanidu, přidaného do limonády. Ty, kteří odmítli, dozorci přinutili jed vypít neboje zastřelili při pokusu o útěk, ale zdá se, že většina svého vůdce poslechla.

Jones byl jistě egomaniak, všechny své projevy a proklamace, a dokonce i mučení, která sám prováděl, si nahrával včetně této poslední hodiny sebevražedného drilu. V záznamech Jones zkrusluje realitu, lže, vymlouvá se, předkládá nepravdivé analogie, apeluje na ideologii a transcendentní budoucí životy a bez výjimky trvá na tom, aby jeho rozkazy byly poslušně splněny, když jeho zaměstnanci zdatně rozdají smrtící jed více než devíti stům členům shromážděným okolo něj. Některé výňatky z této poslední hodiny vyjadřují smysl pro smrtící taktiku, již použil k navození úplné poslušnosti vůči autoritě, která zešilela:

Prosím, dejte nám nějaký lék. Je to jednoduché. Je to jednoduché. Nezpůsobí žádné křeče [samozřejmě způsobí, zejména dětem]... Nemějte strach zemřít. Uvidíte, že se tady usadí několik lidí. Budou mučit některé z našich dětí. Budou mučit naše lidi. Budou mučit naše starce. Nemůžeme to dopustit... Prosím, můžeme to urychlit? Můžeme to urychlit tímto lékem? Nevíte, co jste udělali. Snažil jsem se... Prosím. Proboha, pojďme do toho. Žili jsme - žili jsme tak, jak žádní jiní lidé nežili a nemilovali. Měli jsme z tohoto světa tolik, kolik máte dostat. Pojďme to skončit. Pojďme skončit s tím utrpením. [Potlesk]... Kdo chce odejít s dítětem, má právo odejít se svým dítětem. Myslim, že je to lidské. Chci jít, chci vás vidět odcházet, i když... Není třeba se děsit. Není třeba se obávat. Je to přítel. Je to přítel... sedí tam, ukazuje vaši lásku jednoho k druhému. Pojďme pryč. Pojďme pryč. Pojďme pryč. [Děti pláčou.]... Polož svůj život s důstojností. Bez slz a bolesti. Na smrti nic není... je to jen přestup do jiného letadla. Nebudte takoví. Přestaňte s tou hysterií... To není způsob, jak máme zemřít. Musíme zemřít s trochou důstojnosti. Musíme zemřít s trochou důstojnosti. Nebudeme mít na výběr. Teď si můžeme vybrat... Podívejte se, děti, je to jen něco, po čem si odpočinete. Och, Bože. [Děti pláčou.]... Matko, matko, matko, matko, matko, prosím. Matko, prosím, prosím, prosím. Ne,

nedělej to. Nedělej to. Ukonči svůj život s dítětem. [Plný přepis je k dispozici on-line, viz Poznámky.^{59]}

A oni to udělali, zemřeli pro „otce“. Moc charismatického tyranského vůdce, jako byl Jim Jones a Adolf Hitler, trvá i poté, co provedou strašné věci svým následovníkům, a dokonce i po jejich úmrtí. Ať už dříve učinili jakkoliv nepatrný dobrý skutek, v myslích jejich věrných stoupců nějakým způsobem začne dominovat nad dědictvím jejich zlých skutků. Vezměme si za příklad mladého muže, Garyho Scotta, který následoval svého otce do Chrámu lidu, ale byl vyloučen pro neposlušnost. Ve svém prohlášení, když volal na celonárodní linku po odvysílání pořadu „Father Cares: The Last of Jonestown“ („Otec pečuje: Poslední z Jonestownu“) od Jamese Restona jr. na rozhlasové stanici NPR, Gary popisuje, jak byl trestán za porušení pravidel. Mlátili ho, bičovali, sexuálně zneužívali a nutili snášet strach z hrozného šé, který se mu plazil po těle. Ale ještě důležitější je poslechnout si jeho vyjádření k tomu, jakou trvalou reakci v něm toto trápení vyvolalo. Nenávidí Jima Jonese? Ani trochu. Stal se „pravým věřícím“, „věrným následovníkem“. I když jeho otec zemřel v Jonestownu po požití jedu a on sám byl brutálně mučen a ponižován, Gary veřejně prohlašuje, že on stále obdivuje, a dokonce miluje svého „otce“ Jima Jonese. Dokonce ani všemocná Strana George Orwella v knize *1984* si nemohla skutečně nárokovat takové vítězství.

Teď musíme jít nad rámec konformity a poslušnosti vůči autoritě. Jsou to pouze silné spouštěcí faktory. Při konfrontaci potenciálních pachatelů a jejich obětí, jako např. dozorce a vězně, učitele a trpícího, sebevražděného bombového atentátníka a civilní oběti, existují procesy, které způsobují změnu psychologické povahy jednoho nebo druhého. Deindividualizace činí pachatele anonymním, čímž se snižuje jeho osobní odpovědnost a sebekontrola. To umožňuje pachatelům jednat bez limitů omezujícího svědomí. Dehumanizace odnímá lidskost z potenci; I nich obětí, jsou považovány za zvířata, nebo jejich existence není brána v úvahu

Budeme také zkoumat podmínky, které ze svědků zla dělají pasivní pozorovatele, a ne hrdiny, kteří zlo aktivně narušují, pomáhají obětem a upozorňují na špatné praktiky. Tento podíl zla nečinnosti je opravdu základem zla, protože umožňuje pachateli domnívat se, že ostatní, kteří vědí, co se děje, to přijímají a schvalují, i když jen svým mlčením.

Příhodný závěr našeho zkoumání sociální dynamiky konformity a poslušnosti pochází od harvardské psychologičky Mahzarin Banajiové:

Sociální psychologie přispěla k pochopení lidské povahy zjištěním, že síly větší než my sami určují náš duševní život a naše činy - a vůdčí postavení mezi těmito silami [má] moc sociální situace.⁶⁰

Zkoumání sociální dynamiky: deindividualizace, dehumanizace a zlo nečinnosti

DATE	DESCRIPTION	AMOUNT	BALANCE
1912			
Jan 1	Balance		100.00
Jan 15	Income	50.00	150.00
Jan 30	Expenses	20.00	130.00
Feb 15	Income	75.00	205.00
Feb 28	Expenses	30.00	175.00
Mar 15	Income	60.00	235.00
Mar 31	Expenses	40.00	195.00
Apr 15	Income	80.00	275.00
Apr 30	Expenses	50.00	225.00
May 15	Income	90.00	315.00
May 31	Expenses	60.00	255.00
Jun 15	Income	100.00	355.00
Jun 30	Expenses	70.00	285.00
Jul 15	Income	110.00	395.00
Jul 31	Expenses	80.00	315.00
Aug 15	Income	120.00	435.00
Aug 31	Expenses	90.00	345.00
Sep 15	Income	130.00	475.00
Sep 30	Expenses	100.00	375.00
Oct 15	Income	140.00	515.00
Oct 31	Expenses	110.00	405.00
Nov 15	Income	150.00	555.00
Nov 30	Expenses	120.00	435.00
Dec 15	Income	160.00	595.00
Dec 31	Expenses	130.00	465.00

Historie lidstva má na svém kontě hromadu spiknutí povstání, vražd, masakrů, revoluci vyhnanství, těch nejhorších následků, které dokázala zapříčinit lakota, politikaření, pokrytectví, proradnost, krutost, vztek, šílenství, nenávisť, závist, chtíč, zloba a ctižádost... Musím dojít k závěru, že většina vašich domorodců je tou nejzlobnější rasou malé odporné havěti, jejímž plazením po zemském povrchu příroda kdy trpěla.

Jonathan Swift, Gulliverovy cesty (1727)¹

Možná je Swiftovo odsouzení naší lidské rasy jako hovádek trochu extrémní, ale uvažte, že napsal tuto kritiku několik set let před nástupem genocid po celém moderním světě, před holocaustem. Jeho názory odrážejí základní téma západní literatury, že „lidstvo“ utrpělo velký pád ze svého původního stavu dokonalosti, počínaje Adamovým aktem neposlušnosti vůči Bohu, když podlehl pokušení Satana.

Sociální filozof Jean-Jacques Rousseau zpracoval toto téma korumpujícího vlivu společenských sil tak, že si lidské bytosti představoval jako „ušlechtilé, primitivní divochy“, jejichž ctnosti byly redukovány kontaktem se zkaženou společností. V ostrém protikladu k tomuto pojetí lidských bytostí jako nevinných obětí všemocné, zhoubné společnosti je názor, že lidé se zlí už rodí jako geneticky špatná semena. Náš druh je řízen svévolnými touhami, neomezenými choutkami a nepřátelskými podněty, pokud lidé nejsou transformováni v racionální, rozumnou a soucitnou lidskou bytost prostřednictvím vzdělání, náboženství a rodiny nebo ovládnutí disciplínou, kterou na ně uvalil stát.

Jaký je váš postoj v této letité diskusi? Rodíme se jako dobří a pak nás zkazí zlá společnost, nebo se rodíme zlí a napraví nás dobrá společnost? Před vhozením vašeho hlasovacího lístku zvažte ještě jiný pohled. Možná má každý z nás schopnost být světec nebo hříšník, altruista nebo sobec, laskavý nebo krutý, dominantní nebo submisivní, pachatel nebo oběť, vězeň nebo dozorce. Možná to, které z našich mnoha duševních šablon, našich potenciálů rozvineme, určují sociální okolnosti. Vědci zjišťují, že embryonální kmenové buňky jsou schopny stát se prakticky jakýmkoliv typem buněk nebo tkání a běžné kožní buňky se mohou proměnit v embryonální kmenové buňky. Je lákavé rozšířit toto biologické pojetí a to, co je nyní známo o vývoje plasticitě lidského mozku, na „plasticitu“ lidské povahy.²

To, čím jsme, se formuje jak rozsáhlými systémy, které řídí naše životy-bohatství a chudoba, geografie a klima, historické období, kulturní, politická a náboženská dominance -, tak také konkrétními situacemi, kterými se denně zabýváme. Tyto síly postupně interagují se základními biologickými procesy a s naší osobností. Již dříve jsem uvedl argument, že potenciál pro zvrácenost je obsažen ve složitosti lidské mysli. Impulz ke zlu a impulz k dobru společně tvoří nejzákladnější dualitu v lidské přirozenosti. Tato koncepce nabízí komplexní, bohatší portrét pýchy a záhad lidské činnosti.

Ověřili jsme moc skupinové konformity a poslušnost k autoritě, které mohou ovládat a podkopávat individuální iniciativu. Dále přidáme poznatky z výzkumu v oblastech deindividualizace, dehumanizace a apatie přihlížejících, neboli „zla nečinnosti“. Tyto informace doplní naše základní vědomosti, abychom mohli plně docenit, jak obyčejní, slušní jedinci - snad dokonce i vy, laskavý čtenáři - mohou dělat špatné věci ostatním, dokonce takové skutky, které porušují jakýkoliv smysl pro běžnou slušnost či morálku.

Deindividualizace: anonymita a destruktivnost

William Golding se ve svém románu *Pán much* ptá, jak jednoduchá změna v něčem vzhladu může vyvolat dramatické změny v chování na veřejnosti. Dobří britští chlapci z kostelního sboru se promění ve vražedné malé bestie jenom tím, že si pomalují tváře. Když jim na pustém ostrově dojde jídlo, skupina chlapců, vedená Jackem Merridewem, se pokusí zabít prase, ale nemohou čin dokončit, protože zabít jim nedovoluje jejich křesťanská morálka. Pak se Jack rozhodne namalovat si na obličej masku, a jakmile to učiní, dojde k jeho děsivé metamorfóze, když uvidí svůj odraz ve vodě:

Pohlédl s údivem již ne na sebe, ale na úžasného cizince. Rozlil vodu a vyskočil na nohy. Vzrušeně se smál. Jeho šlachovité tělo vedle jezírka vystavuje masku, která přitahuje jejich pohled a děsí je [ostatní chlapce]. Začal tancovat a jeho smích se změnil v krvežíznivé vrčení. Poskakoval k Billovi a maska se stala samostatnou věcí, za kterou se Jack schoval, osvobozen od hanby a ostychu.

Poté co se ostatní chlapci v Jackově partě také skryjí za namalovanou masku, jsou snadno schopni „zabít prase. Proříznout mu hrdlo. Pustit mu krev“.³ Jakmile je jednou tento pro ně neznámý čin zabití jiného tvora proveden, vychutnávají si zábavu ze zabijení zvířat i svých lidských nepřátel, zejména intelektuálně založený chlapec přezdívaný „Prasátko“. Právo bylo na straně silnějšího, a když byl dobrý vůdce Ralph uštván davem, rozpoutalo se peklo.

Existuje nějaká psychologická oprávněnost názoru, že maskování vnější podoby může výrazně ovlivnit chování? Pokusil jsem se zodpovědět tuto otázku pomocí souboru studií, které umožnily podnitit novou oblast bádání na poli psychologie deindividualizace a antisociálního chování.⁴

Šokující chování anonymních žen

Základní postup v tomto prvním experimentu zahrnoval vysokoškolské studentky, které věřily, že vysílají řadu bolestivých elektrických šoků do těl jiných žen, a to pod záminkou uvěřitelného „krycího příběhu“. Měly více příležitostí udělovat šoky každé z dalších dvou mladých žen, které viděly a slyšely zpoza jednosměrného zrcadla. Polovině dobrovolnic byla náhodně přidělena podmínka zachování anonymity neboli *deindividualizace*, druhá polovina splňovala podmínku *individualizace*, jejich identita byla známa. Čtyři vysokoškolské studentky v každé z deseti samostatně testovaných deindividualizovaných skupin byly skryté pod kuklou a volnými laboratorními plášti nadměrných velikostí a jejich jména byla nahrazena čísly od jedné do čtyř. Experimentátor s nimi zacházel jako s anonymní skupinou, nikoli jako s jednotlivci. Tento postup byl údajně použit k zakrytí jejich nonverbálního chování, aby ostatní nemohli odhalit jejich reakce. Srovnávací skupina naopak dostala jmenovky, které jim pomohly cítit se jedinečně, ale všechny ostatní podmínky byly totožné jako u žen, které patřily do deindividualizované skupiny. Jak anonymní, tak

kontrolní subjekty tvořily skupiny po čtyřech ženách a všechny byly požádány, aby opakovaně během dvaceti pokusů vysílaly elektrické šoky každé ze dvou žen „obětí“.

Podle krycí historiky byly trestané ženy subjekty studie kreativity ve stresové situaci. Úkolem našich účastnic bylo stresovat je bolestivými elektrickými šoky, zatímco já jako experimentátor jim z vedlejší místnosti, taktéž za zrcadlem, dávám test tvořivosti.

Na rozdíl od Milgramova paradigmatu zde neexistovala žádná autorita, která by je přímo nutila jednat agresivně a udělovat bolestivé šoky, protože jsme se vzájemně během celého procesu vůbec neovlivňovali. Studentky mohly vidět skrz pozorovací okno mě a také obě dvě ženy v údajné studii kreativity. Navíc na ně nebyl vyvíjen žádný tlak ke skupinové konformitě, nemohly se vzájemně ovlivňovat, protože se nacházely v oddělených, vzájemně sousedících kójkách. A konečně na ně nebyl činen jakýkoliv nátlak, že musí zadaný úkol provést, aby nedošlo k porušení principu studie. Pokud některá žena ze čtyřčlenné skupiny spustila elektrický šok, testovaná žena předstírala bolest, která by znamenala dostatečný stres pro ovlivnění tvořivosti. Nevyslání šoku neznamenal ani neposlušnost, ani konfrontaci - člověk tak mohl být pouze pasivním pozorovatelem trestajících kolegů, místo aby se stal aktivním pachatelem.

Sledovali jsme především *dobu trvání*, po kterou byl elektrický šok udělován - jak dlouho jednotlivé studentky tiskly tlačítko, poté co se objevil signál, že spojení funguje. Nerozhodovaly se, zda spínač stisknout, ale jak rychle stáhnout prst z tlačítka, nebo zda držet spínač stisknutý a udělovat obětem delší šok. Samozřejmě se mohly rozhodnout, že nebudou postupovat podle instrukcí, a dokonce mohly zcela odmítnout stisknout spínač (nikdo to však neudělal).

V nahrávaných rozhovorech byla jedna z žen, kterým byly udělovány šoky, popisována jako velmi příjemná a ta druhá jako protivná. Důvodem bylo, aby si k nim „vyvolavačky stresu“ ve svých myslích vytvořily rozdílné postoje. Obě testované ženy byly ve skutečnosti asistentky výzkumníků trénované k tomu, aby předstíraly bolest, když se rozsvítí světlo oznamující vyslání šoku, a podávaly přesvědčivý výkon, který mohly sledovat studentky ve vedlejší místnosti.

Než experiment začal, byl všem studentkám ve studii uštědřen vzorový bolestivý elektrošok (75 voltů), aby věděly, že to bude bolet - ale v průběhu experimentu se samozřejmě žádné šoky nedávaly. Při každém z dvaceti pokusů se ženy měly rozhodnout, zda a na jak dlouho uštědří standardní úroveň bolestivého šoku ženě, které zdánlivě způsobovaly svoji činností bolest. Poté co testovaná žena opustila místnost, byla nahrazena druhou ženou na další kolo dvaceti šoků. Protože každá členka čtyřčlenných experimentálních a kontrolních skupin byla testována v oddělených, vzájemně sousedících kójkách, jejich „kolegyně z týmu“ nemohly přímo ovlivnit jejich chování. Měly nicméně pocit, že jsou součástí skupiny, protože zpočátku byly všechny dohromady, když společně poslouchaly magnetofonové nahrávky. Je důležité vzít na vědomí, že kromě manipulace anonymita versus identifikovatelnost bylo vše v této studii pro obě skupiny shodné.

Výsledky byly jasné: Ženy za deindividualizujících podmínek použily proti oběma svým obětem dvakrát tolik šoků než ženy v kontrolní skupině, kterým byly náhodně přiděleny podmínky individualizace. Navíc ženy, které byly anonymní, udělovaly elektrošoky oběma obětem stejně, té, jež byla původně hodnocena jako příjemná, i té druhé, která byla posuzována jako nepříjemná. Jakmile měly prst na spoušti, nezáleželo na tom, co si o nich předtím myslely. Postupně také oběma v průběhu dvaceti pokusů zvyšovaly trvání šoku tím, že držely prst na spínači stále déle, přičemž se jejich oběti přímo před nimi kroutily a sténaly. Naopak ženy v neanonymní skupině dělaly rozdíl mezi příjemným a nepříjemným cílem, při jemnou ženu vystavovaly šokům na kratší dobu než ženu nepříjemnou.

To, že anonymní ženy ignorovaly svou předchozí sympatii či averzi vůči testovaným ženám, když měly šanci ublížit, hovoří o dramatické změně jejich mentality v tomto psychickém stavu deindividualizace. Stupňování šoků s opa kovanou možností uplatňovat jejich bolestivé důsledky se zdá být spirálovitě vzrůstajícím efektem emočního nabuzení, které zažívaly. Znepokojivé chová ní posiluje samo sebe, každá akce stimuluje další, silnější, méně kontrolovanou reakci. Ze zkušeností víme, že tento jev nevyhází ze sadistických motivů, z touhy ublížit ostatním, ale spíše z povzbuzujícího pocitu dominance a ovládá ní ostatních v dané chvíli.

Toto základní paradigma bylo se srovnatelnými výsledky opakováno v řadě laboratorních a terénních studií využívajících deindividualizačních masek, bílého šumu nebo házení polystyrénových míčků na cílové oběti, s vojenským personálem belgické armády i se školáky a studenty různých škol. Podobné stupňování šoků v průběhu času se objevilo také ve studii, kde učitelé udělující šoky měli vyučovat své žáky-oběti. I zde došlo v průběhu sezení ke zvyšování úrovní šoku.⁵

Stanfordský vězeňský experiment, jak si vzpomínáte, se spoléhal na deindividualizující stříbrné zrcadlové sluneční brýle pro dozorce a personál spolu se standardními vojenskými uniformami. Z této podstatné části výzkumu plyne jeden z důležitých závěrů. Jakákoliv věc nebo jakákoliv situace, která lidem umožňuje cítit se anonymně, jako by nikdo nevěděl, kdo jsou, nebo jako by to nikoho nezajímalo, snižuje jejich smysl pro osobní odpovědnost, a tím vytváří potenciál pro zlé jednání. To se stává obzvláště pravdivou skutečností, pokud se přidá druhý faktor - jestliže jim situace nebo nějaký úřad dá *povolení* zapojit se do antisociálního nebo násilné akce proti ostatním, jako v těchto výzkumných podmínkách, lidé jsou připraveni jít do války. Pokud místo toho situace skrze anonymitu pouze zprostředkuje omezení sebestřednosti a podporuje prosociální chování, lidé jsou připraveni se milovat. (Anonymita na večírku často přispívá k tomu, že se večírek stává společensky zajímavějším.) Takže náhled Williama Goldinga na anonymitu a agresi je psychologicky oprávněný, ale složitějším a zajímavějším způsobem, než líčil on sám.

Jistě, toto mé roucho změni moji povahu.
William Shakespeare, Zimní pohádka

Anonymity lze docílit nejen maskami, ale také tím, jak se s lidmi v daných situacích zachází. Když s vámi ostatní jednají nikoliv jako s jedinečnou individualitou, ale jako s jedním z nerozlišitelných jedinců zpracovaných systémem, neboje vaše existence ignorována, cítíte se anonymně. Pocit nedostatku osobní identifikovatelnosti může také vyvolat antisociální chování. Když experimentátor jednal s dobrovolníky výzkumu z řad vysokoškolských studentů buď lidsky, nebo jako s „pokusnými králíky“, hádejte, kteří z nich ho podvedli, když se nedíval? Později se tito studenti ocitli sami v kanceláři profesora-výzkumníka a měli možnost ukrást mince a

tužky z mísy, která jich byla plná. Ti, kteří byli testováni v podmínkách anonymity, kradli mnohem častěji než studenti, se kterými se zacházelo humánně.⁶ Laskavost může mít větší hodnotu než vlastní odměna.

Halloweenská agrese školáků

Co se stane, když se děti vydají na neobvyklou halloweenskou party, kde si oblečou kostýmy a mají od svého učitele povolení hrát agresivní hry o ceny? Povede anonymita a příležitost k agresi děti k tomu, aby zintenzivnily své agresivní chování?

Žáci základní školy se zúčastnili zvláštní, experimentální halloweenské party, kterou pořádal jejich učitel pod dohledem sociálního psychologa Scotta Frasera.⁷

Bylo připraveno mnoho her a děti mohly za každou hru, kterou vyhrály, získat žetony. Ty si pak mohly na konci večírku vyměnit za dárky. Čím více žetonů jste vyhráli, tím lepší hračky jste mohli dostat, takže motivace vyhrát co nejvíce žetonů byla vysoká.

Polovina her měla neagresivní povahu a polovina k dosažení cíle vyžadovala konfrontaci mezi dvěma dětmi. Neagresivní mohla být například hra, při níž by se jednotliví žáci snažili urychleně nasoukat velký sedací vak do roury. Potenciálně agresivní hra by představovala dva žáky soutěžící v tom, kdo z nich jako první dostane tento sedací vak z roury. Pozorovaná agrese obvykle zahrnovala přetlačování soutěžících. Nebyla příliš extrémní, ale byla charakteristická pro první fázi fyzického střetu mezi dětmi.

Design experimentu využíval pouze jednu skupinu, ve které každé dítě sloužilo jako svoje vlastní kontrola. Tento postup je znám jako design A-B-A - kontrolní podmínka / zavedení experimentální manipulace / opětovně zavedení kontrolní podmínky. Děti nejprve hrály hry bez kostýmů (A), pak s kostýmy (B) a pak opět bez kostýmů (A). Při počátečních hrách jim učitel oznámil, že kostýmy jsou na cestě, takže začali se zábavou bez nich. Jakmile kostýmy dorazily, oblékly si je děti v různých místnostech, takže navzájem neznaly své identity, a hrály stejné hry jako předtím, ale nyní už v kostýmu. Ve třetí fázi byly kostýmy odstraněny (údajně aby je mohly dostat ostatní děti na jiné party) a hry pokračovaly jako v první fázi. Jednotlivé fáze trvaly asi hodinu.

Tyto údaje jsou pozoruhodným svědectvím o síle anonymity. Agrese mezi malými školáky se výrazně zvýšila, jakmile si oblékli kostýmy. Procento z celkového času, po které tyto děti hrály agresivní hry, se z jeho původní průměrné základní úrovně více než zdvojnásobilo, z dvačtyřiceti procent (A) až na osmdesát šest procent (B). Neméně zajímavé bylo druhé zjištění: agresivita měla vysoce negativní důsledek. Čím více času dítě strávilo při agresivních hrách, tím méně žetonů v průběhu této herní fáze získalo. Agresivita tak stála děti ztrátu žetonů. Aktivita v rámci agresivních her zabrala více času než u neagresivních her a mohl vyhrát pouze jeden z dvou soutěžících, takže agresivita celkově znamenala ztrátu hodnotných cen. To však nevedlo, když děti měly kostým a byly anonymní. Nejmenší počet vyhraných žetonů byl zaznamenán v průběhu druhé anonymní fáze B, kdy byla agrese nejvyšší: děti získaly průměrně jedenatřicet žetonů ve srovnání s padesáti osmi žetony ve fázi A.

Třetím důležitým zjištěním bylo, že nedošlo k přenosu vysoké úrovně agresivního chování ve fázi B do úrovně agresivity poslední fáze A, která byla srovnatelná s úrovní počáteční fáze. Procento agresivních činů kleslo na šestatřicet procent a počet získaných žetonů stoupl na sedmdesát devět. Můžeme tedy konstatovat, že změna chování způsobená anonymitou nevytvořila žádnou dispoziční, vnitřní změnu, ale pouze změnu vnější reakce. Změňte situaci a chování bude slepě následovat. Použití designu A-B-A také ozřejmuje, že vnímaná anonymita byla dostatečná, aby dramaticky změnila chování v každém časovém rámci. Anonymita usnadnila agresivitu, i když důsledky této fyzické agrese nebyly v nejlepším bezprostředním zájmu dětí získat žetony směřující na kvalitní ceny. Agrese se stala svou vlastní odměnou. Vzdálené cíle byly upozaděny na úkor „zábavy a her“ současného okamžiku. (Podobný jev uvidíme v některých situacích zneužívání v Abú Ghrajbu.)

V rámci související terénní studie bylo zjištěno, že děti navštěvující ve vlastním kostýmu místní domy na Halloween spíše ukradnou dobroty, když nejsou v kostýmu rozpoznatelní, než když je možné je identifikovat. Přátelé výzkumníků nachystali misky naplněné bonbony a mincemi, všechny byly opatřeny nápisem „Vezmi si jeden“. Porušení tohoto limitu představovalo přestupek, krádež. Některé děti přišly samy, jiné ve skupince kamarádů. Za anonymních podmínek dal majitel domu zřetelně najevo, že neví, o koho se jedná. Jestliže jejich totožnost byla ukryta pod kostýmem, většina z těch, kteří přišli ve skupinách, sladkostí a penízů ukradli (stejně jako to udělali vysokoškoláci ve studii, kde se s nimi zacházelo jako s „pokusnými králíky“). Opačná situace nastala za neanonymních podmínek, kdy je dospělý hostitel nejprve požádal, aby odhalili svoji totožnost ukrytou za maskami.⁸

Mezi více než sedmi sty dětmi sledovanými v této přirozené situaci bylo zjištěno více přestupků u těch, které byly součástí anonymních skupin (57 procent), než u těch, které byly anonymní a samy (21 procent). Méně přestupků se dopustily neanonymní děti, které přišly samy (8 procent), než ty, které přišly ve skupinách s jinými neanonymními „koledníky“ (21 procent). Dokonce i pro některé děti, které přišly samy a identifikovaly se, bylo pokušení snadných peněz a chutného pohoštění příliš skvělé, než aby si ho nechaly ujít. Přidání rozměru úplné anonymity nicméně pro většinu dětí zvrátilo toto ojedinelé pokušení v naprostou vášeň vzít všechny dobroty, které mohly.

Moudrost kultur: jak stvořit bojovníky zabíjející ve válce, ale ne doma

Pojďme opustit laboratoř a hry na večírcích pro děti a vraťme se do reálného světa, kde se témata anonymity a násilí mohou stát otázkou života a smrti. Konkrétně se podívejme na rozdíly mezi společnostmi, které vstupují do války, aniž by si jejich mladí mužští bojovníci měnili vzhled, a těmi, které vždy zahrnují rituální proměny vzhledu pomalováním obličejů a těl bojovníků nebo jejich maskováním (jako v *Pánovi much*). Způsobuje změna vnějšího vzhledu významný rozdíl v tom, jak se poté zachází s válečnými nepřáteli?

Kulturní antropolog R. J. Watson⁹ si tuto otázku položil po přečtení mé dřívější práce o deindividualizaci. Jeho zdrojem dat byla Kartotéka oblastí lidských vztahů (Human Relations Area Files), kde jsou archivovány informace o kulturách po celém světě ve formě zpráv antropologů, misionářů, psychologů a dalších. Watson pátral po dvou údajích o společnostech, zda bojovníci měnili nebo

neměnili svůj vzhled před odchodem do války a v jaké míře zabíjeli, mučili nebo znetvořovali své oběti. Jde rozhodně o smrtící závislou proměnnou - ten nejzazší měřený výstup.

Výsledky jsou pozoruhodným potvrzením predikce, podle které anonymita podporuje destruktivní chování, jsou-li povoleny i agresivní způsoby chování, které bývají obvykle zakázány. Válka poskytuje institucionálně schválené povolení zabít nebo zraňovat protivníky. Zmíněný badatel zjistil, že z dvaceti tří společností, u kterých byly tyto dva soubory dat uvedeny, se u patnácti z nich objevovali válečníci měnící svůj vzhled. Byly to ty nejničivější společnosti; plných osmdesát procent z nich (dvanáct z patnácti) jednalo se svými nepřáteli brutálně. Naopak sedm z osmi společností, v nichž bojovníci neměnili svůj vzhled před odchodem do bitvy, nevykazovalo takové destruktivní chování. Existuje i jiný způsob pohledu na uvedená data, devadesát procent času, kdy byly oběti bitvy zabijeny, mučeny nebo mrzačeny, bylo v režii bojovníků, kteří nejprve změnili svůj vzhled a sami se tak odlišili.

Moudrost kultur diktuje, že klíčovou složkou proměny obvykle neagresivních mladých mužů v bojovníky, kteří mohou zabít na příkaz, je nejprve změnit jejich vnější vzhled. Většina válek je o tom, že staří muži přesvědčují mladé muže, aby zabíjeli jiné podobné mladé muže. Pro mladé muže je to snazší, pokud nejprve změní svůj vzhled úpravou obvyklé vnější fasády - nasazením vojenské uniformy nebo masky či pomalováním tváří. Tímto si zajistí vhodnou anonymitu a jejich obvyklý vnitřní soucit a starost o druhé je pryč. Když je válka vyhrána, kultura pak diktuje, že bojovníci se musí vrátit ke svému mírovému statusu. Těto zpětné transformace se snadno dosáhne tím, že bojovníci svléknou své uniformy, odstraní své masky, smyjí barvu a vrátí se ke své dřívější osobnosti a mírumilovnému chování. V jistém smyslu je to, jako by se octli v děsivém sociálním rituálu, nevědomky užívajícím paradigma A-B-A z Fraserova halloweenského experimentu. Mírumilovní, pokud jsou identifikovatelní, vraždí, když jsou anonymní, a opět mírumilovní, když se navrátí k identifikovatelnému stavu.

Některá prostředí zprostředkovávají pocit přechodné anonymity u lidí, kteří v nich žijí nebo jednají, aniž by museli měnit svůj fyzický vzhled. Abychom prokázali vliv anonymity místa na usnadnění městského vandalizmu, navrhl můj výzkumný tým jednoduchou terénní studii. Vzpomeňte si na první kapitolu, jak jsme nechali opuštěné vozy na ulicích ve středu města v blízkosti kampusu Newyorské univerzity v Bronxu a nedaleko Stanfordovy univerzity v Palo Altu v Kalifornii. Fotografovali jsme a nahrávali projevy vandalizmu vůči těmto vozům, které byly očividně opuštěné (odstraněné poznávací značky, zvednuté kapoty). V anonymním prostředí Bronxu se v průběhu čtyřiceti osmi hodin několik desítek kolemjdoucích nebo lidí projíždějících v autech zastavilo, aby mohlo auto demolovat. Většinou šlo o poměrně dobře oblečené dospělé, kteří odmontovali z auta veškeré cenné součásti nebo ho prostě zničili - to vše za denního světla. Naopak v průběhu celého týdne ani

jeden kolemjdoucí neprojevilo jakýkoliv čin vandalismu vůči opuštěnému vozu v Palo Alto. Tato demonstrace byla jediným empirickým důkazem citovaným na podporu „teorie rozbitých oken“ v rámci městské kriminality. Podmínky prostředí přispívají k tomu, že se někteří členové společnosti cítí být anonymní, cítí, že nikdo z dominantní komunity je nezná, že nikdo nerozpozná jejich individualitu, a tím také jejich lidskost. Stane-li se to, přispíváme k jejich transformaci v potenciální vandaly a vrahy. (Pro úplné informace o tomto výzkumu a teorii rozbitých oken viz webové stránky Luciférova efektu.)

0102180123000130020000010201312330019002310201 „ „

V povahu Dionýsa

Předpokládejme, že „dobrou“ stránkou člověka je racionalita, řád, soudržnost a moudrost Apollóna, „špatnou“ stránkou je pak chaos, dezorganizace, iracionalita a prostopášnost Dionýsa. Apollónovým ústředním rysem je omezení a utlumení touhy, Dionýsovou charakteristikou je nespoutanost a chtíč. Lidé se mohou stát zlými, když jsou zapleteni do situace, v níž je kognitivní kontrola, která obvykle řídí jejich chování sociálně žádoucím a osobně přijatelným způsobem, zablokována, pozastavena nebo zkreslena. Ztráta kognitivní kontroly má více důsledků, mezi něž patří pozastavení: svědomí, sebeuvědomění, pocitu osobní odpovědnosti, povinnosti, oddanosti, závazku, morálky, viny, studu, strachu a schopnosti analýzy zisků a ztrát jednání.

Dvě obecné strategie pro dosažení takovéto transformace jsou následující: (a) omezení podnětů, které poukazují na sociální odpovědnost aktéra (nikdo neví, kdo jsem, nebo se o to nestará); (b) méně obav z hodnocení sebe samého. První omezuje strach ze sociálního hodnocení a sociálního schvalování tím, že se aktér cítí anonymní - to je proces deindividualizace. Je účinná, když člověk funguje v prostředí, které zprostředkuje anonymitu a rozptyluje osobní odpovědnost. Druhá strategie zabráňuje sebekontroli a kontrole konzistentnosti tím, že se opírá o taktiku, která mění stav vědomí člověka. Toho je dosaženo prostřednictvím alkoholu nebo drog, které v člověku vyvolávají silné emoce, zapojují ho do hyperintenzivních činností, zaměřují ho na rozšířenou současnost, kde není zájem o minulé nebo budoucí, a přenášejí odpovědnost směrem ven spíše na ostatní než dovnitř směrem k sobě.

Deindividualizace vytváří jedinečný psychický stav, v němž je chování pod kontrolou bezprostředních situačních požadavků a biologických a hormonálních impulzů. Činy nahrazují myšlení, vyhledávání okamžitého potěšení dominuje odkládanému uspokojení a vědomě zdrženlivá rozhodnutí ustupují bezduché emoční reakci. Stav nabuzení je často jak předchůdcem, tak důsledkem deindividualizace. Její účinky jsou zesíleny v nových nebo nestrukturovaných situacích, kde jsou anulovány typické naučené reakce a charakterové rysy. Citlivost člověka

vůči sociálním modelům a situačním podnětům je zvýšena, a proto se stává stejně snadné milovat jako válečit - to vše závisí na tom, co situace vyžaduje nebo vyvolává. Za extrémních podmínek neexistuje žádný smysl pro to, co je dobré a co špatné, žádné pocity viny za protiprávní činy nebo peklo způsobené těm nemorálním.¹⁰ S pozastavením vnitřních zábran je chování zcela pod kontrolou vnějších situací; vnější dominuje vnitřnímu. Co je možné a dostupné, dominuje tomu, co je správné a spravedlivé. Morální kompas jednotlivců a skupin pak ztrácí svou polaritu.

Přechod od Apollónovy mentality k Dionýsově může být rychlý a nečekaný a nutí dobré lidi dělat špatné věci, protože žijí v dočasně rozšířeném přítomném okamžiku bez obav o budoucí důsledky svých činů. Běžné zábrany vůči krutosti a libidinózním impulzům se rozplynou v excesech deindividualizace. Je to, jako kdyby nastal zkrat v mozku a došlo k odstrižení plánovacích a rozhodovacích funkcí frontální mozkové kůry; vrchu nabývá primitivnější část limbického systému mozku, zejména jeho centrum emocí a agrese v amygdale.

Efekt masopustního úterý: společná deindividualizace jako extáze

Dionýsos byl unikátem mezi bohy starověkého Řecka. Byl považován za stvořitele nové úrovně reality, která zpochybnila tradiční předpoklady a způsoby života. Představoval jak sílu osvobození lidského ducha od klidného uvěznění v racionálním projevu a řádném plánování, tak sílu destrukce: chtít bez omezení a osobní potěšení bez společenské kontroly. Dionýsos byl bůh opilosti, bůh nepříčetnosti, bůh sexuálního šílenství a bojovného chtíče. Dionýsovo panství zahrnuje všechny stavy bytí, které znamenají ztrátu sebeuvědomění a racionality, pozastavení lineárního času a opuštění svého já ve prospěch těch tužeb lidské povahy, které ničí kodexy chování a veřejné odpovědnosti.

Masopustní úterý má svůj původ v pohanském, předkřesťanském obřadu nyní uznávaném římskokatolickou církví. Případá na úterý těsně před Popeleční středou (Tučné úterý). Tento svátý den znamená začátek křesťanského liturgického období půstu s jeho osobními oběťmi a abstinencí vedoucí až k velikonoční neděli, o čtyřicet šest dní později. Masopustní oslavy začínají na svátek Tři králů v den Zjevení Páně, kdy Tři králové navštívili novorozeného Ježíše Krista.

V praxi je masopustní úterý oslavou výstředního hledání smyslného potěšení, života pro daný okamžik a „vína, žen a zpěvu“. Starosti a povinnosti jsou zapomenuty, uctíváči se oddávají své smyslné přirozenosti ve společných radovánkách. Je to veselí bakchanálií, které osvobozuje chování od jeho obvyklých omezení a zdi vodněného jednání. Je však vždy přítomno podvědomé uvědomění si toho, že tato oslava je přechodná a brzy, s příchodem půstu, bude nahrazena ještě větším omezením osobního potěšení a neřestí než obvykle. „Efekt masopustního úterý“ zahrnuje dočasně vzdání se tradičních kognitivních a morálních omezení v chování jedince, který je součástí skupiny stejně smýšlejících prostopášníků odhodlaných bavit se, nyní bez obav z pozdějších důsledků a závazků. Jde o deindividualizaci v rámci skupinového jednání.

Dehumanizace a morální vyvážanost

Dehumanizace je ústředním pojmem v našem chápání „lidské nelidskosti k člověku“. Dehumanizace nastává vždy, když některé lidské bytosti považují jiné lidské bytosti za vyloučené z morálního řádu lidské existence. Objekty tohoto psychologického procesu ztrácejí v očích toho, kdo je dehumanizuje, svůj lidský status. Původci dehumanizace určité jedince nebo skupiny identifikují jako ty, kteří se nacházejí mimo sféru humanity, čímž vyřadí z provozu morálku, která obvykle řídí jejich odůvodněné jednání vůči druhým lidem.

Dehumanizace je ústředním procesem předsudků, rasismu a diskriminace. Dehumanizace stigmatizuje ostatní tím, že jim přisuzuje „vadnou identitu“. Sociolog Erving Goffman¹¹ například popsal proces, kterým jsou postižení jedinci sociálně zdiskreditováni. Přicházejí o část lidskosti a to je poskvrňuje.

Tyto podmínky umožňují, aby normální, morálně bezúhonní, a dokonce obvykle idealističtí lidé jednali s destruktivní krutostí. Odlišovat se od lidských vlastností ostatních jedinců automaticky usnadňuje nehumánní činy. Zlaté pravidlo je pak osekáno na: „Čiň druhým, co chceš.“ Je snazší být otrlý nebo hrubý k dehumanizovaným „objektům“, ignorovat jejich požadavky a prosby, využít je pro své vlastní účely, a dokonce je zničit, pokud jsou otravní.¹²

Japonský generál uvedl, že pro jeho vojáky bylo snadné brutálně masakrovat čínské civilisty během japonské invaze v Číně před druhou světovou válkou, „protože jsme o nich smýšleli jako o věcech, nějak o lidech, jako jsme my“. Toto bylo zřejmě během „znásilňování v Nankingu“ v roce 1937. Připomeňme si také, jak popisuje Tutsie žena, která zorganizovala mnoho jejich znásilnění (v první kapitole) - nebyli nic víc než „hmyz“, „švábi“. Podobně nacistická genocida Židů začala nejprve pomocí propagandistických filmů a plakátů tvořit národní vnímání těchto lidských bytostí jako podřadných forem života, jako havěti, jako nenasytých potkanů. Mnohé lynčování černochů davy bílých ve městech po celých Spojených státech nebylo rovněž považováno za zločin proti lidskosti, protože byli stigmatizováni jako pouzí „negři“.¹³

Za masakrem stovky nevinných vietnamských civilistů americkými vojáky v My Lai stálo ponížující pojmenování „rákosník“, kterým vojáci označovali všechny tyto odlišně vypadající Asiaty.¹⁴ Včerejší „rákosníci“ se ve válce v Iráku stali dnešními „hadži“ a „těmi s ručníky na hlavách“, jak nové jednotky vojáků nedůstojně označují tyto odlišně vyhlížející civilisty a vojáky. „Jen se trochu snažte zakrýt skutečnost, že jsou to lidské bytosti, a vidět je jako nepřátele,“ řekl seržant Mejia, jenž se odmítl vrátit do akce, kterou považoval za ohavnou válku. „Říkáte jim ‚hadži‘. Vite, děláte všechny ty věci, které vám usnadní vypořádat se s tím, že je zabijete a týráte.“¹⁵

To, že taková označení a jejich přidružené představy mohou mít silné moli vační účinky, bylo prokázáno ve fascinujícím laboratorním experimentu (zrnině něm v první kapitole, rozvinutém zde).

Experimentální dehumanizace: animalizace vysokoškolských studentů

Můj kolega ze Stanfordovy univerzity Albert Bandura a jeho studenti navrhli působivý experiment, který elegantně demonstruje moc dehumanizujících nálc* pek podporovat poškozování ostatních lidí.¹⁶

Sedmdesát dva mužských dobrovolníků z okolních vyšších odborných škol bylo rozděleno do tříčlenných „supervizních týmů“, jejichž úkolem bylo potrestat nesprávné rozhodování ostatních studentů, kteří údajně sloužili jako skupina přijímající určitá rozhodnutí. Skutečnými subjekty studie byli samozřejmě studenti hrající supervizory.

Při každém z dvaceti pěti vyjednávacích pokusů supervizoři vyslechli rozhodující se tým (bylo jim oznámeno, že jsou ve vedlejší místnosti) údajně formulující kolektivní rozhodnutí. Supervizoři dostali informace, které použili k vyhodnocení přiměřenosti rozhodnutí při každém pokusu. Kdykoli bylo rozhodnutí špatné, měl supervizní tým za úkol potrestat chybu tím, že použije elektrošok. Při každém pokusu si mohli zvolit intenzitu šoku od mírné úrovně 1 až po maximální úroveň 10, kterou obdrželi všichni členové rozhodovacího týmu.

Supervizorům bylo řečeno, že pro zvýšení jeho obecné platnosti byli do projektu zahrnuti účastníci z různých sociálních vrstev, ale každá rozhodující se skupina je složena z lidí s podobnými charakteristikami. A to proto, aby pozitivní nebo negativní nálepky, které jim budou brzo dány, platily pro celou skupinu.

Výzkumníci obměňovali dva rysy této základní situace: jakou nálepku „oběti“ dostaly a jak osobně zodpovědní byli supervizoři za udělování šoků. Každému dobrovolníkovi byla náhodně přiřazena jedna ze tří podmínek nálepkování - byly dehumanizované, humanizované nebo neutrální; a jedna ze dvou podmínek odpovědnosti - individuální nebo rozptýlená.

Zvažme nejprve, jak bylo provedeno nálepkování a jaké byly jeho účinky. Pak uvidíme, jak fungovaly varianty odpovědnosti. Po zahájení studie se všechny skupiny účastníků domnívaly, že přes interkom vyslechly výměnu názorů mezi výzkumným asistentem a experimentátorem ohledně dotazníků, které údajně rozhodující se skupina vyplnila. Asistent jen tak stranou poznamenal, že osobnostní kvality projevující se v této skupině potvrdily názor osoby, která je přijímala. Za *dehumanizovaných* podmínek byla rozhodující se skupina charakterizována jako „banda odporných zvířat“. *Humanizovaní* účastníci byli charakterizováni jako „vnímavá, chápající a jinak humanizovaná skupina“. Třetí *neutrální* skupina nebyla hodnocena žádným způsobem.

Je nutné ozřejmit, že účastníci vůbec nepřišli do styku se svými oběťmi, které měli trestat šokem, a proto nemohli taková hodnocení udělat osobně nebo posoudit jejich přiměřenost. Nálepky byly z druhé ruky přisouzeny jiným mladým studentům, pravděpodobně také dobrovolníkům, kteří v dané situaci fungovali v rámci jim vyhrazené role. Měla tedy uvedená označení vliv na to, jak tito vysokoškolští studenti trestali ty, kterým údajně poskytovali supervizi? (Ve skutečnosti žádní „další“ dobrovolníci neexistovali, pouze standardizovaná odezva z nahrávky.)

Rozškátulkování v nich opravdu uvízlo a mělo velký vliv na rozsah, v jakém studenti trestali ty, které supervidovali. Ti, kteří byli označeni dehumanizovaným způsobem jako „zvířata“, byli trestáni nejintenzivněji a úroveň těchto šoků se během deseti pokusů lineárně zvyšovala. Narůstala také se vzrůstajícím počtem pokusů, a to až na průměrných sedm z maximálních desíti pro každou skupinu účastníků. Ti, kteří byli označeni jako „příjemní“, dostali nejmenší množství šoků, neutrální skupina bez nálepky se nacházela někde uprostřed mezi těmito dvěma extrémy.

V průběhu prvního pokusu navíc nebyl mezi uvedenými třemi experimentálními podmínkami zjištěn vůbec žádný rozdíl v úrovni používaných šoků - všichni trestali shodnou nízkou úroveň šoků. Kdyby poté studie skončila, závěr by byl takový, že nálepky nečiní žádný rozdíl. Nicméně při každém následujícím pokusu, jak se chyby rozhodující se skupiny údajně násobily, se úroveň šoků udělovaných těmto třem skupinám začaly rozcházet. Ti, kteří trestali takzvaná zvířata, tak činili v průběhu času intenzivněji, což je výsledek srovnatelný se stupňující se úrovní šoků od deindividualizovaných studentek v mé dřívější studii. Nárůst agresivní reakce v průběhu času, s větší praxí nebo zkušeností, ilustruje sebeposilující účinek. Možná že potěšení nespočívá ani tak v působení bolesti, jako v pocitu moci, kontroly a dominance v takové situaci - dělat ostatním to, co si zaslouží. Vědci poukazují na to, že dávání nálepek má uvolňující moc, která spočívá ve zbavení druhých lidí jejich lidských kvalit.

Plusem této studie je, že stejně nahodilé označení vede také k tomu, že se s některými zachází s větším respektem, když je někdo u moci označí pozitivní nálepkou. Těm, kteří byli vnímáni jako „příjemní“, bylo ubližováno nejméně. Takže moc humanizace působit proti trestání má stejný teoretický a sociální význam jako jev dehumanizace. V tom všem tkví důležité poselství týkající se moci slova, škatulkování, rétoriky a stereotypního označování nálepkami, které mohou být použity ve prospěch dobra nebo zla. V dětské říkance „Hůl a kameny mi mohou zlomit kosti, ale jména mi nikdy neublíží“ můžeme konec pozměnit na: „ale špatná jména mě mohou zabít a dobrá mi mohou pomoci“.

A konečně, jak je to s rozdíly v *odpovědnosti* a úrovních udělovaného šoku? Významně vyšší úroveň elektrošoku byly uštěďřovány spíše v případě, když se účastníci domnívali, že úroveň šoku odpovídala průměrné reakci v jejich týmu, než když šlo o přímé osobní rozhodnutí jednotlivce. Jak už jsme viděli dříve, rozptýlení odpovědnosti v jakékoli formě utlumuje zábrany poškozovat ostatní. Jak se dalo předvídat, nejvyšší úroveň šoků a předpokládané újmy byly používány tehdy, když se účastníci cítili méně osobně zodpovědní a když byly jejich oběti dehumanizovány.

Když Bandura a jeho výzkumný tým hodnotili, jak účastníci ospravedlňovali svůj výkon, zjistili, že dehumanizace podporovala využívání sebezproštujících ospravedlnění, což bylo pro změnu spojeno s rostoucí intenzitou trestu. Zjištění vypovídající o tom, jak se lidé vyvažují ze svých obvyklých sankčních mechanismů vůči chování, které poškozují ostatní, vedlo Banduru k rozvoji konceptuální- ho modelu „morální vyvážanosti“.

Mechanismy morální vyvážanosti

Tento model vychází z předpokladu, že většina lidí přijímá morální normy, protože se během své výchovy podrobují obvyklým

procesům socializace. Tyto normy, jak jsou definovány v rámci rodiny a sociálních komunit, fungují jako příručka prosociálního chování a faktor odrazující od antisociálního chování. Postupem času jsou tyto externí morální normy zavedené rodiči, učiteli a dalšími autoritami internalizovány jako kodexy chování jedince. U lidí se rozvíjí osobní kontrola jejich myšlenek a činů, která poskytuje uspokojení a pocit sebeúcty. Naučí se sankcionovat sami sebe, čímž zabráňují nelidskému jednání a podporují humánní skutky. Seberegulační mechanismy nejsou ve svém vztahu k morálním normám jedince pevné a statické. Spíše jsou ovládnuty dynamickými procesy, ve kterých může být selektivně aktivována morální sebecenzura pro zapojení přijatelného chování, nebo v jiných okamžicích, při zavrženíhodném chování, může být morální sebecenzura vyřazena. Jednotlivci i skupiny mohou zachovávat svůj smysl pro morální standardy jednoduše tím, že v určitých okamžicích, v určitých situacích a za určitým účelem vyřadí své obvyklé morální fungování. Je to, jako kdyby ve své morálce zařadili neutrální a jeli bez motoru, aniž by měli obavy, že srazí chodce, dokud později nezařadí zpět vyšší rychlostní stupeň a nevrátí se tak na vyšší morální pozici.

Bandurův model pokračuje dále v objasňování specifických psychických mechanismů, jimiž jednotlivci přetvářejí škodlivé činy v činy morálně přijatelné, když selektivně vyřadí z činnosti sankcionování sebe sama, které reguluje jejich chování. Jelikož se jedná o tak zásadní lidský proces, Bandura tvrdí, že pomáhá objasnit nejen politické, vojenské a teroristické násilí, ale také „každodenní situace, v nichž slušní lidé běžně vykonávají činnosti, které prosazují jejich zájmy, ale mají škodlivé humánní účinky“.¹⁷

My všichni se tedy můžeme morálně vyvázat z jakéhokoliv druhu destruktivního nebo zlého chování, když aktivujeme jeden nebo více z následujících čtyř typů kognitivních mechanismů.

Zaprvé můžeme předefinovat naše škodlivé chování jako čestné. Vytvořením morálního odůvodnění daného jednání, a to přijetím morálních imperativů, které posvětily způsobené násilí. Nebo také vytvořením výhodného srovnání, které dá do kontrastu naše spravedlivé chování a zlé chování našich nepřátel. (Myje jenom mučíme, oni nám stínají hlavy.) Stejně jako použitím eufemistického jazyka, který vylepšuje realitu našich krutých skutků. („Průvodní škody“ znamenají, že civilisté byli rozbombardováni v prach; „přátelská palba“ znamená to, že voják byl zavražděn hloupostí nebo záměrnou snahou kamarádů.)

Zadruhé můžeme minimalizovat pocit přímé vazby mezi našimi činy a jejich škodlivými následky rozptýlením nebo přemístěním osobní odpovědnosti. Ušetříme si své vlastní sebeodsouzení, pokud sami sebe nebudeme vnímat jako původce zločinu proti lidskosti.

Zatřetí můžeme změnit způsob, jakým přemýšlíme o skutečné škodě, kterou naše činy způsobily. Negativní dopad našeho chování můžeme ignorovat, překroutit, minimalizovat nebo v něj nevěřit.

Nakonec můžeme přebudovat naše vnímání obětí jako těch, kdo si zaslouží svůj trest, stačí je obvinít za následky. A samozřejmě také jejich dehumanizací, tím, že je vnímáme pod úrovní počestného zájmu vyhrazeného pro ostatní lidské bytosti.

Pochopení dehumanizace není její omlouvou

Je důležité zde opět dodat, že takové psychologické analýzy nejsou určeny k omluvě nebo zlehčování nemorálního a nezákonného chování pachatelů. Otevřeným představením duševních mechanismů, které lidé používají k vyvážení se z morálních norem svého chování, se ocitáme v lepší pozici, abychom mohli tento proces zvrátit a potvrdit, že morální angažovanost je zásadním faktorem při prosazování empatické humánnosti mezi lidmi.

Nicméně ještě než se posuneme dále, je důležité konkretizovat představu, že lidé v pozicích moci a autority často odmítají pokusy o příčinnou situační analýzu v oblastech významného národního zájmu. Místo toho, alespoň v jednom nedávném případě, schvalují zjednodušující dispoziční názory, které by u inkvizičních soudců vyloudily úsměv na tváři.

Bývalá ministryně zahraničí Spojených států Condoleezza Riceová je profesorkou politických věd na Stanfordově univerzitě se specializací na sovětské ozbrojené síly. Se svým vzděláním by měla být citlivá k systémové analýze jednotlivých úrovní komplexních politických problémů. Avšak nejenže jí tato perspektiva chyběla při rozhovoru s Jimem Lehrerem v jeho pořadu *NewsHour* (28. července 2005), ale místo toho prosazovala dogmatický, zjednodušující dispoziční pohled. V reakci na jeho otázku, zda americká zahraniční politika spíše terorismus nepodporuje, místo aby ho potírala, Riceová napadla jakékoliv podobné myšlení jako „šíření výmluv“, čímž dala najevo, že terorismus je prostě záležitostí „zlých lidí“: „Kdy přestaneme omlouvat teroristy a říkat, že je někdo nutí, aby to dělali? Ne. Jsou to prostě zlí lidé, kteří chtějí zabít. A chtějí zabít ve jménu zvrácené ideologie, která opravdu není islámem, ale oni nám chtějí tvrdit, že jde o nějakou křivdu. Nejde zde o křivdu. Je to snaha raději ničít než stavět. A dokud to všichni na světě nepojmenujeme správným jménem - že se jedná o zlo - a nepřestaneme pro ně hledat výmluvy, pak si myslím, že budeme mít problém.“

Jsem lidštější než ty: infrahumanizační zkreslení

Kromě vnímání a ponižování těch, kteří se ocitli „mimo skupinu“, prostřednictvím zvířecích charakteristik je jim také odpírána jakákoliv „lidská podstata“. *Infrahumanizace lidí mimo skupinu* je nově zkoumaným jevem a znamená, že lidé mají tendenci přisuzovat jedinečné lidské emoce a vlastnosti členům vlastní skupiny a upírat jejich existenci lidem mimo skupinu. Je to forma emočního předsudku.¹⁸

Pokračujeme však ještě dál prohlášením, že podstata lidství sídlí především v nás samotných, a to více než v komkoliv jiném, nevyjímaje dokonce ani členy naší skupiny. Lidem z cizích skupin přisuzujeme infrahumanitu a považujeme je tímto za méně humánní, my sami jsme motivováni vidět sebe jako lidštější, než jsou ostatní. Ostatním ve vztahu s naším vlastním egocentrickým standardem upíráme jedinečné lidské rysy, a dokonce i lidskou povahu. Toto *sebehumanizující zkreslení* doplňuje zkreslení týkající se infrahumanizace ostatních. Tyto tendence se zdají být poměrně obecné a mnohostranné. Tým australských vědců uzavřel svůj průzkum vnímání lidství obměnou slavného výroku starověkého římského autora Terentia. Ten hrdě prohlásil: „Nic lidského mi není cizí.“ Ironicky překroutili jeho tvrzení na: „Nic lidského mi není cizí, ale cokoli lidského je cizí tobě.“¹⁹ (Je nepravděpodobné, že

takové imperiální „já“ existuje mezi členy kolektivistických kultur, ale očekáváme nový výzkum, který nás bude informovat o omezeních takového egocentrismu.)

Vytvoření dehumanizovaných nepřátel státu

Mezi funkční zásady, které musíme přidat do našeho arzenálu zbraní vyvolávajících zlé jednání u obvykle dobrých mužů a žen, patří ty, které vyvinuly národní státy k podněcování svých vlastních občanů. Dozvíme se o některých z těchto principů, když zvážíme, jak národy připravují své mladé muže, aby se zapojili do vražedných válek, a zároveň jak připravují občany, aby zapojení do agresivních válek podporovali. Speciální forma kognitivní přípravy prostřednictvím propagandy pomáhá dosáhnout této obtížné transformace. Národní mediální propagandou jsou vytvořeny „obrazy nepřítele“ (s vládami jako spolupachatelé), aby připravily mysl vojáků a občanů k nenávisti vůči těm, kteří odpovídají nové kategorii „váš nepřítel“. Taková mentální příprava je vojákovou nejúčinnější zbraní. Bez ní by nikdy nemohl zamířit hledáčkem své zbraně na jiného mladého muže, vystřelit a zabít ho. Vyvolává u občanů strach z vlastní zranitelnosti, mohou si představit, jaké by to bylo, kdyby je nepřítel ovládl.²⁰ Tento strach se proměňuje v nenávist a ochotu učinit něco agresivního ke snížení hrozby. Rozšiřuje svůj záběr i na ochotu poslat naše děti zemřít nebo se nechat zmrazit v boji proti tomuto hrozcivému nepříteli.

Ve svém díle *Faces of the Enemy (Tváře nepřítele)* Sam Keen²¹ ukazuje, jak jsou archetypy nepřítele vytvářeny vizuální propagandou. Většina národů ji používá proti těm, jež posuzuje jako nebezpečné, „outsidery“ a „nepřátele“. Tyto vizuální obrazy vytvářejí konsenzuální společenskou paranoii, jež je zaměřena na nepřítele, který by ublížil ženám, dětem, domovu a Bohu náležejícím ke způsobu života daného národa, a zničil by tak jeho základní přesvědčení a hodnoty. Taková propaganda byla široce praktikována v celosvětovém měřítku. I přes mnohé národní odlišnosti je stále možné zařadit všechny takové propagandy do vybraného souboru využívaného takzvaným „*homo hostilis*“. Vytvořením nového zlého nepřítele v myslích dobrých členů spravedlivých kmenů se „nepřítel“ stává: agresorem, bezejmenným, násilníkem, bezbožným, barbaram, chamtivcem, zločincem, mučitелеm, vrahem, abstrakcí nebo odlišštěným zvířetem. Děsivé obrazy odhalují, jak je národ pojídán zvířaty, kterých se obecně nejvíce bojíme: hady, krysami, pavouky, hmyzem, ještěry, obřími gorilami, chobotnicemi, nebo dokonce „anglickými prasaty“.

Posledním bodem důsledků přijetí dehumanizovaného pojetí vybraných jedinců jsou nepředstavitelné věci, které jsme ochotni jim udělat, jakmile jsou jednou oficiálně prohlášeni za odlišné a nežádoucí. Více než šedesát pět tisíc amerických občanů bylo proti své vůli sterilizováno během éry (dvacátá až čtyřicátá léta 20. století), kdy obhájci eugeniky využívali vědecká odůvodnění, aby očistili lidskou rasu tím, že ji zbaví všech nežádoucích vlastností. Takový názor očekáváme u Adolfa Hitlera, ale ne u jednoho z nejuctivnějších amerických právníků, Olive- ra Wendella Holmese. Rozhodl většinovým názorem (1927), že zákony o nucené sterilizaci, zdaleka ne protiústavní, jsou společenským dobrem:

Pro celý svět je lepší, jestliže společnost zabrání těm, kteří jsou zjevně nezpůsobilí, v pokračování jejich druhu, místo abychom čekali, až degenerované potomky popraví za zločin, nebo je nechali trpět hladem kvůli jejich slabo- myslnosti. Tři generace idiotů stačí.²²

Připomeňte si prosím výzkum uvedený v dvanácté kapitole se studenty na Havajské univerzitě, kteří byli ochotni podpořit „konečné řešení“ k odstranění nezpůsobilých, dokonce v případě potřeby i svých vlastních rodinných příslušníků.

Jak Spojené státy, tak Anglie mají dlouhou historii účasti ve „válce proti slabým“. Spravedlivě se podělily o výmluvné a vlivné zastánce eugeniky obhajující a vědecky odůvodňující plány, jak zbavit své národy ztracených existencí a zároveň podpořit výsadní postavení těch nejzpůsobilejších.²³

Zlo nečinnosti: pasivní přihlížející

Jedinou věcí nutnou pro triumf zla je, aby dobří lidé nic nedělali.
Britský státník Edmund Burke

Musíme se naučit, že pasivní přijímání nespravedlivého systému znamená spolupracovat s tímto systémem, a tím se spoluúčastnit na jeho zlu.

Martin Luther King jr.²⁴

Náš obvyklý názor na zlo se zaměřuje na násilné, destruktivní činy pachatelů. Ale když je vyžadována pomoc, nesouhlas, neposlušnost nebo upozornění na nesprávné činy, i nečinnost může být formou zla. Jedni z nejdůležitějších přispěvatelů zla, které nejméně bereme na vědomí, kráčí za protagonisty způsobujícími újmu v tichém sboru, který se dívá, ale nevidí, který slyší, ale neposlouchá. Jejich tichá přítomnost v místě zlých činů ještě více rozmazává mlhavou hranici mezi dobrem a zlem. Ptáme se dál: Proč lidé nepomůžou? Proč lidé nejednají, když je potřeba jejich podpory? Je jejich pasivita osobní vadou bezohlednosti a lhostejnosti? Je zde případně opět ve hře identifikovatelná sociální dynamika?

Případ Kiny Genoveseové: sociální psychologové spěchají na pomoc, ale opožděně

Ve velkých městských centrech, jako je New York City, Londýn, Tokio nebo Mexico City, je člověk obklopen doslova desítkami tisíc lidí. Procházíme kolem nich po ulicích, sedíme vedle nich v restauracích, kinech, autobusech a vlacích, čekáme s nimi ve frontě, ale zůstáváme osamoceni, jako by ve skutečnosti neexistovali. Pro mladou ženu z Queensu neexistovali, když je nejvíce potřebovala.

Více než půl hodiny 38 slušných, zákony dodržujících občanů Queensu [New York] sledovalo vraha, jak ženu sleduje a ubodává v Kew Gardens, kde na ni celkem třikrát zaútočil. Dvakrát ho přerušil a vystrašil zvuk jejich hlasů a náhlá záře světel z jejich ložnic. Pokaždé, když se vrátil, ji znovu vyhledal a pobodal. Ani jeden člověk nezavolal během útoku policii, jeden svědek telefonoval na policii až poté, co žena zemřela. [New York Times, 13. března 1964]

Nedávná opětovná analýza podrobností tohoto případu zpochybňuje to, kolik lidí skutečně vidělo průběh události a zda opravdu pochopili, co se děje, vzhledem k tomu, že mnozí byli v pokročilém věku a byli náhle probuzeni uprostřed noci. Nicméně se zdá mimo pochybnost, že mnoho obyvatel této dobře udržované, obvykle klidné, téměř předměstské čtvrti slyšelo hrůzyplné výkřiky, ale nijak nepomohli. Kitty zemřela sama na schodišti, když už dále nedokázala unikat svému šílenému vrahovi.

Přesto jen o několik měsíců později došlo ještě k pronikavějšímu a hrůzyplnějšímu vyobrazení toho, jak mohou být přihlízející odcizení a pasivní. Osmnáctiletá sekretářka byla zbita, přidušena, svléknuta a znásilněna ve své kanceláři. Když se konečně vytrhla svému útočníkovi a nahá a krvácející běžela dolů po schodech až před vchod do budovy a křičela: „Pomoc! Pomozte mi! On mě znásilnil!“ Shromáždil se na rušné ulici dav asi čtyřiceti osob a sledoval, jak ji násilník odtáhl zpět nahoru, aby pokračoval v jejím zneužívání. Nikdo jí nepřišel na pomoc! Pouze náhodný příchod procházejících policistů zabránil jejímu dalšímu týrání a případné vraždě [The New York Times, 6. května 1964].

Zkoumání zásahu přihlízejících

Sociální psychologové věnovali pozornost této znepokojivé situaci a zahájili řadu průkopnických studií týkajících se intervencí okolostojících. Vyvažují obvyklou spoustu dispozičních analýz o tom, co je špatného na otrlých newyorských kolemdoucích, snahou o pochopení toho, co v těchto *situacích* zablokuje prosociální jednání obyčejných lidí. Bibb Latané a John Darley²⁵ byli v té době profesory na newyorských univerzitách - na Columbijské univerzitě a NYU - a byli tak v centru dění. Jejich terénní studie byly provedeny v různých místech New York City, jako např. v metru, na rohu ulice a v laboratořích.

Závěr jejich výzkumu byl v rozporu s veškerým očekáváním: čím více lidí je svědkem naléhavé události, tím je *méně* pravděpodobné, že někdo z nich zasáhne. Jsme-li součástí pasivní skupiny pozorovatelů, znamená to, že každý jednotlivce předpokládá, že ti ostatní mohou poskytnout nebo poskytnou pomoc, což vyvíjí menší tlak na zahájení akce, než pokud se člověk ocitne sám či pouze s jedním dalším pozorovatelem. Pouhá přítomnost dalších osob rozptyluje pocit osobní odpovědnosti každého jednotlivce k zapojení se do akce. Osobnostní testy účastníků nevykazovaly významný vztah mezi jakýmkoliv konkrétními osobnostními charakteristikami a rychlostí nebo pravděpodobností jejich intervence v inscenovaných případech nouze.²⁶

Newyorčané stejně jako Londýňané nebo jiní obyvatelé velkých měst po celém světě spíše pomohou a zasáhnou v případě, když jsou přímo požádáni, nebo když jsou sami nebo s několika málo dalšími osobami. Čím je přítomno více lidí, kteří by v případě nouzové situace mohli pomoci, tím více budeme předpokládat, že se nabídne někdo jiný, takže nemáme potřebu se zaktivizovat a převzít na sebe jakékoliv osobní riziko. Neschopnost zasáhnout je spíše než lhostejností způsobena nejen obavami o svůj vlastní život během násilného vývoje události, ale také tím, že člověk popírá závažnost situace, bojí se udělat nesprávnou věc a vypadat hloupě nebo má obavy jít s kůží na trh kvůli „záležitosti někoho jiného“. Na scéně se také objevuje skupinová norma pasivní nečinnosti.

Potřebujete pomoc? Prostě o ni požádejte

Můj bývalý student Tom Moriarity navrhl přesvědčivou demonstraci toho, že jednoduchý situační rys může usnadnit aktivní zásah přihlízejících Newyorčanů.²⁷ Ve dvou scénářích Tom zaangažoval spolupracovníci, která nechala kabelku na stole ve frekventované, rušné restauraci nebo rádio na dece na přeplněné pláži. Další člen jeho výzkumného týmu pak předstíral krádež kabelky nebo rádia, zatímco Tom nahrával jednání těch, kteří se nacházeli v blízkosti scény simulovaného zločinu. Polovinu času prakticky nikdo nezasáhl a nechal zločince uniknout s lupem. Avšak v druhé polovině doby prakticky každý zastavil zloděje a zabránil zločinu. Co způsobilo ten rozdíl?

V prvním případě se žena před dočasným opuštěním scény za minimálního sociálního kontaktu pouze zeptala jedné osoby v okolí, kolik je hodin. Zato v druhém případě žena jednoduše požádala někoho v okolí, aby dával pozor na její kabelku nebo rádio, dokud se nevrátí. Přímá žádost vytvořila sociální závazek chránit tento cizí majetek - závazek, jemuž lidé plně dostáli. Chcete pomoci? Požádejte o to. Máte velkou šanci, že se vám pomoci dostane, dokonce i od údajně necitelných Newyorčanů nebo obyvatel jiných velkých měst.

Důsledky tohoto výzkumu osvětlují také další téma, které rozvíjíme, a to, že sociální situace jsou vytvářeny lidmi a mohou jimi být modifikovány. Nejsme roboti jednající podle programu situačních požadavků, ale můžeme změnit jakékoliv naprogramování naší kreativní a konstruktivní činnosti. Problémem je, že příliš často akceptujeme situaci tak, jak je definována ostatními, a přijímáme jejich normy, než bychom byli ochotni vzít na sebe riziko zpochybnění normy a otevření nových kanálů možností chování. Jedním zajímavým důsledkem řady výzkumu pasivních a vstřícných kolemdoucích byl vznik relativně nové oblasti sociálněpsychologického výzkumu týkající se pomoci a altruismu (dobře shrnuto v monografii Davida Schroedera a jeho kolegů).²⁸

Jak dobří jsou milosrdní samaritáni ve spěchu?

Tým sociálních psychologů představil opravdu silný důkaz, že za selhání pomoci cizím lidem v nouzi jsou pravděpodobněji zodpovědné situační proměnné než dispoziční nedostatečnosti.²⁹ Je to jedna z mých nejoblíbenějších studií, takže zahrájme si na to,

že jste opět jejími účastníky.

Představte si, že studujete na kněze v teologickém semináři Princetonské univerzity. Chystáte se pronést kázání o milosrdném Samaritánovi, tak aby mohlo být nahráno na video pro psychologický experiment na téma efektivní komunikace. Pasáž z Lukášova evangelia, kapitola 10, znáte docela dobře. Je to o jediné osobě, která se zastaví, aby pomohla oběti v nouzi na kraji cesty z Jeruzaléma do Jericha. Evangelium nám říká, že v nebi sklídí odměnu za to, že bude milosrdným samaritánem na zemi - to je biblické ponaučení pro nás všechny, abychom věnovali pozornost ctnosti altruismu.

Představte si dále, že jak míříte z katedry psychologie do nahrávacího centra, minete cizího člověka zoufale se choulícího a sténajícího v uličce na zemi, který jednoznačně potřebuje pomoc. Umíte si teď představit cokoliv, co by vám mohlo *zabránit* být milosrdným samaritánem, zejména když si v tu chvíli v duchu přefixujete podobnost s milosrdným Samaritánem?

Pretočte děj zpět do psychologické laboratoře. Bylo vám řečeno, že jdete na domluvené nahrávání pozdě, a tak byste si měli pospíšet. Ostatní studenti teologie byli náhodně rozděleni v rámci nejrůznějších podmínek, bylo jim řečeno, že mají málo času nebo naopak mnohem více času na to, aby se dostali do nahrávacího centra. Ale proč by měl časový tlak vyvíjený na vás (nebo jiné) dělat nějaký rozdíl, pokud jste dobrý člověk, svátá osoba, člověk přemýšlející o ctnosti pomáhat cizím lidem v nouzi, stejně jako to za starých časů udělal milosrdný Samaritán? Jsem ochoten se vsadit, že byste rádi věřili, že to *žádný* rozdíl nezpůsobí, že byste se v této situaci zastavili a pomohli, bez ohledu na okolnosti. Stejně jako by ostatní studenti semináře přišli na pomoc oběti v nouzi.

Hádejte znovu. Jestli jste si vsadili, prohráli jste. Závěr z pohledu oběti je tento: Nestaň se obětí v nouzi, když mají lidé zpoždění a spěchají. Téměř všichni studenti semináře - plných devadesát procent z nich - si nechali ujít bezprostředně nedolatelnou šanci být dobrým samaritánem, protože o tom spěchali přednést kázání. Prožili střet zájmů: pomoci vědě, nebo pomoci oběti. Věda vyhrála a oběť byla ponechána svému utrpení. (Jak asi tušíte, oběti byl předstírající spiklenec.)

Čím více času se seminaristé domnívali, že mají, tím větší byla pravděpodobnost, že se zastaví a pomohou. Takže situační proměnná v podobě *časové tísně* představovala hlavní rozdíl v tom, kdo pomohl a kdo se stal pasivním přihlížejícím. Nebylo nutné se uchýlit k objasňování dispozic, tedy zda se jednalo o studenty teologie lhostejné, cynické nebo neutrální, stejný předpoklad platí i pro lhostejné Newyorčany v případě ubohé Kitty Genoveseové. Když byl výzkum zopakován, objevil se stejný výsledek, ale když byli seminaristé na cestě ke splnění méně důležitého úkolu, drtivá většina se zastavila, aby pomohla. Poučením z tohoto výzkumu je neptat se, *kdo* pomůže a *kdo* nepomůže, ale spíše *jaké* byly sociální a psychologické rysy situace, pokud se snažíme porozumět situacím, v nichž lidé nepomohou ostatním v nouzi.³⁰

Institucionalizované zlo nečinnosti

V situacích, kdy je zlo vykonáváno v praxi, existují pachatelé, oběti a přeživší. Často se ale vyskytují také pozorovatelé právě probíhajícího dění nebo lidé, kteří vědí, co se děje, a neposkytnou pomoc nebo se nepostaví zlu, a svou nečinností tak umožní zlu přetrvávat.

Jsou to dobří policajti, kteří se nikdy nepostavili proti brutalitě svých partáků mlátících menšiny na ulicích nebo v zákulisí policejní stanice. Byli to dobří biskupové a kardinálové, kteří kryli hříchy svých bezohledných knězů, protože jejich prvořadým zájmem byl obraz katolické církve. Věděli, co se děje, a neudělali nic, aby skutečně čelili zlu, čímž umožnili pederastům nepřetržitě hřešit po celá léta (konečně náklady církve činily miliardy za odškodnění a mnoho zklamaných příznivců).³¹

Podobně tomu bylo s dobrými zaměstnanci ve společnostech Enron, WorldCon i, Arthur Andersen a spoustě dalších podobně zkorumpovaných korporací, kteří se dívali na druhou stranu, když se čarovalo s čísly. Jak jsem již navíc poznamenal dříve, ve Stanfordském vězeňském experimentu to byli dobří dozorcí, kteří se nikdy nepostavili za trpící vězně a nepřiměli špatné dozorce, aby situaci brali s větším nadhledem, a tím implicitně omlouvali jejich neustále se stupňující násilnosti. Byl jsem to i já, kdo viděl toto zlo a zasáhl pouze omezením fyzického násilí dozorců a zároveň umožnil, aby se naše věznice naplnila násilím psychickým. Tim, že jsem se chytil do pastí konfliktních rolí výzkumníka a ředitele vězení, přemohly mě dvojí požadavky těchto rolí, které otupily moje zaměření na utrpení probíhající před mýma očima, a tak jsem byl také vinen zlem nečinnosti.

Na úrovni národních států tato nečinnost v době, kdy jsou zapotřebí činy, umožňuje, aby vzkvétalo masové vraždění a genocida, jako tomu bylo v Bosně a Rwandě a nedávno v Dárfúru. Národy se stejně jako jednotlivci často nechťejí zapojit a také popírají závažnost hrozby a potřebu okamžitého jednání. Jsou také připraveny uvěřit propagandě vládců navzdory námitkám obětí. Navíc často existují vnitřní tlaky na ty, kteří mají rozhodující slovo, od těch, kteří „tam mají své zájmy“, aby se ještě vyčkalo.

K jednomu z nejsmutnějších případů institucionálního zla nečinnosti, které znám, došlo v roce 1939, kdy americká vláda a její humánní prezident Franklin

D. Roosevelt odmítl povolit, aby loď plná židovských uprchlíků byla vpuštěna do jakéhokoliv amerického přístavu. Parní loď St. Louis vezla z německého Hamburku na Kubu devět set třicet sedm židovských uprchlíků, kteří prchali před holocaustem. Kubánská vláda odvolala svůj dřívější souhlas s tím, že je přijme. Po dvanáct dní se tito uprchlíci a kapitán lodi zoufale snažili získat povolení od americké vlády pro vjezd do přístavu v Miami, který měli na dohled. Poté, co jim bylo odepřeno povolení ke vstupu do tohoto nebo jakéhokoliv jiného přístavu, se loď vrátila zpět přes Atlantik. Někteří uprchlíci byli přijati v Británii a dalších zemích, ale mnozí nakonec zemřeli v nacistických koncentračních táborech. Představte si to, být tak blízko ke svobodě, a pak zemřít při otročké práci.

Když se neschopnost snoubí s lhostejností a nerozhodností, výsledkem je nečinnost v okamžiku, kdy jsou skutky nezbytné pro přežití. Katastrofa v New Orleansu způsobená hurikánem Katrina (srpen 2005) je klasická případová studie celkového selhání mnohočetných, propletených systémů, které nedokázaly zmobilizovat obrovské zdroje, aby zabránilo utrpení a smrti mnoha občanů. Navzdory včasnému varování, že se blíží ta nejhorší katastrofa, jakou si lze představit, se městské, státní ani celonárodní orgány nezapojily do základních příprav potřebných pro evakuaci a bezpečnost těch, kteří nemohli odejít na vlastní pěst. Kromě komunálních a státních systémů autorit, které adekvátně nezareagovaly (kvůli politickým neshodám ve vedení), byla také nulová

odezva Bushovy administrativy, a když přišla, nebyla dostatečná a bylo už příliš pozdě. Nekompetentnímu a nezkušenému vedení Federální agentury pro zvládání krize (Federal Emergency Management Association, FEMA) a vedení ministerstva pro vnitřní bezpečnost se nepodařilo zapojit národní gardy, rezervní jednotky armády, Červený kříž, státní policii ani zaměstnance letectva Spojených států, aby poskytli jídlo, vodu, deky, léky a další věci stovkám těch, kteří přežili a museli nepřetržitě několik dní a nocí žít ve špině. O rok později byla velká část města stále v troskách, s celými opuštěnými a zdemolovanými čtvrtěmi, s tisíci domy označenými k demolici, ale na dohled bylo jen málo pomoci. Bylo pro mě srd- cervoucí prohlížet si tyto pusté oblasti. Kritici trvají na svém, že příčinu selhání odezvy systému lze vystopovat v třídních a rasových problémech, protože většina přeživších, kteří nemohli být evakuováni, patřila k nižší třídě Afroameričanů. Toto zlo nečinnosti bylo zodpovědné za smrt, zoufalství a deziluzi mnoha občanů New Orleansu. Možná téměř polovina z těch, kteří nakonec odešli, už se asi domů nikdy nevrátí.³²

Et tu, Brute?

Každý z nás se nad tím musí zamyslet a zároveň doufat, že až přijde čas, budeme mít odvahu potvrdit, že jsme vnímaví diváci. A když naši spoluobčané nedodrží přísahu věrnosti zemi a lidství, vyhlásíme polach. Viděli jsme ale v těchto kapitolách, že tlaky ke konformitě jsou obrovské. Jsme nuceni být týmovými hráči, ne rozhou pávat loďku a riskovat sankce za konfrontace se systémem. Tyto síly jsou často spojeny se systémy autorit řízenými shora, které zaměstnancům a podřízeným nepřímo sdělují svá očekávání, že neetické a nezákonné chování je vhodné zvláštních okolností, které samy definují. Mnoho nedávno odhalených skandálů na nejvyšších úrovních státní správy, armády a průmyslu zahrnuje toxickou směs nevyřčených očekávání autorit přenesených na podřízené, kteří chtějí být přijati do „vnitřního kruhu“, s mlčenlivým souhlasem hordy vědomě tichých společníků.

Toxičtí vůdci působí svým kouzlem na všechny strany. Většina z nás tvrdí, že se jich děsíme. Přesto je často následujeme, nebo alespoň tolerujeme, ať už se jedná o naše zaměstnavatele, naše generální ředitele, naše senátory, naše duchovní nebo naše učitele. Když se toxičtí vůdci neobjeví sami od sebe, často je vyhledáváme. V některých případech je dokonce stvoříme, postrkováním dobrých vůdců za hranici toxicity.

Pronikavá analýza dynamického vztahu mezi vůdci a následovníky Jean Lipmanová-Blumenová v jejím *The Allure of Toxic Leaders (Půvabu toxických vůdců)* nám připomíná, že rozpoznání časných příznaků toxicity našich vůdců nám umožní dát si preventivní lék, ne pasivně popíjet jejich lákavý jed.³³

To, co v průběhu historie umožnilo zlu zvítězit; byla nečinnost těch, kteří mohli jednat, lhostejnost těch, kteří měli vědět lépe; ticho hlasu spravedlnosti, když na tom záleželo nejvíce.

Haile Selassie, bývalý císař Etiopie

Proč jsou situace a systémy důležité

V psychologii je otřepanou pravdou, že chování je produktem interakce mezi osobnostmi a situacemi; lidé vždy jednají v rámci různých behaviorálních kontextů. Lidé jsou jak produkty různých kontextů, tak sami vytvářejí prostředí, se kterým se střetávají.³⁴ Lidské bytosti nejsou pasivními objekty jednoduše zmítanými nahodilými okolnostmi jejich prostředí. Lidé si obvykle volí prostředí, do kterého vstoupí nebo kterému se vyhnou, a mohou prostředí změnit svojí přítomností a činy, ovlivnit ostatní v této sociální oblasti a přetvářet prostředí nesčetnými způsoby. Mnohem častěji jsme, než nejsme, aktivními činiteli schopnými ovlivnit běh událostí naše ho života a také utvářet vlastní osud.³⁵ Lidské chování a lidské společnosti jsou navíc značně ovlivněny základními biologickými mechanismy, jakož i kulturními hodnotami a zvyky.³⁶

Jedinec je rozhodující faktor všech hlavních západních institucí v oblasti medicíny, vzdělávání, práva, náboženství a psychiatrie. Tyto instituce společně pomáhají vytvářet mýtus, že lidé mají své chování vždy pod kontrolou, jednají ze svobodné vůle a racionální volby, a jsou tudíž osobně odpovědní za veškeré své činy. Nejde-li o choromyslné nebo jedince s omezenými schopnostmi, měli by všichni, kteří dělají něco špatného, vědět, že se provinili, a být podle toho potrestáni. Situační faktory jsou považovány za něco jen o málo více než soubor vnějších okolností s minimální důležitostí. Při hodnocení nejrůznějších faktorů přispívajících k jakémukoliv chování v něčí prospěch, kladou vyznavači dispozičního přístupu velký důraz na jednotlivce a malý důraz na situaci. Tento pohled zdánlivě oslavuje důstojnost jednotlivců, kteří by měli mít vnitřní sílu a vůli odolat všem pokušením a situačním podnětům. Ti na druhé straně konceptuální linie se domnívají, že takový pohled popírá realitu naší lidské zranitelnosti. Uznání této společné slabosti tváří v tvář nejrůznějším situačním silám, které jsme přezkoumali v průběhu naší cesty, je prvním krokem, jenž podporuje odolnost proti těmto škodlivým vlivům a rozvíjí účinné strategie, které posilují nezdolnost lidí i komunit.

Situační přístup by nás všechny měl podpořit, abychom byli velmi pokorní, když se snažíme pochopit „nemyslitelné“, „nepředstavitelné“ a „nesmyslné“ činy zla - násilí, vandalismus, sebevražedný terorismus, mučení nebo znásilňování. Místo okamžitého zaujetí morální převahy, která nás dobré lidi distancuje od těch špatných a opomíjí analýzu kauzálních faktorů dané situace, dává situační přístup těm „ostatním“ výhodu „atribuční shovívavosti“. Hlásá ponaučení, že každý čin, ať už je dobrý nebo zlý, který někdy spáchala jakákoliv lidská bytost, můžeme za působení stejných situačních sil spáchat všichni, i já nebo vy.

Náš systém trestního práva příliš spoléhá na názory zdravého selského rozumu široké veřejnosti ohledně toho, jaké věci přimějí lidi k páčání trestných činů - obvykle jsou to pouze motivační a osobnostní determinanty. Je na čase, aby trestní právo vzalo při úvahu velké množství důkazů z behaviorálních věd o síle sociálního kontextu při ovlivňování chování, při páčání kriminálních i morálních činů. Moji kolegové Lee Ross a Donna Shestovská nabídli pronikavou analýzu problémů, které současná psychologie

předkládá právní teorii a praxi. Podle jejich závěru může právní systém převzít model lékařské vědy a praxe a těžit ze současného výzkumu toho, jak funguje naše mysl a tělo:

Fungování systému trestní justice by nemělo být nadále vedeno iluzí o mezi- situační konzistentnosti chování, chybnými představami o vlivu dispozic na řízení chování, neschopností přemýšlet pomocí logiky interakcí „osoby v rámci situace“, nebo dokonce uklidňující, ale do značné míry fantaskní představou o svobodné vůli. To už by se rovnou mohla řídit kdysi běžnou představou o čarodějnictví nebo posedlosti démonem.³⁷

Naše osobní identity jsou sociálně situované. Patříme tam, kde žijeme, jíme, pracujeme a milujeme se. Ze znalosti jakékoliv kombinace faktorů vašeho „statusu“ - národnosti, společenské třídy, vzdělání a náboženství, místa, kde žijete - je možné předvídat celou řadu vašich postojů a chování přesněji než ze znalosti vašich osobnostních rysů.

Náš pocit identity nám do značné míry udělují ostatní tím, jak dobře nebo špatně s námi jednají, jak nás uznávají nebo ignorují, jak nás chválí nebo trestají. Někteří lidé způsobují, že jsme plaší a stydliví, jiní vyvolávají naši sexuální přitažlivost a dominanci. V některých skupinách se stáváme vůdci, v jiných jsme odsouzeni zůstat pouhými následovníky. Začínáme se chovat podle očekávání druhých lidí, nebo se přes ně přeneseme. Očekávání druhých lidí se často stávají sebenaplňujícím proroctvím. Aniž bychom si to uvědomovali, často se chováme způsobem, jenž potvrzuje přesvědčení, které o nás mají ostatní. Tato subjektivní přesvědčení nám mohou vytvářet novou realitu. Často se stáváme tím, za koho nás ostatní lidé považují: v jejich očích i v našem chování.³⁸

Můžete být posouzeni jako rozumní na šíleném místě?

Situace nám udělují sociální identitu, i když by mělo být zřejmé, že nejde o naši opravdovou totožnost. Vzpomeňte si na studii „falešného oddělení“ v psychiatrické léčebně v Elginu (dvanáctá kapitola), v němž nemocniční personál mnoha různými způsoby týral „duševně nemocné pacienty“. Ve skutečnosti však nešlo o pacienty, ale kolegy zaměstnance hrající role pacientů. Podobně ve Stanford- ském vězeňském experimentu všichni věděli, že dozorcí v tomto falešném vězení jsou vysokoškoláci předstírající, že jsou dozorcí, a že vězni jsou vysokoškoláci předstírající, že jsou vězni. Záleží na tom, jaká byla jejich skutečná identita? Ne tak úplně, jak jste viděli, ne po přibližně jednom dni. Získali svoji situační identitu. Když jsem se ocitnul na tom místě, i já jsem se stal ředitelem věznice, svou chůzí, mluvou a zkresleným myšlením.

Některé situace „esencializují“ role, které jsou lidem přiděleny. Každý člověk, když se postaví na jeviště, musí být tím, co jeho role vyžaduje. Představte si, chcete-li, že jste úplně normální člověk, který je hospitalizován na psychiatrii. Jste tam, protože lékař na příjmu vás mylně označil za „schizofrenika“. Diagnóza byla založena na skutečnosti, že jste si mu stěžovali, že „slyšíte hlasy“, nic víc. Jste přesvědčeni, že si nezasluhujete, abyste tam byli, a uvědomujete si, že jediný způsob, jak být propuštěn, je působit tak normálně a tak přátelsky, jak je to jen možné. Zaměstnanci si zřejmě brzy uvědomí, že došlo k nějaké chybě, že nejste duševně nemocný pacient, a pošlou vás zpátky domů. Je to tak?

S takovým průběhem nepočítejte, pokud se nacházíte v tomto prostředí. Podle fascinující studie s nádherným názvem „On Being Sane in Insane Places“ („Být duševně zdravý na šílených místech“), kterou navrhl další z mých stanfordských kolegů David Rosenhan, byste nemuseli být propuštěni nikdy.³⁹

David a sedm jeho spolupracovníků se chovali podle stejného scénáře, na příjmu různých psychiatrických léčeben si stěžovali, že slyší hlasy nebo zvuky („dunění“), ale neudali žádné jiné neobvyklé příznaky. Všichni byli do vybrané místní psychiatrické léčebny přijati, a jakmile byli oblečeni jako pacienti do pyžama a pantoflů, chovali se za všech okolností přátelsky a zdánlivě normálním způsobem. Velkou otázkou bylo, jak brzy zaměstnanci pochopí a uvědomí si, že jsou opravdu duševně zdraví, a dají jim sbohem.

Jednoduchá odpověď u každého z osmi případů, na každém z osmi psychiatrických oddělení zní *nikdy*. Nacházíte-li se na místě pro choromyslné, musíte být duševně nemocný, protože duševně zdraví lidé nejsou pacienti v ústavech pro choromyslné - tak zní úvaha o situační identitě. Propuštění nebylo jednoduché, došlo k němu po několika týdnech a stalo se tak pouze za pomoci kolegů a právníků. Poté co konečně těch osm dostatečně duševně zdravých bylo propuštěno, dostal každý ze své nemocnice zprávu se stejným závěrečným hodnocením: „Pacient vykazuje schizofrenii v remisi“. To znamená, že bez ohledu na cokoliv zaměstnanci stále věřili, že jejich šílenství může znovu vypuknout - takže nevyhazujte nemocniční pantofle!

Posuzování situační moci

V subjektivní rovině můžeme říci, že se musíte nacházet uvnitř situace, abyste mohli ocenit její transformační dopad na vás a další osoby, které jsou v podobné situaci. Při pohledu zvenčí to nebude fungovat. Abstraktní znalost situace, i když podrobná, nezachycuje emoční atmosféru místa, jeho neverbální rysy, jeho vynořující se normy nebo sebezapojení a nabuzení z toho, že se stáváte přímým účastníkem. Je rozdíl mezi tím být divákem soutěžní hry a být soutěžícím na pódiu. To je jeden z důvodů, proč zkušenostní učení může mít takové silné účinky, jako jsme již viděli při třídních demonstracích paní učitelky Elliottové a Rona Jonese. Vzpomínáte si, že když bylo čtyřicet psychiatrů požádáno, aby předpovědělo výsledek Milgramova experimentálního postupu, obrovsky podcenili dopad autority? Prohlásili, že pouze jedno procento účastníků projde celým procesem až k maximální úrovni šoku o čtyř stech padesáti voltech. Viděli jste, jak daleko byli od pravdy. Nedokázali plně docenit, jak moc může sociálněpsychologické nastavení situace přimět obyčejné lidi dělat to, co by normálně neudělali.

Jak důležitá je situační síla? Nedávné retrospektivní zhodnocení sta let sociálně- psychologického výzkumu shrnulo výsledky více než pětadvaceti tisíc studií zahrnujících osm milionů lidí.⁴⁰ Tato ambiciózní kompilace používá statistickou techniku *metaanalýzy*, což je kvantitativní shrnutí výsledků napříč celou řadou studií, které odhaluje rozsah a konzistentnost těchto empirických výsledků. Celkový výsledek tří set dvaadvaceti samostatných metaanalýz ukazuje, že tento velký soubor sociálně-

psychologických výzkumů přinesl zjištění o podstatné velikosti účinku - sílu sociální situace můžeme označit za reliabilní a robustní efekt.

Tento soubor dat byl znovu analyzován se zaměřením pouze na výzkum, který je relevantní pro pochopení proměnných a principů sociálního kontextu, jež mají význam pro zapojení běžných lidí do mučících praktik. Výzkumnice z Princetonské univerzity Susan Fiskeová našla tisíc pět set odlišných velikostí účinku, které odhalily konzistentní a reliabilní dopad situačních proměnných na chování. Došla k tomuto závěru:

Sociálněpsychologické důkazy zdůrazňují sílu sociálního kontextu, jinými slovy sílu interpersonální situace. Sociální psychologie nashromáždila v celé řadě studií stoleté znalosti o tom, jak se lidé navzájem ovlivňují, v dobrém i ve zlém.⁴¹

Pohled na budoucnost jablek, sudů a těch, kdo se vyznají v tlačení

Nyní nadešel čas sesbírat naši analytickou výzbroj a vydat se na cestu do vzdálené cizí země Iráku, abychom se pokusili pochopit mimořádný fenomén naší doby: digitálně zdokumentované zneužívání Iráčanů zadržovaných ve věznici v Abú Ghrajbu. Odhalení tohoto zneuctění lidskosti vyšlo z tajného vězení na bloku 1A, malého krámků s hrůzou, aby se rozšířilo po celém šokovaném světě. Jak se to mohlo stát? Kdo za to byl zodpovědný? Proč byly pořízeny fotografie, které zachytily mučitele při páchání jejich zločinů? Tyto a další otázky plnily média nepřetržitě celé měsíce. Prezident Spojených států slíbil, že se „dostane celé věci na kloub“. Řada politiků a vědátů vědomě prohlašovala, že to všechno bylo dílem několika „shnilých jablek“. Mučitelé nebyli ničím jiným než bandou sadistických „zlotřilých vojáků“.

Naším plánem je přehodnotit to, co se stalo a jak se to stalo. Jsme nyní dostatečně připraveni uvážit rozdíly mezi standardní dispoziční analýzou identifikující zlé pachatele, „shnilá jablka“ v jinak pravděpodobně dobrém sudu, a naším hledáním situačních determinantů - povahy tohoto špatného sudu. Rovněž přezkoumáme některé ze závěrů z různých nezávislých vyšetřování těchto případů zneužití, které nás zavedou mimo rámec situačních faktorů, aby do naší objasňující směsi zapojily systém - vojenský a politický.

CD 'čó^CU ° >CD

CD CD c5

≡

S "

»CO •—

> CD

>1^1 ODZDMQ

03>03Q

I^J QJ CD

XIV

Mezník v podobě Stanfordské studie poskytuje odstrašující příklad pro všechny vojenské vězeňské operace... Psychologové se pokusili porozumět tomu, jak a proč skupiny a jednotlivci, kteří obvykle jednájí lidsky, mohou někdy za určitých okolností jednat jinak.

Zpráva Schlesingerovy nezávislé komise¹

Washington, D. C., 28. dubna 2004. Byl jsem v hlavním městě jako zástupce Americké psychologické asociace na zasedání Rady prezidentů vědecké společnosti. Kromě případů, kdy cestuji, mám málokdy čas sledovat uprostřed týdne televizní zprávy. Když jsem začal přepínat televizní kanály v hotelovém pokoji, narazil jsem na něco, co mě ochromilo. Na obrazovce se míhaly neuvěřitelné záběry z programu *60 Minutes II* kanálu CBS.² Nazi muži byli naskládáni do vysoké pyramidy a nad tou hromadou z vězňů stáli a usmívali se američtí vojáci. Žena ve vojenské uniformě vedla kolem nahého vězně s vodítkem uvázaným kolem krku. Další vězni vypadali zděšeně, zdálo se, že každou chvíli budou napadeni brutálně vyhlížejícím německým ovčáckým psem. A tak to šlo dál a dál, jako pornografická prezentace: nazi vězni nucení masturbovat před vojáky kouřící cigaretu, která stojí a naznačuje souhlasný pozdrav dlaní; vězni nucení simulovat orální sex.

Zdálo se nepochopitelné, že američtí vojáci trýznili, ponižovali a mučili své zajatce tím, že je nutili zaujímat homosexuálně erotické pozice. Přesto to tu bylo. Ještě další neuvěřitelné obrázky vířily kolem: vězni stojící nebo sklonění v namáhavých pozicích se zelenými kuklami nebo růžovými dámskými kalhotkami na hlavách. Byli to skutečně ti skvělí mladí mužové a ženy vyslaní Pentagonem do zámoří na slavnou misi přivázející demokracii a svobodu Iráku, jenž byl nedávno osvobozen od tyrana a mučitele Saddáma Husajna?

Bylo ohromující vidět, že na mnoha snímcích tohoto hororového představení se spolu se svými oběťmi objevují také sami pachatelé. Jedna věc je páchat zlé skutky, a něco jiného je zdokumentovat vinu do názorné a trvalé podoby fotografií. Na co mysleli, když si pořizovali svoje „památeční fotografie“? A nakonec se objevuje snímek, který se brzo stane ikonou psychického mučení. Vězeň s kuklou vratce postavený na lepenkové krabici s roztaženými pažemi a elektrické vodiče připojené k jeho prstům. Tvrdili mu (četař Davis), že pokud se mu podlomí nohy a on spadne ze svého vyvýšeného místa, bude usmrcen elektrickým proudem. Krátce mu nadzdvihli kápi, aby viděl dráty vedoucí od zdi k jeho tělu. Byly to falešné elektrody, které měly navodit úzkost, ne fyzickou bolest. Nevíme, jak dlouho se třásl v absolutním strachu o svůj život, ale můžeme se snadno vcítit do tohoto muže s kuklou a představit si trauma z jeho prožitku.

Nejméně tucet snímků proběhlo přes obrazovku. Chtěl jsem vypnout televizi, ale nemohl jsem odtrhnout zrak, protože jsem byl ovládán pronikavou mocí fotek a tím, jak zneuctily veškerá očekávání. Ještě než jsem vůbec začal uvažovat o hypotézách ohledně toho, co mohlo takové chování u vojáků vyvolat, jsem byl spolu se zbytkem národa ujištěn, že mučení bylo dílem pouze několika „shnilých jablek“. Generál Richard B. Myers, předseda sboru náčelníků štábu, v televizním rozhovoru vyslovil svoje překvapení nad těmito obviněními a údiv nad snímky trestuhodného zneužívání. Vyjádřil také přesvědčení, že neexistuje žádný důkaz o tom, že by zneužívání bylo „systémové“. Naopak tvrdil, že šlo o izolovanou činnost hrstky „zlotřilých vojáků“. Podle tohoto oficiálního vojenského mluvčího plných 99,9 procenta amerických vojáků se v zámoří chovalo příkladným způsobem, což znamená, že není nutné být znepokojen necelým procentem vadných vojáků, kteří se dopustili tohoto odporného týrání.

„Upřímně řečeno, myslím, že jsme všichni zklamáni činy těchto několika málo jedinců,“ řekl brigádní generál Mark Kimmitt v rozhovoru pro pořad *60 Minutes II*.

14—Vězení Abú Ghrajb: pyramida vězňů s usmívajícími se dozorcí, americkými vojenskými policisty

15—Vězení Abú Ghrajb: dozorkyně táhne vězně po zemi na psím vodítku

„Stále milujeme naše vojáky, ale upřímně řečeno, jsou dny, kdy na naše vojáky nejsme hrdí.“ Bylo příjemné vědět, že jen několik zkažených vojáků sloužících jako vězeňská stráž v mnoha amerických vojenských věznicích bylo zapojeno do tak nemyslitelných činů bezohledného mučení.³

Počkejte chvíli. Jak mohl generál Myers vědět, že to byl ojedinělý incident, ještě než provedl důkladné vyšetřování svého systému vojenských věznic v Iráku, Afghánistánu a na Kubě? Skandální odhalení bylo právě učiněno, nikdo neměl dostatek času provést důkladné šetření, aby mohlo být učiněno takové prohlášení. Existovalo něco znepokojivého na tomto oficiálním vyjádření, které zprostilo systém viny a svádělo ji na několik málo jedinců na dně sudu. Jeho tvrzení připomínalo to, co policejní šéfové oznamují médiím, kdykoliv je odhaleno, že policie zneužívá podezřelé - obviní několik policajtů-shnilých jablek-, aby byla odvrácena pozornost od obvyklých pravidel a postupů v zákulisí policejních stanic nebo od samotného policejního oddělení. Toto uspěchané přisouzení dispozic „špatných chlapců“ několika pachatelům je zcela běžné u strážců systému. Stejným způsobem používají tuto metodu ředitelé škol a učitelé, když obviní konkrétní studenty z „narušování vyučování“, místo aby si dali práci a posoudili odtrženost nudných osnov od reality nebo špatných vyučovacích postupů některých učitelů, které by mohly ono vyrušování vyvolávat.

Ministr obrany Donald Rumsfeld odsoudil činy jako „hrozné“ a „v rozporu s hodnotami našeho národa“. „Vykreslení personálu armády Spojených států prostřednictvím fotografií, kterého byla veřejnost svědkem, nesporně urazilo a pobouřilo každého pracovníka na ministerstvu obrany,“ řekl. „Každý provinilec musí být potrestán, postupy musí být přehodnoceny a problémy napraveny.“ Pak přidal prohlášení, kterým nepřímo zabránil kritice armády za nedostatečný náležitý výcvik a přípravu armádních rezerv vojenské policie pro tak obtížnou misi: „Jestliže někdo neví, že činy zachycené na těchto fotografiích jsou špatné, kruté, brutální, sprosté a proti americkým hodnotám, pak nevím, jaký druh výcviku by je to mohl naučit.“⁴ Rumsfeld ale také urychleně nově vymezil povahu těchto činů jako „zneužití“, a nějakou „mučení“. Řekl: „To, z čeho jsou doposud obviňováni, je zneužívání, které se, jak věřím, technicky liší od mučení. Nebudu se zabývat slovem „mučení“.“⁵ Další oddechový čas v tomto příběhu: Na jaký technický aspekt Rumsfeld odkazuje?⁶

Jak média nepřetržitě celé dny rozesílala tyto snímky po celém světě do hlavních vysílacích časů televizí, na přední stránky novin, do časopisů a na webové stránky, prezident Bush zahájil okamžitý a bezprecedentní plán na omezení způsobených škod, aby ochránil dobrou pověst své armády a administrativy, a zejména svého ministra obrany. Svědomitě prohlašoval, že zavede nezávislé vyšetřování, které tomu „přijde na kloub“. Zajímalo mě, jestli prezident také nařídí vyšetřování, které by zasáhlo i „špičky“ tohoto skandálu, tak abychom viděli celý obraz, a ne jen jeho rám? Vypadalo to tak, vzhledem k tomu, že jeho zástupce ředitele pro koaliční operace v Iráku, brigádní generál Mark Kimmitt, veřejně prohlásil: „Byl bych rád, kdybych mohl říct, že to byly jediné případy zneužívání vězňů, kterých jsme si vědomi, ale my víme, že od té doby, co jsme v Iráku, došlo ještě k nějakým dalším.“ (Nepopírá tím tvrzení generála Myerse, že to byl ojedinělý incident, a ne systémový?)

Ve skutečnosti bylo od té doby, kdy vyšly najevo zmíněné zločiny v Abu Ghraj- bu, odhaleno tolik případů zneužívání, mučení a zabití, že bylo podle podplukovníka Johna Skinnera z amerického ministerstva obrany do dubna 2006 zahájeno více než čtyři sta samostatných vojenských vyšetřování na základě podobných obvinění.

Dvě další reakce veřejnosti na fotografie zobrazující zneužívání jsou hodny naší pozornosti, jedna od slavné mediální osobnosti a další vyjadřující „pobouření“ kongresmanů Spojených států. Moderátorovi vyhlášené konzervativní talkshow Rushi Limbaughovi se fotky, jako třeba ta s pyramidou nahých vězňů, zdály být něčím jen o málo více než školním žertíkem: „Neliší se to od toho, co se děje při iniciačním obřadu ve Skuli and Bones [Lebka a kosti, tajný spolek Yaleovy univerzity], a my kvůli tomu zničíme lidem životy a omezíme naše vojenské úsilí a pak jim opravdu dáme co proto [obviněným vojákům], protože se prostě bavili. Víte, na tyhle lidi se každý den střílí. Mluvíme o lidech, kteří se bavili, o těchto lidech. Už jste někdy slyšeli o emočním uvolnění? Slyšeli jste* o potřebě upustit páru?“⁷

Mučení jako emoční uvolnění? Katarze pro vojáky ve stresu? Bavit se a trochu upustit páru? Takhle tato vlivná celebrita ospravedlňuje hrozivý skutek mučení. Jeden nepatrný rozdíl mezi obřadem při vstupu do „bratrstva“ na vysoké škole a mučením v

Abú Ghrajbu samozřejmě existuje. Ti, kteří chtějí složit slib bratrství, si mohou zvolit, zda snesou šikanování jako stvrzení svého závazku vstoupit do studentského spolku. Nejsou násilně, bez svého předchozího souhlasu, vystaveni takovému ponížení a týrání od agresivních nepřátelských okupačních vojáků.

Senátor James Inhofe (republikán, Oklahoma), člen senátního armádního výboru, před nímž Rumsfeld svědčil, byl pobouřen. Přiznal ale, že byl „více pobouřen pobouřením“, které fotografie způsobily, než tím, co zobrazují. Obvinil oběti, že si zneužívání zaslouží, a média z propagace snímků. „Víte, tito vězni tam nejsou kvůli dopravním přestupkům. Jestliže jsou ve vězeňském bloku 1A nebo 1B, jsou tito vězni vrazi, jsou to teroristé a vzbouřenci. Mnoho z nich má pravděpodobně na svých rukou americkou krev, a my se tady zaobíráme zacházením s takovými osobami.“ Pokračoval ve svém útoku argumenty, že média tím, že zveřejňovala pobouření, které odhalení uvedených fotek vyvolalo, vyprovokovala další násilí proti Američanům na celém světě.⁸

Pentagon použil podobnou úvahu ve snaze zabránit zveřejňování těchto snímků. Interní vojenská zpráva generálmajora Donalda Rydera zpochybnila názor, že tito vězni byli násilníci, upozorněním, že někteří Iráčané byli drženi po dlouhou dobu jednoduše proto, že vyjádřili „nelibost nebo zlou vůli“ k americkým silám. Z dalších zpráv bylo zřejmé, že mnozí vězni byli „nevinní civilisté“ (podle vrchní velitelky věznice, brigádní generálky Janis Karpinské). Byli posbíráni během vojenských razíí ve městech, kde došlo k povstaleckým aktivitám. Při těchto razíích byli všichni mužští členové rodiny, včetně mladých chlapců, uvězněni v nejbližší vojenské věznici a pak často převezeni do Abú Ghrajbu k výslechu.

I když jsem viděl mnoho strašlivých snímků extrémního zneužívání při provádění výzkumu mučení v Brazílii a při přípravě přednášek o mučení, něco mi najednou na těch snímcích, které se vynořily z věznice s exotickým jménem Abú Ghrajb, připadalo odlišné, a přesto důvěrně známé. Ten rozdíl měl co do činění s hravostí a nestoudností, s jakou byli zobrazeni pachatelé. Byla to jen „zábava a hry“ podle očividně nestydaté Lynndie Englandové, která zde sloužila jako vojín-ka a jejíž usmívající se tvář kontrastuje s chaosem, který se kolem ní děje. Pocit důvěrně známého mě však pronásledoval. S šokujícím poznáním jsem si uvědomil, že prohlížení některých z těchto fotek mě nutí znovu prožívat nejhorší scény ze Stanfordského vězeňského experimentu. Byly tam pytle na hlavách vězňů, nahota, sexuálně ponižující hry, jako nakopnutí zezadu mezi nohy nebo muži vzájemně přeskakující přes sebe s obnaženými genitáliemi. Srovnatelné excesy prováděli i studenti hrající dozorce svým kolegům v rolích vězňů. Navíc stejně jako v naší studii došlo k nejhorším zneužitím během noční směny! Nadto v obou případech byli vězni drženi ve vazbě ještě před započítáním soudního řízení.

Vypadalo to, jako by ten nejhorší scénář našeho vězeňského experimentu byl po měsíce prováděn za ohavných podmínek, a ne v našem krátce trvajícím, relativně neškodném simulovaném vězení. Viděl jsem, co se mohlo stát dobrým chlapcům, když se pohroužili do situace, která jim poskytla téměř absolutní moc při zacházení s jejich svěřenci. Dozorci v naší studii neměli žádný předchozí výcvik pro své role a byli pouze pod minimálním dohledem personálu, který by omezoval jejich psychické zneužívání vězňů. Představte si, co se mohlo stát, kdyby všechny překážky, které fungovaly v našem experimentálním prostředí, byly odstraněny. Věděl jsem, že ve vězení Abú Ghrajb musely být ve hře silné situační síly a musely účinkovat ještě dominantnější systémové síly. Jak bych kdy mohl zjistit pravdu o behaviorálním kontextu v této vzdálené situaci nebo odhalit jakoukoliv pravdu o systému, který ho stvořil a udržuje ho? Bylo mi jasné, že systém se nyní snaží mocně skrývat svou vlastní spoluúčast na mučení.

Pochopení smyslu nesmyslného zneužívání

Z designu Stanfordského vězeňského experimentu bylo zřejmé, že na počátku byli naši dozorci „dobrymi jablky“, z nichž některá po delší době zhořkla působením mocných situačních sil. Později jsem si navíc uvědomil, že jsem to byl já spolu se svým výzkumným týmem, kdo byl zodpovědný za systém, který této situaci umožnil fungovat tak efektivně a tak destruktivně. Nepodařilo se nám poskytnout odpovídající omezení řízené shora a zabránit tak zneužívání vězňů. Stanovili jsme program a postupy, které posílily proces dehumanizace a dein- dividualizace, což podnítilo dozorce k tvořivě zlému jednání. Navíc jsme mohli ovládnout moc systému ukončením experimentu, jakmile se celá věc začala vymykat kontrole a jakmile mě poctivý informátor přinutil uznat mou osobní odpovědnost za zneužití.

Naproti tomu se snahou o pochopení zneužívání, které probíhalo ve věznici Abú Ghrajb, začínáme na konci dění, se zdokumentovanými zlými skutky. Proto musíme provést reverzní analýzu. Musíme určit, jakými lidmi byli tito dozorci *předtím* - než dostali za úkol střežit vězně na bloku 1A irácké věznice. Jsme schopni zjistit, jaké patologické jevy, pokud vůbec nějaké, mohli dozorci do vězení vnést, abychom oddělili jejich dispoziční tendence od toho, co v nich tato specifická situace mohla probudit? Jsme dále schopni odhalit, jaký byl kontext chování, do něhož byli uvrženi? Jaká byla sociální realita dozorců v daném prostředí a v tomto specifickém období?

A nakonec musíme zjistit něco o mocenské struktuře, která je odpovědná za vytváření a udržování pracovních a životních podmínek všech obyvatel této věznice - iráckých vězňů i amerických dozorců. Jaké ospravedlnění může systém poskytnout pro využívání tohoto konkrétního vězení k umístění „zadržovaných“ na dobu neurčitou a bez právního postihu a k výslechům pomocí „donucovacích taktik“? Na jaké úrovni bylo rozhodnuto o pozastavení bezpečnostních záruk Ženevských dohod a vlastních vojenských pravidel ohledně jednání s vězni, jmenovitě zákazu veškerých aktivit, které zahrnují kruté, nelidské a ponižující zacházení? Tyto předpisy poskytují nejzákladnější normy chování pro zacházení s vězni v jakékoliv demokracii, ať už v dobách války nebo míru. Národy je uvedly do praxe ani ne tak ze šlechetné dobré vůle, ale spíše k zajištění slušného zacházení s jejich vlastními vojáky, kteří by se mohli stát válečnými zajatci.

Bez tréninku investigativního novináře a možnosti cestovat do Abú Ghrajbu nebo vyslechnout klíčové účastníky případů zneužívání jsem měl jen málo důvodů očekávat, že budu schopen proniknout do tohoto zajímavého psychologického jevu. Bylo by ale škoda, kdybych nemohl uplatnit při snaze o pochopení tohoto zdánlivě nesmyslného násilí své jedinečné znalosti z doby, kdy jsem byl ředitelem věznice ve Stanfordském vězeňském experimentu. Z paradigmatu Stanfordského experimentu o vyšetřování

institucionálního zneužívání vím, že je třeba vyhodnotit různé faktory (dispoziční, situační a systémové), které vedly k výslednému chování, jež chceme pochopit. Byl jsem také zvědavý, kdo vrhl světlo na násilí, které se v tomto vězení dělo.

Joe Darby, hrdinský informátor, obyčejný kluk

Mladý voják, který upozornil na nekalé praktiky tohoto „krámku s hrůzou“ a vystavil jeho temné skutky pečlivému přezkoumání veřejnosti, byl čtyřladvacetiletý armádní záložník Joe Darby. Ten mladý muž je hrdina, protože přinutil vojenské představitele uznat existenci zneužívajících praktik a zastavit je ve všech vojenských vězeních. Darby byl u stejné 372. roty vojenské policie jako příslušníci vojenské policie sloužící noční směny ve vězení, ale nebyl přiřazen k tomuto úkolu.

Jednoho dne dal Darbymu jeho kamarád desátník Charles Graner CD nosič se stovkami digitálních snímků a videoklipů, které on a ostatní dozorcí pořídili. Několik fotek už v jejich jednotce kolovalo, některé se dokonce objevily jako spořiče obrazovky na počítačích. Darby byl nejprve pobaven při pohledu na fotky, myslel, že je „docela legrační“ vidět hromadu nahých Iráčanů v pyramidě, jak ukazují zadky. Ale čím víc se díval, tím zoufaleji se cítil nad tím, co viděl. „Nesedělo mi to,“ řekl. Cítil, že není správné, aby Američané dělali tak hrozné věci jiným lidem, i kdyby to byli cizinci uvězněni ve válečné zóně. „Nemohl jsem na to přestat myslet. Asi po třech dnech jsem se rozhodl ty fotky nahlásit,“ řekl Darby. Bylo to pro něj bolestné rozhodnutí, byl rozpolcený mezi loajalitou ke svým přátelům a naléháním morálního svědomí. Darby znal Lynndie Englandovou od základního výcviku. Přesto, jak říká, to, co viděl, „narušilo všechno, v co jsem osobně věřil, a vše, co mě naučili o právních normách“.

Takže jednoho dne v lednu 2004 udělal Joe Darby obrovský krok pro morálku lidstva tím, že nejprve předal kopie cédéček v obálce s anonymní zprávou agentovi v oddělení trestního vyšetřování (Criminal Investigation Division, CID). Později se svěřil zvláštnímu agentovi Tylem Pieronovi (Velení armád nioho trestního vyšetřování Spojených států ve vězení Abú Ghrajb), že to byl on, kdo odevzdal cédéčko v obálce, a byl ochoten hovořit s oddělením trestního vyšetřování o podrobnostech. Darby chtěl zůstat v anonymitě tak dlouho, dokud bude pracovat ve věznici Abú Ghrajb, bál se totiž odplaty za to, že zradil své kamarády.⁹

Darby musel prokázat obrovskou osobní odvalu, aby se ozval tak hlasitě, neboť věděl, že jistě dostane do potíží své kamarády od 372. roty, kteří se na cédéčku objevili. Když ale ostatní dělali špatnou věc, Darby udělal věc správnou.

Musíme také brát v úvahu, že jeho vojenský status, desátník armádních rezerv, byl na té nejnižší příčce. Otevřeně zpochybnil to, co se dělo ve vězení vojenského charakteru - ve vězení, jehož součástí, jak jsem později zjistil, bylo centrum speciálního výslechu vytvořené samotným ministrem obrany k získání „použitelných tajných informací od teroristů a povstalců“. Od Darbyho vyžadovalo odvahu, aby se postavil systému.¹⁰

Jabloně v kvetu v hlavním městě

Náhoda mi náhle poslala do cesty štěstí. Bývalý stanfordský student pracující v National Public Radio ve Washingtonu (NPR) rozpoznal paralely mezi fotografiemi z Abú Ghrajb a těmi, které jsem ukazoval na přednáškách v rámci kurzu o Stanfordském vězeňském experimentu. Krátce po tom, co se příběh vynořil, mě vyhledal v hotelu ve Washingtonu, abychom udělali rozhovor pro rádio NPR. Hlavním bodem rozhovoru bylo napadnout výmluvy administrativy ohledně „shnilých jablek“ a předložit alternativní metaforu „špatného sudu“, kterou jsem odvodil z podobnosti mezi situací v Abú Ghrajb a ve Stanfordském vězeňském experimentu. Mnoho dalších televizních kanálů, rádií a novinových rozhovoru brzy čerpalo z tohoto prvního rozhovoru v NPR a používalo úryvky o vybraných jablkách a odporných sudech. Média vyhledávala můj komentář, protože mohl být oživen videozáznamy a záběry z našeho experimentálního vězení.

Tato celonárodní publicita pro změnu připomněla Garymu Myersovi, právnímu zástupci jednoho z dozorců vojenské policie, že můj výzkum je důležitý pro osvětlení externích determinant údajného zneužívání, jehož se měl dopustit jeho klient. Myers mě pozval, abych jako expertní svědek pomohl rotnému

Ivanu Frederickovi II., zvanému „Chip“, vojenskému policistovi, který měl na starosti noční směny v bloku 1A a 1B. Souhlasil jsem, částečně také proto, abych mohl mít přístup ke všem informacím, které jsem potřeboval k plnému pochopení role triadických prvků v atribuční analýze tohoto nezvyklého chování: osoby, situace a systému, jenž tohoto člověka zavedl na místo, kde spáchal uvedené zločiny.

Doufal jsem, že díky zákulisním informacím ve větší míře pochopím dynamické transakce, které poháněly tyto odchylky v chování. Souhlasil jsem, že v průběhu vyšetřování nabídnu Myersovi klientovi příslušnou pomoc. Nicméně jsem dal jasně najevo, že moje sympatie jsou spíše na straně Joea Darbyho, který měl dost odvahy odhalit případy zneužívání, než na straně kohokoliv, kdo se zapojil do jejich páchání.¹¹ Za těchto podmínek jsem se pak připojil k týmu rotného Fredericka a vydal se na cestu do nového nitra temnoty.

Začneme naši analýzu tím, že lépe pochopíme, jakým místem bylo vězení Abú Ghrajb - geograficky, historicky, politicky-, a jeho současné provozní struktury a funkce. Pak můžeme přejít ke zkoumání vojáků a vězňů v kontextu jejich chování.

Místo: věznice Abú Ghrajb

Tricet dva kilometrů západně od hlavního města Iráku Bagdádu a několik kilometrů od Fallúdzi leží irácké město Abú Ghrajb, kde se věznice nachází. Leží v sunnitském trojúhelníku, v centru násilného povstání proti americké okupaci. V minulosti bylo vězení označováno západními médii jako „Saddámovo mučičí ústředí“, protože to bylo místo, kde v průběhu panování baasistické vlády Saddám organizoval mučení a vraždy „disidentů“ v rámci dvakrát týdně vykonávaných exekucí. Existují nepodložená tvrzení, že

někteří z těchto politických a kriminálních vězňů byli využíváni v experimentech podobných těm nacistickým, jako součást iráckého programu chemických a biologických zbraní.

V jednom okamžiku bylo v tomto rozlehlém vězeňském komplexu, jehož jméno lze přeložit jako „Dům neznámých otců“ nebo „Otec neznámého“, zadržováno až padesát tisíc lidí. Vězení vždy mívalo špatnou pověst, protože sloužilo jako ústav pro těžce duševně narušené vězně v období před objevem thorazinu. Bylo postaveno Brity v roce 1960, rozkládá se na ploše asi kilometru čtverečního a má po obvodu celkem čtyřicet strážních věží. Jedná se o rozlehlé malé město rozdělené do pěti částí oddělených zdi, každá byla určena k zadržování určitého typu vězňů. V centru jeho otevřeného nádvoří stála obrovská věž o výšce sto dvacet dva metrů. Na rozdíl od většiny amerických věznic, které jsou postaveny v odlehlých venkovských oblastech, se Abú Ghrajb nachází na dohled od velkých bytových domů a kanceláří (snad postavených po roce 1960). Uvnitř v jednotlivých celách bylo nappáno až čtyřicet lidí uzavřených v prostoru o čtyřech metrech čtverečních a žijících za děsivých podmínek.

Plukovník Bernard Flynn, velitel vězení Abú Ghrajb, popisoval, jak blízko bylo vězení od těch, kteří na něj útočili:

Je to vysoce viditelný cíl, protože máme špatné okolí. Celý Irák má špatné okolí... Jedna z věží je postavena tak blízko sousedních domů, že můžeme vidět až do ložnic, přímo na terasy. Na těch střechách a terasách byli odstře- lovači střílející na vojáky, kteří byli tam nahoře na věžích. Tak jsme neustále ve střehu, snažíme se bránit a snažíme se znemožnit povstalcům, aby pronikli dovnitř.¹²

Poté co americké vojenské síly svrhly v březnu 2003 Saddáma, jméno vězení bylo změněno z Abú Ghrajb - aby nebylo spojováno se svou špatnou minulostí - na Bagdádské centrální vězeňské zařízení, BCCF (Baghdad Central Con- finement Facility). Tyto iniciály se vyskytují v mnoha vyšetřovacích zprávách. Když se Saddámův režim zhroutil, všichni vězni, včetně mnoha zločinců, byli propuštěni, a vězení bylo vydrancováno. Cokoliv šlo odmontovat, bylo ukradeno, dveře, okna, cihly: na cokoliv si jen vzpomenete, někdo ukradl. Mimochodem - a o tom se média nikdy nezmínila - městské zoo v Abú Ghrajbu bylo také otevřeno a všechna divoká zvířata byla puštěna na svobodu. Jeden čas se po ulicích potulovali lvi a tygři, dokud nebyli chyceni nebo zabiti. Bývalý šéf výboru CIA, Bob Baer, popsal scénu, jíž se v tomto neblaze proslulém vězení stal svědkem: „Navštívil jsem Abú Ghrajb pár dní poté, co bylo osvobozeno, byl to ten nejstrašnější pohled, jaký jsem kdy zažil. Říkal jsem, že pokud existuje nějaký důvod zbavit se Saddáma Husajna, pak je to Abú Ghrajb.“ Jeho ponurá zpráva dodává: „Byla tam těla, která byla ohlodána psy, mučena. Elektrody vycházející ze zdí, bylo to příšerné místo.“¹³

Přestože nadřizení britští úředníci doporučili, aby byla věznice zdemo lována, americké úřady se rozhodly co nejrychleji vězení přestavět, aby bylo možné ho využít k zadržení všech, kdo jsou podezřelí z nejasně definovaných „zločinů proti koalici“, podezřelých vůdců vzpoury a rozmanitých zločinců. Za tuto různorodou skupinu zadržených byli zodpovědní iráckí dozorcí pochybné povahy. Mnoho z těchto zadržených byli bezúhonnou smesíci iráckých civilistů, kteří byli posbíráni při náhodných vojenských razích nebo na kontrolních stanovištích na dálnicích z důvodu „podezřelé činnosti“. Celé rodiny - muži, ženy a mladiství - byly vyslýchány kvůli informacím ohledně nečekaně narůs tající vzpoury proti koalici. Jakmile byli jednou zatčeni a po výsledku shledá ni nevinnými, zůstali uvězněni, protože armáda se obávala, že by se pak při pojili k povstání, nebo proto, že nikdo nechtěl převzít odpovědnost za takové rozhodnutí.

Tyčící se cíl minometných útoků

Impozantní sto dvacet dva metrů vysoká věž v centru věznice se brzy stala téměř každonočním zaměřovacím cílem minometných útoků, které byly vedeny z okolních budov. V srpnu 2003 zabil minometný útok jedenáct vojáků, kteří spali ve stanech venku na vězeňském dvoře na „nechráněném místě“. Při jiném útoku exploze pronikla stanem plným vojáků, mezi nimiž byl plukovník Thomas Pappas, velitel jedné z vojenských zpravodajských brigád umístěných ve vězení. Ačkoli Pappas nebyl zraněn, mladý voják, který mu dělal řidiče, byl roztrhán a zemřel spolu s dalšími vojáky. Pappas byl touto hrůznou nenadálou událostí tak zasažen, že už si nesvlékl neprůstřelnou vestu. Prý neustále nosil svoji vestu a helmu, i při sprchování. Později byl prohlášen za „nezpůsobilého k boji“ a zproštěn svých povinností. Jeho zhoršující se duševní stav mu nedovolil poskytovat životně důležitý dohled nad vojáky pracujícími ve vězení. Po děsivých minometných útocích Pappas umístil většinu svých vojáků mezi vězeňské zdi na „chráněné místo“, což znamenalo, že obvykle spali v malých vězeňských celách, stejně jako vězni.

Příběhy o úmrtích kamarádů a neustále pokračující ostřelování a útoky granáty a minometry vytvořily všeobíjmající pocit strachu mezi všemi, kteří ve věznici sloužili. Strachu, který přicházel s nepřátelským útokem až dvacetkrát za týden. Při této nepřátelské palbě umírali jak američtí vojáci, tak iráckí vězni a zajatci. V průběhu doby útoky zničily některé vězeňské komplexy a všude v dohledu po sobě zanechaly vyhořelé budovy a sutiny.

Minometné ostřelování bylo tak časté, že se stalo součástí neskutečného šílenství obklopujícího Abú Ghrajb. Joe Darby připomíná diskusi s kamarády, při níž se snažili odhadnout velikost a umístění minometu, když zaslechli zahřmění jeho odpalu. Zda šlo o ráži 60 mm nebo 80 mm, nebo zda bylo dokonce dost mohutné, aby mohlo jít o 120 mm. Avšak duševní otupělost tváří v tvář smrti netrvala věčně. Darby přiznává: „Několik dní před tím, než moje jednotka opustila Abú Ghrajb, všichni se zničehonic poprvé začali bát minometných útoků. Bylo to divné. Tiskli se společně ke zdi. Přistihl jsem se, jak se krčím v rohu a modlím se. Necitlivost vyprchala. To je jedna z věcí, kterou musíte mít na paměti, když se podíváte na ty fotky. Každý z nás byl otupělý jiným způsobem.“

Podle jednoho vysoce postaveného informátora, který tam několik let pracoval, bylo vězení velmi nebezpečným místem k práci nebo k přebývání. V roce 2006 se vojenské velení nakonec rozhodlo ho opustit, ale bylo to pozdě na to, aby se daly odčinit škody způsobené dřívějším rozhodnutím o jeho znovuvzkříšení.²

Utrpení vojáků znásobila skutečnost, že válkou zničené vězení Abú Ghrajb nemělo kanalizaci - pouze otvory v podlaze a

---

² Věznice Abú Ghrajb byla oficiálně uzavřena 15. srpna 2006 a všichni zbývající vězni byli převezeni do tábora Cropper, nedaleko bagdádského letiště.

přenosné toalety. Dokonce tam nebylo dost venkovních přenosných záchodů, aby dostačovaly pro všechny vězně a vojáky. Protože nebyly pravidelně vyprazdňovány, přetékaly, a v extrémních letních teplotách všichni neustále trpěli hrozným zápachem. Neexistoval rovněž dostačující systém sprch, voda byla na přiděl, nebylo mýdlo a elektrina pravidelně vynechávala, protože nebyly k dispozici spolehlivě fungující generátory. Vězni páchli, stejně jako celé zařízení, které je obklopovalo. Za silných letních dešťů, kdy se teploty vyšplhaly vysoko nad 45 °C, se z vězení stala pec, nebo sauna. Během vichřice se jemné částičky prachu dostávaly do plic, což způsobovalo otok dýchacích cest a virové infekce.

Jakmile bylo rozhodnuto o demolici vysoké věže, aby byl odstraněn zaměřovačí cíl povstalců, minometné útoky byly méně časté, ale mohutná demolice přispěla k rozkladu věznice a přibýly další sutiny.

Ani kvalita jídla nevykompenzovala nedostatky v ubytování. Ačkoliv bylo toto rozlehlé zařízení nedávno zrekonstruováno armádou Spojených států, nebyly zde žádné společné jídelny. Více než dva roky po okupaci Abú Ghrajbu byli vojáci, kteří zde sloužili, nuceni jíst své přiděly potravin a hotová jídla z přepravních nádob. Jídelna byla nakonec postavena v prosinci 2003. Shrnutí to, nemohu to prostředí popsat lépe než jeden důstojník mající ve věznici na starosti vojenské vyšetřování, jenž mi vykládal, jak hrozné bylo pracovat na takovém místě, „které po dlouhou dobu připomínalo peklo na zemi“.¹⁴

Osmdesát akrů pekla

Milovníci americké historie nám budou na tomto místě připomínat, že ještě ďábelštější vězení bylo vybudováno a spravováno americkou armádou během občanské války a po jejím skončení. V táboře Douglas, pár kilometrů od Chicaga, bylo zajištěno tisíce zajatých vězňů Konfederace. Tato věznice byla špatně navržena, umístěna na odvodněných bažinách, s nedostatečnými zdroji, nerozhodným a laxním vedením, bez jasných pokynů ohledně nakládání s válečnými zajatci, s velkým nepřátelstvím vůči těmto konfedačním „zrádcům“ ze strany místních civilistů a s malým bataliónem stráží, který měl pod dohledem na pět tisíc vězňů. Tábor Douglas se stal známý jako „osmdesát akrů pekla“, protože v něm zemřely tisíce vězňů jako otročtí dělníci, hladem, brutálním bitím, mučením, úmyslným krutým zacházením a následkem řady nakažlivých chorob a virových onemocnění. Obdobným peklem na zemi na jihu země, kde byli drženi zajatí vojáci Unie, bylo známější vězení Andersonville.¹⁵

Přichází nový velitel, ale dostává zajíce v pytli

V červnu 2003 dostal na starost iráckou věznici v jejím katastrofickém stavu nový důstojník. Armádní rezervní brigádní generálka Janis Karpinská se stala velitelkou 800. brigády vojenské policie, která provozovala věznici Abú Ghrajb a měla na starosti všechny ostatní vojenské věznice v Iráku. Jmenování bylo divné ze dvou důvodů: Karpinská byla jedinou ženskou velitelkou ve válečné zóně a neměla naprosto žádné zkušenosti s chodem jakéhokoliv vězeňského systému. Teď měla velet třem velkým věznicím, sedmnácti věznicím po celém Iráku, osmi praporům vojáků, stovkám iráckých dozorců a třiceti čtyřem stovkám nezkušených armádních záložníků, stejně jako zvláštnímu výslechovému centru v bloku 1A. Šlo o zdrcující požadavek kladený na bedra nezkušené armádní rezervní důstojnice.

Podle několika zdrojů Karpinská brzy opustila své stanoviště v Abú Ghrajbu z důvodu nebezpečí a strašných životních podmínek a stáhla se do bezpečí a ochrany tábora Victory, v blízkosti bagdádského letiště. Vzhledem k tomu, že Karpinská byla hodně času mimo věznici a často cestovala do Kuvajtu, neexistoval v tomto zařízení žádný každodenní autoritativní dohled řízený shora. Kromě toho tvrdí, že ti výše postavení v řetězci velení jí řekli, že blok 1A je „zvláštní místo“ a není pod jejím přímým dohledem - takže ho nikdy ani nenavštívila.

S ženou, jejíž velení bylo pouze formální, rovněž došlo k posílení sexistických postojů mezi vojáky, které vedly ke zhroucení běžné vojenské disciplíny a řádu. „Podřízení generálky Karpinské v Abú Ghrajbu občas ignorovali její příkazy a neuplatňovali kodex nošení uniforem a salutování nadřízeným, což přispělo k laxním standardům, které ve vězení panovaly,“ uvedl jeden člen brigády. Voják, který promluvil pod podmínkou anonymity, také řekl, že velitelé v oblasti běžně ignorovali rozkazy generálky Karpinské s tím, že „ji nemusí poslouchat, protože je to žena“.¹⁶

Jedním z úkolů, který jakž takž splnila, představoval týdenní „čistky“, při nichž rozhodovala, kteří z vězňů mají být propuštěni buď proto, že nejsou nebezpeční, nebo proto, že pravděpodobně nemají žádnou užitečnou informaci a nejsou to ani zločinci, ani povstalci. Bylo mi však řečeno, že Karpinská hrála na jistotu a propouštěla relativně málo vězňů, zatímco denně bylo přiváženo mnoho nových vězňů. Populace vězňů proto neustále narůstala. Aby toho nebylo málo, i když věznici opouštělo pouze málo vězňů, existoval konstantní příliv nových vězňů z jiných věznic, jako například když byl přeplněn tábor Bucca.

Za prvních šest měsíců úřadování Karpinské se počet vězňů rozrostl na více než deset tisíc a objevilo se mezi nimi také třicet dětí ve věku deset až sedmáct let. Nejenže pro tyto děti nebyl k dispozici žádný vzdělávací program, ale neexistovala pro ně ani žádná samostatná sociální zařízení. „Bylo srdcervoucí vidět podmínky, za nichž tyto děti žily nepřetržitě několik měsíců,“ řekl jeden z pozorovatelů. Navíc nebylo učiněno nic pro to, aby byli izolováni duševně nemocní vězni nebo vězni trpící různými infekčními nemocemi, jako např. tuberkulózou.

Vzhledem k hrozným podmínkám ve věznici Abú Ghrajb je proto zvláštní, že generálka Karpinská poskytla v prosinci 2003 rozhovor listu *St. Petersburg Times*, v němž potvrdila, že situace je uspokojivá. Řekla, že pro mnoho Iráčanů uvězněných v Abú Ghrajbu „jsou nyní životní podmínky lepší ve věznici než u nich doma“. A dodala: „V jednu chvíli jsme se obávali, že nebudou chtít odejít.“ Nicméně v okamžiku, kdy generálka Karpinská poskytovala tento veselý předvánoční rozhovor, generálmajor Antonio Taguba organizoval vyšetřování zpráv o četných incidentech „sadistického, bezostyšného a bezohledného zločinného zneužívání“ spáchaného jejími vojáky rezervní armády 372. roty vojenské policie na noční směně na bloku 1 A.

Generálka Karpinská byla později napomenuta, postavena dočasně mimo službu, oficiálně pokárána a zbavena velení. Byla také

degradována na hodnost plukovníka a penzionována. Byla prvním důstojníkem, který byl shledán vinným při vyšetřování zneužívání vězňů z prohrěšku opomenutí a nevědomosti - ne za něco, co udělala, ale za to, co neudělala.

Ve své autobiografii *One Woman's Army (Armáda jedné ženy)* Karpinská vypráví příběh ze svého pohledu.¹⁷ Líčí návštěvu armádního týmu z Guantánama v čele s generálmajorem Geoffreym Millerem, který jí řekl: „Chystáme se změnit povahu výslechů ve věznici Abú Ghrajb.“ To znamenalo „nejednat v rukavičkách“, přestat se chovat k podezřelým povstalcům tak jemně a začít používat taktiky, kterými lze získat „použitelné tajné informace“ potřebné v boji proti teroristům a povstalcům. Miller také vyžadoval, aby se upustilo od oficiálního názvu Bagdádské centrální vězeňské zařízení a používalo se původní označení, které stále vzbuzuje hrůzu mezi iráckým obyvatelstvem: věznice Abú Ghrajb.

Karpinská také upozorňuje, že generálporučík Ricardo Sanchez, velitel amerických sil v Iráku, zopakoval téma, které nastolil generál Miller, že vězni a zadržení nejsou nic víc než „psi“ a že je třeba s nimi zacházet tvrději. Podle názoru Karpinské nastolili její nadřízení důstojníci, generálové Miller a Sanchez, nový plán pro dehumanizace a mučení v Abú Ghrajbu.¹⁸

Osoba: rád bych vám představil „Chipa“ Fredericka

Poprvé jsem se s Chipem Frederickem setkal 30. září 2004, kdy jeho právní zástupce Gary Myers zařídil, abych mohl strávit den s ním a jeho manželkou Marthou v San Francisku. Zatímco jsme se věnovali důkladnému, čtyři hodiny trvajícím rozhovoru, Martha se trochu prošla po památkách a poté jsme se naobědvali u mě doma v Russian Hill. Od té doby jsem s Chipem Frederickem v čilém písemném styku a v telefonním a e-mailovém kontaktu s Marthou a Chipovou starší sestrou Mimi Frederickovou.

Po prozkoumání všech jeho záznamů a všech dostupných zpráv o jeho osobě jsem zařídil, aby vojenský klinický psycholog (dr. Alvin Jones) provedl v září 2004 jeho celkové psychologické vyšetření.¹⁹ Přezkoumal jsem tyto údaje, jakož i nezávislé slepé vyhodnocení osobnostního testu MMPI, které bylo provedeno odborníkem. Kromě toho jsem otestoval míru jeho psychického vyhoření v době našeho rozhovoru a specialista na pracovní stres nezávisle provedl vyhodnocení výsledků. Začněme s celkovým obecným pozadím, přidejme nějaká osobní rodinná data a některá z nedávných Frederickových sebeposouzení a poté přezkoumejme formální psychologická vyšetření.

Chipovi bylo v té době třicet sedm let, byl synem sedmasedmdesátiletého horníka ze Západní Virginie a třiasedmdesátileté matky v domácnosti. Vyrůstal v malém městečku Mt. Lake Park v Marylandu. Svou matku popisuje jako velmi chápající a starostlivou a svého otce jako velmi dobrotivého. Jednou z jeho oblíbených vzpomínek je opravování auta v garáži po otcově boku. Jeho starší sestře Mimi bylo čtyřicet osm a byla registrovaná zdravotní sestra. S Marthou se oženil ve Virginii v červnu 1999. Setkali se, když působil jako vychovatelka v nápravném zařízení, kde pracoval. Stal se nevlastním otcem jejich dvou dospělých dcer.

Celý svůj život Chip pravidelně navštěvoval bohoslužby baptistické církve, alespoň každou druhou neděli. Považuje se za morální a duchovně založenou osobu, i poté, co se zapojil do týrání ve věznici Abú Ghrajb. Před odjezdem do Iráku navštěvoval místní vyšší střední školu a pokračoval na Allegheny College v Marylandu, ale nedokončil ročník. Byl průměrným studentem, ale nikdy žádný předmět nemusel opakovat a rád se učil nové dovednosti. Chip je ale spíš nadšený sportovec než intelektuál, na střední škole hrál basketbal, baseball, americký fotbal a kopanou. Jako dospělý pokračoval se softballem jako levý hráč v poli, odpařující spíše jako dobrý průměr než na velké vzdálenosti. Mezi jeho hlavní záliby patří lov a rybaření. Je také společenský a má spoustu blízkých dlouholetých přátel, s nimiž zůstává po léta v kontaktu. Má k těmto přátelům velmi blízký vztah. Je to, jak sám řekl, ten druh lidí, „pro které byste nasadili život“. Chip také naznačoval, že má úzké vztahy se svou neteří a synovcem. Obecně lze říci, že je to rodinný typ muže, počítá se svou rodinou a oni se vždy mohli spolehnout na něj. Miluje svou ženu Marthu, kterou popisuje jako „dokonalou“ a „velmi silnou ženu“, a miluje své dcery, „jako by byly moje vlastní“.

Chip je v dobrém zdravotním stavu a fyzické kondici. Nikdy nemusel podstoupit operaci, psychologické poradenství nebo brát léky kvůli psychickým problémům. Dostal se do rozporu se zákonem pouze jako devatenáctiletý, kdy byl zatčen za „výtržnictví“ a dostal pokutu ve výši pěti dolarů za to, že příliš hlasitě a dlouho křičel v průběhu noční hry „na schovávanou“. Kouří jen příležitostně, vypije jen pár piv týdně a nikdy nevyzkoušel nelegální drogy.

Chip sám sebe popisuje následujícím způsobem: „velmi tichý, někdy plachý, nohama na zemi, dobrosrdečný, velmi ochotný, celkově dobrý člověk“.²⁰ Pro nás je však důležité všimnout si některých dalších popisů jeho osoby: Chip se obvykle bojí být odmítnut ostatními, a tak ve sporu často ustupuje, aby byl akceptován; změní názor a vyhoví ostatním, aby na něj nebyli „naštvaní nebo k němu necítili nenávisť“. Ostatní ho mohou dokonce ovlivnit, i když je přesvědčen, že se už rozhodl. Nepreferuje samotu: má rád kolem sebe lidi, začíná být depresivní, když je delší dobu sám.

Některé z mých výzkumů plachosti empiricky podporují tuto spojitost nesmělosti s konformitou. Zjistili jsme, že studenti trpící plachostí se spíše podvolili a souhlasili s ostatními, jejichž názory byly odlišné od jejich vlastního, když se domnívali, že budou muset svůj názor otevřeně bránit, avšak nepodvolili se, když se neobávali veřejné konfrontace.²¹

Jde o nadměrně patriotického člověka - každý den vyvěšuje před dům americkou vlajku a sundává ji při západu slunce. Dává vlajku jako dárek přátelům a rodině. „Koupil jsem několik vlajek, abych je rozdál rodině, v zaměstnání, vyvěsil jsem je v Kuvajtu. Myslím, že jsem jich měl devět nebo deset, vyvěsil jsem je, když jsem byl v Bagdádu, a poslal jsem je své ženě,“ řekl během našeho rozhovoru. Chip Frederick dostane „husí kůži“ a „vlhne mu pohled“, když slyší národní hymnu. Nedávno mi z vězeňské cely napsal: „Jsem hrdý na to, že jsem sloužil většinu svého dospělého života své zemi. Byl jsem připraven pro svou zemi, svou rodinu a své přátele zemřít... Chtěl jsem něco dokázat.“²² (Musím přiznat, že tyto

16—Rotný Chip Frederick hrdě třímá americkou vlajku v Iráku

pocity se zdají být trochu přehnané někomu, jako jsem já, kdo je vůči projevům vlastenectví obezřetnější.)

Jeho sestra Mimi o svém mladším bratrovi říká:

Vyrůstat s Chipem byla pro mě radost. Jsem bez tří měsíců o jedenáct let starší než on. Chip byl tichý člověk. Byl ohleduplný ke svým vrstevníkům. Chip byl vždy pozorný k pocitům druhých a nikdy nebyl pomstychtivým typem osoby. Chip byl tvrdohlavý a miloval kanadské žertíky. Vždy krmil psa arašídovým máslem a smál se tak srdečně, až se válel po zemi! Chip hodně sportoval a byl týmový hráč. Jeho filozofií života je čestnost a stále v ni silně věří, a také v závazky a odpovědnost, naši rodiče mu vstúpili správnou morálku a hodnoty. Vzpomínám si, jak jsem ho sledovala, když odcházel do armády už v sedmnácti letech, kdy byl stále ještě dítě. Vrátil se jako mladý muž, dospělý a prokazující tytéž dovednosti, kterých si tolik váží. Chip rád ve svém volném čase loví a rybaří. Má rád sporty, motoristické závody NASCAR, motocykly a rád tráví čas se svou rodinou.²³

Frederickovy záznamy z vězeňských a armádních služeb

Než byl vyslán sloužit v Iráku, Chip Frederick pracoval pět let od prosince 1996 jako vězeňský dozorce v malém vězení s dozorem v Buckinghamském vězeňském centru v Dillwynu ve Virginii. Měl na starosti celé patro s neustálým dohledem nad šedesáti až sto dvaceti vězni. Při profesním školení se setkal s Marthou, která byla jeho instruktorkou. Jedinou poskvrnou v jeho záznamech je napomenutí, které dostal za to, že měl jednu na sobě špatnou uniformu. To je ale vyváženo veřejnou pochvalou, kterou obdržel za to, že jednomu vězni zabránil v sebevraždě. Než se stal vězeňským dozorcem, pracoval Frederick pro firmu Bausch & Lomb, kde vyráběl brýle.

Mohl jsem přezkoumat mnoho jeho výkonnostních hodnocení, která byla každoročně prováděna na virginském odboru pro nápravná zařízení. Souhrn klíčových pozorování od různých hodnotících důstojníků dává tušit, jak dobře si Chip vedl od zkušební lhůty až po přijetí na místo vězeňského dozorce. Obvykle předčil očekávání téměř ve všech konkrétních výkonnostních aspektech.

„Vězeňský dozorce Frederick si vedl výborně při provádění svěřené povinnosti v rámci zkušební doby. Splnil všechny stanovené výkonnostní normy.“ „Dozorce Frederick je iniciativní a podává skvělý výkon.“ (duben 1997)

Jediná výtka v jeho výkonnostní zprávě z virginského odboru pro nápravná zařízení zní: „Zaměstnanec musí být na přidělené pozici více konzistentní a vyžadovat přepočítávání ve stoje.“ (listopad 1997)

Ve všech ostatních šesti aspektech je hodnocen ve smyslu „splňuje očekávání“; hodnocení „uspokojivé, ale je třeba zlepšení“ se objevuje pouze u zahájení a dokončení kontrolních postupů přepočítávání vězňů. (Vzpomeňte si na útrpnou proceduru přepočítávání ve Stanfordském experimentu.)

Jinak se komentáře vyjadřují jednotně pozitivně: „Je to velmi dobrý dozorce a vykazuje vůdčí schopnosti.“ „Jeho vystupování převyšuje očekávání.“ (listopad 1998) (To platilo i pro manipulaci s klíči a vybavením. Všechny ostatní aspekty „splnily očekávání“.)

„Dozorce Frederick splňuje všechna kritéria a má potenciál být vynikajícím dozorcem.“ „Dozorce Frederick vynikajícím způsobem zvládá řízení vazby a kontrolu a bezpečnost vězňů.“ „Dozorce Frederick je vždy upravený a čistý, s vyleštěnými botami a zdá se, že je na svou uniformu hrdý.“ (listopad 1999)

„Dozorce Frederick řídí a spravuje svěřené místo bezpečně, spolehlivě a v čistotě. Když je přidělen ke speciálním vězeňským jednotkám, udržuje prostor v čistotě a připravený k inspekci.“ „Dozorce Frederick je vždy řádně oblečen pro svoji službu na směně. Udržuje profesionální vzhled.“ „Pracuje dobře jak se svými spolupracovníky, tak s vězni. Má důkladný přehled o své práci a stanovených zásadách a postupech. Bez problémů pomáhá ostatním při plnění jejich úkolů.“ (říjen 2000)

Celkově lze říci, že tato hodnocení jsou stále pozitivnější až do té míry, že výkon Chipa Fredericka „překoná očekávání“. Je ale poučné mít v patrnosti klíčový závěr v jedné z těchto zpráv: „Nebyly zjištěny žádné faktory, které by byly pro kontrolu zaměstnance a ovlivnily jeho výkon.“ Je důležité mít přesně toto na paměti, protože budu argumentovat tím, že „situační faktory mimo jeho

kontrolu“ narušily Frederickův výkon ve věznici Abū Ghrajb.

V závěrečném Frederickově hodnocení z května 2001 byl klasifikován výbor ně: „Dozorce Frederick si jako dozorce na patře vede výborně. Dobře komunikuje s vězni ve svém areálu a se zásahovou jednotkou.“ „Dozorce Frederick vykazuje vysoký standard profesionálního chování a vzhledu.“ „Dozorce Frederick je velmi schopný při prosazování všech stanovených zásad.“ „Dozorce Frederick si počíná velmi dobře při kontrolním přepočítávání vězňů.“

Je zřejmé, že Chip Frederick se stal ceněným vězeňským důstojníkem, kterým rý vykazoval vysokou výkonnost při plnění uvedených postupů a daných zásad. Nepochybně se naučil svoji práci a těžil z dohledu a zpětné vazby svých nadřízených. Je také osobou, pro kterou je důležitý vzhled a péče o zevnějšek, stejně jako dodržování profesionálního vystupování. Na tyto vlastnosti, které hrají ústřední roli v Chipově osobní identitě, zaútočí hroživé podmínky, jejichž existenci jsme zaznamenali ve věznici Abū Ghrajb a které byly ještě horší na noční směně v bloku 1A.

Chip nastoupil k ozbrojeným silám v roce 1984, aby získal zkušenosti, vydělal si a aby byl s přáteli. V té době to také vypadalo jako vlastenecká záležitost. Sloužil více než jedenáct let v národní gardě u bojové technické jednotky a k této službě přidal dalších deset let u vojenské policie rezervních jednotek americké armády. Jedinou negativní stopou v jeho záznamech bylo pokárání za pozdní příchod na nástup na začátku kariéry. Po uvedení do aktivní služby ho jeho první povinnost zavedla v květnu 2003 do Kuvajtu a pak do malého městečka Al-Hillah jižně od Bagdádu, kde sloužil s půluctem blízkých kamarádů u 372. roty vojenské policie. Zastával funkci výkonného četaře zodpovědného za vysílání hlídek.²⁴

Mise byla skvělá, místní nás milovali. Nedošlo k žádným vážným incidentům nebo zraněním. Až do našeho odjezdu tam byl klid [byli vystřídáni polskými koaličními silami]. Předsevzal jsem si, že se vzdělám v jejich kultuře, naučil jsem se trochu arabsky a byl jsem přesvědčen, že jsem navázal styky s místními lidmi. Posílal jsem dětem [v té vesnici] balíky plné bonbonů. Moje děti mě v tom vždy povzbuzovaly.

Frederick také uvádí, že je i nadále hrdý na to, jak vyvolal u těchto dětí úsměv, protože jim naslouchal a udělal si čas, aby si s nimi hrál.²⁵

V této době byl schopen uspokojit svou silnou touhu po upravenosti tím, že si uniformu místo žehlení „vylisoval“. To znamená, že po vyprání a usušení strčil uniformu pod překližkovou desku pod matrací a týden na ní spal. Byl jediným vojákem, který měl puky na kalhotách. Nebyly sice dokonalé, ale byl za ně rád, „protože to jsem celý já: nerad vypadám nedbale“. Sám sebe popisuje jako perfekcionista, který má rád, když jsou věci neustále „pěkné, uspořádané a čisté“. Jeho záliba v upraveném vzhledu byla tak extrémní, že to někdy „dohánělo jeho ženu k šílenství“. Bohužel ve vězení Abū Ghrajb, když tam na počátku října 2003 přijel, nebylo k úpravě zevnějšku dost času a žádné opodstatnění.

Jednou ze známek příkladné služby Chipa Fredericka jako vojáka svého národa je přehled mnoha ocenění, která v průběhu let získal. Patří k nim: Army Achievement Medal (medaile za armádní úspěchy, udělena třikrát), Army Reserve Components Medal (medaile složek armádních rezervistů, udělena čtyřikrát), National Defense Medal (medaile národní obrany, udělena dvakrát), Armed Forces Reserve Medal s označením „M“ (medaile ozbrojených sil rezervistů), Noncommissioned Officers Professional Development Ribbon (stužka poddůstojníka za profesní vývoj), Army Service Ribbon (stužka armádních služeb), Army Reserve Components Overseas Training Ribbon (stužka složek armádních rezervistů v zámoří, udělena dvakrát), Global War on Terrorism Medal (medaile globální války proti terorismu) a Global War on Terrorism Expeditionary Medal (medaile expedičních jednotek v globální válce proti terorismu). Měl také dostat bronzovou hvězdu za efektivitu, s jakou řešil incident střelby se syrským vězněm v Abū Ghrajbu, ale která po odhalení zneužívání již nebyla udělena. To je dosti působivé renomé, alespoň podle mě, zejména na někoho, kdo byl později prohlášen za „ničemného vojáka“.

Psychologické vyšetření²⁶

Chipovo IQ spadá do průměrného pásma na základě kombinovaného měření verbální a performační složky inteligence standardními inteligenčními testy.

Tři testy osobnosti a emočního fungování zahrnují validizační škály, které hodnotí to, jak se testovaná osoba prezentuje napříč všemi testovanými položkami, a zachycují lživé, defenzivní a překroucené odpovědi. Chip neprokázal tendence k tomu, aby se z hlediska svého psychického fungování prezentoval buď v příliš pozitivním, či příliš negativním světle. Je však třeba zdůraznit závěr. Podle vojenského psychologa, který diagnostiku prováděl: „Validizační škály naznačují, že pacient sám sebe prezentuje jako morálně bezúhonnou osobu.“ Navíc tyto výsledky standardizovaných testů ukazují, že Chip Frederick nemá „žádné sadistické nebo patologické sklony“. Toto zjištění silně naznačuje, že dispoziční prisuzování viny „shnilému jablku“, o které se pokoušeli vojenští a vládní obhájci, se nezakládá na faktech.

Výsledky testů naznačují základní motivaci pacienta k získání a udržení pečujících a podporujících vztahů. Očekává se od něj, že bude ochotný, poslušný a smířlivý, a zároveň hledá vztahy, v nichž se může spolehnout na emoční podporu, náklonnost, péči a ochranu druhých. Jeho temperament bude pravděpodobně klidný a bude se snažit zabránit konfliktu. V tomto ohledu bude mít obvykle tendenci váhat s vyjádřením negativních pocitů ze strachu z odcizení se ostatním. Bude dávat najevo jak nadměrnou potřebu pocitu bezpečí a citové vazby, tak potřebu péče a bude se pravděpodobně cítit nespůj, když bude sám. To tvoří z části základ jeho tendence podřídit se přání druhých, aby si zachoval pocit jistoty.²⁷

Nezávislé posouzení vyšetření osobnosti Chipa Fredericka expertním klinickým psychologem doktorem Larrym Beutlerem do značné míry souhlasí se závěry armádního klinického psychologa. Nejprve poznamenává, že „výsledky vyšetření mohou být považovány za celkem reliabilní a validní ukazatele jeho [Frederickova] současného fungování“.²⁸ Doktor Beutler pokračuje tvrzením, které tučně zdůrazňuje: „Je třeba poznamenat, že zde neexistuje žádný důkaz těžké patologie... neprojevuje žádnou závažnou patologii osobnosti

nebo I. osy.“

To znamená, že Chip nevykazuje vůbec žádné známky psychopatické osobnosti, které by ho předurčovaly, aby ve svém pracovním prostředí zneužíval ostatní bez pocitu viny. Spadá také do „normálního zdravého pásma“, co se týká schizofrenie, deprese, hysterie a všech dalších hlavních forem duševních patologií.

Doktor Beutler nicméně také uvádí, že podle jeho uváženého názoru syndrom základních psychologických rysů vyvolává obavy ohledně Chipových vůdcovských schopností v komplexních, náročných situacích, jako např. v té, které čelil ve věznici Abú Ghrajb:

Tyto [Frederickovy] příznaky mohou bránit jeho schopnosti reagovat na nové situace a mohou snižovat jeho flexibilitu a schopnost přizpůsobit se změně. Je pravděpodobné, že bude nerozhodný, nejistý a bude se spoléhat na ostatní, aby mu pomohli se rozhodnout... Dožaduje se ujištění o své ceně a uznání svého úsilí a je dost závislý na ostatních, aby mu pomohli nastavit a vést jeho záležitosti nebo učinit rozhodnutí... Nechá se snadno vést ostatními a navzdory jeho nejlepšímu úsilí „dělat, co je správné“ je pravděpodobné, že bude příliš ovládnán okolnostmi, autoritami a tlakem okolí.

Podle těchto zpráv je evidentní, že rotný Chip Frederick by byl dobrým „vůdcem zaměřeným na vztahy“, ale už ne tak dobrým „vůdcem zaměřeným na výkon“, to je rozdíl, který odborníci na otázku vůdcovství používají k rozlišení dvou protikladných stylů vedení. Vůdce zaměřený na vztahy je citlivý k potřebám členů své organizace a zabývá se činnostmi, které budou podporovat pozitivní kvality členů skupiny. Na druhou stranu vůdce zaměřený na výkon se více orientuje na formální aspekty vedení, nastavení agendy a norem, provádění hodnocení a podávání informativní zpětné vazby k dosažení cílů skupiny. V ideálním případě by měl mít vedoucí skupiny obě charakteristiky, ale často je práce rozdělena mezi několik vůdců, z nichž každý je lepší v jednom nebo druhém souboru atributů. Spíše vůdce zaměřené na výkon než vůdce sociálně-emoční potřebují skupiny v situacích, které jsou nejasné, zahrnují proměnlivé požadavky a vykazují nedostatek jasných cílů - klasický příklad nočních směn v bloku 1 A. Jak byl Chip dobrý při předchozím vedení nebo v podmínkách nápravného zařízení, tak byl prostě špatnou osobou pro komplexní práci velitele na této směně, v tom okamžiku a na tomto místě.

Chip Frederick také prošel primárním vyšetřením rozsahu a typu psychického vyhoření jedince v rámci prostředí organizace. Učinil tak popisem své pracovní situace ve věznici Abú Ghrajb. Maslachové dotazník vyhoření (Maslach Burnout Inventory, MBI) sloužící k diagnóze syndromu vyhoření identifikuje tři aspekty vztahu člověka ke specifickému pracovnímu prostředí: emoční vyčerpání, cynismus a pracovní výkonnost jedince. Dotazník byl vyvinut Christinou Maslachovou (vzpomeňte na hrdinku Stanfordského vězeňského experimentu). Test byl později vylepšen a rozšířen v jejím výzkumném týmu s doktorem Michaelem Leiterem, který poskytl „slepou“ analýzu Frederickových reakcí (to znamená, že nevěděl, kdo je „klientem“, a neznal jeho konkrétní pracovní prostředí).²⁹

Podle dr. Leitera Chipovo skóre odhaluje neobvyklý profil vyhoření týkající se uvedených tří aspektů. Pracovní vyhoření obvykle charakterizuje vysoký stupeň vyčerpání spolu s cynismem a pocitem snížené pracovní výkonnosti. Chip sice prokázal mírné známky cynismu nebo negativního hodnocení své pracovní výkonnosti, avšak projevil extrémní emoční vyčerpání:

Profil naznačoval člověka prožívajícího extrémní vyčerpání, což je definující rys vyhoření. Hodnocení konkrétně ukazuje na osobu, která je emočně vyčerpaná a chronicky unavená. Jeho zotavovací cykly neposkytují dostatečný odpočinek nebo úlevu od práce a neumožňují mu tak znovu doplnit energii, což vede ke stavu chronické únavy. Je zřejmé, že jeho současný stav je v rozporu s jeho osobní identitou. Přemýšlí o sobě jako o schopném plnit závažné požadavky, ale je přemožen současnými okolnostmi... Celkově tento profil naznačuje osobu prožívající pracovní vyhoření specifické pro zmíněné pracovní situace. Profil naznačuje, že za odlišných pracovních okolností by mohlo jít o produktivního a nadšeného pracovníka.

Výzkum v oblasti kognitivní psychologie ukazuje, že výkonnost při plnění různých úkolů je mařena podmínkami, jako např. chronickým stresem a nutností zvládat více úkolů najednou, což nakládá nadměrnou zátěž na kognitivní zdroje jedince. Paměť a řešení problémů, stejně jako usuzování a rozhodování, to vše trpí, jestliže je obvyklá kapacita mysli přetížena.³⁰ Dokážu, že Chipova obvyklá úroveň kognitivní kapacity byla opravdu zaplavena nadměrnou zátěží, kterou na něj uvalily situační požadavky, jimž noc co noc čelil ve své nové vyčerpávající práci.

Mějme tato vodítka na paměti a obraťme nyní naši pozornost na „pracovní okolnosti“ zmiňované ve zprávě doktora Leitera. Jaké to bylo z Chipova pohledu, pracovat na bloku 1A během noční směny? Vyzývám vás, čtenáře, abyste nabyli stejného duševního rozpoložení, které jste použili dříve na naší cestě, když jste si představovali, že jste účastníkem nebo subjektem v různých sociálněpsychologických experimentech. Zkuste se na několik měsíců, od října do prosince 2003, vcítit do kůže Chipa Fredericka.

Chip jako shnilé jablko, nebo dobrý člověk?

Než opustíme naši dispoziční analýzu, abychom zvážili situační síly, které jsou ve hře, musíme mít na paměti, že tento mladý muž nevnesl do této situace žádné patologie. V jeho záznamech jsem nebyl schopen odhalit vůbec nic, co by Chipa Fredericka předurčovalo k tomu, že se zapojí do jakékoliv formy násilnického a sadistického chování. Naopak nás hodně informací v jeho záznamech vede k předpokladu, že kdyby nebyl nucen pracovat a žít v takové nenormální situaci, mohl být ukázkovým americkým vojákem zobrazovaným na náborových inzerátech. Skutečně mohl zaujmout místo armádou vykonstruovaných pseudohrdinů, vojínů Jessiky Lynchové a Pata Tillmana.³¹ Armáda mohla využít rotného Ivana Fredericka jako supervlastence, který miloval svou zemi a byl připraven jí sloužit do poslední kapky krve. Mohl být nejlepším jablkem v jejich dobrém sudu.

V jistém smyslu mohl být Chip Frederick také jedním z účastníků našeho Stanfordského vězeňského experimentu, o nichž

víme, že to byli velmi slušní mladí mužové, normální a zdraví - než sestoupili do našeho vězeňského sklepa. Ačkoliv s nimi nesdílejí jejich inteligenční úroveň ani nepochází ze střední třídy, Chip má s nimi společné to, že začínal jako *tabula rasa*, s čistým štítem, který byl brzy nestoudně poznamenán patologickým vězeňským prostředím. Jaká byla situace, která probudila to nejhorší v tomto jinak dobrém vojákovi? Jak se do něj mohla tak nesmazatelně vrýt a narušit jeho obvyklé duševní fungování a chování? Jaká byla povaha „sudu“, do kterého tentokrát spadlo „dobré jablko“?

Situace: noční mQry a noční hry v bloku 1A

Vzhledem k jeho předchozí zkušenosti s vězeňskou službou dostal rotný Frederick na starost malou skupinu dalších armádních rezervistů vojenské policie na noční směně ve věznici Abú Ghrajb. Musel dohlížet na činnost čtyř bloků na „chráněném místě“ věznice, to znamená spíše uvnitř betonové konstrukce než venku ve stanovém táboře obehnaném ostnatým drátem. Jedním z těchto táborů byl tábor Vigilant neboli tábor Ostražitosti (později přejmenován na Camp Redemption neboli tábor Vykoupení), který měl čtyři samostatné části. Uvnitř bloku 1A (Alfa) bylo zvláštní zařízení určené pro výslechy vězňů nebo „zadržovaných“. Ty většinou prováděli vyšetřovatelé s civilní smlouvou, někteří z nich využívali služeb překladatelů (najatých společností Titan Corporation), a byli pouze pod slabým dozorem vojenského zpravodajství, CIA a dalších oddělení.

Nejprve byl rotný Frederick zodpovědný za přibližně čtyři sta vězňů. To bylo na počátku října 2003, kdy jeho 372. rota armádních rezervistů vojenské policie (se sídlem v Cresaptownu v Marylandu) nahradila 72. národní strážní rotu vojenské policie. Zpočátku byl schopen zvládnout složitější úkoly, které mu byly zadány, i když to byl výrazný posun od stovky vězňů s dozorem, které měl pod svým velením doma. Ale nedlouho poté, co prezident Bush vyhlásil „mise splněna“, se rozpoutalo peklo. Iráčané Spojené státy a koalici rozhodně nepodporovali. Vzpouora a zahraniční terorismus proti americké okupaci se vymkla kontrole. Nikdo neočekával, jak rozsáhlé, koordinované a smrtící to bude a jak se to vymkne veškeré kontrole.

Pomsta za smrt tolika vojáků se volně smísila se strachem a nejistotou ohledně toho, jak zabránit výbuchu násilí. Byly vydány rozkazy k pochytní všech pravděpodobných podezřelých ve městech, kde vypuklo nějaké povstalecké násilí. Znamenalo to rozsáhlé zatýkání celých rodin a zejména dospělých mužů. Vězeňský systém nebyl schopen adekvátně zvládnout tuto novou zátěž. Vedení záznamů o zadržovaných a jejich možné zhodnocení u výsledku bylo odsunuto na vedlejší kolej. Základní zdroje se pod tlakem vězeňské populace, která se v listopadu zdvojnásobila a v prosinci téměř ztrojnásobila, staly zcela nedostatečnými.

Chip byl povinen zodpovídat za všechny, navíc měl na starosti přibližně deset vojenských policistů a dohlížel na padesát až sedmdesát iráckých policistů, kteří strážili více než tisíc Iráčanů uvězněných na základě obvinění z nejrůznějších kriminálních činů. Iráčtí policisté, kteří pracovali v blocích 2,3 a 4 byli vyhlášeni tím, že vězňům za poplatek pašovali zbraně a další kontraband. Ačkoliv průměrný věk vězňů se pohyboval okolo dvaceti, bylo tam také až padesát mladistvých, teprve desetileté děti i šedesátiletí seniři - všichni byli ve *společných* celách. Vězeňky- ně, prostitutky a manželky generálů a důležitých vůdců Saddámovy strany byly umístěny v bloku 1B (Bravo). Každý z bloků Alfa a Bravo čítal neustále asi padesát vězňů. Stručně řečeno, mít na starosti toto složité zařízení bez dostatečných prostředků a s náhlým navýšením stavu zahraničních vězňů bylo těžké břímě pro někoho, jehož předchozí zkušenosti byly omezeny na strážení malého počtu civilistů ve vězení s dozorem v městečku ve Virginii.

Výcvik a odpovědnost

Zimbaro: „Prosím, řekněte mi něco o svém výcviku strážného, velitele strážných v tomto vězení.“³²

Frederick: „Žádný nebyl. Neexistoval žádný výcvik pro tuto práci. Při mobilizaci ve Fort Lee jsme prošli kurzem kulturního povědomí, trval možná čtyřicet pět minut a šlo v podstatě o to, že nemáme diskutovat o politice, o náboženství a nemáme je nazývat ‚Arabáci‘, ‚žokeji na velbloudech‘, ‚ti s ručnicky na hlavě‘ nebo ‚s hadrem na hlavě‘.“⁴⁴

Z: „Jak byste popsali dohled vašich nadřízených a odpovědnost, kterou jste vůči nim pociťoval?“⁴⁴

Frederick: „Žádné nebyly.“⁴⁴

Z: „Kdo byl váš přímý nadřízený, kterému jste podával hlášení?“⁴⁴

Frederick: „Rotmistr Snyder. Měl jsem na starosti čtyři bloky a on měl na starosti mě a tak to stále stoupalo po řadě. Další v řadě je kapitán Brinson. Nad kapitánem Brinsonem je kapitán Reese, nad Reesem je podplukovník Phillabaum.“

Frederickova směna začínala v 16.00 a trvala dvanáct hodin do 4.00. Dál líčí, že většina z uvedených důstojníků nebyla v bloku Alfa v noci vůbec přítomna, nebo se jen krátce ukázali na začátku směny. Rotmistr Snyder na něj nijak nedohlížel, protože jeho nadřízený neměl žádný profesionální výcvik ve vězeňství. Chip nicméně v různých okamžicích Snyderovi, Brinsonovi a Reesovi předkládal návrhy a doporučoval změny.

Z: „Vy jste něco doporučoval?“⁴⁴

Frederick: „Ano, ohledně provozu zařízení. Že se vězni nemají poutat ke dveřím cel, neměli by se nechávat nazí kromě těch, kdo se sebeпоškozuji, že nemůžeme zvládnout psychicky nemocné vězně... Jedna z prvních věcí, o které jsem žádal, když jsem se tam dostal, byl řád, provozní postupy... Umisťoval jsem mladistvé, muže, ženy a duševně nemocné vězně všechny na stejné místo, to je porušení vojenského kodexu.“

Z: „Takže jste se s tím pokoušel oslovit někoho výš v hierarchii velení?“ Frederick: „Říkal jsem to komukoliv, kdo přišel a o kom jsem si myslel, že má nějaké postavení... Obvykle mi říkali: ‚Tak se podívej, co se s tím dá dělat, dělej pořád dobrou práci/ takhle to chtějí vojenské výzvedné služby.“

Jindy Chip uvedl, že se mu za stěžování posmívali, nebo byl kárán nadřízenými. Bylo mu řečeno, že vzhledem k podmínkám bojové zóny bude muset dělat to nejlepší, co svede. Tohle jistě není vězení v Kansasu nebo v Dillwynu ve Virginii. Tady nikdy nebudou žádné jasné písemně dané postupy, formální nařízení a strukturované pokyny. Neexistovala zde procedurální opora, kterou

Chip Frederick potřeboval dodržovat, aby mohl být typem vůdce, jakým doufal, že v této své nej důležitější životní misi bude. Byl tu sám za sebe bez jakéhokoliv podpůrného systému, o který by se mohl opřít. To byly pro něj přesně ty nejhorší pracovní podmínky. Vzhledem k základním potřebám a hodnotám Chipa Fredericka, které jsme právě zjistili z jeho vyšetření, to byl jistý recept na neúspěch. A to byl jen začátek.

Nonstop noční práce

Nejenže tento voják pracoval dvanáct hodin denně, ale také sedm dní v týdnu bez jediného dne volna po celých čtyřicet dnů! Pak měl jen jeden den volna, následovaný dalšími dvěma nepřetržitými týdny, než mohl dostat pravidelný den volna po čtyřech nocích. Nedokážu si představit žádné zaměstnání, kde by takový rozvrh práce nebyl považován za nehumánní. Vzhledem k nedostatku školeného vězeňského personálu a snad i neschopnosti jeho nadřízených uvědomit si rozsah této ohromující každodenní zátěže nikdo neměl obavy z pracovního stresu Chipa Fredericka a jeho možného vyhoření a ani je nerozpoznal. Musel dělat to, co měl nařízeno, a jednoduše si přestat stěžovat svým nadřízeným.

Kam šel ve čtyři hodiny ráno, když skončila jeho dvanáctihodinová směna? Šel prostě spát do jiné části věznice do vězeňské cely! Spal v cele o rozměrech dvakrát tři metry bez toalety, ale se spoustou hlodavců pobíhajících kolem něj. Cela byla špinavá, protože nebylo dost čisticích prostředků a vody na úklid. Chip Frederick mi při našem rozhovoru řekl:

Nemohl jsem sehnat prostředky, aby bylo možné udržovat čistotu. Kanalizace byla špatná. Výkaly ucpávaly přenosné toalety. Odpadky a plíseň byly

všude... Bylo to odporné. Nacházely se tam části lidských těl... Smečky divokých psů běhaly okolo... [pozůstatky z dob, kdy vězni popravení Saddámem byli pohřbíváni v jedné části věznice a divocí psi vyhrabávali jejich ostatky]. Víte, byl jsem tak psychicky vyčerpaný, že když jsem ráno odcházel, toužil jsem jen po spánku.

Propásl snídani, oběd, často měl jen jedno jídlo denně, které se skládalo z přídelu a ne příliš chutného hotového jídla - armádního pokrmu připraveného ke konzumaci přímo z přepravní nádoby. „Porce byly malé vzhledem k velkému počtu vojáků, kteří museli být nakrmeni. Jedl jsem hodně sýra a sušenek,“ uvádí Chip. Vynořil se další zdravotní problém tohoto zdatného, sociálně ohleduplného mladého muže, přestal cvičit, protože byl stále unavený, a nebyl schopen se stýkat s kamarády kvůli jejich pracovnímu rozvrhu. Stále více a více se jeho život točí kolem práce vězeňského dozorce a záložníků vojenské policie, kteří pracují pod jeho velením. Brzy se stávají tím, co sociální psychologové označují „referenční skupinou“, novou skupinou, do které se Chip začleňuje a která má na něj velký vliv. Byl zapleten do takového typu „totální situace“, kterou psycholog Robert Jay Lifton již dříve popsal jako situaci usnadňující vymývání mozků v sektách a ve vojenských zajateckých táborech v Severní Koreji.

0102020132310001320102013201 " _ 'll', ' 'scéně

Dva rezervisté vojenské policie, kteří sloužili na noční směně v bloku Alfa nejčastěji, byli desátník Charles Graner jr. a desátnice Megan Ambuhlová. Graner měl přímo na starosti blok 1A během noční směny v případě, kdy Chip musel obcházet ostatní bloky a dohlížet na ně. Když byli mimo službu, nahradila je desátnice Sabrina Harmanová. Někdy zaskakoval četař Javal Davis. Svobodnice Lynndie Englandová sloužila v evidenci a nepatřila k této službě, ale často je navštěvovala, aby byla se svým přítelem, desátníkem Charlesem Granerem. Oslavila na bloku své dvacáté první narozeniny. Často se tam také pohyboval desátník Armin Cruz z 325. praporu vojenského zpravodajství.

Byli tam také „psovodi“, vojáci, kteří na blok přicházeli použít psy buď k zastrašování vězňů, aby promluvili, nebo aby vyhnali vězně z jejich cely, jestliže byli podezřelí z držení zbraní, nebo jen pro demonstraci síly. Pět takových týmů bylo posláno do Abú Ghrajbu v listopadu 2003, poté co psovodi prošli praxí ve vězení v Guantánamu. (Dva z těchto psovodů, kteří byli později shledáni vinnými z týrání vězňů, byl četař Michael Smith a rotný Santos Cardona.) Když se objevil nějaký zvláštní zdravotní problém, přišli i zdravotníci a zdravotní sestry. Přítomno bylo také množství civilních pracovníků ze společnosti Titan Corporation, kteří prováděli výsledky těch zadržených, kteří byli podezřelí, že mají informace o aktivitách

povstalců nebo teroristické činnosti. Často potřebovali překladatele, aby jim pomohli při kontaktu s podezřelými zadrženými. FBI, CIA a personál vojenských zpravodajských služeb byl také čas od času přítomen kvůli speciálním výsledkům.

Jak by se dalo očekávat, návštěvy s vysokými vojenskými hodnostmi přicházely uprostřed noci jen zřídka. Velitelka Karpinská nenavštívila bloky 1A a 1B ani jednou za měsíce, které Chip strávil ve službě, s výjimkou jedné prohlídky pro televizní vysílání. Jeden ze záložníků z této jednotky udává, že Karpinskou viděl pouze dvakrát za pět měsíců, které strávil ve věznici Abú Ghrajb. Několik dalších důstojníků se krátce ukázalo během pozdního odpoledne. Těchto vzácných příležitostí Chip využíval k nahlášení problémů a k navrhování změn, které jak doufal, by mohly být provedeny, avšak k tomu nikdy nedošlo. Různí další lidé bez uniformy a označení totožnosti přicházeli do těchto dvou bloků a zase odcházeli. Nikdo neměl za úkol vyžadovat jejich pověření, takže jednali za plné anonymity. Proti pravidlům vojenského chování udělovali civilní pracovníci rozkazy strážím vojenské policie ohledně toho, jak chtějí některé vězně připravit k výslechu. Vojáci ve službě nemají přijímat rozkazy od civilistů. Tato hranice se stále více zamlžovala s rostoucím využíváním civilních pracovníků, kteří plnili role, jež dříve zastával personál vojenského zpravodajství.

Chipovy dopisy a e-maily posílané domů dávaly jasně najevo, že klíčovým úkolem, který on a ostatní záložníci vojenské policie sloužící v bloku 1 Alfa zastávali, bylo pomoci vyšetřovatelům dělat jejich práci efektivněji. „Vojenské zpravodajské služby nás podporovaly a říkaly nám: „skvělá práce.“ „Obvykle nedovolují ostatním dívat se na ně při výslechu. Ale protože se jim líbilo, jak věznici řídím, udělali výjimku.“ Byl hrdý na své muže, protože odváděli dobrou práci. Jejich úkolem bylo demoralizovat zadržené, tak aby vyšetřovatelům prozradili požadované informace. „Tím, jak jsme s nimi zacházeli, jsme je přiměli, aby mluvili... Dokázali jsme je velmi často zlomit. Obvykle se složili během několika hodin.“

Ve svých zprávách domů Chip opakovaně uváděl, že týmy vojenské rozvědky, které zahrnovaly důstojníky CIA, lingvisty a civilní pracovníky, řídily všechny akce, ke kterým došlo ve vězeňském zařízení Abú Ghrajb. Řekl mi, že nemohl určit totožnost vyšetřovatelů, protože sami úmyslně zůstávali v anonymitě. Málokdy udali svá jména a neměli žádný identifikační údaj na uniformě, většina z nich ani žádné vojenské oblečení nenosila. Chipova zpráva je v souladu se zprávami z médií ohledně poměrů vytvořených na naléhání generála Sancheze: nejlepší způsob, jak získat od zadržených tajné informace, jsou extrémní metody výslechu a utajení.

Některá pravidla pro americký vojenský personál působící ve věznici usnadňovala lidem vyhýbat se odpovědnosti za své činy, což je faktor, který také mohl pootevřit vrátka zneužívání. Podle nedatované zprávy z vězení s názvem „Provozní pokyny“, která se týká bloku cel s vysokým zabezpečením (blok 1A), se „v této části nesmí používat zkratka MI“ [Military Intelligence, vojenské zpravodajské služby].

„Navíc je doporučeno, aby všichni z vojenského personálu v odděleném areálu omezili informace o svých skutečných identitách podávané těmto speciálním zadržovaným. V izolovaném areálu se velmi doporučuje používat sterilní uniformy [zbavené všech identifikačních znaků] a pracovníci by se navzájem neměli oslovovat pravým jménem a hodností.“³³

Vlastní vojenské vyšetřování odhalilo pravdu o Frederickových popisech extrémních strategií, které byly ve vězení uplatňovány. Zjistilo se, že vyšetřovatelé povzbuzovali rezervisty vojenské policie pracující ve věznici v tom, aby irácké zajatce připravovali na výslech, fyzicky i duševně.³⁴ Tradičně vybudovaná hranice mezi vojenskou policií zabývající se pouze vězeňskými procedurami a vojenskými zpravodajci pracujícími na shromažďování zpravodajských informací se rozostřila, když byli tito záložníci naverbováni k tomu, aby pomáhali připravovat zadržené pro nátlakové výslechy. Agenti vojenských zpravodajských sil se také provinili některými z nejhorších případů zneužívání. Aby například vyšetřovatelé získali informace od jednoho z iráckých generálů, namočili jeho šestnáctiletého syna, pomazali ho blátem a pak ho nahého vytáhli ven do zimy. Četař Samuel Provenance (rota Alfa, 302. prapor vojenských zpravodajských služeb) uvedl několika tiskovým agenturám, že dva z vyšetřovatelů sexuálně zneužili mladé dívky a že ostatní pracovníci o tomto zneužití věděli. V příští kapitole uvidíme, že kromě násilí prováděného personálem noční směny vojenské policie pod velením Chipa Fredericka bylo nesčetnými vojáky a civilisty páčáno mnohem horší zneužívání.

„Doufám, že vyšetřování [zneužívání vězňů] nezahrnuje jen osoby, které zločiny spáchaly, ale také některé osoby, které tyto zločiny podporovaly,“ řekl brigádní generál Mark Kimmitt, zástupce velitele pro koalici operace v Iráku, v rozhovoru s Danem Ratherem v pořadu *60 Minutes II*. „Protože tito lidé jistě také sdílejí určitou míru odpovědnosti.“ (Poznáme však, že systém je pomalý v obviňování a ve vyšetřování svých vlastních úředníků.)

Chip Frederick měl také ve vazbě patnáct až dvacet „stínových zadržených“, vězňů, kteří byli evidováni pouze jako vlastnictví OGA (Other Government Agency, Zvláštní vládní agentura). Protože byli považováni za vysoce postavené představitele, kteří mají cenné informace, vyšetřovatelé měli volné ruce v použití všech nutných prostředků k získání tajných informací. Tyto zadržené osoby byly jako „přízraky“, protože neexistoval žádný oficiální záznam o tom, že se kdy na tom místě nacházely, nikdy nebyly oficiálně evidovány a neměly žádnou totožnost. Během našeho rozhovoru se mi Chip svěřil: „Viděl jsem jednoho z nich poté, co byl zabit vojákem Delta Force. Zabíli toho chlapa. Měl jsem dojem, že se o to nikdo nestaral. Nikdo se nestaral o to, co se tam dělo.“³⁵

Ten „chlap“ byl stínový vězeň, který byl surově zbit jednotkou Navy SEALs, během výslechu týrán agentem CIA, načež se udusil. Poté byl zabalen do ledu a vložen do pytle na mrtvolu. Do paže mu byla zavedena infuze (zdravotníkem), takže jeho vrazi mohli předstírat, že byl nemocný a byl ráno převezen do nemocnice. Předtím než taxikář někde tělo pohodil, někteří příslušníci vojenské policie (Graner a Harmanová) se s ním na noční směně vyfotili, aby měli suvenýr, jen tak pro zajímavost. (Znovu tento případ probereme podrobněji v následující kapitole.) Tato událost a další případy úděsného zneužívání prováděného nejhrůznějšími návštěvníky bloku 1A, kterého se příslušníci vojenské policie na noční směně stali svědky, měly vliv na vytvoření nové sociální normy týkající se přijatelnosti zneužívání. Jestliže vrah může vyvážnout bez postihu, co špatného je na tom, když někteří vzpurní zadržení dostanou výprask nebo je přinutíme nastavit se do ponižujících pozic?

Faktor strachu

Uprostřed těchto vězeňských stěn opravdu bylo čeho se bát - a to platilo nejen pro vězně, ale také pro Chipa Fredericka a všechny ostatní dozorce. Jak je tomu ve většině věznic, vězni mají na své straně čas a vynalézavost a jsou schopni vyrobit zbraně prakticky z čehokoliv, co mají k dispozici. Tady si vyrobili zbraně z kovu odlomeného z postelí nebo oken, z rozbitého skla i přístrojeného zubního kartáčku. S menší vynalézavostí a nějakými penězi mohli vězni podplatit irácké dozorce, aby jim dodali zbraně, nože, bajonety a munici. Za poplatek jim tito dozorce také doručovali zprávy a dopisy od rodinných příslušníků. Frederick byl varován lidmi ze 72. roty vojenské policie, kterou jeho jednotka střídala, že mnoho iráckých dozorců je velmi zkorumpovaných - dokonce pomáhali při pokusech o útěk poskytováním bezpečnostních informací, map zařízení, oblečení a zbraní. Také pašovali zadržovaným osobám drogy. Ačkoli Frederick měl tyto dozorce formálně na starosti, obvykle odmítali pohybovat se po bloku a většinou prostě jen seděli venku u stolů, kouřili a bavili se. To se muselo přidat ke všem ostatním zdrojům konstantní frustrace a stresu Chipa Fredericka ohledně chodu vězeňského zařízení.

Vězni pravidelně napadali dozorce slovně a fyzicky, někteří na ně házeli výkaly a jiní je poškrábali na tváři. Jedna z nejvíce děsivých a nečekaných sérií událostí se na bloku stala 24. listopadu 2003. Irácká policie propašovala pistole, munici a bajonety do cely podezřelého syrského povstalice. Chipova malá jednotka se s ním dostala do přestřelky a zvládla ho přemoci, aniž by ho zabila. Nicméně tato událost všem zvedla laťku věčné ostražitosti vůči smrtícím útokům a ještě více je vystrašila.

Objevily se vězeňské nepokoje kvůli špatné kvalitě potravin, které byly často nepoživatelné a v nedostatečném množství. Nepokoje častěji propukaly po mino- metných útocích na „nechráněném místě“ v okolí budovy věznice. Jak bylo uvedeno dříve, zařízení bylo denně bombardováno a při minometných útocích docházelo ke zranění a úmrtí jak stráží, tak vězňů. „Měl jsem pořád strach,“ přiznal se mi Chip. „Minometné a raketové útoky a světlo ohně mě opravdu děsily. Nikdy kromě Iráku jsem nebyl v bojové zóně.“ Přesto to musel spolknout a jednat statečně, vzhledem ke své pozici nadřízeného zadržovaných a kolegů z vojenské a irácké policie. Situace vyžadovala, aby Chip Frederick předstíral, že nemá strach, a aby vypadal jako klidný, chladný a rozvážný. Tento konflikt mezi jeho vnějším, zdánlivě vyrovnaným vystupováním a jeho vnitřním zmatkem se zhoršoval, zároveň se neustále zvyšoval počet vězňů a stupňovaly se požadavky nadřízených na **zís** kání „použitelných tajných informací“ od zadržovaných osob.

Kromě potlačovaného strachu snášel Chip Frederick stres a vyčerpání z nadměrných požadavků tohoto nového složitého úkolu, na který nebyl vůbec připraven a k němuž nebyl vycvičen. Zvažte také výrazný rozpor mezi jeho základními hodnotami - řádem, pořádkem, čistotou a chaosem, špínou a nepořádkem, který ho po celou dobu obklopoval. I když měl mít na starosti celý objekt, udával, že se cítil „slabý“, protože „se mnou nikdo nespolečně pracoval. Nemohl jsem dělat žádné změny ohledně provozu toho místa“. Také se začal cítit anonymně, protože „nikdo mi v mé pozici nenaslouchal. Bylo jasné, že tam neexistuje žádná odpovědnost“. Navíc se fyzické prostředí, ve kterém se ocitl, vyznačovalo naprosto anonymitou vyplývající z jeho pusté ošklivosti. Anonymní místa se spojily; s anonymitou osob, uvážíme-li, že se stalo normou přestat nosit úplnou vojenskou uniformu při výkonu služby a že většina návštěvníků a civilních vyšetřovatelů přicházela a odcházela beze jména. Nikdo z odpovědných osob nebyl snad no identifikovatelný a ve zdánlivě nekonečné masě vězňů, kteří byli oblečeni do oranžových kombinéz nebo byli úplně nazí, byli také jeden od druhého k nerozeznání. Bylo to tak extrémní prostředí pro vytvoření deindividualizace, jaké si jen dokážu představit.

Paralely s dozorcí ve Stanfordském vězeňském experimentu

Když jsme nyní prozkoumali pracovní prostředí, můžeme se podívat na paralely mezi psychickými stavy, které zažíval Chip Frederick a jeho kolegové dozorce, a těmi, které jsme pozorovali u dozorců ve Stanfordském vězeňském experimentu¹¹. Deindividualizační procesy vytvořené anonymitou osob a anonymitou místa **jsou** evidentní. Dehumanizace vězňů je zřejmá už jen na základě jejich počtu, vyžadované nahoty a jednotného vzhledu, stejně jako neschopnosti dozorců porozumět jejich řeči. Jeden z dozorců na noční směně, Ken Davis, později v televizním dokumentu o tom, jak se dehumanizace projevila v jejich myšlení, uvedl:

Nebyli jsme vyškoleni na dozorce. Nadřízení nám řekli: „Použijte představivost. Zlomte je. Chceme, abyste je zlomili, než se vrátíme.“ Jakmile nám dodali vězně, okamžitě se s nimi zacházelo bez lítosti. Spoutávali jsme je, shazovali je mi zem, některé jsme svlékli. Všem nám bylo řečeno, že nejsou nic jiného než psi [povědomá fráze?]. Takže si začnete pěstovat obrázek o těchto lidech a pak najednou začnete na tyto lidi pohlížet jako na něco méněcenného a začnete jim dělat věci, které by vás ani ve snu nenapadly. A to je okamžik, kdy to začne být děsivé.³⁶

V obou vězeňských prostředích zafungovala nuda, zrodila se z mnohahodinových směn v průběhu těch nocí, kdy bylo všechno pod kontrolou. Nuda byla silným stimulem pro činnost, které mohly přinést nějaké vzrušení, nějaký mírný rozruch. Obě skupiny dozorců se rozhodly pro svou vlastní iniciativu „přimět věci, aby se pohnuly“, věci, o kterých si mysleli, že budou zajímavé nebo zábavné.

To vše ještě samozřejmě zhoršil nedostatek odborné přípravy pro obtížný a složitý úkol a nedostatek dohledu řídicích pracovníků, který způsobil, že se odpovědnost stala zbytečnou. V obou věznicích daly řídicí orgány systému dozorců svolení udržovat nad vězni plnou moc. Navíc se dozorce obávali, že zajatci uprchnou nebo se vzbouří, stejně jako naši stanfordští dozorce, i když samozřejmě s méně nebezpečnými důsledky. Je zřejmé, že vězení Abú Ghrajb bylo mnohem smrtelnější než naše relativně neškodné vězení na Stanfordu. Jak však experiment ukázal, zneužívání dozorců a jejich agrese vůči vězňům se vystupňovaly v průběhu noci a vyvrcholily sérií sexuálních a homofobních aktů, které byly na věznicích vynucovány. Totéž, ještě v perverznější a

extrémnější formě, platilo na bloku 1A. Navíc v obou případech došlo k nejhoršímu týrání během noční směny, kdy měli dozorcí pocit, že si jich nadřizení nejméně všimají, což je osvobodilo od elementární zdrženlivosti.

Je třeba upřesnit, že situační síly, které jsou zde popsány, dozorce nevybízejí přímo k tomu, aby dělali špatné věci, jako tomu bylo v Milgramově výzkumném paradigmatu. Spolu s povzbuzováním některých civilních vyšetřovatelů k „demoralizaci“ zadržovaných osob s cílem učinit je zranitelnými situační síly ve věznici Abú Ghrajb, stejně jako ve stanfordském vězení, dozorce *osvobodily* od obvyklých sociálních a morálních zábran týkajících se zneužívání. Ukázalo se totiž, že oběma skupinám dozorců na noční směně může projít tabuizované chování z důvodu rozptýlené odpovědnosti. Nikdo se jim nepostavil, když nově vznikající normy z dříve nemyslitelného chování učinily chování přijatelné. Jedná se o fenomén „když kocour není doma, myši mají prě“. Připomíná to Goldingova *Pána much*, kde maskování záškodníci bez dohledu dospělých nadělali spoušť. Je třeba také připomenout výzkum anonymity a agrese uvedený v předchozí kapitole.

Je poučné upozornit na některé ze závěrů, k nimž dospěl nezávislý tým vedený Jamesem Schlesingerem, který srovnával tyto dvě vězeňské situace. Byl jsem překvapen, když jsem objevil paralely mezi našimi simulovanými podmínkami ve věznici na Stanfordu a až příliš reálnými podmínkami ve věznici v Abú Ghrajbu zachycenými v této zprávě. Zpráva v třístránkovém dodatku (G) popisuje psychické stresory, základ pro nelidské zacházení s vězni, a sociálněpsychologické faktory, které se podílejí na tom, když se obvykle humánně založení lidé chovají k ostatním nelidsky:

Potenciál pro zneužívání zadržovaných osob v globální válce proti terorismu byl zcela předvídatelný na základě elementárního porozumění principům sociální psychologie a povědomí o mnoha známých rizikových faktorech prostředí. [Většina velitelů nebyla s těmito rizikovými faktory obeznámena.]

Takové podmínky ani neomlouvají, ani nezprošťují viny osoby, které se zapojily do úmyslného nemorálního nebo nezákonného chování, [i když] určité podmínky zesílily možnost násilného zacházení.

Zjištění z oblasti sociální psychologie naznačují, že podmínky války a dynamika vězeňského provozu nesou neodmyslitelná rizika pro zneužívání jedinců, a proto je třeba k problému přistupovat s velkou opatrností a pečlivým plánováním a výcvikem.

Mezník v podobě Stanfordské studie... je varovným příběhem pro všechny vojenské vězeňské operace, ačkoliv byl tento experiment relativně neškodný. Naproti tomu při vojenských vězeňských operacích vojáci pracují ve stresových bojových podmínkách, které mají do neškodnosti daleko.

Psychologové se pokusili pochopit, jak a proč jednotlivci a skupiny, obvykle jednající lidsky, mohou někdy za určitých okolností jednat jinak.

Mezi sociálněpsychologické koncepty identifikované při Schlesingerově vyšetřování jako ty, které pomáhají vysvětlit existenci krutého chování, patří deindividualizace, dehumanizace, obraz nepřítele, syndrom skupinového myšlení, morální vyvážení a sociální facilitace. Všechny tyto procesy jsme probrali již dříve s ohledem na Stanfordský vězeňský experiment, působily však také v Abú Ghrajbu - s výjimkou „skupinového myšlení“. Nevěřím, že tento zkreslený způsob myšlení (který pod poručuje skupinový konsensus s názorem vůdce) byl mezi dozorcí na noční směně ve hře, protože své zneužívající praktiky systematicky neplánovali.

„Skupinové myšlení“ je koncept vyvinutý mým bývalým učitelem na Yale, psychologem Irvingem Janisem. Objasňuje špatná rozhodnutí učiněná skupinami složenými z inteligentních lidí. Tyto skupiny potlačují opozici v zájmu skupinové harmonie, až vytvoří přívětivou, soudržnou skupinu bez nesouhlasných názorů a s direktivním vůdcem. Katastrofální invaze v Zátocě sviní na Kubě (1961) je ukázkovým příkladem skupinového myšlení kabinetu prezidenta Johna Kennedyho. V nedávné době zafungovalo skupinové myšlení v přesvědčení sdíleném americkými zpravodajskými službami a Bushovým kabinetem, že Irák vlastní zbraně hromadného ničení (což postupně vedlo k válce proti Iráku): „Pracovníci zpravodajských služeb podílející se na problematice zbraní hromadného ničení v Iráku prokázali několik aspektů skupinového myšlení: přezkoumání malého počtu alternativ, selektivní sběr informací, nátlak na konformitu se v rámci skupiny nebo odmítání kritiky a kolektivní racionalizace.“ Pozadí těchto zjištění senátního výboru pro zpravodajskou činnost jsou k dispozici on-line; viz Poznámky.³⁷

V nezávislé analýze publikované v časopise *Science* sociální psycholožka Susan Fiskeová a její kolegové podpořili závěry vyplývající ze Schlesingerova vyšetřování. Dospěli k závěru, že „Abú Ghrajb bylo částečně výsledkem běžných sociálních procesů, a nejen mimořádného individuálního zla“. Ze sociálních procesů identifikují konformitu, socializovanou poslušnost k autoritě, dehumanizaci, emoční předsudky, situační stresory a postupnou eskalaci zneužívání z minimální úrovně po extrémní.³⁸

Bývalý voják z Iráku nabízí další doklad důležitosti Stanfordského vězeňského experimentu k pochopení dynamiky chování při práci ve vojenských věznicích v Iráku, a také toho, proč je rozhodující silné velení.

Profesore Zimbardo,

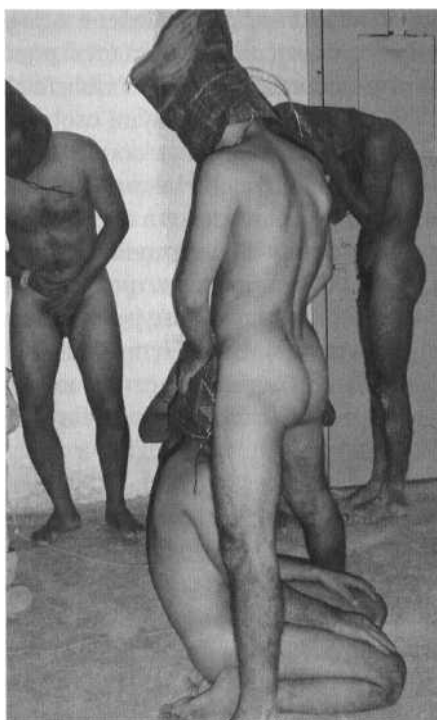
byl jsem vojákem [agent hlavní kontrarozvědky] v jednotce, která založila tábor Cropper, první vězeňské zařízení založené v Bagdádu po pádu baasistického režimu. Mohu s určitostí najít spojení mezi poučením z vaší vězeňské studie a mým pozorováním na území Iráku. V rámci své služby jsem se široce zabýval jak vojenskou policií, tak zadržovanými osobami a viděl jsem mnoho příkladů situací, které ve studii popisujete.

Na rozdíl od vojáků v Abú Ghrajbu však naše jednotka měla velmi kompetentní vedení a věci se nikdy ani náznakem nepřiblížily té úrovni jako v Abú Ghrajbu. Naši velitelé znali pravidla, nastavili normy a na vše dohlíželi, aby zajistili dodržování pravidel. Porušení těchto pravidel bylo prošetřeno a případní viníci náležitě potrestáni. Detenční mise jsou dehumanizující pro všechny zúčastněné. Myslím, že jsem se stal otupělým po prvních dvou týdnech. Aktivní zapojení našich velitelů nám umožnilo nezapomenout, kdo jsme a proč tam jsme. Tak či onak, bylo pro mě požitkem číst si shrnutí vašeho experimentu, umožnilo mi

Sexuální dynamika v bloku 1A

Jednou zvláštností noční směny na bloku Alfa bylo promíchání mladých žen a mužů ve funkci dozorců. Je pozoruhodné, že v této kultuře mladých dospělých lidí bez dozoru byly vcelku atraktivní ženy. Přidejte k této emočně nabitě směsi mladou Lynndie Englandovou, která se tam potloukala, aby byla se svým novým přítelem Charlesem Granerem. Englandová a Graner se začali brzy věnovat žhavým sexuálním hrátkám, které si zdokumentovali na digitálních fotografiích a videonahrávkách. Englandová nakonec otěhotněla a následně porodila Gra-nerovo dítě. Muselo tam ale být ještě něco mezi Granerem a devětadvacetiletou dozorkyní vězeňské policie Megan Ambuhlovou, protože se později vzali - když byl Graner odsouzen do vězení.

Média, která se zaměřila na trojúhelník Englandová-Graner-Ambuhlová věnovala jen malou pozornost tomu, že mezi iráckými kriminálními vězni byly prostitutky, které bylo možné vidět, jak pózují s obnaženými prsy pro armádní rezervisty, kteří šije fotili. Navíc tam byly desítky nahých iráckých zajatců. Byli obnaženi částečně z důvodu ponižujících strategií z rozkazu vyššího velení a částečně proto, že nebylo k dispozici dost oranžových vězeňských mundúrů. Je ironií, že někteří vězni museli nosit dámské růžové kalhotky namísto mužského spodního prádla kvůli chybě v dodávkách. Byl pak už jen krůček k tomu, aby někteří vězni byli nuceni nosit kalhotky na hlavě jako úsměvnou formu ponižení.

17—Vězni z věznice Abú Ghrajb jsou nuceni napodobovat sodomii a masturbovat

Ačkoliv Chip Frederick žádal, aby byli mladiství a dospělí vězni odděleni, skli pina iráckých vězňů údajně znásilnila patnáctiletého chlapce, který byl vězněn s nimi. Desátnice Sabrina Harmanová napsala jednomu z těchto mužů zvýrazňovačem na nohu „Jsem násilník“. Dalšímu vězni obtáhli rtěnkou bradavky a na nahou hrud' mu napsali jeho vězeňské identifikační číslo. Sexuální atmosféra byla výbušná. Existují důkazy, že jeden z příslušníků vězeňské policie se dopustil na zadrženém muži análních sexuálních praktik pomocí světelné tyče a snad i násady smetáku. Zadrženým mužům často někteří strážníci vyhrožovali znásilněním. Další důkazy prokazují účast dozorce na znásilnění zadržené ženy. Stále více se to zde podobalo spíš porno paláci než vojenské věznicí.

James Schlesinger, který stál v čele jednoho z mnoha nezávislých vyšetřování, popsal, co viděl a slyšel o nočních aktivitách na noční směně: „Bylo to jako *Animal House* [film *Zvěřinec*].“ Byla to situace vymykající se kontrole.

Podle vzpomínek Chipa Fredericka k zneužívání došlo v následujícím chronologickém pořadí:

1. -10. říjen 2003: Nahota, připoutání ke dveřím cel, oblékání dámského spodního prádla. Převzato od 72. roty vojenské policie, kterou zde střídali.

Od 1. do 25. října. Sexuální pózy (v přítomnosti vojenských zpravodajců připoutání nazí k sobě). Neznámý voják, který tvrdil, že je ze základny na Guantánamu, také ukazoval Granerovi některé stresové pozice, které tam používají.

8. listopadu. Vzpoura v táboře Ganci [v jednom ze samostatných táborů uvnitř Abú Ghrajbu]. Sedm vězňů bylo přesunuto na „chráněné místo“ (blok 1 A). Měli v držení nejrůznější zbraně a chystali se zajmout někoho z vojenské policie jako rukojmí a zabít dozorce. To byla ta noc, kdy došlo na pyramidy, napadání, sexuální pózy a masturbaci. Na řadu přišli také psi.

Zpráva generála Antonia Taguby vycházející z pečlivého vyšetřování specifikuje seznam jednotlivých položek zneužívání a mučení

přičítaných na vrub různým příslušníkům vojenské policie na bloku 1A a 1B. Jeho usvědčující zpráva zahrnuje následující obvinění:

- a. Zlomení světelných tyčí (chemického světla) a polévání vězňů tekutinou s obsahem fosforu.
- b. Vyhrožování vězňům nabitou devítimilimetrovou pistolí.
- c. Polévání nahých vězňů studenou vodou.
- d. Bití vězňů násadou smetáku a židlí.
- e. Vyhrožování vězňům znásilněním.
- f. Přípuštěno, aby dozorcí zašili ránu vězni, který byl zraněn ve své cele naražením na zeď.
- g. Provozování análního sexu se zadrženým pomocí světelné tyče a možná i násadou smetáku.
- h. Používání vojenských hlídacích psů k ohrožování zadržených a jejich zastrašování hrozbou útoku, v jednom případě byl zadržený dokonce pokousán.

Úmyslné zneužívání zadržených vojenským policejním personálem zahrnuje následující činy:

- a. Mláčení, fackování a kopání do vězňů, skákání po jejich bosých nohou.
- b. Natáčení a fotografování nahých zadržených mužů a žen.
- c. Násilné aranžování vězňů do různých sexuálně explicitních pozic za účelem fotografování.
- d. Vynucené svlékání vězňů, kteří pak byli ponecháni bez oděvu někdy i několik dní.
- e. Násilné zadržení mužů nucení k nošení dámského spodního prádla.
- f. Skupiny zadržených mužů nucení k masturbaci a při tom fotografování a natáčení na video.
- g. Násilné zadržení mužů naskládání na hromadu, na níž poté dozorcí skákali.

18—Vojenský belgický ovčák bez náhubku štěká na nahého vězně

- h. Umístění nahé zadržené osoby na krabici s pytlím na hlavě; na prsty na ruku, na nohu a k penisu byly vězni připojeny vodiče pro simulaci mučení elektrickým proudem.
- i. Řetěz na psa nebo řemen uvázan kolem krku nahého zadržovaného, s nímž vojákyně pózuje pro fotografii.
- j. Dozorci vojenské policie provozující sex s vězenkyní.
- k. Použití vojenských hlídacích psů (bez náhubku) k ohrožování a zastrašování vězňů a nejméně v jednom případě pokousání a těžké poranění zadržené osoby.
- l. Fotografování mrtvých iráckých vězňů.

„Tato zjištění jsou dostatečně podpořena písemnými doznáními, která poskytlo několik podezřelých, písemnými prohlášeními zadržených a svědeckými výpověďmi,“ uzavírá generál Taguba.⁴⁰

Varovné známky

Zdálo by se, že takový seznam vojenských přestupků a trestných činů by vedl k uzavření případu obviněním. V této zprávě ale generál Taguba dospěl k závěru, že dozorcí vojenské policie byli k zapojení do některých případů týrání podporováni nadřízenými. Uvádí, že: „Vyšetřovatelé vojenského zpravodajství a dalších amerických vládních agentur aktivně na dozorcích vězeňské policie vyžadovali, aby ovlivňovali fyzický a duševní stav vězňů pro uspokojivější výsledky jejich výslechů.“ Vyšetřovací zpráva generálmajora George Faye jde ještě dále a poskytuje ještě více usvědčující výpověď o aktivní úloze pracovníků vojenského zpravodajství v těchto případech týrání. Jeho zpráva konstatuje, že po dobu sedmi měsíců „vojenské zpravodajské služby od

pracovníků vojenské policie údajně vyžadovaly zneužívání zadržených, naváděly je k němu, podporovaly je v něm a přehlížely tyto skutky a/nebo se účastnily mučení zatčených a/nebo porušovaly stanovené postupy výslechu a platné zákony.⁴¹ Přezkoumáme zprávy obou generálů uceleněji v další kapitole, abychom v těchto případech zneužívání zdůraznili naše zaměření na systémové selhání a spoluvinu velení.

Noc 25. října 2003

Kolem půlnoci byli v bloku 1A vyvlečeni z cely tři iráčtí vězni a spojeni řetězy k sobě, byli přinuceni plazit se nazí po podlaze a simulovat sexuální akty. Jedna z inkriminovaných fotografií ukazuje tento shluk vězňů obklopený sedmi vojáky, kteří se na ně dívají. Hlavními protagonisty byli vyšetřovatel Ramon Kroll a desátník vojenských zpravodajských služeb Armin Cruz. Mezi těmi, kteří byli identifikováni jako pasivní pozorovatelé, byl vojenský policista Ken Davis. Všechno sledoval a pak prostě odešel (už provždy teď bude litovat, že okamžitě nezasáhl). Dalším pozorovatelem byl záložník vojenských zpravodajských služeb Israel Rivera, který událost popsal jako incident z *Pána much*. Rivera také nezasáhl, ale další den Cruze a Krolla nahlásil. Ti byli následně postaveni před vojenský soud, Cruz dostal osm měsíců vězení a Kroll deset. Cruzův otec byl prvním Kubáncem, který absolvoval Vojenskou akademii Spojených států ve West Pointu. I Graner se zúčastnil této události, ale nebyl označen jako jeden z týrajících.

Toto konkrétní týrání spustila fáma, že uvedení vězni znásilnili zadrženého chlapce, měla to být odplata za tento trestný čin. Také Frederick uvedl, že ho tento incident rozrušil, protože si dříve stěžoval nadřízeným, že k takovým znásilněním dojde, jestliže budou dospívající umístěni spolu s dospělými vězni. Je ironií, že následné vojenské šetření ukázalo, že fáma byla nepravdivá, nebo alespoň to, že tito tři vězni se žádného znásilnění nezúčastnili.

Působivý dokument o této události jako příkladu zneužívání na noční směně byl vysílán v televizních zprávách *Fifth Estate* kanadské televizní společnosti CBC (16. listopadu 2005). Celý příběh s dojemným svědectvím a podrobně vylíčeným pozadím události je k dispozici na jejich internetových stránkách (viz Poznámky).⁴²

Graner jako katalyzátor

Desátník v záloze Charles Graner znamená pro noční směnu ve věznicí Abú Ghrajb totéž, co znamenal náš dozorce „John Wayne“ pro noční směnu ve stanfordské věznicí. Oba představovali katalyzátory děje. „John Wayne“ šel daleko za hranice přidělené role, když si vymyslel své vlastní „malé experimenty“. Desátník Graner daleko přesáhl svou roli fyzickým a psychickým zneužíváním vězňů. Je příznačné, že oba, Graner i „John Wayne“, jsou charismatické postavy, které vyzařují sebevědomí, pragmatičnost a praktický postoj, což ovlivnilo ostatní na jejich směně. Ačkoliv rotný Frederick byl Granerovým vojenským nadřízeným, ve skutečnosti se řízení bloku 1A ujal Graner, i když byl Chip přítomen. Zřejmě původní nápad s fotografiemi pocházel od něho, a mnoho fotek také bylo pořízeno jeho digitálním fotoaparátem.

Graner, rezervista námořní pěchoty, sloužil bez problémů jako vězeňský dozorce ve válce v Perském zálivu. Během operace Pouštní bouře pracoval asi šest týdnů v největším zajateckém táboře, opět bez problémů. „Byl jedním z těch, kdo udržovali dobrou náladu,⁴⁴ vzpomíná příslušník jeho roty. Další kamarád si Granera pamatuje jako „vtipálka, společenského chlapíka a pohotového vypravěče vtipů⁴⁴. A dodává: „Z toho, co jsem viděl já, v něm žádná nenávist nebyla.⁴⁴ Ale podle jiného příslušníka jednotky se spolu s některými dalšími vojáky málem podílel na násilném střetu s iráckými vězni. Ten byl odvrácen pouze zásahem polních velitelů, kteří se ujali řízení a nařídili disciplinovaným vojákům ze své jednotky ovládnout situaci.

Dlouholetý soused, který znal Granera třicet let, přidává kladné hodnocení: „Byl to opravdu dobrý chlap. Můžu o Chuckovi mluvit jen v dobrém. Nikdy nikomu nezpůsobil problém.“ Granerova matka zaznamenala svou hrdost v jeho středoškolské ročence: „Já i tvůj otec jsme na tebe byli vždy hrdí. Jsi nejlepší.“⁴³

Nicméně na druhou stranu Graner údajně fyzicky napadl svou ženu, která se s ním nakonec rozvedla. Mediální zprávy také naznačují, že byl několikrát potrestán, když pracoval jako vězeňský důstojník ve vězení s maximální ostrahou.

Na noční směně v bloku 1A byly všechny vnější zábrany Granerova antisociálního chování odváty větrem. Chaos a neformální důvěrnosti nahradily vojenskou disciplínu; jakékoliv zdání silné autority bylo v nedohlednu a neustálé povzbuzování vojenské rozvědky a civilních vyšetřovatelů, aby „demoralizovali“ zadržené osoby před výslechem, Granera snadno svedly k pokušení.

Charles Graner byl naprosto pohlčen sexualitou v tomto permissivním nestálém prostředí. Měl sexuální poměr s Lynndie Englandovou, zdokumentovaný na mnoha fotografiích. Přiměl iráckou vězenkyni, aby obnažila prsa a genitálie, a fotografoval ji. Uvádí se, že Graner nutil vězně ke skupinové masturbaci, přiměl nahé vězně ležet po zemi, „tak aby genitálie táhli po zemi“ a křičel na ně, že jsou „zkurvení teplouši“. Navíc Graner jako první přišel s myšlenkou naskládat nahé vězně do pyramidy. A když byla skupina nahých vězňů s pytlí na hlavách přinucena před vojáky, muži i ženami, masturbovat, řekl Graner žertem Lynndie Englandové, že „řada masturbujících vězňů je dárek k jejím narozeninám“.⁴⁵

Po soudu mi Chip Frederick o Granerovi napsal: „Nesvaluji všechnu vinu na něj. Jen měl svůj způsob, jak člověka přimět, aby si myslel, že je všechno v pořádku. Velmi lituji svých činů, a kdybych se mohl vrátit do října 2003, zachoval bych se jinak... Prál bych si, abych byl býval silnější...“⁴⁶

Desátník Matthew Wisdom, který jako první v listopadu 2003 nahlásil zneužívání svým nadřízeným (ačkoli jeho stížnost byla ignorována), vypovídal u soudu s Granerem. Řekl, že Granerovi se líbilo bit vězně a navíc se při jejich zneužívání smál, hvízdal si a zpíval. Když se desátník Joe Darby zeptal Granera na natáčení, ke kterému v bloku došlo, Graner mu podal dvě céděčka plná usvědčujících fotografií. Darby byl zneklidněný nemorálností scén, zachycených na fotografiích, a položil Granerovi otázku, jaký pro něj mají význam. Graner odpověděl: „Křesťan ve mně říká, že je to špatné, ale vězeňský dozorce ve mně říká, že rád nutím dospělé chlapce, aby se pochcali strachy.“

Chip Frederick stále lituje, že podlehl Granerovu vlivu. Jde o jeden z příkladů prediktivní validity Chipových osobnostních tendencí být konformní a vyhovět. Připomeňme závěry z jeho psychologického vyšetření: Chip se obvykle bojí být odmítnut ostatními, a tak ve sporu často ustupuje, aby byl akceptován; změnil názor a vyhověl ostatním, aby na něj nebyli „naštvaní nebo k němu necítili

nenávisť“. Ostatní ho mohou dokonce ovlivnit, i když je přesvědčen, že se už rozhodl. Je smutné, že jeho mysl byla narušena stresem, strachem, vyčerpáním a Granerovým vlivem.

V klasickém japonském filmu Akiry Kurosawy *Rašomon* celá skupina lidí popisuje svůj prožitek stejné události velmi odlišným způsobem. Zmínil jsem se o tom, že to byl případ Stanfordského experimentu. Dozorci „John Wayne“ a vězeň Doug- 8612 později řekli médiím, že šlo pouze o „hraní“ sadismu a předstírání šílenství. Ještě později strážný Hellmann přidává další verzi svých činů:

Kdybyste se mě v té době zeptali na vliv, který jsem na ně měl, řekl bych, to musí být ale slaboši. Jsou to slaboši, nebo to předstírají. Nevěřil bych, že to, co jsem dělal, by mohlo někomu skutečně způsobit nervové zhroucení. Byl to pro nás jen druh zábavy. Znáte to. Pojďme si zahrát na loutkáře. Přinuťme ty lidi něco udělat.⁴⁷

Ostatní vězni a dozorcí ve Stanfordském experimentu uvedli, že to byl buď hrozný zážitek, nebo že to nebylo nic strašného. Realita je do jisté míry v mysli pozorovatele. Ve věznici Abú Ghrajb ale byly lidské životy dramaticky ovlivněny tím, jak se na realitě shodla armáda, vojenský soud a sdělovací prostředky.

Charles Graner byl od počátku vyšetřování vyličen jako opravdové „shnilé jablko“ celé skupiny - sadistický, zlý, účastník se bezohledného zneužívání zadržených. Jeho minulé potíže v předchozích vězeňských zařízeních ve Spojených státech byly prezentovány jako důkaz, že do bloku 1A vnesl násilný, antisociální charakter. Šlo ale o nezodpovědný mediální humbuk.

Naopak zkoumání Granerových záznamů z vězeňského ústavu v Greene County v Pensylvánii ukazují, že nebyl obviněn za jakýkoliv přestupek nebo špatné zacházení s vězněm, nebyl z něj podezříván nebo za takový přestupek potrestán.

Ještě dramatičtější kontrast mezi Granerem jako nezodpovědnou zrudou a Granerem jako dobrým vojákem se nachází v jeho výkonnostním hodnocení během klíčového měsíce, v němž došlo ke zneužívání vězňů. Šestnáctého listopadu 2003 je ve formuláři rozvojového poradenství (4856) velitelem čety kapitánem Brinso- nem pochválen za dobrou práci:

Desátníku Granere, děláte dobrou práci ve funkci odpovědného poddůstojníka v bloku 1 Bagdádského centrálního vězení, v zóně pod správou vojenských zpravodajských služeb. Obdržel jste řadu ocenění od jednotek vojenských zpravodajských služeb, konkrétně od podplukovníka [začerněno: pravděpodobně

podpl. Jordana]. Pokračujte ve svém výkonu na této úrovni a pomůžete nám uspět v naší globální misi.

Dále je napomínán, aby nosil uniformu a udržoval správný vojenský vzhled (což nikdo v tomto bloku nedělal). Druhé varování se týká vysoké úrovně stresu, kterému on a další podléhají při práci v tomto bloku. Graner je požádán, aby si uvědomil vliv, který by takový stres mohl mít na jeho chování, konkrétně s ohledem na použití síly při zacházení s jednotlivými zadrženými. Granerova verze vhodného použití síly je nicméně důstojníky akceptována. „Stoprocentně podporuji vaše rozhodnutí, pokud se domníváte, že se musíte bránit,“ dodává důstojník. (Soubor PDF s tímto prohlášením, viz Poznámky.⁴⁸)

Záložník vojenské policie Ken Davis nedávno podal zprávu týkající se jeho konverzace s Granerem, která překvapivě podporuje výše uvedené:

Jednou večer, když odcházel ze směny, byl [Graner] ochraptělý.

A já jsem řekl: „Granere, jsi nemocný?“

A on řekl: „Ne.“

A já jsem řekl: „Co se teda děje?“

A on řekl: „No, já jsem křičel na vězně a dělal jim další věci, o kterých si myslím, že nejsou morálně a eticky v pořádku. Co si myslíš, že bych měl udělat?“ Řekl jsem: „Tak je nedělej.“

A on říká: „Nemám na vybranou.“

A já jsem řekl: „Co tím myslíš?“

On říká: „Pokaždé, když vybuchne bomba za dráty nebo za oplocením, přijdou a říkají mi, že další Američan přišel o život. A pokud nám nepomůžeš, jejich krev je také tvých rukou.“⁴⁹

Vzhledem k povědomí o vysoké úrovni stresu na bloku 1A by se dalo předpokládat, že budou povoláni odborníci na duševní zdraví, aby vojákům pomohli konstruktivně řešit vzniklý zmatek. Do Abú Ghrajbu byl na několik měsíců přidělen psychiatr, ale neléčil příslušníky vojenské policie, kteří by takovou odbornou pomoc potřebovali, ani jim Qeposkytl poradenství. Nepracoval rovněž s žádným z duševně nemocných vězňů. Namísto toho se uvádí, že jeho hlavním úkolem bylo pomáhat vojenské zpravodajské službě, aby výslechy byly ještě účinnější. Megan Ambuhlová tvrdila, že „neexistuje žádné věrohodné tvrzení ohledně sodomie nebo znásilnění, ani žádné fotky nebo videa, alespoň ne žádné pocházející od sedmi vojenských policistů zahrnutých do tohoto vyšetřování“. Pokračovala: „Mám všechny fotky a videa od začátku vyšetřování. Strávila jsem denně na bloku téměř třináct hodin. Nedošlo k žádnému znásilnění nebo análnímu styku.“⁵⁰ Dozvíme se někdy, co se tam opravdu stalo, a kdo a co má na svědomí hrůzy v Abú Ghrajbu?

„Památeční fotografie“: digitálně zdokumentovaná zkaženost

Ve válkách mezi národy a v konfliktech se zločinci jsou vojáci, policie a dozorcí vězňů často brutální při zneužívání, mučení a vraždění svých „nepřátel“, podezřelých nebo zajatců. Tyto činy lze očekávat (ale ne přijmout) ve válečných zónách, když se při výkonu služby riskují životy a když „cizinci“ týrají naše vojáky. Neočekáváme ani nepřijímáme takové chování u osob pověřených demokratickými vládami, pokud nejsou jejich životy bezprostředně ohroženy a když jsou zajatci zranitelní a neozbrojeni.

Proto bylo mnoho Američanů před několika lety, v březnu 1991, rozčileny, když se v televizi objevil videozáznam skupiny losangeleských policejních důstojníků, na němž opakovaně mlátili neozbrojeného afroamerického motoristu Rodneyho Kinga. Dopadlo na něj více než padesát úderů pendrekem, když ležel bezmocně na zemi. Dvě desítky policistů bití sledovalo a několik z nich ho přišláplo, aby zůstal ležet na zemi.

Ve své analýze síly vizuálních obrazů v moderní společnosti autorka románů Susan Sontagová napsala:

Po dlouhou dobu - nejméně šest desítek let - určuje fotografie způsob, jakým jsou významné konflikty posuzovány a jak se na ně vzpomíná. Muzeum paměti Západu je nyní většinou vizuální. Fotografie mají nepřekonatelnou moc rozhodnout, co z událostí si připomínáme, a nyní se zdá pravděpodobné, že určující asociací pro lidi na celém světě spojenou s preventivní válkou, kterou Spojené státy zahájily loni v Iráku, budou fotografie mučení iráckých vězňů Američany v neblaze proslulé věznici Saddáma Husajna, v Abú Ghrajbu.⁵¹

Sontagová dále zdůrazňuje obsah těchto snímků jako svědectví o nejhorších excesech kultury, která se stala *nestoudnou* a jejíž občané jsou denně vystaveni televizním pořadům, jako je např. show Jerryho Springera a dalších, jejichž účastníci soupeří ve veřejném ponižování sebe samých. Obviňuje americkou kulturu z toho, že obdivuje neomezenou moc a dominanci. Sontagová dále ilustruje její nestoudnost odkazem na označení „šok a hrůza“, kterým Pentagon nazývá svůj útok proti Bagdádu ještě před konfliktem v březnu 2003. (Od té doby někteří kritici navrhují alternativu „hanba a děs“ k charakterizování toho, co bylo od té doby v Iráku vykonáno armádou a nezodpovědnými civilními korporacemi.)

Digitální snímky odhalené ve věznici Abú Ghrajb měly jedinečný dopad na lidi po celém světě. Nikdy předtím jsme neměli takové vizuální důkazy o sexuálním zneužívání a mučení prováděném dozorcí, o mužích a ženách, kteří se svými ohavnými skutky očividně baví a mají tu drzost, že při nich sami pózuji a své brutální skutky natáčejí. Jak to mohli udělat? Proč propůjčili těmto zneužívajícím praktikám svůj osobní vizuální podpis? Podívejme se na několik možných vysvětlení.

Digitální moc

Jedna jednoduchá odpověď zní, že nová digitální technologie dělá fotografa z každého. Poskytuje okamžitou zpětnou vazbu a nevyžaduje žádnou čekací dobu, než se fotografie vyvolají. Takto zhotovené snímky mohou být snadno a lehce sdíleny on-line, aniž by byly cenzurovány ve fotolaboratoři. Protože tyto fotoaparáty mají pohodlné malé rozměry, velkou kapacitu a jsou relativně levné,

jsou tak všudypřítomné, že kdokoliv může na místě udělat stovky fotografií. Stejně jako osobní blogy a webová vysílání umožňují obyčejným lidem zažít neredigované okamžiky prchavé popularity, i „vlastnictví“ neobvyklých fotografií, které mohou být distribuovány po celém světě prostřednictvím spousty webových stránek, umožňuje lidem prožít příslovečných patnáct minut slávy.

Uvažte skutečnost, že jedny amatérské porno stránky vybízely své mužské návštěvníky, aby poskytli fotky svých nahých manželek a přítelkyň ke zveřejnění výměnou za umožnění volného přístupu k pornografickým videím.⁵² Také vojáci byli vyzýváni k výměně fotografií z válečné zóny za volný přístup k pornografickému materiálu a mnoho z nich to udělalo. Některé z těchto fotek byly označeny varováním, že jsou příliš drastické: jako např. ta se skupinou usmívajících se a zdravících amerických vojáků před ohořelými ostatky Iráčanů s titulkem „Burn Baby Burn“ (Hoř, miláčku, hoř).

Památeční fotografie z jiné doby

Takové snímky připomínají „památeční fotografie“ mužů a žen černé pleti lynčovaných nebo zaživa upálených ve Spojených státech od osmdesátých let 19. století až do třicátých let 20. století, zatímco diváci a pachatelé pózuji pro fotografa. V předchozí kapitole jsme viděli, že takové obrazy jsou symbolem dehumanizace v nejhorší podobě, protože kromě vyobrazení mučení a vraždění černých Američanů za často podvržené „trestné činy“ proti bílým se z těchto fotek dokumentujících ďábelské události vyráběly pohlednice, které si někdo zakoupil a odeslal je přátelům a příbuzným. Některé z těchto fotek zachycují usmávající se malé děti, které přivedli jejich rodiče, aby byly svědky utrpení násilně zavražděných mužů a žen černé pleti. Dokumentární katalog s mnohými z těchto pohlednic se nachází v nedávno vydané knize *Without Sanctuary (Bez útočiště)*.⁵³

Jiné takové památeční fotografie byly pořízeny německými vojáky během druhé světové války a dokumentovaly jejich krutosti vůči polským Židům a Rusům. Zaznamenali jsme v předchozí kapitole, že i „obyčejní muži“, staří záložníci německé policie, kteří nejprve odmítali postrílet rodiny Židů, časem začali své vražedné činy popravčích dokumentovat.⁵⁴ Existují ještě další archivy fotek zaznamenávajících popravu i s jejich katy, jak lze vidět v díle *Photographing the Holocaust (Fotografování holokaustu)* od Janiny Strukové.⁵⁵ Turecký masakr Arménů je také zdokumentován na fotografiích, které jsou uveřejněny na internetových stránkách věnovaných této genocidě.⁵⁶

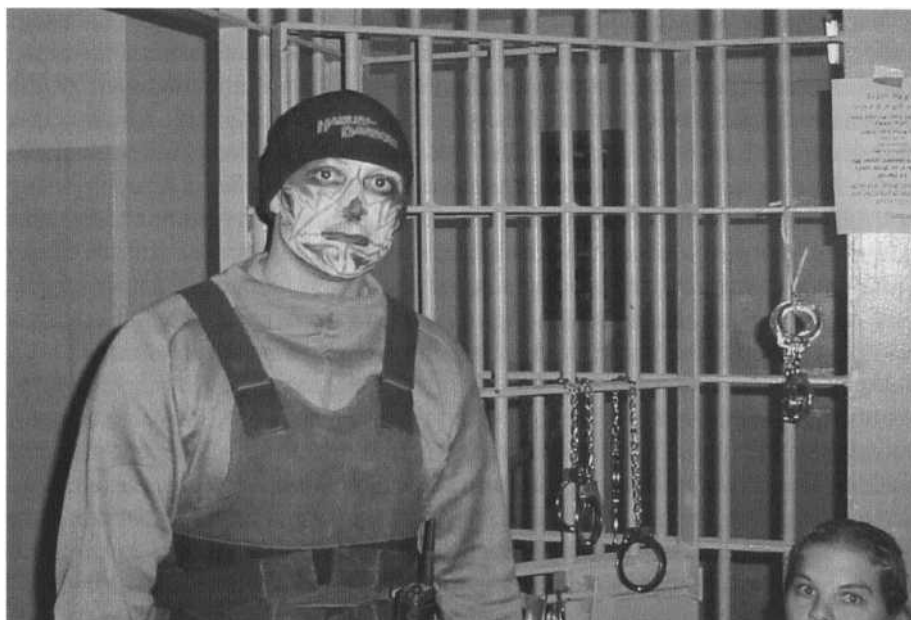
Dalším častým žánrem pamětních fotografií z dob před ustanovením práv zvířat jsou fotky lovců divoké velké zvěře a sportovních rybářů jášajících nad svými mečouny, tygry nebo medvědy grizzly. Vzpomínám si, že jsem viděl fotku Ernesta Hemingwaye v takové póze. Nicméně klasickým kultovním snímkem neohroženého lovce na safari je ten s americkým prezidentem Teddym Rooseveltem stojícím hrdě za obrovským nosorožcem, kterého právě skolil. Další ukazuje bývalého prezidenta a jeho syna Kermita, jak sedí na buvolu indickém v nonšalantní póze se zkříženýma nohama a velkou zbraní v ruce.⁵⁷ Takové památeční fotky byly veřejným prohlášením o síle člověka a jeho vítězství nad mocnými bestii přírody, které překonal svým umem, odvahou a technikou. Kupodivu vypadají vítězové na těchto fotografiích poněkud ponuře, jen zřídka se usmívají: jsou to vítězové v boji proti impozantním protivníkům. V jistém smyslu vystupují jako mladý David se svým prakem před poraženým obrem Goliášem.

Exhibicionisté se předvádějí před voyeurů

Zubící se tváře mnoha dozorců z noční směny v Abú Ghrajbu naznačují jiný rozměr památečních fotografií: exhibicionistický. Některé fotografie vypadají, jako by týrání bylo pouhou rekvizitou připravenou pro exhibicionisty k dokumentování extrémů, k nimž by mohlo v tomto neobvyklém prostředí dojít. Tito exhibicionisté také vypadají, že očekávají publikum dychtivých voyeurů, kteří se budou kochat pohledem na tuto frašku. Neuvědomili si však, že sdílení souborů a snadná distribuce umožní digitálním snímkům existovat nezávisle na fotografech a oni ztratí kontrolu nad tím, kdo šije bude prohlížet - a tak byli chyceni úřední mocí při činu.

S výjimkou symbolického snímku mučení muže s kápi a s elektrodami na rukách a fotek psů ohrožujících vězně je většina dalších památečních fotografií sexuální povahy. Souvislost mezi mučením a sexualitou jim propůjčuje pornografickou kvalitu, která je pro mnohé přihlížející znepokojivá, a dokonce fascinující. My všichni jsme zváni dolů do toho sadomasochistického vězení, abychom si prohlédli uvedené excesy zblízka, přímo v akci. I když je hrozné přihlížet tomuto násilí, lidé nemohou odtrhnout oči.

Byl jsem překvapen, když jsem objevil rozsah voyeurismu, jaký je nyní uspokojován přes světový web. Webové stránky pojmenované prostě www.voyeurweb.com tvrdí, že na své bezplatné amatérské pornostránky pro webové surfaře denně přilákají 2,2 milionu jednotlivých návštěvníků.

19—Dozorci ve věznici Abú Ghrajb s obličejem pomalovaným ve stylu rockových skupin

Komplexní motivy a sociální dynamika

Lidské chování je komplexní, takže často existuje více než jeden důvod pro jakýkoliv daný čin, a já věřím, že v Abú Ghrajbu byly tyto digitální fotky kromě sexuality a exhibicionismu výsledkem více motivů a interpersonální dynamiky. Status a moc, pomsta a odplata, deindividualizace bezmocných, je pravděpodobné, že toto vše se podílelo na zneužívání a pořizování fotografií. Navíc musíme vzít v úvahu, že pořizování některých z nich bylo tiše schváleno a zrežirováno lidmi provádějícími výslech vězňů.

Naaranžované fotky k zastrašování vězňů

Existuje jednoduchý důvod pro památné fotografie s vězni v Abú Ghrajbu: vyšetřovatelé, civilisté a vojenský personál přiměli příslušníky vojenské policie, aby na nich pózovali. Jedna verze příběhu podle penzionované důstojnice Janis Karpinské, již dříve uvedená některými obviněnými vojáky, byla ta, že počáteční ideou pro pořízení fotek, na nichž vojáci pózují, bylo použít je k vyhrožování, které mělo pomoci vyšetřovatelům. „Pořídili ty fotky, aby získali příznání, aby se dostali k jádru věci⁴⁴“, řekla Karpinská dne 4. května 2006 během panelu konajícího se na Stanfordově univerzitě. „Vytáhnou notebooky, ukážou fotografie a řeknou vězni: ‚Začni mluvit, nebo budeš zítra na dně hromady.‘⁴ Bylo to prováděno záměrně a systematicky.⁴⁴⁵⁸

Jistě, některé z fotografií jsou jasně naaranžovány pro něčí fotoaparát, dozorcí se na nich usmívají do fotoaparátu, zdraví zvednutou dlaní a ukazují, na co chtějí upozornit. Dehumanizující fotografie Lynndie Englandové, která táhne zadržného po zemi s vodítkem kolem krku, má s největší pravděpodobností tento původ. **Je** nepravděpodobné, že by jela do Iráku s psím vodítkem ve svém služebním zavazadle. Avšak k tomu, aby se moci ujala sociální facilitace, bylo potřeba, aby kterýkoli důstojník povolil dozorcům pořídit si alespoň jeden takový snímek zachycující týrání. Takové povolení otevřelo dveře k této nové noční aktivitě zahrnující stále kreativnější scény zla. Jakmile se s tím jednou začalo, konec byl v nedohlednu, protože dozorcí se tak zbavovali nudy, mstili se, dávali na odiv nadvládu a užívají si zábavy a sexuálních her, dokud je Joe Darby neudal a neukončil show.

Fotografie z Abú Ghrajbu

Profesorka srovnávací literatury Judith Butlerová nás vyzývá, abychom znovu zvážili význam fotografií z Abú Ghrajbu, ale jinak než jako výsledek rozmaru konkrétních dozorců, kteří je pořizovali. Spíše tvrdí, že dozorcí byli „ve svém prostře dí ukotvení fotografové“, jejichž snímky odrážejí základní hodnoty jejich armády – homofobii, mizogynii a dominanci nad všemi nepřáteli.⁵⁹

Získat postavení a pomstít se

Uznejme, že obecně nízký status vojáků v záloze v rámci vojenské hierarchie byl ještě umocněn přidělením záložníků vojenské policie na noční služby v děsivém vězení. Uvědomili si, že jsou na dně sudu, pracují v hrozných podmínkách, přijíjí mají rozkazy od civilistů a jsou bez opory nadřazených orgánů, které by se snažily zjistit, co se tam děje. Jediní na scéně, kteří měli ještě nižší status, byli vězni.

Proto povaha zneužívání, stejně jako jeho zdokumentování sloužily k nastolení jednoznačné sociální dominance dozorců nad vězni prostřednictvím tohoto sociálního srovnávání s lidmi v ještě horším postavení. Mučení a zneužívání bylo cvičení čisté moci v zájmu prokázání absolutní kontroly nad podřízenými osobami. Fotografie byly pro některé z těchto dozorců potřebné k tomu, aby sami sebe přesvědčili o své nadřazenosti a také aby rozšiřovali zprávu o svém dominantním postavení mezi kolegy. Fotografie jim daly „právo chvástat se“. Je pravděpodobné, že do jisté míry byl zapojen také rasismus s obecně negativními postoji vůči Aru bům coby velmi odlišným „ostatním“. Jednalo se o přenos nepřátelství z 11. září 2001, o teroristické útoky proti všem mužům hnědé pleti arabského původu.

Ještě bezprostřednějším motivem, který sdílelo mnoho vojáků, byla pomsta z i spolubojovníky, kteří byli zabiti nebo těžce zraněni iráckými povstalci. Je zřejmé, že pomsta vedla k odvetě proti vězňům, kteří se vzbouřili nebo kteří údajně znásilnili

mladého chlapce. Například sedm vězňů uspořádaných do pyramidy bylo na blok 1A posláno po nepokojích v táboře Ganci, při jejichž průběhu byla zraněna dozorkyně vojenské policie. Ponižováním a bitím „dostávali lekci“ o důsledcích toho, když se vymknou kontrole. Například Chip Frederick uhodil jediného vězně - silně udeřil do hrudníku muže, který údajně hodil kamenem po zmíněné dozorkyni a zranil ji. Nutit zadržené osoby simulovat orální sex nebo masturbovat na veřejnosti před vojáky a dokumentovat toto ponižení bylo něčím více než jen taktikou pokošení. Byly to sexuální scénáře dozorců jako odplata pro ty vězně, u kterých měli pocit, že zašli přes čáru.

Deindividualizace a efekt masopustního úterý

Jak ale objasníme pojetí Lynndie Englandové, že jde jen o „zábavu a hry“? V tomto případě se, myslím, jedná o *deindividualizaci*. Anonymita osob a místa, kterou jsme zaznamenali dříve, může vytvořit změněný stav mysli, což v kombinaci s rozptýlenou odpovědností za vlastní jednání může vyvolat deindividualizaci. Aktéři se ponoří do své vysoce intenzivní fyzické činnosti bez racionálního plánování nebo ohledu na důsledky. Minulost a budoucnost ustoupí okamžité současnosti, hédonistickému časovému hledisku. Je to prostor mysli, ve kterém emoce ovládnou rozum a jsou uvolněny zábrany vášni.

Jedná se o „efekt masopustního úterý“, žit pro okamžik za maskou, která skrývá identitu osoby a dává průchod smyslným, násilným a sobeckým impulzům, které jsou obvykle přítomny. Chování pak propukne v reakci na bezprostřední situační požadavky, bez plánované konspirace nebo zákeřné uvážlivosti. Viděli jsme, co se stalo, když byl tento fenomén *Pána much* převeden do mé laboratoře na Newyorské univerzitě ve formě deindividualizovaných žen vysílajících stále intenzivnější elektrošoky nevinným obětem. Došlo k tomu opětovně i u některých dozorců v naší stanfordské věznici. V těchto případech, stejně jako v Abú Ghrajbu, byly standardní společenské zábrany proti agresii a antisociálnímu jednání odloženy a lidé zažívali zkušenost rozšířené svobody chování.

Stejně jako jsem já nepovzbuzoval dozorce k sadistickému jednání, ani armáda nepodporovala své dozorce, aby se zapojili do sexuálního zneužívání vězňů. V obou případech ale převážila obecná norma shovívavosti. Dozorcí měli pocit, že mohou dělat téměř cokoli, protože nebyli osobně zodpovědní, a že jim může cokoli projít, protože je nikdo nehlídal. V tomto kontextu dochází k omezení tradičního morálního usuzování, činy mluví hlasitěji než staré naučené poučky a dionýské impulzy potlačují apollónskou racionalitu. Morální vyváženosť pak pracuje na změně duševního a emočního rozpoložení těch, kteří se chytí do její sítě.

Srovnatelné zneužívání britskými a americkými elitními vojáky

Jestliže sociálněpsychologické principy, o kterých tvrdím, že působily na uvedené noční směně v bloku 1A, nejsou specifické pro *osoby*, ale pro *situace*, měli bychom najít v jiných podobných prostředích podobné případy zneužívání, kterých se dopustili velmi odlišní vojáci v téže bojové zóně. Skutečně existují alespoň dva ověřené příklady takového chování - ani jeden z nich americká média téměř nezaznamenala.

Britští vojáci sloužící ve věznici v Basře v Iráku také sexuálně zneužívali své zajatce. Poté co je svlékli do naha, nutili je na sobě navzájem simulovat anální sex. Jejich fotky šokovaly britskou veřejnost, která nemohla uvěřit, že by mladí Britové spáchali takové hrozné skutky, a pak šije dokonce zdokumentovali. Skutečnost, že jeden z násilníků byl vyznamenaný hrdina z dřívějších bojů, byla další ránou pro britskou veřejnost. S ještě horším odhalením přišlo BBC News 29. června 2004: „Britské jednotky si vyměňovaly fotky dokumentující zneužívání.“ Podt i tud dodává „Britští vojáci si vyměnili stovky fotografií zobrazujících brutalitu vůči iráckým zajatcům.“ Vojáci, kteří sloužili jako členové elitního královského regimentu z Lancashire, předali několik snímků britskému deníku *Daily Mirror*. Na jedné fotografii je zachycen vězeň, kterého vojáci bijí pažbou pušky, močí na něj a drží mu pistoli u hlavy. Vojáci tvrdili, že existuje mnoho dalších fotografií takového týrání, které si vojáci navzájem poskytují v rámci „kultury vyměňování fotek“. Vojenští velitelé je ale zničili ještě před odjezdem z Iráku, když byly tyto snímky nalezeny při kontrole zavazadel.

Dvanáctého května 2004 v pořadu *60 Minutes II* stanice CBS Dan Rather pouští i video natočené americkým vojákem, které odhaluje podmínky panující jak v táboře Bucca, tak v Abú Ghrajbu. Část videa ukazuje mladého vojáka vyjadřujícího opovržení vůči iráckým vězňům. Říká: „Už nám umřeli dva vězni..., ale koho to zajímá? Pro mě to znamená mít na starosti o dva míň.“ Několik dalších vojáků, kteří byli v táboře Bucca a jsou obviněni z týrání vězňů, Ratherovi tvrdí, „že problémy začaly s hierarchií vojenského velení - tou stejnou hierarchií, která řídila vězení Abú Ghrajb, kde byly pořízeny snímky zobrazující mučení a zneužívání“.⁶⁰

V dalším zdokumentovaném případě nedostatečného vedení byli zapojeni američtí vojáci z 82. výsadkové divize, kteří byli umístěni na předsunuté operační základně Mercury blízko Fallúdzí. Jednalo se o místo, kde byli dočasně uvězněni povstalci a další zajatci, než byli odesláni do Abú Ghrajbu. „Říkali nám [občane Fallúdzí] ‚vraždící maniač‘, protože věděli, že když je zajmeme a uvězníme, než půjdou do Abú Ghrajbu, bude to pro ně peklo.“ Zpráva uvedeného rotného pokračuje popisováním, jak „vyjebávali s osobami pod kontrolou“, tedy že je mlátili nebo surově mučili. Pokračuje hlášením, že: „Každý v táboře věděl, že kdo si chce vybit frustraci, ukáže se ve stanu pro osoby pod kontrolou. Svým způsobem to byl sport.“

Další rotný ze stejné jednotky přidal svoje vlastní vylepšení, např. zadrženému zlomit nohy pomocí kovové baseballové pálky. „Některé dny jsme se nudili, a tak jsme je nechali posadit do rohu a pak jsme je přinutili udělat pyramidu. To bylo před Abú Ghrajbem, ale úplně stejné. Udělali jsme to pro zábavu.“

Armádní kapitán Ian Fishback, důstojník této „elitní jednotky“, také v září 2005 svědčil před organizací Human Rights Watch o rozsáhlém zneužívání vězňů, ke kterému docházelo v tomto vězeňském prostředí. Odhalil, že jeho vojáci si také zaznamenávali své hrozivé skutky digitálními fotoaparáty. „[Na předsunuté

20—Chip Frederick s „mužem v kápi“, obraz, který se stal symbolem mučení

operační základně Mercury] říkali, že měli fotky, které byly podobné tomu, co se stalo ve věznici Abú Ghrajb, a protože byly tak podobné tomu, co se stalo ve věznici Abú Ghrajb, vojáci ty fotky zničili. Spálili je. Přesně citováno: „Dostali [vojáci v Abú Ghrajbu] se do problémů za stejné věci, jaké jsme dostali nařízeno dělat my, tak jsme ty fotky zničili.“⁴⁶¹

S kapitánem se setkáme v další kapitole. Jeho podrobný popis zneužívání spáchaného jeho jednotkou se shoduje se zneužíváním v bloku 1A, s výjimkou pohlavního zneužívání.

Rotný Ivan Frederick postaven před soud

Tým vojenských vyšetřovatelů a státních žalobců se horlivě věnoval přípravě řízení proti sedmi obviněným dozorcům vojenské policie. (Kdyby vojenské velení zodpovědné za Abú Ghrajb investovalo zlomek této pozornosti, zájmu a prostředků

do dohledu a udržování disciplíny, nebyly by takové soudní procesy potřeba.) Jejich taktika byla jednoduchá a přesvědčivá: Po shromáždění dostatečných důkazů a svědectví vypracovali pro všechny obžalované dohodu o přiznání viny, podle níž by byl nejkrajnější možný rozsudek snížen, jestliže přiznají vinu a budou svědčit proti ostatním kolegům z vojenské policie. Soudy začaly s těmi nejméně zaangažovanými, jako byl desátník Jeremy Sivits, aby „zlomi li hůl“ nad všemi dalšími a propracovali se až k velké trojce: Frederick, Graner a Englandová.

Proti Frederickovi bylo vzneseno pět obvinění. Ve specifikaci faktů, tedy v součásti jeho přiznání viny, je obžalovaný přijal jako pravdivé, prokazatelné a také přípustné jako důkaz:

Spolčeníza účelem týraní zadržovaných osob. Obvinění z konspirace je obvykle u civilních soudů velmi obtížné dokázat bez pádných důkazů o jejich plánování v písemné podobě nebo ve formě audio- či videonahrávky. V tomto případě se však spiknutí dozorců zakládalo na uzavření „nonverbální dohody“ s dalšími strážnými ve věznici v bloku 1A. To znamená, že mezi obžalovaným a Davisem, Granerem,

Ambuhlovou, Harmanovou, Sivitsem a Englandovou existovalo „tiché spiknutí“. Údajně se jako skupina dohodli, že se „zapojí do konkrétních činů sloužících k týrání vězňů (podřízených osob), které jsou porušením článku 93 vojenského soudního řádu“ (specifikace faktů, s. 3). Znamená to, že se dohodli mrknutím a přikývnutím, nebo gestem ruky? Nebo to znamená, že se zapojili do těchto zdokumentovaných aktivit ve shodě, a proto při zpětném pohledu musí jít o spiknutí domluvené předem?

Zanedbání povinnosti. Jako odpovědný poddůstojník měl Frederick „za povinnost zacházet se všemi zadrženými s důstojností a respektem a za své přítomnosti chránit zadržené a vězně před nezákonným zneužíváním, krutostí a týráním“ (specifikace faktů, s. 6). Všechny tyto povinnosti zanedbal.

Týrání zadržených osob. Jedná se o vězně s kápi a elektrodami připojenými na prsty rukou, kterého přiměli, aby uvěřil, že kdyby spadl z krabice, na níž byl nucen stát, zabije ho elektrický proud. Frederick připojil jeden z těch drátů na věžňovu levou ruku a vyfotil si to jako „suvenýr“. (V obvinění je také uveden důvod, proč byl tento vězeň, přezdíváný „Gilligan“, přinucen stát dlouhou dobu v namáhavé poloze. Byl udržován „v bdělém stavu jako součást programu řízeného spánkového režimu. Řízený spánkový režim obvykle zahrnuje tvrdé tělesné cvičení, které má udržet zadrženou osobu vzhůru před výsledkem“ [specifikace faktů, s. 6].) Uvedeny jsou i další specifikace: týrání několika zadržených v lidské pyramidě, uvěznění zadrženého, přezdíváného „shitboy“ (protože se potíral výkaly), mezi dvě zdravotnická nosítka (ve snaze zabránit mu, aby se dále vyprazdňoval) a pak se Frederick nechal vyfotit, jak sedí na zadrženém. (Je třeba uvést, že uvedenou terapii připoutání duševně nestabilního vězně mezi dvě nosítka, aby nemohl sám sebe poškozovat, doporučili zdravotníci, nebyl to Frederickův nápad, ale spíše plnění lékařského protokolu.)

Fyzické napadení. Frederick jednou udeřil zadrženou osobu do hrudi „takovou silou, že zadrženému způsobil potíže s dýcháním“ (specifikace faktů, s. 8). (Tento vězeň byl jeden z násilníků poslaných do bloku 1A po pokusu o útěk a fyzickém napadení dozorkyně v táboře Ganci.)

Obscenní jednání s jinými osobami. Obviněný nutil několik zadržených osob k masturbaci před vojáky mužského a ženského pohlaví a dalšími zadrženými, u čehož byli fotografováni. „Za těchto okolností chování obviněného ve své podstatě zdiskreditovalo ozbrojené síly a poškodilo pořádek a disciplínu.“ Specifikace dále pokračuje. „Tyto snímky a další fotografie zachycené obviněným a jeho konspirátoři byly pořízeny z osobních důvodů. Snímky byly uloženy na osobních počítačích, a ne pro úřední účely.“ (specifikace faktů, s. 9)

Soud

Frederickův soud se konal 20. a 21. října 2004 v Bagdádu, navzdory návrhům právního zástupce na přeložení místa konání do Spojených států. Protože jsem odmítl odjet na takové nebezpečné místo, dostal jsem se místo toho na námořní základnu v italské Neapoli, kde jsem podal výpověď v rámci videokonference ve vysoce zabezpečené místnosti. Bylo to obtížné, protože jednak byla moje svědectví přerušována zpožděnou zvukovou zpětnou vazbou a za druhé se přenos ze soudu na obrazovce někdy zasekl. Náročnost zvyšovala skutečnost, že jsem mluvil na televizní obrazovce a nereagoval jsem přímo na soudce. Aby to bylo ještě těžší, bylo mi řečeno, že nemám během svého svědectví používat poznámky. To znamenalo, že jsem musel vyvolávat z paměti stovky stran z pěti vyšetřovacích zpráv, které jsem musel pečlivě pročíst včetně všech dalších doplňujících informací, jež jsem o Frederickovi a dalších informacích stojících v pozadí za podmínkami v bloku 1A nashromáždil.

Vzhledem k tomu, že Frederick již přiznal vinu, bylo mé svědectví zaměřeno výhradně na specifikování situačních a systémových vlivů na jeho chování, které byly vyvolány dopadem abnormální situace na úplně normálního mladého muže. Také jsem nastínil výsledky psychologického vyšetření, pozitivní aspekty jeho dosavadního života, než byl přidělen na blok 1A, a hlavní body z našeho společného rozhovoru. To jsem učinil ve snaze podpořit závěr, že Frederick nevnesl žádné patologické sklony do tohoto behaviorálního kontextu. Spíše jsem tvrdil, že situace podpořila nenormální jednání, do kterého se zapojil a za které pociťuje jak lítost, tak vinu.

Dal jsem také najevo, že v úsilí o pochopení toho, jak byly Frederickovy činy ovlivněny situační sociální dynamikou, se nesnažím pro ně najít omluvu, ale spíše zapojit konceptuální analýzu, která obvykle není dostatečně brána v úvahu při vynesení rozsudku. Abych navíc prokázal své pověření a relevantnost pro tento případ, nastínil jsem hlavní rysy, poznatky a některé paralely mezi Stanfordským vězeňským experimentem a prostředím umožňujícím zneužívání ve vězení v Abú Ghrajbu. (Plné znění mého svědectví se objevuje na stranách 294 až 330 v soudním zápisu „Ivana ‚Chipa‘ Fredericka“ z října 2004. Bohužel není k dispozici on-line.)

Žalobce major Michael Holley odmítl stěžejní myšlenku mého situačního argumentu. Tvrdil, že Frederick rozeznal správné od špatného, měl dostatečný vojenský výcvik pro tuto práci a v podstatě učinil racionální rozhodnutí zapojit se do nemorálního, škodlivého chování, z kterého byl obviněn. Tím veškerou vinnou připisuje Frederickovým dispozicím vědomě činit zlo, zatímco jakékoliv situační nebo systémové vlivy vytlačil z úvah soudního dvora. Naznačil také, že platily Ženevské konvence a že je tito vojáci měli znát. To, jak uvidíme v následující kapitole, není pravda: Prezident George Bush a jeho právní poradci změnili definici zadrženého a definici mučení v několika memorandech, čímž se Ženevské konvence během této „války proti terorismu“ staly překonanými.

Verdikt

Vojenskému soudci plukovníku Jamesi Pohlovi trvalo pouze jednu hodinu, než vynesl rozsudek vinen ve všech bodech obžaloby. Frederick dostal trest odnětí svobody v délce osmi let. Moje svědectví mělo očividně minimální vliv na výši trestu stejně jako výmluvné námitky Frederickova právníka Garyho Myerse. Všechny situační a systémové faktory, které jsem podrobně popsal, měly malou hodnotu na mezinárodní scéně vztahů s veřejností, které byly budovány armádou a systémem velení Bushovy administrativy. Museli ukázat světu a iráckému lidu, že jsou „tvrdí vůči zločinu“ a že rychle potrestají těchto pár ničemných vojáků, „shnilých

jablek“ v jinak dobrém sudu armády Spojených států. Teprve až budou všichni postaveni před soud, odsouzeni a uvězněni, pak zmizí skvrna na americké armádě.⁶²

Charles Graner odmítl přiznat vinu a dostal desetiletý trest. Lynndie En- glandová byla v komplikované sérii soudních procesů odsouzena na tři roky do vězení. Jeremy Sivits dostal jeden rok, Javal Davis dostal šest měsíců. Sabrina Harmanová vyvázla s mírným trestem šesti měsíců na základě důkazů jejího předchozího vládného chování vůči Iráčanům, které prokázala, než byla přidělena do Abú Ghrajbu. A konečně Megan Ambuhlová byla propuštěna bez trestu odnětí svobody.

Některá relevantní srovnání

Není pochyb o tom, že případy zneužívání, do nichž se zapojil Chip Frederick, přinesly vězňům, které měl na starosti, fyzické a emoční utrpení a trvalé ponížení a vztek jejich rodinám. Přiznal svoji vinu, byl shledán vinným ve smyslu obžaloby a dostal přísný trest. Z pohledu Iráčanů byl příliš shovívavý, z mého pohledu byl příliš tvrdý, vzhledem k okolnostem, které zneužívání vyvolaly a podporovaly je. Je ale poučné porovnat jeho trest s tresty dalších vojáků v jiné válce, kteří byli shledáni vinnými z hrdelních zločinů proti civilistům.

Jedna z dřívějších skvrn na hrdosti americké armády vznikla během vietnamské války, kdy vojáci roty Charlie napadli vesnici My Lai při hledání bojovníků Vietcongu. Žádné tam nenašli, ale neustálý stres, frustrace a strach propukly u těchto vojáků v nepředstavitelnou zuřivost namířenou proti místním civilistům. Více než pět set vietnamských žen, dětí a starších lidí bylo zavražděno kulometnou palbou zblízka nebo zaživa upáleno v chatrčích. Mnoho žen bylo znásilněno a vykucháno. Některé byly dokonce skalpovány! Děsivé popisy těchto krutostí několik vojáků věčně líčí ve filmu *Interviews with My Lai Vets* (*Rozhovory s veterány od My Lai*). Seymour Hersh poskytl podrobnou zprávu o zvěrstvech ve své knize *My Lai 4*, která je poprvé veřejně odhalila o rok později.

Pouze jeden voják byl shledán vinným za tyto zločiny. Poručík William Calley jr. Jeho velící důstojník kapitán Ernest Medina, který byl na místě během této „mise prohledej a znič“ a údajně osobně střelil na civilisty, byl zproštěn všech obvinění a opustil vojenskou službu. Kapitán Medina přezdíváný „Šílený pes“ byl opravdu hrdý na své muže z roty Charlie a prohlašoval: „Stali jsme se nejlepší rotou praporu.“ Možná to byl příliš uspěchaný úsudek.

Poručík Calley byl shledán vinným z úkladné vraždy více než stovky vietnamských civilistů v My Lai. Původní doživotní trest mu byl snížen na tři a půl roku. Tento trest si odsloužil v kasárnách v domácím vězení, nestrávil jediný den ve vězení. Většina lidí neví, že následně obdržel za tyto masové vraždy milost a vrátil se do své komunity. Stal se placeným řečníkem a váženým podnikatelem. Mohlo to dopadnout jinak, kdyby Calley neměl důstojnickou hodnost? Mohlo to dopadnout jinak, kdyby vojáci z roty Charlie pořídili „památeční“ fotky, které by živě a reálně zobrazily to, co slova o takových brutálních zvěrstvech nedokázala sdělit? Myslím, že ano.

Další soubor relevantních srovnání vyplývá z porovnání výše trestu některých dozorců noční směny a jiných vojáků, kteří byli nedávno obžalováni a odsouzeni vojenskými soudy pro různé trestné činy. Je zřejmé, že i když byli odsouzeni za podobné nebo ještě horší zločiny, tresty udělené těmto vojákům byly mnohem shovívavější.

Maximální trest za zločiny *rotného Fredericka* byl deset let vězení, propuštění z armády a degradace na nejnižší hodnost E1. Díky přiznání viny dostal osm roků ve vězení, byl propuštěn z armády, degradován na E1 a propadla mu veškerá mzda a dávky, včetně jeho příjmů uložených na důchod v průběhu dvaadvaceti let.

Desátník Berg byl shledán vinným ze zabití z nedbalosti, sebepoškozování a falešné výpovědi. Maximální trest: jedenáct let ve vězení. Dostal: osmnáct měsíců a E1.

Rotmistr Price byl shledán vinným z napadení, týrání a maření spravedlnosti i. Maximální trest: osm let ve vězení, propuštění z armády a E1. Dostal: degradace hodnosti na *rotného*, žádný trest vězení, nebyl propuštěn z armády.

Desátník Graner byl shledán vinným z napadení, týrání, neverbálního spiknutí, obscénního jednání a zanedbání povinnosti. Maximální trest: patnáct let ve vězení, propuštění z armády a E1. Dostal: deset let ve vězení, propuštění z armády, E1 a pokutu.

Vojín Brand byl shledán vinným z napadení, týrání, falešné přísahy a těžkého ublížení na zdraví. Maximální trest: šestnáct let ve vězení, propuštění z armády a E1. Dostal: pouze snížení hodnosti na E1.

Desátník (jméno neposkytnuto) byl shledán vinným z napadení, nezákonného použití střelné zbraně, loupeže a zanedbání povinnosti. Maximální trest: dvacet čtyři a půl roku vězení, propuštění z armády a E1. Dostal: pouze písemné pokárání.

Vojínka Englandová byla shledána vinnou ze spiknutí, týrání a obscénního jednání. Maximální trest: deset let vězení, propuštění z armády a E1. Dostala: tři roky vězení.

Rotmistr Perkins byl shledán vinným z ozbrojeného napadení, napadení a ublížení na zdraví a maření spravedlnosti. Maximální trest: jedenáct a půl roku vězení, propuštění z armády a E1. Dostal: šest měsíců ve vězení a byl degradován na hodnost *rotného*.

Kapitán Martin byl shledán vinným z ozbrojeného napadení, napadení, maření spravedlnosti a z nevhodného chování důstojníka. Maximální trest: devět roků vězení. Dostal: pětadvacet dnů ve vězení.

Je tedy zřejmé, že váhy vojenské spravedlnosti neměřily stejně ani u těchto srovnatelných zločinů. Věřím, že právě ony památeční fotografie dozorcům vojenské policie na noční směně přitížily a zkrusily soudní rozhodnutí. Pro plnější výčet podobných srovnání a

seznam šedesáti vojáků, kteří se ocitli před vojenským soudem, včetně jejich dispozic, jakož i další objasnění k záznamu o zneužívání v Abú Ghrajbě si prosím prohlédněte zajímavé webové stránky www.supportmpscape-goats.com.

Proměna vězeňského dozorce Ivana Fredericka ve vězně číslo 789689

Náš pokus popsat Luciferův efekt byl založen na pochopení proměny lidského charakteru. Snad jedna z nej extrémnějších a nejvzácnějších transformací, jež si lze představit, probíhá v někom, kdo spadne z mocné pozice vězeňského dozorce na zcela bezmocnou pozici vězně. Je tomu bohužel tak v případě tohoto kdysi dobrého vězeňského důstojníka, oddaného vojáka a milujícího manžela. Verdikt vojenského soudu a následné kruté zacházení ve vězení ho ničily a málem zlomily. Chip Frede rick je nyní pouhým číslem 789689 jako vězeň na „Warehouse Road“ ve vojenské věznici ve Fort Leavenworth. Poté co byl odsouzen v Bagdádu, odvezli Chipa do Kuvajtu, kde byl uvězněn na samotce, i když nepředstavoval nebezpečí pro sebe nebo ostatní. Tamní podmínky popisuje jako podobné jeho bloku v Abú Ghrajbě, ale jeho situace se ještě zhoršila, když byl uvězněn ve Fort Leavenworth.

Chip dostával léky na nespavost, deprese a návaly úzkosti, kterými trpěl v průběhu roku, kdy vypukl skandál. V kansaském vězení mu ale byly všechny léky ode přeny a musel „projít abstákem“. To znamenalo, že nespí a je v neustálém strchu. „Myslím, že už to nezvládnou, myslím, že už to nemůžu dál snášet,“ napsal mi na Vánoce 2004.⁶³ Byl umístěn do malé, studené cely, pouze se dvěma tenkými příkrývkami a bez polštáře, byl nucen nosit špinavé, obnošené ponožky a spodní prádlo se skvrnami od stolice a moči. Nelidské zacházení se zintenzivnilo, když se dostal do Texasu k soudu pro příslušníky vojenské policie. Armáda veřejně odstranila z jeho uniformy devět čestných medailí a stuh, které získal v průběhu více než dvacetileté vojenské služby, a on tomu v slzách přihlížel. Aby navíc přispěl k jeho rány, byl přiveden před budovu soudu, kde ho média mohla vidět v poutech. Každý den mu bylo připomínáno, že nelze bez odplaty dělat věci, které poníží americkou armádu.

Nyní, když už skončily všechny soudy se „sedmi z Abú Ghrajbě“, zacházení s Chipem Frederickem se zlepšilo. Chodí ve vězení do kadeřnické školy, aby se naučil nové řemeslo, protože už nikdy nemůže znovu sloužit jako vězeňský dozorčí. „Rád bych byl znovu přijat do armády, vrátil se tam a dokázal něco sám sobě. Nikdy jsem se nevzdal a mohl jsem něco změnit... Byl jsem připraven pro svou zemi, svou rodinu a své přátele zemřít. Chtěl jsem něco dokázat... Jsem hrdý na to, že jsem sloužil většinu svého dospělého života své zemi.“⁶⁴

Vidíte paralelu se Stewem-819, vězněm ve Stanfordském vězeňském experimentu, který trval na tom, že se vrátí do našeho vězení, aby ukázal svým spoluvězňům, že nebyl špatný vězeň? Připomíná to rovněž klasický sociálněpsychologický experiment, který ukazuje, že loajalita jednotlivce ke skupině je tím větší, čím těžší bylo se do ní dostat.⁶⁵

Tyto soudy a trápení změnilo také život Marthy Frederickové. Možná si vzpomenete, že pracuje jako vězeňská dozorkyně v pensylvánském vězení, kde se s manželem setkali. „Abú-Irák je jáma nelidskosti a Abú se stalo hřbitovem, kde, jak si uvědomuji, byl můj život uložen k věčnému odpočinku, „strýčku Phile“... Normální život, jaký jsem kdysi znala, už se nikdy nevrátí. Život se stal neustálým bojem o to, abychom se zdvihli z trosk tohoto místa, finančně i psychicky.“⁶⁶

Dalším vedlejším účinkem tohoto smutného příběhu je Marthino nedávné rozhodnutí rozvést se s Chipem z důvodu finanční a emoční zátěže, kterou musela snášet. Toto rozhodnutí bylo pro Chipa dalším zničujícím úderem. Stále ale zůstala jeho pevnou oporou. Napsala mi: „Stála jsem vedle něj, před ním a za ním přes všechno, co se stalo. A budu v tom pokračovat, i když jsem se zbavila pout manželství. Ale já prostě nemůžu dál žít v tomto vakuu.“⁶⁷

A konečně je zde další smutná odpověď na otázku, zda výslechy postavené na týrání stály za tuto cenu. Poskytly tajné informace, které vojenské a civilní velení hledalo? Možná, ale ne, není to pravděpodobné, možná nepatrně, ale sotva tím lze odůvodnit nezvratné poškození morálního obrazu Ameriky nebo utrpení vyslychaných a trvalý psychický dopad na vyšetřovatele. Vládní zdroje budou samozřejmě říkat, že dostaly, co hledaly. Ale podléhá to utajení, takže nám nikdy neřeknou, jak moc donucovací výslechy pomohly ve válce proti terorismu a následné válce proti povstalcům. Nejsou imunní vůči lžím, aby zakryli své stopy. Většina expertů na mučení a policejní výslechy se však shoduje, že takové fyzické týrání páchané pomocí ponižujících a pokořujících taktik zřídka přináší důvěryhodné důkazy. Přiznání a přijetí získáte vybudováním vztahu, ne šikanou, a tím, že si zasloužíte důvěru, ne podporováním nenávisti.

Již dříve jsme byli svědky negativních reakcí některých vojáků, kteří se podíleli na těchto vojenských výsleších. Bylo zadrženo příliš mnoho nevinných, kteří nemohli nabídnout žádnou užitečnou informaci. Bylo k dispozici příliš málo kvalifikovaných vyšetřovatelů, ještě méně vyškolených překladatelů a existovaly příliš velké požadavky ze shora na okamžité získání informací bez otázek. Politolog a odborník na mučení Darius Rejali veřejně zpochybnil spolehlivost takovýchto vyšetřovacích postupů používaných napříč všemi vojenskými základnami v Iráku, na Guantánamu a v Afghánistánu. Tvrdí, že panuje shoda v tom, že lidé při fyzickém nátlaku řeknou cokoli. Prohlášení v tomto smyslu najdete v oficiálních dokumentech americké vlády, včetně Terénního manuálu vedení výslechu armády Spojených států (Field Manual for Interrogation, FM 30-15), manuálu CIA s názvem Kubark (CIA Kubark Manual, 1963) a Manuálu využívání lidských zdrojů (Human Resources Exploitation Manual, 1985). V jednom ze svých esejů na Salon.com Rejali tvrdí, že mučení může mít temné kouzlo poskytující vyšetřovateli stav podobný drogovému opojení, ale zanechává po sobě dědictví v podobě destrukce, jejíž odčinění trvá celé generace.⁶⁸

Závěrečné poznámky

V následující kapitole přesuneme pozornost od jednotlivých vojáků zapletených do prostředí s nelidským chováním. Budeme zvažovat roli systému ve vytváření podmínek, které napomohly zneužívání a mučení ve věznici Abú Ghrajb a v mnoha dalších vojenských věznicích. Budeme zkoumat složitost systémových vlivů, které pracovaly na vytvoření a udržení „kultury násilí“. Nejprve přezkoumáme nejvýznamnější body mnoha nezávislých vojenských vyšetřování těchto případů. To nám umožní zjistit, do jaké míry

tato vyšetřování zahrnují systémové proměnné, jako např. selhání velení, malý nebo žádný speciální výcvik pro misi, nedostatečné zdroje a priority týkající se výsledků a přiznání, tedy faktory, které zásadně přispěly k tomu, co se stalo na noční směně v Abú Ghrajb. Poté budeme zkoumat způsoby organizace Human Rights Watch o jiných srovnatelných a některých dokonce horších případech zneužívání hlášených důstojníky z elitní vojenské 82. výsadkové divize v Iráku. Rozšíříme naše pátrání, abychom prošetřili způsoby, jaký mi vojenský a vládní systém velení vytvořil podobné situace v jiných vojenských věznicích s cílem usnadnit si „válku proti terorismu“ a „válku proti povstalcům“. Učiníme tak za pomoci rozhovorů a analýz uveřejněných v dokumentu „A Question of Torture“ (Otázka mučení, 18. října 2005) v pořadu *Frontline* na televizní stanici PBS, který detailně popisuje roli Bushovy administrativy a systému vojenského velení při prvním schválení mučení ve věznici na Guantánamu a pozdějším přenosu těchto praktik do Abú Ghrajb a dál.

Já v následující kapitole opustím svoji roli behaviorálního vědce, kterou vystřídala v této kapitole role investigativního reportéra z oblasti psychologie, a stanu se žalobcem. Budu obviňovat vybrané členy systému vojenského velení ze zneužití autority při zavádění mučení ve věznici na Guantánamu a vývozu těchto taktik do Abú Ghrajb. Vydali zaměstnancům vojenské policie a vojenských zpravodajských služeb povolení k těmto mučícím taktikám - pod přikrášlenými názvy - a selhali ve vedení, v dohledu, v odpovědnosti a v tom, že neposkytli dozorcům na noční směně v bloku 1A nutný specifický výcvik. Podám důkazy, že jsou vinní jak prohřeškem spáchání trestného činu, tak opomenutí.

Při hypotetickém posuzování viny systému skončíme tím, že posadíme na lavičku obžalovaných prezidenta Bushe a jeho poradce za jejich roli při vytváření nové definice mučení jako přijatelné a nutné taktiky v jejich všudypřítomné a mlhavé válce proti terorismu. Jsou také obviněni z toho, že vzbouřencům a všem „cizincům“, kteří byli zajati vojáky, odepřeli záruky poskytované Ženevskými konvencemi. Ministr obrany Rumsfeld je obviněn z vybudování vyšetřovacích center, kde byli „zadrženi“ podrobováni celé řadě extrémně nátlakových „zneužívajících praktik“ za pochybným účelem získání doznání a informací. Je pravděpodobně rovněž zodpovědný za další porušení amerických morálních norem, jako je zajišťování „externího mučení“ pro zadržené s vysokou informační hodnotou v zahraničí v rámci vládního programu „mimořádného poskytování služeb“.

Mám v úmyslu ukázat, že systém od Bushe přes Cheneyho až po Rumsfelda a směrem dolů v hierarchii velení položil základ pro toto zneužívání. Pokud je tomu tak, pak my jako demokratická společnost máme hodně práce, abychom zajistili, že takovým činům bude v budoucnu zabráněno. A to tak, že budeme trvat na úpravě vnitřní struktury systému a provozních postupů jeho vyšetřovacích center.

Ukončíme další kapitolu optimistickou zprávou, protože ve skutečnosti existoval plán, který měl přispět k lepšímu proškolení personálu vojenské policie zpravodajských služeb a vyšetřovatelů při výkonu jejich moci. Můj kolega psycholog, plukovník Larry James, byl nedávno (květen 2004) do tohoto vězení poslán, aby zavedl nový soubor operačních postupů, které mají zabránit takovému druhu násilí, jaké jsme zkoumali v této kapitole. Zajímavé je zejména nařízení, že všichni členové vojenské policie a další příslušný personál zhlédnou jako součást výcviku DVD nahrávku Stanfordského vězeňského experimentu. Jak k tomu došlo a jaké to má dopady, to bude součástí dobrých zpráv, které přicházejí z tohoto místa špatných zpráv.

Tyto pozitivní vyhlídky nás přenesou do poslední kapitoly, v níž se budu snažit vyvážit zlo, jímž jsme se zabývali na naší dlouhé cestě. Nabídnou vám dva povzbudivé pohledy na způsob, jak lze odolat nežádoucím vlivům, a na oslavování hrdinů a hrdinství.

Musím na závěr uznat, že se některým čtenářům může zdát přehnané, že zdůrazňuji paralely mezi naším malým Stanfordským experimentem v simulovaném vězení a nebezpečnou realitou vězení v bojové zóně. Důležité však nejsou fyzické odlišnosti, ale základní psychologická dynamika, která je v obou případech srovnatelná.⁶⁹ Zdůraznil bych dále, že podobné srovnání provedlo několik nezávislých vyšetřovatelů, jako např. ve Schlesingerově zprávě (citována na začátku této kapitoly) a ve zprávě bývalého námořního kryptologa Alana Hensleyho. Ve své analýze obžalovaných ze zneužívání došel k následujícímu závěru:

Model podrobně popsáný v Zimbardově studii je v případě Abú Ghrajb sestaven z prakticky stejných faktorů a již dříve existovaly empirické důkazy, které s nejvyšší jistotou predikovaly, že se tento řetězec událostí objeví bez vědomého uvažování na straně účastníků.⁷⁰

Chci ukončit tuto etapu naší cesty analýzou šéfa bagdádského úřadu časopisu *Newsweek* Rona Nordlanda. Zabývá se tím, kde se podle něj stala chyba ve válce, která začala s dobrými úmysly:

Co se pokazilo? Hodně, ale největším zlomem byl skandál v Abú Ghrajb. Od dubna roku 2004 se osvobození Iráku stalo zoufalou snahou o omezení škod. Zneužíváním vězňů v Abú Ghrajb jsme ztratili podporu široké části irácké veřejnosti. Navíc to ani nefungovalo. Neexistuje žádný důkaz, že by všechno to týrání a ponižování zachránilo život jediného Američana nebo vedlo k dopadení jakéhokoliv důležitého teroristy, navzdory tvrzení armády, že věznice dodává „použitelné tajné informace“.⁷¹

System postaven před soud: spoluvina velení

X

1918

1919

1920

1921

Závěrečná vlastenecká řeč vojenského prokurátora majora Michaela Holleyho v procesu rotného Ivana Fredericka připraví půdu pro naši analýzu používání mučení vůči „ilegálním bojovníkům“ a zadržovaným osobám vězněným ve vojenských věznicích v Iráku, Afghánistánu a na Kubě:

Rád bych vám připomněl, pane, že nepřítel bojuje za morálku stejně jako my, a to může být symbolem pro naše nepřátele nyní i v budoucnu. A rád bych vás také požádal, abyste přemýšlel o nepřátelích, kteří se mohou vzdát v budoucnosti. To v ideálním případě chceme. Chceme, aby je bojové síly armády Spojených států tak zastrašily, že se vzdají. Ale pokud vězeň nebo nepřítel spíše věří, že bude ponížen a vystaven pokořujícímu zacházení, proč by nepokračoval v boji do posledního dechu? A mohl by připravit v boji

0 život vojáky, kteří by jinak byli ušetřeni? Tento typ chování [obviněných dozorců vojenské policie] má dlouhodobý dopad, včetně dopadu na vojáky, naše vojáky a naše námořníky, příslušníky námořní pěchoty a letce, kteří mohou být v budoucnu zajati, a dopad na to, jak s nimi bude zacházeno, a to je vše.

Žalobce dále pokračuje ve snaze ozřejmit, že v tomto a dalších soudních řízeních se „sedmi z Abú Ghrajbu“ je v sázce čest armády:

A konečně, pane, čest naší armády Spojených států je nejen drahocenná, ale

1 snadno podléhající zkáze. Máme posvátnou důvěru v armádu Spojených států, ve všechny armády, ale především naše armáda nese velkou zodpovědnost a moc, moc použít sílu vůči ostatním. A jediná věc, která nám zabraňuje, abychom tuto sílu používali nespravedlivě a stali se bandou zločinců nebo násilníků, je smysl pro čest, že děláme, co je správné, plníme rozkazy, které dostaneme, a jednáme čestně, což je znehodnoceno tímto chováním [zneužíváním a mučením ve věznicích Abú Ghrajb]. A my, stejně jako všechny ostatní armády, potřebujeme také morální převahu, abychom soustředili naše síly.¹

Moje závěrečné prohlášení u Frederickova soudu bylo spontánní a improvizované. Nastínilo některé klíčové argumenty, které budou rozvinuty v této kapitole. Poskytneme zde větší prostor pro teze, že za tímto týráním stály mocné situační a systémové síly. Od doby konání procesu (říjen 2004) se navíc objevil další důkaz, který jasně ukazuje spoluvinu řady vojenských velitelů na zneužívání a mučení na bloku 1A ve vězení Abú Ghrajb. Zde je text mého projevu:

Fayova a Tagubova zpráva naznačují, že tomu [zneužívání] mohlo být zabráněno, kdyby tehdy armáda poskytla alespoň část prostředků nebo zájmu, které nyní věnuje těmto soudním procesům - zneužívání v Abú Ghrajbu by se nikdy nestalo. Ale s Abú Ghrajbem bylo nakládáno s lhostejností. Nebylo prioritou, mělo stejně nízkou prioritu v oblasti bezpečnosti jako archeologické muzeum v Bagdádu [jehož poklady byly po „osvobození“ Bagdádu vypleněny z; i pasivního přihlížení vojáků]. Jednalo se o [vojenskou] záležitost s nízkou prioritou a za těchto nešťastných okolností z toho vzniklo tohle. Podle mě patří před soud armáda, zejména všichni důstojníci nadřízení rotnému Frederickovi, kteří měli vědět, co se děje, měli tomu zabránit, měli to zastavit a měli tomu čelit. To oni by měli být souzeni. Neboť pokud je rotný Frederick do jisté míry zodpovědný, ať už je jeho trest jakýkoliv, pak si myslím, že musí být zmírněn odpovědností celého řetězce velení.²

V této kapitole povede naše cesta několika různými směry, které by nás měly vyvést zpoza temného pláště utajování ústřední role mnoha klíčových hráčů v dramatu ve věznicích Abú Ghrajb - šéfů, scenáristů a divadelních režisérů, kteří tuto tragickou hru umožnili. V jistém smyslu byli dozorcí pouhými staty, „sedmi postavami mi vyžádanými autorem“ nebo režisérem.

Naším úkolem je zjistit, jaké byly systémové tlaky, které existovaly mimo stěny uvnitř věznic v Abú Ghrajbu, kde se konaly výslechy. Musíme určit konkrétní zúčastněné strany na všech úrovních v rámci velkých struktur, které vytvořily podmínky odpovědné za selhání lidskosti u těchto dozorců vojenské policie. Při prezentaci časové posloupnosti těchto propletených sil budou střídaly role obhajoby a roli žalobce. V tomto postavení představím nový druh moderního zla, tzv. „administrativní zlo“, které tvoří základy spoluviny v řetězci politického a vojenského velení u těchto činů zneužívání a týrání.³ Jak veřejné, tak soukromé organizace, jelikož působí v právním, nikoli etickém rámci, mohou způsobit utrpení, a dokonce i smrt prostřednictvím lidí dodržujících chladnou radonuli tu k dosažení cílů své ideologie, plánu, vyrovnání zisků a ztrát anebo dosažení minimálního zisku. Za těchto okolností jejich záměry vždy ospravedlňují účinné prostředky.

Vyšetřování zneužívání v Abú Ghrajbu odhaluje systémové chyby

V reakci na četné zprávy o zneužívání, a to nejen v Abú Ghrajbu, ale také ve vojenských věznicích po celém Iráku, v Afghánistánu a na Kubě, provedl Pentagon nejméně tucet oficiálních vyšetřování. Při přípravě na svou roli v obhajobě seržanta Ivana Fredericka jsem pozorně přezkoumal polovinu z nich. V této části chronologicky nastíním některé z těchto klíčových zpráv a osvětlím jejich závěry spolu s přesnými citacemi. To nám dá tušit, jak vysoce postavení byli důstojníci a vládní úředníci, kteří hodnotili příčiny mučení a zneužívání. Protože kromě jednoho byla všechna tato šetření nařazena armádou se specifickými pokyny zaměřit se na pachatele, většinu z nich se nepodařilo obvinít vojenské a politické vedení za jejich role při vytváření příznivých podmínek pro tyto excesy. Jedinou výjimkou byla Schlesingerova zpráva nařízená ministrem zahraničí Rumsfeldem.

Tím, že pohlížely v linii velení spíše směrem dolů než nahoru, jsou tyto zprávy omezeny ve svém záběru a nejsou ani tak nezávislé, ani tak neustranné, jak bychom si přáli. Poskytují nám ale výchozí bod pro náš případ namířený proti vojenským a správním velkým strukturám. Potom zkoumání obohatíme dalšími mediálními a agenturními zprávami a také přímými svědectvími vojáků, kteří se podíleli na mučení. (Úplnou chronologii zneužívání v Abú Ghrajbu a vyšetřovací zprávy naleznete na internetových stránkách uvedených v Poznámkách.⁴)

Ryderova zpráva jako první vysílá varovné signály

Šéf armádních policistů, náčelník vojenské policie generálmajor Donald Ryder připravil první zprávu (6. listopadu 2003) na základě příkazu generála Sancheze. Ryder byl v srpnu jmenován do čela posuzovacího týmu na vyžádání armádní jednotky vyšetřující kriminální činy. Tato jednotka je označena jako CJTF-7 (Combined Joint Task Force 7) a je to společná pracovní skupina ministerstva obrany a dalších složek zahrnujících armádu, námořnictvo, námořní pěchotu, letectvo a civilní zaměstnanci ministerstva.

Tento dokument provedl revizi celého vězeňského systému v Iráku a doporučil způsoby, jak ho zlepšit. Ryder dochází k závěru, že došlo k závažnému porušování lidských práv, jakož i k selhání v oblasti výcviku a pracovních zdrojů, které se týkaly „celého systému“. Jeho zpráva také zdůraznila neostré hranice mezi dozorcí vojenské policie, kteří měli jen vězně hlídat, a týmy vojenských zpravodajců, jejichž úkolem bylo vězně vyslýchat. Poznává, že zpravodajci se pokoušeli zaangažovat dozorce, aby se zapojili do aktivit, které by „připravily“ zadržované pro výslech. Toto napětí mezi zpravodajskými službami a vojenskými policisty pochází z doby války v Afghánistánu, během které vojenští policisté spolupracovali se zpravodajci na „nastavení příznivých podmínek pro následující

rozhovory“, což je eufemismus pro jejich snahu zlomit vůli vězňů. Ryder se dožaduje ustanovení procedur, které by „vymezily úlohu vojáků vojenské policie a jasně oddělily činnost dozorců od aktivit zaměstnanců vojenských zpravodajských služeb“. Jeho zpráva měla být dána na vědomí všem, kteří mají na starosti vojenské vězeňské systémy.

Přes tento cenný přínos Ryder podle novináře Seymoura Hershého „podkopával své závěrem, že situace ještě nedosáhla kritického bodu. Ačkoliv ně které postupy byly chybné, řekl, že nenašel žádné jednotky vojenské policie, které by záměrně používaly nevhodné praktiky vůči vězňům“. Nezapomeňte, že se tato zpráva objevila v době vyvrcholení těch nejkřiklavějších případů zneužívání na bloku 1A na podzim 2003, ale před skandálním odhalením desátníka Joea Dni byho (13. ledna 2004). Hersh v článku pro časopis *New Yorker* (5. května 2004), který rozpoutal skandál, dochází k závěru, že Ryderovo „vyšetřování bylo v ni lepším případě neúspěšné a v nejhorším případě zatajovalo pravdu“.⁵

Tagubova zpráva je důkladná a neústupná⁶

Jakmile se nechvalně známé fotky v lednu 2004 rozšířily mezi vojenskými nadřízenými a trestním vyšetřovacím týmem, generál Sanchez byl nucen jít nad rámec Ryderovy zprávy přiřádkující skutečný stav věci. Pověřil generálmajora Antonia M. Tagubu, aby provedl důkladnější vyšetřování ohledně obvinění ze zneužívání zatčených, nenahlášených útěků vězňů a rozsáhlých nedostatků v kázní a odpočívání. Taguba vykonal obdivuhodný kus práce v podobě podrobného a rozsáhlého šetření, které bylo zveřejněno v březnu 2004. I když mělo původně zůstat utajeno, protože obsahovalo přímá obvinění důstojníků ze zanedbání povinnosti, vznášelo jiná vážná obvinění proti dalším spolupracovníkům a obsahovalo jako důkaz některé z „inkriminovaných fotek“, šlo o příliš pikantní záležitost, která nemohla neprosáknout do médií (pravděpodobně za velké peníze).

Tagubova zpráva unikla do týdeníku *The New Yorker*, kde byly její hlavní závěry a fotografie publikovány v Hershově článku, ale k tomu došlo až poté, co sr fotografie dostaly k producentům pořadu *60 Minutes II* a objevily se ve vysílání 28. dubna 2004. (Vzpomeňte si, že tím odstartovala moje účast na tomto dobrodružství.)

Taguba neztrácel čas popíráním zprávy svého kolegy generála. „Bohužel mnoho z *systémových problémů*, které vypluly na povrch při [Ryderově] šetření, jsou tytéž, které jsou předmětem tohoto vyšetřování,“ napsal. (Kurzívou zdůraznil P. Z.) „Ve skutečnosti k mnohým z případů zneužívání zadržovaných došlo v první fázi šetření, nebo přibližně v té době.“ Zpráva pokračovala: „Na rozdíl od závěrů zprávy generálmajora Rydera jsem zjistil, že personál přidělený k 372. rotě 800. brigády vojenské policie byl usměrňován, aby měnil postupy zařízení z i

účelem „nastavení podmínek“ pro výslech vojenských zpravodajských služeb.“ Jeho zpráva dala jasně najevo, že důstojníci vojenského zpravodajství, agenti CIA, civilní spolupracovníci a pracovníci OGA [zvláštních vládních agentur] „aktivně od strážejících vojenské policie požadovali připravit svědky fyzicky a psychicky pro jejich úspěšné vyslyšení“.

Na podporu tohoto tvrzení Taguba cituje místopřísežná prohlášení několika dozorců o spoluúčasti vojenských zpravodajských pracovníků a vyšetřovatelů.

Desátník Sabrina Harmanová ze 372. rot vojenské policie uvedla ve svém místopřísežném prohlášení ohledně případu, kdy byl vězeň umístěn na krabici s dráty připojenými k prstům na ruku, nohu a penisu, „že jejím úkolem bylo udržet vězně vzhůru“. Řekla, že pracovník zpravodajských služeb mluvil s desátníkem Grainerem [sic!]. Uvedla, že „zpravodajec je chtěl donutit mluvit. Je to Grainerův [sic!] a Frederickův úkol, pomáhat zpravodajcům a OGA přimět tyto lidi, aby promluvíli“.

Taguba předložil svědectví četaře Javala Davise s jeho komentářem ohledně vlivu vojenské rozvedky a OGA na strážejících vojenské policie:

„Byl jsem svědkem toho, když byl vězeň v sekci náležející zpravodajským službám v křídle 1A nucen provádět různé věci, které bych z hlediska morálky považoval za sporné. Nám v křídle 1A bylo řečeno, že mají odlišná pravidla a odlišné standardní provozní postupy pro zacházení s vězni. Nikdy jsem neviděl soubor pravidel nebo standardní provozní postupy pro tuto sekci, pouze jsem je slyšel v ústním podání. Vojákem, který měl 1A na starosti, byl desátník Granier [sic!]. Prohlásil, že agenti a zpravodajci po něm tyto věci žádají, ale nic nebylo nikdy písemně, aby si nestěžoval [sic!] Když byl dotázán na to, proč jsou pravidla na 1A a 1B jiná než v ostatních křídlech, četař Davis uvedl: „V ostatních křídlech jsou normální vězni a 1A/B patří pod vojenskou zpravodajskou službu.“ Když měl říct, proč neinformoval své velení o tomto zneužívání, četař Davis uvedl: „Protože jsem

předpokládal, že kdyby dělali něco mimořádného nebo nedodržovali pokyny, někdo by se ozval. [Opět pozorujeme zlo nečinnosti v akci.] Křídlo také patřilo zpravodajským službám a zdálo se, že zpravodajci násilí schvalují.“ Četař Davis rovněž uvedl, že slyšel zpravodajce, jak dozorcům našeptávali, aby vězně týrali. Když byl dotázán na to, co jim zpravodajci řekli, uvedl: „Zpracujte pro nás toho chlapa.“ „Zajistěte, ať má špatnou noc.“ „Postarejte se o něho.“⁴⁴ Tvrdil, že tyto připomínky směřovaly k desátníku Granierovi [sic!] a rotnému Frederickovi. A konečně rotný Davis uvedl, že [sic!] „zaměstnanci zpravodajských služeb, jak jsem pochopil, Graniera [sic!] chválili za to, jakým způsobem zvládá situaci na úseku zpravodajských služeb. Příkladem toho jsou prohlášení typu: ‚Dobrá práce, složili se opravdu rychle. Odpověděli na každou otázku. Konečně poskytují dobré informace. Veďte si dál takhle dobře.‘ A podobně.“⁴⁴

Reminiscencí na to, jak dozorcí ve Stanfordském vězeňském experimentu kvůli porušení pravidel odnášeli vězňům matrace, deky, oblečení a polštáře, je pro hlášení, které Taguba získal od desátníka Jasona Kennela z 372. roty vojensko policie:

„Viděl jsem, že jsou nazi, ale dozorce nám řekl, abychom jim odnesli matrace, deky a oblečení.“⁴⁴ Nemohl si vzpomenout, kdo z dozorců mu to nařídil, ale poznamenal, že Jestli chtěli, abych to udělal já, museli by mi to dát písemně“ Později se dozvěděl: „Neměli bychom dělat nic, co by vězně ponižovalo.“⁴⁴

To je jen jeden příklad neustálého nesouladu mezi realitou situace vedoucí ke zneužívání a neoficiálním povzbuzováním dozorců od zpravodajských služeb a dal ších agentů v bloku 1A ke zneužívání vězňů. Jedním koutkem úst rozdávali při kazy k týrání, oficiální veřejné prohlášení z druhého koutku úst trvalo na tom, že „nebudeme tolerovat zneužívání vězňů či cokoliv jiného než humánní zacházení“, Takový přístup vytvořil argumenty pro pozdější věrohodné popření.

Mimořádný význam pro určení paralel se Stanfordským experimentem má také zaměření Tagubovy zprávy na nutnost jednotného postupu při „přepočítávání“⁴⁴. Připomeňme ústřední roli, kterou „přepočítávání“⁴⁴ hrálo jako příležitost pro zneužívání vězňů v našem Stanfordském experimentu. „Provádění fyzické ho přepočítávání zadržovaných osob u 320. praporu vojenské policie vykazuje nedostatek standardizace.“⁴⁴ Zpráva dále pokračuje ve stížnosti na nedostatečnou standardizaci při provádění přepočítávání:

Každá složka daného tábora vykonává přepočítávání stavu jiným způsobem Někde zadržené postaví do řady po deseti, někde je posadí do řad a někde přesunou všechny zadržené osoby najeden konec areálu a počítají je, zatím co zadržení přecházejí na druhý konec areálu.

Tagubova zpráva upřesňuje, že nejvyšší vojenské velení, které bylo upozorňová no na extrémní zneužívání zadržovaných, doporučovalo vojenský soud, ale nikdy to nebylo dotaženo do konce. Jejich nečinnost, vzhledem k tomu, že o zneužívání věděli, tak posilovala dojem, že zneužívání vězňů nikdy nebude potrestáno:

Dalším zřetelným příkladem toho, že velení brigády nekomunikuje se svými vojáky, ani se neujišťuje o jejich taktických dovednostech, se týká incidentu mučení zatčených, ke kterému došlo 12. května 2003 v táboře Bucca v Iráku... CID [Criminal Investigative Division, tedy oddělení kriminálního vyšetřování |

při vyšetřování zjistilo, že čtyři vojáci z 320. praporu vojenské policie zkopali a zbili zatčené základny Talii Air...

Proti těmto vojákům bylo vzneseno formální obvinění podle UCMJ [Uniform Code of Military Justice] a zahájeno vyšetřování podle článku 32 vedené podplukovníkem ně doporučil, za podpory brigádní generálky Karpinské, všeobecný vojenský soud. Přes toto zneužívání neexistuje žádný důkaz, že by se brigádní generálka Karpinská někdy pokusila brigády vojenské policie požadavky Ženevských konvencí týkající se zacházení se zadrženými kroky k zajištění toho, aby se takové zneužívání neopakovalo. Stejně tak neexistuje žádný Phillabaum, velitel vojáků zapojených do případu zneužívání v táboře Bucca, zahájil ujistil, že jeho vojáci jsou řádně vycvičení ohledně zacházení se zadrženými.

Setkáváme se zde s nedostatky v komunikaci, edukaci a poskytování velení

Taguba nabízí mnoho příkladů, kdy vojáci a vojenští rezervisté vojenské policie nebyli řádně prostředky a informacemi nutnými k výkonu jejich náročné funkce strážných ve věznicí Abú

V rámci 800. brigády vojenské policie a jejich podřízených jednotek existuje obecný zavádění a zdůrazňování základních právních, regulačních, didaktických a velicích

Zacházení se zadrženými osobami a kriminálními vězni se lišilo v jednotlivých objektech a táborech, a dokonce nebylo jednotné ani u různých směn v oblasti, za kterou brigáda vojenské policie. [Kurziva ke zdůraznění rozdílů mezi denními a nočními směnami v

Zpráva rovněž uvádí:

Vězeňská zařízení Abú Ghrajb a tábor Bucca výrazně převyšují předpokládanou maximální nedostatek pracovníků a prostředků. Tato nerovnováha přispěla ke špatným životním výpadkům odpovědnosti v různých zařízeních. Přeplněnost zařízení rovněž omezuje oddělit vůdce mezi zadrženými osobami, kteří mohou v objektu organizovat útoky a

Zpráva dále identifikuje jeden z problémů ohledně dohledu nad blokem 1A, který zmínil i Chip neidentifikovaných civilistů a dalších neznámých přichází a odchází a udělují rozkazy jemu i

úso-
rální
cody.
noč- po transportní misi ze
leno Military Justice, tedy
rnne Gentrym. Pro čtyři obvině-
lších zdokumentované
tdno připomenout vojákům 800.
- nebo učinila jakékoliv
ýsle- důkaz, že by podplukovník
e, že jakoukoli iniciativu, aby se
zení
byly
infor-
- vyškoleni a nebyli vybaveni
nistr Ghrajb. Ve zprávě se uvádí:
í být
i nedostatek znalostí,
věz- požadavků...
yyso vězeňských zařízeních,
- i nesla odpovědnost 800.
roz- bloku 1A.]
ena
ttere
vých kapacitu, dozorcí však mají
podmínkám, útokům a
schopnost identifikovat a
nepokoje.
Frederick. Mnoho
gi R. jeho podřízeným.
ébri-
|yšet
- dení
sazu-
zne-
vojá-
lační
ívod-
pělo
Dciál-
popi-
lním

Nezdá se, že by američtí civilní smluvní pracovníci (Titan Corporation, CA (i atd.), státní příslušníci třetích zemí a místní smluvní pracovníci obecně pod léhali řádnému dohledu v rámci vězeňského zařízení v Abú Ghrajbu. **Během** naší inspekce přímo na místě se jich v oblasti, kde byli zadrženi vězňeni, *bet* dohledu a s volným přístupem potulovalo příliš mnoho. Civilisté v různých oděvech (civilních a v pouštní kamufláži) pohybující se v oblasti, kde **jsou** zadrženi vězňeni, působí zmatek a mohou přispět k obtížím v procesu od | ><» vědnosti a odhalování útěků.

Taguba dokládá řadu případů uprchlých a bouřících se vězňů a popisuje smriH né střety mezi dozorcí vojenské policie a zadržovanými osobami. U každého |>! I padu zpráva opakuje stejný závěr: „Vyšetřovacímu týmu nebyly poskytnuty žád* né informace o zjištěních, přispívajících faktorech nebo nápravných opatřeních,* Zpráva také upozorňuje na velkou vzpouru vězňů, která měla smrtelné násled k v Je to jedna z těch, které zmínil Chip Frederick a které stály za přemístěním vůdnl vzpour na jeho blok 1A, kde následně došlo k jejich zneužívání:

24. listopadu 2003 - Vzpoura a střelba na 12 zadržovaných... Několik vězňů z CH kem přibližně 1 300 zadržovaných ve všech objektech v táboře Ganci se údnjnc začalo bouřit. To vedlo k zastřelení tři zadržovaných a zranění devíti vězňů a drvl ti amerických vojáků. Vyšetřování 15-6 plk. Bruce Falcona (zástupce velitel* 220. brigády) dospělo k závěru, že zadržené osoby se vzbouřily na protest pt < >i I životním podmínkám, že vzpoura se změnila v násilí, použití neletálních |>i n středků bylo neúčinné a poté co velení 320. praporu uskutečnilo nouzový OHM- zující plán „Golden Spike“ [Zlatý hřeb], bylo schváleno použití smrtící síly

Kdo (nebo co) nesl vinu za tuto vzpouru a použití smrtící síly k jejimu ovládnul I/ Taguba dochází k závěru, že zapůsobila řada problémů. Poznámává:

K faktorům, které se na této záležitosti podílely, patří nedostatek komplexního výcviku stráží, špatné nebo neexistující standardní operační postupy, absend formálního přepočítávání provedeného před střídáním směn, nulová přípriivii nebo průběžné školení, střídání obchůzek stráží vybavených neletálními /.I >i n němi s obchůzkami stráží ozbrojených smrtícími zbraněmi, žádné zprávy inloi mující o proběhnuvších mimořádných událostech, dozorcí nejsou **seznámeni** s pravidly pro ozbrojený střet a nechápou tato pravidla, přeplněnost **vězňici**«, uniformy nejsou standardizovány, špatná komunikace mezi velením a vojáky

Taguba byl obzvláště znepokojen tím, že ačkoliv šlo o zjevně nedostatečný výcvik brigády vojenské policie, o němž vojenské velení dobře vědělo, nedošlo k **žádné** nápravě:

Zjistil jsem, že 800. brigáda vojenské policie nebyla dostatečně vyškolená na misi, která zahrnovala provoz vězení nebo nápravného zařízení v komplexu věznice Abú Ghrajb. I já jsem zajedno se zjištěním Ryderova hodnocení, že jednotky 800. brigády vojenské policie nebyly v průběhu mobilizace speciálně proškoleny pro uvedené činnosti. Jednotkám vojenské policie nebyly před mobilizací a během výcviku po mobilizaci přiděleny jejich přesné úlohy, a proto nemohly být vycvičeny pro specifické úkoly. Výcvik, který byl prováděn na mobilizačních místech, byl rozvíjen a realizován na úrovni roty s malým nebo žádným vedením nebo kontrolou na úrovni praporu a brigády a sestával zejména z nácviku běžných a policejních úkolů. Nezjistil jsem ale žádný důkaz, že by velení, ačkoliv si bylo vědomo tohoto nedostatku, kdy požadovalo speciální vězeňské školení od velitele Vojenské policejní školy, Armádního zařízení pro výkon trestu v Mannheimu v Německu, náčelníka vojenské policie nebo armádních disciplinárních kasáren ve Fort Leavenworth v Kansasu...

Toto šetření naznačuje, že brigádní generálka Karpinská a její personál pracovali nedostatečně při přidělování zdrojů po celém Iráku [JOA, Joint Opera- tions Area, společné operační oblasti]. Abú Ghrajb [BCCF, Baghdad Central Confinement Facility, Bagdádské centrální vězeňské zařízení] běžně pojalo šest až sedm tisíc zadržovaných osob, a přesto bylo provozováno pouze jedním praporem. Naopak v zařízení pro zadržované se zvýšenou ostrahou bylo umístěno jen asi sto vězňů a také bylo provozováno jedním celým praporem...

Kromě závažného nedostatku personálu byly životní podmínky vojáků sloužících v Abú Ghrajbu na extrémně nízké úrovni. Neexistovaly zde společné jídelny, speciální prodejny pro vojenský personál, holičství nebo sociální a rekreační zařízení. Vojáci a vězni v objektu zažívali vážné ohrožení v podobě četných minometných útoků, náhodné střelby z pušky nebo útoků raketovými granáty. Vězeňský komplex byl také přeplněn a brigádě chyběly dostatečné zdroje a personál pro řešení vážných logistických problémů. A konečně na základě již dříve vytvořených blízkých a neformálních vztahů mezi vojáky v rámci brigády se zdá, že přátelství bylo často upřednostněno před příslušnými vztahy mezi nadřízenými a podřízenými.

Taguba si všímá zpustlých neschopných velitelů

Jedním z výjimečných rysů zprávy generála Taguby, ve srovnání s veškerým dalším vyšetřováním zneužívání v Abú Ghrajbu, je jeho ochota označit velitele, kteří i ledokázali uplatnit své vojenské vedení a kteří si zaslouží určitou formu vojenského trestu. Stojí za to, abychom detailně osvětlili některé z důvodů, proč generál podrobil kritice mnohé vojenské velitele za jejich roli při velení, které bylo spíše výsměchem než příkladem vojenského vedení. Toto jsou velitelé, kteří měli posky- tovat kázeňskou strukturu pro nešťastné dozorce vojenské policie:

Pokud se týče mise 800. brigády vojenské policie v Abú Ghrajbu (BCCF), zjisi il jsem, že existovaly jasné neshody a nedostatek efektivní komunikace mezi velitelem 205. brigády vojenského zpravodajství, který řídil FOB [Forward Ope rations Base, předsunutou operační základnu] Abú Ghrajb (BCCF) po 19. lis topadu 2003, a velitelem 800. brigády vojenské policie, který řídil vězeňské operace uvnitř FOB. Neexistovalo jasné vymezení odpovědnosti mezi veliteli, pouze malá koordinace na úrovni velení a žádná integrace těchto dvou funk cí. Koordinace se objevila na nejnižších možných úrovních s malým dohledem ze

strany velitelů...

320. prapor vojenské policie byl jako celek stigmatizován již předchozím zneužitím vězně, ke kterému došlo v květnu 2003 v internačním bojovém zařízení Bucca, v té době pod velením podplukovníka Phillabauma. Navzdory jeho prokázaným nedostatkům jako velitele i jako vůdce, brigádní generálka Karpinská připustila, aby podplukovník Phillabaum zůstal ve velení nejproblematičtějšího praporu, který měl z celé 800. brigády vojenské policie na stu rošti zdaleka nejvíce zadržených osob...

Četná svědectví uvádějí, že 800. brigáda vojenské policie S-1 majora Hinzmana a S-4 majora Greena byly v podstatě nefunkční, ale že i přes četné stížnosti nebyli tito důstojníci vyměněni. To mělo negativní vliv na morálku a výkonnost příslušníků brigády. Brigádní vojenský soudce, podplukovník James O'Hare navíc prokázal nedostatek iniciativy a nebyl ochoten přijmout odpovědnost za jakýkoliv ze svých skutků. Podplukovník Gary Maddocks, výkonný důstojník brigády, neřídil řádně svůj sbor, neboť nedostatečně osvětlil priorit y zaměstnancům, nepřijal nápravná opatření, když to bylo nutné, a nedohlížel na jejich každodenní úkoly...

Četní důstojníci a poddůstojníci byli navíc pokáráni/potrestáni za pochybení, k nimž došlo během tohoto období.

Po přečtení Tagubovy analýzy musím konstatovat, že Abú Ghrajb bylo „zvěřin cem“ nejen na noční směně armádních rezervistů vojenské policie vbloku 1A, ale i na *důstojnické* úrovni. Dvanáct důstojníků a poddůstojníků bylo pokáráno nebo potrestáno (mírně) za svá pochybení, zanedbání povinností, nedostatečné vedení a nadměrné užívání alkoholu. Jeden do očí bijící příklad se týká kapitána Lea Mercka, velitele 870. roty vojenské policie, který údajně vyfotografoval nahé své vlastní vojáky bez jejich vědomí. Do druhého případu se zapojili poddůstojníci. Byli shledáni vinnými ze zanedbání povinností pro bratříčkování s nižšími poddůstojníky a pro bezdůvodnou střelbu z pušek M-16, při níž zničili své vozy - následkem jejich nedbalosti totiž vybuchla palivová nádrž!

Podle Tagubova doporučení by si tucet jednotlivců ve velitelských postech, kteří měli být pozitivním vzorem pro obyčejné vojáky a záložníky sloužící pod nimi, zasloužilo být zproštěno velení nebo funkce a obdržet oficiální důtku.

Jeho zpráva uvádí řadu specifických případů selhání velení u každého z následujících viníků: brigádní generálka Janis L. Karpinská, velitelka 800. brigády vojenské policie; plukovník Thomas M. Pappas, velitel 205. brigády vojenského zpravodajství; podplukovník Jerry L. Phillabaum, velitel 320. praporu vojenské policie; podplukovník Steven L. Jordán, bývalý ředitel Joint Interrogation Debriefing Center (Spojeného výslechového a hodnotícího centra) a styčný důstojník 205. brigády vojenského zpravodajství; major David W. DiNenna, S-3, 320. prapor vojenské policie; a kapitán Donald J. Reese, velitel 372. roty vojenské policie.

Ostatní nižší důstojníci, které Taguba zmiňuje, jsou důležití, protože sloužili v bloku 1A. Patří mezi ně: nadporučík Lewis C. Raeder, velitel 372. roty vojenské policie; nadrotmistr Marc Emerson, operační nadrotmistr 320. praporu vojenské policie; nadrotmistr Brian G. Lipinski, 372. rota vojenské policie; a rotmistřyně Shannon K. Sniderová, velení 372. roty vojenské policie.

Tagubova zpráva zveřejňuje společné zdůvodnění pro pokárání těch, kteří měli na starosti provoz na bloku 1A: Reese, Raeder, Emerson, Lipinski a Sniderová. Každý z nich byl obviněn z jedné nebo více z následujících položek:

- Nezajistili, aby vojáci pod jejich přímým velením znali ochranná opatření, která jsou poskytována zadrženým podle Ženevské úmluvy o zacházení s válečnými zajatci, a aby jim rozuměli.
- Nedohlíželi řádně na své vojáky pracující a „navštěvující“ blok 1 věznice Abú Ghrajb (BCCF).
- Řádně nezavedli a neprosazovali základní vojenské normy, znalosti a odpovědnosti.
- Nezajistili, aby vojáci pod jejich přímým velením byli řádně proškoleni v operacích internace a přesídlení.

Zde je tedy další podpora obhajoby Chipa Fredericka a dalších dozorců z jeho směny. Byli v podstatě bezradní ohledně toho, co je vhodné a co není přijatelné při přípravě vězňů k výslechu.

Vina nicméně neleží pouze na armádě. Uvedené šetření také ukazuje, že někteří civilní vyšetřovatelé a tlumočníci, kteří nesprávně zapojili dozorce do svých výslechů zadržených na bloku 1A, byli osobně do případů zneužití zapleteni. Tagubova zpráva identifikuje následující viníky: Steven Stephanowicz, smluvní civilní vyšetřovatel Spojených států, společnost CACI, 205. brigáda vojenského zpravodajství, a John Israel, smluvní civilní vyšetřovatel Spojených států, společnost CACI, 205. brigáda vojenského zpravodajství.

Stephanowicz je obviněn z toho, že „dovolil či nařídil dozorcům, kteří nebyli vyškoleni v technikách výslechu, aby usnadňovali výslechy „nastavením podmínek“, které nebyly ani schválené a [sic!] v souladu s platnými předpisy a politikou. Byl si jasně vědom toho, že jeho pokyny znamenají totéž co *fyzické zneužívání*“ (Kurzivou zdůraznil P. Z.) Přesně totéž uváděli Frederick a Graner, že byli ve své činnosti podporováni těmito civilisty, kteří se zdáli mít na starosti hlavní dění na bloku 1A: získat výslechem zadržených tajné informace všemi dostupnými prostředky.

Vliv negativního modelu „zla nečinnosti“ je také odhalen v Tagubově pokárání rotmistřyně Sniderové kvůli tomu, že „nenahlásila vojáka, který pod její přímou kontrolou a v její přítomnosti týral vězně, jemuž dupal po holých rukou a nohou“.

Než opustíme Tagubovu zprávu, abychom přešli k některým zjištěním z několika dalších nezávislých vyšetřování, je třeba poukázat na Tagubův působivý závěr o vině některých vojenských důstojníků a civilních pracovníků, kteří ještě nebyli souzeni, nebo dokonce ani obviněni ze zneužívání v Abú Ghrajbu:

Několik vojáků armády Spojených států ve věznici Abú Ghrajb/BCCF a v táboře Bucca v Iráku spáchalo nehorázné činy a závažným způsobem porušilo mezinárodní právo. Navíc hlavní vedoucí představitelé jak 800. brigády vojenské policie, tak 205. brigády vojenského zpravodajství ve věznici Abú Ghrajb (BCCF) a v táboře Bucca během období od srpna 2003 do února 2004

nedodržovali platné předpisy, postupy a směrnice velení v oblasti prevence zneužívání zadržovaných...

Konkrétně podezřívám plukovníka Thomase M. Pappase, podplukovníka Stevena L. Jordana, pana Stevena Stephanowicze a pana Johna Isra-ela, že jsou buď přímo, *nebo nepřímo zodpovědní za zneužívání vězňů v Abú Ghrajbú* (BCCF), a důrazně doporučuji bezprostřední disciplinární opatření, jak je popsáno v předchozích odstavcích, jakož i zahájení vyšetřovacího postupu 15 pro zjištění plného rozsahu jejich zavinění. [Kurzivou zdůraznil P. Z.]

Milolashekova zpráva obviňuje jen několik lidí

Generálporučík Paul T. Milolashek, armádní generální inspektor, zhodnotil devadesát čtyři potvrzených případů mučení zatčených v Afghánistánu a Iráku a podmínky přispívající k tomuto porušení vojenské politiky Spojených států (zpráva byla vydána 10. února 2004). Ačkoliv zpráva uvádí mnoho příkladů chybných rozhodnutí vysoce postavených velitelů a vojenských důstojníků, která přispěla k týrání, generál Milolashek dospěl k závěru, že zneužívání nebylo výsledkem vojenské *politiky*, ani nebylo pochybením jakéhokoli vyššího důstojníka. Místo toho směřuje svá obvinění za spáchání tohoto týrání pouze na vojáky s nízkými hodnostmi. Nechtě Milolashek prokáže, že uvedených devadesát čtyři případů

mučení zatčených ve vojenských věznicích v Afghánistánu a Iráku bylo způsobeno jen „neschválenými zásahy provedenými několika jednotlivci“. Generální inspektor zprostil celou linii velení jakékoliv odpovědnosti za způsobené škody. Devadesát čtyři případů zneužívání také značně přesahuje objem násilí na noční směně na bloku 1A.

Toto „očistění“ nejvyššího velení by mohlo být díky své podobnosti přibaleno do jedné sady k Ryderově zprávě. Ale ještě než se přesuneme jinam, bude cenné konfrontovat tento obecný závěr o neodpovědnosti špiček s nejednotností dalších zjištění z jeho zprávy. Zpráva konstatuje, že vojáci obdrželi „od velení nejednoznačné poučení o zacházení se zadrženými osobami“ a dále, že zavedené výslechové postupy „nejsou srozumitelné a obsahují nejasnosti“. Rovněž konstatuje, že rozhodnutí vyšších velitelů v iráckých věznicích spoléhat se na pokyny z vězení Guantánamo („Gitmo“) bylo nesprávné. Zadržené osoby na Guantánamu byly považovány za „cizí bojovníky“ s vysokou důležitostí, kteří mohou mít tajné informace, jež je nutné získat za účelem boje proti terorismu a povstalcům. Ministr zahraničí Rumsfeld nastínil soubor tvrdých výslechových taktik, které mají být na tyto vězně používány; ty ale byly jaksi přeneseny do zámoří do iráckých věznic, k obyčejným zadrženým. Milolashekova zpráva uvádí, že tato činnost vysokých vojenských důstojníků „se zdá být v rozporu s požadavky Rumsfeldova rozhodnutí, který výslovně uvádí, že pokyny jsou použitelné pouze pro výsledky na Guantánamu; a to vedlo k používání, vysoce rizikových⁴ metod výslechu, které nechávají značný prostor pro nesprávné použití, zejména za vysoce stresových bojových podmínek“.

Zpráva Faye a Jonese

^
: ' ;: ' 1

Generálporučík Anthony R. Jones byl nápomocen generálmajoru Georgi R. Fayovi při vedení vyšetřování ohledně obvinění 205. vojenské zpravodajské brigády z toho, že byla zapojena do zneužívání zatčených v Abú Ghrajbú. Vyšetřovali také, zda nějaké organizace nebo pracovníci s vyšší hodností než velení brigády byli do těchto případů zneužití zapojeni.⁸ Ačkoli jejich zpráva prosazuje standardní dispoziční atribuce viny směrem k jednotlivým pachatelům zneužívání - opět zde máme tu „malou skupinu morálně zkorumpovaných vojáků a civilistů“ -, rozšiřuje objektivně způsoben příčinné souvislosti na situační a systémové faktory.

„Události v Abú Ghrajbú nelze chápat odtržené od reality“ - tak zní úvodní poznámka Faye a Jonese nastiňující to, jak „pracovní prostředí“ přispělo k uvedeným případům zneužívání. Jejich zpráva, jež je kompatibilní se sociál-něpsychologickou analýzou, kterou navrhuji já, pokračuje podrobným popisem jak mocných situačních, tak i systémových sil působících v behaviorálním

prostředí a v jeho okolí. Zvažte význam následujících tří odstavců vyňatých ze závěrečné zprávy:

Generálporučík Jones zjistil, že i když se vysocí důstojníci dopouštěli týrání ve věznici Abú Ghrajb, nesou odpovědnost za nedostatek dohledu nad zařízením, za neschopnost reagovat včas na zprávy Mezinárodního výboru Červeného kříže a za vydávání memorand s postupy, které neposkytly jasné, konzistentní prováděcí pokyny na taktické úrovni.

Generálmajor Fay zjistil, že od 25. července 2003 do 6. února 2004 údajně dvacet sedm příslušníků 205. brigády vojenského zpravodajství navádělo pei sonál vojenské policie ke zneužívání zadržených, takové zneužívání personálu doporučilo či ho tolerovalo nebo se přímo *podílelo na mučení zatčených* nebo v průběhu výslechových operací v Abú Ghrajbu porušilo ustanovené vyšetřovací postupy, platné zákony a předpisy. [Kurzivou zdůraznil P. Z.]

Velení jednotek umístěných ve věznici Abú Ghrajb nebo velitelé s dohlédli nad vojáky a jednotkami ve věznici Abú Ghrajb nedokázali kontrolovat podřízené nebo poskytnout přímý dozor nad touto důležitou misí. Tito velitelé nedokázali řádně udržet kázeň u svých vojáků. Tito velitelé se nedokázali poučit ze svých chyb a nedokázali poskytnout nepřetržitý specifický výcvik pro uvedenou misi... Absence efektivního vedení způsobila, že incidenty jak násilného/sexuálního zneužívání, tak dezinterpretace/zmatku nebyly objeveny dříve a nebyla přijata opatření, aby se jim dalo zabránit... *Kpřípadům zneužívání by nedošlo, pokud by byla dodržována doktrína a byl proveden správný výcvik určený pro tuto misi.* [Kurzivou zdůraznil P. Z.]

Společná zpráva těchto generálů shrnuje četné faktory, které považují za činitele* přispívající ke zneužívání v Abú Ghrajbu. Sedm z nich považují za primární:

- „individuální kriminální sklony“ (údajné dispozice rezervistů vojenské policie)
- „selhání vedení“ (systémové faktory)
- „nefunkční vztahy ve velení na úrovni brigády a na vyšších úrovních“ (systémové faktory)
- „zapojení většího počtu agentur/organizací do vyšetřovacích operací ve věznici Abú Ghrajb (systémové faktory)
- „neschopnost účinně prověřit, schválit a poté integrovat smluvní vyšetřovatele, analytiky, lingvisty“ (systémový faktor)
- „nedostatečné pochopení rolí a odpovědnosti vojenských policistů a vojenských zpravodajců při vyšetřovacích činnostech“ (situační a systémové faktory)
- „nedostatek bezpečnosti a ochrany ve věznici Abú Ghrajb“ (situační a systémové faktory).

Zpráva Faye a Jonese tedy specifikuje šest ze sedmi činitelů, které přispěly ke zneužívání, jako vysledovatelné systémové či situační faktory, a uvádí pouze jeden dispoziční faktor. Dále pokračuje rozšířením tohoto přehledu zvýrazněním četných systémových nedostatků, které významným způsobem usnadňovaly týrání:

Odhlédneme-li od osobní odpovědnosti, odpovědnosti velitele a odpovědnosti velení, k nestabilnímu prostředí, ve kterém došlo k zneužití, přispěly také systémové problémy a záležitosti. Zpráva uvádí několik desítek specifických systémových nedostatků od doktríny přes strategii a otázky řízení, velení a kontroly až po záležitosti zdrojů a výcviku.

Kooperace na nelegálních aktivitách CIA jako „týmová práce“

Byl jsem překvapen, když jsem v této zprávě objevil otevřenou, veřejnou kritiku role CIA při zneužívání vyslýchaných, která měla být tajná:

Systematický nedostatek odpovědnosti za akce vyšetřovatelů a za zadržené osoby ovlivnil úkony prováděné se zadrženými ve věznici Abú Ghrajb. Není jasné, jak a s jakou pravomocí mohla CIA v Abú Ghrajbu umístit vězně jako zadrženého-28,3 protože neexistovala žádná memoranda o dohodě subjektů mezi CIA a CJTF-7. Místní důstojníci CIA přesvědčili plukovníka Pappase a podplukovníka Jordana, že by jim mělo být umožněno *pracovat mimo zavedená místní pravidla a postupy.* [Kurzivou zdůraznil P. Z.]

Pojďme se na chvíli zastavit a nechme toto prohlášení doznít, než vezmeme v úvahu, jak byla záležitost vojenského propojení s CIA vyřešena. Fay a Jones poznamenali, že: „Když plukovník Pappas nadnesl plukovníkovi Blotzovi otázku využívání Abú Ghrajbu CIA, plukovník Blotz přesvědčoval plukovníka Pappase, aby se CIA spolupracoval, protože všichni jsou součástí jednoho týmu. Plukovník Blotz nařídil spolupracovat [taktéž] podplukovníkovi Jordánovi.“

Vytvoření nezdravého pracovního prostředí

Způsob, jakým taková špionážní práce agentů CIA „nad rámec zákona“ přispěla ke zhoubnému prostředí, je zpracován ve zprávě Faye a Jonese prostřednictvím psychologické analýzy:

Smrt zadrženého-28 a incidenty v podobě nabitě zbraně ve výslechové místnosti byly mezi komunitou Američanů (mezi vojenskými zpravodajci i mezi vojenskými policisty) ve věznici Abú Ghrajb dobře známy. Dohady a zášť vyrůstaly z nedostatku osobní odpovědnosti a z toho, že někteří lidé stáli mimo platné zákony a předpisy. Zášť přispívala k nezdravému prostředí, které existovalo ve věznici Abú Ghrajb. Smrt zadrženého-28 zůstává nevyřešena.

Provozní využívání anonymity jako ochranného štítu umožňujícího beztrestně vyvážnout z vraždy je zběžně zmíněno: „Důstojníci CIA pracující ve věznici Abú Ghrajb používali falešná jména [sic!] a svá pravá jména nikdy neodhalili.“

Když se tvrzení sloužící ve prospěch dozorců ukážou být pravdivá

Fayovo a Jonesovo vyšetřování podporuje tvrzení Chipa Fredericka a dalších dozorců na noční směně, že mnoho z jejich násilných akcí bylo podněcováno a podporováno různými osobami, které pracovaly pro vojenskou zpravodajskou službu:

Stíhaní dozorcí tvrdí, že jejich činnost vycházela z instrukcí vojenských zpravodajem Ačkoli jimi sledují vlastní prospěch, jistým způsobem se tato tvrzení zakládají na faktech. *Prostředí vytvořené ve věznici Abú Ghrajb přispělo ke vzniku takových případů zneužití a ke skutečnosti, že dlouhou dobu zůstaly vyšším orgánům skryty* Co začalo jako nahota a ponižení, stres a fyzický trénink [cvičení], to se proměnilo v sexuální a fyzické útoky malé skupiny morálně zkažených vojáků a civilistů bez dozoru. [Kurzivou zdůraznil P. Z.]

Vyšetřující generálové opakovaně zdůraznili, že hlavní roli při zneužívání hrály systémové a situační faktory. Nemohli se ale vzdát dispozičních atributů pach. i telů jako několika „morálně zkažených“ jedinců, tzv. shnilých jablek v jinak bez vadném sudu naplněném až po okraj „ušlechtilým chováním drtivé většiny našich vojáků“.

Slušní psi dělají špatné skutky

Zpráva Faye a Jonese byla jednou z prvních, která podrobně popsala a kritizovala některé z „tolerovaných“ taktik používaných k usnadnění efektivních výslechů. Například uvádí, že použití psů importoval generálmajor Geoffrey Miller z vězení Guntámano na Kubě, ale zpráva dodává: „Využití psů při výsleších k ‚zastrašnění‘ zadržovaných bylo používáno bez řádného povolení.“

Jakmile se k vyvolání strachu u vězňů začali oficiálně používat psi s náhubkem, netrvalo dlouho, než jim byl neoficiálně náhubek sundán s cílem **vystupán**vat faktor strachu. Zpráva identifikuje civilního vyšetřovatele [číslo 21, soukromý zaměstnanec CACI], který použil psa bez náhubku během výslechu k tomu, aby přiměl zadržovaného „vrátit se domů“. Na ukázkou, jak psi dokážou trhat, uvedený pes právě rozcupoval na kousky matraci zadržovaného. Další vyšetřovatel **Cvoj.il** 17,2. prapor vojenského zpravodajství) je obviněn z toho, že nenahlásil **nesprávné** používání psů. Byl svědkem události, kdy psovod „k zešlení“ vystrašil dva mladistvé vězně, jimž poslal psa bez náhubku do cely. Tento vyšetřovatel rovněž nenahlásil psovody, kteří diskutovali o soutěži, v níž šlo o to, kdo vyděsí vězně do té míry, že se vyprázdní do kalhot. Tvrdili, že již přiměli několik zadržovaných se pomočit, když byli ohrožováni jejich psy.

Nazí vězni jsou dehumanizováni vězni

Využití nahoty jako stimulu k udržení spolupráce zadržovaného bylo převzato z věznic v Afghánistánu a Guantánamu. Když došlo na používání této taktiky ve věznici Abú Ghrajb, zpráva Faye a Jonese konstatuje: „hranice autority a řádného právního názoru se rozmazala. Jednoduše přenesli používání nahoty do iráckého provozu. Použití oblečení jako stimulu [nahoty] je významné tím, že pravděpodobně přispělo k eskalaci ‚dehumanizace‘ zadržovaných osob a připravení půdy pro další a mnohem závažnější týrání [způsobených dozorcí].“

Když se segregace stává izolací

Ačkoli generálporučík Sanchez schválil taktiku delšího období „izolace“ u konkrétních zadržovaných, zdá se, že měl opravdu na mysli jejich „segregaci“ od spoluvězňů. Ve věznici Abú Ghrajb vzali Sancheze za slovo a mnoho zadržovaných bylo zcela izolováno a dostalo se, stejně jako na samotce, zcela mimo veškerý kontakt se světem „kromě nutné péče a jídla od dozorců a vyslýchání vojenskými zpravodajci“. Zpráva uvádí, že: „Tyto cely měly omezenou nebo špatnou ventilaci, nebylo v nich světlo a byly často příliš vyhřáté nebo studené. Použití izolačních místností ve věznici Abú Ghrajb nebylo blíže kontrolováno nebo sledováno. Nedostatek odpovídajícího výcviku, jasných pokynů nebo zkušeností v této technice, a to jak u dozorců, tak u vojenských zpravodajců, to vše rozvolnilo hranice pro další zneužívání; smyslovou deprivaci a nebezpečné nebo zdraví škodlivé životní podmínky.“

Připisování viny: důstojníci, zpravodajci, vyšetřovatelé, analytici, tlumočníci, překladatelé a zdravotníci

Zpráva Faye a Jonese dospívá k závěru, že všichni, kteří byli v rámci vyšetřování shledáni odpovědnými za mučení zatčených v Abú Ghrajbu, jsou vinni - je zde uvedeno všech dvacet sedm jedinců jmenovitě nebo prostřednictvím identifikačního kódu. Podstatný je pro mě počet lidí, kteří o zneužívání věděli, byli jeho svědky, a dokonce se ho i různým způsobem účastnili, a neudělali nic, aby mu zabránili, zastavili ho nebo ho nahlásili. Prostřednictvím principu „společenské platnosti“ ukázali dozorcům, že je přijatelné i nadále dělat cokoliv, co se jim zamane. Jejich usměvavé, mlčící obličej poskytl sociální podporu od okolní sítě vyšetřovacího týmu, který tak dal zelenou zneužívání, za něž měli být dozorcí pokáráni. Opět vidíme, že zlo nečinnosti usnadnilo zlo v akci.

Zdravotníci a zdravotní sestry byli často obviňováni z toho, že nepomohli obětem v nouzi, že viděli brutalitu, a dívali se na druhou stranu, a z jiných horších skutků. Vystavovali falešné úmrtní listy a lhali o povaze ran a zlomených končetin. Porušili Hippokratovu přísahu a „prodlali svou duši za odpad“, jak říká profesor medicíny a bioetiky Steven H. Miles ve své knize *Oath Betrayed (Zrazená přísaha)*.⁹

Na čelním místě seznamu provinilců je opět pošetilý plukovník Pappas a jeho dvanáct samostatných obvinění a znovu podplukovník Steven Jordan (ředitel Spojeného výsledkového a hodnotícího centra). Následující důstojníci, kteří na Tagubově černé listině chybí, jsou označeni Fayem a Jonesem také jako vinni: major David Price (operační důstojník v tomto centru), major Michael Thompson (zástupce operačního důstojníka v tomto centru) a kapitán Carolyn Woodová, která řídila kontrolní vyšetřovací složku (Interrogation Control Element) v tomto centru.

Než přistoupíme k hodnocení některých odsouzených činů méně důležitých postav, které sehrály jak režiséry „sedmi pachatelů z Abú Ghrajbu“, tak i jejich diváky, je dobré se na chvíli zastavit a popřemýšlet o osudu kapitánky Carolyn Woodové. Jako velitelka 519. vojenské zpravodajské brigády, když měla teprve hodnost poručíka, hrála Woodová důležitou roli, ale hrála ji špatně. Ve vězení Bagram v Afghánistánu Woodová schválila nové tvrdší pokyny pro výslechy, které pak skončily surovým zbitím

zadržných; jeden byl zabit a jedna zadržaná žena byla sexuálně napadena třemi vyšetřovateli z řad zpravodajem Zpráva Faye a Jonese uvádí, že „kapitánka Woodová si měla být vědoma poten cíálu zneužívání zatčených v Abú Ghrajbu“ vzhledem k svým předchozím zkušenostem s týráním u jejích vojáků vojenského zpravodajství. Woodová ale z (s)kala Bronzovou hvězdu za statečnost po ukončení služby v Afghánistánu a další Bronzovou hvězdu spolu s povýšením po odhalení týrání v Abú Ghrajbu.¹⁰ Pokud se za takové velení získává vysoké vyznamenání, co potom v tomto vojenském sboru znamená špatné velení?

To, že četní přihlížející případů zneužívání na bloku 1A selhali a nic neudělali, pomáhalo toto týrání udržovat při životě. Mezi ty, kteří byli identifikováni jako svědci zneužívání a kteří proti němu nezakročili, patří:

- voják 15, vyšetřovatel vojenského zpravodajství, a voják 22 (kteří také slyšeli dozorce mluvit o tom, že používají vězně jako „cvičné figuríny“, a to tak, že je zbíjí do bezvědomí)
- voják 24, zpravodajský analytik (přítomen při zneužívání vězňů na mnoha fotografiích)
- vojákyně 25, vyšetřovatelka (kteřá si „myslela, že to je legrace“, když psovodi dělali vězně, kteří vbíhali do svých cel, zatímco je napadali psi; byla také přítomna, když se dělala pyramida z nahých vězňů)
- voják 20, zdravotník (kteřý byl svědkem týrání vězňů a viděl fotografie pyramidy nahých osob)
- vojákyně 01, zdravotnice (také viděla lidskou pyramidu, když ji zavolali, aby poskytla lékařské ošetření).

Zahrnuti jsou také ti, o nichž byla zmínka již dříve, kteří sledovali útoky psů a psovodům se nepostavili ani nenahlásili zneužívání.

Mnoho dalších, které neuspokojovalo jen tiché pozorování, se do šarvátek dychtivě zapojilo. Jeden armádní analytik (voják 10) polil vodou tři nahé vězně; jeden vyšetřovatel (voják 19) se aktivně podílel na zneužití tří zadržných osob zachyceném na fotografiích, střevoval se pěnovými míčky do jejich genitálií, poléval je vodou a dával pokyny dozorcům, aby týrali vězně, který byl později nalezen „ nahý a s kápi, kňučící na podlaze“. Zpráva Faye a Jonese identifikuje další vyšetřovatele, kteří se na násilí osobně podíleli: „Vojákyně 29 viděla Granera fackovat zadržného; viděla fotku sedmi nahých vězňů v lidské pyramidě jako sporič obrázok; viděla, jak byly pořizovány fotky; věděla, že dozorcí osprchovali vězně studenou vodou, vyváleli ho ve špině a pak ho donutili stát v chladu, dokud neoschl; svlékla vězně do naha a chodila s ním po venku v chladné zimní noci.“⁴⁴

Nejvýmluvněji podporuje obhajobu Chipa Fredericka obvinění uvedené vyšetřovatelky z toho, že instruovala dozorce vojenské policie, aby zadržené týrali a zneužívali. Bylo prokázáno, že to řekla rotnému Frederickovi, když zadrženi nespolupracovali při výsleších, což se „zdálo mít za následek [jejich] následné zneužívání“⁴⁴ (podle Faye a Jonese).

Toto důkladné vyšetřování dvou armádních generálů by mělo pohřbit jakákoliv tvrzení, že dozorcí na noční směně v bloku 1A zneužívali a mučili vězně výhradně z důvodů svých osobních deviantních motivů nebo sadistických pohnutek. Namísto toho se objevuje obrázek komplexní mnohočetné kauzality. Bylo identifikováno mnoho dalších vojáků a bylo prokázáno, že se různým způsobem podíleli na procesu mučení a zneužívání. Někteří z nich byli pachatelé, někteří zprostředkovatelé a někteří pozorovatelé, kteří zneužití nenahlásili. Vidíme navíc, že je v případě namočeno velké množství důstojníků, kteří jsou zodpovědní za tyto excesy, protože selhali coby velící důstojníci a vytvořili chaotickou, bezvýhodnou situaci, do které se Chip Frederick a ti, kteří sloužili pod ním, zapletli.

Generál Sanchez nicméně podle tohoto šetření nebyl přímo obviněn z pochybení. Přesto nebyl zcela z obliga, podle generála Paula J. Kerna, který novinářům řekl: „Neshledali jsme generála Sancheze vinným, ale je podle nás zodpovědný za to, co se stalo, nebo nestalo.“⁴⁴¹¹ To je opravdu elegantní slovní hříčka: Generál Sanchez není „vinný“⁴⁴, ale je pouze za všechno „zodpovědný“⁴⁴! My k tomuto důstojníkovi nebudeme tak shovívaví.

Obrátíme dále svoji pozornost ke speciálnímu vyšetřování, které nařídil Rumsfeld a jež nebylo vedeno dalším generálem, ale bývalým ministrem obrany Jamesem

Schlesingerem. Jeho výbor neprováděl nové, nezávislé vyšetřování, spíše vyslechl nejvyšší vedení armády a Pentagonu a jejich zpráva nám nabízí mnoho důležitých bodů k našemu případu.

Schlesingerova zpráva určuje provinění¹²

Toto je poslední vyšetřovací zpráva, kterou předkládáme. Nabízí cenné důkazy k našemu případu o situačních a systémových vlivech přispívajících k zneužívání v Abú Ghrajbu. Zvláštní zájem si zaslouží specifikace mnoha nedostatků ve **fun** gování vězeňského centra, zdůraznění provinění vedení a velení a odhalení toho, jak armáda utajovala fotografie zobrazující zneužití, poté co Joe Darby odevzdil ceděčko s fotkami vojenskému trestnímu vyšetřovateli.

Co mě zasáhlo obzvláště nečekaně a co je na této zprávě nejvíce k ocenění, je sekce věnovaná detailnímu popisu významu sociálněpsychologického výzkumu k pochopení zneužívání ve věznicích Abú Ghrajb. Bohužel je zastrčena až v dodání ku (G), a je tedy pravděpodobné, že šiji moc lidí nepřechte. Tento dodatek ke Schlesingerově zprávě také představuje zjevné paralely mezi situací v Abú Ghrajbu a případy zneužívání, které se vyskytly v průběhu Stanfordského vězeňského experimentu.

Rozsáhlé zneužívání v armádě

Nejprve zpráva bere na vědomí rozšíření „zneužívání“ napříč všemi zařízeními americké armády. (Termín „mučení“ není nikdy použit.) V té době, v listopadu 2004, existovalo tři sta případů údajného zneužívání zatčených na společných operačních územích, šestašedesát prokázaných případů „zneužívání“ vojenskými složkami na Guantánamu a v Afghánistánu a padesát pět v Iráku. Třetina těch to incidentů se týkala výsledků a bylo hlášeno nejméně pět úmrtí, k nimž došlo během výslechu. Dvě desítky dalších případů úmrtí zadržných byly v té době stále v šetření. Toto ponuré účtování, zdá se, naplňuje „vzduchoprázdnou“, které zmiňují Fay a Jones ve své zprávě o zneužívání na bloku 1A. Ačkoli to byly l v nej viditelnější příklady zneužívání spáchané vojáky, možná byly méně hrozné než vraždy a ublížení na těle v jiných vojenských vězeňských zařízeních, které navštívíme později.

Hlavní problémové oblasti a přítěžující okolnosti

Schlesingerova zpráva v kontextu zneužívání identifikovala pět oblastí vážných problémů. Jedná se o:

- Nedostatečný specifický výcvik stráží vojenské policie a vojáků vojenského zpravodajství.
- Nedostatečné vybavení a prostředky.
- Tlak na vyšetřovatele, aby poskytovali „tajné informace“ (s nezkušeným a neproškoleným personálem a vězni, kteří před výslechem strávili ve vazbě dlouhých devadesát dnů).
- Vedení, které bylo „slabé“, nezkušené a působilo v rámci zmatené, příliš složité struktury.
- CIA pracující podle vlastních pravidel, bez odpovědnosti vůči komukoliv v rámci vojenské velitelské struktury.

Zpráva rovněž specifikuje řadu okolností, které ještě zkomplikovaly obtížný úkol, jemuž čelili vojáci ve věznici Abú Ghrajb, zejména na „chráněném místě“ věznice v bloku 1A. Uvádí následující poměry, které ovlivnily vojenské dozorce a zpravodajce na uvedeném bloku:

- Neustálý strach dozorců daný tím, že zařízení bylo pod častou nepřátelskou palbou minometů a raketových granátů.
- Četné pokusy zadržovaných osob o útěk.
- Několik vzpour ve věznici.
- Nedostatek zdrojů pro vojenské policisty a zpravodajce.
- Nedostatečná soudržnost jednotek a středního velení vojenských policistů a zpravodajců.
- Rezervní jednotky vojenských policistů a zpravodajců přišly o své vedoucí poddůstojníky a další personál z důvodu jejich střídání a návratu do Spojených států a/nebo přerozdělování funkcí.
- Vojáci 372. roty vojenské policie nebyli vyškoleni pro službu vězeňské stráže.
- Chabé zkušenosti se zacházením s velkým počtem zadržovaných.
- 800. brigáda vojenské policie měla nejnižší prioritu a nebyla schopna překonat nedostatky, s nimiž byla konfrontována.
- Nedostatek disciplíny a chybějící standardy chování, které nebyly stanoveny nebo vyžadovány.
- Neexistence jasného vymezení odpovědnosti a pouze malá koordinace; laxní a dysfunkční struktura velení.
- Slabí a nevykonní velitelé; nejvyššímu velení se nepodařilo zajistit, aby podřízení byli řádně vyškoleni a pod dohledem.
- Někteří ze zdravotnického personálu nenahlásili zneužívání zadržovaných, kterého byli svědky, a vyjadřovali coby přihlížející tichý souhlas.
- „Ministr obrany Rumsfeld veřejně prohlásil, že nařizuje, aby jeden z vězňů byl držen tajně na žádost ředitele Ústřední zpravodajské služby.“ Tato akce se stala špatným příkladem pro nejvyšší úroveň velení, který byl napodobován různými způsoby ostatními veliteli v Abú Ghrajbu.

Opět jde o selhání vedení

Znovu a znovu nám tato zpráva ukazuje celkové selhání vedení na každé úrovni a jeho přispění ke zneužívání ze strany dozorců na neblaze proslulé noční směně:

Ne normálnímu chování na noční směně v bloku cel 1 v Abú Ghrajbu by se dalo předejít řádným výcvikem, vedením a dohledem.

Takové týrání... představuje deviantní chování a nedostatky ve vedení a disciplíně.

Došlo i k dalším případům zneužívání, které nebyly zaznamenány na fotografiích, a to během výslechů, a ke zneužívání během výslechů, které se koná ly jinde než v Abú Ghrajbu.

Přesto tyto případy nebyly jen selháním některých jedinců v dodržování známých norem. A jsou něčím víc než selháním několika velitelů v prosazování řádné disciplíny. *Existuje zde institucionální a osobní odpovědnost na vyšších úrovních.* [Kurzivou zdůraznil P. Z.]

Na taktické úrovni souhlasíme se závěrem vyšetřování Jonese a Faye, **že** pracovníci vojenského zpravodajství jsou za týrání ve věznici Abú Ghrajb rovněž odpovědní.

Nejasná struktura velení ve věznici Abú Ghrajb byla dále komplikována zmatenými vztahy směrem vzhůru po linii velení.

Nejasný systém velení zavedený C JTF-7 v kombinaci s nedostatečným vedením a dohledem přispěly k atmosféře ve věznici Abú Ghrajb, která umožnila provádět týrání. V létě a na podzim roku 2003 se projevil neshody a nedostatek komunikace na úrovni vedení mezi 800. brigádou vojenské policie a 205. brigádou vojenského zpravodajství... Existoval nedostatek disciplíny a standardy chování nebyly zavedeny ani vyžadovány. Ve velení převládla laxní a nefunkční atmosféra.

Došlo k vážným výpadkům vedení v obou jednotkách od nižších poddůstojníků až po velení na úrovni praporu a brigády. Velitelé obou brigád věděli nebo měli vědět, že dochází ke zneužívání, a měli přijmout opatření, aby tomu zabránili.

Tím, že svým vojákům neposkytli komunikační standardy, postupy a plány, vyjádřili velitelé tichý souhlas s týráním vězňů.

Slabé a neefektivní vedení velícího generála 800. brigády vojenské policie a velícího důstojníka 205. brigády vojenského zpravodajství připustilo zneužívání ve věznici Abú Ghrajb.

Jsme zajedno s Jonesovým zjištěním, že generálporučík Sanchez a generálmajor Wojdakowski nedokázali zajistit řádný dohled zaměstnanců nad vězni a prováděním výslechů.

Nezávislý tým našel nedostatky ve velení brigádní generálky Karpinské, které pomohly ve vězení nastavit takové poměry, jež vedly ke zneužívání.

Utajování fotografií zobrazujících zneužívání

Schlesingerův výbor se také letmo zmiňuje o tom, jak armáda reagovala na odhalení zneužívání a mučení na „památečních fotografiích“. Zajímavé je, že výbor používá jazyk, který zbavuje všechny důstojníky obvinění z nedbalosti a trestného činu. Došlo k pokusu o zakrývání skutečnosti tím, že byl bagatelizován smysl a význam těchto usvědčujících důkazních fotografií zobrazujících mučení a zneužívání:

„Důstojníci, kteří fotografie 14. ledna 2004 viděli, si neuvědomili jejich pravděpodobný význam a nedoporučili, aby byly fotografie předloženy vyšším důstojníkům.“ Na základě průběžné zprávy CJTF-7 a velitelů ústředního velení [CENTCOM, Central Command] v polovině března 2004 tito důstojníci nebo jejich štábní důstojníci nevyhodnotili správně jejich dopad, což naznačuje skutečnost, že je včas nepředali vyšším důstojníkům. Opět platí, že nechuť k předávání špatných zpráv výš v rámci linie velení byla faktorem, který zabránil, aby informace byla sdělena ministru obrany.

Generál Richard Myers, předseda sboru náčelníků štábů, se snažil oddálit zveřejnění fotografií televizí CBS v dubnu 2004, takže si musel uvědomovat, že pravděpodobně mají „nějaký význam“. Jak jsem ale již zmínil dříve, tento vysoce postavený generál bez obav veřejně prohlásil, že tyto události se netýkaly „systému“, ale spíše trestných činů „několika shnilých jablek“.

Sociální psychologie nelidského zacházení s ostatními

Mezi desítkami vyšetřování zneužívání ve vojenských vězeňských zařízeních je Schlesingerova zpráva jedinečná tím, že nabízí detailní úvahy o souvisejících etických otázkách a shrnuje psychické stresory a situační síly, které v Abú Ghrajbě působily. Bohužel oba tyto specifické prvky jsou ukryty na konci zprávy v přílohách H „Etika“ a G „Stresory a sociální psychologie“, ačkoliv měly být spíše zdůrazněny.

Osobní význam pro mě má to, že výbor identifikoval paralely mezi Stanford- ským vězeňským experimentem a zneužíváním v Abú Ghrajbě. Pojďme si stručně projít hlavní body nadnesené v této části Schlesingerovy zprávy:

Potenciál pro zneužívání zadržených osob v globální válce proti terorismu byl zcela předvídatelný na základě elementárního porozumění zásadám sociální psychologie a povědomí o mnoha známých rizikových faktorech prostředí. Zjištění z oblasti sociální psychologie naznačují, že podmínky války a dynamika vězeňského provozu nesou neodmyslitelná rizika pro zneužívání jedinců, a proto je třeba k problému přistupovat s velkou opatrností a pečlivým plánováním a výcvikem.

Zpráva však poznamenává, že většina vojenských vůdců není s těmito významným i rizikovými faktory obeznámena. Schlesingerova zpráva navíc upřesňuje, že pocho pení psychologických základů zneužívajícího chování pachatele neomlouvá, jak jsem již uvedl dříve v této knize: „Takové podmínky ani neomlouvají, ani nezprošťují viny osoby, které se zapojily do úmyslného nemorálního nebo nezákonného chování“, ačkoliv „určité podmínky zesílily možnost násilného zacházení“.

Poučení ze Stanfordského vězeňského experimentu

Schlesingerova zpráva odvážně prohlásila, že „mezník v podobě Stanfordské studie je varovným příběhem pro všechny vojenské vězeňské operace“. Na rozdíl od relativně neškodného prostředí Stanfordského vězeňského experimentu je podle zprávy nabíledni, že „při vojenských vězeňských operacích vojáci pracují ve strr sových bojových podmínkách, které mají do neškodnosti daleko“. Z toho vyplývá, že za těchto bojových podmínek lze očekávat ještě extrémnější zneužívání moci ze strany vojenské policie, než jsme pozorovali v našem simulovaném vězeňském experimentu. Schlesingerova zpráva dále zkoumá ústřední téma, kterým jsme se zabývali po celou dobu v této knize.

„Psychologové se pokusili pochopit, jak a proč jednotlivci a skupiny, obvykle jednající lidsky, mohou někdy za určitých okolností jednat jinak.“ Mezi poj my, které zpráva nastínila, aby pomohla vysvětlit, proč se násilné chování běžně vyskytuje u humánních jedinců, patří následující: deindividualizace, dehumanizace, obraz nepřítele, syndrom skupinového myšlení, morální vyvážanost, sou ální facilitace a další faktory prostředí.

Jedním takovým vybraným faktorem prostředí byla rozšířená praxe svlékání zadržených do naha. „Odstranění oděvu jako metoda výslechu se vyvinulo v ně co mnohem rozsáhlejšího, výsledkem byly praktiky, při nichž byli vězni v Abú Ghrajbě po delší dobu nazi.“ Ve své velmi citlivé analýze toho, proč tato praxi* vynucené nahoty hraje kauzální úlohu ve zneužívání zadržených dozorcí a dal šimi osobami v bloku 1A, Schlesingerova zpráva uvádí, že původním záměrem bylo, aby vězni měli pocit větší zranitelnosti a ochotněji spolupracovali s vyšel řovateli. Popisuje však také to, jak tato taktika nakonec přispěla k ponižujícím podmínkám na uvedeném bloku.

V průběhu doby „měla tato praxe pravděpodobně psychický dopad na stráže i na vyšetřovatele. Nošení oblečení je ve své podstatě sociální zvyk, a proto odst ra nění oděvu mohlo mít nezamýšlený důsledek v podobě dehumanizace zadržené 1: v očích těch, kteří s nimi byli ve styku... Dehumanizace potlačuje morální a kul turní bariéry, které obvykle znemožňují... hrubé zacházení s ostatními.“

Tato vyšetřovací zpráva má s dalšími zprávami, které zde nejsou zahrnul v, dva společné klíčové prvky: uvádějí řadu situačních a environmentálních faktori ů.

kteří napomohly k týrání ve vězení Abú Ghrajb, a také identifikují mnoho systémových a strukturálních faktorů, které přispěly k uvedeným případům zneužívání. Protože ale autoři těchto desítek zpráv jednali z pověření nejvyšších vojenských šarží nebo ministra obrany Donalda Rumsfelda, nepřipisují vinu vyšším úrovním v rámci velících struktur.

Abychom na tento rozměrnější obrázek lépe zaostřili, opustíme uvedený důkazní základ našeho případu a přejdeme k nedávné zprávě organizace Human Rights Watch, největší organizace svého druhu, která brání lidská práva po celém světě. (Viz www.hrw.org.)

Zpráva organizace Human Rights Watch: „Unikli trestu za mučení?“

„Unikli trestu za mučení?“ - to je provokativní název zprávy Human Rights Watch (duben 2005), která zdůrazňuje potřebu skutečně nezávislého vyšetřování mnoha případů zneužívání, mučení a vražd vězňů vojenským a civilním personálem Spojených států. Vyzývá k vyšetřování všech tvůrců takové politiky, jež vedla ke svévolnému porušování lidských práv.

Můžeme pomýšlet na mučící věznice v Abú Ghrajbu a podobná zařízení na Guan- tánamu a další vojenské věznice v Afghánistánu a Iráku jako na projekty vysoce postavených „tvůrců“, Bushe, Cheneyho, Rumsfelda a Teneta. Další na řadě jsou „ospravedlnitelé“, právníci, kteří přišli s novým jazykem a pojmy, které legalizovaly „mučení“ novými způsoby a prostředky - prezidentovi právní poradci Alberto Gonzales, John Yoo, Jay Bybee, William Taft a John Ashcroft. „Mistři“ mučitelů profese byli vojenští vůdcové, jako generálové Miller, Sanchez, Karpinská a jejich podřízení. A nakonec přicházejí technici, dělníci, kteří mají na starosti každodenní drinu nátlakového výslechu, zneužívání a mučení - vojáci vojenského zpravodajství, agenti CIA, civilní zaměstnanci a vojenští vyšetřovatelé, překladatelé, zdravotníci a vojenská policie, včetně Chipa Fredericka a jeho kolegů z noční směny.

Krátce po odhalení fotografií týrání z věznice Abú Ghrajb slibil prezident Bush, že „pachatelé budou postaveni před soud“.¹⁴ Zpráva Human Rights Watch nicméně poukazuje na to, že před soud byli postaveni pouze níže postavení vojenští policisté, ale nikdo z těch, kteří stvořili politiku a poskytli ideologii a povolení pro tyto všeobecně rozšířené případy zneužívání. „V uplynulých měsících“ zpráva organizace Human Rights Watch dochází k závěru:

Ukázalo se, že k mučení a zneužívání došlo nejen v Abú Ghrajbu, ale také v desítkách vězeňských zařízení na celém světě, že v mnoha případech mělo zneužívání za následek smrt nebo vážné poranění a že podstatný počet obětí tvořili civilisté bez spojení s al-Káidou nebo terorismem. Existuje také důkaz

0 zneužívání na kontrolovaných „tajných místech“ v zahraničí a autoritách, které zasílají podezřelé do vězení třetích zemí po celém světě, kde se pravděpodobně vyskytuje mučení. K dnešnímu dni však byli postaveni před soud pouze pachatelé na nejvyšší příčce systému velení. Důkazy požadují více. Přesto jsou tvůrci polí i ky zodpovědné za rozsáhlý model zneužívání obklopeni zdí beztrestnosti.

Jak ukazuje tato zpráva, hromadí se důkazy, že vysoce postavení civilní a vojenští vůdcové včetně ministra obrany Donalda Rumsfelda, bývalého ředitele CIA George Teneta, generálporučíka Ricarda Sancheze, bývalého nejvyššího velitele v Iráku, a generálmajora Geoffreyho Millera, bývalého vrh tele zajateckého tábora v zátoce Guantánamo na Kubě, vydávali rozhodnutí a vytvářeli politiku, která usnadnila závažné a rozsáhlé porušování zákona. Okolnosti přesvědčivě naznačují, že buď věděli, nebo měli vědět, že k takovým porušením zákona došlo z důvodů jejich činnosti. Existuje také množství údajů, které, pokud jsou předkládány s důkazy, že ke zneužití skutečně došlo, svědčí o tom, že neučinili nic, aby zneužívání zabránili.

Donucovací metody schválené vyššími důstojníky a široce uplatňované v průběhu posledních tří let zahrnují taktiky, které Spojené státy opakovaně odsuzují jako barbarství a mučení, jestliže byly praktikovány někým jiným. Dokonce

1 armádní polní manuál odsuzuje některé z těchto metod jako mučení.

Ačkoli hodně relevantních důkazů zůstává utajeno, zde nashromážděná série odhalení za posledních dvanáct měsíců podává přesvědčivé argumenty pro důkladné, skutečně nezávislé vyšetřování toho, co vysocí důstojníci dělali, co věděli a jak reagovali, když se dozvěděli, jak široce se zneužívání rozšířilo.

Ať už byly fotky zobrazující zneužívání a mučení prováděné dozorcí na noční směně na bloku 1A jakkoliv zneklidňující, blednou ve srovnání s mnoha vraždami vězňů, které spáchali vojáci, CIA a další civilní pracovníci. „Pokud Spojené státy v chtějí sprovodit ze světa skvrnu jménem Abú Ghrajb, je třeba prošetřit ty na nejvyšších místech, kteří nařídili nebo přehlíželi zneužívání, a přiznat pravdu o tom, co prezident schválil,“ řekl Reed Brody, zvláštní poradce Human Rights Watch, Dodává, že „Washington musí jednou provždy odmítnout trýznění zadržovaných ve jménu války proti terorismu“.¹⁵

Mnoho trýznitelů, málo potrestaných, důstojníci vyvázli

Pojďme uvést na pravou míru rozsah zneužívání zajatců v Iráku, Afghánistánu a z Guantánamo na Kubě. Podle nedávného prohlášení armády bylo od října 2001 nahlášeno více než šest set obvinění ze zneužívání vězňů. Sto devadesát nikdy **nebylo** > vyšetřeno, nebo o jejich vyšetřování není nic známo - jedná se o „domnělé zneužívání“. Nejméně čtyři sta dalších obvinění bylo prošetřeno s následujícími **výsledky**

sto padesát obviněných čelí disciplinárním opatřením, sedmdesát devět se dostalo před vojenský soud, padesát čtyři bylo shledáno vinnými, deset bylo odsouzeno k více než jednomu roku vězení, třicet bylo odsouzeno k méně než jednomu roku vězení, čtrnáct nebylo odsouzeno k odnětí svobody, deset bylo zproštěno viny, patnáct případů stále čeká na projednání nebo bylo obvinění staženo, sedmdesát jedna bylo potrestáno administrativně nebo mimosoudně. Pokud to sečteme, zbývá alespoň dvě stě šedesát vyšetřování, které je nutné uzavřít nebo jejichž aktuální stav byl v době zveřejnění zprávy v dubnu 2006 nejasný.¹⁶ Jeden ze psůvůdů, četař Michael Smith, byl odsouzen k šesti měsícům vězení za použití svého psa bez náhubku k mučení vězňů. Tvrdil, že „plnil rozkaz, aby zpracoval vězně kvůli výslechu“. Údajně také řekl, že „vojáci by neměli být změkčilí a roztomilí“ a on takový nebyl.¹⁷

K desátému dubnu 2006 neexistuje žádný důkaz o tom, že by se armáda alespoň pokusila stíhat jediného důstojníka ve jménu doktríny odpovědnosti velení za osobně nařízené zneužití nebo zneužití, jichž se dopustili jejich podřízení. V podrobné zprávě o všech vyšetřovaných případech zneužívání bylo pouhých pět důstojníků obviněno z trestného činu, žádný však v rámci doktríny odpovědnosti velení. Jeden armádní kapitán byl obviněn ze zanedbání povinnosti za smrt dvou zajatců v Afghánistánu; obvinění bylo

staženo. Jeden námořní poručík byl obviněn z napadení a ze zanedbání povinnosti kvůli smrti stínového zadrženého Manadela al-Jamadiho; byl osvobozen. Tři další důstojníci, nadporučík, kapitán a major, byli vojenským soudem uznáni vinnými z mučení zatčených, a to buď přímo za podílení se na zneužívání vězňů, nebo za to, že to svým vojákům nařídili, jeden dostal trest pouhých pětadvaceti dnů ve vězení, další dva měsíce a třetí byl propuštěn bez trestu odnětí svobody. Vojenské velení jednalo jemně se svými nezdárnými důstojníky, a to pomocí mimosoudních slyšení a administrativních pokárání, která jsou obvykle určena pro méně závažné trestné činy a obnášejí mírné tresty. Tak je tomu i ve více než sedmdesáti případech závažné trestné činnosti, které zahrnují deset vražd a dvacet případů napadení. Taková shovívavost je uplatňována i u agentů CIA, nejméně v deseti případech zneužití a u dvaceti smluvních civilních pracovníků pracujících pro CIA nebo armádu. Je tedy zřejmé, že zneužívání zadržených bylo rozšířené daleko za hranicemi Abú Ghrajbu a že lze navíc mluvit v jakémkoliv z těchto mnoha případů týrání a mučení o obecném selhání velitelské zodpovědnosti. (Odkaz na celou zprávu o zneužívání a neúspěšném stíhání vinných důstojníků najdete v Poznámkách.¹⁸)

Organizace Human Rights Watch stoupá vzhůru po řetězci velení

Organizace Human Rights Watch podrobně zdokumentovala rozsah zneužívání spáchaného vojáky brigád vojenské policie a vojenského zpravodajství, CIA a smluvních civilních pracovníků sloužících jako vyšetřovatelé a obviňuje z trestné odpovědnosti za válečné zločiny a mučení téměř celou hierarchii velení směrem nahoru:

Vyšetřování úřadujícího ministra obrany a dalších vysoce postavených čin i telů stojí v cestě očividně příkré politické překážky, povaha trestných činů je však tak vážná a hromadící se důkazy o provinění jsou dnes tak obsáhlé, že by pro Spojené státy představovalo rezignaci na zodpovědnost, pokud by se celá záležitost nedostala na tuto vyšší úroveň. Pokud ti, kteří vytvořili nebo schválili ilegální postupy, nebudou pohnáni k zodpovědnosti, všechna prohlášení prezidenta George W. Bushe a dalších o „znechucení“ ohledně fotografií z Abú Ghrajbu nebudou mít žádný smysl. Pokud neexistuje **žád** ná skutečná odpovědnost za tyto zločiny, budou i nadále pachatelé zvěř stev po celém světě poukazovat na zacházení s vězni, aby odvrátili kritiku vlastního jednání. Když ovšem vláda tak dominantní a vlivná, jako je vládu Spojených států, otevřeně popírá zákony proti mučení, prakticky tím vybízí ostatní, aby jednali stejně. Tolik potřebná důvěryhodnost Washingtonu jak < > zastávce lidských práv byla poškozena odhalenými případy mučení a bude dále poškozována, pokud po mučení bude následovat naprostá beztrestnost tvůrců této politiky.¹⁹

Odejmutí imunity tvůrcům nelegální politiky

Jak americké, tak mezinárodní právo uznává zásadu „odpovědnosti velení“ **nebt** „odpovědnosti nadřízených“, prostřednictvím které mohou být jednotlivci v civilních nebo vojenských orgánech trestně odpovědní za trestné činy spáchané osobami pod jejich velením. K zavedení takové odpovědnosti jsou potřebné tři prvky. Zaprvé, musí existovat jasný vztah nadřízený-podřízený. Zadruhé, nadřízený musel vědět, nebo měl důvod vědět, že se podřízený chystá spáchat trestný čin nebo **se j i** / trestného činu dopustil. Zatřetí, nadřízený musel selhat v přijetí nezbytných a **přiměřených** opatření, aby zabránil trestné činnosti nebo potrestal pachatele.

Válečné zločiny a mučení jsou trestné podle Zákona o válečných zločinech z roku 1996, Zákona proti mučení z roku 1996 a Jednotného vojenského zákoník 11 (Uniform Code of Military Justice, UCMJ). Human Rights Watch veřejně tvrdí, že existuje na první pohled zřejmý argument, který odůvodňuje zahájení trestního vyšetřování čtyř vedoucích činitelů: ministra obrany Donalda Rumsfelda, bývalého ředitele CIA George Teneta, generálporučíka Ricarda Sancheze a **generál**majora Geoffreyho Millera.

Zde mohou pouze nastínit některé z důvodů, proč by tyto představitelé měli být činěni odpovědnými za mučení a zneužívání spáchaná pod jejich dohledem - kompletní popis a podpůrné důkazy jsou uvedeny ve zprávě Human Rights Watch.

Před soudem: ministr obrany Donald Rumsfeld

Rumsfeld řekl vojenskému výboru amerického Senátu: „Tyto události se staly pod mým dohledem. Jako ministr obrany jsem za ně odpovědný. Beru na sebe plnou zodpovědnost.“²⁰

Human Rights Watch tvrdí, že „by měl být Rumsfeld vyšetřován pro válečné zločiny a mučení prováděná americkými vojáky v Afghánistánu, Iráku a na Guantánamu v rámci doktríny o „odpovědnosti velení“. Rumsfeld vytvořil pro vojsko podmínky k páčání válečných zločinů a mučení tím, že vyřadil a znevažil Ženevské konvence.²¹ Učinil tak schválením výslechových metod, které porušily Ženevské konvence, jakož i Úmluvu proti mučení, a tím, že schválil skrývání zadržených před Mezinárodním výborem Červeného kříže“. Human Rights Watch pokračuje:

Rumsfeld byl od prvních dnů války v Afghánistánu neustále informován prostřednictvím briefingů, zpráv Mezinárodního výboru Červeného kříže, Human Rights Watch a tisku, že vojsko páčá válečné zločiny, včetně mučení. Neexistuje ale žádný důkaz, že by někdy uplatnil svoji autoritu a varoval, že špatné zacházení s vězni musí být zastaveno. Kdyby tak učinil, mnoha zločinům spáchaným vojenskými silami by se dalo předejít.

Vyšetřování by také stanovilo, zda byly skutečně použity nelegální techniky výslechu, které Rumsfeld schválil pro Guantánamo a které byly používány k nelidskému zacházení se zadrženými, než odvolal svůj souhlas používat je bez žádosti o svolení. Bylo by také prošetřeno, zda Rumsfeld schválil tajný program, který podporoval používání fyzických donucovacích prostředků a sexuálního ponižování vůči iráckým vězňům, jak tvrdí novinář Seymour Hersh. Pokud je něco z toho pravda, mohl by Rumsfeld také, kromě odpovědnosti velitele, nést odpovědnost za podněcování zločinů proti zadrženým.

Rumsfeld schválil seznam vyšetřovacích metod používaných vůči zajatcům na Guantánamu, které porušovaly Ženevské konvence a

Úmluvu proti mučení a které pak byly použity v dalších vojenských věznicích v Afghánistánu a Iráku. K jeho pokynům pro přípravu vězňů k výslechu patřily následující:

- Použití namáhavých pozic (např. stání) na maximálně čtyři hodiny v izolaci, až po dobu třiceti dní.
  - Zadrženy může mít také kápi přes hlavu během přepravy a výslechu.
  - Deprivace světelných a zvukových podnětů.
  - Odstranění všech známek pohodlí (včetně náboženských pomůcek).
  - Povinná péče o vzhled (holení vousů atd.).
  - Odejmutí oblečení.
- Využití fóbií jednotlivých zadržovaných (např. strachu ze psů) k vyvolání stresu.

Standardní operační postupy navíc podporovaly vystavení zadržovaných extrémnímu teplu, chladu, světlu a hluku.

Ministerstvo obrany bylo v květnu a červenci 2003 (před skandálním odh. i lením v Abú Ghrajbu) a znovu v únoru 2004 Mezinárodním výborem Červeného kříže opakovaně upozorňováno na mučení a zneužívání zadržovaných osob.²²

Mezinárodní výbor Červeného kříže informoval o stovkách obvinění z týrání vězňů na řadě vojenských lokalit a opakovaně žádal přijetí okamžitých opatření k nápravě těchto excesů. Tyto obavy byly ignorovány, týrání se zhoršovalo a koni roly Mezinárodního výboru Červeného kříže byly omezeny. Ve své zprávě z února 2004 důvěrně prezentované představitelům koaličních sil zdůrazňuje následující hrubé zacházení s „chráněnými osobami zbavenými svobody“ během jejich intei nace u koaličních sil:

- Brutalita při zajetí a zahájení vazby, někdy s následkem smrti nebo vážného zranění.
- Fyzický nebo psychický nátlak během výslechu k zajištění informací.
- Dlouhodobé držení na samotce v celách bez světla.
- Nadměrné a nepřiměřené použití síly s následkem smrti nebo zranění během internace.

Zpráva mezinárodního výboru končí vážným varováním, že ministr obrany měl celé záležitosti věnovat pozornost, ale zřejmě tak neučinil: „Postupy popsané v této [čtyřadvacetistránkové] zprávě jsou zakázány mezinárodním humanitárním právem. Zaslouhují si vážnou pozornost od vězeňských zařízení. Vězeňské zařízení by měla revidovat svou politiku a postupy, přijmout nápravná opatřív ní a zlepšit zacházení s válečnými zajatci a dalšími chráněnými osobami v jejich pravomoci.“

Amnesty International také přispěla vlastní hloubkovou zprávou o věznění a mučení v Iráku. Vyzývá autority v Iráku, USA a Velké Británii, aby „přijaly bez odkladné, konkrétní kroky k tomu, aby bylo zajištěno respektování základních lidských práv všech zadržovaných osob v Iráku. Zejména musí tyto orgány urychle ně poskytnout dostatečné záruky na ochranu zajatců před mučením nebo špul ným zacházením.“²³

Mark Danner, profesor žurnalistiky na Kalifornské univerzitě v Berkeley, pře zkoumal veškeré příslušné dokumenty pro svou knihu *Torture and Truth: Amr rica, Abu Ghraib and the War on Terror* (Mučení a pravda: Amerika, Abú Ghrajb a válka proti terorismu). Danner ze svého podrobného šetření vyvozuje, že „kdy ž si přečtete dokumenty, zjistíte, že ministr obrany Donald Rumsfeld byl osobně zapojen do schvalování postupů, které překračovaly hranice toho, co je povoleno vojenským právem, a když na to přijde, i civilním právem, pokud jde o to, co lze provádět vězňům“.²⁴

Před soudem: bývalý ředitel CIA George Tenet

Organizace Human Rights Watch obviňuje někdejšího ředitele CIA George Teneta z různých přestupků. Pod vedením George Teneta a údajně s jeho zvláštním povolením mučila CIA vězně pomocí „waterboardingu“ (téměř utopením podezřelého) a zadržováním jejich léků. Mezi další taktiky údajně používané CIA patří simulované dušení, držení vězňů v „namáhavých pozicích“, nápor světla a hluku, spán- ková deprivace a udržování zadržovaných v domnění, že jsou v rukou zahraničních vlád známých tím, že běžně provádějí mučení. Pod vedením ředitele Teneta „přenechala“ CIA zadržené jiným vládám, které vězně mučily. Pod vedením ředitele Teneta CIA také držela vězně na tajných místech mimo ochranu zákona, kde byli ponecháni zcela bezbranní, absolutně bez prostředků nebo pomoci, bez kontaktu s vnějším světem a vydáni zcela na milost a nemilost svých věznitelů. Tito vězni dlouhodobě drženi v izolaci prakticky „zmizeli“.

Připomeňme si, že Fayovo a Jonesovo šetření dospělo k závěru, že „vězeňské a výslechové praktiky CIA vedly ke ztrátě odpovědnosti, zneužívání, snížené mezi- resortní spolupráci a nezdravé atmosféře záhad, která dále otrávil a ovzduší v Abú Ghrajbu“. Ve skutečnosti CIA fungovala podle vlastních pravidel a mimo zákon.

Za vedení ředitele Teneta rozvinula CIA také rozšířenou praxi „stínových zadržovaných“. Kolik jich bylo? Nikdy to nebudeme vědět jistě, ale generál Paul Kern, vysoce postavený důstojník, který dohlížel na Fayovo a Jonesovo vyšetřování, řekl vojenskému výboru Senátu: „Počet [stínových zadržovaných] jde do desítek, možná i více než stovky.“ CIA drželo několik vězňů načerno v Abú Ghrajbu a schovávalo je před Mezinárodním výborem Červeného kříže.

Podplukovník Steven Jordán, který jako druhá nejvyšší postavená osoba velel zpravodajskému úsilí ve věznicí Abú Ghrajb v době, kdy se zde odehrávalo týrání, řekl vojenským vyšetřovatelům, že „zvláštní vládní agentury“ a tajné elitní složky „běžně přiváděly zadržené na krátkou dobu“ a že vězněné osoby byly zadržovány bez internačních čísel a jejich jména nebyla uvedena v záznamech. Takové praktiky jsou porušením mezinárodního práva.²⁵

„Ledový muž“ odchází

Zpráva Faye a Jonese zmiňuje jeden z těchto „stínových“ případů: irácký vězeň jménem Manadel al-Jamadi přivezený do vězení námořními jednotkami Navy SEALs v listopadu 2003 a vyslýchaný agentem CIA nebyl nikdy formálně zapro- tokolován. Jamadi byl „umučen“, ale příčina jeho smrti byla zatajována tím nejneobvyklejším způsobem.

Investigativní novinářka Jane Mayerová vrhla světlo na pochmurnou roli, kterou CIA sehrála v této vraždě a při jejím hrozivém

maskování. Její fascinující článek „Smrtný výslech“ v časopise *The New Yorker* (14. listopadu 2005) vyvolává otázku: „Může CIA legálně zabít vězně?“

Případ al-Jamadi je zvláště důležitý pro naši snahu porozumět kontextu chování ve věznici Abú Ghrajb, ve kterém pracoval Chip Frederick a jeho další „ničemní vojáci“. Dostali se do prostředí, kde viděli, jak jsou stínoví vězni běžně týráni, mučeni a někteří dokonce zavražděni. Byli svědky toho, jak pachatelům doslova „beztrestně prošla vražda“.

Ve srovnání s tím, co se stalo stínovému vězni Manadelu al-Jamadimu, tzv. „ledovému muži“, se muselo zdát to, co dělali normálním zadrženým, mnohem víc jen jako „zábava a hry“. Věděli, že byl zmlácen, udušen k smrti a poté uložen do ledu a odstraněn.

Al-Jamadi byl tzv. vysoce významný cíl výslechu, protože údajně dodával výbušniny povstalcům. Tým námořních jednotek Navy SEALs ho zajal 4. listopadu 2003 ve dvě hodiny v noci u něj doma mimo Bagdád. Po prudkém zápase skončil s monoklem na oku, pořezanou tvář a možná několika zlomenými žebry, Jednotky Navy SEALs předali al-Jamadiho CIA do vazby v Abú Ghrajbu k výslechu vedenému Markem Swannerem. Tento agent CIA spolu s překladatelem vzal al-Jamadiho do zajišťovací cely ve věznici, svlékl ho do naha a začal na něj řvát, aby mu řekl, kde jsou zbraně.

Podle článku Mayerové pro časopis *The New Yorker* Swanner řekl dozorcům, ať jý vězně vzali k výslechu do sprchy bloku 1 Alfa. Dvěma strážným vojenské policie

22—Dozorkyně ve věznici Abú Ghrajb pózuje v sektoru 1A s mrtvým zadrženým, jenž ncbj I uveden v oficiální dokumentaci vězení

bylo (tímto anonymním civilistou) nařízeno připoutat vězně ke zdi, ačkoliv byl v té chvíli zcela pasivní. Měli ho pověsit za paže v mučící poloze známé jako „palestinské věšení“. (Prvně bylo praktikováno během španělské inkvizice, kdy bylo známo jako *strappado*.) Jeden dozorce si vzpomíná, že poté co odešli z místnosti, „slyšeli hodně křiku“. Za méně než hodinu byl Manadel al-Jamadi mrtvý.

Walter Diaz, dozorce ve službě, řekl, že nebylo třeba ho takhle pověsit, vzhledem k tomu, že byl v poutech a nekladl žádný odpor. Když Swanner dozorcům řekl, aby mrtvého sundali ze zdi, „tryskala mu z nosu a úst krev, jako kdyby někdo otočil kohoutkem“, jak uvedl Diaz.

Nyní CIA vyvstal problém, co s tělem oběti. Kapitán Donald Reese, velitel vojenské policie, a plukovník Thomas Pappas, velitel vojenského zpravodajství, byli upozorněni na tuto „nešťastnou událost“ na jejich směně. Nemuseli mít obavy, protože CIA vzala věci do svých vlastních tajných rukou. Al-Jamadi byl ponechán ve sprše až do příštího rána zabalený do ledu a ovázaný průhlednou lepící páskou, aby se zpomalil rozklad mrtvol. Druhý den zdravotník napíchl do paže „ledového muže“ infuzi a měl jej vynést z vězení na nosítkách, jako kdyby byl naživu, ale jen nemocný, aby neznepokojili ostatní vězně, kterým bylo řečeno, že dostal infarkt. Místní taxikář odvezl mrtvolu neznámo kam. Všechny důkazy byly zničeny a neexistovala žádná papírová stopa, protože al-Jamadi nebyl nikdy oficiálně zaregistrován. Jednotky Navy SEALs byly zproštěny viny za svou část hrubého zacházení s al-Jamadim, zdravotník nebyl identifikován a o několik let později Mark Swanner pokračuje v práci pro CIA, aniž by byl obviněn! Případ téměř uzavřen.

Mezi ostatními hororovými snímky v osobním digitálním fotoaparátu desátníka Granera bylo několik fotografií právě tohoto „ledového muže“, zaznamenaných pro budoucí generace. Především tam byla fotka atraktivní usměvavé desátnice Sabriny Harmanové naklánějící se se zdviženým palcem nad al-Jamadiho potlučeným tělem. Pak se do toho přimíchal Graner a připojil svůj souhlasný úsměv, ještě než „ledový muž“ roztaje. Chip a další dozorcí noční směny samozřejmě věděli, co se právě stalo. Jestliže se mohou stát takové věci a jsou tak šikovně vyřešeny, pak vězení na bloku 1 Alfa bylo „hernou“, kde šlo dělat cokoli. Kdyby nepořídili ty fotky a kdyby Darby nezačal bit na poplach, svět by se asi nikdy nedozvěděl, co se na tom kdysi tajném místě stalo.

CIA nicméně i nadále zůstává absolutně nespoutaná zákony, které by měly zabránit, aby její agenti mučili a vraždili lidi, a to i v její globální válce proti terorismu. *Je ironií, že od zavražděného stínového vězně Swanner nezískal žádné užitečné informace, jak sám připustil*

Toto zapojení CIA do mučení není nic nového a je zřejmé z analýzy historika Alfreda McCoye v jeho nedávné knize dokumentující její roli od doby studené války až po válku proti terorismu. Podle McCoye nejsou šokující fotografie zneužívání z Abú Ghrajbu ničím novým. Podle jeho názoru:

Podíváme-li se na tyto zrnité snímky pozorně, vidíme genealogii mučících technik CIA od jejich počátků v roce 1950 po jejich současnou dokonalost. Fotografie z Iráku ovšem ilustrují standardní výslechovou praxi v globálním gulagu tajných věznic CIA, které provozuje ve funkci výkonného orgánu od začátku války proti terorismu. Tyto fotky a pozdější vyšetřování, které podnítily, nabízejí neklamně známky toho, že CIA byla jak hlavní agenturou ve věznici Abú Ghrajb, tak zdrojem systematických mučících praktik na Guantánamu, v Afghánistánu a Iráku. V tomto světle devět vojáků odsouzených válečným soudem za zneužívání Abú Ghrajbu prostě jen plnilo rozkazy. Odpovědnost za jejich činy leží mnohem, mnohem výše v hierarchii velení.²⁶

Před soudem: generálporučík Ricardo Sanchez

Stejně jako Rumsfeld, také generálporučík Ricardo Sanchez nahlas uznal svou odpovědnost: „Jako vrchní velitel v Iráku přijímám odpovědnost za to, co se stalo ve věznici Abú Ghrajb.“²⁷ Tato odpovědnost by se však měla pojit s odpovídajícími důsledky a nesloužit jen jako veřejné gesto pro novinářskou fotku. Human Rights Watch zahrnují tohoto nejvyššího velitele mezi velkou čtyřku, která by měla být souzena za mučení a válečné zločiny. Jejich zpráva uvádí:

Generálporučík Sanchez by měl být vyšetřován pro válečné zločiny a mučení buď jako hlavní viník, nebo v rámci doktríny „odpovědnosti velení“. Generál Sanchez schválil metody výslechu, které porušují Ženevské konvence a Úmluvu proti mučení. Podle Human Rights Watch věděl, nebo měl vědět, že jednotky pod jeho přímým velením páchají mučení a válečné zločiny, ale nepodařilo se mu přijmout účinná opatření k zastavení této činnosti.

V této knize stavím generála Sancheze před soud kvůli tomu, že slovy zprávy Human Rights Watch „schválil výslechová pravidla a techniky, které porušují Ženevské konvence a Úmluvu proti mučení a dále, že věděl, nebo měl vědět o mučení a válečných zločinech spáchaných jednotkami pod jeho velením“.

Vzhledem k nedostatečnému množství „použitelných tajných informací“ shromážděných ve věznici na Guantánamu navzdory měsíčním výslechům, byl činěn nátlak na každého jednotlivce, aby od teroristů získali informace, a to okamžitě a všemi prostředky. Mark Danner poskytl e-mail odeslaný zpravodajským důstojníkem kapitánem Williamem Pončem jeho kolegům, ve kterém je vybízí, aby do poloviny srpna 2003 vytvořili „seznam požadavků pro výslechy“. Kapitánova zpráva je naplněna zlověstnou předzvěstí toho, co mělo přijít v Abú Ghrajbu: „Pánové, žádné jednání v rukavičkách, pokud jde o zatčení.“ Jeho zpráva pokračuje: „Plukovník Boltz [druhý nejvyšší velitel vojenských zpravodajských služeb v Iráku] dal jasně najevo, že chceme tyto osoby zlomit. Oběti se hromadí a my musíme začít shromažďovat informace, abychom pomohli chránit naše vojáky před dalšími útoky.“²⁸

Generál Geoffrey Miller, který krátce předtím dostal na starosti vězení na Guantánamu, vedl od srpna do září 2003 hostující tým specialistů v Iráku. Jeho úkolem bylo předat nové tvrdé metody výslechových postupů generálům Sanchezovi, Karpinské a dalším důstojníkům. „Generál Miller zamířil prstem na Sanchezovu hrud' a řekl mu, že chce informace,“ říká Karpinská.²⁹ Miller mohl komandovat tyto důstojníky pouze se zjevnou podporou Rumsfelda a dalších vysoce postavených generálů na základě jeho tzv. úspěchu na Guantánamu.

Sanchez formálně schválil jeho pravidla pro výslechy v memorandu ze 14. září 2003, které zavádí extrémnější opatření, než byla praktikována jeho vojenskou policií a zpravodajskými službami.³⁰ Některé z jeho výslovně stanovených cílů byly následující: „vytvořit atmosféru strachu, dezorientovat zadržené a vyvolat šok ze zajetí“⁴⁴. Tyto nově schválené metody, které prostřednictvím Millera přišly od Rumsfelda, zahrnují:

Prítomnost vojenských pracovních psů: Využívá strachu Arabů ze psů a zároveň udržuje bezpečnost při výsleších. Psi budou mít náhubek a budou po celou dobu pod kontrolou... psovoda, aby se zabránilo kontaktu se zadržným.

Řízení spánku: Zadržnému budou poskytnuty minimálně čtyři hodiny spánku během 24 hodin, ne více než 72 hodin nepřetržitě.

Řvaní, hlasitá hudba a regulace světla: Používá se k navození strachu, dezorientace zadržného a prodloužení šoku ze zajetí. Kontrolovat hlasitost, aby nedošlo ke zranění.

Namáhavé pozice: Použití různých tělesných pozic (sezení, stání, klečení, předklon atd.), vždy ne déle než jednu hodinu v kuse. Použití techniky nepřesáhne čtyři hodiny a mezi užitím jednotlivých pozic bude zajištěn přiměřený odpočinek.

Falešný signál: Přesvědčování zadržného, že ho vyslýchají osoby z jiné země než ze Spojených států.

Schlesingerova zpráva uvedla, že dvanáct technik generála Sancheze překračovalo rámec přijatelných metod podle armádního polního manuálu 34-52 a bylo ještě extrémnější než ty, které byly schváleny pro Guantánamo. Sanchezovo memorandum bylo zveřejněno v březnu 2005 v reakci na proces s Federal Defense Intelligence Agency (Federální obrannou zpravodajskou agenturou). Stalo se to asi rok poté, co generál Sanchez lhal Kongresu při svědectví pod přísahou (v květnu 2004), že nikdy nenařídil ani neschválil používání psů k zastrašování, spánkovou deprivaci, nadměrný hluk nebo vyvolávání strachu. Měl by být souzen pro všechny výše uvedené důvody.

Jeden názor vojáka na rozsah, v jakém se vojenské velení přímo podílelo na řízení mučení zadržných, pochází od Joea

Darbyho, našeho hrdinného informátora: „Nikdo z velení nevěděl o zneužívání, protože nikomu z velení nezáleželo na tom, aby něco zjistil. To byl skutečný problém. Celý systém velení byl lhostejný, žil ve svém vlastním malém světě. Takže nešlo o spiknutí - byla to nedbalost, prostě a jednoduše nedbalost. Neměli o tom kurva ani páru.“³¹ Generála Sanche- ze kvůli jeho roli ve skandálu v Abú Ghrajbu přinutilo nejvyšší velení odejít předčasně do výslužby (1. listopadu 2006). Přiznal: „To je hlavní důvod, jediný důvod, proč jsem byl nucen odejít do výslužby.“ (*Guardian Unlimited*, 2. listopadu 2006, „Americký generál tvrdí, že Abú Ghrajb ho přinutilo odejít“.)

Před soudem: generálmajor Geoffrey Miller

Human Rights Watch tvrdí, že „generálmajor Geoffrey Miller by měl být jako velitel přísně kontrolovaného zajateckého tábora v zátoce Guantánamo na Kubě vyšetřován kvůli případné odpovědnosti za válečné zločiny a mučení spáchaná na zadržovaných osobách v tomto táboře“. Kromě toho „věděl, nebo měl vědět, že vojáci pod jeho velením páchali válečné zločiny a mučení zadržovaných osob na Guantánamu“. Navíc „generálmajor Miller pravděpodobně navrhl výslechové metody pro Irák, které byly bezprostřední příčinou mučení a válečných zločinů spáchaných ve věznicí Abú Ghrajb“.

Generál Miller byl velitelem spojených bojových jednotek na Guantánamu (Joint Task Force-Guantánamo) od listopadu 2002 do dubna 2004, kdy se stal zástupcem velícího generála pro vězeňské operace v Iráku a na této pozici setrval až do roku 2006. Byl poslán na Guantánamo, aby nahradil generála Ricka Baccuse, který podle svých nadřízených vězně přiliš „rozmažoval“ tím, že trval na striktním dodržování Ženevských konvencí. V krátké době byla základna „Camp X-Ray“ pře měněna na „Camp Delta“, kde bylo šest set dvacet pět vězňů, tisíc čtyři sta vojenských policistů a zpravodajců a spousta napětí.

Miller byl inovátorem a vybudoval specializované výslechové týmy, které poprvé propojily pracovníky vojenského zpravodajství a vojenské policie, což zamlžilo hranici, která byla předtím pro armádu nepřekročitelná. Aby se dostal vězňům do hlav, spoléhal se Miller na odborníky. „Přivedl behaviorální vědce - psychology a psychiatry [jak civilní, tak vojenské]. A ti hledali zranitelná místa psychiky, sla biny a způsoby, jak manipulovat se zadrženými a přimět je ke spolupráci, a vyhlc dávali možnosti psychické a kulturní zranitelnosti.“³²

Pomocí lékařských záznamů vězňů se Millerovi vyšetřovatelé snažili u vězňů vyvolat deprese, dezorientovat a zlomit je. Vězni se bránili: drželi hladovku, alespoň čtrnáct vězňů spáchalo sebevraždu hned na začátku a v průběhu několika dalších let, několik set vězňů se o sebevraždu pokusilo.³³ Nedávno tři vězni na Guan- tánamu spáchali sebevraždu, oběsili se ve svých celách na prostěradle; ani jeden z nich nebyl formálně obviněn, ačkoliv byli mnoho let věznění. Místo aby takové činy byly rozpoznány jako projevy zoufalství, jeden mluvčí vlády se jim vysmíval a označil je za kroky k získání pozornosti veřejnosti.³⁴ Námořní admirál tvrdil, že nešlo o akty zoufalství, ale spíše o „nerovnocenný boj proti nám“.

Millerovy nové vyšetřovací týmy byly vyzvány, aby jednaly agresivněji, vzhledem k tomu, že ministr obrany Rumsfeld oficiálně povolil nej tvrdší techniky, jaké kdy byly americkým vojákům schváleny. Abú Ghrajb se mělo stát Millerovou novou experimentální laboratoří k testování jeho hypotézy o prostředcích nezbytných k získání „tajných informací“ od vzdorujících vězňů. Rumsfeld odjel na Guantá- namo se svým poradcem Stephenem Cambonem, aby se setkal s Millerem a ujistil se, že všichni hrají stejnou hru.

Připomeňme si slova generálky Karpinské. Miller jí řekl: „Musíte zacházet s vězni jako se psy. Jestliže... věříte něčemu jinému, ztratili jste prakticky od samého začátku kontrolu nad výsledkem... A funguje to. Tak to děláme v zátoce Guantánamo.“³⁵

Karpinská také veřejně uvedla, že Miller „přišel a řekl mi, že se chystá předělat po vzoru Guantánama^t vězeňský provoz (v Abú Ghrajbu)“.³⁶ Plukovníku Pap- pasovi Miller řekl, že používání psů na Guantánamu se ukázalo být jako efektivní příprava vězňů k výslechu a že použití psů „s náhubkem nebo bez náhubku“ je v pořádku.³⁷

Aby měl jistotu, že jeho nařízení byla splněna, napsal Miller zprávu a postaral se o to, aby jeho tým na místě zanechal ceděčko s podrobnými pokyny, které mají být dodržovány. Generál Sanchez pak schválil jeho nová tvrdá pravidla, která byla rozpracována do mnoha technik používaných na Guantánamu. Armádní veterán generál Paul Kern ozřejmuje problémy způsobené použitím taktik původně schválených pro Guantánamo v Abú Ghrajb: „Myslím, že nastal zmatek. V počítačích v Abú Ghrajbu jsme totiž našli memoranda ministra obrany Rumsfelda, která byla napsána pro Guantánamo, ne pro Abú Ghrajb. A to způsobilo zmatek.“³⁸ Ze všech výše uvedených důvodů jsme generála Geoffreyho Millera přidali do našeho seznamu obžalovaných souzených za zločiny proti lidskosti.³⁹

Ve svých obviněních se organizace Human Rights Watch zastavila těsně před vrcholem systémové odpovědnosti za zneužívání a mučení vězňů v Abú Ghrajb: před viceprezidentem Dickem Cheneyem a prezidentem Georgem W. Bushem. Já nezaváhám. O něco později přidám tyhle dva do našeho seznamu obžalovaných souzených v našem procesu. Budou obviněni za roli při nastavení agendy, která nově definovala povahu mučení, omezila ochranu poskytovanou vězňům podle mezinárodního práva a podporovala CIA, aby se zapojila do řady ilegálních a smrtících taktik, a to vše kvůli jejich posedlosti tzv. válkou proti terorismu.

Nejprve však musíme podrobněji prozkoumat otázku, zda bylo zneužívání na bloku 1A izolovaným incidentem těch „několika shnilých jablek“, nebo zda jejich nepřístojné chování bylo součástí širšího modelu zneužívání, tiše schválí* něho a v širokém měřítku vykonávaného mnohými vojenskými a civilními kádry zapojenými do procesu dopadení, uvěznění a vyslýchání podezřelých povstalců. Podle mého názoru tento sud jablek začal hnit odshora dolů.

Jen mučení a mučení. A k tomu zmatek

Stejně jako to udělal den poté, co byly fotografie zobrazující zneužívání poprvé veřejně odhaleny, generál Richard Myers, předseda sboru náčelníků štábů, i nadále popírá jakoukoli účast celého systému na zneužívání a místo toho stále obviňuje pouze oněch „sedm dozorců z Abú Ghrajb“. Veřejně řekl (25. srpna 2005): „Myslím, že jsme v Abú Ghrajbu uskutečnili nejméně patnáct vyšetřování a

skutečně jsme se tím zabývali. Tím myslím tou momentkou - jestli šlo jen o noční směnu v Abú Ghrajbu, což šlo, tak se jedná pouze o malou část strážných, kteří se toho účastnili, a docela dobře to vypovídá o tom, že nejde o nijak rozšířený problém.⁴⁰

Četl vůbec někdy některou z těchto zpráv? Pouze z částí nezávislých vyšetřovacích zpráv, které jsem zde shrnul, nemůže být jasnější, že zneužívání výrazně překračovalo měřítko několika dozorců, kteří se objevili na fotografiích z bloku 1 A. Tato šetření obviňují vojenské vedení, civilní vyšetřovatele, vojenské zpravodajské služby a CIA z účasti na vytváření podmínek, které zplodily zneužívání. Ještě horší je, že se podíleli i na dalších, ještě hroživějších případech zneužívání.

Jistě si vzpomínáte, že Schlesingerův výbor podrobně popsal padesát pět případů zneužívání vězňů po celém Iráku, stejně jako dvacet případů úmrtí zadržených, které jsou dosud zdlouhavě vyšetřovány. Tagubova zpráva nalezla četné případy bezohledného trestného zneužívání představující *systematické* a nezákonné zneužívání vězňů v Abú Ghrajbu (kurziva P. Z.). Další zpráva z Pentagonu zdokumentovala čtyřicet čtyři obvinění takových válečných zločinů ve věznicích Abú Ghrajb. Mezinárodní výbor Červeného kříže oznámil vládě, že zacházení se zadrženými v mnoha jejich vojenských věznicích s sebou nese psychický a fyzický nátlak, který se „rovná mučení“. Dále uvádí, že vyšetřovatelé ve věznicích Abú Ghrajb používali tyto metody, „které se zdají být součástí standardních operačních postupů pro cvičení vojenského zpravodajství k získávání příznání a informací“. A my jsme právě prozkoumali nedávné statistiky s více než šesti sty případy zneužívání hl. i šenými ze všech amerických vojenských věznic v Iráku, Afghánistánu a na Kubě. Zní to jako pouhých „několik shnilých jablek“ v jednom špatném žaláři, v jednom špatném vězení?

Odhalení rozsáhlého zneužívání vězňů před Abú Ghrajbem

Ačkoli jak vojenské, tak civilní vládní velení se snažilo separovat zneužívání a mučení v Iráku jako vybočení několika špatných vojáků pracujících na noční směně v bloku 1A na podzim roku 2003, nové armádní dokumenty taková tvrzení popírají. Druhého května 2006 vydal Americký svaz pro občanské svobody (American Civil Liberties Union, ACLU) armádní dokumenty, které odhalují, že vyšší vládní úředníci si byli vědomi extrémních případů mučení zadržených v Iráku a Afghánistánu už dva týdny před propuknutím skandálu v Abú Ghrajbu. Informační dokument nazvaný „Obvinění z mučení zatčených v Iráku a Afghánistánu“ ze dne 2. dubna 2004 detailně popisuje dvaasedesát probíhajících vyšetřování zneužívání a zabití zadržovaných americkými ozbrojenými silami.

Případy zahrnují napadení, údery pěstí, kopání a bití, falešné popravky, sexuální napadení vězeňkyň, vyhrožování zabitím iráckého dítěte „na výstrahu jiným Iráčanům“, svlékání zadržených do naha, útoky a vyvolání šoku pomocí zařízení vydávajícího silný proud vzduchu, házení kamenů na spoutané irácké děti, dušení vězňů smyčkou z jejich šátku a výslechy s namířenou zbraní. Alespoň dvacet šest případů zahrnovalo usmrcení zadržených. Některé z těchto případů již prošly řízením vojenského soudu. Týrání přesahovalo hranice Abú Ghrajbu a dotklo se tábora Cropper, tábora Bucca a dalších vazebních zařízení v Mosulu, Samaře, Bagdádu a Tikritu v Iráku, ale také tábora Orgun-E v Afghánistánu (odkaz na úplnou zprávu ACLU viz Poznámky).⁴¹

Zpráva Pentagonu o dvanácti vyšetřováních vojenského zneužívání vedených armádním brigádním generálem Richardem Formicou zaznamenala, že vojáci speciálních amerických operačních jednotek během čtyř měsíců na začátku roku 2004 stále používali vůči zadrženým řadu krutých, neschválených vyšetřovacích taktik. To bylo ještě dlouho poté, co došlo k případům zneužívání v Abú Ghrajbu v roce 2003, a poté, co bylo odvoláno schválení jejich použití. Někteří vězni dostávali po dlouhých sedmáct dní pouze sušenky a vodu, byli stále nuzí, celý týden byli zamčeni v celách tak malých, že v nich nemohli stát ani ležet, mrzli, trpěli spánkovou deprivací a smyslovým přetížením. I přes tato zjištění ani jeden voják neobdržel byt jen pokárání. Formica věřil, že zneužívání nebylo „úmyslné“ a nedošlo k němu v důsledku „osobního selhání“, nýbrž z důvodu „selhání nevhodné politiky“. K tomuto očištění také dodal, že na základě jeho pozorování „žádnému z vězňů nebyla uvedeným zacházením způsobena újma“.⁴²

Ohromující7

Mariňáci chladnokrevně vraždí irácké civilisty

Zaměřil jsem se na pochopení podstaty špatného sudu věznic, který může zkazit dobrého dozorce, ale existuje ještě větší, smrtící sud, kterým je válka. Ve všech válkách, ve všech dobách a v každé zemi války proměňují obyčejné a dokonce i dobré muže v zabijáky. K tomu jsou vojáci cvičeni - aby zabijeli nepřátele. Nicméně v podmínkách extrémního stresu bojových podmínek, kdy strach, hněv, nenávisť a pomsta jedou na plný plyn, mohou muži ztratit morální kompas a překročit rámec zabijení nepřátelských bojovníků. Je-li přísně dodržována vojenská disciplína a každý voják ví, že nese osobní odpovědnost za své činy, na které dohlíží nadřízení důstojníci, pak není vztek uvolňován pomocí nepředstavitelných orgií znásilňování a vraždami civilistů a také nepřátelských vojáků. Víme, že k takové ztrátě morálního kompasu došlo v My Lai a při dalších méně známých vojenských masakrech, jako např. při působení „Tiger Force“ („Tygří síly“) ve Vietnamu. Tato elitní bojová jednotka po sobě zanechala sedmiměsíční stopu poprav neozbrojených civilistů.⁴³ Smutné je, že brutalita války, která se přelévá z bojiště do rodného města, se znovu projevila v Iráku.⁴⁴

Vojenští experti varují, že když vojáci musí intenzivně bojovat proti těžko postžitelným nepřítelům v nerovnocenné válce, stane se pro ně čím dál obtížnější pod tímto tlakem udržet kázeň. Válečná zvrstvá se vyskytují ve všech válkách a jsou páčána většinou okupačních sil, a to i těch na vysoké technologické úrovni. „Boj představuje stres a kriminální chování vůči civilistům je klasický bojový stresový symptom. Pokud se dostane dostatečné množství vojáků do dostatečného množství bojových situací, někteří z nich budou vraždit civilisty,“ říká vysoce postavený představitel vojenské expertní skupiny ve Washingtonu.⁴⁵

Musíme uznat, že vojáci jsou dobře vycvičení zabijáci, kteří úspěšně dokončili intenzivní školení ve výcvikovém táboře, pro něž je bojiště jejich zkušebním terénem. Musí se naučit potlačit svůj předchozí morální trénink, který se řídil příkázáním „nezabíješ“. Nový vojenský výcvik, který se snaží přepojit jejich mozek na to, aby přijal zabijení ve válce jako přirozenou reakci, je známý jako věda o zabijení („*killology*“). Tento termín, který poprvé použil penzionovaný podplukovník Dave Grossman, nyní profesor vojenské vědy ve West Pointu je rozpracován v jeho knize *On Killing (O zabíjení)* a na jeho webových stránkách.⁴⁶

Nicméně někdy se „věda o vytváření zabijáků“ může vymknout kontrole a vraž da se stane něčím obyčejným. Uvažte reakci jednadvacetiletého vojáka, jenž prá vě zabil v Iráku civilistu jen proto, že odmítl zastavit při dopravní kontrole. „Bylo to jako nic. Tady je zabíjení lidí něco jako zamáčknutí mravence. Myslím tím, že někoho zabijete a cítíte se jako ‚tak jo, pojďme si dát pizzu‘. Chci říct, že jsem si myslel, že zabít někoho je zkušenost, která člověku změní život. A pak jsem to udělal a bylo to něco jako ‚tak jo, a co má být?‘^{44,447}

Devatenáctého listopadu 2005 ve městě Hadísa v Iráku vybuchla silniční bomb; i, která zabila příslušníka námořní pěchoty a zranila další dva vojáky. V následujících hodinách byla, podle vyšetřování americké námořní pěchoty, hlášena smrt patnácti iráckých civilistů, kteří byli zabiti improvizovaným výbušným zařízením. Případ byl uzavřen, jelikož téměř každý den tímto způsobem zemře mnoho Iráčanů. Jeden obyvatel města (TaHER Thabet) však natočil videokazetu s těly mrtvých civilistů prostřílených kulkami a předal ji kanceláři časopisu *Time* v Bagdádu. To vyvolalo závažnější vyšetřování vraždy čtyřadvaceti civilistů uvedeným praporem námořní pěchoty. Vypadá to, že mariňáci vtrhli do tří domů a střelbou ze zbraní a granáty metodicky zabili většinu jejich obyvatel, včetně sedmi dětí a čtyř žen. Zastřelili také taxikáře a čtyři studenty, kteří si taxík zastavili na silnici v blízkosti domů.

Byl to jasný pokus o zatajování ze strany vysokých důstojníků námořní pěchoty. Uvědomili si, že se jednalo o nevyprovokované vraždy civilistů vojáky námořní pěchoty, kteří tak porušili pravidla vojenského střetu. V březnu 2006 byl velitel praporu a dva z jeho velitelů rot zproštěni velení; jeden z nich řekl, že se stal „politickou obětí“. V době psaní tohoto textu probíhá několik dalších šetření a mohou být dokonce obviněni další vysocí velitelé. Je důležité k tomuto hroznému příběhu doplnit, že uvedení mariňáci z třetí čty, tzv. „Kilo Company“ (roty K), byli zkušení vojáci a byli už na druhé nebo třetí misi. Zapojili se do dřívějších nelítostných bojů ve Fallúdži, kde byla zabita nebo vážně zraněna v boji téměř polovina jejich kamarádů. Takže se v nich před masakrem v Hadíse nashromáždilo hodně hněvu a pomstychtivých pocitů.⁴⁸

Válka je pro vojáky peklem, ale je vždy ještě horší pro civilisty v bojových zónách a zejména pro děti, jestliže se vojáci odchýlí z morální cesty a jednají s nimi krutě. V jiném nedávném incidentu, který je předmětem šetření, zabily americké vojenské síly nejméně třináct civilistů ve vesničce Isháqi v Iráku. Někteří z nich byli nalezeni svázaní a střelení do hlavy, včetně několika dětí. Američtí vojenští představitelé uznali, že byli zabiti „civilisté“, a oběti označili jako „vedlejší oběti“ (opět jde o příklad eufemismu spojeného s morální vyvázaností).⁴⁹

Představte si, co se stane, když vyšší důstojník povolí vojákům zabít civilisty. Čtyřem vojákům obviněným ze zabití tří neozbrojených iráckých mužů při razii domu ve městě Tikrit v Iráku řekl jejich velitel brigády, plukovník Michael Steele, aby „zabili všechny mužské povstalce a teroristy“. Vojákové, který toto nové pravidlo bojového střetu nahlásil, jeho kolegové vyhrožovali.⁵⁰

Jednou z nejhorších hrůz války je znásilňování nevinných civilistek vojáky, jak bylo dokumentováno při masakru žen Tutsiů milici kmene Hutuů ve Rwandě, popsaném v první kapitole. Nová obvinění z podobně hroživé brutality se vynořila v Iráku, kde byla skupina amerických vojáků (101. výsadková divize) federálním soudem obviněna ze znásilnění čtrnáctileté dívky, již předtím zabili rodiče a čtyřletou sestru. Pak dívku střelili do hlavy a všechna těla spálili. Jasným důkazem, že vojáci zamýšleli provést tento krvavý útok, bylo, že když je dívka zaujala při dopravní kontrole, nejprve si svlékli uniformu (aby nemohli být identifikováni) a teprve pak zavraždili její rodinu a znásilnili ji. Armáda původně obvinila z vraždy povstalce.⁵¹

Vymizení jakýchkoliv zábran vůči krutému chování, které je až příliš běžné mezi vojáky v bojových zónách, se však neomezuje pouze na americkou armádu. Britští vojáci byli natočeni, jak mlátí irácké mladíky. Na záznamu je slyšet smích kameramana, desátníka jednotky, který nabádá své kamarády, aby si své násilné chování užili. Premiér Tony Blair samozřejmě slíbil prošetřit tento incident, který jeden z jeho vojenských mluvčích popisuje jako chování týkající se jen „několika málo vojáků“. ⁵² Alespoň měl tolik slušnosti, aby nepoužil metaforu se „shnilými jablky“.

Pojďme teď překročit rámec abstraktního zobecňování, statistik a vojenského vyšetřování a poslechněme si zpověď několika amerických armádních vyšetřovatelů o tom, co viděli a jak sami vězně zneužívali. Jak uvidíme dále, veřejně podávají zprávu o rozsáhlém zneužívání a vzorcích mučení, kterých byli svědky a které sami osobně praktikovali.

Stručně také probereme nedávno odhalený program na Guantánamu, který umožnil mladým vyšetřovatelkám, přezdívaným médiu jako „mučící kočky“, úplatnit v arzenálu vyšetřovacích taktik různé sexuální návnady. Jejich chování a taktiky musely být prováděny se souhlasem velitelů, samy ze své vlastní iniciativy by se asi jen tak nerozhodly k „sexuálním hrádkám“ na Kubě. Dozvíme se, že do opovrženihodných činů zneužívání se nezapojili jenom armádní rezervisté vojenské policie s nejnižší hodností na bloku 1A, ale také elitní vojáci a vojenští důstojníci, kteří se na věznicích dopustili mnoha ještě brutálnějších násilných činů.

Nakonec uvidíme prakticky neomezené možnosti mučení, protože Spojené státy mučení „zadávají jako zakázku“ jiným zemím v rámci programů známých jako „vydávání osob“, „mimořádné vydávání osob“, a dokonce i „zpětné vydávání osob“. Dozvíme se, že nejen Saddám mučil své lidi, ale i Spojené státy a také nový irácký režim mučí své krajany v tajných věznicích po celém Iráku. Člověk může jen pocítit **it** lítost k Iráčanům, k nimž jejich mučitelé přicházejí v tolika různých podobách.

Další na řadě: svědci obžaloby

Desátník Anthony Lagouranis (ve výslužbě) byl pět let (2001 až 2005) armádním vyšetřovatelem, v Iráku sloužil v roce 2004. Ačkoli byl Lagouranis nejprve umístěn do věznice Abú Ghrajb, byl přiřazen ke speciálním špionážním jednotkám, kteří pracovali pro vězeňská zařízení po celém Iráku. Když mluví o „kultuře zneužívání“, která prostupovala výslechy po celém Iráku, jeho databáze zahrnuje celou zemi, ne pouze blok 1A.⁵³

Pak je tu četař Roger Brokaw (ve výslužbě), který pracoval ve věznicích Abú Ghrajb jako vyšetřovatel šest měsíců od jara roku 2003. Brokaw uvádí, že pouze několik vězňů, s nimiž mluvil, možná jen dvě procenta z nich, byli nebezpeční nebo šlo o povstalce; většina zadržených sem byla zavlečena, protože proti nim byli iráčtí policisté zaujatí, nebo se jim prostě jen nelíbili. Oba muži říkají,

že jedním z důvodů, proč bylo shromažďování zpravodajských informací tak neúčinné, bylo to, že vězeňská zařízení byly přeplněná lidmi, kteří žádné dobré informace* neměli. Mnoho z nich bylo sebráno při zatýkání všech mužských členů z každé rodiny v oblasti povstalecké činnosti. Protože bylo ve věznicích poměrně málo kvalifikovaných vyšetřovatelů a překladatelů, pokud tito zadržení vypověděli jakoukoli cennou informaci, byla už vyčichlá a zastaralá.

Vynaložení tak velkého úsilí s tak málo solidními výsledky vedlo k velké frustraci. Frustrace vedla ke spoustě agrese, jak předpovídá stará hypotéza frustrace-agrese. Čas běžel, vzpoura se šířila, stupňoval se tlak vojenských velitelů, kteří cítili napětí ze strany svých civilních šéfů, jimž podléhali. Získávání informací bylo životně důležité.

Brokaw: „Proto zatýkali lidi za cokoliv, z fleku. Existovaly kvóty, kvóty určující počty vyslechnutých lidí a zpráv odeslaných nadřízeným.“

Lagouranis: „Jen zřídka jsme získali od vězňů užitečnou informaci, podle mě je na vině to, že jsme dostávali vězně, kteří byli nevinní a neměli žádnou informaci, kterou by nám poskytli.“

Brokaw: „A devadesát osm procent lidí, se kterými jsem mluvil, tam bylo bezdůvodně. Jen je sebrali podle vzhledu, vešli do domu, udělali razii, vytáhli ty lidi a odvezli je do zajateckých táborů. Plukovník Pappas [řekl], že je nutné získat informace. Získat informace. Získejme ty informace, zachraňme životy dalších vojáků. Pokud najdeme ty zbraně, pokud najdeme ty povstalice, zachráníme životy vojáků.* A myslím, že toto vedlo k myšlence přehlížet cokoliv, co vyšetřovatelé nebo dozorcí těmto lidem udělali, aby je zdemoralizovali.“

Brokaw také uvedl, že zpráva o „ukončení zacházení v rukavičkách** se šířila směrem dolů v hierarchii velení, aby dala této zaobalené metafoře smysl.⁵⁴

Brokaw: „Slyšel jsem obrat, přestaneme s nimi jednat v rukavičkách*. Plukovník Jordán to řekl jednou v noci na jednom z našich sezení. Přestaneme s nimi jednat v rukavičkách. Ukážeme těm lidem, že tady velíme my.‘ Mluvil o zadržených.** Vzhledem k tomu, že povstání proti koalici silám bylo stále rozsáhlejší a umíralo čím dál víc lidí, tlak na zpravodajce a dozorce, aby získali unikající tajné informace, byl stále větší. Anonymní zdroj uvedl v pořadu *Frontline* na stanici PBS (18. října 2005) toto:

Většina případů zneužití po celém Iráku není vyfotografována, a tak už nikdy nevyvolají žádné pobouření. A tím je celá věc ještě krutější, protože po celém Iráku, vzadu ve vojenských vozidlech nebo v přepravním kontejneru, nejsou žádné fotoaparáty. Nejsou tam žádné fotoaparáty. Neexistují žádné fotky. Nejsou tam žádné kamery. A není tam nikdo, kdo se vám dívá přes rameno, takže si můžete dělat, co chcete.

Lagouranis přidal několik detailů: „Teď se to rozšířilo po celém Iráku. Jde o to, jak jsem řekl, že lidé jsou mučeni ve svých domovech. Pěchotní jednotky mučí lidi v jejich domovech. Jak jsem řekl, používali takové věci, jako je třeba popálení.

Drtili lidem nohy tupou stranou sekery. Lámal jim kosti, žebra. Víte, to bylo - to bylo vážné.“ A dodal: „Když chodily jednotky ven a dělaly razie v domech, prostě jen zůstaly v domě a mučily ty lidi.“ Brokaw byl svědkem stejných případů zneužití: „Viděl jsem černé podlité oči a oteklé rty a někteří z nich museli být ošetřeni kvůli silným odřeninám na ruce a na nohou.“

Jak daleko bylo zpravodajcům a dozorcům dovoleno zajít na jejich tažení po informacích?

Lagouranis: „Částečně to dělali proto, že se snažili získat informace, ale částečně jen z čistého sadismu. Stále se snažíte o další a další nátlak a chcete vidět, jak daleko můžete zajít. Je přirozené, že lidé dosáhnou silného stupně frustrace, když sedíte s někým, u koho víte, že nad ním máte úplnou kontrolu, a kdo plně podléhá vaší moci, a vy ho nemůžete přimět dělat to, co chcete. A to děláte celý den, pořád dokola. A v určitém bodě začnete přitvrzovat.“

Co se stane, když přidáte ohromný strach a pomstu jako psychické katalyzátory této nestabilní směsi?

Lagouranis: „Pokud jste opravdu našťvaný, protože jste stále pod minometnou palbou - tím myslím rakety, střelice na nás raketové granáty -, nemůžete s tím nic udělat. A lidé kolem vás umírají kvůli tomu neviditelnému nepříteli. A pak se dostanete do výslechové místnosti s tím chlapem, který podle vás má tohle všech no na svědomí, a víte, že chcete zajít až tak daleko, jak můžete.“

Jak daleko vlastně zašli?

Lagouranis: „Vzpomínám si na nadpraporčíka, který měl na starosti výslechové zařízení. Slyšel o tom, že příslušníci jednotky SEALs použili ledovou vodu ke snížení tělesné teploty vězně. A dávali mu - však víte, měřili mu rektální teplotu i, aby se ujistili, že nezemřel. Udržovali ho na hranici podchlazení.“ Odměnou za požadované informace bylo odmrazení vězně, než umřel!

Sociální modelování, další silná psychologická taktika, byla uvedena do praxe, když tento vyšetřovatel použil podobnou strategii: studený kovový přepravní kontejner po celou noc sloužil jako výslechová cela.

Lagouranis: „Takže jsme je drželi na hranici podchlazení v tomto prostředí, kde bylo tzv. ‚zmanipulováno‘ pomocí [hlasité řvoucí] hudby a stroboskopů. A pak jsme přivedli vojenské služební psy a použili jsme je na vězně. I když to bylo pod kontrolou - psi měli náhubek a držel je psůvod. Ale vězeň to nevěděl, protože měl zavázané oči. Byli to velcí němečtí ovčáci. Takže, když jsem se vězně na něco zeptal a nelíbila se mi odpověď, dal jsem signál psůvodovi a pes začal štěkat a skákat na vězně, ale nemohl ho kousnout, někdy si pomohli kombinézy, protože byli tak vystrašení, víte? Hlavně proto, že jsme jim zavázali oči. Nedali si to dohromady - je to docela děsivé, ocitnout se v takové situaci. Dostal jsem to rozkazem a přiměl jsem nadpraporčíka, aby podepsal každou věc, kterou po mně požadoval.“

Morální vyvážanost umožňuje chovat se způsobem, který by byl za běžných okolností morálními lidmi odmítnut.

Lagouranis: „Je to proto, že opravdu máte pocit, že jste mimo normální společnost. Není tam vaše rodina ani vaši přátelé, aby viděli, co se děje. A každý se tak trochu účastní, nevím, jak to nazvat, psychózy, nemám pro to příhodnější slovo, klamné představy o tom, co tam děláte. A to, co se stalo přijatelným, se zhroutí, jakmile se rozhlédnete kolem, víte? A myslím, že jsem to sám cítil. Vzpomínám si, jak jsem byl v tom přepravním kontejneru v Mosulu. Víte, byl jsem tam s tím chlapem [vyslýchaným vězněm] celou noc. Cítíte se tak izolovaný a morálně izolovaný, že máte pocit, že byste mohli tomu chlapovi udělat cokoliv, co byste chtěli, a možná to i chcete udělat.“

Tento mladý vyšetřovatel, který musí žít po zbytek svého života s vědomím, jaké zlé činy provedl jako součást služby své zemi, popisuje, jakým způsobem se násilí stupňuje, přizíváno samo sebou.

Lagouranis: „Stále se snažíte o další a další nátlak a chcete vidět, jak daleko můžete zajít. A vypadá to, že je to jen součástí lidské přirozenosti. Chci říct, jsem si jist, že jste četli studie provedené v amerických věznicích, kde dáte skupinu lidí na starosti jiné skupině lidí a dáte jim nad nimi moc a brzy se to promění v krutost a mučení, víte? Takže je to docela běžné.“ [Můžeme předpokládat, že se odkazuje na věznic na Stanfordské univerzitě? Pokud ano, pak Stanfordský experiment nabyl statusu městské legendy jako „skutečné vězení“.]

Potřeba silného vedení, které by omezilo zneužívání, je zásadní:

Lagouranis: „A viděl jsem to [krutost a zneužívání] v každém vězeňském zařízení, do kterého jsem se dostal. Pokud by tam nebylo opravdu silné, silné vedení, které by říkalo: ‚Nebudeme zneužívání tolerovat ‘...‘, pak by v každém zařízení došlo ke zneužití. A dokonce i mezi lidmi, jako jsou dozorcí, kteří se nesnaží získat informace - prostě to dělají, protože to je něco, co tam lidé obvykle dělávají, pokud nemají svoji vnitřní kontrolu nebo nejsou kontrolováni nadřízenými.“ Poté co viděl ještě horší případy „zneužívání, které vyšlo najevo o speciálních jednotkách námořní pěchoty Force Recon Marines v North Babel“, Lagouranis už to dál nemohl snést. Začal o případech zneužívání psát zprávy, dokládal je fotkami poranění a přísahným prohlášením vězňů a pak poslal všechny tyto informace celým řetězcem velení námořní pěchoty. Jak byla jeho obvinění přijata? Stejně jako u stížností o dysfunkčních podmínkách v Abú Ghrajbú, které předával svým nadřízeným Chip Frederick, také na stížnosti tohoto vyšetřovatele nikdo ve velení námořní pěchoty nereagoval.⁵⁵

Lagouranis: „Nikdo se nikdy nepřišel na ty záležitosti podívat, nikdo si nikdy nepřišel o tom se mnou promluvit. Měl jsem dojem, jako bych ty zprávy o zneužívání nikam neposlal. A nikdo je nevyšetřoval, nebo nevěděli, jak je vyšetřit, nebo možná chyběla chuť.“ [Toto mlčení oficiálních míst dodává všem projevům nesouhlasu pachůt neúspěchu.]

Možná že důvodem, proč na prosby o pomoc a nápravu při řešení úkolu od tohoto mladého vyšetřovatele vyšší místa nereagovala, byla pokračující nejistota

a konflikt na nejvyšších organizačních úrovních. Existovaly zde spory o to Jak dále ce by mělo být umožněno „mučení“ v rámci donucovacích výslechů.

FBI se dostala do rozporu se CIA ohledně toho, co je považováno za nerozumné zacházení s podezřelými, a to zejména s „vysoce významnými“ podezřelými. Jedna taková kritická zpráva o taktikách CIA se nachází v interním sdělení FBI:

Pro ústředí FBI. Když jsem vstoupil do výslechových místností, našel jsem zadrženou osobu se spoutanýma rukama a nohama, schoulenou na pod laze, bez židle, jídla nebo vody. Většinu času močili nebo se vyprazdňovali přímo na sebe a byli tam ponecháni po dobu osmnácti až dvaceti čtyř hodin nebo déle.

Zvláštní případ, který poukazuje na to, jak daleko zacházel vyšetřovací tým ve vězení na Guantánamu, dokumentuje „vězeň 063“. Jmenoval se Mohammed al-Qahtání. Věřilo se, že byl „dvacátým únoscem“ teroristických útoků z 11. září. Byl týrán téměř všemi představitelnými způsoby. Byl nucen se pomočovat, celé dny nepřetržitě trpěl nedostatkem spánku a jídla a byl zastrašován nelítostnými útoky psa. Jeho neustálý vzdor vyvolával další zneužívání. Vězeň 063 byl nucen nosit dámskou podprsenku a na hlavu mu dali dámská tanga. Vyšetřovatelé si z něho dělali legraci, říkali mu homosexuál. Dokonce mu nasadili vodítko a nut i li ho předvádět různé kousky, jako by byl zvíře. Vyšetřovatelka si na al-Qahtání ho obkročmo sedla se záměrem sexuálního vzrušení, a pak ho kárala za porušení jeho náboženského přesvědčení. Investigativní reportéři časopisu *Time* odhalili deník al-Qahtáního měsíc trvajících tajného vyšetřování, kde v živých detailech líčí hodinu po hodině, a dokonce minutu po minutě své utrpení.⁵⁶ Jedná se o směs surových a brutálních taktik, z nichž některé jsou důmyslné, to vše v kombinaci s mnoha metodami, které jsou jednoduše hloupé nebo pitomé. Každý zkušený policejní detektiv mohl dostat z tohoto vězně víc a v kratším čase za použití méně nemorálních taktik.

Když se o těchto výsleších dozvěděl hlavní právník amerického námořnictva Alberto Mora, byl zděšen. Takové praktiky považuje za nezákonné. Nesmí je pí i pustit jakákoliv armáda či vláda. Ve svém výmluvném prohlášení, které poskytuje * nezbytný rámec pro docenění toho, co znamená přehlížení takovýchto zneužívání jících výslechových praktik, Mora řekl:

Pokud krutost již není deklarována jako protiprávní, ale místo toho se používá jako taktická záležitost, mění se základní vztah člověka k vládě. Ničí to celou představu o právech jedince. Ústava uznává, že člověk má neodmyslitelné právo na osobní důstojnost, které mu nepropůjčuje stát nebo zákony, včetně práva na zacházení bez krutosti. To platí pro všechny lidské bytosti nejen v Americe

dokonce i pro ty, kdo byli označeni jako „nezákonní nepřátelští bojovníci“. Učiní- te-li tuto výjimku, celá ústava se rozpadá. Jde o transformativní záležitost.⁵⁷

Chtěl bych, abyste teď, milí čtenáři v roli porotců, zvážili porovnání některých z těchto plánovaných taktik s těmi, které údajně pocházejí ze „zvrácených myslí“ dozorců na bloku 1A a které jsou zobrazeny na jejich fotografiích. Kromě mnoha fotografií zadržených osob s ženskými kalhotkami na hlavách jde také o strašný snímek Lynndie Englandové, která táhne po zemi vězně na vodítku. Nyní se zdá logické dojít k závěru, že kalhotky na hlavě, vodítko a dehumanizující scénáře byly vypůjčeny z dřívějších praktik CIA, od zvláštního vyšetřovacího týmu generála Millera na Guantánamu a staly se všeobecně přijatými výslechovými taktikami prováděnými napříč válečnými zónami. Ale nefotografovat, prosím!

Elitní vojáci to také dělají; 82. výsadková jednotka láme kosti a pálí fotografie

Snad nejpůsobivějším svědkem vypovídajícím ve prospěch mého případu proti celé struktuře velení je kapitán Ian Fishback, vyznamenaný absolvent West Pointu a kapitán elitní výsadkové jednotky sloužící v Iráku. Jeho nedávný dopis senátoru Johnu McCainovi, ve kterém si stěžuje na bující zneužívání vězňů, začíná následovně:

Jsem absolvent West Pointu v současné době sloužící jako kapitán v armádní pěchotě. Sloužil jsem dvě bojové mise u 82. výsadkové divize, jednu v Afghánistánu a jednu v Iráku. Když jsem sloužil v globální válce proti terorismu, vedla mě opatření a prohlášení mého vedení k přesvědčení, že politika Spojených států nevyžadovala v Afghánistánu ani v Iráku plnění Ženevských konvencí.

Během několika rozhovorů s Human Rights Watch odhalil kapitán Fishback v konkrétních detailech znepokojující důsledky zmatku týkajícího se právních limitů omezujících vyšetřovatele. Fishbackovu zprávu doplnili dva četaři z jeho jednotky na předsunuté operační základně Mercury blízko Fallúdzi.⁵⁸ (I když byla zmíněna v předchozí kapitole, zde vám poskytnu plnější verzi v kontextu odhalení kapitána Fishbacka.)

Ve svém dopise senátoru McCainovi Fishback dosvědčil, že před výslechem bylo obvyklé bít vězně do obličeje a ostatních částí těla, lit vězňům do obličeje hořící chemikálie, běžně vězně spoutávat v pozicích, které vedly k fyzickému kolapsu, a vyžadovat od nich cvičení, které vedlo ke ztrátě vědomí. Dokonce také naskládali vězně do pyramid a la Abú Ghrajb. K takovému zneužívání docházelo předtím, než vypukl skandál s týráním ve věznici Abú Ghrajb, ale i v jeho průběhu a po něm.

Když jsme byli na základně Mercury, měli jsme vězně, kteří byli naskládáni do pyramidy, sice ne nazí, ale do pyramidy. Měli jsme vězně, kteří byli nuceni dělat velmi namáhavá cvičení alespoň dvě hodiny v kuse... Došlo k případu, kdy vězně polili studenou vodou a pak ho nechali přes noc venku. [Opět jde o taktiku vystavení extrémním podmínkám, jak uvedl Lagouranis.] V dalším případě vzal voják baseballovou pálku a udeřil zadrženého tvrdě do nohy. To jsou všechno informace, které jsem získal od svých poddůstojníků.

Fishback vypověděl, že velitelé řídili a tolerovali zneužívání: „Bylo mi řečeno, „tihle chlapi minulý týden odpálili podomácku vyráběné bomby“. Takže jim to kurva dáme sežrat. Pořádně sežrat... Ale musíte pochopit, že to bylo normální.“⁴⁴ (Vzpomeňte si na naši dřívější diskusi o *vyňoření norem* v konkrétních situacích, kdy se nějaký nový postup rychle stává standardem, který musí být dodržován a přijímán.)

Jeden z Fishbackových četařů vypověděl: „Každý v táboře věděl, že kdo si chce vybit frustraci, ukáže se ve stanu pro osoby pod kontrolou. Svým způsobem to byl sport. Jednoho dne se objeví [další četař] a říká vězni, aby se chytil sloupu. Prikázal mu, aby se předklonil, a zlomil tomu chlapovi nohu kovovou baseballovou pálkou mini-Louisville Slugger. Docházelo k tomu, dokud se neobjevil první mrtvý. Nechali jsme je se zlomenýma rukama a nohama.“⁴⁴ Fishback překvapivě udává, že jeho vojáci týrání vězňů také digitálně zdokumentovali.

[Na základně Mercury] říkali, že měli fotky, které se podobaly tomu, co se stalo v Abú Ghrajb, a protože byly tak podobné tomu, co se stalo ve věznici Abú Ghrajb, vojáci fotky zničili. Spálili je. Dostali se [vojáci v Abú Ghrajb] do problémů za stejné věci, jaké jsme měli nařizeno dělat my, tak jsme ty fotky zničili.

Nakonec kapitán Fishback zahájil sedmnáct měsíců trvající kampaň, v níž svým nadřízeným oznamoval své znepokojení a stížnosti - nedočkal se reakce, stejně jako vyšetřovatel Anthony Lagouranis a rotný Ivan Frederick. Uveřejnil svůj dopis senátoru McCainovi, který pomohl posílit McCainovu opozici vůči pozastavení Ženevských konvencí ze strany Bushovy administrativy.

Fishbackovo hrdinské oznámení nepřijemných skutečností mu samozřejmě přízeň u jeho nadřízených nepřineslo. Byl odvelen domů, do pevnosti Fort Bragg v Severní Karolině a izolován jako svědek armádního vyšetřování. Není však pravděpodobné, že by podlehl jejich tlaku, jak lze odvodit z poslední věty v jeho dopis senátoru McCainovi:

Pokud opustíme své ideály tváří v tvář nepřízni a agresi, pak jsme tyto ideály vlastně nikdy neměli. Raději bych zemřel v boji, než abych se vzdal i té nejmenší části ideje, kterou představuje „Amerika“⁴⁴.

„Mučící kočky“ tančí vězňům na klíně ve zpovědnici na Guantánamu

Náš další svědek odhaluje novou zvrhlou metodu, kterou armáda (pravděpodobně ve spojení se CIA) vyvinula ve svém vězení na Guantánamu. „Sex byl používán jako zbraň, která měla zarazit klín mezi zadrženého a jeho islámskou víru,“ udává Erik Saar, vojenský tlumočnický pracovník pracující v tomto zajateckém táboře. Tento mladý voják zamířil do Guantánama plný vlasteneckého zápalu a věřil, že by mohl pomoci ve válce s terorismem. Brzy si však uvědomil, že nepomáhá vůbec, že všechno, co se tam děje, je „omyl“. V rozhlasovém rozhovoru v pořadu Amy Goodmanové *Democracy Now* (C*Demokracie nyní*) 4. dubna 2005 Saar nabízí barvitě podrobnosti o sexuálních taktikách užívaných vůči vězňům, taktikách, kterých byl svědkem na vlastní oči. Tento rozhovor obšírně zpracovává ve skandálním odhalení s názvem *Inside the Wire* (Z*a dráty*).⁵⁹

Během šesti měsíců, které tam sloužil, musel Saar, který hovoří plynule arabsky, vězňům překládat, na co se oficiální vyšetřovatel ptá a co říká, a pak opakovat vyšetřovateli vězňovy odpovědi v angličtině. Byl v „cyranovské“ roli, která vyžadovala, aby používal správná slova k vyjádření přesného významu jak vyšetřovatelova, tak vězňova záměru. Nový trik zahrnoval použití svůdné vyšetřova- telky. Saar uvádí: „Vyšetřovatelka vězně u výsledku sexuálně sváděla, aby se cítil nečistý. Třela se nadry o jeho záda, mluvila o částech svého těla... Vězeň byl šokován a rozzuřen.“

Saar opustil svůj post, protože byl přesvědčen, že taková výslechová strategie „byla naprosto neefektivní a nebyla v souladu s hodnotami naší demokracie“.⁶⁰ Sloupkařka *The New York Times* Maureen Dowdová vymyslela pro vyšetřovatelky na Guantánamu,

kteřé používaly sexuální svádění, aby od vězňů získaly informace nebo přiznání, přezdívku „mučící kočky“.⁶¹ Pojďme „za dráty“, abychom získali podrobnější představu o tom, jak takový výslech probíhal.

Saar popisuje jeden obzvláště dramatický střet, který by mohl být zařazen do vojenské rubriky „Invaze vesmíru ženami“. Oběti byl jednadvacetiletý muž „s vysokou důležitostí“ ze Saúdské Arábie, který trávil spoustu času modlením ve své cele. Než procedura začala, vyšetřovatelka „Brooke“ a Saar se oba „vylepšili“ tak, že si přelepili jména na uniformách, aby si zachovali anonymitu. Pak Brooke řekla: „Zadržený, se kterým budeme mluvit, je pěkný šmejd a možná mu budeme muset trochu zatopit,“ protože, jak ujasnila, „začínám dostávat shora kartáč, protože nemluví. Musíme dnes večer vyzkoušet něco nového.“ Věřilo se, že tento zadržený Saúd se účastnil pilotních lekcí zároveň s únosci z 11. září, takže byl velmi vysoko ceněný. Saar konstatoval, že „když vojenští vyšetřovatelé vyslyšali zadrženého, který nespocoval, velmi rychle mu chtěli ,zatopit: řvali na něj, šli do konfrontací, hráli zlého policajta, přestali s budováním vztahu“.

Vyšetřovatelka Brooke pokračovala: „Potřebuju jen, aby měl pocit, že je naprosto nutné se mnou spolupracovat, že nemá žádné další možnosti. Myslím, že bychom ho měli donutit, aby se cítil tak zatraceně špinavý, že se ani nemůže vrátit do své cely a strávit noc modlením. Musíme postavit bariéru mezi ním a jeho Bohem.“⁶² Když vězeň na její výslech nereagoval, vyšetřovatelka se rozhodla mu zatopit.

„K mému překvapení,“ zvolal Saar, „si začala rozepínat horní část uniformy, pomalu, škádlivě, skoro jako striptérka, až odhalila těsné hnědé armádní tričko obepínající její hrud... Přešla pomalu za něj a začala si třít ňadra o jeho záda.“ Posmívala se vězni: „Líbí se ti velký americký kozy, Fariku? Vidím, že začínáš tvrdnout. Co si o tom podle tebe myslí Alláh?“ Potom ho obešla, posadila se přímo před ním a s rukama na prsou vězně popichovala: „Nelíbí se ti takové velké kozy?“ Když vězeň odvrátil zrak směrem na Saara, napadla jeho mužství: „Jsi gay? Proč se pořád díváš na něj? Podle něj mám skvělý prsa. Že ano?“ (Saar souhlasně přikývne.)

Vězeň se brání a plivne na ni. Aniž by ji to vyvedlo z míry, vyšetřovatelka utn- huje šroub. Rozepne si kalhoty a ptá se vězně:

„Fariku, víš, že mám právě periodu? Co si myslíš o tom, že bych se tě teď dotkla?“ [Když vytáhla ruku z kalhotek, vypadalo to, jako by byla potřísně na její krvi. Zeptala se ho ještě jednou naposledy, kdo mu řekl, aby se naučil pilotovat, kdo ho poslal do letecké školy.] „Seru na tebe,“ zasyčela a otře la mu domnělou menstruační krev o tvář... „Co si myslíš, že si tvoji bratři o tobě pomyslí, až ráno uvidí na tvém obličejí menstruační krev Američan ky?“ řekla Brooke a vstala. „Mimochodem dnes večer jsme v tvoji cele vypnuli vodu, takže krev ti tam zůstane až do zítřka,“ prohodila, když jsme vycházeli z místnosti... Udělala to, o čem si myslela, že je nejlepší k získání inform.i cí, které po ní její šéfové žádali... Co jsem to kurva právě udělal? Co to tady do prdele děláme?

Ano, to je opravdu velmi dobrá otázka. Saar ani nikdo jiný však na ni nedostali jasnou odpověď.

Další odhalení trestných činů a přestupků z Guantánama

Erik Saar odhaluje řadu dalších praktik, které byly zavádějící, neetické a nez.i konné. On a ostatní ve vyšetřovacích týmech dostali přísný rozkaz nikdy nemluvit s pozorovateli Mezinárodního výboru Červeného kříže. Bylo mu nařizováno držet se od nich dál. O „stínových zadržených“ říká: „Bylo jich tam spousta, netušili jsme, jak nebo proč se dostali na Guantánamo. Nebyl zjištěn žádný důkaz o jejich vině, Mnozí z nich byli deprimováni.“ Dále uvádí: „Na Guantánamu byly také malé děti, byly drženy mimo hlavní tábor Delta. Neměly pro výslechy žádnou hodnotu, ale byly tam drženy dlouhou dobu.“ O dětských věznicích na Guantánamu, kteří tam museli být přivezeni z Iráku a Afghánistánu, nikdo nikdy neinformoval.

Při plánovaných návštěvách vysokých představitelů byly zinscenovány falešné „typické“ výslechy. Bylo zaranžováno fiktivní prostředí, aby scéna vypadala jako normální a běžná. Připomínalo to model židovského tábora, který vytvořili nacisté v koncentračním táboře v Terezíně v Československu. Namluvili pozorovatelům Červeného kříže a dalším, že vězni jsou se svým přemístěním spokojeni. Erik Saar popisuje, že všechno bylo vylepšeno, aby to vypadalo „prvotřídné“:

Jedna z věcí, kterou jsem se naučil, když jsem nastoupil ke zpravodajskému týmu, bylo, že když probíhala VIP návštěva, což znamená, že přišel generál nebo nějaký vysoký činitel nadřízených orgánů státní služby, někdo ze zpravodajských agentur, nebo dokonce delegace z Kongresu, se soustředěným úsilím se vyšetřovatelům vysvětlovalo, že mají najít zadrženého, který už předtím spolupracoval, a poslat ho do výslechové místnosti v době, kdy VIP návštěva bude sedět v pozorovací místnosti. V podstatě měli najít někoho, kdo spolupracuje, s kým jsou schopni sednout si ke stolu a vést normální dialog, někoho, kdo už také v minulosti poskytl dostatek tajných informací, a pak musí znovu předvést výslech pro VIP návštěvu.

V podstatě to pro mě jako pro zpravodajského profesionála bylo urážlivé. A myslím si, že jsem to takto necítil sám, abych k vám byl upřímný, protože celé vaše bytí ve zpravodajské komunitě je o tom, poskytnout politikům správné informace, aby mohli učinit správná rozhodnutí. To je opravdu podstata existence zpravodajské komunity, jednoduše poskytovat správné informace. A tento koncept vytváření fiktivního světa, aby se Guantánamo jevílo návštěvníkům nějakým způsobem, i když ve skutečnosti bylo něčím úplně jiným, naprosto zpochybnilo všechno, co jsme se my, odborníci, snažili ve zpravodajských službách dokázat.

Inspekce mohla sledovat jakýkoliv výslech prostřednictvím jednosměrného zrcadla v každé místnosti, ale podle Saara to „dělala jen zřídka“. Významná sezení se zadrženými osobami s vysokou důležitostí měla být zaznamenána na videu pomocí skrytých kamer. Kdyby tomu tak bylo, možná by vyšší důstojníci byli zmíněnými perverzními sexuálními taktikami stejně zdeptaní jako náš tlumočník a zastavili by je. Nestalo se tak. Saar říká:

Ve výslechových místnostech byly také kamery, ale rozhovory se nenahráva- ly; generál [Geoffrey] Miller myslel, že nahrávání může způsobit jen právní problémy. Video bylo jednoduše připojeno k obrazovce v pozorovací místnosti. U převážné většiny

výslechů byli vyšetřovatel, lingvista a zadržená osoba jediná, kdo věděli, co se v místnosti odehrálo.
„Externí zajištění“ mučení

Další důkazy o šíření nenápadného mučení jako prostředku vymáhání tajných informací z odolných podezřelých odhalují tajné programy CIA, v jejichž rámci byli vězni bleskurychle dopraveni do cizích zemí, které souhlasily, že pro Spojené státy udělají tuto špinavou práci. V rámci politiky známé jako „vydávání osob“ nebo „mimořádné vydávání osob“ byly desítky, možná stovky teroristů „s vysokou důležitostí“ odvezeny do bezpočtu cizích zemí, často v obchodních letadlech pronajatých CIA.⁶³ Prezident Bush zřejmě schválil CIA, že může vězně ve vazbě nechat „zmizet“ nebo „vydat“ do zemí, kde je používání mučení dobře známo (a doloženo Amnesty International). Takoví vězni byli drženi v izolaci v tajných vězeňských zařízeních na „utajených místech“. V rámci „zpětného vydávání osob“ zahraniční úřady zajistily „podezřelé“ mimo bojové zóny a převezly je do vazby, obvykle do věznic na Guantánamu, a to bez základní právní ochrany vyplývající z mezinárodního práva.

Prezident organizace amerických právníků Center for Constitutional Rights (Centrum pro ústavní právo) Michael Ratner k tomuto programu řekl:

Nazývám to externím zajištěním mučení. Ve skutečnosti to znamená, že v tzv. válce proti terorismu CIA pochyťte lidi všude po světě, kdekoli se jí zachce, a pokud se nechce sama zabývat mučením nebo výsledkem, ať už to nazveme jakkoliv, pošle je do jiné země, se kterou mají naše zpravodajské agentury blízký vztah. Může to být Egypt nebo třeba Jordánsko.⁶⁵

Jeden z vyšších důstojníků CIA odpovědných za tento program (předávání osob) byl Michael Scheuer. O záležitosti hovoří věcně:

Vzali jsme lidi do zemí jejich původu na Blízkém východě, pokud v těchto zemích běží vůči nim nedorozšířený právní proces a pokud tyto země byly ochotny je přijmout. S touto osobou se bude zacházet v souladu s právními předpisy uvedené země, nikoli podle práva Spojených států, ale podle zákonů řekněme např. Maroka, Egypta nebo Jordánska.⁶⁶

Je zřejmé, že výslechové taktiky používané v těchto zemích zahrnovaly mučicí techniky, o kterých CIA nechtěla nic vědět, pokud byly výsledkem potřebné „tajné informace“. Je však obtížné v naší technologicky rozvinuté době skrývat takový program dlouhodobě. Někteří z amerických spojenců prošetřovali nejméně třicet letů podezřelých z toho, že jsou součástí programu CIA na vydávání osob k mučení. Šetření prokázalo, že hlavní podezřelí byli převezeni do bývalých sovětských zemí ve východní Evropě.⁶⁷

Podle mého soudu nejsou tyto programy vydávání zadržených k mučení známy, že by CIA a agenti vojenského zpravodajství nebyli ochotni mučit vězně

sami. Spíše věřili, že agenti v těchto zemích to umí lépe. Zdokonalují postupy „třetího stupně“ dále než Američané. Nastínil jsem zde jen malý vzorek mnohem obsáhlejšího zneužívání praktikovaného na všechny druhy vězňů v amerických vojenských věznicích, aby bylo možné vyvrátit tvrzení administrativy, že takové zneužívání a mučení nebylo „systémové“.

Pitvy a úmrtí zprávy osob zadržovaných v zařízeních v Iráku a Afghánistánu ukazují, že k téměř polovině ze čtyřiceti čtyř hlášených úmrtí došlo během výslechů vedených jednotkami Navy SEALs, vojenským zpravodajstvím nebo CIA či po nich. Tyto vraždy byly výsledkem hrubých výslechových taktik, které zahrnovaly nasazení kukly, roubíku, škrčení, bití tupými předměty, topení ve vodě, spánkovou deprivaci a vystavování extrémním teplotám. Výkonný ředitel ACLU Anthony Romero jasně prohlásil: „Není pochyb o tom, že výslechy měly za následek smrt. Vysoce postavení představitelé, kteří věděli o mučení a seděli se založenými rukama, a ti, kdo vytvořili a schválili tuto politiku, musí být voláni k zodpovědnosti.“⁶⁸

Vezmeme to odshora: poženeme k odpovědnosti Dicka Cheneyho a George W. Bushe

Jak bylo v měsících následujících po uveřejnění fotek [z Abū Ghrajbu] stále patrnější, tento model zneužívání nebyl výsledkem činů jednotlivých vojáků, kteří porušili pravidla. Byl důsledkem rozhodnutí Bushovy vlády ohýbat a ignorovat pravidla nebo je odvrhnout stranou. Vládní politika vytvořila v mnoha ohledech vhodné klima pro Abū Ghrajb a pro nejrůznější způsoby celosvětového zneužívání zadržených.

Toto stručné prohlášení ve zprávě Human Rights Watch „Spojené státy americké: Unikli trestu za mučení?“ zaměřuje naši pozornost na samotný vrchol dlouhé hierarchie velení, na celou cestu vzhůru až k viceprezidentu Dicku Cheneymu a prezidentu Georgi W. Bushovi.

Válka proti terorismu zarámovala změnu paradigmatu mučení

V návaznosti na předchozí prezidentské selhání ve „válce proti substantivismu“, tzv. válce proti chudobě a drogám, vyhlásila Bushova administrativa po útocích z 11. září 2001 „válku proti terorismu“. Ústřední premisou této nové války se stal terorismus jako primární hrozba „národní bezpečnosti“ a „vlasti“ a potřeba bojovat proti němu všemi prostředky. Tento ideologický základ byl použit prakticky ve všech zemích jako prostředek pro získání obecné a vojenské podpory agrese, jakož i podpory represe. Bez omezení byl v šedesátých a sedmdesátých letech minulého století používán pravicovými diktaturami v Brazílii, Řecku a v mnoha jiných státech k ospravedlnění mučení a poprav občanů, kteří byli označeni jako „nepřátelé státu“.⁶⁹ Italské pravicové křídlo křesťanských demokratů použilo na konci sedmdesátých let „strategii napětí“, aby zveličilo strach z terorismu Rudých brigád (radikálních komunistů) jako prostředku politické kontroly. Klasickým příkladem je samozřejmě Hitlerovo označování Židů jako původců ekonomického zhroucení Německa ve třicátých letech 20. století. Byli vnitřní hrozbou, která ospravedlňovala vnější program dobývání území a požadavek na jejich vyhlazení, a to jak v Německu, tak ve všech zemích, které nacisté obsadili.

Strach je oblíbená psychologická zbraň státu, která má vyděsit občany, aby obětovali své základní svobody a ochranu právního řádu výměnou za bezpečnost slíbenou jejich všemocnou vládou. Strach byl klíčový prvek, který získal většinovou podporu americké veřejnosti a Kongresu nejprve pro preventivní válku proti Iráku a později pro bezduché udržování nejrůznějších postupů politiky Bushovy administrativy. Strach byl prvně orwellovským způsobem šířen pomocí předpovědi jaderného útoku proti Spojeným státům a jejich spojencům arzenálem „zbrani hromadného ničení“ Saddáma Husajna. Například v předvečer hlasování Kongresu o usnesení o válce v Iráku prezident Bush řekl národu a Kongresu, že Irák je „národ zla“, který ohrožuje americkou bezpečnost. „Známe-li tyto skutečnosti,“ poznamenal Bush, „Američané nesmí ignorovat hrozbu, která proti nám narůstá. Tváří v tvář jasným známkám nebezpečí nemůžeme čekat na konečný důkaz - kouřící zbraň -, který by mohl přijít v podobě atomového hříbu.“⁷⁰ Atomový hříb však rozprostřel nad Amerikou nikoliv Saddám, ale Bushův tým.

Několik dalších let všichni klíčoví členové Bushovy administrativy opakovali ve svých projevech podobná strašlivá varování. Speciální vyšetřování divize výboru pro vládní reformu připravila pro poslance Henryho A. Waxmana zprávu o veřejných prohlášeních Bushovy administrativy ohledně Iráku. Použili veřejnou databázi všech takových výroků Busha, Cheneyho, Rumsfelda, ministra zahraničí Colina Powella a poradkyně pro národní bezpečnost Condoleezy Riceové. Podle zprávy vydalo těchto pět úředníků dvě stě třicet sedm specifických „nepravdivých a zavá dějících“ prohlášení o irácké hrozbě v rámci sto dvaceti pěti veřejných vystoupení, každý z nich průměrně asi padesát. V měsíci září 2002, na první výročí útoku z 11. září, bylo zaznamenáno téměř padesát zavádějících a klamných prohlášení Bushovy administrativy k veřejnosti.⁷¹

Ve své investigativní analýze vystopoval nositel Pulitzerovy ceny Ron Suskind v Cheneyho prohlášení hned po 11. září velkou část rámování Bushovy administrativy týkající se války proti terorismu. Cheney ji definoval následovně: „Pokud existuje jednaprocentní šance, že pákistánští vědci pomáhají al-Káidě sestavit nebo vyvinout jadernou zbraň, musíme to brát jako jistotu a podle toho reagovat. **Nejde** o naši analýzu..., jde o naši reakci.“ Suskind píše ve své knize *The One Percent Doctrine (Doktrína jednoho procenta)*: „Co bylo řečeno, to platilo: kritérium jednání.

kteřé rámovalo události a reakce vlády pro nadcházející roky.“ Pokračuje připomínkou, že bohužel drtivá část federální vlády nepracuje efektivně nebo účinně pod vlivem této nové podoby stresu, kterou je válka proti terorismu, a kognitivní disonance plynoucí z nečekané vzpoury a povstání zajatého národa. „Má ochranné tendence, vzájemně neslučitelnou agendu a pravidla na to, co kdo dělá a kdo reprezentuje jednání vůči občanům, vládcům a šéfům. To udělá hodně, to ano, ale často to takto nefunguje. A to znamená, že vláda lže, přetvařuje se, skrývá, co může, někdy z pudu sebezáchovy, protože bez vaší důvěry [občanů] není ničím jiným než obyčejnou kanceláří.“⁷²

Jiný způsob šíření strachu lze vidět v politizaci poplašného systému varujícího před rizikem terorismu (barevný kód) zavedeného ministerstvem pro vnitřní bezpečnost Bushovy vlády. Věřím, že původním záměrem bylo, aby sloužil jako všechny systémy varující před katastrofou, tj. mobilizoval občany a připravil je na hrozbu. V průběhu času však jedenáct vágních upozornění nepřineslo žádné reálné doporučení, jak se mají občané zachovat. Varování před hurikánem říká lidem, že se mají evakuovat; při varování před tornádem se musíme stáhnout do sklepního krytu; ale varování před teroristickým útokem, který se stane někdy, někde, nám prostě říká, abychom byli „bdělí“ a samozřejmě dělali všechno tak jako obvykle. Nikdy nedošlo k veřejnému vysvětlení nebo závěrečnému zhodnocení, když se žádná z těchto mnoha hrozeb nenaplnila i přes jejich údajné „důvěryhodné zdroje“. Mobilizace národních sil při každém zvýšení úrovně ohrožení populace stála přinejmenším miliardou dolarů měsíčně a lidem způsobila zbytečný stres a úzkost. Na konec bylo vysílání barevně odlišených stupňů ohrožení méně platným varovným systémem než nákladné vládní zajišťování a udržování národního strachu z teroristů při absenci teroristických útoků.

Francouzský existencialistický spisovatel Albert Camus poukázal na to, že strach je metoda, teror vytváří strach a strach zabraňuje tomu, aby lidé přemýšleli racionálně. Nutí lidi abstraktně přemýšlet o nepříteli, teroristech a povstalcích, kteří nás ohrožují, a tudíž musí být zničeni. Jakmile začneme přemýšlet o lidech jako třídě entit, jako o abstrakci, pak se přetaví do „tváří nepřítel“ a i u běžně mírumilovných lidí vyplavou na povrch primitivní impulzy zabít a mučit.⁷³

Veřejně vystupují se svou kritikou těchto „stínových poplachů“ jako nefunkčních a nebezpečných, ale je patrné, že zvýšení Bushova hodnocení v průzkumech veřejného mínění úzce koreluje s vyzváněním těchto varování.⁷⁴ Problémem je, že vyvoláváním a udržováním strachu z nepřítelů u našich brán byla Bushova administrativa schopna vytvořit prezidentovi pozici všemocného vrchního velitele národa ve válce.

Tím, že sám sebe nazýval „vrchním velitelem“ a výrazně si rozšířil pravomoci, které mu přiznával Kongres, začal prezident Bush a jeho poradci věřit, že stojí nad národem a mezinárodním právem, a proto některé z jejich politických postupů byly legální pouze tím, že byly potvrzeny nově přepracovaným oficiálním právním výkladem. Semena pro květy zla, které rozkvetly v temném žaláři Abú Ghrajb, byla vyseta Bushovou vládou v trojúhelníku zahrávaném národní bezpečnostní hrozbou, strachem a zranitelností občanů a výslechy - mučením k vítězství ve válce proti terorismu.

Viceprezident Dick Cheney jako „viceprezident mučení“

Úvodník *Washington Postu* nazývá Dicka Cheneyho „viceprezidentem mučení“ pro jeho úsilí o zamítnutí a nakonec úpravu McCainova pozměňovacího návrhu zákona o rozpočtu ministerstva obrany.⁷⁵ Tento pozměňovací návrh požadoval humánní zacházení s vězni v americké vojenské vazbě. Cheney těžce lobbval, aby získal výjimku ze zákona pro CIA - aby k získání informací od podezřelých mohla použít jakékoli prostředky, které by považovala za nezbytné. Cheney pro hlásil, že takový zákon by svázal agentům CIA ruce a vystavil je možnému stíhání za jejich úsilí v globální válce proti terorismu. (A my jsme letmo zahlédli, jak extrémně brutální a smrtící jejich úsilí může být.)

Legislativa navržená senátorem Johnem McCainem, bývalým válečným zajatcem ve Vietnamu, který sám zažil hrůzy mučení, zakazuje veškerým vládním agentům používání mučení a krutého, nelidského a ponižujícího zacházení. Vyžaduje také, aby se

všechny vojenské výsledky řídily armádním polním manuálem veden i výsledků (FM 34-52). Nejen že návrh prošel poměrem 90:9 Senátem, ale dostalo se mu silné podpory v osobních dopisech zaslaných McCainovi více než desítkou nejvyšších vojenských velitelů námořní pěchoty, armády a námořnictva. Tvrdili, že armádní polní manuál je ověřený a platný „zlatý standard“, který by měl být důsledně dodržován.

Jako dovětek uvádím, že tito generálové a admirálové věří, že „pokud vězně zadržují a vyslyšají jiné vládní organizace než agentury ministerstva obrany, neměly by existovat žádné právní mezery umožňující kruté a ponižující zacházení“.⁷⁰

McCain poskytuje široký pohled na mučení a na potřebu napravit morální kompas Ameriky. Ve svém eseji „The Truth About Torture“ („Pravda o mučení“) v časopise *Newsweek* McCain uvedl, že:

Je to válka idejí, boj za podporu svobody tváří v tvář teroru v místech, kde pravidlo represe vypěstovalo zlobu, která plodí teroristy. Případy zneužívání vězňů si na nás vybírají svou hroznou daň v této válce idejí. Nevyhnutelně se dostávají na veřejnost, a když se tak stane, ohrožují naše morální postoje... Týrání vězňů nám škodí více než naši nepřátelé.⁷⁷

Je nepravděpodobné, že schválením této legislativy se zeslabí Cheneyho vášnivá podpora CIA v užívání všech prostředků, které má k dispozici, aby získala příznání a zpravodajské informace od tajně držených osob podezřelých z terorismu. Musí tomu tak být, když vezmeme v úvahu Cheneyho neochvějné přesvědčení, které vyjádřil krátce po útocích z 11. září. V televizním rozhovoru pro pořad *Meet the Press* (*Setkánís tiskem*) televizní stanice NBC Cheney učinil pozoruhodné prohlášení:

Musíme také pracovat, i když na jakési temné straně, chcete-li. Musíme trávit čas v přítomnosti zpravodajského světa. Hodně z toho, co je třeba udělat, se bude muset provádět v tichosti, bez jakékoli diskuse, s použitím zdrojů a metod, které jsou k dispozici našim zpravodajským službám, máme-li mít úspěch. To je svět, ve kterém tito lidé pracují, a tak bude mít pro nás v podstatě zásadní význam užívat jakékoliv prostředky, které máme k dispozici, abychom dosáhli našeho cíle.⁷⁸

V rozhovoru pro National Public Radio bývalý náčelník generálního štábu a ministr zahraničních věcí Colin Powell a plukovník Lawrence Wilkerson obvinili Cheneyho a Bushův tým neokonzervativců, že vydali pokyny, které vedly k zneužívání vězňů v Iráku a Afghánistánu. Wilkerson nastínil směřování těchto pokynů:

Bylo mi jasné, že šlo o viditelnou revizi ze strany úřadu viceprezidenta [Cheneyho] prostřednictvím ministra obrany [Rumsfelda] směrem dolů k velitelům v poli, což pomocí pečlivě formulovaných pojmů pro vojáka v poli znamenalo dvě věci: Nedostáváme dostatek kvalitních zpravodajských informací a vy ty důkazy musíte získat - a hmm, mimochodem, tady je několik způsobů, jak se k nim můžete pravděpodobně dostat.

Wilkerson se také odkazoval na Davida Addingtona, Cheneyho poradce, jako na „osobu, která věrně obhajuje skutečnost, že prezidentovi je v jeho funkci vrchního velitele dovoleno odchýlit se od Ženevských konvencí“.⁷⁹ To nás přivádí až na samý vrchol moci.

Prezident George W. Bush jako „vrchní velitel války“

Jako velitel řídící globální válku proti terorismu s nejistým koncem se prezident George W. Bush spoléhal na tým právních poradců, kteří měli položit legitimní základ pro preventivní válečnou agresi proti Iráku, předefinovat mučení a vytvořit nová pravidla ozbrojeného konfliktu k omezení svobody občanů prostřednictvím nařízení tzv. PATRIOT Act a povolit nezákonný odposlech a špehování telefonních hovorů amerických občanů. Jako obvykle se to vše odehrává ve jménu ochrany posvátné vnitřní národní bezpečnosti v globální válce proti „vy víte

komu“. Do Bushova týmu právních poradců patřili: Alberto R. Gonzalez, poradce prezidenta (následně povýšen na generálního prokurátora), John Yoo, zástupce generálního prokurátora, a Jay S. Bybee, asistent generálního prokurátora (oba z ministerstva spravedlnosti), generální prokurátor John Ashcroft a William

H. Taft IV., právní poradce z ministerstva zahraničních věcí.

Alberto Gonzales nabídl prezidentovi následující právní posouzení (memo' randům z 25. ledna 2002): „Povaha nové války klade velký důraz na další faktory, jako je schopnost rychle získat informace... Podle mého soudu jsou ve světle tohoto nového paradigmatu přísná ženevská omezení pro výsledky nepřátelských vězňů zastaralá.“

Memoranda o mučení

Memorandum ministerstva spravedlnosti z 1. srpna 2002 v tisku označované jako „memorandum o mučení“ úzce definovalo „mučení“ nikoliv z hlediska toho, co zná, ale pouze z hlediska jeho nejextrémnějších dopadů. Uvádí, že fyzická bolest musí být „ekvivalentní intenzitě bolesti provázející vážné fyzické zranění, jako je orgánové selhání, poškození tělesné funkce, nebo dokonce smrt“. Aby bylo možné v souladu s tímto memorandem stíhat někoho obviněného z trestných činů mučení, musí existovat „specifický záměr“ žalovaného způsobit „těžkou fyzickou nebo duševní bolest či utrpení“. „Duševní mučení“ bylo úzce definované jako zahrnují cí pouze úkony, které by vedly k „významné psychické újmě s významnou dobou trvání, např. trvající měsíce nebo roky“.

Memorandum pokračuje tvrzením, že dřívější ratifikace zákona proti mučení z roku 1994 by mohla být považována za protiústavní, protože by byla v rozporu s pravomocí prezidenta jako vrchního velitele. Další směrnice právníků z mini', terstva spravedlnosti dávají prezidentovi pravomoc nově interpretovat Ženevské konvence, aby vyhovovaly účelům vlády ve válce proti

terorismu. Příslušníci bojů jící strany zajatí v Afghánistánu, vojáci Talibanu, podezřelí z al-Káidy, povstalci a všichni ostatní zadrženi a vzati do vazby by neměli být považováni za válečné zajatce, a proto jim není poskytnuta právní ochrana, na kterou mají nárok váleční zajatci. Jako „nepřátelští civilisté“ by mohli být drženi na dobu neurčitou v jakémkoliv zařízení po celém světě bez právního zástupce nebo jakéhokoliv obvinění vzneseného proti nim. Prezident navíc zřejmě schválil program CIA ohledně „mize ní“ teroristů s vysokou důležitostí.

Důkazy jsou nepřímé, ale přesvědčivé. Například James Risen ve své knize *State of War (Válečný stav)* dospěl k závěru, že existuje „tajná dohoda mezi velmi vysokými představiteli státní správy chránit Bushe a poskytnout mu možnost cokoliv popřít“ ve vztahu k zapojení CIA do nových extrémních výslechových taktik.⁸⁰

Méně laskavý popis vztahu mezi prezidentem Bushem a jeho týmem právních poradců pochází od právního teoretika Anthonyho Lewise, který důkladně prozkoumal všechna dostupná memoranda:

Memoranda jsou napsána jako rada mafiánského právníka jeho donovi, jak obcházet zákon a neskončit ve vězení. Jak se vyhnout stíhání, je doslova tématem memoranda... Dalším ještě více znepokojujícím tématem memoranda je možnost prezidenta nařídít mučení vězňů, i když je to zakázáno federálním zákonem a mezinárodní Úmluvou proti mučení, ke které se připojily také Spojené státy.⁸¹

Čtenáře vyzývám, aby si prošli všechny relevantní materiály, které jsem zde nastínil (vyšetřovací zprávy, zprávu Mezinárodního výboru Červeného kříže a další), spolu se všemi dvaceti osmi „memorandy o mučení“ od právních poradců prezidenta Bushe, Rumsfelda, Powella, samotného Bushe a dalších, kteří připravili cestu pro legalizaci mučení v Afghánistánu, Guantánamu a Iráku. V pozoruhodném svazku o 1 249 stranách *The Torture Papers: The Road to Abu Ghraib CDokumenty o mučení: Cesta kAbú Ghraibu*, jehož editory byli Karen Greenbergová a Joshua Dratel, je detailně osvětlena celá série stop představovaná jednotlivými memorandy, a tím vystavena na odív zvrácená dovednost vládních právníků.⁸² Umožňuje nám pochopit, jak takové „dovednosti, které toho tolik učinily, aby chránily Američany v zemi s jedním z nej dokonalejších právních řádů, mohou být zneužity ve jménu zla“.⁸³ Jednoznačný závěr editorů zní, že tyto dokumenty jsou pro občany důležité, aby pochopili motivy a záměry svých volených představitelů a dalších vládních úředníků:

Zatímco příslovečná cesta do pekel je dlážděna dobrými úmysly, interní vládní memoranda shromážděná v této publikaci ukazují, že cesta k očistci, kterým je zátoka Guantánamo nebo Abú Ghrajb, byla rozhodně vydlážděna úmysly špatnými. Politika, která měla za následek bezuzdné zneužívání zadržených nejprve v Afghánistánu, pak na Guantánamu a později v Iráku, byla produktem tří zhoubných záměrů navržených k usnadnění jednostranného a neomezeného věznění, vyslýchání, týrání, odsouzení a trestání vězňů: (1) snaha umístit zadržené mimo dosah jakéhokoliv soudu nebo zákona; (2) snaha o zrušení Ženevských konvencí ohledně zacházení se zadrženými osobami v souvislosti s ozbrojenými konflikty a (3) snaha zprostit viny ty, kteří zavádějí politiku s absencí odpovědnosti za válečné zločiny v rámci amerického i mezinárodního práva.

Veškerá tvrzení v dobré víře, že ti, kteří takovou politiku formulovali, byli pouze svedeni na špatnou cestu ve své snaze o bezpečnost tváří v tvář tomu, co je jistě pravou teroristickou hrozbou, popírají více sami tvůrci politiky než nevyslovená přiznání jejich nezákonných úmyslů... Poselství, které tato

memoranda nesou, je nepochybné: tito tvůrci politiky nemají rádi náš systém spravedlnosti, jeho kontroly a protiváhy, práva a omezení, ačkoliv přísahali, že je budou dodržovat. Tento odpor a nedůvěra k našim civilním a vojenským justičním systémům jsou jednoznačně neamerické.⁸⁴

Profesor práva Jordán Paust (bývalý kapitán, vojenská justiční služba americké armády) napsal právním poradcům George W. Bushe, kteří připravili tato ospravedlnění mučení vězňů: „Od nacistické éry nebylo tolik právníků tak jasně zapojeno do mezinárodních trestných činů v souvislosti se zacházením s osobami zadrženy mi během války a s jejich vyslýcháním.“

Seznamu poradců vévodí generální prokurátor Alberto Gonzales, který pomohl vytvořit právní memorandum, jež nově interpretuje „mučení“, jak je uvedeno výše. Dokud nebyly zveřejněny fotografie z Abú Ghrajbu, Gonzales a prezident Bush popírali existenci tohoto memoranda, které nabízí nejextrémnější pojetí mučení. Gonzalesovo nadšení pro rozšiřování prezidentských pravomocí v rámci války pro ti terorismu bylo srovnáváno s vlivným nacistickým právníkem Carlem Schmittem. Schmittovy ideje o osvobození národní exekutivy od právních omezení v dobách nouze pomohly potlačit německou ústavu a poskytl Hitlerovi totální moc. Gonzalesův životopisec poznamenal, že Gonzales je sympatický muž, který dělá dojem „obyčejného člověka“ bez sadistických nebo psychopatických tendencí.⁸⁵ V rámci jeho institucionální role však Gonzalesova právní memoranda zodpovídají za porušení občanských svobod a za brutální výslechy osob podezřelých z terorismu v rozporu s mezinárodním právem.⁸⁶

jednotky ministerstva obrany

Podle nedávné zprávy americké televizní stanice MSNBC vedení vyšetřovací jednotky ministerstva obrany oznámilo, že opakovaně varovalo vysoké představitel Pentagonu (od začátku roku 2002 a roky poté), že kruté výslechové techniky používané odloučeným zpravodajským týmem neposkytnou spolehlivé informace, mohou představovat válečné zločiny a pokořit celý národ, jestliže budou veřejně odhaleny. Obavy a rady těchto zkušených kriminalistů byly z velké části ignorovány všemi v systému

017891530102300132020002010030003201633101000 velení, kteří řídili výslechy na Gauntánamu a v Abú Ghrajbu a kteří
2 spíše preferovali intenzivní, nátlakové formy výslechu. Alberto J. Mora, bývalý hlavní právník amerického námořnictva, veřejně vyjádřil podporu členům této pracovní skupiny: „Jsem na všechny tyto jednotlivce hrdý, protože řekli: ‚Nepropůjčíme se k tomu, i kdyby nám to bylo nařízeno/ Jsou to hrdinové a neexistuje žádný jiný způsob, jak je popsat. Prokázali obrovskou osobní odvahu a osobní integritu tím, že se postavili za americké hodnoty a systém, pro který

všichni žijeme.“ Nakonec tito vyšetřovatelé nebyli schopni zastavit týrání. Dokázali ho pouze přibrzdit tím, že ministra obrany Rumsfelda přiměli zredukovat některé z jeho nejtvrděších výslechových taktik.⁸⁷

Posedlost válkou proti terorismu

Můžeme vidět, že posedlost válkou proti terorismu hnala Bushe stále dál na nebezpečnou cestu, kterou ve svém pozdějším výroku osvětlil senátor Barry Goldwater takto: „Extremismus při obraně svobody není neřest... umírněnost při výkonu spravedlnosti není ctnost.“ Proto prezident Bush schválil vnitrostátní dohled nad americkými občany prostřednictvím National Security Agency (Národní agentura pro bezpečnost), aniž by k tomu byl právně zmocněn. Množství rozsáhlých operací vytěžování dat a velký objem telefonního a internetového provozu shromážděného NSA a zaslání FBI na analýzu ve skutečnosti zahltilo její kapacity pro efektivní zpracování takových informací.⁸⁸

Takovýto dohled, jak uvádí podrobná zpráva v *New York Times* z ledna 2006, vyžaduje „zadní vrátka“ v podobě přístupu k hlavním telekomunikačním spojkám na americké půdě, které umožňují spojení při mezinárodních telefonátech a tajnou spolupráci nej větších celostátních telekomunikačních společností.⁸⁹ Skandální odhalení deníku poukázalo na excesy spočívající v tom, že je prezidentovi propůjčena moc bez omezení skrze kontrolu zákonů nebo Kongresu. Bushův pocit, že je nad zákonem, se podobá pocitu prezidenta Richarda Nixona, který „pustil z řemene vnitřního hlídače v roce 1970“ a bránil svůj čin tvrzením: „Když to udělá prezident, znamená to, že to není nezákonné.“⁹⁰ Bush nyní říká přesně totéž se stejným pocitem beztrestnosti.

Pocit, že stojí nad zákonem, je vidět také v jeho bezprecedentním užívání „prohlášení při podpisu“. Prezident tak v procesu schvalování zákona, který prošel Kongresem, potvrzuje svou výsadu *nedodržovat* zákon, který právě podepsal. Prezident Bush použil tuto taktiku neřídit se zákony schválenými Kongresem, pokud jsou v rozporu s jeho výkladem ústavy, vícekrát než kterýkoliv jiný prezident v dějinách USA, a to více než sedmsetpadesátkrát. Včetně umístění jeho osobního omezení v McCainově pozměňovacím návrhu zákona proti mučení.⁹¹

Nicméně Bushovo prosazování výkonné moci bylo napadeno nedávným rozhodnutím Nejvyššího soudu, který omezuje její autoritu. Zavrhuje plány Bushovy administrativy postavit vězně z Guantánama před vojenské tribunály, protože tento čin není povolen federálním nařízením a porušuje mezinárodní právo. Podle listu *The New York Times* „usnesení soudu představuje zatím nejvýznamnější překážku širokého rozšíření prezidentské moci“.⁹²

Ve své snaze zbavit svět zla terorismu se paradoxně Bushova vláda stala do očí bijícím exemplářem „administrativního zla“. Je to organizace, která způsobuje bolest, utrpení a smrt, a přitom ochotně používá formální, racionální a efektivní postupy k zamaskování podstaty toho, co provádí - ignoruje prostředky, aby ospravedlnila to, co její členové považují za záměr vyššího řádu.⁹³

K dalším příkladům tohoto mechanismu administrativního zla v akci patří nacistické vyhlazování Židů za holocaustu, role NASA při katastrofě Challenge-ru, podpora návykových cigaret manažery amerických tabákových společností a jejich najatými „vědeckými odborníky“ a klamavé obchodní praktiky Enro-ru a dalších nepoctivých společností. Administrativní zlo je systémové v tom smyslu, že zahrnuje každou osobu, jakmile je jeho politika zavedena a jeho postupy převzou kontrolu. Nicméně bych argumentoval tím, že organizace musí mít vůdce a tito vůdci musí nést odpovědnost za vytvoření nebo udržování takového zla.

Domnívám se, že systém se skládá z těchto činitelů a organizací, jejichž moc a hodnoty vytvářejí nebo upravují pravidla a očekávání „schváleného chování“ ve sféře jejich vlivu. Na jedné straně je systém něčím více než jen souhrnem jeho součástí a jeho vůdců, kteří rovněž podléhají jeho silnému vlivu. Na druhé straně by ale jednotlivci hrající klíčovou roli při vytváření systému, který se zapojuje do nelegálního, nemorálního a neetického jednání, měli nést zodpovědnost navzdory situačním tlakům, které na ně působí.

Prezident Bush a jeho poradci dokázali prosadit změnu zákona o válečných zločinech (z roku 1996) tím, že tlačili na Kongres, aby schválil zákon o vojenských tribunálech (senátní zákon 3930), který Bush podepsal 17. října 2006. Částečně byl vypracován proto, aby překazil rozhodnutí Nejvyššího soudu v případě *Hamdan versus Rumsfeld*, Nejvyšší soud totiž napadl skutečnost, že vláda využívá vojenské tribunály při procesech se zadrženými ve vězení na Guantánamu. Tento nový zákon o vojenských tribunálech upravuje celou řadu kontroverzních praktik americké vlády vztahujících se k věznění a zacházení s „nezákonnými nepřátelskými bojovníky“ Žádné z takto označených osob nejsou přiznána vojenská práva vojáků, ani občanská práva civilistů. Prezident získal významnou pravomoc v době války do této kategorie zařadit kohokoliv včetně amerických občanů, kteří tímto ztrácejí své právo *habeas corpus* a ochranu poskytovanou Ženevskými konvencemi. Mohou být uvězněni na dobu neurčitou, souzeni pouze vojenským soudem, jehož soudce může použít důkazy, i když je získal bez povolení k domovní prohlídce. K rozhodnutí o vině také vojenskému soudu stačí pouze dvoutřetinová většina členů tribunálu. Tento zákon je navíc živným prostředím pro alespoň dva další sporné prvky: povoluje mnoho výslechových taktik, které jsou kvalifikovány pouze jako „ponižující“, a zpětně chrání všechny vládní představitele, kteří by mohli být zapojeni do „zločinů proti lidskosti“, včetně vraždy vyslýchané zadržené osoby agenty CIA a dalšími. (Tudíž jsou nyní prakticky všechny případy zneužívání ve věznicích Abú Ghrajb přípustné, protože by byly kvalifikovány pouze jako „ponižující“, nějakou mučení.)

Prosazování zákona o válečných zločinech a Ženevských konvencí by mělo být nezbytné pro všechny civilizované národy, které se rozhodly respektovat zákony, a nikoli moc a tyranii. Podle úvodníku v *New York Times* (28. září 2006) je zákon o vojenských tribunálech „tyranským zákonem, který bude v rámci americké demokracie hodnocen velmi nízkou, je to něco jako současná verze zákonů o cizincích a pobuřování“. Kde je rozhořčení občanů a všech lidí milujících svobodu?⁹⁴

Členové poroty, váš verdikt, prosím

Přečetli jste si zde svědectví mnoha očitých svědků, jakož i klíčové úseky souhrnných zpráv hlavních nezávislých vyšetřovacích

týmů, spolu s částmi rozsáhlých analýz organizace Human Rights Watch, Červeného kříže, ACLU, Amnesty International a pořadu *Frontline* stanice PBS o povaze zneužívání a mučení vězňů ve vyšetřovací vazbě americké armády.

Myslíte si nyní, že trýznění zadržovaných v bloku 1A věznice Abú Ghrajb prováděné seržantem Ivanem „Chipem“ Frederickem a dalšími dozorcí na noční směně bylo anomálií, izolovaným incidentem způsobeným výhradně několika „shnilými jablky“ a údajně „ničemnými vojáky“?

Myslíte si dále, že takové zneužívání a mučení bylo, či nebylo součástí „systematického“ programu donucovacích výsledků? Vymyká se rozsah zneužívání a mučení u těchto výsledků během noční směny v bloku 1A ve věznici Abú Ghrajb dané době, místě a skupině aktérů?

Vzhledem k potvrzené vině dozorců obžalovaných ze zneužívání zachycených na fotografiích věříte nyní, že na ně působily dostatečné situační síly („špatný sud“) a systémový tlak („tvůrci špatného sudu“), které by mohly zmírnit výši jejich trestu odnětí svobody?

Jste ochotni a připraveni vynést rozsudek za spoluvinu na zneužívání v Abú Ghrajbu a v mnoha dalších vojenských zařízeních a věznicích tajně provozovaných CIA nad následujícími vysoce postavenými členy vojenského velení: generálmajorem Geoffreyem Millerem, generálporučikem Ricardem Sanchezem, plukovníkem Thomasem Pappasem a podplukovníkem Stevenem Jordánem?⁹⁵

Jste ochotni a připraveni vynést rozsudek za spoluvinu na zneužívání v Abú Ghrajbu a v mnoha dalších vojenských zařízeních a věznicích tajně provozovaných CIA nad následujícími vrcholnými členy politického vedení: bývalým ředitelem CIA Georgem Tenetem a ministrem obrany Donaldem Rumsfeldem?

Jste ochotni a připraveni vynést rozsudek za spoluvinu na zneužívání v Abú Ghrajbu a v mnoha dalších vojenských zařízeních a věznicích tajně provozovaných CIA nad následujícími vrcholnými členy politického vedení: viceprezidentem Dickem Cheneyem a prezidentem Georgem W. Bushem?

memoranda nesou, je nepochybné: tyto tvůrci politiky nemají rádi náš systém spravedlnosti, jeho kontroly a protiváhy, práva a omezení, ačkoliv přísahali, že je budou dodržovat. Tento odpor a nedůvěra k našim civilním a vojenským justičním systémům jsou jednoznačně neamerické.⁸⁴

Profesor práva Jordán Paust (bývalý kapitán, vojenská justiční služba americké armády) napsal právním poradcům George W. Bushe, kteří připravili tato ospravedlnění mučení vězňů: „Od nacistické éry nebylo tolik právníků tak jasně zapojeno do mezinárodních trestných činů v souvislosti se zacházením s osobami zadržovanými během války a s jejich vyslýcháním.“

Seznamu poradců vévodí generální prokurátor Alberto Gonzales, který pomohl vytvořit právní memorandum, jež nově interpretuje „mučení“, jak je uvedeno výše. Dokud nebyly zveřejněny fotografie z Abú Ghrajbu, Gonzales a prezident Bush popírali existenci tohoto memoranda, které nabízí nejextrémnější pojetí mučení. Gonzalesovo nadšení pro rozšiřování prezidentských pravomocí v rámci války proti terorismu bylo srovnáváno s vlivným nacistickým právníkem Carlem Schmittem. Schmittovy ideje o osvobození národní exekutivy od právních omezení v dobách nouze pomohly potlačit německou ústavu a poskytly Hitlerovi totální moc. Gonzalesův životopisec poznamenal, že Gonzales je sympatický muž, který dělá dojem „obyčejného člověka“ bez sadistických nebo psychopatických tendencí.⁸⁵ V rámci jeho institucionální role však Gonzalesova právní memoranda zodpovídají za porušení občanských svobod a za brutální výsledky osob podezřelých z terorismu v rozporu s mezinárodním právem.⁸⁶

Proti výsledkům na Guantánamu se staví vyšetřovací jednotky ministerstva obrany

Podle nedávné zprávy americké televizní stanice MSNBC vedení vyšetřovací jednotky ministerstva obrany oznámilo, že opakovaně varovalo vysoké představitelství Pentagonu (od začátku roku 2002 a roky poté), že kruté výsledkové techniky používané odloučeným zpravodajským týmem neposkytnou spolehlivé informace, mohou představovat válečné zločiny a pokořit celý národ, jestliže budou veřejně odhaleny. Obavy a rady těchto zkušených kriminalistů byly z velké části ignorovány všemi v systému velení, kteří řídili výsledky na Guantánamu a v Abú Ghrajbu a kteří spíše preferovali intenzivní, nátlakové formy výsledku. Alberto J. Mora, bývalý hlavní právník amerického námořnictva, veřejně vyjádřil podporu členům této pracovní skupiny: „Jsem na všechny tyto jednotlivce hrdý, protože řekli: ‚Nepropůjčme se k tomu, i kdyby nám to bylo nařízeno/ Jsou to hrdinové a neexistuje žádný jiný způsob, jak je popsat. Prokázali obrovskou osobní odvahou a osobní integritu tím, že se postavili za americké hodnoty a systém, pro který všichni žijeme.“ Nakonec tyto vyšetřovatelé nebyli schopni zastavit týrání. Dokázali ho pouze přibrzdit tím, že ministra obrany Rumsfelda přiměli zredukovat některé z jeho nejtvrdějších výsledkových taktik.⁸⁷

Posedlost válkou proti terorismu

Můžeme vidět, že posedlost válkou proti terorismu hnala Bushe stále dál na nebezpečnou cestu, kterou ve svém pozdějším výroku osvětlil senátor Barry Goldwater takto: „Extremismus při obraně svobody není neřest... umírněnost při výkonu spravedlnosti není ctnost.“ Proto prezident Bush schválil vnitrostátní dohled nad americkými občany prostřednictvím National Security Agency (Národní agentura pro bezpečnost), aniž by k tomu byl právně zmocněn. Množství rozsáhlých operací vytěžování dat a velký objem telefonního a internetového provozu shromážděného NSA a zaslaného FBI na analýzu ve skutečnosti zahltilo její kapacity pro efektivní zpracování takových informací.⁸⁸

Takovýto dohled, jak uvádí podrobná zpráva v *New York Times* z ledna 2006, vyžaduje „zadní vrátka“ v podobě přístupu k hlavním telekomunikačním spojkám na americké půdě, které umožňují spojení při mezinárodních telefonátech a tajnou spolupráci nej větších celostátních telekomunikačních společností.⁸⁹ Skandální odhalení deníku poukázalo na excesy spočívající v tom, že je prezidentovi propůjčena moc bez omezení skrze kontrolu zákonů nebo Kongresu. Bushův pocit, že je nad zákonem, se podobá pocitu

prezidenta Richarda Nixona, který „pustil z řemene vnitřního hlídače v roce 1970“ a bránil svůj čin tvrzením: „Když to udělá prezident, znamená to, že to není nezákonné.“⁹⁰ Bush nyní říká přesně totéž se stejným pocitem beztréstnosti.

Pocit, že stojí nad zákonem, je vidět také v jeho bezprecedentním užívání „prohlášení při podpisu“. Prezident tak v procesu schvalování zákona, který prošel Kongresem, potvrzuje svou výsadu *nedodržovat* zákon, který právě podepsal. Prezident Bush použil tuto taktiku neřídit se zákony schválenými Kongresem, pokud jsou v rozporu s jeho výkladem ústavy, vícekrát než kterýkoliv jiný prezident v dějinách USA, a to více než sedmsetpadesátkrát. Včetně umístění jeho osobního omezení v McCainově pozměňovacím návrhu zákona proti mučení.⁹¹

Nicméně Bushovo prosazování výkonné moci bylo napadeno nedávným rozhodnutím Nejvyššího soudu, který omezuje její autoritu. Zavrhuje plány Bushovy administrativy postavit vězně z Guantánama před vojenské tribunály, protože tento čin není povolen federálním nařízením a porušuje mezinárodní právo. Podle listu *The New York Times* „usnesení soudu představuje zatím nejvýznamnější překážku širokého rozšíření prezidentské moci“.⁹²

Ve své snaze zbavit svět zla terorismu se paradoxně Bushova vláda stala do očí bijícím exemplářem „administrativního zla“. Je to organizace, která způsobuje bolest, utrpení a smrt, a přitom ochotně používá formální, racionální a efektivní postupy k zamaskování podstaty toho, co provádí - ignoruje prostředky, aby ospravedlnila to, co její členové považují za záměr vyššího řádu.⁹³

K dalším příkladům tohoto mechanismu administrativního zla v akci patří nacistické vyhlazování Židů za holocaustu, role NASA při katastrofě Challenge-ru, podpora návykových cigaret manažery amerických tabákových společností a jejich najatými „vědeckými odborníky“ a klamavé obchodní praktiky Enro-ny a dalších nepoctivých společností. Administrativní zlo je systémové v tom smyslu, že zahrnuje každou osobu, jakmile je jeho politika zavedena a jeho postupy převzou kontrolu. Nicméně bych argumentoval tím, že organizace musí mít vůdce a tito vůdci musí nést odpovědnost za vytvoření nebo udržování takového zla.

Domnívám se, že systém se skládá z těchto činitelů a organizací, jejichž moc a hodnoty vytvářejí nebo upravují pravidla a očekávání „schváleného chování“ ve sféře jejich vlivu. Na jedné straně je systém něčím více než jen souhrnem jeho součástí a jeho vůdců, kteří rovněž podléhají jeho silnému vlivu. Na druhé straně by ale jednotlivci hrající klíčovou roli při vytváření systému, který se zapojuje do nelegálního, nemorálního a neetického jednání, měli nést zodpovědnost navzdory situačním tlakům, které na ně působí.

Prezident Bush a jeho poradci dokázali prosadit změnu zákona o válečných zločinech (z roku 1996) tím, že tlačili na Kongres, aby schválil zákon o vojenských tribunálech (senátní zákon 3930), který Bush podepsal 17. října 2006. Částečně byl vypracován proto, aby překazil rozhodnutí Nejvyššího soudu v případě *Hamdan versus Rumsfeld*, Nejvyšší soud totiž napadl skutečnost, že vláda využívá vojenské tribunály při procesech se zadrženými ve vězení na Guantánamu. Tento nový zákon o vojenských tribunálech upravuje celou řadu kontroverzních praktik americké vlády vztahujících se k věznění a zacházení s „nezákonnými nepřáteli skými bojovníky“. Žádné z takto označených osob nejsou přiznána vojenská práva vojáků, ani občanská práva civilistů. Prezident získal významnou pravomoc v době války do této kategorie zařadit kohokoliv včetně amerických občanů, kteří tímto ztrácejí své právo *habeas corpus* a ochranu poskytovanou Ženevskými konvencemi. Mohou být uvězněni na dobu neurčitou, souzeni pouze vojenským soudem, jehož soudce může použít důkazy, i když je získal bez povolení k domovní prohlídce. K rozhodnutí o vině také vojenskému soudu stačí pouze dvoutřetina vá většina členů tribunálu. Tento zákon je navíc živným prostředím pro alespoň dva další sporné prvky: povoluje mnoho výslechových taktik, které jsou kvalifikovány pouze jako „ponižující“, a zpětně chrání všechny vládní představitele, kteří by mohli být zapojeni do „zločinů proti lidskosti“, včetně vraždy vyslychané zadržené osoby agenty CIA a dalšími. (Tudíž jsou nyní prakticky všechny případy zneužívání ve věznici Abú Ghrajb přípustné, protože by byly kvalifikovány pouze jako „ponižující“, nějaké mučení.)

Prosazování zákona o válečných zločinech a Ženevských konvencí by mělo být nezbytné pro všechny civilizované národy, které se rozhodly respektovat zákony, a nikoli moc a tyranii. Podle úvodníku v *New York Times* (28. září 2006) je zákon o vojenských tribunálech „tyranským zákonem, který bude v rámci americké demokracie hodnocen velmi nízko, je to něco jako současná verze zákonů o cizincích a pobuřování“. Kde je rozhořčení občanů a všech lidí milujících svobodu?⁹⁴

Členové poroty, váš verdikt, prosím

Přečetli jste si zde svědectví mnoha očitých svědků, jakož i klíčové úseky souhrnných zpráv hlavních nezávislých vyšetřovacích týmů, spolu s částmi rozsáhlých analýz organizace Human Rights Watch, Červeného kříže, ACLU, Amnesty International a pořadu *Frontline* stanice PBS o povaze zneužívání a mučení vězňů ve vyšetřovací vazbě americké armády.

Myslíte si nyní, že trýznění zadržovaných v bloku 1A věznice Abú Ghrajb prováděné seržantem Ivanem „Chipem“ Frederickem a dalšími dozorcí na noční směně bylo anomálií, izolovaným incidentem způsobeným výhradně několika „shnilými jablky“ a údajně „ničemnými vojáky“?

Myslíte si dále, že takové zneužívání a mučení bylo, či nebylo součástí „systematického“ programu donucovacích výslechů? Vymyká se rozsah zneužívání a mučení u těchto výslechů během noční směny v bloku 1A ve věznici Abú Ghrajb dané době, místě a skupině aktérů?

Vzhledem k potvrzené vině dozorců obžalovaných ze zneužívání zachycených na fotografiích věříte nyní, že na ně působily dostatečné situační síly („špatný sud“) a systémový tlak („tvůrci špatného sudu“), které by mohly zmírnit výši jejich trestu odnětí svobody?

Jste ochotni a připraveni vynést rozsudek za spoluvinu na zneužívání v Abú Ghrajbu a v mnoha dalších vojenských zařízeních a věznicích tajně provozovaných CIA nad následujícími vysoce postavenými členy vojenského velení: generálmajorem Geoffreyem Millerem, generálporučikem Ricardem Sanchezem, plukovníkem Thomasem Pappasem a podplukovníkem Stevenem Jordánem?⁹⁵

Jste ochotni a připraveni vynést rozsudek za spoluvinu na zneužívání v Abú Ghrajbu a v mnoha dalších vojenských zařízeních a

věznicích tajně provozovaných CIA nad následujícími vrcholnými členy politického vedení: bývalým ředitelem CIA Georgem Tenetem a ministrem obrany Donaldem Rumsfeldem?

Jste ochotni a připraveni vynést rozsudek za spoluvinu na zneužívání v Abú Ghrajb a v mnoha dalších vojenských zařízeních a věznicích tajně provozovaných CIA nad následujícími vrcholnými členy politického vedení: viceprezidentem Dickem Cheneyem a prezidentem Georgem W. Bushem?

(Možná byste si také rádi prohlédli zprávu o nedávném soudu, který vyšetřoval Bushovu administrativu pro její „zločiny proti lidskosti“.⁹⁶)

Než to zvážíte, popřemýšlejte nad touto závěrečnou částí týkající se pozitivního pokusu vojenského systému uznat potřebu řádného výcviku dozorců a účinných institucionálních omezení zneužívání moci při výslechu vězňů. Kdyby takový postup fungoval hned od začátku, je pravděpodobné, že by ke zneužívání v Abú Ghrajb vůbec nedošlo.

Stanfordský experiment vstupuje do Abú Ghrajb jako návod k výcviku proti zahlcení moci a ztrátě lidskosti

Při dlouhém letu z Havaje do Bagdádu sledoval armádní plukovník Larry James pořád dokola DVD s nahrávkou Stanfordského experimentu *Quiet Rage*, možná „asi čtyřicetkrát“. „Co udělal Zimbardo špatně?“ „Co měl udělat jinak, aby zabránil zneužívání ve svém vězení?“ Kládl si tyto otázky, protože byl na cestě na speciální misi: *Napravit Abú Ghrajb!* Dr. James je významný klinický psycholog, který byl po léta předsedou psychologického oddělení lékařského centra Walter Reed Army Medical Center. Tento jedinečný úkol dostal v květnu 2004 z rozkazu generálmajora Geoffreyho Millera, se kterým pracoval ve vězení v zátoce Guantánamo. (Ano, téhož generála, jehož dřívější strategie a taktiky nadělaly tolik škody ve věznicích jak na Kubě, tak i v Iráku.)

Jako vedoucí behaviorálních věd James podával zprávy přímo generálmajoru Millerovi. Díky tomu, že šlo o jednoho z nejvyšších postavených důstojníků ve věznici, byl James schopen zajistit, aby jeho taktiky a postupy byly zavedeny téměř okamžitě. Když jsem se dozvěděl, že míří do Abú Ghrajb, dal jsem Jamesovi několik sad našeho aktualizovaného DVD. Navrhoval, abych se k jeho misi při pojil, ale měl jsem přílišné obavy z nebezpečí, než abych s ním jel. Rád bych ho doprovázel, kdyby nešlo o tak smrtící poměry, jaké panovaly v tomto vězení a po celém Iráku. Dělal jsem s Jamesem rozhovor po jeho návratu a ptal jsem se ho, jaký soubor preventivních strategií na ochranu proti novým případům zneužívání ní bude podle něj nejlepší.⁹⁷

Obecně bylo jeho cílem nastavit postupy, které by v tomto vězeňském prostředí vytvořily a udržovaly pořádek a kázeň a splňovaly kritéria Americké vězeňské asociace (American Correctional Association). Zařídil, že si věznic Abú Ghrajb a také tábor Bucca prohlédl podplukovník, který vedl oddělení behaviorálních věd ve vojenské věznici ve Fort Leavenworth (Kansas), a také inspektor Americké vězeňské asociace. Všechna jejich zjištění a doporučení byla realizována

Na základě jejich šetření byla pro vězně vybudována nemocnice pro duševně nemocné a rozsáhlý tým profesionálů v oblasti duševního zdraví byl poprvé pověřen, aby v Abú Ghrajb poskytoval služby zadrženým.

Dále si sám pro sebe stanovil některá základní pravidla:

1. Neublížovat.
2. Dodržovat bezpečnost jak po fyzické, tak po psychické stránce: zdravotní péče by měla odrážet normy přijaté Americkou vězeňskou asociací.
3. Vždy dodržovat zákony; splňovat všechny zásady vojenského soudního řádu (UCMJ).
4. Vždy dodržovat pravidla etiky; být si jist, že nikomu není způsobována újma, a neustále se ptát: „Udělal jsem vše pro to, aby nebyly porušeny etické standardy Americké psychologické asociace?“
5. Zajistit, aby výslechy byly efektivní; vytvořit podmínky, které transformují „výslechy“ v „rozhovory“, jaké provádějí kriminalisté a které jsou navrženy tak, aby nenásilnou cestou vedly k získání zpravodajských informací nezbytných k ochraně životů amerických občanů.

Plukovník James si prošel terén v noci a v náhodných časech, mluvil s dozorcí a zaměstnanci, stále si byl vědom zneužívání, přečinů nebo chování v rozporu s pořádkem a kázní. Osobně se podílel na odvrácení problémů nebo pochybení, a pokud nemohl nějaký problém vyřešit, nahlásil své obavy přímo generálovi.

Pro přezkoumání všech aspektů vězení plukovník James stanovil následujících sedm stupňů vězeňského dohledu a pravidel pro zacházení s vězni a jejich výslechy ve věznici Abú Ghrajb, které budou pravděpodobně rozšířeny i do dalších zařízení:

1. Vždy musí být přítomen dohlížející vyšší důstojník, včetně nočních směn.
2. „Výslechy“ musí být nahrazeny „rozhovory“ po vzoru detektivních vyšetřování na policejních velitelstvích. Nikdy nesmí provádět rozhovory jediný člověk, ve vyšetřovací místnosti musí být přítomny alespoň dvě osoby, minimálně tazatel a překladatel. Takto se mohou kontrolovat navzájem a mají k dispozici dvojí zpětnou vazbu.
3. Musejí být v písemné formě explicitně stanoveny postupy, jaké jednání je v průběhu těchto rozhovorů s vězni zakázáno a co je přípustné, aby byly odstraněny jakékoliv nejasnosti o tom, jaké chování může a nemůže být prováděno nebo odůvodněno.
4. Všichni, kteří se rozhovorů zúčastňují, musí projít povinným „specifickým“ výcvikem pro danou misi.“
5. Místnosti, kde se rozhovor provádí, musí poskytovat možnost dozoru prostřednictvím jednosměrných pozorovacích zrcadel, které umožní důstojníkům a dalším nahlížení z chodby, ze všech rozhovorů musí být pořízen videozáznam pro následnou analýzu a administrativní přezkoumání.
6. Vojenská policie bude pravidelně, v náhodných intervalech provádět pochůzky po celém zařízení a pravidelně podávat hlášení

nadřízeným a dávat dozorcům a osobám provádějícím rozhovory najevo, že jsou stále pod dohledem. (James také sjednal dva vojenské psychology, kteří se stali jeho „zplnomocněna ve věci pochůzek“.)

7. Je nezbytné zajistit několik stupňů dohledu a dozoru a zdravotnickou kontrolu každého vězně, který projde rozhovorem, a to před rozhovorem a následně po jeho ukončení, aby bylo možné ohlásit jakékoli známky změny zdravotního stavu v důsledku rozhovoru. Podobně musí vojenský prokurátor přezkoumat všechny postupy, spolu s dalšími stupni pravidelného dohledu zabudovanými v rámci systému.

Ačkoli to nebylo součástí oficiálních postupů, Larry James doporučil dozorcům vojenské policie podívat se na film *QuietRage* a diskutovat o tom, co nám sděluje o zneužívání moci, protože to může souviset s jejich novou rolí dozorce ve věznici.

Byl by schopen zavést tak silný dohled už předtím, než došlo k odhalení případů zneužívání? Těžko říct, ale myslím, že je nepravděpodobné, že by někdo jen pomyslel na zorganizování takové mise. Pokud by byl tento soubor postupů zaveden, je méně pravděpodobné, že by došlo ke zneužití? Zdá se, že by tomu tak bylo, protože uvedené podmínky by odstranily nejasnosti a rozptýlenou odpovědnost, zároveň by daly jasně najevo, že chování každého jednotlivce je pod dohledem. (Samozřejmě se to vztahuje i na to, co se mělo stát ve Stanfordském experimentu.)

Je dobře, že je zavedeno množství postupů, které se zdají být efektivní, ale došlo i k nějaké změně? Jamesova odpověď byla následující: „Mojí závislou proměnnou je absence zneužívání, poté co byla pravidla zavedena [do listopadu 2005].“ Poté se Pentagon rozhodl věznici v Abú Ghrajbě uzavřít, některé vězně propustit a ostatní převést do tábora Cropper v blízkosti bagdádského letiště. Bři ský nejvyšší právní poradce nedávno vyzval Spojené státy, aby uzavřely vězni ci v zátoce Guantánamo (ve které bylo podle ministerstva obrany v průběhu let zadržováno celkem sedm set padesát devět vězňů).⁹⁸ Věří, že toto detenční centrum se stalo mezinárodním symbolem nespravedlnosti. Generální prokurátor Peter Goldsmith řekl, že skutečnost, že se tento tábor spoléhá na vojenské tribu nály, nesplňuje britský závazek principu „spravedlivého procesu v souladu s mezi národními standardy“.⁹⁹ Nejvýznamnější španělský vyšetřovací soudce Baltasai Garzón rovněž vyzval Spojené státy k uzavření vězení jako „urážky země, které respektují zákony“. Říká, že Španělsko získalo ze zla prováděného inkvizicí pon. i učení, že „mučení a ponižování jako vyšetřovací techniky nefungují“.¹⁰⁰

Plukovník Larry James byl za tuto zvláštní službu armádě oceněn Bronzovou hvězdou. Je pro mě velkým potěšením ukončit kapitolu oslavou tohoto mimořádného úspěchu mého kolegy a přítele. Přál bych si, aby byl k tomuto úkolu zmocněn o několik let dříve.

Pusťme dovnitř slunce

Tak jsme to tedy společně dotáhli na konec naší dlouhé cesty. Vážím si vaší neutuchající síly pokračovat navzdory střetům s tím horším v lidské přirozenosti. Pro mě bylo obzvláště obtížné znovu procházet scény zneužívání ve Stanfordském vězeňském experimentu. Bylo také těžké čelit tomu, že má snaha dosáhnout lepšího výsledku v případě Chipa Fredericka byla neefektivní. Ačkoliv jsem věčným optimistou tváří v tvář zlu genocidy, masakrů, lynčování, mučení a dalších hrozných věcí, které lidé dělají jiným lidem, začíná můj pozitivní pohled na stav lidstva ochabovat.

V poslední fázi naší cesty pustíme dovnitř slunce, aby osvětlilo tyto temné kouty lidské psychiky. Je na čase zdůraznit to pozitivní a eliminovat to negativní. Učiním tak dvěma způsoby. Nejprve dostanete několik dobře zdůvodněných rad, jak se bránit sociálním vlivům, které nechcete a nepotřebujete, ale které většinu z nás denně bombardují. I když uznávám moc situačních sil ovlivnit většinu z nás tak, že se v mnoha prostředích chováme špatně, ujasním také, že nejsme otroky jejich moci. Pokud pochopíme, jak tyto síly působí, můžeme se jim bránit, odporovat a nedovolit jim, aby nás uvedly do nežádoucího pokušení. Tyto poznatky nás mohou osvobodit z mocných spárů konformity, vyhovění, přesvědčování a dalších forem sociálního vlivu a nátlaku.

Po celou naši cestu jsme zkoumali nedostatky, slabosti a až příliš snadné transformace lidského charakteru, ale skončíme v nanejvýš pozitivním duchu oslavou hrdinství a hrdinů. Nyní jste doufám ochotni akceptovat předpoklad, že obyčejní lidé, a to i ti dobří, mohou být v područí mocných systémových a situačních sil svedeni či podníceni ke zlému chování. Pokud tomu tak je, pak jste připraveni podpořit i obrácený předpoklad: že každý z nás je potenciální hrdina čekající, až nastane situace, kdy nám bude moci ukázat, že máme „dobrý základ“? Pojdme se nyní poučit, jak odolat pokušení a oslavovat hrdiny.

Odolávání situačním vlivům

I | ___ | ■ _ B

Dostali jsme se na konec naší cesty po temných místech, která vězni mysl našich spolucestovatelů. Byli jsme svědky poměrů, které odhalují brutální stránku lidské povahy, a byli překvapeni lehkostí, s jakou se dobří lidé mohou zachovat k ostatním krutě. Konceptuálně jsme se zaměřili na snahu o lepší pochopení toho, jak se taková transformace uskuteční. Ačkoli se zlo může vyskytovat v jakémkoli prostředí, soustředili jsme se nejvíce na jeho živnou půdu ve věznicích a válkách. Stávají se typickou zkouškou ohněm, v níž splývají autorita, moc a dominance, a když jsou navíc zahaleny tajemstvím, zbaví nás naší lidskosti a okrádají nás o vlastnosti, kterých si my lidé ceníme nejvíce: o péči, laskavost, spolupráci a lásku.

Hodně času jsme strávili v simulovaném vězení, které jsem se svými kolegy vytvořil v suterénu Katedry psychologie Stanfordovy univerzity. Za pouhých několik dní a nocí se skutečný ráj, jakým Palo Alto v Kalifornii a Stanfordova univerzita jsou, stal peklem. U zdravých mladých mužů se objevily patologické příznaky, které odrážely extrémní stres, frustraci a bezmocnost, jež jako vězni prožívali. Jejich protihráči, náhodně přiřazení do rolí dozorců, opakovaně překročili linii mezi lehkovážným hraním role a vážným zneužíváním „svých vězňů“. Za méně než týden náš malý „experiment“, naše simulované vězení ustoupily do pozadí našeho kolektivního vědomí a byly nahrazeny realitou vězňů, dozorců a vězeňského personálu, která se všem zdála pozoruhodně skutečná. Bylo to vězení provozované spíše psychology než státem.

Cílem podrobného zkoumání povahy těchto transformací, které nikdy předtím nebyly plně rozpracovány, bylo přivést čtenáře co nejbližší k tomuto zvláštnímu místu, kde můžeme proti sobě postavit sílu jednotlivce a institucionální moc. Snažil jsem se zprostředkovat rozvíjející se procesy, pomocí kterých začnou řady zdánlivě nepatrných situačních proměnných, jako jsou sociální role, pravidla, normy a uniformy, mít tak silný vliv na všechny, kdo byli dostiženi jejich systémem.

Na konceptuální úrovni jsem navrhl, že budeme věnovat větší pozornost a přikládat větší váhu situačním a systémovým procesům, než to obvykle děláme, když se snažíme vysvětlit nenormální chování a domnělé změny osobnosti. Lidské chování je vždy podřízeno situačním silám. Tento kontext je zasazen do širšího rámce, jímž je často obzvláště mocný systém, navržený tak, aby sám sebe udržoval a podporoval. Tradiční analýzy podle většiny lidí, včetně těch v právních, náboženských a lékařských institucích, se zaměřují na aktéry jako na jediné původce. V důsledku toho minimalizují nebo podceňují vliv situačních proměnných a systémových determinant, které formují výsledné chování a transformují aktéry.

Doufejme, že příklady a podpůrné informace v této knize zpochybní zkosnatělou základní atribuční chybu, podle které jsou vlastnosti lidí hlavní příčinou jejich činů. Přidáváme nutnost uznat jak moc situací, tak behaviorální konstrukce poskytované systémem, který vytváří a podporuje sociální kontext.

Cestovali jsme od simulovaného vězení k noční mýře reality, kterou bylo vězení v Abú Ghrajbě v Iráku. Objevily se překvapivě paralely mezi fungováním procesů, popsaných sociální psychologií, v obou těchto věznicích, v jednom simulovaném a druhém až příliš skutečném. V Abú Ghrajbě se středem zájmu naší analýzy stal jeden mladý muž, rotný Ivan Chip Frederick, který prodělal dvojí transformaci: z dobrého vojáka ve špatného vězeňského dozorce a pak v trpícího vězně. Naše analýza, stejně jako u Stanfordského vězeňského experimentu, odhalila dispoziční, situační a systémové faktory, které hrály klíčovou roli v podpoře zneužívání a mučení, jehož se Frederick a další vojenský a civilní personál na věznicích dopouštěli.

Přesunul jsem se ze své pozice nestranného výzkumníka a zaujal roli prokurátora. Předložil jsem vám, čtenářům-porotcům, zločiny vysoce postavených osob ve vojenském velení a v Bushově administrativě. Nesou vinu na vytváření podmínek, jež následně umožnily tak rozsáhlá bezohledná zneužívání a mučení ve většině amerických vojenských věznic. Jak již bylo opakovaně uvedeno, pohled, který jsem poskytl, nepopírá odpovědnost oněch dozorců, ani jejich vinu. Vysvětlení a pochopení neomlouvá zločiny. Pochopení toho, jak se události odehrály, a docenění situačních sil působících na vojáky může spíše vést k aktivní změně poměrů, které takové nepřijatelné chování vyvolávají. Potrestání nestačí. „Špatné systémy“ plodí „špatné situace“, ty plodí „shnilá jablka“ a ty zas „špatné chování“, dokonce i u dobrých lidí.

Naposledy si pojdme definovat pojmy: osoba, situace a systém. Osoba je herec na jevišti života, jehož svoboda chování je formována jeho založením - genetickým, biologickým, fyzickým a psychickým. Situace je kontext chování, který má moc dávat smysl a identitu hercově roli a statusu, a to prostřednictvím svého odměňování a normativní funkce. Systém se skládá z činitelů a organizací, jejichž ideologie, hodnoty a moc vytvářejí situace a předurčují role a očekávání pro schválené chování aktérů v rámci jeho sfér vlivu.

V této konečné fázi naší cesty popřemýšlíme nad radou, jak bojovat proti negativním situačním silám, které působí čas od času na každého z nás. Budeme se zabývat tím, jak odolat vlivům, které ani nechceme, ani nepotřebujeme, ale které na nás dopadají každý den. Nejsme otroky moci situačních sil. Ale musíme se naučit metody, jak jim vzdorovat a bránit se jim. Ve všech situacích, které jsme společně prozkoumali, vždy jen několik lidí, jen menšina pevně stála za svým. Nadešel čas pokusit se rozšířit jejich počty a popřemýšlet o tom, jak dokázali odolat.

Když jsem vás do jisté míry přiměl uvědomit si, že i vy se za určitých okolností můžete chovat stejně jako účastníci v našem výzkumu či lidé ve skutečném vězení v Abú Ghrajbě, žádám vás teď, abyste zvážili, zda můžete také přijmout pojetí *sebe* jako hrdiny. Budeme také oslavovat to dobré v lidské přirozenosti, hrdiny mezi námi a hrdinské představy v každém z nás.

Učíme se, jak se bránit nechtěným vlivům

Lidé s paranoidními poruchami mají velké problémy být konformní, vyhovět nebo reagovat na přesvědčování, i když přichází od

spřáteleného terapeuta či od jejich blízkých. Jejich cynismus a nedůvěra vytváří izolující bariéru, která je chrání od účasti na většině sociálních interakcí. Protože jsou neústupně rezistentní vůči společenským tlakům, poskytují extrémní model odolnosti vůči ovlivňování, ačkoli jejich psychika za to očividně platí velkou cenu. Na druhém konci škály jsou příliš naivní, bezvýhradně důvěřiví lidé, kteří jsou vždy snadnou obětí pro podvodníky.

Mezi důvěřivci je mnoho lidí, kteří se někdy ve svém životě stanou obětí podfuků, podrazů a podvodných her. Celých dvanáct procent Američanů je každoročně podvedeno nepoctivci a přichází tak někdy i o své celoživotní úspory. Je pravděpodobné, že ve většině zemí je to stejné. I když většina ošizených je ve věku přes padesát let, tedy v období života, kdy by měla převládnout moudrost, pravidelně je mnoho lidí všech věkových kategorií napáleno šejdíři z oblastí telemarketingu, zdravotní péče nebo loterijních podvodů.¹

Vzpomínáte si na podvod s falešným telefonátem autority nevinné teenager- ce v restauraci McDonald, který byl popsán v dvanácté kapitole? Jistě jste se sami sebe ptali: „Jak mohla být ta dívka a ti dospělí, kteří volajícímu naletěli, tak hloupi?“ Nuže, stejný podvod účinně nachytl mnoho jiných zaměstnanců restaurací s rychlým občerstvením, kteří se slepě podřídili falešné autoritě. Kolik jich bylo? Připomeňme tucet různých restauračních řetězců a téměř sedmdesát různých provozoven ve dvaařiceti státech!² Zaznamenali jsme, že jeden asistent manažera v restauraci McDonald, který byl volajícím podvodníkem zcela oklamán, nám všem položil otázku: „Ale dokud se nedostanete do konkrétní situace, v konkrétním čase, jak víte, co byste udělali? Nemůžete to vědět.“³

Důležité je, že místo toho, abychom se od osob, které byly podvedeny, distancovali a předpokládali u nich existenci negativních dispozičních atributů, jako je hloupost a naivita, musíme pochopit, proč a jak byli lidé jako my tak totálně oklamáni. Pak budeme v pozici, abychom se mohli bránit a šířit povědomí o metodách odolnosti vůči takovým podvodům.

Dualita odstupu a nasycení

V člověku existuje základní dualita mezi odstupem a nasycením, mezi cynickou nedůvěrou a angažovaností. Udržování odstupu od ostatních ze strachu, že budeme „oklamáni“, je extrémní obranný postoj, je ale pravdou, že čím více jsme otevření k přesvědčování jiných lidí, tím větší je pravděpodobnost, že se jimi necháme zviklat. Přesto jsou otevřenost a vášnivě zaujetí druhými nezbytné pro lidské štěstí. Chceme si připadat silně, naprosto důvěřovat, jednat spontánně a cítit se spojeni s ostatními. Chceme být zcela „nasyčení“ žitím. Alespoň někdy chceme vypnout naše hodnotící schopnosti a opustit naši primitivní ustrašenou zdrženost i vost. Chceme vášnivě tančit spolu s Řekem Zorbou.⁴

Přesto musíme pravidelně posuzovat přínosy naší sociální angažovanosti. Úkolem pro každého z nás je co nejlépe oscilovat mezi dvěma póly, plně se ponořit a přiměřeně se distancovat. Vědět, kdy zůstat zapleten s ostatními, kdy naše společné záležitosti a vztahy podporovat a být k nim spíše loajální než odmítavý, to je delikátní otázka, které všichni pravidelně čelíme. Žijeme ve světě, ve kterém se nás někteří lidé snaží využít. V tomtéž světě existují další, kteří skutečně chtějí, abychom s nimi sdíleli to, o čem se domnívají, že jsou oboustranně pozitivní cíle. Jak zjistit, kteří jsou kteří? Toť otázka, milý Hamlete a drahá Ofélie.

Než se začneme zabývat specifickými prostředky pro boj s pokusy o vymývání mozků, musíme vzít v úvahu další možnost: starou iluzi *vlastní nezranitelnosti*. Oni? Ano. Já? *Ne!* Naše psychologická pouť vás měla přimět k tomu, abyste docenili, jak řada situačních sil, na které jsme poukázali, může většinu lidí oklamat. Ale vás ne, že ano? Je těžké rozšířit poučení získané na základě intelektuálního posouzení, aby ovlivnilo naše vlastní kodexy chování. Co lze snadno čistě teoreticky aplikovat na „ty druhé“, není snadné aplikovat konkrétně na sebe. Jsme odlišní. Stejně jako neexistují dva stejné otisky prstů, žádní dva lidé nemají stejný genetický, vývojový a osobnostní vzorec.

Individuální rozdíly by měly být oslavovány, ale tváří v tvář společným silným situačním silám se individuální rozdíly zmenšují a zhušťují. V takových případech behaviorální vědci mohou předpovídat, co učiní většina lidí, aniž by zna li o konkrétních lidech, kteří jsou součástí skupiny, víc než jen povahu kontextu jejich chování. Mělo by být jasné, že ani nejlepší psychologie neumí předvídat, jak se bude jednotlivec v dané situaci chovat. Vždy existuje určitý stupeň individuálního rozptylu, který nelze vysvětlit. Proto můžete odmítnout naše poučení jako pro sebe nepoužitelné; jste zvláštní případ, tvoříte zvláštní konec „chvostu“ nor málního rozložení. Vězte však, že můžete být přistiženi, jak vaše obrana povolila a chvost se zkroutil.

Moje rady, co dělat, když narazíte na „sprostého, prohnitého darebáka“, pře strojeného za milého chlapíka nebo roztomilou starou dámu, byly shromážděny mnoho desítek let a vycházejí z mnoha osobních zkušeností. Když jsem se jako hubený, neduživý chlapec snažil přežít v ubohých uličkách ghetta v jižním Bronxu, musel jsem se naučit základní prozíravost života na ulici. To zahrnovalo schopnost rychle přijít na to, jak by pravděpodobně někteří lidé jednali v určitých situacích. Byl jsem v tom dostatečně dobrý, abych se stal vůdcem gangu, týmu i třídy. Pak mě bezohledná šéfká, která se podobala románové postavě prohnitého Fagina, vycvičila v tom, jak klamat návštěvníky broadwayských divadel. Pohlíkáte jim klobouky a kabáty, i když nechtějí, a donutíte je zaplatit tuzér, aby je dostali zpět, i když nic platit nemusejí. Jako její učeň jsem získal zkušenosti s prodejem drahých divadelních programů, i když byly k dispozici jiné zadarmo, a s předávkováním dětí spoustou cukroví a nápojů, pokud se u našeho bufetového pultu ocitly bez doprovodu rodičů. Byl jsem také trénován v podomním prodávání časopisů, což u solidárních obyvatel činžáku vyvolalo soucit, a tak si ode mě něco koupili. Později jsem formálně studoval taktiky, které policie používá k získání přiznání od podezřelých, taktiky, které používají státem posvěcení mučitelé k získání čehokoliv, co od svých obětí chtějí, a taktiky, které náboráři různých sekt používají ke svádění nevinných obětí do svých doupat. Moje vědecké bádání se rozšířilo na studium taktik vymývání mozků používaných Sověty a metod používaných čínskými komunisty v korejské válce i jejich masivních národních ideových reformních programů. Také jsem studoval naše vlastní domácí vymývače mozků v CIA, ve státem sponzorovaném programu MKULTRA⁶ a smrtící charismatickou moc Jima Jonese nad jeho náboženskými následovníky (popsáno v předchozích kapitolách).

Těm, kteří přežili střety s nejrůznějšími sektami, jsem nejen radil, ale také jsem se od nich poučil. Navíc jsem se celý život zabýval investigativním výzkumem přesvědčování, vyhovění, kognitivní disonance a skupinových procesů. Mezi mými publikacemi na některá z těchto témat je i vzdělávací manuál pro mírové aktivisty ve vietnamské válce či několik základních textů týkajících se

změn postojů a sociálního vlivu.⁷ Tyto reference nabízím pouze pro posílení důvěryhodnosti informací, které vám hodlám poskytnout.

Podpora altruismu prostřednictvím experimentu s poctivou autoritou

Pojďme si nejprve představit „obrácený Milgramův experiment“ s autoritami. Naším cílem je vytvořit prostředí, ve kterém se lidé budou podřizovat požadavkům na *konání dobra*, které se budou v průběhu času stupňovat. Účastníci budou postupně vedeni k tomu, aby se chovali stále altruističtější, pomalu, ale jistě budou překonávat hranici svých představ směrem ke stále pozitivnějšímu a prosociálnějšímu jednání. Paradigma připravující snadný a pomalý sestup do spárů zla můžeme nahradit paradigmatem pomalého vzestupu k dobru. Jak bychom mohli nastavit experimentální prostředí, které by to umožnilo? Pojďme takový myšlenkový experiment navrhnout. Pro začátek si představte, že pro každého účastníka přichystáme hierarchii zážitků nebo činů v rozsahu od těch mírně pozitivních, na které jsou všichni zvyklí, až po ty absolutně extrémní „dobré“ skutky. Extrémy ctnosti je tlačí všemožně vzhůru, aby se zapojili dojednání, které se zpočátku zdálo nepředstavitelné.

Návrh může zahrnovat také aspekt času pro zaneprázdněné občany, kteří ctnosti nepracují, protože sami sebe přesvědčili, že prostě na dobré skutky nemají času nazbyt. První „tlačítko“ na „generátoru dobra“ může být deset minut strávených nad děkovným dopisem příteli nebo nad přáním brzkého uzdravení kolegovi. Další úroveň může vyžadovat dvacet minut rad problémovému dítěti. Zvýšení tlaku v tomto paradigmatu by mohlo znamenat, že účastník bude souhlasit s tím, že třicet minut svého času věnuje předčítání negramotné hospodyni. Pak se stupnice altruismu pohybuje směrem nahoru v podobě hodiny strávené doučováním studenta, pak několika hodin hlídání dítěte, aby rodič samoživitel mohl navštívit svou nemocnou matku, dále nastupuje večerní brigáda v azylové jídelně, pomoc nezaměstnaným veteránům, na část dne vezmete skupinku osiřelých dětí do zoo, jste k dispozici pro rozhovor se zraněnými válečnými veterány. A dál a dál pořád vzhůru, krok za krokem každý týden další závazek, kterým propůjčíte svůj drahocenný čas stále více dobročinným účelům. Ti, kteří jsou již zapojeni do požadovaného úkolu, nebo ti, kteří převezmou iniciativu a přisadí si na další úroveň, poskytují v průběhu své cesty sociální model, což by mělo podporovat poslušnost ctnostné autoritě, že ano? Stojí to za pokus zejména proto, že pokud je mi známo, žádný takový experiment zatím nebyl proveden.

V ideálním případě by náš experiment v oblasti společenského dobra skončil tím, že testovaná osoba učiní něco, co by ji nikdy dříve nenapadlo udělat. Naše dráha dobra by mohla zahrnout i zapojení se do podpory zdravého a udržitelného životního prostředí, začít drobnou úsporou nebo recyklací a pokračovat stále významnějšími činnostmi, jako je darování peněz, času a osobní účast v ekologických aktivitách. Vyzývám vás k rozšíření této ideje do mnoha sfér, ze kterých by společnost mohla mít prospěch, jakmile by stále více občanů pokračovalo „celým procesem“ konání dobra bez jakékoliv podpůrné ideologie, protože, jak víme z teorie kognitivní disonance, chování je následováno přesvědčením. Přimějte lidi činit dobré skutky, a oni si začnou vytvářet základní principy k jejich ospravedlnění. Talmudští učenci nám údajně nekážou proto, aby od lidí vyžadovali víru, než se pomodlí, jen dělají, co je třeba, aby je přiměli začít se modlit. Teprve pak začnou lidé věřit v to, za co a za koho se modlí.

Výzkum podporuje efekt obráceného Milgramova altruismu

Jak již bylo uvedeno, tento obrácený Milgramův experiment nebyl nikdy proveden. Předpokládejme, že se právě pokoušíme o takový experiment v laboratoři nebo ještě lépe v našich domovech a komunitách. Bude to fungovat? Mohli bychom použít sílu autority a situace pro stvoření ctnosti? Na základě toho, co vím o lidech a principech sociálního vlivu, jsem přesvědčen, že bychom mohli udělat více pro dosažení spravedlnosti v našem světě, kdybychom uplatnili základní principy sociálního vlivu (některé odkazy najdete v Poznámkách).⁸

Zde popsaný obrácený Milgramův experiment kombinuje tři jednoduché taktiky vlivu, které byly rozsáhle studovány a dokumentovány sociálními psychology: taktika nohy ve dveřích, sociální modelování a označení sebe sama za pomáhajícího. Já jsem je jen spojil dohromady v jednu situaci na podporu altruismu. Vědci kromě toho zjistili, že tyto taktiky mohou být použity k podpoře všech typů prosociálního chování - od darování těžce vydělaných peněz na charitu, přes zapojení se do recyklace odpadu až po dárcovství krve při nejbližší kampani Červeného kříže.

Náš „pomalý výstup krok za krokem k dobrotě“ využívá toho, čemu sociální psychologové říkají taktika „nohy ve dveřích“. Tato taktika začíná tím, že se na někoho obrátíme s první malou prosbou (kterou většina lidí snadno splní) a později je požádáme, aby nám vyhověli v podobném, ale daleko větším požadavku (který byl celou dobu naším skutečným cílem).⁹ Klasická ukázka této taktiky byla provedena před více než čtyřiceti lety Jonathanem Freedmanem a Scottem Frase-rem.¹⁰ Požádali obyvatele na předměstí, aby na svou pěknou předzahrádku umístili velkou, ošklivou ceduli s nápisem „Jeď opatrně“. Učinilo tak méně než dvacet procent majitelů. Ale celé tři čtvrtiny majitelů domů souhlasily s umístěním značky na svých předzahrádkách, pokud dva týdny předtím udělali malý krok tím, že vyvěsili na oknech nenápadnou třípalcovou tabulku vyzývající k bezpečné jízdě. Stejný přístup funguje i v dalších případech prosociálního chování. Vědci například zjistili, že pouhé podepsání petice vede ke zvýšení finanční podpory zdravotně postiženým, vyplnění krátkého dotazníku zvyšuje ochotu lidí k posmrtnému darování orgánů, ušetření malého množství energie způsobuje, že majitelé domů následně ušetří ještě více, a malý veřejný závazek zvýší recyklaci papíru.¹¹ A co víc, tento efekt „nohy ve dveřích“ může být posílen metodou zřetězení série stále náročnějších požadavků, čímž dáme do dveří dvě nohy - přesně jako v našem obráceném Milgramově experimentu na podporu altruismu.¹²

Náš obrácený Milgramův experiment by také uplatnil *sociální modely* na podporu prosociálního chování. Ve Stanfordském experimentu a ve věznicích Abú Ghrajb existovalo množství negativních modelů, které podporovaly zneužívající chování. Otočení moci sociálních modelů směrem k posílení pozitivních činů může být stejně účinné při dosahování opaku, tedy žádoucích výsledků. Vědci zjistili, že modely altruistických rolí zvyšují pravděpodobnost, že lidé v jejich okolí budou vtaženi do pozitivního a prosociálního

chování. Zde je pouze vzorek výsledků: ukázalo se, že modely sociálních rolí zvyšují dary pro Armádu spásy; podporují pomoc neznámým lidem s defektem pneumatiky; snižují míru agrese a podporují nenásilné reakce, omezují pohazování odpadků a zvyšují darování peněz na chudé děti a ochotu sdílet své zdroje s ostatními.¹³ Ale jedna důležitá rada: Nezapomeňte praktikovat, co hlásáte. Modelové chování přesvědčuje mnohem účinněji než slova. Například v jednom souboru experimentů byly děti pod vlivem modelu představovaného dospělým, který jim přesvědčivě kázal buď o chamtivosti, nebo dobročinnosti. Dospělý se pak choval buď chamtivým, nebo dobročinným způsobem. Výsledky ukázaly, že děti spíše napodobovaly to, co jejich vzor dělal, než co říkal.¹⁴

Již zmíněná moudrost talmudských učenců je v souladu s jiným principem sociálního vlivu, který představuje základ našeho obráceného Milgramova experimentu. Přisudte někomu takovou *identitu*, jakou chcete, aby měl; identitu někoho, kdo vykazuje stejné jednání, které v něm chcete vyvolat. Když někomu řeknete, že je ochotný, altruistický a laskavý, bude se tento člověk s větší pravděpodobností chovat k ostatním ochotně, altruisticky a laskavě. V Stanfordském vězeňském experimentu jsme náhodně přidělili mladým mužům role vězňů nebo dozorců a oni brzy převzali způsoby a chování těchto rolí. Stejně tak, pokud někomu řekneme, že je ochotný, začne se chovat a jednat v souladu s touto nálepkou. Vědci například zjistili, že když někoho označíme za „velkorysou osobu“, bude spíše souhlasit s požadavkem, aby výrazně přispěl k prevenci roztroušené sklerózy. Když dáme lidem zpětnou vazbu, že jsou laskaví, s větší pravděpodobností pomohou člověku, který upustil velké množství lístků. Ti, kterým přiřkneme významnou identitu „dárců krve“, budou s větší pravděpodobností i nadále darovat vlastní krev neznámým lidem, od kterých neočekávají, že je někdy poznají či potkají.¹⁵

Jednou z velkých výhod našeho druhu je schopnost prozkoumat a pochopit náš sociální svět a pak použít to, co víme, abychom si zlepšili život. V celé této knize jsme viděli moc situace produkovat zlo. Já nyní tvrdím, že můžeme vzít tytéž základní principy a použít moc situace k vyprodukování ctnosti. Bojím se o budoucnost lidstva, pokud je můj argument v tomto ohledu chybný nebo pokud nedokážu, abyste můj argument přijali. Mohl bych navrhnout, že dnes učiníte malý krok a provedete obrácený Milgramův experiment ve svém vlastním životě? Myslím, že jste právě tou správnou osobou, která může sloužit jako vzor pro ostatní v transformaci našeho světa ve svět s pozitivnější budoucností. Pokud ne vy, tak kdo?

Program deseti kroků, jak odolat nežádoucím vlivům

Pokud vezmeme v úvahu některé ze sociálněpsychologických principů podporu jících zlo, které jsme viděli v průběhu naší cesty, pak pojďme ještě jednou - jak jsme to právě udělali při konstruování příkladu generátoru dobra - použít obměny těchto principů a přimět lidi, aby ve svých životech zdůrazňovali to pozitivní a eliminovali to negativní. Vzhledem k řadě různých typů vlivů by bylo nutné ušít pro každý typ odolnost na míru. Boj proti špatným disonantním závazkům vyžaduje jinou taktiku, než když se stavíme na odpor strategiím, které slouží k získání našeho vyhovění. Čelit přesvědčovacími projevy a schopným komunikátorům nás nutí používat odlišné principy, než jaké potřebujeme při jednání s těmi, kteří by nás chtěli dehumanizovat nebo deindividualizovat. Také způsoby podryvání syndromu skupinového myšlení se odlišují od způsobů používaných k posměnění vlivu naruživých náborářů.

Vytvořil jsem pro vás stručný výtah; téma nicméně nabízí větší hloubku a detaily, které překračují možnosti této kapitoly. Řešením je poskytnout vše k dispozici zdarma a on-line na speciální webové stránce vytvořené jako příloha této knihy: www.LuciferEffect.com. Takto šiji můžete přečíst ve svém volném čase, dělat si poznámky, ověřit odkazy, na nichž je založena, a promýšlet scénáře, ve kterých tyto strategie odporu použijete v praxi. Také když narazíte na konkrétní taktiku sociálního vlivu použitou na vás nebo na lidech, které znáte, můžete se obrátit na tohoto praktického průvodce a najít řešení, co udělat příště, abyste byli v lepší pozici ke zvládnutí této výzvy.

Zde je můj desetibodový program, jak se bránit vlivu nežádoucích sociálních vlivů a zároveň podpořit osobní odolnost a občanské ctnosti. Využívá myšlenky, které jdou napříč různými strategiemi ovlivňování, a poskytuje jednoduché a efektivní způsoby, jak s nimi nakládat. Klíč k odolnosti spočívá v rozvoji sebeuvědomění, situační citlivosti a zdravého rozumu. Uvidíte, jak zásadní jsou pro mnohé z těchto obecných strategií odporu.

„Udělal jsem chybu!“ Pojďme začít tím, že se budeme snažit přijmout naše chyby, nejprve naše vlastní, pak i chyby ostatních. Přijměte výrok, že chybovat je lidské. Udělali jste chybný úsudek, vaše rozhodnutí bylo špatné. Měli jste všechny důvody domnívat se, že jednáte správně, když jste tak činili, ale teď už víte, že jste se mýlili. Řekněte šest magických slov: „omlouvám se“, „promiň mi“, „odpusť mi“. Řekněte si, že se ze svých chyb poučíte, že budete příště chytřejší. Přestaňte vkládat vaše peníze, čas a zdroje do špatných investic. Posuňte se dál. Takto otevřeně omezíte potřebu ospravedlňovat nebo racionalizovat své chyby, a tím i nadále poskytovat podporu špatné nebo nemorální činnosti. Přiznání chyby podkopává motivaci ke zmírňování kognitivní disonance, nesoulad mizí při srážce s realitou. Pokud jste udělali chybu, pak „nechat to plavat“ místo rezolutního „setrvávání až do konce“ pro vás sice představuje bezprostřední náklady, ale vždy zisk z dlouhodobého hlediska. Zvažte, kolik let ještě pokračovala vietnamská válka, poté co si nejvyšší vojenští a vládní představitelé, jako např. ministr obrany Robert McNamara, uvědomili, že válka byla omyl a není možné ji vyhrát.¹⁶ Kolik tisíc životů bylo ztraceno tímto zarputilým odporem, když je mohlo zachránit uznání prohry a chyby? Kolik dobrého jsme mohli všichni získat, kdyby naši politici vůdci byli schopni přiznat podobnou chybu ohledně Iráku? „Zachovat si tvář“ popíráním chyb místo záchrany životů vojáků a civilistů je více než jen politické rozhodnutí - je to morální imperativ.

„Jsem všímavý.“ V mnoha prostředích dělají inteligentní lidé hloupé věci, protože nevěnují pozornost klíčovým rysům obsaženým ve slovech nebo činech těch, kdo je ovlivňují, a nevěnují si zjevných situačních vodítek. Příliš často fungujeme na automatického pilota, používáme otřepané scénáře, které účinkovaly v minulosti, a nezastavíme se, abychom posoudili, zda jsou vhodné i teď a tady.¹⁷ Na základě doporučení harvardské výzkumnice Ellen Langerové musíme transformovat náš obvyklý stav bezdůvěrné nepozornosti do „všímavosti“, zejména v nových situacích.¹⁸ Neváhejte vyslat do mozkové kůry ránu na probuzení. Když jsme v běžných situacích, i nadále vládnu staré zvyky, ačkoliv jsou již překonané nebo špatné. Musíme si připomínat, že nemáme žít na

autopilota, ale vždy si dopřát chvilku klidu a přemýšlet o smyslu bezprostřední situace; myslet, než začneme konat. Nikdy se bezhlavě nevrhjte do situací, do kterých se andělé a rozumní lidé bojí vstoupit. Nejlepších výsledků dosáhnete, když k všímavému odporu přidáte „kritické myšlení“.¹⁹ Požádejte o důkaz na podporu tvrzení; vyžadujte, aby ideologie byly dostatečně rozpracované, abyste mohli oddělit rétoriku od podstaty. Pokuste se zjistit, zda doporučené prostředky vždy ospravedlňují potenciálně škodlivé následky. Představte si závěrečné scénáře budoucích důsledků jakéhokoliv současného postupu. Odmítněte jednoduchá řešení jako rychlou nápravu složitých osobních a sociálních problémů. U dětí podporujte kritické myšlení od nejranější etapy života, upozorňujte je na klamavé televizní reklamy, neobjektivní tvrzení a zkreslené perspektivy, které jsou jim předkládány. Pomozte jim, aby znalosti přijímaly moudřejším a ostražitějším způsobem.²⁰

„Jsem zodpovědný.“ Převzetí odpovědnosti za vlastní rozhodování a jednání **usazuje** aktéra na místo řidiče, v lepším i v horším smyslu. Pokud se ostatním toleruje, aby se zpronevěřili vlastní odpovědnosti jejím rozptýlením, stanou se mocnými spolujezdci na zadním sedadle a auto se pohybuje nebezpečně kupředu bez odpo vědného řidiče. Udržováním pocitu osobní zodpovědnosti a ochotou nést odpovědnost za své činy se stáváme odolnějšími proti nežádoucím sociálním vlivům. Poslušnost autoritě je méně slepá, pokud jsme si vědomi, že rozptýlení odpověď nosti pouze maskuje naši individuální spoluúčast na provádění pochybných **akcí**. Vaše konformita vůči normám asociálních skupin je mařena tím, že neumožníte přesun odpovědnosti, že odmítnete rozptýlit odpovědnost mezi členy bandy, stu dentského bratrstva, firmy, praporu nebo společnosti. Vždy si představte budoucnost, kdy dnešní skutek bude souzen a nikdo nebude akceptovat vaše námitky, **že** jste „pouze plnili rozkazy“ nebo že „to dělali i všichni ostatní“.

„Jsem sám sebou, jsem jedinečný.“ Nedovolte, aby vás ostatní deindividuali zovali, aby vás zařadili do kategorie, kolonky, položky, aby z vás udělali objekt. Prosazujte svou individualitu; zdvořile uvádějte své jméno a své pověření, hlasi tě a jasně. Vyžadujte stejné chování u jiných. Dívejte se přímo do očí (sundejte sluneční brýle) a nabízejte informace o své osobě, které posílí vaši jedinečnou identitu. V situacích, kde jde o vliv, najděte, co máte společného s dominantními druhými, a použijte to ke zdůraznění vzájemných podobností. Anonymita a utajení skrývají provinění a podkopávají lidské vztahy. Mohou se stát živnou půdou pro dehumanizaci a, jak dnes už víme, dehumanizace poskytuje vhodnou půdu pro surovce, násilníky, učitele, teroristy a tyrany. Vykročte nad rámec vlastní individualizace. Snažte se změnit jakékoliv sociální poměry, které způsobují, že se lidé cítí anonymní. Podpořte postupy, které ostatním dají pocit jedinečnosti, aby i oni cítili sebeúctu a byli si vědomi své vlastní hodnoty. Nikdy nepřipusťte nebo nepoužívejte negativní stereotypy; slova, nálepky a vtípy mohou být destruktivní, jestliže zesměšňují ostatní.

„Vážím si spravedlivé autority, ale bouřím se proti nespravedlivé.“ V každé situaci rozlišujte autority, které si zaslouží úctu díky své odbornosti, moudrosti, služebnímu věku nebo zvláštnímu postavení, a nespravedlivé autority, které vyžadují naši poslušnost, aniž by měly jakýkoliv obsah. Mnozí, kteří se skrývají pod pláštíkem autority, jsou pseudovůdci, falešní proroci, podvodníci, podvodnice a sebestopagátoři, kteří by neměli být respektováni, ani následováni, ale spíše vystaveni veřejnému kritickému zhodnocení. Rodiče, učitelé a náboženští vůdci by měli hrát aktivnější roli a naučit děti toto zásadní rozlišení. Děti by měly být slušné a zdvořilé, pokud je takový postoj oprávněný, nicméně by měly být charakterní a moudré při odolávání těm autoritám, které si jejich respekt nezaslouží. Tak bude omezena naše bezduchá poslušnost vůči samozvaným autoritám, jejichž priority nejsou v našem nejlepším zájmu.

„Chci být přijat skupinou, ale cením si své nezávislosti.“ Lákadlo přijetí do požadované sociální skupiny má větší moc než mytický zlatý prsten v *Pánovi prstenů*. Síla této touhy přiměje některé lidi udělat téměř vše, aby byli přijati, a jít do ještě dalších extrémů, aby nebyli skupinou odmítnuti. Jsme vskutku společenší tvorové, naše sociální vztahy jsou pro nás obvykle přínosem a pomáhají nám dosáhnout důležitých cílů, kterých nejsme schopni dosáhnout sami. Existují však momenty, kdy podřízení se skupinovým normám je pro sociální dobro kontraproduktivní. Je zcela nezbytné určit, kdy se máme normou řídit a kdy ji odmítnout. Konec konců žijeme v našich vlastních myslích, v osamocené nádhře, a proto musíme být ochotni a připraveni vyhlásit svou nezávislost bez ohledu na sociální odmítnutí, které může vyvolat. Není to snadné, zejména pro mladé lidi s chatrným sebeobrazem nebo u dospělých, jejichž sebeobraz odpovídá jejich zaměstnání. Tlaky, které jsou činěny na to, aby se stali „týmovými hráči“ a obětovali osobní morálku pro dobro týmu, jsou téměř neodolatelné. Nezbytné je poodstoupit, dostat se mimo názory a najít nové skupiny, které podpoří naši nezávislost a budou prosazovat naše hodnoty. Vždy pro nás budou existovat další, jiné, lepší skupiny.

„Budu ostražitější k rámování.“ Kdo tvoří rámec, stává se umělcem, nebo podvodníkem. Způsob, jakým jsou záležitosti záramovány, má často větší vliv než přesvědčivost argumentu. Efektivní rámy tak navíc nemusí vůbec vypadat, mohou to být jen úryvky projevů, vizuální obrazy, slogany a loga. Ovlivňují nás, aniž bychom si jich byli vědomi, a směřují nás k idejím nebo tématům, které propagují. Například voliči, kteří upřednostnili výhody snížení dědické daně pro bohaté, byli nabádáni, aby hlasovali proti „dani ze smrti“. Šlo o přesně stejnou daň, ale její název byl jiný. Toužíme po věcech, které jsou předkládány jako „vzácné“, i když je jich spousta. Máme nechuť k záležitostem, které jsou záramovány jako potenciálně ztrátové, a preferujeme takové, které jsou nám prezentovány jako ziskové, i když poměr pozitivních a negativních prognóz je totožný.²¹ Nestojíme o čtyřicetiprocentní šanci, že ztratíme X kvůli Y, ale chceme šedesátiprocentní šanci na získání Y za X. Lingvista George Lakoff ve svých spisech jasně ukazuje, jak zásadní je být si vědom moci rámování a být bdělý, abychom mohli vyvážit její zákeřný vliv na naše emoce, myšlenky a volby.²²

„Udržím v rovnováze svoji časovou perspektivu.“ Když se necháme chytout do pastí rozšířeného přítomného okamžiku, mohou nás přimět dělat věci, které ve skutečnosti nepředstavují to, v co věříme. Když se přestaneme spoléhat na minulé závazky a budoucí odpovědnost, staneme se přístupní situačnímu pokušení zapojit se do excesů *Pána much*. Tím, že „nejdete s proudem“, když ostatní kolem vás jsou hrubí nebo mimo kontrolu, spoléháte se na časovou perspektivu, která se rozpíná mimo rámec hédonismu nebo fatalismu orientovaných na současnost. Spíše **se** zabýváte analýzou zisků a ztrát vašich činů ve vztahu k jejich

budoucím důsledkům. Nebo můžete odolat tím, že si budete dostatečně vědomi časového rámce minulosti, který obsahuje vaše osobní hodnoty a standardy. Vytvořením vyváženého časového horizontu, ve kterém minulost, přítomnost a budoucnost mohou být povolány do akce v závislosti na situaci a úkolu, budete v lepší pozici, abyste jednal(a) zodpovědně a moudře, než když je vaše časová perspektiva ovlivněna tím, že **se** spoléháte pouze na jeden nebo dva časové rámce. Situační síla je oslabena, když se spojí minulost a budoucnost, aby ovládly excesy přítomnosti.²³ Výzkum napří klad ukazuje, že čestní Gójoové, kteří pomohli skrývat holandské Židy před nacisty, se nezabývali tím typem racionalizace jako jejich sousedé, kteří vymýšleli důvody, proč *nemohou* pomoci. Tito hrdinové byli závislí na morální struktuře odvozené z jejich minulosti a nikdy neztratili pohled do budoucnosti, v níž se ohlédnou **za** touto hroznou situací a budou nuceni ptát se sami sebe, zda udělali správnou věc, když se rozhodli nepodlehnout strachu a sociálnímu tlaku.²⁴

„Neobětují osobní a občanské svobody za iluzi bezpečí.“ Potřeba bezpečí je mocným faktorem lidského chování. Můžeme být manipulováni, abychom se zapojili do akcí, které jsou nám cizí, tváří v tvář údajnému ohrožení naší bezpečnosti **i** nebo příslibu ochrany před nebezpečím. Často nad námi získají moc vlivní trhovci, kteří nabízejí faustovskou smlouvu: Budete v bezpečí, jen pokud se vzdáte některých svých svobod, osobních či občanských, ve prospěch této autority. Mefistofelský pokušitel bude tvrdit, že jeho moc vás ochránit závisí na tom, zda všichni lidé obětují nepatrně z tohoto drobného práva nebo nevýznamné svobody. Odmítněte tu dohodu. Nikdy neobětujte základní osobní svobody za příslib bezpečí, protože oběti jsou skutečné a okamžité a bezpečnost je vzdálená iluze. Stejně to platí jak v tradiční manželské dohodě, tak i v závazku dobrých občanů vůči zájmům jejich národa, když jeho vůdce slibuje osobní ochranu a národní bezpečnost na úkor kolektivního obětování práv, soukromí a svobod. Klasické dílo Ericha Fromma *Strach ze svobody* nám připomíná, že se jedná o první krok, který fašistický vůdce učiní dokonce i ve formálně demokratické společnosti.

„Mohu vzdorovat nespravedlivým systémům.“ Jednotlivci ochabnou tváří v tvář intenzitě systémů, které popisujeme, tedy vojenských a vězeňských systémů, a také gangů, sekt, bratrstev, korporací, a dokonce i dysfunkčních rodin. Ale odolnost jedince se může spojit s ostatními se stejným názorem a rozhodnutím a zvýšit tak svůj význam. Další část této kapitoly vylíčí osoby, které změnilly systémy tím, že byly ochotny vzít na sebe riziko zveřejnění informací o zkaženosti uvnitř systémů nebo konstruktivně pracovat na jejich změně. Rezistence může zahrnovat fyzické přemístění sebe sama z totální situace, ve které jsou všechny informace, odměny a tresty ovládnuty. Může zahrnovat napadení skupinového myšlení a schopnost doložit všechna obvinění ze zločinu. Může zahrnovat získání pomoci od jiných autorit, poradců, investigativních reportérů nebo dalších revolucionářů. Systémy mají obrovskou moc odolávat změnám a vydržet i spravedlivý útok. Hrdinské činy jednotlivců napadat nespravedlivé systémy a jejich tvůrce špatných sudů se provádějí nejlépe tak, že lidé požádají ostatní, aby se k jejich případu připojili. Systém může opozici jednatelce předefinovat jako blud, o dvojici oponentů může prohlásit, že trpí *folie á deux*, ale už se třemi lidmi na své straně se stanete ideovou silou, se kterou je třeba počítat.

Tento desetibodový program je opravdu jen základem pro počáteční budování individuálního odporu a společné odolnosti proti nežádoucím vlivům a nelegitimním pokusům o přesvědčování. Jak již bylo zmíněno, kompletnější soubor doporučení a důležitých odkazů, na nichž je výzkum založen, lze nalézt na internetových stránkách www.LuciferEffect.com pod názvem „Návod, jak odolávat vlivům“ („Resisting Influence Guide“).

Než se přemístíme na konečnou zastávku naší cesty, abychom oslavili hrdiny a hrdinství, rád bych přidal dvě závěrečná obecná doporučení. Zaprvé, braňte se hříchu úplatků a malým přestupkům, jako je podvádění, lhání, pomlouvání, šíření fám, smích nad rasistickými nebo sexistickými vtipy, posměch nebo šikana.

Mohou se stát odrazovým můstkem k vážnějším ztrátám slušnosti. Nenápadně napomáhají destruktivnímu myšlení a jednání vůči bližním. Zadruhé, zmírněte svůj zkreslený náhled na vlastní skupinu. To znamená, že připustíte, že vaše skupina je zvláštní, ale současně respektujete rozmanitost, kterou nabízejí ostatní skupiny. Plně doceníte zážrak lidské rozmanitosti a její variabilitu. Domnívám se, že takové hledisko vám pomůže omezit skupinová zkreslení, která vedou k ponižování ostatních, k předsudkům, stereotypnímu vnímání a ke zlu dehumanizace.

Paradoxy hrdinství

Mladá žena zpochybňuje autoritu muže staršího, než je ona sama, nutí ho uznat jeho spoluúčast na trestuhodné činnosti, která je páchána pod jeho dohledem. Konfrontace pokračuje dále a pomáhá ukončit zneužívání nevinných vězňů jejich dozorci. Lze její skutek kvalifikovat jako „hrdinný“ za předpokladu, že mnoho dalších, kteří byli svědkem utrpení vězňů, nedokázali jednat proti systému, když si uvědomili jeho excesy?

Rádi bychom oslavovali hrdinství a hrdiny jako zvláštní skutky zvláštních lidí. Většina lidí, kteří obstáli v těchto vyšších sférách, nicméně trvá na tom, že to, co udělali, nebylo nic zvláštního, že by to opravdu za daných okolností udělal každý. Odmítají se považovat za „hrdiny“. Možná že taková reakce vychází z hluboce zakořeněné představy, kterou máme všichni - že totiž hrdinové jsou supermani a superženy, že jsou výrazně lepší než běžná rasa. Snad je v tom něco víc než jejich skromnost. Možná je to spíše naše obecné nepochopení toho, co to znamená být hrdinský.

Pojďme se nyní podívat na to nejlepší v lidské povaze a na přeměnu obyčejného člověka v hrdinu. Budeme zkoumat alternativní koncepce a definice hrdinství a navrhnout způsob, jak klasifikovat různé druhy hrdinských činů. Následně rozvineme několik příkladů, které spadají do těchto kategorií, a nakonec vytvoříme přehled kontrastů mezi banalitou zla a hrdinství. Ale nejprve se vraťme k osobě a skutku, který začal tuto část a ukončil Stanfordský vězeňský experiment.

Připomeňme (z kapitoly osmé), že Christina Maslachová, s kterou jsem měl romantický vztah, byla čerstvou absolventkou

doktorského studia na Katedře psychologie na Stanfordu. Když viděla skupinu vězňů odváděných na záchod s pytlíky na hlavách, jak na ně dozorcí vykřikují rozkazy, a když byla svědkem mé očividné lhostejnosti k jejich utrpení, vybuchla.

Její pozdější popis toho, co v té době cítila a jak interpretuje svoje jednání, nám říká hodně o komplexním fenoménu hrdinství.²⁵

Předvedla jsem mu [Zimbardovi] neuvěřitelně emocionální výbuch (obvykle jsem spíše zdrženlivá osoba). Byla jsem našťavaná a vystrašená a tekly mi slzy. Řekla jsem něco jako: „To, co děláte těm klukům, je přišerné!“

Takže co je tím hlavním příběhem, který vzešel z mé role „ukončovatelky“ Stanfordského vězeňského experimentu? Myslím, že existuje několik myšlenek, které bych chtěla zdůraznit. Nejprve mi však dovoďte říci, o čem ten příběh není. Na rozdíl od standardního (a banálního) amerického mýtu, není Stanfordský vězeňský experiment příběhem jediného člověka vzdorujícího většině. Spíš je to příběh o většině - o tom, jak všichni, kteří byli nějak spojeni s vězeňskou studií (účastníci, výzkumní pracovníci, poradci, rodina a přátelé), do ní byli tak kompletně vtaženi. Klíčovou dějovou linií je zde moc situace zdolávající osobnost a ty nejlepší úmysly.

Tak proč byla moje reakce tak odlišná? Odpověď, myslím, spočívá ve dvou skutečnostech: Vstoupila jsem do situace později a byla jsem někdo „z venku“. Na rozdíl od všech ostatních jsem nebyla povoleným účastníkem studie. Na rozdíl od všech ostatních jsem v rámci tohoto vězeňského prostředí neměla žádnou společensky definovanou roli. Na rozdíl od všech ostatních jsem tam nebyla každý den při tom, jak se situace kousek po kousku mění a stupňuje. Takže situace, do které jsem vstoupila na konci týdne, nebyla doopravdy tou „stejnou“, jakou byla pro všechny ostatní, postrádala jsem jejich předchozí konsenzuální historii, pozici a náhled. Oni tu situaci chápali tak, že je stále v mezích normálu; pro mě to tak nebylo, byl to bláznivec.

Jako člověka zvenku mě neomezovala žádná sociální pravidla, která bych mohla porušit, takže můj nesouhlas nabyl jiné formy - zpochybnil samotnou situaci. Tento náročný úkol někteří považují za hrdinský čin, ale tehdy to nevypadalo nijak hrdinně. Byla to naopak velmi děsivá a osamělá zkušenost. Připadala jsem si nenormální, pochybovala jsem o svém úsudku jak ohledně situace, tak lidí a možná i o své vlastní hodnotě coby sociální psycholožky ve výzkumu.

Christina pak důmyslně vytyčuje předpoklady. Abychom čin osobního vzdoru mohli považovat za „hrdinství“, musí jít o pokus změnit systém, napravit bezpráví, napravit to špatné:

Musela jsem také v koutku mysli zvážit, co asi udělám, když Phil bude navzdory mému odhodlanému protestu s experimentem pokračovat. Šla bych navštívit vyšší autority, vedoucího katedry, děkana nebo komisi pro výzkum s pokusnými osobami a nahlásila bych jim to? Nemohu to s jistotou tvrdit a jsem ráda, že k tomu nedošlo. Ale ve zpětném pohledu by tento čin byl nezbytný pro přetransformování mých hodnot do smysluplné akce. Když si někdo stěžuje na nějaké bezpráví a stížnost má za následek pouhé kosmetické změny, zatímco situace plyne v nezměněném stavu, pak odpor a neposlušnost nemá velký význam.

Rozvíjí téma, které vyvstalo v našich diskusích o Milgramově výzkumu. Argumentovalo se tím, že verbální nesouhlas byl jen balzámem na ego „učitele“, aby se cítil lépe kvůli hrozným věcem, které dělal svému „žákovi“. Ke zpochybnění autority byla potřeba *behaviorální neposlušnost*. V případě Milgramova experimentu se ovšem nikdy neobjevila výraznější neposlušnost než tichý ústup, jelikož každý učitel-pachatel opustil nepříjemnou situaci, aniž by ji jakkoliv smysluplně změnil. Christinin výzva k tomu, co by hrdinská menšina měla udělat, poté co odporovala autoritě, nebyla ještě nikdy tak výmluvně formulována:

Jaký význam v klasické původní Milgramově studii má to, že jedna třetina účastníků neuposlechla a odmítla projít celým procesem? Předpokládejte, že to nebyl experiment, předpokládejte, že pravdivý byl Milgramův „krycí příběh“, že výzkumníci studují vliv trestu na učení a paměť a budou testovat asi tisíc účastníků v řadě experimentů, aby dostali odpověď na praktické otázky o výchovné hodnotě uvážlivých trestů. Pokud jste neuposlechli a odmítli pokračovat, dostali jste zaplacení a tiše odešli, váš hrdinský čin nezabránil dalším devíti stům devadesáti devíti účastníkům zažívat stejné utrpení. Jednalo by se o ojedinělou událost bez sociálního dopadu, pokud by nezahrnovala další krok v podobě zpochybnění celé struktury a předpokladů výzkumu. Neposlušnost jednotlivce musí být přetransformována do systémové neposlušnosti, která si vynutí změnu situace nebo samotné organizace, a nejen změnu některých provozních podmínek. Pro zlé situace je příliš snadné kooptovat záměry dobrých, nebo dokonce hrdinských rebelů tím, že jim udělí medaile za jejich skutky a dárkové certifikáty, aby si své názory nechali pro sebe.

Co je podstatou hrdinů a hrdinství?

Kdy se člověk, který se zapojí do činnosti, již lze na základě určitých kritérií (jímž se budeme věnovat dále) kvalifikovat jako hrdinský čin, nestane „hrdinou“? Dále za jakých okolností by mohl být jeho nebo její čin považován nikoliv za hrdinský, ale za zbabělý?

Christinin skutek měl pozitivní důsledek v podobě ukončení situace, která se vymkla kontrole a začala dělat více škody, než bylo od počátku zamýšleno. Ona sama se za hrdinku nepovažuje, protože prostě jen vyjádřila své osobní pocity a názory, které byly transformovány (mnou jako hlavním výzkumníkem) do výsledku, jaký požadovala. Nemusela jít upozornit vyšší orgány, aby zasáhly a zastavily nekontrolovatelný experiment.

Srovnejte její postavení s dvěma potenciálními hrdiny v této studii, vězněm Clayem-416 a vězněm „Seržou“. Oba dva se otevřeně vzepřeli autoritě dozorcí! a značně za to trpěli. Clay svoji hladovkou a odmítáním párků zpochybnil, že maj(dozorcí vše pod absolutní kontrolou, a tyto činy měly sešikovat jeho kolegy, aby se postavili za svá práva. Nestalo se tak. Seržovo odmítnutí veřejně pronášet oplzlost i navzdory obtěžování ze strany dozorce „Johna Wayne“ také mělo být jeho souputníky považováno za hrdinský vzdor a sjednotit je, aby se nepoddali takovému zneužívání. Nestalo se tak. Proč ne? V obou případech jednali sami, aniž by své hodnoty nebo záměry sdíleli s ostatními vězni, aniž by požádali o jejich podporu a uznání. Proto bylo pro dozorce snadné, aby jim dali

nálepku „potížistů“ a označili je za viníky strádání ostatních vězňů. Jejich činy by mohly být považovány za hrdinské, ale oni nemohou být považováni za hrdiny, protože nikdy nejednali tak, aby změnili celý systém zneužívání a přibrali na palubu další disidenty.

Jejich příklad upozorňuje na další stránku hrdinství. Hrdinství a hrdinský status jsou vždy společenskými atribucemi. Někdo jiný než aktér uděluje tuto poctu jedinci a jeho skutku. Musí existovat společenská shoda ohledně významu a smysluplného důsledku činu, který má být považován za hrdinský a jehož vykonavatel má být nazýván hrdinou. Počkejte! Ne tak rychle! Palestinský sebevražedný atentátník, který je zabit při vraždě nevinných židovských civilistů, získává v Palestině status hrdiny a v Izraeli status démona. Podobně mohou být útočníci považováni za hrdinné bojovníky za svobodu, nebo za zbabělé agenty terorismu, v závislosti na tom, kdo danou atribuci provádí.²⁶

To znamená, že definice hrdinství jsou vždy svázané s kulturou a časem. Loutkáři dodnes hrají dětem v odlehlých vesnicích v Turecku legendu o Alexandru Velikém. Ve městech, kde byla založena jeho velitelská stanoviště a jeho vojáci uzavírali sňatky s vesničankami, je Alexandr velký hrdina, ale ve městech, které si prostě podmanil ve své neúnavné honbě za ovládnutím známého světa, je Alexandr více než tisíc let po své smrti stále zobrazován jako velký padouch.²⁷

A co víc, aby se čin stal součástí kulturní historie, musí být zaznamenán a uchovávan těmi, kteří jsou gramotní a kteří mají schopnost psát historii nebo ji předávat v ústním podání. Chudé, původní, kolonizované, negramotné obyvatelstvo má málo široce uznávaných hrdinů, protože neexistuje žádný záznam o jejich skutcích.

Definování hrdinů a hrdinství

Hrdinství dosud nebylo nikdy behaviorálními vědami systematicky zkoumáno.²⁸ Hrdinové - a hrdinství - jsou, zdá se, nejlépe probádání v literatuře, umění, mýtech a kinematografii. Četné zdroje dat dokumentují neduhy lidské existence: vraždy a sebevraždy, zločinnost, vězeňskou populaci, úroveň chudoby a výskyt schizofrenie v dané populaci. Podobné kvantitativní údaje o pozitivní činnosti člověka se nedají snadno získat. Nevedeme záznamy o tom, kolik skutků dobročinnosti, laskavosti nebo soucitu se v průběhu roku v komunitě vyskytne. Jen občas se dozvíme o hrdinském činu. Taková zdánlivě nízká míra výskytu nás vede k tomu, abychom věřili, že hrdinství je neobvyklé a že hrdinové jsou opravdu výjimeční. Obnovený zájem o význam pojmenování toho dobrého v lidské povaze nicméně pramení z nového výzkumu a empirické důslednosti hnutí pozitivní psychologie. Toto hnutí, v jehož čele stojí Martin Seligman a jeho kolegové, vytvořilo paradigma směřující k zdůraznění toho pozitivního v lidské povaze a minimalizaci dlouhodobého zaměření psychologie na negativa.²⁹

V současnosti přijaté koncepte hrdinství zdůrazňují především fyzické nebezpečí, aniž by dostatečně poukazovaly na ostatní součásti hrdinských činů, jako je ušlechtilost účelu a nenásilné činy osobní oběti. Pokud vycházíme z analýzy lidských ctností od pozitivních psychologů, existuje soubor šesti hlavních kategorií ctnostného chování, které se těší téměř všeobecnému uznání napříč kulturami. Kategorie zahrnují: moudrost a znalosti, odvahu, lidskost, spravedlnost, umírněnost a transcendenci. Z nich odvaha, spravedlnost a transcendence jsou ústředními charakteristikami hrdinství. Transcendence zahrnuje přesvědčení a jednání, která přesahují hranice sebe sama.

Hrdinství zaostruje naši pozornost na to, co je správné v lidské povaze. Pečujeme o hrdinské příběhy, protože slouží jako silná připomínka toho, že lidé jsou schopni odporovat zlu, odolávat pokušení, vyrůst z průměrnosti a všimnout si výzev k akci a nasazení, když ostatní zklamali.

Mnoho moderních slovníků popisuje hrdinství jako „udatnost“ nebo „statečnost“, a ty jsou pro změnu popisovány jako odvaha. A odvaha nás vrací opět k hrdinství. Starší slovníky si však dávají tu práci a pojem důkladně rozebírají a nabízejí jemné rozdíly mezi slovy, které se k popisu hrdinských činů používají. Například *Webster's Revised Unabridged Dictionary* z roku 1913 spojuje hrdinství s odvahou, statečností, mravní silou, neohrožeností, udatností a chrabrostí.³⁰ Editor slovníku se u každého z uvedených hesel snaží zajistit, aby čtenář pochopil, jak se liší.

Odvaha je taková síla ducha a vzednutí duše, které se utkávají s nebezpečím beze strachu. Statečnost je smělá a impulzivní odvaha toho, kdo má odměnu neustále před očima a vkládá svou troufalost do odvážných činů. Mravní síla je často nazývána „pasivní odvahou“ a spočívá ve zvyku utkat se s nebezpečím a trvalou bolestí s neochvějným a nezločným duchem. Chrabrost je odvaha projevená ve válce (proti žijícím odpůrcům) a nemůže se vztahovat k pouhému jednomu souborci; nikdy se nepoužívá obrazně. Neohroženost je pevná, neochvějná odvaha. Udatnost je dobrodružná odvaha, která s bohatým a veselým duchem nadbíhá nebezpečí.

Slovník dále rozvíjí, v příkladech v poznámce pod čarou, že člověk může prokázat odvahu a mravní sílu nebo neohroženost v běžném životě, stejně jako ve válce. Chrabrost, statečnost a udatnost se prokážou v ozbrojeném boji. Chrabrost patří pouze k boji; statečnost se může projevit v jednom souborci; udatnost se může ukázat v útoku nebo obraně; v druhém případě se obrana obvykle promění v útok. Hrdinství může uplatnit všechny uvedené obměny odvahy. Jde o pohrdání i nebezpečím, a to ne z neznalosti nebo bezohledné lehkomyšlnosti, ale z ušlechtilé oddanosti některým význačným cílům a rozumné sebedůvěry ve schopnost i utkat se s nebezpečím v duchu takového cíle.³¹

Vojevní hrdinové

Historicky většina příkladů hrdinství zdůrazňovala odvážné činy, které se týkaly statečnosti, udatnosti a rizika vážného zranění nebo smrti. Podle psychologů Alice Eaglyové a Selwyny Beckera je pravděpodobnější, že někdo bude následně považován za hrdinu, když se pojí odvaha s ušlechtilým účelem, než když jde jen o odvahu samotnou.³² Myšlenka ušlechtilosti v hrdinství je často nevyslovená a nepolapitelná. Obecně platí, že ohrožení života a zdraví nebo osobní oběť je mnohem nápadnější. Hrdinský ideál válečného hrdiny slouží jako téma od časů dávných eposů až po moderní žurnalistiku.

Achilles, velitel řeckých vojsk v trojské válce, je často vydáván za archetyp válečného hrdiny.³³ Achillova účast v boji byla založena na jeho závazku vojenskému kodexu, který definuje jeho skutky jako udatné. Přesto, ačkoliv jeho činy byly hrdinské, jeho prvořadou motivací byla honba za slávou a proslulostí, které by ho po jeho smrti učinily v myslích mužů nesmrtelným.

Historická Lucy Hughesová-Hallettová argumentovala tím, že: „Hrdina může obětovat sebe sama, aby ostatní mohli žít, nebo aby on sám mohl žít navždy ve vzpomínkách ostatních... Achilles poskytl vše, včetně svého života, aby prosadil svou vlastní jedinečnost, aby dal svému mimořádnému životu význam a unikl zapomnění.“³⁴ Touha riskovat vlastní fyzickou existenci výměnou za trvalé uznání napříč generacemi se může zdát jako relikvie z jiné doby, přesto si stále zaslouží seriózní úvahu při našem posuzování moderního hrdinského chování.

Tento historický pohled na hrdiny také naznačuje, že na hrdinech je něco přirozeně zvláštního. Hughesová-Hallettová píše: „Aristoteles napsal, že existují muži tak božští, tak výjimeční, že přirozeně, právem svých mimořádných darů, překonávají všechny morální úsudky nebo zákonná omezení. Neexistuje žádný zákon, který zahrnuje muže tohoto formátu, jsou si svým vlastním právem/“ Jedna definice hrdinství vyplývá z tohoto Aristotelova pojetí: „Je to projev znamenitého ducha. Je spojeno s odvahou a čestností a s pohrdáním omezujícími kompromisy, prostřednictvím kterých nehrdinská většina řídí své životy - vlastnostmi, které jsou široce považovány za ušlechtilé... [Hrdinové jsou] schopni něčeho významného - porazit nepřítele, spasit boj, uchránit politický systém, dokončit cestu -, co by *nikdo jiný* [kurziva P. Z.] nedokázal vykonat.“³⁵

Toto pojetí okázalé služby, která odlišuje válečníka od jeho vrstevníků, přetrvává do dnešních dnů u naší armády. Americké ministerstvo obrany oceňuje hrdinství tím, že uděluje řadu medailí za činy, které jsou mimo rámec povinností. Nejvyšší z nich je Medaile cti, která byla udělena asi třem tisícům čtyřem stům vojákům.³⁶ Pravidla pro udělování medaile zdůrazňují roli udatnosti a neohroženosti a ochotu vstoupit do bitvy bez mrknutí oka, které jasně odlišují výkon jednotlivce od jeho spolubojovníků.³⁷ Podobně je ocenění britské armády, Viktoriin kříž, nejvyšší medaile za hrdinství, definováno chrabřím chováním tváří v tvář nepříтели.³⁸

Ideál vojenského hrdiny se jasně odráží v jiných kontextech a zahrnuje ty, kteří pravidelně riskují své zdraví a životy v řadě povinností, jako jsou policisté, hasiči a záchranáři. Odznak, který nosí hasiči, je verzi maltéžského kříže, symbolického potvrzení kréda hrdinné služby, ke které se maltéžští rytíři ve středověku zavazovali životem. Maltéžský kříž ve své původní podobě zůstává symbolem vojenské udatnosti v britském Viktoriině kříži a v letech 1919 až 1942 jako kříž Tiffany, verze Medaile cti amerického námořnictva.

Civilní hrdinové

Pokud je Achilles archetypem válečného hrdiny, pak Sokrates má stejné postavení jako hrdina civilní. Jeho učení bylo pro vládnoucí představitele Athén tak hrozné, že se stal cílem vládní cenzury a byl nakonec souzen a odsouzen k smrti, protože se odmítal vzdát svých názorů. Když přirovnáme vojenské hrdinství Achillovo k občanskému hrdinství Sokrata, je zřejmé, že zatímco hrdinské činy jsou obvykle vykonávány jako služba ostatním nebo základním morálním zásadám společnosti, hrdina se často pohybuje v průsečíku konstruktivních a destruktivních sil. Hughesová-Hallettová tvrdí, že „křídla příležitosti jsou pokryta peřím smrti“. Naznačuje, že hrdinové se vystavují smrtelnému nebezpečí v honbě za nesmrtelností. Jak Achilles, tak Sokrates, silné příklady hrdinství, umírají ve službách rozdílných kodexů chování, které si zvolili k životu.

Sokratova volba zemřít za ideály slouží jako věčná normativní připomínka síly civilního hrdinství. Dozvídáme se, že v hodině svého rozsudku Sokrates evokuje obraz Achilla. A to obranou svého rozhodnutí raději zemřít, než se podřítit svévolnému zákonu, který by umlčel jeho opozici vůči systému, jemuž odporuje. Jeho příklad nám připomíná podobné hrdinství vlastence americké války za nezávislost Nathana Halea, jehož vzdorný postoj před smrtí bude později použit k ilustraci jednoho typu hrdinských činů.

Uvažte odvážný čin „neznámého rebela“, který čelil blížící se linii sedmnácti tanků, které měly za cíl rozpráshit shromáždění Čínské demokratické hnutí na náměstí Nebeského klidu v Pekingu 5. června 1989. Tento mladý muž zastavil smrtící postup kolony tanků na třicet minut a pak vylezl na první tank a údajně žádal po řidiči vysvětlení: „Proč jste tady? Moje město je kvůli vám v chaosu. Vraťte se zpět, otočte to a přestaňte zabíjet mé lidi.“ Anonymní „muž proti tankům“ se stal okamžitě mezinárodním symbolem odporu, čelil absolutnímu testu osobní statečnosti se ctí a navždy vymezil hrdý obraz individuálního odporu proti vojenskému kolosu. Snímek z tohoto střetu byl vysílán po celém světě a udělal z něj univerzálního hrdinu. Existují protichůdné příběhy o tom, jaké byly následky tohoto činu, někteří mluví o jeho uvěznění, jiní o popravě a další o anonymním útěku. Bez ohledu na to, co se s ním stalo, jeho status civilního hrdiny byl

všeobecně přijat, když byl „muž proti tankům“ zařazen do seznamu stovky nejvlivnějších lidí dvacátého století časopisu *Time* (duben 1998).

Fyzické riziko, jaké podstupují civilisté, kteří jednají hrdinsky, se liší od hrdinských činů vojáka nebo záchranáře, protože profesionálně jsou vázáni povinností a kodexem chování a protože jsou vycvičení. Tím se může lišit norma pro fyzické riziko mezi hrdinstvím vázaným povinností a hrdinstvím nevázaným povinností, ale míra odhodlání a potenciální oběť, jež od nich situace vyžaduje, jsou velmi podobné.

Civilním hrdinům, jejichž jednání zahrnuje bezprostřední fyzické riziko, se uznání projevuje prostřednictvím ocenění, jako je Carnegieho cena za hrdinství ve Spojených státech a Kříž svátého Jiří ve Velké Británii.³⁹ Britské a australské orgány také oceňují hrdinské skutky, do nichž se zapojily celé skupiny.⁴⁰ Austrálie např. ocenila v roce 2005 „skupinu studentů ze střední školy Tomaree High School v Salamandern v Novém Jižním Walesu, kteří napadli a zadrželi ozbrojeného pachatele, poté co kuší zaútočil na spolužáka“, udělením veřejné pochvaly za skupinovou statečnost. Pochvala se uděluje „za kolektivní čin statečnosti, uskutečněný skupinou osob za mimořádných okolností, který si zaslouží uznání“. Opět se zdánlivě jednoduchý koncept chování osamělého hrdiny rozšiřuje na hrdinu kolektivního, kterého vezmeme v úvahu zakrátko.

Fyzické nebezpečí hrdinství versus sociální riziko hrdinství

Jedna definice, kterou psychologové nabízejí, uvádí fyzické nebezpečí jako určující rys hrdinství. Pro Beckera a Eaglyovou jsou hrdinové „jednotlivci, kteří se rozhodli riskovat ve jméno jednoho nebo více jiných lidí, navzdory tomu, že mohou při těchto skutečích zemřít nebo utrpět vážné fyzické následky“.⁴¹ Další motivy hrdinství, jako např. hrdinství vedené zásadami, uznávají, ale dále nerozpracovávají. Zdá se zvláštní, že by psychologové podporovali tak úzký prototyp hrdinství a vyloučili jiné formy osobního rizika, které by mohly být kvalifikovány jako hrdinské činy, jako například riskování kariéry nebo možnost uvěznění či ztráty postavení. Jejich definici zpochybňuje psycholog Peter Martens, protože vylučuje hrdiny, kteří zastupují ideu nebo zásadu - tedy ušlechtilou složku hrdinství, jež označuje aristotelovského hrdinu mezi obyčejným lidem.⁴²

Senátor John McCain, sám hrdina, který nevyzradil žádnou vojenskou informaci navzdory tomu, že byl vystaven extrémnímu mučení, je přesvědčen, že koncept hrdinství může být rozšířen nad rámec fyzického nebezpečí a utrpení. McCain tvrdí, že „standardem statečnosti zůstávají, a já si myslím, že by zůstat měly, skutky, kterými riskujeme život nebo zdraví nebo jiné velmi vážné zranění v zájmu ostatních nebo kterými obhajujeme ctnost - často bývají prosazovány hrdinstvím v bitvě, ale jistě se neomezuji pouze na chrabrost v boji“.⁴³ Každý z těchto popisů hrdinského chování odpovídá vlastnostem, které se nacházejí ve fyzickém a občanském hrdinství, a zároveň poukazují na zásadní rozdíly mezi nimi.

Různé koncepce hrdinství také zevrubně mapují ideje odvahy, spravedlnosti a transcendence, které vyvinuli Seligman a jeho kolegové jako součást klasifikačního systému pro ctnosti a silné stránky. Například ctnost odvahy je postavena na čtyřech charakteristických silných stránkách, mezi které patří integrita, statečnost (zhruba podobná neohroženosti), vytrvalost (podobná mravní síle) a vitalita. Jako další ctnost je zmíněna spravedlnost. Ta zahrnuje spravedlivost, vůdcovství a týmovou práci (občanství). V praxi je pojetí služby pro vznešenou věc nebo ideál nakonec často otázkou spravedlnosti, například zrušení otroctví. A konečně další ctností, která se dotýká hrdinství, je transcendence, jelikož je to přednost, která vyžaduje připojení k širšímu univerzu a dává smysl našemu jednání a existenci. Ačkoliv není formulovaná v literatuře o hrdinství, transcendence může, podle Websterova slovníku z roku 1913, souviset s pojetím mravní síly v hrdinském chování. Transcendence připouští, aby jedinec zapojený do hrdinského činu zůstal oddělen od předpokládaných nebo odhalených negativních důsledků, které jsou s jeho chováním spojeny. Aby se člověk mohl zachovat jako hrdina, je nutné povznést se nad okamžitá rizika a nebezpečí, která s sebou hrdinství nutně přináší, a to buď přerámováním povahy rizik, nebo pozměněním jejich významu do relevantních zisků „vyššího řádu“.

Nová taxonomie hrdinství

Povzbuzen přemýšlením o hrdinském chování souvisejícím se Stanfordským vězeňským experimentem, začal jsem s důkladnějším zkoumáním tohoto zajímavého tématu v rozhovorech s kolegou psychologem Zenem Frankem. Nejprve jsme rozšířili pojetí hrdinného rizika, pak navrhli vylepšenou definici hrdinství a konečně vytvořili novou taxonomii hrdinství. Zdálo se zjevné, že riziko nebo oběť by neměly být omezeny pouze na bezprostřední ohrožení fyzické integrity nebo smrti. Rizikovou složkou hrdinství může být jakákoliv vážná hrozba pro kvalitu života. Hrdinství například může zahrnovat neměnné chování tváří v tvář známému dlouhodobému ohrožení zdraví nebo závažným finančním důsledkům, hrozbě ztráty sociálního nebo ekonomického postavení nebo vyloučení ze společnosti. Protože se tímto definice hrdinství podstatně rozšiřuje, zdálo se nutné vyloučit některé formy zdánlivého hrdinství, které nemusí být ve skutečnosti hrdinské, ale „pseudohrdinské“.

Ve své knize *The Image: A Guide to Pseudo-Events in America (Představa: Průvodce po amerických pseudoudálostech)* Daniel Boorstin shazuje moderní splývání hrdinů s celebrity. „Když se před dvěma sty lety objevil skvělý muž, lidé v něm hledali Boží záměr; dnes hledáme jeho tiskového mluvčího... Mezi ironickými frustracemi naší doby není nic mučivějšího než toto úsilí o uspokojení našich extravagantních nadějí v lidskou velikost. Marně nutíme desítky umělých celebrit vyrůstat tam, kde příroda zasadila pouze jednoho hrdinu.“⁴⁴

Další ukázkou toho, co hrdinství *není*, nabízí dětská kniha o amerických hrdinech, v níž je uvedeno padesát příkladů.⁴⁵ Příběhy hrdinství z této knihy vlastně zdůrazňují činnosti nebo role, které jsou nezbytné, ale zároveň nedostatečné k tomu, aby zaručily opravdový hrdinský status. Všechny příklady jsou vzorové role hodné následování, ale jen zlomek splňuje požadavky definice statusu hrdiny. Ne všichni samorosti, bojovníci nebo světci jsou hrdinové. Hrdina musí ztělesňovat kombinaci rozvázné ušlechtilosti a potenciální oběti. Jedincům je někdy přiznáván hrdinský status, i když si ho nezasloužili vlastním jednáním, ale stalo se tak pro účely agentur nebo vlády. Tito „pseudohrdinové“ jsou mediální výtvoři podporované mocnými systémovými silami.⁴⁶

Hrdinové jsou za svoje hrdinské činy odměňováni různými způsoby, pokud ale tuší sekundární zisk již v době svého činu, nutně musí být diskvalifikováni ze statusu hrdiny. Pokud však sekundární zisky vyvstanou až následně po činu bez předchozího očekávání nebo motivace k jejich dosažení, je skutek stále kvalifikován jako hrdinský. Hlavní je, že hrdinský čin je sociocentrický, a ne egocentrický.

Hrdinství může být definováno pomocí čtyř klíčových rysů: (a) musí být prováděno dobrovolně, (b) musí zahrnovat riziko nebo potenciální oběť, jako např. hrozbu smrti, bezprostřední ohrožení fyzické integrity, dlouhodobé ohrožení zdraví nebo možnost vážného zhoršení kvality života, (c) musí být uskutečněno jako služba jednomu člověku nebo více lidem či komunitě jako celku a (d) nesmí zahrnovat sekundární, vedlejší zisk očekávaný v době činu.

Hrdinství ve službách vznešené myšlenky obvykle není tak dramatické jako hrdinství spojené s fyzickým nebezpečím. Hrdinství s fyzickým nebezpečím je často výsledkem náhlého rozhodnutí, okamžité akce. Dále obvykle zahrnuje pravděpodobnost, ale nejistotu, vážného zranění nebo smrti. Jedinec, který tento čin provádí, se obecně v krátkém časovém intervalu ze situace vzdálí. Na druhé straně se dá argumentovat tím, že některé formy občanského hrdinství jsou heroičtější než formy hrdinství zahrnující fyzické nebezpečí. Lidé jako Nelson Mandela, Martin Luther King jr. a doktor Albert Schweitzer se ochotně a vědomě každý den po část svého dospělého života podrobovali zkouškám hrdinné občanské aktivity. V tomto smyslu je lepší rizika spojená s hrdinstvím fyzického nebezpečí nazývat *ohrožení* a riziko podílející se na občanském hrdinství považovat za *oběť*.

Obět s sebou nese časově neomezené náklady. Civilní hrdinové obvykle mají příležitost pečlivě přezkoumat svou činnost a zvážit důsledky svých rozhodnutí. Všichni se mohli rozhodnout vzdát záležitost, za kterou bojují, protože náklady vložené do jejich jednání se staly přílišným břemenem, a přesto to neudělali. Každý z těchto jedinců riskoval kvalitu svého života na mnoha úrovních. Jejich činnost měla vážné důsledky: zatčení, věznění, mučení, nebezpečí pro rodinné příslušníky, a dokonce i zavraždění.

Vrátíme-li se k definici hrdinství z Websterova slovníku z roku 1913, můžeme říci, že vyhovění nejvyšším občanským idejím tváří v tvář nebezpečí je základním konceptem hrdinství. Snášení fyzického nebezpečí je pouze jedním ze způsobů střetu s riziky, kterým můžete čelit při konání hrdinských činů. Připomíná nám to, že hrdinství „je pohrdání nebezpečím, a to ne z neznalosti nebo bezohledné lehkomyšlnosti, ale z *ušlechtilé oddanosti některým význačným cílům* [kurziva přidána] a rozumné sebedůvěry ve schopnost utkat se s nebezpečím v duchu takového cíle“. Riziko může bezprostředně ohrožovat život, nebo může být zákeřné. Vezměme si jedno z prohlášení Nelsona Mandely na začátku jeho sedmadvacíti letého věznění za odpor vůči tyranii apartheidu:

Celý svůj život jsem zasvětil boji za africký lid. Bojoval jsem proti bílé nadvládě a bojoval jsem proti černé nadvládě. Ctil jsem ideál demokratické a svobodné společnosti, v níž všichni žijí společně v harmonii a s rovnými příležitostmi. Je to ideál, pro nějž, jak doufám, žiji a podaří se mi ho dosáhnout. A je to ideál, pro který, bude-li třeba, jsem připraven zemřít.⁴⁷

Na základě naší flexibilnější definice hrdinství jsme Zeno Franco a já vytvořili pr. i covní taxonomii zahrnující dvanáct podkategorií hrdinství, rozlišující dvě podkategorie vojenského typu hrdinství a hrdinství s fyzickým nebezpečím a deset podkategorií civilního hrdinství se sociálními riziky. Taxonomie navíc uvádí odlišné

charakteristiky pro každý z dvanácti typů hrdinů, stejně jako formu rizika, jemuž čelí, a poskytuje několik příkladů vycházejících z historických i současných zdrojů.

Taxonomie byla *a priori* vyvinuta na základě dedukce a prostudování literatury. Nemá empirické kořeny ani pevné základy, je spíše pracovním modelem, který je otevřen změnám na základě nových výzkumných poznatků a upřesnění a dodatků čtenářů. Bude zjevné, že nabízené podkategorie, definice, rizika a příklady jsou hluboce kulturně a časově vázány. Odrážejí převážně euroamerický, postmoderní náhled dospělých jedinců střední třídy. Začlenění jiné perspektivy je jistě rozšíří a obohatí.

RIZIKO/OBĚT

PŘÍKLADY

1. Hrdinství s fyzickým nebezpečím svázané s vojenskou nebo jinou službou
 Jedinci vykonávající Vážné zranění profesi vojáka nebo Smrt záchranáře, v nichž jsou opakovaně vystavováni vysoce rizikovým situacím, hrdinský čin musí překračovat rámec jejich povinností
 Achilles
 Držitelé Medaile cti Hugh Thompson Admirál James Stockdale

Carnegieho ceny

2. Civilní hrdinství - Občané, kteří hrdinství s fyzickým prokážou snahu o záchranu ostatních před fyzickou újmou nebo smrtí, zatímco vědomě nasazují vlastní život

nebezpečím nesvázané s žádnou službou

Vážné zranění Smrt Držitelé

Oddaná, celoživotní Obětování se asketic- Buddha

Matka Tereza

3. Náboženské postavy
 náboženská služba kému životu ztělesňující nejvyšší Narušení náboženského ortodoxního zúčující nové náboženské/duchovní základy Často působí jako učitel nebo veřejný vzor služby
 Mohammed
 Sv. František z Assisi

Vražda
 Uvěznění

4. Politicko-náboženské postavy
 Náboženští vůdcové, kteří se dali na politiku, aby způsobili rozsáhlejší změny, nebo politici s hluboce strukturovaným systémem duchovních názorů, který proniká do politické praxe
 Mahátma
 Gándhí
 Martin Luther King jr. Nelson Mandela Reverend Desmond Tutu

5. Mučedníci	Náboženské nebo politické postavy, které při službě cíli vědomě (někdy záměrně) vystavují svůj život vysokému nebezpečí	Jistá nebo téměř jistá smrt při službě ideálu	Ježíš Sokrates Johanka z Arku José Martí Steve Biko
6. Příšerky	Obvykle vůdce národa nebo skupiny v komplikovaném období, slouží jednotě národa, poskytuje	Vražda sdílené vize a může ztělesňovat vlastnosti, které jsou považovány za nezbytné pro přežití skupiny Opozice Zbavení úřadu Očerňující kampaně	Uvěznění Abraham Lincoln Robert E. Lee Franklin Roosevelt Winston Churchill Václav Havel

7.	Dobrodruh/ průzkumník/objevitel	má neznámé zeměpisné oblasti nebo používá nové neověřené způsoby transportu	Jedinec, který zkoumá Vážné zranění Smrt Ztráty příležitosti (doba trvání cesty)	Fyzické zdraví Odysseus Alexandr Veliký Amelia Earhartová Jurij Gagarin		
			SUBTYP	DEFINICE	RIZIKO/OBĚT	PŘÍKLADY

8.	Vědecký (objevitelský) hrdina	má nové oblasti vědy, používá nové a neprověřené vědecké metody nebo objevuje nové vědecké informace, které se zdají být významné pro lidstvo	Jedinec, který zkoumá svédčit ostatní o důležitosti zjištění Profesionální vyloučení Finanční ztráty	Neschopnost pře- Thomas Alva Edison Marie Curie Sklodovská Albert Einstein	Galileo	
----	-------------------------------	---	--	--	---------	--

9. Dobry samaritán	Jedinci, kteří pomohou někomu v nouzi; situace v sobě nese značné překážky pro altruismus; nemusí zahrnovat bezprostřední riziko	Trestné sankce od autorit Zatčení Mučení Smrt Ztráta příležitosti Zachránci Židů při holocaustu Tubmanová Albert Schweitzer Richard Clark Richard Rescorla	Vyloučení ze společnosti		
--------------------	--	--	--------------------------	--	--

~ X^S
 & i
 g a W
 3 2
 * i S
 3 « *

10. Hrdina navzdory nepřízní osudu, předpokládáný poražený Jedinci, kteří překo- Selhání nají hendikep nebo		Odmítnutí nepříznivé podmí- Pohrdání ky a uspějí navzdo- Závist ry okolnostem, jsou		vzorem pro ostatní Horado Alger Helen Kellerová Eleanor Rooseveltová Rosa Parksová
11. Byrokratický hrdina Zaměstnanci velkých organizací v kontroverzních sporech uvnitř organizací nebo mezi organizacemi; obvykle zahrnuje pevné obhajování zásad navzdory		intenzivním tlakům Pečlivě vybudovaná kariéra vystavena riziku	Profesionální vyloučení Finanční ztráty Ztráta důvěryhodnosti	Zdravotní rizika Louis Pasteur Edward Tolman Barry Marshall
12. Poctivý infor- mátor	Jedinci, kteří jsou si vědomi nelegální nebo neetické činnosti uvnitř organizace a oznámí ji, aniž by očekávali odměnu Pečlivě vybudovaná kariéra vystavena	Profesionální vyloučení Ztráta sociálního postavení důvěryhodnosti Fyzická	Finanční ztráty Ztráta oběť	Ron Ridenhour Cynthia Cooperova Coleen Rowleyova Deborah Laytonova Christina Masla- chova Joe Darby Sheridan Watkinsova

Ukázky hrdinských profilů

Tuto holou kostru hrdinství obohatíme dalšími informacemi. Zlidštíme pojetí hrdinství a zároveň doložíme příklady mnoha jeho podob. Přiblížím dvanáct jednotlivců, kteří jsou zvláště zajímaví nebo které znám osobně. Poté co jsme dokázali, že situace tvoří hrdiny, můžeme použít některé významné situační ukazatele a spojit je do klastrů, jako např. apartheid, mccarthyismus, válka ve Vietnamu a Iráku a sebevraždy-vraždy v Jonestownu.

Hrdinové apartheidu

V čele úsilí o prosazování svobody a lidské důstojnosti stojí speciální typy hrdinů, kteří jsou ochotni zapojit se do celoživotního boje proti systémovému útlaku. Mahátma Gándhí a Nelson Mandela se vydali na hrdinnou cestu, která vedla

k tomu, že napadli a odstranili dva systémy apartheidu. V roce 1919 začal Gándhí s pasivním odporem vůči britské nadvládě v Indii. Na dva roky byl uvězněn. Během příštích dvaceti let bojoval za osvobození Indie, za rovné zacházení s lidmi napříč hinduistickým systémem kast a za náboženskou toleranci. Druhá světová válka zpozdila příchod sebeurčení Indie, ale v roce 1948 země nakonec oslavila svou nezávislost na Velké Británii. Gándhí byl zavražděn krátce nato, přesto se stal vzorem trvalého nenásilného odporu vůči útlaku.⁴⁸

Jižní Afrika vybuodovala, formálně schválila a legalizovala apartheid v roce 1948. Apartheid existoval až do roku 1994 a prakticky zotročil původní černou populaci. Nelson Mandela byl v roce 1962 souzen za podněcování stávek a protestních setkání a pro další obvinění. Další dvacet sedm let strávil v nechvalně známém vězení Robben Island. V době svého uvěznění využil Mandela a jeho uvěznění političtí příznivci samotný vězeňský systém k vytvoření jak skutečného, tak symbolického hnutí odporu, které posloužilo k podnícení lidí v Jižní Africe a po celém světě, aby ukončili systém apartheidu. Dokázal transformovat vlastní identity několika generací vězňů - přiměl je, aby pochopili, že jsou političtí vězni jednající s důstojností na podporu spravedlivé věci. V průběhu tohoto procesu navíc pomohl transformovat postoje a názory mnoha dozorců, a tak napadnout také celý vězeňský systém.⁴⁹

Hrdinové antimccarthyismu

Od padesátých let dvacátého století až po pád Berlínské zdi v roce 1989 byla hrozba globálního komunismu něčím, co dnes představuje strach z globálního terorismu: diktovala národní politiku, podněcovala války a znamenala enormní plýtvání zdroji a životy. Je důležité si připomenout mccarthyismus, protože to byla forma represivní, autoritářské, kvazivládni kontroly, která se objevila ve vyspělé demokracii. Ti, kteří zneškodnili protikomunistickou hysterii poháněnou senátorem Joem McCarthym a výborem pro neamerickou činnost ve Spojených státech, nikdy nezískali trvalé a všeobecné uznání, kterému se těšili Gándhí nebo Mandela. Jejich opozice vůči nespravedlnosti nicméně splňuje kritéria naší definice.

Na vrcholu McCarthyho éry iniciovala Kalifornská univerzita „přisahu věrností“, kterou museli podepsat členové všech fakult. Profesor psychologie Edward Tolman odmítl přísahu podepsat a vedl malou skupinu profesorů, kteří této politice vzdorovali. Osmnáctého července 1950 Tolman předložil rektorovi Kalifornské univerzity Robertu Sproulovi protestní dopis. V srpnu téhož roku vedení univerzity propustilo třicet jedna profesorů včetně Tolmana, protože odmítli podepsat přísahu věrnosti. Později, ještě ten samý měsíc, profesori podali žalobu *Tolman vs. Underhill* o opětovné dosazení do funkce. V roce 1952 Nejvyšší státní soud rozhodl ve prospěch těch, kdo odmítli podepsat. Během sporu o přísahu věrnosti Tolman přesvědčoval další mladé členy fakulty, aby přísahu podepsali a pomohli boj proti ní na něm a dalších, kteří si mohli dovolit (finančně) pokračovat v boji. Tolman, tichý akademik bez předchozí politické angažovanosti, byl mnoha profesory a zaměstnanci kalifornského univerzitního systému pro svůj odvážný postoj hluboce respektován.⁵⁰

K ostatním hrdinům McCarthyho éry patří: investigativní novináři jako např. George Seldes a I. F. Stone a karikaturisté Herb Block a Daniel Fitzpatrick. Během tohoto období bylo Stoneovo jméno uvedeno na seznamu senátního podvýboru vnitřní bezpečnosti dvaosmdesáti „nejaktivnějších a obvyklých sponzorů předních komunistických organizací“. Následkem toho, že se objevil na černé listině, byl Stone nucen podat žalobu, aby získal svůj novinářský průkaz.⁵¹

Přejděme od domnělé komunistické hrozby, již čelily Spojené státy, k hmatatelné každodenní hrozbě a týrání ze strany státu ovládaného komunistickým režimem. Setkáváme se s Václavem Havlem. Havel je mimořádný jako dalajláma, a je obyčejný jako bývalý kulisák a spisovatel. Byl ovšem tvůrcem „Sametové revoluce“, která v roce 1989 svrhla český komunistický režim. Než konečně přesvědčil vládu, že její totalitní cejch komunismu zničil všechno, co Československo symbolizovalo, byl Havel opakovaně téměř pět let vězněn. Byl vůdčí osobností při koncipování prohlášení Charty 77 a organizace československého hnutí intelektuálů, studentů a dělníků za lidská práva. Jako vášnivý stoupenec nenásilného odporu je Havel slavný svou formulací pojmu „posttotalitarismus“. Vyzýval své krajany, aby věřili, že mají moc změnit represivní režim, který bezděčně podporují pasivním podřízením se jeho autoritě. V dopisech, které z vězení psal své ženě, a v projevech se Havel snažil ozřejmit, že prvním krokem při potírání nepřijatelného sociálního a politického řádu je, aby si občané uvědomili, že pohodlně žijí ve lži. Tento skromný, plachý člověk byl Federálním shromážděním jmenován prezidentem, a když komunistická vláda nakonec podlehla moci lidu, stal se Václav Havel prvním demokraticky zvoleným prezidentem nové České republiky. Nyní se dále jako slavná soukromá osoba staví proti politické nespravedlnosti a podporuje úsilí o globální mír.⁵²

Hrdinové války ve Vietnamu

Dva velmi odlišné druhy vojenského hrdinství v podmínkách extrémního násilí se objevují v činech Jamese Stockdalea a Hugh Thompsona. Stockdale, bývalý stanfordský kolega z Hooverova institutu (a hostující přednášející v mém kurzu o vymývání mozků), byl před svojí smrtí v jednaosmdesáti letech v červenci 2005 povýšen až na hodnost viceadmirála. Mnoha lidmi je považován za jednoho z nejjasnějších příkladů vojenského hrdinství dvacátého století. V průběhu sedmi let uvěznění opakovaně snášel extrémní mučení a nikdy se nepodvolil svým věznilům z Vietkongu. Jeho klíč k přežití se opíral o jeho dřívější vzdělání ve filozofii, které mu umožnilo vyvolat v mysli učení stoických filozofů, zejména Epikteta a Seneky. Jeho zaměření mu umožnilo psychicky se distancovat od mučení a bolesti, které nemohl ovládat, a povzbudit své soustředění na to, co ve svém vězeňském prostředí ovládat mohl. Vytvořil si neústupný kodex chování pro sebe a další, kteří byli uvěznění s ním. Přežití v extrémních podmínkách duševního traumatu vyžaduje, aby se člověk nikdy nedal nepřitelem zlomit, jako když byl před tisíci lety mučen římskými vládci Epiktetos.⁵³

Hugh Thompson se vyznačuje svou extrémní odvahou v téměř smrtelném boji proti svým vlastním vojákům! Jednou z nejstrašnějších událostí v dějinách americké armády byl masakr v My Lai, k němuž došlo šestnáctého března 1968 během války ve Vietnamu. Američtí vojáci a jejich důstojníci z roty Charlie, kapitán Ernest Medina a poručík William Calley jr., obklíčili a zabili ve vesnici Son My (My Lai 4 a My Khe 4) odhadem pět set čtyři vietnamských civilistů.⁵⁴ V reakci na vojenské ztráty z útoku ze zálohy a nástražných výbušnin vydalo vojenské velení rozkaz k zničení „Pinkville“, což bylo krycí jméno pro komunistickou vietnamskou vesnici. Když zde nenašli žádné nepřátelské bojovníky, shromáždili vojáci všechny obyvatele obce - starší muže, ženy, děti i kojence -

a postříleli je kulometem (některé upálili zaživa, znásilnili a skalpovali).

Zatímco probíhal masakr, praporečik Hugh Thompson jr., který pilotoval vrtulník poskytující shora leteckou ochranu, přistál, aby pomohl skupině vietnamských civilistů, kteří se zdáli být ještě naživu. Když se Thompson a jeho dvoučlenná posádka vrátili k vrtulníku, poté co založili kouřovou signalizaci, spatřili kapitána Medinu a další vojáky, jak střílejí zraněné. Thompson se s vrtulníkem vydal zpět nad vesnici My Lai, kde se vojáci právě chystali vyhodit do povětří chatrč plnou zraněných Vietnamců. Nařídil zastavit masakr a hrozil, že zahájí palbu těžkými kulomety vrtulníku na jakéhokoliv amerického vojáka nebo důstojníka, který neuposlechne rozkazu.

I když měl Thompson nižší hodnost než velící důstojníci, nedopustil, aby se hodnost postavila do cesty morálce. Když nařídil, aby civilisté byli z bunkru propuštěni, poručík odpověděl, že by je mohl vyhnat pomocí granátů. Thompson odmítl ustoupit a odpověděl: „Můžu udělat něco lepšího. Tvoji lidé ať zůstanou na místě. Mířím na vás.“ Potom nařídil, aby přiletěly další dva vrtulníky a evakuovaly jedenáct zraněných Vietnamců. Jeho vrtulník se vrátil zachránit dítě, které spatřil, jak se stále drží své zemřelé matky. Teprve poté, co Thompson nahlásil masakr svým nadřízeným, byly vydány rozkazy k zastavení palby.⁵⁵

Po svém dramatickém zásahu a medializaci případu se Thompson stal v armádě *persona non grata* a za trest byl opakovaně nucen létat vrtulníkem na ty nejnebezpečnější mise. Byl pětkrát sestřelen, utrpěl zlomení páteře a měl trvalé psychické šrámy ze svých hrůzných zážitků. Trvalo třicet let, než armáda Thompson, i a jeho spolubojovníky Glenna Andreotta a Lawrence Colburna za jejich hrdinské skutky ocenila Vojenskou medailí za hrdinství, nejvyšším armádním vyznamenáním za statečnost projevenou mimo přímý kontakt s nepřítelem. Hugh Thompson zemřel v lednu 2006. (S poručíkem Calleyem bylo v některých kruzích paradoxně zacházeno jako s hrdinou, dokonce i prostřednictvím písně na jeho počest, která v roce 1971 dobyla hitparádu Top 40 časopisu *Billboard*.)⁵⁶

Poctiví informátoři ve vietnamské a irácké válce a ženy na domácí frontě

Méně dramatické formy hrdinství se objevují tehdy, když jedinec verbálně konfrontuje systém se zprávou, kterou systém nechce slyšet. V tomto případě šlo o spoluúčast důstojníků a poddůstojníků na týrání a vraždění civilistů. Takovými dvěma vojáky jsou Ron Ridenhour, který odhalil masakr v My Lai, a Joe Darby, vojenský záložník, jehož hrdinský čin odhalil zneužívání a mučení v Abú Ghrajbě.

Přestože se důstojníci zapojení do události v My Lai snažili uvedená zvěřstva utajit, Ron Ridenhour, dvaadvacetiletý voják právě poslaný do Vietnamu dělal, co mohl, aby je odhalil. Slyšel o události z popisu pěti očitých svědků, vojáků, kteří se krvavé scény zúčastnili. Začal případ samostatně prošetřovat ještě ve Vietnamu a pokračoval s tím i po návratu domů. Ridenhour poslal dopis prezidentu Nixonovi, členům Kongresu a úředníkům na ministerstvu obrany a ústředním vojenským úřadům s tvrzením, že je nezbytné masakr v My Lai veřejně prošetřit. Ve svém dopise Ridenhour dává najevo, že „jako svědomitý občan nemám touhu poškodit obraz amerických vojáků v očích světa“. Nicméně trval na tom, že vyšetřování je nezbytné (rok po incidentu). Z velké části byl ignorován, ale vytrval, dokud nebyla jeho spravedlivá věc uznána. Ve svých dopisech určených úředníkům Ridenhour ukazuje zásadový hrdinský postoj: „I nadále zůstávám nezvratně přesvědčen, že pokud já a vy opravdu věříme v principy spravedlnosti a rovnosti všech lidí, jakkoli prostých, před zákonem, který tvoří samotný základ, na němž je tato země postavena, pak musíme naším společným úsilím prosadit rozsáhlé a veřejné vyšetřování této záležitosti.“⁵⁷

V návaznosti na odhalení mladého investigativního novináře Seymoura Her- she, kterému Ridenhour cenný materiál předal, bylo nařízeno rozsáhlé vyšetřování a jeho výsledky zaplnily čtyři svazky zprávy generála Peerse vydané čtrnáctého března 1970. Ačkoli bylo identifikováno až dvacet důstojníků a poddůstojníků, kteří se různými způsoby do uvedeného masakru zapojili, ze zločinů byl usvědčen a odsouzen za ně byl pouze poručík William Calley jr. Přestože dostal doživotí, jeho trest byl zmírněn na tři a půl roku domácího vězení a později byl omilostněn náměstkem pro armádu.⁵⁸ Ridenhour mimochodem pokračoval v kariéře jako novinář. V rozhovoru mi ale řekl, že vždycky cítil, že mu kvůli jeho odhalení masakru v My Lai mnoho lidí ve Washingtonu nedůvěřuje.

Dosud jsme velmi dobře poznali události týkající se zneužívání vězňů na bloku 1A ve věznicí Abú Ghrajb prováděného dozorců vojenské policie a dalšími lidmi zapojenými do shromažďování tajných informací. Toto skandální chování bylo náhle zastaveno, když si dramatické snímky zobrazující mučení, ponižování a násilí vynutily pozornost vojenských velitelů. Tu mimořádnou věc, která způsobila zastavení hrůzných skutků, učinil ten nej obvyklejší mladý muž. To, co provedl, vyžadovalo podle názoru mých vojenských kontaktů obrovskou osobní statečnost, protože byl obvyčejným desátníkem armádních rezervistů, který dal nadřízenému důstojníkovi na vědomí, že se pod jeho dohledem děje něco příšerného.

Když se Darby poprvé podíval na fotky z cédecčka, které mu dal kamarád Charles Graner, myslel si, že jsou docela legrační. „Podle mě byla pyramida nahých Iráčanů k popukání, když jste ji uviděli poprvé... Když se vynořily jen tak odnikud, jen jsem se smál,“ připomněl Darby v nedávném interview.⁵⁹ Když si ale prohlédl další, sexuální explicitní snímky, snímky, na nichž jsou vězni bití, a další - jeho emoce se změnily. „Nesedělo mi to. Nemohl jsem na to přestat myslet. Asi po třech dnech jsem se rozhodl ty fotky nahlásit.“ Pro Darbyho to bylo těžké rozhodnutí, protože si plně uvědomoval morální konflikt, kterému čelí. „Musíte pochopit, nejsem ten typ člověka, který někoho podrazí... Ale tohle podle mě překročilo hranice. Měl jsem na výběr mezi tím, o čem jsem věděl, že je morálně správné, a mojí loajalitou k ostatním vojákům. Nemohl jsem mít obojí.“⁶⁰

Darby se obával odvety vojáků v rotě, pokud by jeho jednání nezůstalo v anonymitě.⁶¹ Spálil další CD kopie snímků, napsal o nich anonymní dopis, dal je do nenadepsané obálky a předal je agentovi v oddělení trestního vyšetřování (CID), jak poznamenává, prostě je nechal v jeho kanceláři. Krátce poté si ho vzal do parády zvláštní agent Tyler Pieron a přiměl Darbyho, aby přiznal, já jsem ten, kdo je tam dal“, a uskutečnil čestné prohlášení. Dokázal zachovat jeho anonymitu, dokud v roce 2004 Darbyho nečekané „neodhalil“ ministr obrany Donald Rums- feld během parlamentních slyšení týkajících se zneužívání - zatímco Darby večerel se stovkami vojáků v jídelně. Bleskurychle byl odvezen a nakonec se několik následujících let skrýval ve vojenské ochranné vazbě. „Ale ničeho nelituji,“ řekl nedávno Darby. „Smířil jsem se s tím rozhodnutím, ještě než jsem fotky nahlásil. Věděl jsem, že když lidé zjistí, že jsem to byl já, nebudou mě mít rádi.“

Odhalení vedlo k celé řadě formálních vyšetřování případů zneužívání v tomto vězení a ve všech ostatních vojenských

zařízeních, kde byli zadržováni vězni. Darbyho čin zastavil mnoho mučení a zneužívání a vedl k významným změnám ve způsobu, jakým byla věznice Abū Ghrajb provozována.⁶²

Ale ne všichni si myslí, že Darby udělal správnou věc. Pro mnoho lidí, dokonce i v jeho rodném městě v Alleghenských horách, bylo Darbyho upozornění na mučící praktiky nevlastenecké, neamerické, a dokonce i mírně velezrádné. „Hrdina je podrazácký udavač“ - oznamoval titulky v *New York Post*. Dokonce i ti, kteří nejsou rozzlobeni tím, že uvedené skutky nahlásil, jsou překvapeni, že by mohl být hrdinou, protože to byl jen obyčejný kluk z chudé rodiny, průměrný student, kterého ve škole dokonce šikanovali. Darbyho učitel dějepisu na střední škole a fotbalový trenér Robert Ewing, veterán z Vietnamu, výmluvně shrnul smíšené reakce:

Někteří lidé jsou naštvaní, že to udělal, že je udal, a také kvůli tomu, co se stalo s těmi provinilci, že je to stálo hlavu. Mohli by říct, že ve srovnání s tím bledne význam toho, co udělali dozorcí. Ale... pokud jako země, jako kulf u ra věříme v některé hodnoty, pak nemůžete takové chování omlouvat. Pokud ho někdy znovu uvidím, řeknu mu, že jsem na něj velmi hrdý. A jak půjde čas, většina Američanů si to také uvědomí.⁶³

Pomáhal jsem zařídit, aby Darby v roce 2004 získal čestné uznání od prezidenta Americké psychologické asociace. Nemohl toto vyznamenání přijmout osobně. Darby, jeho manželka a jeho matka museli zůstat po dobu několika let ve vojenské ochranné vazbě, neboť jim bylo soustavně vyhrožováno odplatou. Darby byl nakonec oceněn jako celonárodní hrdina - v roce 2005 získal cenu Za odvalu Johna F. Kennedyho. Při udílení ocenění řekla Caroline Kennedyová, prezidentka Nadace knihovny Johna F. Kennedyho: „Lidé, kteří jsou ochotni přijmout osobní riziko, aby podpořili národní zájem a obhájili hodnoty americké demokracie, by měli být oceňováni a podporováni všemi vládními orgány. Náš národ je desátníkovi americké armády Josephu Darbymu zavázán za to, že se postavil za respektování zákonů, které jsme jako národ přijali.“

Zpochybňování systémů autorit není svázáno s pohlavím. U žen je stejná pravděpodobnost, že se ozvou proti zločinu a nespravedlnosti, jako u mužů. Časopis *Time* vyznamenal tři takové ženy jejich zvolením mezi „Osobnosti roku“ (2002) za to, že odvážně čelily podvodům významných korporací a nekompetentnosti FBI. Cynthia Cooperová, interní auditorka společnosti WorldCom, byla zodpovědná za odhalení podvodných praktik v účetnictví, které představovaly ztrátu 3,8 miliardy dolarů v účetních knihách společnosti. Po měsících intenzivního vyšetřování, často prováděného po nocích, aby se zabránilo odhalení, Cooperová a její tým auditorů odhalili podvodné praktiky, které vyústily v propuštění a obžalobu členů vedení společnosti.⁶⁴

Také Sherron Watkinsová, viceprezidentka úspěšné společnosti Enron Corporation, poctivě nahlásila rozsáhlou podnikovou korupci, která se zde odehrávala a zahrnovala „falšování účetnictví“ s cílem vykazovat úspěchy, které měly zakrýt krach společnosti. Do obrovského skandálu byla zapletena i původně renomovaná účetní firma Arthur Andersen.⁶⁵ Personální právnická FBI Colleen Rowleyová nahlásila selhání FBI. Federální úřad pro vyšetřování se totiž podrobněji nezabýval žádostí její kanceláře, aby prověřil muže, jenž byl identifikován jako potenciální terorista a který skutečně byl jedním ze spiklenců teroristických útoků z 11. září 2001. Tyto „tři ženy běžných způsobů, ale s mimořádnou odvahou a důvtipem“ velmi riskovaly, když čelily etablované mocenské základně.⁶⁶

Hrdinové z Jonestownu

Debbie Laytonová a Richard Clark byli dva přeživší z devíti set třinácti amerických občanů, kteří zemřeli při masových sebevraždách a vraždách, které 18. listopadu 1978 proběhly v Jonestownu v Guyaně. Debbie pocházela z poměrně zámožné, vzdělané bílé rodiny v Oaklandu v Kalifornii, Richard přišel do San Franciska z Mississippi a byl prostého afroamerického původu. Oba se stali mými osobními přáteli, když přijeli do oblasti Bay area, poté co unikli hrůzným událostem v Jonestownu. Každý z nich se kvalifikoval na hrdinu odlišným způsobem, Debbie jako poctivá informátorka a Richard jako milosrdný samaritán.

Debbie se přidala ke kongregaci Chrám lidu reverenda Jima Jonese jako osmnáctiletá. Byla mnoho let její loajální stoupenkyní a nakonec se stala finanční tajemnicí. Jako taková byla pověřena převáděním milionů dolarů z Jonestownu a jejich ukládáním na tajné švýcarské bankovní účty. Její matka a bratr Larry byli také členy Chrámu. Ale postupem času si uvědomila, že Jonestown je spíš než zaslíbená utopie, kde vítězí rasová harmonie a udržitelný životní styl, koncentrační tábor. Skoro tisíc věřících členů bylo vystaveno tvrdé práci, téměř vyhladovění a fyzickému a sexuálnímu zneužívání. Obklopovaly je ozbrojené stráže a špióni pronikali do jejich životů. Jones je dokonce donutil pravidelně nacvičovat sebevraždy, jež nazývali „bílé noci“, což Debbie vyděsilo, protože pochopila, že je vlastně připravuje k masové sebevraždě.

Rozhodla se, že podstoupí velké osobní riziko, uprchne z Jonestownu a bude informovat zainteresované příbuzné a úřady o potenciálně destruktivní moci. Nemohla ani upozornit na svůj plánovaný útěk nemocnou matku ze strachu, že by její emoční reakce mohla Jonese varovat. Po řadě složitých manévřů Debbie uprchla a okamžitě dělala vše, co mohla, aby upozornila orgány na zneužívání v Jonestownu a varovala je před tím, co považovala za blížící se tragédii.

V červnu 1978 podala u vlády USA místopřísežné prohlášení varující před možnou masovou sebevraždou. Jeho třicet sedm podrobných bodů začínalo: „Věc: Hrozba a možnost masové sebevraždy členů Chrámu lidu. Já, Deborah Laytonová Blakeyová, prohlašuji pod trestem křivé přísahy: Účelem tohoto čestného prohlášení je upozornit vládu Spojených států na existenci situace, která ohrožuje životy občanů Spojených států žijících v Jonestownu v Guyaně.“

O šest měsíců později se její Kasandřino proctví prokázalo s desivou platností. Naneštěstí se její prosby o pomoc setkaly se skepsí vládních úředníků, kteří odmítli připustit, že by takový bizarní příběh mohl být pravdivý. Někteří příbuzní ji nicméně uvěřili a přiměli kalifornského kongresmana Lea Ryana, aby záležitost prošetřil. Reportéři, kameraman a někteří příbuzní Ryana při jeho návštěvě doprovázeli. Když se chystal k návratu domů s pozitivním hodnocením Jonestownu jako místa s ideálními životními podmínkami, několik rodin se rozhodlo pod jeho ochranou odejít a k Ryanovi se přidalo. Ale už bylo pozdě. Jones, tou dobou už velmi paranoidní, věřil, že by odpadlíci odhalili okolnímu světu pravdu o Jonestownu. Kongresmana a několik lidí z jeho doprovodu nechal zavraždit a pak zařídil, aby jeho vyčerpaní stoupenčí dostali kyanid přidaný do limonády. Neslavná řeč v jeho poslední hodině byla popsána v dvanácté kapitole, plná veje k dispozici on-line na webové stránce Jonestownu.⁶⁷

Debbie Laytonová napsala výmluvnou zprávu o tom, jak se ona a mnoho dní ších chytily do vemlouvavé pasti tohoto ďábelského kazatele. Pekelnou transformaci

Jima Jonese z vlidného náboženského pastora v anděla smrti mrazivě rozkrývá její kniha *Seductive Poison (Svůdný jed)*.⁶⁸ Už jsem uvedl jinde, že existují významné paralely mezi taktikami vymývání mozků, které použil Jones, a těmi, které jsou vylíčeny v klasickém románu George Orwella *1984*, jež by mohly učinit z fenoménu Jonestown terénní experiment jednoho z nejextrémnějších vymývání mozků, jaké si lze představit - možná by takový experiment dokonce sponzorovala CIA.⁶⁹

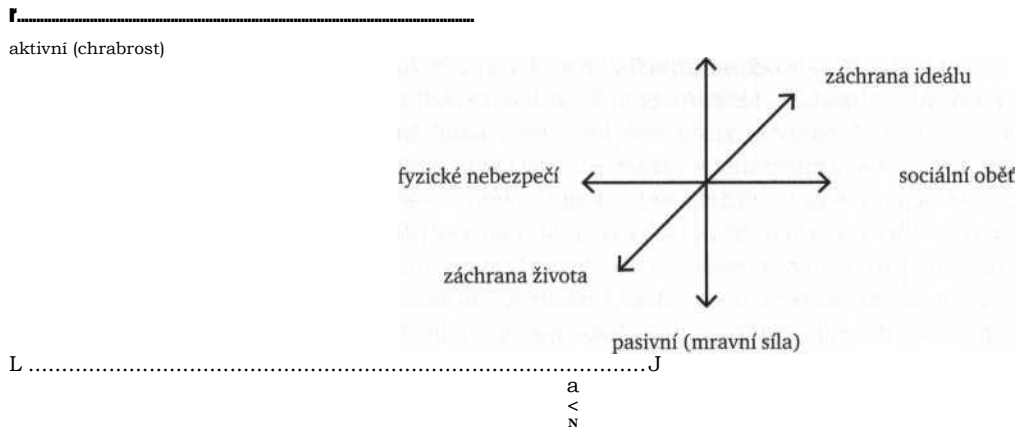
Richardu Clarkovi a jeho přítelkyni Dianě Louieové jsem poté, co unikli masové sebevraždě a vrátili se do San Franciska, pomáhal poradenský. Richard byl prostý, pragmatický člověk. Mluvil pomalu, ale byl to citlivý pozorovatel lidí a míst. Řekl, že ve chvíli, kdy se dostal do Jonestownu, zjistil, že je tam něco špatně. Nikdo se v zemi zaslíbené neusmíval. Všichni v zemi s údajnou hojností měli hlad. Lidé šeptali a nikdy se nezasmáli. Práce nejenže byla důležitější než hry, ale na hry už vůbec nezbyl čas. Jonesův hlas burácel dnem i nocí celým areálem, osobně nebo z pásku. Lidé byli podle pohlaví rozděleni do různých ubytoven a sex, dokonce i mezi manžely, byl bez Jonesova souhlasu zakázán. Nikdo nemohl odejít, protože nikdo nemohl přijít na to, kde jsou, byli uprostřed džungle v cizí zemi, tisíce kilometrů od domova.

Richard Clark vymyslel plán. Dobrovolně se přihlásil k práci, kterou nikdo nechtěl, v „prasečinci“, který byl v izolované páchnoucí části rozlehlého areálu. To místo bylo ideální pro Richardův únik od Jonesovy otupující rétoriky a pro hledání cesty džunglí na svobodu. Jakmile pomalu a opatrně svůj útěk naplánoval, řekl o tom Dianě s tím, že dozrál čas, aby spolu uprchli. Navzdory Jonesovu rozsáhlému špionážnímu systému učinil Richard velmi riskantní rozhodnutí a členům několika rodin o plánovaném útěku pověděl. Ráno v neděli osmnáctého listopadu Jones všem nařídil volno na oslavu návratu kongresmana Ryana do Ameriky se zprávou o tom, jak dobře si vede jejich zemědělská socialistická utopie. To bylo pro Richarda signálem k odchodu. Shromáždil svou skupinu osmi lidí - předstírali, že si vyjedou na piknik - a odvedl je džunglí do bezpečí. Než dorazili do hlavního města Georgetownu, všichni jejich přátelé a další členové rodiny byli mrtví.

Richard Clark nedávno zemřel přirozenou smrtí a přitom věděl, že se rozhodl správně, když důvěřoval své intuici, zdravému rozumu a svému „čidlu na nesrovnalosti“. Ale ze všeho nejvíc byl rád, že zachránil životy těch, kteří ho následovali. Byl to obyčejný hrdina v srdci temnoty.⁷⁰

Čtyřrozměrný model hrdinství

Na základě zde prezentovaného pojetí odvahy a příkladů hrdinského chování můžeme vytvořit elementární model hrdinství. V rámci celkového motivačního rámce konkrétní osoby lze hrdinství popsat pomocí tří os: druh rizika/oběť, zapojení nebo přístup a sledovaný cíl. Osa druh rizika/oběť je ukotvena na jednom konci fyzickým nebezpečím a na druhém konci sociálním rizikem. Podobně

DRUH RIZIKA / OBĚŤ

zapojení nebo přístup je ukotven na jednom konci aktivním přístupem (chrabrostí) a na druhé straně pasivním přístupem (mravní silou). Třetí rozměr je sledovaný cíl popsáný jako činnost sloužící k záchraně života nebo ideálu. Ačkoli v jistém smyslu jde o synonyma - záchrana života je také ušlechtilá idea - rozdíl je v tomto kontextu důležitý. První tři rozměry modelu jsou znázorněny na tomto obrázku. Později přidáme čtvrtý.

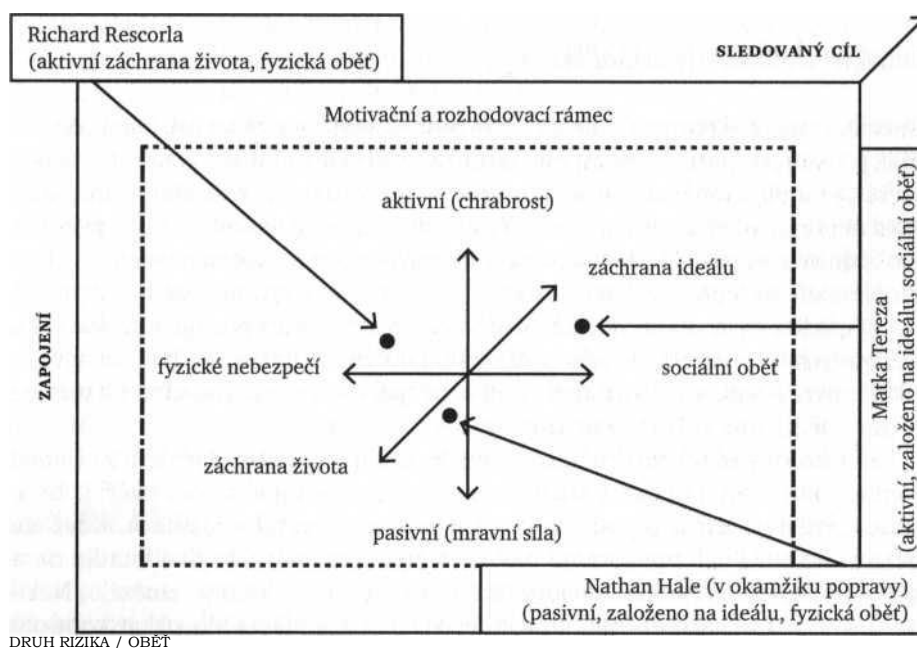
Pojďme umístit v tomto modelovém prostoru tři různé typy hrdinů, Nathana Halea, Matku Terezu a Richarda Rescorlu. Hrdina války za nezávislost Nathan Hale působil nějakou dobu, než byl chycen, jako špion v britských řadách. Přestože jeho aktivity byly vlastenecké, nebyly samy o sobě hrdinské. Kdyby jeho tajná činnost prošla bez povšimnutí, nikdy by se nestal americkým hrdinou. Heroickou postavou se stal až v okamžiku své popravy, když důstojně přijal smrt z rukou Britů. „Lituji, že mám pouze jeden život, který mohu položit pro svou zemi,“ znělo jeho ukázkové rozloučení. V té chvíli Hale ukázal velkou mravní sílu a obětoval svůj život ve službách ideálu.

Velmi odlišný druh hrdinství najdeme v životě a práci Matky Terezy. Její aktivity ty nelze shrnout do jediného činu, jako byl vzdor Nathana Halea při popravě. Její hrdinské činy zahrnují spíše desítky let. Její odhodlání umožnit chudým umírajícím \

zemřít ve stavu milosti, katolické milosti, bylo založeno na službě ideálu (soucitu), do které se aktivně a trvale zapojila, a obětech, které přinesla při své asketické cestě ke slávě: chudobu, cudnost a popření sebe sama pro dobro druhých.

Třetí hrdina, kterého umístíme do naší vícerozměrné hrdinské sítě, je Richard Rescorla. Byl bezpečnostním ředitelem kanceláří Morgan Stanley ve Světovém obchodním centru v době teroristických útoků z 11. září 2001. Rescorla, vyznamenaný veterán z Vietnamu (Stříbrná hvězda, Purpurové srdce a Bronzové hvězdy za chrabrost a zásluhy) se svým rozhodným jednáním zasloužil o záchranu životů tisíců zaměstnanců společnosti Morgan Stanley. Rescorla se vzepřel vedení Světového obchodního centra, když zaměstnancům kanceláře nařídil evakuaci, místo aby dodržel pokyny, že mají zůstat u svých pracovních stolů. Při evakuaci čtyřicátého čtvrtého až sedmdesátého čtvrtého patra druhé věže obchodního centra se ozvaly výbuchy, Rescorla slovně uklidnil zaměstnance přes megafon a řekl jim, aby přestali mluvit do mobilních telefonů a pokračovali dál po schodech dolů. Rescorla, dva strážci, které zacvičoval, a tři další pracovníci společnosti Morgan Stanley zemřeli, když se budova zhroutila. Rescorla a jeho tým se zasloužil o záchranu životů přibližně dvou tisíc osmi set zaměstnanců, kteří opustili budovu obchodního centra, ještě než

se zřítla.⁷¹ V protikladu k hrdinství Nathana Halea byl Rescorlův čin aktivní a byl proveden přímo ve službách záchrany života, avšak jeho sláva vyžadovala absolutní fyzickou oběť.

Nathan Hale, Richard Rescorla a Matka Tereza představují různé aspekty hrdinského ideálu. Rozdíly mezi jejich skutky osvětlují rozmanitost činů, které splňují tajemný standard hrdinství. Jejich jednání je zmapováno v našem modelu hrdinství.

Čtvrtý rozměr, který k tomuto modelu přidáme, je dlouhodobost. Hrdinství může mít podobu okamžitého skutku, nebo může narůstat v průběhu času. Při náhlém hrdinství je heroický skutek proveden v jediném aktu, v bojovém prostředí je popisován jako statečnost - akt odvahy v boji muže proti muži. Naopak dlouhodobé armádní hrdinství, odvaha, která je prokazována zas a znovu v bitvě, se nazývá chrabrost. Zatím neexistují srovnatelné pojmy pro vyjádření doby trvání civilního hrdinství, snad proto, že dramatická kvalita hrdinství, které je prokazováno v nebezpečných situacích, není v občanské sféře tak jasně patrná. Mezi civilními hrdiny můžeme srovnat časově omezené, situačně specifické hrdinství okamžiku, jako třeba oznámení korupčního jednání, s dlouhodobým hrdinstvím, které se projevuje trvalým nasazením ve službě společnosti, jako např. u Martina Luthera Kinga jr.

Kolektivní hrdinství jako otázka míry

Osamělá hrdinská postava, jako statečný šerif ve westernu, který čelí bandě odpadlíků, je často podporována skupinou osob, jež v případě nouze, katastrof a situací, které vyžadují koordinovanou akci, pracují jako jeden muž. Underground Rail- road neboli „Podzemní železnice“, síť tajných cest, která přivedla otroky z jihu ke svobodě ve městech na severu, mohla fungovat pouze s koordinovaným úsilím mnoha lidí, kteří pracovali v ohrožení života. Podobně bývají prvními záchranáři v případě katastrof obvykle občanští dobrovolníci, kteří pracují ve volně organizovaných týmech. Stejně jako „muž proti tankům“ také mnoho lidí pracujících v kolektivní shodě je anonymních. Čelí nebezpečí v odpovědi na výzvu k veřejně prospěšné službě, aniž by očekávali osobní proslulost.

Zvláštní případ tohoto druhu kolektivního hrdinství se objevil při letu 93 United Airlines, který byl 11. září 2001 unesen teroristy. Cestující nejprve věřili, že se letadlo vrací na letiště a podle pokynů setrvali na svých sedadlech. Když ale někteří cestující byli upozorněni mobilními telefony na to, že jiná letadla narazila do budovy Světového obchodního centra, jejich chování se změnilo. Několik cestujících se shromáždilo v zadní části letadla a plánovalo získat kontrolu nad pilotní kabinou. Jeden z nich měl na lince operátora telefonní společnosti GTE, který slyšel, jak říká: „Pojďme na to!“, než byl hovor přerušen. Jejich společný postup zabránil, aby letadlo narazilo do zamýšleného cíle, Bílého domu nebo Kapitoly. Tyto cíle nyní stojí jako památka na kolektivní hrdinství nejvyššího řádu.⁷²

Kontrasty hrdinství: mimořádné versos banální

Sláva není rostlina, která roste na smrtelné půdě.

John Milton

K tradičně přijímanému názoru, že hrdinové jsou výjimeční lidé, můžeme nyní přidat opačnou perspektivu - někteří hrdinové jsou obyčejní lidé, kteří udělali něco mimořádného. První obrázek je romantičtější a je upřednostňován ve starověkých mýtech a moderních médiích. Předpokladem je, že hrdina udělal něco, co by obyčejní lidé ve stejné situaci neudělali nebo nemohli udělat. Tyto superhvězdy se musely narodit s hrdinským genem. Jedná se o výjimku z pravidla.

Druhé hledisko, které bychom mohli nazvat „pravidlem z výjimky“, nás směřuje k prozkoumání interakcí mezi situací a osobou, dynamiky, která donutí jedince jednat hrdinsky v určitém čase a na určitém místě. Situace může působit buď jako katalyzátor, který podporuje akci, nebo může redukovat překážky činu, třeba vytvořením kolektivní sítě sociální opory. Je pozoruhodné, že ve většině případů lidé, kteří se zapojí do hrdinských činů, opakovaně odmítají, aby byli nazýváni hrdiny, jak jsme viděli u Christiny Maslachové.

Tito vykonavatelé hrdinských činů obvykle tvrdí, že prostě podnikli kroky, které se jim v té době zdály být nezbytné. Jsou přesvědčeni, že kdokoli by jednal podobně, nebo je pro ně obtížné pochopit, proč by to ostatní neudělali. Nelson Mandela řekl: „Nebyl jsem mesiáš, ale obyčejný člověk, který se stal vůdcem kvůli mimořádným okolnostem.“⁷³ Věty tohoto typu používají lidé na všech úrovních společnosti, kteří se zachovali hrdinně: „To nebylo nic zvláštního“, „Udělal jsem, co bylo třeba“. Jedná se o oblíbené fráze „obyčejných“ nebo každodenních bojovníků, našich „banálních hrdinů“. Pojďme porovnat takovou pozitivní banalitu s tím, co nás Hannah Arendtová naučila nazývat „banalitou zla“.

O banalitě zla

Tento pojem se vynořil, když Arendtová pozorovala Adolfa Eichmanna u soudu, kde byl obžalován za zločiny proti lidskosti, protože pomáhal organizovat genocidu evropských Židů. V díle *Eichmann v Jeruzalémě: Zpráva o banalitě zla* Arendtová formuluje myšlenku, že na tyto osoby by se nemělo pohlížet jako na výjimky, monstra nebo perverzní sadisty. Tvrdí, že takové dispoziční atribuce, obvykle používané pro pachatele ďábelských skutků, slouží k jejich vyčleňování ze zbytku lidské společnosti. Místo toho by Eichmann a další jemu podobní měli být podle Arendtové odhaleni v jejich naprosté všednosti. Když to pochopíme, spíše si uvědomíme, že tito lidé představují všudypřítomné skryté nebezpečí v každé společnosti. Eichmann se bránil tím, že jen plnil rozkazy. O těchto motivech a svědomí masových vrahů Arendtová poznamenává:

Pokud jde o jeho základní motivy, byl si naprosto jistý, že v hloubi svého nitra nebyl tím, co sám nazýval *innerer Schweinehund*, tedy špinavým gau-nerem. A pokud jde o jeho svědomí, vzpomínal si velmi dobře, že by býval měl špatné svědomí, jen kdyby neudělal to, co měl nařízeno udělat - s velkou horlivostí a s co nejúzkostlivější péčí odeslat miliony mužů, žen a dětí na smrt.

Nejvíce zarážející na Arendtově popisu Eichmanna je to, že se v tolika směrech zdál být naprosto normální a zcela obyčejný:

Půl tuctu psychiatrů ho označilo jako „normálního“ - „V každém případě je normálnější než já po jeho vyšetření,“ zvolal jeden z nich. Jiný psychiatr zjistil, že celý jeho náhled na život, jeho postoj k manželce a dětem, matce a otci, bratrům, sestřím a přátelům, je „nejen normální, ale ten nejlepší“.⁷⁴

Arendtová nyní již klasický uzavírá:

Potíž s Eichmannem je právě v tom, že mnozí byli jako on, že většina z nich nebyla ani perverzní, ani sadistická, že byli a stále jsou strašně a děsivě normální. Z hlediska našich právních institucí a našich standardů morálního usuzování byla tato normalita mnohem děsivější než všechna zvěrstva dohromady, neboť znamenala..., že tento nový typ zločince, který je ve skutečnosti *hostis generis humani*, páchá své zločiny za okolností, při kterých je pro něj téměř nemožné si uvědomit nebo cítit, že se chová nesprávně.⁷⁵

Pak přichází pointa popisující Eichmannův důstojný pochod k šibenici:

Vypadalo to, jako by v těch posledních minutách shrnul poučení, které nám tento dlouhý kurz lidské špatnosti přinesl - poučení z obávaných, slovům a myšlenkám vzdorující banality zla.⁷⁶

Jak jsme již zaznamenali dříve, představa, že „obyčejní lidé“ se mohou dopustit krutostí, byla detailněji propracována historikem Christopherem Browningem.

Odkryl systematické a vlastnoručně prováděné vyhlazování Židů ve vzdálených polských vesnicích, které spáchaly stovky mužů rezervního praporu 101 vyslaných do Polska z německého Hamburku. Tito otcové od rodin, ve středním věku, pocházející z dělnické a nižší střední třídy, postříleli tisíce neozbrojených židovských mužů, žen, starců a dětí a pro další tisíce zařídili deportaci do táborů smrti. Přesto Browning ve své knize tvrdí, že to všechno byli „obyčejní lidé“. Domnívá se, že politika masových vražd nacistického režimu „nebyla pomatenou nebo mimořádnou událostí a sotva zčefila hladinu každodenního života. Jak ukazuje příběh rezervního praporu 101, masové vraždění a rutina se spojily v jedno. Normalita sama o sobě se stala mimořádně abnormální.“⁴⁴⁷⁷

Psycholog Ervin Staub má podobný názor. Jeho rozsáhlý výzkum ho přivedl k závěru, že: „Zlo, které pramení z běžného myšlení

a je pácháno obyčejnými lidmi, je normou, nikoli výjimkou.^{44 78} Podle Zygmunta Baumana a jeho analýzy hrůz holocaustu je krutost třeba přičítat spíše jejím sociálním příčinám než jejím „charakterologickým“ determinantám nebo „vadným osobnostem“⁴⁴. Bauman se dále domnívá, že výjimkou z této normy je vzácná osobnost, která má schopnost uhájit si morální autonomii při vzdorování požadavkům destruktivních autorit. Takový člověk šíje málokdy vědom toho, že má tuto skrytou sílu, dokud neprojde zkouškou.⁷⁹

Další vlastnost banality zla nás uvádí do doupěte mučitelů, abychom zvěděli, zda tito lidé, jejichž úkolem je využít všech prostředků ke zlomení vůle, odolnosti a důstojnosti jejich obětí, jsou něco jiného než patologičtí lumpové. Mezi těmi, kteří se zabývali studiem mučitelů, panuje obecná shoda, že se neodlišují od běžné populace ve svém zázemí nebo ve svých dispozicích, než se ujmou své špinavé práce. John Conroy, který zkoumal jedince podílející se na mučení na třech různých místech v Irsku, Izraeli a Chicagu, dospěl k závěru, že ve všech případech tyto „nepopsatelné činy“⁴⁴ spáchali „obyčejní lidé“⁴⁴. Trvá na tom, že mučitelé jednali z vůle komunity, kterou zastupovali při potlačování jejich nepřátel.⁸⁰

Ve svého hloubkové analýze vojáků vycvičených řeckou vojenskou juntou v mučitele posvěcené státem (1967-1974) dospívá moje kolegyně, řecká psycholožka Mika Haritosová-Fatourosová k závěru, že lidé se jako mučitelé nerodí, ale stávají se jimi výcvikem. „Může to dělat syn kohokoliv z nás“⁴⁴ - to je její odpověď na otázku: „Kdo stvoří výkonného mučitele?“⁴⁴ V řádu několika málo měsíců byli obyčejní mladí muži z venkova „vyzbrojeni“⁴⁴ tréninkem v oblasti týrání, aby se chovali jako brutální bestie schopné způsobit nejstrašnější činy ponížení, bolesti a utrpení jakémukoliv člověku, který byl označen za „nepřítele“⁴⁴ a který byl samozřejmě občanem jejich vlastní země.⁸¹ Tyto závěry se neomezují pouze na jednu zemi, ale jsou společné mnoha totalitním režimům. Studovali jsme „dělníky násilí“⁴⁴ v Brazílii, policisty, kteří mučili a vraždili jiné brazilské občany pro vládnoucí vojenskou juntou. I oni byli na základě všech důkazů, které jsme mohli shromáždit, jen „obyčejnými lidmi“.⁸²

Nyní můžeme vzít v úvahu názor, že většina lidí, kteří se stanou pachatelé zlého činu, jsou srovnatelní s těmi, kteří vykonají hrdinský skutek, jsou stejnou měrou obyčejní, průměrní lidé. Banalita zla sdílí hodně společného s banalitou hrdinství. Žádný z jejich znaků není přímým důsledkem jedinečných dispozičních tendencí, neexistují žádné speciální vnitřní atributy, ať už patologické či související s dobrotou, které by sídlily v lidské psychice nebo lidském genomu. Oba stavy vznikají v konkrétních situacích v konkrétním okamžiku, kdy situační síly hrají neúprosnou roli v překročení rozhodující hranice mezi nečinností a akcí. Rozhodující je okamžik, když je člověk zachycen vektorem sil, které vyzařují z behaviorálního kontextu. Tyto síly se spojí, aby zvýšily pravděpodobnost toho, že člověk ostatním ublíží, nebo jim pomůže. Jeho rozhodnutí může, ale nemusí být vědomě plánováno nebo vědomě přijato. Silné situační síly nejčastěji impulzivně pohánějí osobu k akci. Mezi situačními vektory nutící k činu patří: skupinové tlaky a skupinová identita, rozptýlení odpovědnosti za činy, časové zaměření na bezprostřední okamžik bez starostí o budoucí důsledky vyplývající z chování, přítomnost sociálních modelů a věrnost ideologii.

Případy evropských křesťanů, kteří pomohli Židům za holocaustu, mají společnou „banalitu dobra“. Co nás zas a znova zarazí, je počet těchto zachránců, kteří udělali správnou věc, aniž by sami sebe považovali za hrdiny, a kteří jednali pouze na základě běžné slušnosti. Všednost jejich dobroty je zvláště zarazující v souvislosti s neuvěřitelným zlem systematické genocidy, kterou nacisté páchali v takovém rozsahu, jaký svět nikdy předtím nezažil.⁸⁴

Celou naši cestu jsem se snažil objasnit, že dozorcí vojenské policie, kteří zneužívali vězně ve věznicích Abú Ghrajb, a dozorcí v mém vězení ve Stanfordském experimentu, kteří zneužili své vězně, ilustrují „model z knihy *Pán much*“ představující dočasnou změnu obyčejných lidí v pachatele zla. Musíme je postavit vedle těch, jejichž zlé chování je trvalé a rozsáhlé, vedle tyranů, jako je Idi Amin, Stalin, Hitler a Saddám Husajn. Hrdinové okamžiku také stojí proti celoživotním hrdinům.

Hrdinské jednání, jako když Rosa Parksová odmítla sedět v zadní části ala- bamského autobusu „pro barevné“, když Joe Darby odhalil mučení v Abú Ghra- jbu nebo když první záchranáři spěchali ke katastrofě ve Světovém obchodním centru, jsou odvážné činy, které se vyskytují v určitém okamžiku na určitých místech. Naproti tomu hrdinství Mahátmy Gándhiho nebo Matky Terezy se skládá z chrabrých skutků opakovaných po celý život. Dlouhodobé hrdinství se má vůči momentálnímu hrdinství jako chabrost vůči odvaze.

Toto vnímání znamená, že každý z nás se může stejně snadno stát jak hrdinou, tak pachatelem zla, a to v závislosti na tom, jak jsme ovlivněni situačními silami. Je nezbytně nutné odhalit, jak lze omezit situační a systémové síly, jež některé z nás pohánějí k sociální patologii, jak jim lze zabránit a jak jim můžeme předcházet. Ale stejně důležité je zajistit, aby společnost u svých občanů podporovala „heroickou představitost“. Lze toho dosáhnout předáváním poselství, že každý člověk je hrdina „v očekávání“, na něhož se spoléháme, že udělá správnou věc, když přijde okamžik rozhodnutí. Rozhodující otázkou pro každého z nás je, zda jednat, pomoci druhým a zabránit tak jejich újmě, nebo nejednat vůbec. Měli bychom si připravit mnoho vavřínových věnců pro všechny, kdo objeví svoji zásobárnu skrytých sil a ctností, které jim umožní vystoupit, jednat proti nespravedlnosti a krutosti a postavit se za své zásadní hodnoty.

Obrovské množství výzkumů situačních determinant antisociálního chování, které jsme zde zhodnotili a z nichž zdůrazňujeme Milgramův výzkum moci autority a výzkum institucionální moci v rámci Stanfordského vězeňského experimentu, odhaluje, do jaké míry lze normální, obyčejné lidi přimět, aby se zapojili do krutého zacházení s nevinými lidmi.⁸⁵ Avšak zatímco většina lidí v těchto a v mnoha dalších studiích poslechla, zachovala se konformně, vyhověla a nechala se přesvědčit a svěst, existovala vždy menšina, která odolala, nesouhlasila a neuposlechla. V jistém smyslu hrdinství spočívá ve schopnosti odolávat silným situačním silám, které většinu lidí tak snadno polapí.

Liší se osobnosti odpůrců od těch slepě poslušných?⁸⁶ Jsou jako Clark Kent, jehož normální vzhled skrývá mimořádné schopnosti Supermana? Vůbec ne. Naše koncepce banality hrdinství spíše tvrdí, že vykonavatelé hrdinských činů okamžiku se v podstatě neliší od těch, kteří tvoří základ těch snadno svedených. Neexistuje mnoho empirických studií, na nichž lze založit taková tvrzení. Jelikož hrdinství není jednoduchý jev, který může být systematicky zkoumán, vzpírá se jasným definicím a sběru dat přímo na místě. Hrdinské činy jsou pomíjivé a nepředvídatelné a jejich docenění je bezpochyby retrospektivní. Protože hrdinů se obvykle dotazujeme až měsíce či roky po uskutečnění jejich hrdinského skutku, neexistují žádné prospektivní studie o tom, co fotograf Henri Cartier-Bresson může nazývat „rozhodujícím okamžikem“ hrdinského činu.⁸⁷ Obecně nevíme, co je pro hrdiny základem rozhodnutí v

okamžiku, kdy si zvolí zapojit se do riskantní činnosti.

Zdá se však zřejmé, že hrdinské chování je dost vzácné na to, aby bylo snadno předvídatelné pomocí jakéhokoliv psychologického vyšetření osobnosti. To měří individuální rozdíly mezi lidmi v jejich obvyklém, standardním behaviorálním prostředí, nikoli v atypickém prostředí, které často vyvolává hrdinské skutky.

Poručík Alexander (Sandy) Nininger je příkladem hrdinného vojáka, který se zapojil do mimořádně neohroženého a divokého boje v nechvalně známé bitvě o Bataan během druhé světové války. Tento triadvacetiletý absolvent West Pointu se dobrovolně vydal pronásledovat japonské odstřelovače do míst, kde byly boje nejintenzivnější. Pomocí granátů, pušky, samopalů a bajonetů zabil Nininger mnoho japonských vojáků v intenzivní boji zblízka a bojoval dál, i když byl opakovaně raněn. Teprve poté, co zničil nepřátelský bunkr, se zhroutil a zemřel.

Svým hrdinstvím si vysloužil posmrtné udělení Medaile cti, prvního takového ocenění v této válce.

Tento hrdina je předmětem našeho zájmu proto, že nic z jeho minulosti by nepředpovídalo, že se zapojí do takového zabíjení. Tento tichý, citlivý, intelektuální mladý muž veřejně prohlásil, že by nikdy nikoho z nenávisti nezabil. Přesto to opakovaně udělal bez ohledu na svou vlastní bezpečnost. Kdyby prošel všemi dostupnými testy osobnosti, pomohly by předpovědět toto nečekaně násilné chování? Ve své kritice osobnostních testů se autor Malcolm Gladwell domnívá, že Niningerovy materiály by mohly být tlusté jako telefonní seznam, ale „jeho spis by nám řekl jen málo o záležitostech, která nás zajímá nejvíce. Abychom to zjistili, musíme ho následovat do džunglí Bataanu.“ Stručně řečeno, musíme pochopit osobu v dané situaci.⁸⁸

Hrdinství potvrzuje smysluplnost lidských vztahů

Z důvodů, které jsme ještě plně nepochopili, se tisíce obyčejných lidí ve všech zemích po celém světě, dostanou-li se do zvláštní situace, rozhodnou jednat hrdinsky. Na první pohled se naše perspektiva, kterou jsme zde přijali, jeví jako potírání mýtu hrdiny a přeměna něčeho zvláštního v něco banálního. Avšak není tomu tak, neboť uznáváme, že akt hrdinství je opravdu zvláštní a vzácný. Hrdinství podporuje ideály komunity a slouží jako mimořádné vodítko a poskytuje příkladný model prosociálního chování. Banalita hrdinství znamená, že jsme všichni hrdinové „v očekávání“. Jde o volbu, ke které můžeme být všichni v určitém okamžiku vyzváni. Domnívám se, že můžeme lépe podpořit hrdinské činy v každé komunitě tím, že hrdinství budeme chápat spíše jako rovnostářský rys lidské povahy než vzácný rys několika vyvolených. Podle novinářky Carol DePinové: „Každý má možnost stát se hrdinou v té či oné míře. Někdy si to ani nemusíte uvědomit. Pro někoho to může být tak nevýznamné jako otevřít ostatním dveře a pozdravit je. Všichni jsme pro někoho hrdinové.“⁸⁹

Toto nové téma univerzálnosti obyčejných hrdinů nás vybízí, abychom přehodnotili běžné hrdiny mezi námi, jejichž každodenní oběti obohacují naše životy. Dříve zmíněný cynický pohled Daniela Boorstina na celebrity stvořené médii jako na hrdiny ustupuje do pozadí před jeho hlubokým uznáním každodenních neopěvovaných hrdinů žijících a pracujících mezi námi:

V tomto životě iluzí a pseudoiluzí se člověk s ryzími ctnostmi, který může být obdivován pro něco významnějšího než jen pro svou popularitu, často ukáže být neopěvovaným hrdinou: učitel, sestra, matka, čestný policajt, lidé těžce pracující o samotě, v nedostatečně placených, neatraktivních a nepopulárních zaměstnáních. Postaveno na hlavu, oni mohou zůstat hrdinové právě proto, že jsou neopěvováni.⁹⁰

A tak poselství na rozloučenou, které bychom mohli odvodit z naší dlouhé cesty do nitra temnoty a zase zpět, zní, že bychom měli oslavovat hrdinské činy a lidi, kteří se na nich podílejí. Formují základní vazby mezi námi, vytvářejí naše mezilidské vztahy. Zlu, které mezi námi přetrvává, je třeba čelit a nakonec je překonat pomocí většího dobra v našich srdcích a pomocí osobního hrdinského odhodlání obyčejných lidí. Není to abstraktní pojem, ale jak nám připomíná ruský básník a bývalý vězeň stalinského gulagu Alexandr Solženicyn: „Hranice rozdělující dobro a zlo prochází nitrem každé lidské bytosti. A kdo by byl ochoten zničit kus vlastního srdce?“⁹¹

Díky, že jste se mnou podnikli tuto cestu.

Ciao, Phil Zimbardo